Studia Rhetorica Upsaliensia 4

Series editor:
Otto Fischer

”Strunt alt hvad du orerar”

Carl Michael Bellman,
ordensretoriken och Bacchi Orden

Peter Lind

UPPSALA
UNIVERSITET

Avdelningen för retorik
vid Litteraturvetenskapliga institutionen

Dissertation presented at Uppsala University to be publicly examined in Ihresalen, Engelska parken, Thunbergsvägen 3H, Uppsala, Friday, 4 April 2014 at 13:15 for the degree of Doctor of Philosophy. The examination will be conducted in Swedish. Faculty examiner: Professor Lars Lönnroth (Göteborgs universitet).

Abstract
Lind, P. 2014. "Strunt alt hvad du orerar". Carl Michael Bellman, ordensretoriken och Bacchi Orden. *Studia Rhetorica Upsaliensia* 4. 322 pp. Uppsala: Litteraturvetenskapliga institutionen. ISBN 978-91-506-2387-1.

The 1760's and 1770's saw the emergence of numerous clubs, orders and societies in Stockholm. One of the most extraordinary expressions of this phenomenon was Carl Michael Bellman's Bacchi Orden, a series of semi-public dramatic entertainments chronicling the exploits of the members of Bacchi Orden, a fictional society enrolling several of Stockholm's most notorious drunkards and dedicated to the celebration of Bacchus. Bellman's parodic perspective stands in marked contrast to the self-professed virtuous undertakings of Stockholm's contemporary clubs and orders, whose members were recruited from the social and economic elites and professional and artisanal classes. The main purpose of the dissertation was to study the ceremonial rhetorical practices of Bacchi Orden - speeches, processions and other features designed to enhance the members' loyalty to the society's chosen ideal - and compare them to similar rhetorical traits in several orders and societies of the era in Stockholm to understand what made Bellman's parody work as an entertainment.

The dissertation consists of three chapters. The first chapter introduces Bacchi Orden as a parodic and dramatic work and the eighteenth-century associations as cultural and social institutions. The second chapter outlines the use of ceremonial rhetoric in a number of orders and societies in Stockholm contemporary with Bacchi Orden. Through a combined chronological and thematic approach, the third chapter examines recurring rhetorical patterns in Bellman's parody and the rhetorical implications these patterns might have signaled to his audicence.

The ceremonial rhetorical practices of Bacchi Orden may be interpreted as parodying rhetorical commonplaces occuring in all the examined orders' pledges to uphold certain virtues for the benefit of the Swedish nation. This system of virtues - with moderation, patriotism and diligence as cornerstones - is put to parodic use in Bacchi Orden through the different breaches of *decorum* Bellman allows his characters to act out in their doomed endeavors to combine ceremonial protocol and severe intoxication. As a contrast, friendly and frank companionship among the selected few is the one positive virtue that Bellman's audience can infer from his mock-society. This particular tenet became central to subsequent social clubs, which used Bellman's fiction as a template for their ceremonies.

Keywords: Carl Michael Bellman, epideictic rhetoric, clubs and societies, 18th century, ceremonies, parody, demonstrativ retorik, klubbar och sällskap, 1700-tal, ceremonier, parodi

Peter Lind, Department of Literature, Rhetoric, Box 632, Uppsala University, SE-75126 Uppsala, Sweden.

© Peter Lind 2014

ISSN 1102-9714
ISBN 978-91-506-2387-1
urn:nbn:se:uu:diva-214576 (http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-214576

Printed by Elanders Sverige AB, 2014

Till Margareta

Innehållsförteckning

Förord 11

1. Inledning 13
Vad är Bacchi Orden? 14
Vad händer när Bellman samlar Bacchi Orden till möte? 15
Syfte 17
Avhandlingens disposition 22
Teoretiska och metodiska perspektiv 24
Ceremoniell retorik och det svenska 1700-talet 25
Genus demonstrativum och dygderna 28
Den komiska diktningens särart 32
Den svårfångade Bacchi Orden 35
Det eklektiska i Bacchi Orden 35
På vilket sätt är Bacchi Orden en parodi? 36
Textunderlaget för Bacchi Orden 42
Vad kallades verket? 43
Hur blev texterna till levande teater? 43
Vilka tog del av Bacchi Orden? 44
Källmaterial och avgränsningar 46
Forskningsöversikt 49
”Ack! Verlden är ängslig och tiden är svår” – den sena frihetstidens Sverige 63
Politiska omständigheter i frihetstidens Sverige 64
Ekonomiska spörsmål i frihetstidens Sverige 66
Sociala förhållanden i frihetstidens Sverige 68
Ordenskulturen i Stockholm – ett frihetstida fenomen 69

2. Ceremoniell retorik inom ordenskulturen 78
Serafimerorden – den historiska bakgrunden 83
Serafimerordens tryckta stadgar och ceremoniel 85
Tessins kanslerstal vid Serafimerordens sammankomster 87
Hur beroende var Bacchi Orden av Serafimerorden? 93
Ordenssällskapen i Stockholm 96
Material 98
Lojalitet mot orden och bröderna – Stockholms frimurarloger 100
Decorum i ordenslokalen – Pro Patria 107

Det reglerade umgänget 109
Den personliga utvecklingen – Utile Dulci 114
Kampen mot lasterna 116
Sammanfattning 119

3. Bacchi Orden och spelet med ordensretoriken 122
En backanalisk bruksanvisning – företalet till Lsr 3 125
Bacchi Orden som sceniskt verk 131
Enmansteater eller kollektivt skådespel? 132
Diktion och sångstil 138
Gestik och rörelsemönster 140
Kroppspråk i dramatiska framställningar 140
Dansens roll 142
Reglerade rörelsemönster i ordenskulturen 145
Rekvisita och dekorelement 147
Musiken i Bacchi Orden 152
De tidiga ordensvisorna 157
”Stig fram du Bacchi hjelte” – en typisk ordensvisa 158
Är några motiv uteslutande knutna till visorna? 161
Janke Jensen – ett retoriskt monster 163
Parentationen som retorisk arena 163
Minnestalaren Janke Jensen 167
”Här ligger jag – än sen?” – Jensen som ostadig högtidstalare 177
Vad händer därefter med Jensen? 183
Janke Jensen – en politisk karikatyr? 186
Avslutande diskussion 187
Hjältetanken i Bacchi Orden – drinkaren som dygdemönster 189
De bortgångna dryckeshjältarna 189
Att finna rätt ord för att hylla dem som inte förtjänar det 195
De levande dryckeshjältarna 199
Avslutande diskussion 200
Det disciplinlösa sällskapet 202
När orden säger ett och kroppen ett annat 204
Dansmästaren Janke Jensen 205
De ostadiga riddarna 208
Att skydda sig från världen utanför ordensmurarna 215
Avslutande diskussion 221
”Prästinnorna gå fram i bacchanalisk rang” – kvinnorna i Bacchi Orden 224
Ordensdagen 1770 227
Tilas-kapitlet – ett förvänt gudstjänstfirande 232
Vinet och kärleken 233
Den backanaliska katekesen 235

”Gudinnor, Prästinnor, här dansar er bror!” – det backanaliska sångspelet....241
Avslutande diskussion....247
Ett farväl till ordenstemplet – parentationerna 1777....249
Bellman i nya miljöer....249
Parentationen över Österman – ett Bacchi Ordens-möte i koncentrat....252
Vad finns kvar från de föregående kapitlen?....253
Ny ton i Bacchi Orden?....254
Janke Jensen tackar för sig....256
Parentationen över Meisner Oelheim – finalakt i ordenstemplet....259
Det dramatiska hantverket....260
Den avskilda världen....261
Trundman som förvaltare av Janke Jensens retoriska kvarlåtenskap....266
Avslutande diskussion....268

Par Bricole och arvet från Bacchi Orden....271

Avslutning....284
Vältalighetsidealen i den konventionella ordenskulturen....284
Bacchi Orden som parodi och dygdelära....286

Summary....292
Chapter 1....293
Chapter 2....295
Chapter 3....298

Förkortningar....306

Källor och litteratur....307

Personregister....319

Förord

”Skål, all ting är nu giort” – med dessa ord ur Bacchi Ordens-kapitlet 4 december 1770 konstaterar jag att mitt arbete har nått sitt slut. Korken kan dras ur buteljen, ity frihetens timma är slagen. Att detta lyckliga ögonblick har infunnit sig är givetvis inte min förtjänst allena. Detta förord är mitt sätt att tacka dem som har betytt mest för verkets fullbordan.

Lars Burman har varit min huvudhandledare under den största delen av arbetets gång. Under mina sista 18 månader som doktorand sköttes denna uppgift av Otto Fischer. Dessa båda har utgjort en lyckosam kombination när det har gällt att finna förbindelser mellan Bellmans backanaliska universum och 1700-talets vältalighet. Lars och Otto har tillsammans, genom en blandning av precisa råd och perspektivvidgande samtal, förmått locka mig att gå i närkamp med Bellmans texter inte bara en utan flera gånger. Marie-Christine Skuncke har som biträdande handledare – samt huvudhandledare under en termin – följt avhandlingens hela utveckling med aldrig sviktande vaksamhet och skärpa. Framför allt har Marie-Christine stöttat mig med stringenta påpekanden rörande fokus och konsekvens i avhandlingstexten när sådana påpekanden har behövts som bäst. Utan deras gemensamma insatser skulle denna avhandling inte ha förelegat. Lars, Otto och Marie-Christine – tack för all er hjälp!

Till ytterligare några vill jag rikta min tacksamhet. Först i raden står Kurt Johannesson, som inte bara introducerade mig till retorikämnet höstterminen 1994, utan dessutom gav avhandlingen ett avgörande anslag under dess formativa skede genom att ställa en stor mängd anteckningar om Bacchi Orden och 1700-talets svenska ordenskultur till mitt förfogande. Samma generösa inställning mötte jag hos Karin Sennefelt som under mitt arbete med min licentiatavhandling lät mig ta del av ett då ännu inte publicerat monografikapitel. På denna licentiatavhandling opponerade sedermera Henrika Tandefelt insiktsfullt och inspirerande. Carina Burman, Kåre Eriksson, Mats Hayen, Bengt Gustaf Jonshult, Janne Lindqvist, Tom Lundin, Henrik Mickos, Marcus Willén, Ann Öhrberg och Andreas Önnerfors har följt mitt arbete med särskilt intresse. Deras uppmuntran har betytt mycket för mig. Och detta förord skulle inte vara komplett utan en reverens för min vän och tidigare kollega Janna Svendsen som jag under några oförglömliga år hade ynnesten att dela tjänsterum med.

För oumbärlig hjälp med att få tillgång till lika exklusiva som viktiga material riktar jag ett varmt tack till ordenskanslist Anna Lilliehöök vid

Kungl. Maj: ts Orden jämte Ingela Wallmark, Kungl. Sällskapets Pro Patria sekreterare. Ulf Åsén, överarkivarie vid Svenska Frimurare Orden, var liksom professor Staffan Rosén betydelsefulla samtalspartners under arbetets första år. Det föredömligt vänliga tillmötesgående och den djupa kunnighet jag gång på gång har mött i mina kontakter med Kungliga Biblioteket, Stockholm och Uppsala universitetsbibliotek har befäst min varma uppskattning av personalen vid dessa inrättningar. Enheten för avhandlingsproduktion vid Uppsala universitetsbibliotek har beredvilligt hjälpt mig med alla de frågor som dyker upp när det gäller att omvandla ett manuskript till tryckt form. Likaså har jag alltid kunnat räkna med förstående och effektiv uppbackning av den administrativa personalen vid Litteraturvetenskapliga institutionen. Jag vill även tacka Sue Pajuluoma för språkgranskning av avhandlingens engelska delar.

Familj, släkt och vänner har med lika delar undran och förundran följt mina vedermödor under dessa år. Låt mig försäkra er alla – från och med nu kommer ni inte längre att behöva fundera över hur det går med avhandlingen. Eller om ni skall våga fråga mig om hur det går med avhandlingen.

En alldeles särskild person har stått vid min sida från början till slut. Henne vill jag vända mig till allra sist. Älskade Margareta – dig vill jag tacka för ditt tålamod och för att du gav mig tid och möjlighet att genomföra detta forskningsprojekt. Att du under arbetets sista fas hjälpte mig att upprätta avhandlingens personregister ser jag som ett bekräftande tecken på att vi delar allt i livet.

Så är det alltså över. Timvisaren har gått varvet runt. Hur lämna scenen med så väl bibehållen värdighet som möjligt? Inte lätt, men jag har med tanke på sammanhanget valt ännu ett citat från Barbaradagens firande 1770, samma ordenssammankomst ur vilken det inledande citatet är hämtat. Inga slutord kan för mig kännas lämpligare när jag nu höjer min pokal och konstaterar faktum: ”Slut Templets port, far wäl, gu natt, gu tår.”

Uppsala våren 2014

1. Inledning

För tulltjänstemannen Pehr Lundbeck ledde inte karriären till de ärekrönta höjder som var önskvärda för en idealisk ämbetsutövare i den sena frihetstidens Sverige. Efter studier i Lund och antagande vid tullen i Stockholm 1749 kom hans yrkesmässiga avancemang att gå i stå mot slutet av 1760-talet. Talrika anmärkningar från överordnade för fylleri med åtföljande misskötsel av tjänsteåligganden vittnar om hur Lundbeck från 1768 till sin död fyra år senare sjönk djupare i misär. Men hans böjelse för flaskan kom också att få som följd att han gjorde avtryck i ett av det svenska 1700-talets mest säregna konstnärliga verk. Generaltulldirektionens protokollsregister för 1771 upptar nämligen inte bara hans befattning som kontrollör utan nämner honom även som ”Commendeur af Baki 2 förgylta Swins orden”.[1] Handen som har fört pennan är Carl Michael Bellmans, vid denna tid anställd som kanslist vid ämbetsverket och kollega till Lundbeck.[2]

Förklaringen till denna gåtfulla anteckning är att Bellman ett par år tidigare, närmare bestämt 4 december 1769, utan Lundbecks kännedom hade låtit den försupne tullkontrollören få inträda som en av fem nyinvalda ledamöter av Bellmans fiktiva sällskap Bacchi Orden, en drift med samtidens ordenskultur där Bellman placerade notoriska drinkare, gatuoriginal och avsigkomna, för att i dramatisk gestaltning levandegöra hur de skulle kunna tänkas ta sig an och genomföra ett ordensmöte. Sammankomsterna i Bacchi Orden följde nu inte de reglerade och dygdebetonande mönster som utmärkte Stockholms faktiska ordnar och ordenssällskap, sammanslutningar som vinnlade sig om att inpränta vikten av patriotiskt nit, osjälviskhet och måttfullhet hos medlemmarna. Tvärtemot dessa seriösa förebilders framhållande av nytta, plikt och moral blev Bellmans sällskaps högtidsdagar till arenor för torgförande av backanaliska ideal. Så låter Bellman Lundbeck, ”Suspenderade controlleuren vid Sjö-tull-kammaren i Lovisa” enligt rollistan, vid sitt upptagande i Bacchi Ordens gemenskap svära evig trohet till fylleriet.[3] När den vinbladskrönte tullnären vördnadsfullt saluterar bilden av Bacchus som tronar i ordens samlingsrum fångar Bellman i hans replik glädjen det innebär att slippa de själsdödande skyldigheterna som ämbetsman för

[1] Registersidan finns i faksimil återgiven i Carl Michael Bellman, *Bacchi Orden*, StU IV (Stockholm 1932), kommentardelen, s. 47.
[2] Leif Landen, *Carl Michael Bellman. En biografi* (Stockholm 2008), s. 28.
[3] StU IV, s. 64.

att i stället få ägna sig åt hämningslöst storslagen dryckenskap: ”Jag ledsen vid special, columner och balance, / Nu i ditt Tempel står och lyfftar på min krantz. / Här bara hieltar finns, eij bönder som ska tulla, / Här ser jag ingen bomm och ingen kärra rulla. / Här råkas vänner jemt från morgon intill natt – / Jag tror af idel frögd jag blifver rent besatt.”[4] Orationer och andra ceremonier får i Bellmans orden sålunda bära fram rakt motsatta värderingar jämfört med de ädla dygder som de invigda i Stockholms olika ordnar och ordenssällskap skulle bekänna sig till. Det är om Bellmans ordensdiktning och dess relationer till den samtida ordenskulturen i Stockholm som denna avhandling kommer att handla.

Vad är Bacchi Orden?

Bacchi Orden är en sällskapsmuntration, skapad av Carl Michael Bellman och framförd ofta av honom själv men ibland med assistans av andra, i halvoffentliga Stockholmsmiljöer som ämbetsmannen Anders Lissanders salong under 1760- och 1770-talen, med en kulmen under åren runt 1770.[5] Mot slutet av 1770-talet bestämde sig Bellman för att återuppliva sin orden, och från 1777 finns två kapitel bevarade. Ordensdiktningen nådde sin slutpunkt med *Bacchi Tempel* 1783. *Bacchi Tempel* skiljer sig dock från ordensspektaklen i såväl form som syfte – detta verk är snarast att betrakta som ett läsdrama, från början avsett för tryckt publicering, där Bellman ville demonstrera sitt litterära kunnande för samtidens ledande smakdomare – och jag kommer därför inte att inkludera det i mina analyser.[6]

Beträffande Bacchi Ordens plats i författarskapet kan vi inledningvis konstatera att Bellman hade provat ut några av dess grepp i sina dryckesvisor samt i ”Klubben”-dikterna, politiska satirer som han skapade i slutet av 1760-talet. Ordensfiktionen löper också tidsmässigt parallellt med annan diktning av Bellman, särskilt de tidiga epistlarna, alltså den del av författarskapet som Bellman fortsätter att utveckla och fördjupa jämfört med de förhållandevis stabila strukturer som han låter råda i Bacchi Orden. Inom författarskapet har flera uttolkare kunnat notera förskjutningar runt 1770 i det att Bellman vid denna tid verkar röra sig från stycken skrivna som enkel bordsunderhållning till produkter av mer vittfamnande konstnärliga ambitioner.[7]

[4] StU IV, s. 86.

[5] Av särskild betydelse för detta avsnitt har Lars Lönnroths genomgång av Bacchi Ordens grundläggande dramatiska struktur varit, ”Den växande scenen: En studie i Bellmans ’Bacchi Orden’”, *Samlaren* 88 (1967), s. 106–154.

[6] Verkets avvikelser från de föregående ordenskapitlen har påtalats av såväl Lennart Breitholtz, ”Bellmans, Movitz’ och Bacchi Tempel”, *Samlaren* 37, ny följd (1956), s. 2 f., som Lars Lönnroth, ”Bacchi Tempel and Bellman’s ’Poetic Enthusiasm’”, *Scandinavian Studies* 44, no. 3 (1972), s. 410 ff.

[7] Lönnroth (1967), s. 149 f., har påpekat hur Bellman berättartekniskt går från ett dramatiskt präglat framställningssätt där publiken får se vad som händer till ett episkt där gestalterna

Ordensdiktningen tillkommer i ett mellanläge. Dess utgångspunkt är dryckesvisorna, okomplicerade bruksprodukter för en bestämd situation, och den syftar fram mot Fredmansdiktningen, som skiljer sig från Bacchi Orden genom att över tiden visa allt större mångtydighet samt genom att inte heller kräva en viss inramning i tid och rum för att budskapet skall vara förståeligt eller att en bestämd uttolkare framför texten.[8]

Vad händer när Bellman samlar Bacchi Orden till möte?

Grundintrigen för Bellmans ordensfiktion är att ett antal av Stockholms mer namnkunniga fyllerister, välbekanta inslag i huvudstadens samtida gatuliv för Bellman och hans publik, utgör ordenssällskapet Bacchi Orden. Denna illustra församling begår då och då kapitel, det vill säga möten där de inblandade under solenna och på papperet noggrant reglerade ceremonier försöker utföra sådana handlingar som de verkliga ordenssällskapen i Stockholm sysselsätter sig med: upptagningar av nya medlemmar i gemenskapen, högtidlighållande av bestämda ordensdagar, utnämningar och avtackningar av ordens olika officianter och parentationer över de bröder som för alltid har lämnat sällskapet.[9]

---

berättar vad som händer, medan Gunnar Hillbom i sin avhandling *CM Völschows manuskript. Detaljstudier kring en huvudlänk i Bellmansdiktens traditionskedja* har uppmärksammat hur sådana muntliga drag som instrumentimitationer och sång får träda tillbaka för dialogpartier (diss. Stockholm 1981), s. 13. För utredningar av hur förskjutningarna inom Bellmans diktning är relaterade till den allt mer professionaliserade författarroll som formeras under 1700-talets andra hälft, se Hillbom, a a, s. 13 ff., samt Anton Blanck, *Bellman vid skiljovägen* (Stockholm 1941), s. 47.

[8] Lönnroth (1967), s. 134–154, har kunnat visa att Bellman i sina ordenskapitel provar ut flera av de berättartekniska grepp som han sedermera gör bruk av i *Fredmans Epistlar*. Bo Nordstrand har i sin avhandling *Bellman och Bacchus. Genrestudier i Bellmans tidiga dryckesvisor och ordenskapitel samt i Fredmans epistlar* (diss. Lund 1973) kunnat konstatera att många av de motiv som Bellman utnyttjade i sina sällskapsvisor återkommer i ordensdiktningen liksom i de tidiga epistlarna, s. 153 f.

[9] Termen ”kapitel” är värd en kortare utläggning. Den kan hos Bellman syfta dels på själva ordensmötet, dels på de invalda som kollektiv. Två exempel får illustrera respektive användning. Den första betydelsen kan vi se i inledningsraden ”I dag har Bacchus haft Capitel” till ordensvisan från 4 december 1767, StU IV, s. 6, medan den andra låter sig utläsas av frasen ”Förgyll med glada sken de mörka hvalf och gångar, / At ej Capitlet tror vi blifvit Plutos fångar!”, en ämbetsmans uppmaning till en kollega vid häroldskapitlet 20 april 1771, a a, s. 143. ”Kapitel” är inte den enda term som Bellman använder för Bacchi Ordens möten – vid ordenssammankomsten 4 oktober 1771 är benämningen ”Bacchi fest” och i de båda parentationerna från 1777 talas det om öppnandet av Bacchi Tempel – men det är den tveklöst oftast förekommande. Bellman har förmodligen hämtat begreppet, med dess dubbla innebörd, från de kungliga riddarordnarna. För en redovisning av de olika aktiviteter som ägde rum i samband med ordenskapitels hållande inom det kungliga ordensväsendet, se Ernst E. Aréen och Sten Lewenhaupt, *De nordiska ländernas riddarordnar*, I (Stockholm 19[32]–1942), s. 51–66. Inom Bellmansforskningen har ”ordenskapitel” blivit den vedertagna beteckningen för de dramatiska föreställningar som Bellman presenterade under 1760- och 1770-talen, en praxis som jag följer i mitt arbete.

Inför en för det mesta lyssnande och betraktande, men som det verkar stundom även medagerande publik framställer Bellman genom medel som sånger, imitationer, dialoger och pantomim, hur det kan tänkas gå till när dessa ökända Stockholmssuputer får framträda i de hårt reglementerade, av ordenskulturen präglade strukturer som kännetecknar tidens bildade sällskapsliv. Ja, inte bara framträda utan dessutom misslyckas skändligen i sina strävanden till disciplin och allvar på grund av ordensmedlemmarnas oförmåga att hantera sin dryckenskap. Den dramatiska kurvan vid varje ordensmöte styrs nämligen av vad Bo Nordstrand har kallat ”den formande paradoxen”, alltså det faktum att Bacchi Orden i själva sitt syfte bär på sin inneboende och oundvikliga undergång.[10] Bacchi Ordens ledamöter skulle gärna vilja ha seriösa och välfungerande kapitel med stramt uppstyrda ceremonier, men eftersom deras plikt är att dyrka Bacchus så kommer den ständigt närvarande och obarmhärtigt stigande fyllan efterhand att omöjliggöra varje slags ordnad verksamhet i ordenslokalen. Förr eller senare kollapsar fasaden vilket visar sig i att den edsvurna vänskap, hjälpliga nykterhet och ansats till ett hyfsat beteende som präglar de inledande scenerna under kapitlets gång förbyts i hätska gräl, måttlöst drickande och kroppstömningar inför öppen ridå.

Flera av kapitlen speglar denna paradox i sitt likartade förlopp, ett förlopp som kan sammanfattas enligt följande: Några av ordenssyskonen har mött upp vid ordenstemplet för att smycka samlingslokalen inför processionens ankomst med åtföljande högtidligt öppnande av sammankomsten, men börjar i stället ägna sig åt Bacchi våta fröjder. Att den backanaliska förtruppen ger efter för brännvinets fatala lockelse förvånar inte. Dess representanter utgör ett trött och trumpet sällskap, där samtliga är svårt pinade av bakfylla och desperat lystna på den enda boten som hjälper. När ordens högsta ämbetsmän, försedda med diverse backanaliska attribut, väl inträder i templet möts de av stank, bråk och oreda. Att denna procession anländer till mötesplatsen ändrar dock inget till det bättre. Tvärtom tilltar kalabaliken under det att processionens allt annat än nyktra och salongsfähiga deltagare väller in i ordens ostädade sal, pratar i munnen på varandra, trängs med dem som redan är på plats och faller omkull i sörjan på golvet. När sedan ingen trodde att det kunde bli värre så blir det faktiskt just det. Då är det nämligen dags för kapitlets ceremoniella apoteos, som består i en parentation eller en dubbning. Denna möjlighet till högstämt hyllande av ordens ideal, av de inblandade dock förvaltad på sämsta möjliga sätt, kröns vanligen av ett floskulöst och undermåligt framfört tal, så gott som alltid hållet av ordens lika självsäkre som ostadige ceremonimästare Janke Jensen, den paradroll som Bellman själv antas ha utfört i samband med kapitlens framföranden.[11]

[10] Nordstrand, s. 169 f.
[11] Lars Lönnroth, *Ljuva karneval! Om Carl Michael Bellmans diktning* (Stockholm 2005), s. 142.

Jensens tal sätter punkt för ordens högtidliga möte, men sällan på det sätt som han eller de övriga i ordenstemplet har tänkt sig. Störande inslag av olika karaktär torpederar varje gång hans redan från början röriga anföranden: Trumvirvlar bryter in där de inte är tänkta att höras, publiken somnar under orationen, Jensen faller omkull och slutför talet liggande under bordet eller blir så berusad att han inte förmår fullfölja sin uppgift. Trots de goda föresatserna tar sålunda det konstanta drickandet till Bacchi ära ut sin rätt av de närvarande och varje sammankomst slutar ohjälpligt i ett mer eller mindre grandiost fiasko.

Syfte

Det övergripande syftet med avhandlingen är att studera retoriken som den utövas i Bellmans parodiska Bacchi Orden mot bakgrund av sådana ceremonier som fick förmedla värderingar och beteendemönster till de faktiska huvudstadsordnarnas medlemmar. Jag vill förstå Bacchi Orden som en produkt av sin tid och som beroende av ordenskulturen som specifik social företeelse. I Bellmans ordensparodi, liksom i de organiserade ordnar och sällskap som frodades i 1760- och 1770-talens Stockholm, fungerar tal och ceremonier som värdebyggande argumentation. De aktiva i ett ordenssällskap måste acceptera och handla i enighet med de normer som ligger inneboende i tal och ceremonier för att argumentationen skall kunna sägas fungera övertygande. ”Retorik” kommer i undersökningen av de båda typerna av ordensretorik därför att bli synonymt med de vältalighetspraktiker – parodiska eller ej – som bär fram eftersträvansvärda dygder. Jag har valt att låta mina analyser styras av hur de olika idealen lyfts fram och formuleras i ceremonielen och orationerna själva. Så tror jag nämligen att vi kommer Bellmans och hans publiks kunskaper om ordenskultur närmast.

Samtidigt behöver vi ett retorikteoretiskt perspektiv för att kunna förstå hur Bacchi Orden och dess förlagor förhåller sig till varandra. Bellman driver ingen otvetydig tes i ordenskapitlen och har heller inte efterlämnat några tolkningsverktyg. Därför är en teoretisk ram nödvändig för att kunna fånga inte bara hur olika värderingar uttrycks utan också det spel mellan förlagor och parodi som Bellman satte i spel för sin publik. De kategorier som jag framför allt arbetar med för att kunna beskriva de ordensretoriska mönstren är *inventio*, *elocutio* och *actio*, kategorier hämtade ur *partes*-läran, den systematiserade översikt av arbetsgången som ligger bakom ett tal eller en text.[12] Även om den klassiska retorikens förståelse av *partes*-modellen under

[12] I den klassiska retoriktradition som är aktuell i denna diskussion är *partes*-läran ett både deskriptivt och normativt begrepp, J[ohannes] Engels, ”Partes orationis” HWdR VI, hrsg. Gert Ueding (Tübingen 2003), s. 666–678. Samtidigt som *partes*-tänkandet är ett redskap för att identifiera de delar som tillsammans utgör ett tals helhet så rymmer det rekommendationen

1700-talet började utmanas av förespråkare för ett friare, mindre regelstyrt närmande till framför allt talets uppbyggnad så ägde detta malltänkande fortfarande stor betydelse för 1700-talets europeiska skolretorik.[13] Denna traditionella uppfattning av *partes*, med dess poängterande av det mönstergilla talets genomtänkta och balanserade karaktär som en del i hur talaren iakttar ett genomgående *decorum* och försöker skapa så goda möjligheter som möjligt för att kunna uppnå sitt övertygande syfte, har jag förutsatt som en rimlig gemensam grund för Bellmans och hans publiks uppfattning om hur korrekt vältalighet skulle vara formulerad och fungera enligt det undervisningsprogram som de hade fått ta del av.[14]

Inventio, alltså vad för slags stoff Bellman kan ha utnyttjat för att skapa sin fiktion, har en huvudroll i kapitel 2 där jag med hjälp av material från det kungliga ordensväsendet samt tre stora ordenssällskap i Stockholm beskriver betydelsefulla och återkommande retoriska motiv inom ordenskulturen. Stil som undersökningsområde utgår från den del i *partes*-läran som kallas *elocutio* och berör hur Bellman i sin parodi behandlar värdeladdade nyckelord och den enhetliga stilnivå som utmärkte de ceremoniella formuleringarna i de seriösa ordnarna och ordenssällskapen. *Actio*, som i den klassiska retoriktraditionen omfattar kroppsspråk och röstbehandling, inriktar sig i denna undersökning på dramatisk gestaltning, det vill säga hur Bellman kan ha satt upp sina kapitel och om vi kan urskilja segment i kapitlen där framställningen öppnar sig för insatser från flera medverkande. Jag har valt dessa tre aspekter som huvudsakliga ingångar till ordenstexterna eftersom de ger goda möjligheter att frilägga fiktionens viktigaste motiv, såväl vad gäller återkommande händelser som möjliga variationer på temat. *Dispositio* och *memoria*, de båda återstående delarna i *partes*-modellen, har inte fått samma utrymme. *Dispositio*, vilket definieras som ordningsföljden mellan talets delar och dessa delars funktioner, har vi redan berört i form av det givna mönstret i Bellmans texter med ordensmöten som i sin ohejdbara gång från

att denna tydliga ordning är nödvändig för att kunna nå klarhet och fullständighet, ett ofrånkomligt villkor för att kunna åstadkomma en övertygande verkan.

[13] Den ovan nämnda betydelsen av att talets olika delar måste samverka för att kunna uppnå en övertygande effekt var en viktig poäng i retorikundervisningen med de skriv- och talövningar som studenterna fick genomgå, Engels, s. 674 ff. Stefan Rimm behandlar den svenska teoretiska retorikundervisningen i *Vältalighet och mannafostran. Retorikutbildningen i svenska skolor och gymnasier* 1724–1807 (diss. Örebro 2011), s. 126–137.

[14] Som ett prov på hur en uppmärksam och kunnig lyssnare kunde reagera på vältalighetslakuner skulle jag vilja anföra några av Johan Gabriel Oxenstiernas kommentarer från 1769, *Dagboks-anteckningar 1769–1771*, red. Gustaf Stjernström (Upsala 1881). Oxenstierna nagelfar i sin dagbok ett antal predikningar och anmärker på sådana olyckligheter som okänsligt valda argument för det speciella tillfället, brister i dispositionen – planlöshet och långrandighet i synnerhet – samt olämpliga kollisioner mellan slitna argument och en alltför anspråksfull stilnivå, s. 7 f., 19, 21 f., 29, 64 f. För en översikt av den svenska debatten under 1700-talet om homiletikens förhållande till retoriken, se kapitlet ”Retorik & predikokonst” i Otto Fischers studie *Mynt i Ciceros sopor. Retorikens och vältalighetens status i 1700-talets svenska diskussion* ([Huddinge] 2013), s. 93–100.

ordning till kaos följer en konsekvent nedåtgående kurva. Samma genomgående antiklimaktiska tendens kan även spåras i talen som Bacchi Ordens företrädare håller. Eftersom denna komponent håller sig konstant genom hela följden av ordenskapitel har jag nöjt mig att i analyserna endast lyfta fram Janke Jensens bisarra vältalighet som exempel på hur Bellman låter torpederade förväntningar bli en del av verkningsmedlen i uppsättningarna. *Memoria*, den aspekt som i det klassiska systemet tar upp hur oratorn lär in det utarbetade talet, har jag bedömt vara av mindre intresse som analyskategori. Den kan förvisso sättas i förbindelse med Janke Jensens manuskriptskrivande som påtalas vid ett par tillfällen, ett manuskriptskrivande som inget tjänar till eftersom Jensen vid sina framträdanden allt som oftast tycks strunta i eller glömma bort vad han har fäst på papper i förväg. Trots dess sparsamma förekomst i sviten har jag ändå valt att nämna fenomenet i samband med det näst sista ordenskapitlet.

Följdfrågan till hur retoriken ser ut i de bevarade texterna blir varför Bellman använder ett ordenssällskap som ram för sin parodi. Här blir publikens betydelse för fiktionens utformning en sammanhållande princip för diskussionen. Hur fick Bellman lyssnarna som ursprungligen tog del av hans ordensföreställningar att acceptera de ställningstaganden som han presenterade och i någon mening göra dem till sina egna? Vad gav Bacchi Orden en sådan livskraft att Bellman under flera års tid kunde återvända till ordenstemplet och dess sorglustiga klientel gång på gång? Denna fråga har varit avgörande för min ambition att försöka förstå Bacchi Ordens stil och budskap utifrån dess egna villkor snarare än att se det som ett förstadium till annan Bellmansdiktning eller som en ohjälpligt obsolet parentes i författarskapet. Jag önskar frilägga vilka retoriska beståndsdelar som Bellman använder för att konstruera sin parodi, men också utröna varför han har valt just dessa medel för att nå sin samtida publik. Genom detta närmande till ämnet hoppas jag kunna förstå Bacchi Orden ur Bellmans samtids perspektiv men också som ett komplext verk i sin egen rätt.

Den som vill kunna tillgodogöra sig Bellmans speciella form av ordensretorik behöver först stifta bekantskap med de retoriska uttrycksformer som fick spelrum i Stockholms olika ordnar och sällskap. Kapitel 2 handlar om ordenskultur som den viktigaste förutsättningen för Bellmans föreställningar och undersöker retoriska mönster i verkliga ordnar och ordenssällskap. Denna del finns med för att hjälpa oss att spåra vilka retoriska verkningsmedel som förenade Bacchi Orden med dess olika möjliga förebilder. Att Bellman skapar alternativa värdesystem i Bacchi Orden, med komponenter som dryckenskapens glädje, föraktet för världslig strävan och vikten av att gläd jas åt det lilla man har, har tidigare forskning kunnat konstatera.[15] Men sker det på samma sätt som när de verkliga ordnarna konstruerade sina värderingsbyggen, där en blandning av idealism och framgångstänkande färgade

[15] Nordstrand, s. 71, 157 f., 164.

ordvalen i löften och edgivningar och där ceremonierna lånade stora delar av sin symboliska attiraljuppsättning från de andliga riddarordnarnas kamp mot den rätta trons fiender? Det kan redan här vara värt att nämna att flera av dem som upplevde Bellmans ordenskapitel hos Lissander själva var medlemmar i olika Stockholmsordnar.[16] När Bellman under åren 1767 till 1771 presenterade sina sammankomster så skedde det dessutom under omständigheter liknande dem när ordnar och ordenssällskap samlades. Så nära förebilderna låg Bellmans fiktiva sällskap att dess backanaliska ideologi och ceremonier i sin tur kunde användas som råmaterial när ordenssällskapet Par Bricole började samlas till organiserade sammankomster i Stockholm i slutet av 1770-talet.[17]

För att kunna tolka betydelsen av denna grundläggande förutsättning behöver vi betänka vem som är måltavla respektive publik för parodin. En del i den distansering som Bellman skapar åt sin publik består i hans val av *dramatis personæ*. Jensen, Trundman, Planberg och övriga ordenssyskon förmår inte tillnärmelsevis uppfylla de krav som samtidens ordnar och sällskap ställde på nykterhet och ordning, hur mycket de än prisar sin egen och varandras förvända vältalighet, den säkra smak som de menar sig se företrädd i ordenstemplets trasgranna dekorationer samt de raglande processionernas oförfärade framfart. De ständiga sammanstötningarna mellan ärligt menade försök och hopplöst inkompetent genomförande visar på de inblandades oförmåga att kunna göra sig till något annat än vad de innerst inne är, det retoriska utanpåverket till trots.[18] Deras olika *decorum*-brott i tal och handling borde bli komiska för en publik som känner betydelsen av korrekt iakttaget protokoll i varje seriöst ordenssammanhang.

En annan möjlighet är att det är ordnarna och ordenssällskapen som utgör målet för Bellmans skämtande. Kan vi tala om ett avståndstagande från eller en drift med tidens salongskultur och allvarligt syftande ordensgemenskap i Bacchi Orden? Tanken har ofta framförts i tidigare forskning, då med de

[16] Typiska sådana företrädare som tog del av de vittra aktiviteterna hemma hos Lissander – Bergklint, Kexél, Tilas och Oxenstierna, samtliga medlemmar av ordenssällskapet Utile Dulci – känner vi genom Oxenstiernas dagboksanteckningar jämte de visböcker i vilka den kulturintresserade ämbetsmannen förde in ordenskapitel, visor och annat som framfördes hemma hos honom, se Oxenstierna, s. 74 f., respektive Gunnar Hillbom, *Kring källorna till Fredmans epistlar* (Stockholm 1991), s. 14, 25 f. De båda visböcker som har överlevt från den lissanderska salongen förkortas inom Bellmansforskningen Lsr 1 respektive 3, se Carl Michael Bellman, *Register*, StU XX, red. Gunnar Hillbom (Stockholm 2003), s. 252 f. Bergklint, Kexél och Tilas tillhörde ”första flocken”, det vill säga Utile Dulcis tidigast antagna medlemmar enligt en handskriven matrikel som inte bara förtecknar medlemmarna alfabetiskt utan även i invalsordning, ”Alphabetisk förteckning öfver ledamöterna af sällskapet Utile Dulci”, Matrikel, ceremoniel, tal och några protokoll för Sällskapet Utile Dulci från början av 1780-talet, U 169 k, UUB.

[17] Gunnar Bolin, ”Sällskapet Par Bricole under 1700-talet”, *Sällskapet Par Bricole* (Stockholm 1946), s. 61.

[18] Lars Lönnroth, *Den dubbla scenen. Muntlig diktning från Eddan till ABBA* ([1978] Stockholm 2008), s. 153.

kungliga riddarordnarna som oftast förmodad förebild, men ordenssällskapen har också lyfts fram som möjliga utgångspunkter.[19] Film- och litteraturforskaren Seymour Chatman talar om efterliknande av tankemönster som en av byggstenarna i en parodierande framställning: ”Not only substance and form can be parodied but also the original authors’ way of thinking.”[20] En väl fångad parodi ger insikter i de värderingar och intellektuella ställningstaganden som bär upp originalet.

Utan att föregripa alltför mycket av diskussionen av ordensretorik i kapitel 2 så kan vi påminna oss att ordnarna och sällskapen vinnlade sig om att odla en livshållning hos sina medlemmar, där det noggranna och allvarsamma iakttagandet av olika dygder skulle motsvaras av medlemmarnas städade uppträdande. En sansad munterhet och kontroll över det egna beteendet var det gällande idealet för ett bildat umgänge i huvudstaden, en norm som inte bara framkom i ordnarnas interna reglementen utan också i de tryckta skrifter som presenterade deras arbeten för allmänheten.[21] Det skratt som klingar i och runt Bacchi Orden är däremot ett skratt som verkar vara befriat från konvenansens regler.[22] Tilltalet som Bellman anlägger i Bacchi Orden behöver undersökas för att vi skall kunna urskilja publikens inställning till ordenskultur, inte minst om detta tilltal förutsätter en beredvillighet

[19] Se StU IV, kommentardelen, s. 11 samt Gustaf Ljunggren, *Bellman och Fredmans epistlar. En studie* (Lund 1867), Arvid Stålhane, ”Om Bacchi Tempel. Några anteckningar”, *Bellmansstudier* XI (Stockholm 1952), s. 52 och Kurt Johannesson, ”Bellman och ceremonierna”, *Tio forskare om Bellman. Föredrag vid Vitterhetsakademiens symposium 15–17 september 1976*, red. Horace Engdahl (Stockholm 1977), s. 104. Gunnar Hillbom betonar att Bacchi Orden bör betraktas som ”ett i grunden godmodigt gyckel med tidens blomstrande ordensväsende, med dess ceremoniel, dess retorik och dess heraldiska emblematik”, kommentardelen till Carl Michael Bellman, *Fredmans sånger*, II, *Musik och kommentarer*, red. Gunnar Hillbom och James Massengale (Stockholm 1992), s. 384. Han understryker i sitt resonemang också att primärpubliken rimligtvis inte har uppfattat Bellmans ordensparodi som ”kontraficerande eller rebellisk”, s. 384.

[20] Seymour Chatman, ”Parody and Style”, *Poetics Today* 22, no. 1 (2001), s. 36.

[21] Anders Odel, talman i den stockholmska frimurarlogen Saint Jean Auxiliaire, understryker i sin beskrivning av frimurarnas måltidsloger att ”skratta med full hals brukas intet i Loge”, *Tal, hållne, tid efter annan, uti S:t Johannis Auxiliere- och Svenska Frimurare-Moder-Logen, af A. Odel. I. delen.* (Stockholm 1768), s. 9.

[22] Skrattandet i bildade kretsar styrdes av måttfullhet, ett vägande honnörsord i tidens dygdediskussion. I *Tal om Smak uti den Svenska, så bundna, som obundna Vältaligheten; Hållit i Kongl. Vetensk. Academien, vid præsidii afläggning, den 3 februarii 1768* (Stockholm 1768), s. 27, slår Olof Celsius fast i en passage som avhandlar vad som ter sig passande i en skämtsam skrivart: ”[…] dock kunna vi för ingen del finna oss vid dem, hvilka ständigt och med vidöppen mun vilja utgjuta sitt toma sinnes magra glädje, eller för hvilka intet synes förnöjsamt, som icke retar käftarna i full gång, och magen i rörelse.” I sin avhandling *Teorierna om det komiska under 1600- och 1700-talet* (Helsingfors 1944), s. 216 f., refererar Bertel Appelberg ett uttalande från 1776 av den skotske filosofen och retorikern James Beattie där denne konstaterar att goda manér i sällskap gör att skrattet dämpas. Ett för bullrigt skrattande visar på föga utvecklad smak och grova manér. Det kvinnliga inslaget i sällskapslivet har enligt Beattie särskilt bidragit till en uppryckning av tonen. Liknande tankegångar går att spåra i 1700-talets svenska diskussion, se Ann Öhrbergs artikel ”’Fasa för all flärd, konstlan och förställning.’ Den ideala retorn inom 1700-talets nya offentlighet”, *Samlaren* 131 (2010), s. 41 f.

att se högtidliga ceremonier vanhelgas av socialt havererade ämbetsmän och hantverkare.

Med tanke på att ett parodiskt verk kan vara flertydigt så återstår en tredje tolkningsmöjlighet. Det skulle kunna vara så att Bellman låter sin parodi träffa flera föremål samtidigt, vilket flera också har menat.[23] Genom att återskapa kontexter som var aktuella för Bellman och hans publik får vi en möjlighet att se och bedöma vilka värderingar och synsätt som är de avgörande för Bacchi Ordens parodiska verkan.[24] Att kartlägga de retoriska former i vilka dygd och *decorum* kläddes i ordenssällskapen och jämföra dessa uttryck med Bacchi Ordens egensinniga tolkningar av förlagorna utifrån 1700-talets uppfattning om *genus demonstrativum*, det vill säga sådana tal som har ärendet att berömma eller kritisera personer, handlingar eller saker och där talaren försöker övertyga sin publik om vikten av att omfatta vissa värden och förkasta andra, kommer att vara ett genomgående tema i textanalyserna.[25] Kan vi förstå de retoriska funktioner som ligger under dessa mönster så får vi också en möjlighet att förstå vilka värden och attityder det var som förenade Bellmans publik, även om vi inte kan finna ett uttalat bellmanskt ställningstagande i ordensfiktionens texter. Sålunda är min avhandling inte bara tänkt att bidra till en fördjupad förståelse av Bellmans backanaliska ordensdiktning utan kommer förhoppningsvis också att öka vår kunskap om hur ceremoniell vältalighet fungerade i det organiserade sällskapsliv som utvecklades i Stockholm mot slutet av 1700-talet.

Avhandlingens disposition

Detta arbete är upplagt i tre kapitel. Det första kapitlet är avsett som en bred bakgrundsorientering till Bacchi Orden och den ordenskultur i frihetstidens Stockholm som är verkets viktigaste förutsättning. I kapitlet redogörs dels för avhandlingens teoretiska och metodiska perspektiv, dels för de tidsbundna kontexter som är nödvändiga att känna till för att kunna förstå de värderingar som speglades i ordenskulturen. Det förenande retorikvetenskapliga begreppet för studiet av förhållandet mellan verkliga och parodiska ordensceremonier är *genus demonstrativum*. Under detta diskuteras aspekterna

[23] Se till exempel Ljunggren, s. 101 f. och Lönnroth (2005), s. 129 f.

[24] Två uppsatser där författarna tillämpar ett liknande angreppssätt är Eva Fjellanders ”Du gjorde väl du kom – perspektiv på Bellmans religiösa diktning”, *Bellmansstudier* XXII (Stockholm 2005), s. 91–106 respektive Gun Widmarks ”Epistel 58. Angående Kilbergs och Fredmans död”, *Ur Bellmans värld och Fredmans* (Stockholm 1991), s. 59–77.

[25] Genren är central i detta sammanhang därför att såväl de seriösa som de backanaliska ordenssällskap som vi kommer att möta ägnar sig åt sådan argumentation i sina olika ceremonier. Min utredning av begreppet *genus demonstrativum* utgår från Heinrich Lausberg, *Handbook of Literary Rhetoric. A Foundation for Literary Study*, ed. David E. Orton & R. Dean Anderson ([1960] Leiden 1998), s. 102–111 samt S[tefan] Matuscheks artikel ”Epideiktische Beredsamkeit”, HWdR, II, hrsg. Gert Ueding (Tübingen 1994), s. 1258–1267.

dygd, *exemplum* och *decorum*. Parodi som litterär genre ägnas en egen punkt. Dessa teoretiskt orienterade avsnitt är grundade i 1700-talets perspektiv. Ur metodhänseende berörs de utmaningar som en undersökning av ett eklektiskt och gåtfullt verk som Bacchi Orden för med sig. Forskningsöversikten rör sig över tre områden: Bellman, epideiktisk retorik under 1700-talet och ordenskultur. Som en del i kontextsättningen behandlas politiska, ekonomiska och sociala förhållanden i Sverige under 1760-talet. Dessutom innehåller kapitlet en allmän introduktion till 1700-talets svenska ordnar och ordenssällskap med fokus på dessas organisationsform och medlemsprofil.

Det andra kapitlet är inriktat på de ceremoniella former som ordenskulturen uppvisade i den sena frihetstidens Sverige. Så sker via två vägar. Den ena är ordensväsendet, alltså de kungliga riddarordnarna, med särskild uppmärksamhet riktad mot Serafimerorden. Den andra är de civila ordenssällskap som stod öppna för Bellman och hans likar. Där har tre stora och inflytelserika sällskap fått representera den flora av slutna sällskap som frodades i huvudstaden. Ceremoniel, tal, stadgar och protokoll, i tryckt form och som handskrifter, har utgjort det material som har styrt undersökningen av hur retoriska medel utgående från *genus demonstrativum* sattes i bruk inom ordenskulturen.

Kapitel tre, slutligen, erbjuder analyser av Bellmans Bacchi Ordens-texter med tre övergripande avsnitt som introduktion. Som första moment analyseras en presentation från Bellmans tid av ordenstexterna. Därefter följer en redogörelse för olika särdrag i den dramatiska form som Bellman lät prägla sina ordensmöten. Denna introduktions avslutande avsnitt är ägnat musiken i Bacchi Orden. När vi kommer till visorna och ordenkapitlen avhandlas motiven i de tidiga ordensvisorna som första punkt. Genomgången av ordenskapitlen inleds med en separat studie ägnad Janke Jensen, den backanaliska vältalighetens företrädare framför andra. Därefter följer analyser av de åtta ordenskapitlen, uppställda parvis och i kronologisk ordning. De fyra kapitelanalyserna är kopplade till varsitt tema, i tur och ordning den backanaliska hjältebilden, det kroppsliga i Bacchi Orden, kvinnorna i Bacchi Orden samt backanalisk tradition och innovation i 1777 års parentationer. Som en slutreflexion förs en kort diskussion om hur arvet från Bacchi Orden fördes vidare i ordenssällskapet Par Bricole. Sist i avhandlingen återfinns en sammanfattande diskussion av undersökningens resultat.

Teoretiska och metodiska perspektiv

”Den retorik som fyller en stor del av Bacchi Orden är ett karaktäristiskt, strukturerande parodiskt inslag”, skriver Gunnar Hillbom.[26] Som jag tolkar Hillboms användning av begreppet retorik handlar det om sådana ceremoniella företeelser – hyllningstal, processioner, symboliska föremål och ordenslöften – som återkommer under Bacchi Ordens hela existens. Även om Bellmans ordensfiktion givetvis kan sägas vara retorisk i den meningen att den innehåller en stor mängd tal och ceremonier – ett faktum som även gäller andra delar av Bellmans diktning – så strävar jag i mina analyser av Bacchi Ordens-föreställningarna inte bara efter att identifiera dessa olika beståndsdelar utan också efter att förstå på vilket sätt de kan sägas vara parodiska gentemot den samtida ordenskulturen.[27] Hillboms karaktäristik, med dess betonande av de återkommande retoriska ceremonibundna inslagen i sviten, erbjuder ändå en given utgångspunkt för den teoretiska förståelse och metodrelaterade användning av retorikbegreppet som föreligger i denna avhandling. Talen och ceremonierna är de primära studieobjekten, såväl i Bellmans parodi som i de aktiva ordnarna och ordenssällskapen i Stockholm. För att därtill kunna bedöma hur dessa konkreta yttringar förhåller sig till varandra behöver vi förstå retoriken som teoretiskt system. Detta för oss till *genus demonstrativum*, den genre inom talekonsten där de studerade ceremoniella uttrycken hör hemma. Jag kommer i det följande avsnittet att utveckla diskussionen av genrens utmärkande drag men skulle redan här vilja lyfta fram en av taltypens viktigaste funktioner i det material som utgör avhandlingens kärna, nämligen den att fungera som pedagogiskt instrument genom att tydliggöra vilka dygder som är de eftersträvansvärda i ett visst sammanhang och ge argument för nödvändigheten av att den aktuella publiken lever och verkar enligt dessa ideal.[28] Inom *genus demonstrativum*, på svenskt område omväxlande översatt till ceremoniell, demonstrativ eller epideiktisk retorik, utgör den värdebyggande vältaligheten fokus. I det följande kommer jag först att översiktligt behandla genren samt dess tillämpning under Bellmans epok för att därefter ta upp ett antal centrala begrepp inom genren, begrepp som kommer att användas i avhandlingens analyser av både autentisk och fiktiv ordensretorik.

[26] Hillbom (1991), s. 72.
[27] Lönnroth (1967) har visat på de tidiga ordenskapitlens ceremonityngda prägel, s. 107 f., Nordstrand har behandlat ordenssällskapet som en tankefigur i dryckesvisor, s. 53 f., 128 f., och Johannesson (1977) har lyft fram den ceremoniella medvetenheten i tiden, s. 97 ff.
[28] Noel P. Gist, *Secret Societies. A Cultural Study of Fraternalism in the United States* (Columbia MI 1940), s. 81 ff., 92 f.

Ceremoniell retorik och det svenska 1700-talet

Retoriken, eller vältaligheten för att använda en term som var mer aktuell för Bellman och hans generationskamrater när det gällde talekonsten som praktik, präglar det sena svenska 1700-talets ceremonitänkande, från Gustaf III:s parnass ner till fattigbegravningar på Söder.[29] I synnerhet var *genus demonstrativum*, fortfarande med antikens normer som ledstjärna, en mycket betydelsefull genre med stort genomslag.[30] Innan det är dags att gå in på hur dylik panegyrisk talekonst kunde komma till uttryck i den sena frihetstidens Stockholm behöver vi se närmare på denna taltyps allmänna egenskaper sådana de har traderats från sitt antika ursprung.[31]

Genus demonstrativum är en av retorikens tre huvudgenrer vid sidan av *genus deliberativum* och *genus judiciale*.[32] Genresystemet bygger på tre olika typsituationer med vilkas hjälp en observatör kan klassificera olika slags tal utifrån deras syften. *Genus deliberativum*, rådstalet eller deliberativ talekonst, har den politiska överläggningen som modell medan *genus judiciale*, rättstalet eller juridisk talekonst, har domstolsförhandlingen som sin grundförutsättning. Den som talar inom den deliberativa genren försöker övertyga publiken om vikten av att fatta ett specifikt beslut med framtida konsekvenser medan den som tar till orda i ett juridiskt sammanhang ber sin publik att fälla en viss dom över en handling i det förgångna.

Hur förhåller sig då *genus demonstrativum* till sina båda syskon? Till skillnad från rådstal och rättstal, där talaren argumenterar med målet att övertyga publiken om att fatta ett visst beslut i en bestämd fråga, så behandlar framställningar inom den ceremoniella retoriken sin tes som i förväg fastslagen och oomtvistad. Det handlar inte om att avgöra en tvist utan om att öka lyssnarnas tillslutning till sådana värden som de redan förutsätts uppskatta. Därmed förskjuts intresset från talet som en valplats där argumentation används som ett medel att lösa en stridighet till talet som uppvisning och skön konst. För *genus demonstrativum* får det konsekvensen att talarens skicklighet och talets formmässiga kvaliteter blir särskilt viktiga aspekter när publiken skall bedöma hur väl framställningen har fyllt sitt syfte.

---

[29] Carina Burman, *Vältalaren Johan Henric Kellgren* (diss. Uppsala 1988), s. 16 f. Fischer (2013) påpekar hur skiftande förståelsen av retorikbegreppet kunde te sig under 1700-talet, s. 16 ff.

[30] Se till exempel Rolf Hillman, *Gustaviansk retorik. Stilstudier i Svenska Akademiens med stora priset belönade äreminnen 1786–1803* (diss. Stockholm 1962), s. 20 ff., Bo Bennich-Björkman, *Författaren i ämbetet. Studier i funktion och organisation av författarämbeten vid svenska hovet och kansliet 1550–1850* (diss. Uppsala 1970), s. 287 f., 313 ff. och Ann Öhrberg, *Vittra fruntimmer. Författarroll och retorik hos frihetstidens kvinnliga författare* (diss. Uppsala; Hedemora 2001), s. 68 ff.

[31] Även om den klassiska retoriken inte är så monolitisk som tidigare framställningar kan ge intryck av och det är en grov förenkling att anta att traditionen från Aten och Rom har traderats oförändrad in i senare epoker så finns det ändå ett antal begrepp i denna tradition vilka vi kan använda för att beskriva retoriska uttryck i Bacchi Orden och dess förebilder.

[32] Lausberg, s. 30 ff., 63, 97, 102 f.

Talarens uppgift är att ena sin publik kring de värderingar som är de påbjudna i sammanhanget. Det leder oss in på dygder och laster, den ceremoniella retorikens definierande domän och där talarens genreberoende plikt består i att hylla eller klandra. Talaren försöker få sina lyssnare att sträva efter dygderna och sky lasterna genom att framställa vad som är berömligt respektive förkastligt i en viss situation. Att uppmuntra lyssnarna respektive skapa fruktan hos dem genom att visa på konsekvenserna av dygdiga respektive omoraliska handlingar blir därmed ett av talarens mest potenta påverkningsmedel när det gäller att få lyssnarna att förstå hur de skall omsätta ideal i handling. På samma sätt som belöningen för ett leverne präglat av dygd heter uppskattning från eftervärlden straffas den lastbare av ett ogynnsamt eftermäle.[33] Beroende på den föreliggande situationen kommer vissa bestämda dygder att betonas, där allmänna sådana som vishet, mod och måttfullhet återkommer från antiken och framåt, men varje tid skapar också egna dygder.

Ett entydigt budskap hjälper talaren att synliggöra vad lyssnarna bör försöka efterlikna respektive undvika i sina liv. En dylik renodling hjälps fram av de för genren utmärkande stilgreppen *amplificatio* och *deprecatio*, det vill säga hur man med figurers och tropers hjälp kan förhöja och förringa de olika kvaliteter som möter i framställningen. Det som är eftersträvansvärt bör talaren måla i så ljusa toner som möjligt medan det föraktliga skall tecknas med djupast tänkbara svärta. I denna systematiska utvidgning av språket ser vi förbindelsen mellan *genus demonstrativum* och diktkonst, en förbindelse som bottnar i ärendet att med alla tillämpliga stilmedel förmå lyssnaren och läsaren att vilja ta till sig vissa bestämda värderingar.

Den ceremoniella talekonstens dominans under det sena svenska 1700-talet bottnade i epokens uppfattning om samhällelig dygd och ära och hur denna uppfattning borde komma till uttryck i offentliga och halvoffentliga sammanhang – därav den stora mängden hyllningar till kungahuset, äreminnen över stora föregångsgestalter, gravtal och tillfällesdikter som framfördes i olika sammanhang från frihetstiden och framåt.[34] Lovtalet var under 1700-

[33] Angående epokens uppfattning om fruktan för ett vanhedrande namn inför de efterkommande som ett moraliskt uppfordrande rättelsemedel, se Sven Delblanc, *Ära och minne. Studier kring ett motivkomplex i 1700-talets litteratur* (diss. Uppsala; Stockholm 1965), s. 65–73. Som ett exempel på ordenssällskapens självförståelse som *exempla* för omvärlden kan anföras ett tal hållet 1806 i frimurarlogen Carl zu den Drey Greyfen i Greifswald. Där hävdar logens talman Jakob Wallenius att de lokala frimurarnas goda renommé för ära och dygd har bidragit till att de som står utanför orden har tagit lärdom och anpassat sina beteenden. Även de mest lastbara har låtit sig påverkas av hur frimurarna i sitt sätt att vara illustrerar den anständighet och ordning som människor i allmänhet bör eftersträva i sina liv. På så vis kan enligt Wallenius denna till numerären begränsade men kring sina ideal enade och beslutsamma församling av frimurare nå ett avsevärt inflytande på världen utanför ordensgemenskapen. Talet finns återgivet i Carl Christoffer Gjörwell, *Brefväxling. Fjerde bandet.* (Stockholm 1806), s. 42 ff.

[34] Fischer (2013) har uppmärksammat hur panegyriken under 1700-talet sågs som en moralisk, kulturell och civilisatorisk kraft samtidigt som flera bedömare varnade för genrens utarmning på grund av den alltför stora produktionen på området, s. 69–76.

talet det ramverk som hjälpte talare att i ord stadfästa värden intressanta för det svenska samhället. Det var heller inte ovanligt att dylika tal bevarades genom tryckning och på så sätt kunde spridas till en sekundär publik, det vill säga en publik som måhända inte var närvarande vid det ursprungliga framförandet men som ändå önskade ta del av budskapet eller var intressant att nå för talaren eller skribenten.[35] *Genus demonstrativum* innehade också en prestigefylld position i retorikundervisningen i skolor och gymnasier. Skrivövningarna gav en särskilt god möjlighet att sätta många stilmedel i spel och de exempel som illustrerade olika troper och figurer hade dessutom ofta en moralisk underton.[36] Retorikundervisningen gav sålunda teoretiska insikter i dygdemönstren men var också en praktisk konst som vägledde eleverna i hur de själva skulle framträda så att deras uppvisade retoriska förmåga vittnade om dessa dygder.[37]

Genrens framträdande position under tidevarvet innebar inte att den var fredad från kritik. Under 1700-talet kan vi för svenskt vidkommande märka hur begreppet ”vältalighet” kontrasteras mot ”retorik”, hur vältaligheten får representera det naturliga och behagfulla medan retoriken får stå för det konstruerade och skolmästaraktiga.[38] I synnerhet är det *genus demonstrativum* som får klä skott för att innehålla sådana missbruk och alltför påtagliga överdrifter.[39] Uppenbart orimliga lovord i ett hyllningstal leder till att framställningen förlorar i trovärdighet. Den sanna retoriken måste ge intryck av det osökta, den hjärtats vältalighet som talar direkt till åhöraren. Företalet till första delen av ordenssällskapet Utile Dulcis publikation *Vitterhetsnöjen* avkunnar en sträv dom över det egna tidevarvets ängsligt formaliserade vitterhet, fjärran den spontana omedelbarhet och friskhet som fanns hos antikens författare och talare: ”Skalde-Konsten och Vältaligheten hafva haft lika öde med Sedoläran: ju flere reglor, ju flere plikter, ju flere afdelningar, bevis och konst; desto mera torr, svag och motbjudande har hon blifvit. Naturens och Frihetens sinrikhet är allena det salt, som gör sanningen smaklig och dygden älskvärdig och behaglig.”[40] Nu är denna konstlöshet förstås ett ideal som även det bygger på planering från talarens eller skribentens sida. En helt spontan talekonst är inte eftersträvansvärd, utan det gäller att välja mellan uttrycksmedlen så att det framförda ter sig funnet i stunden men städat från språkligt slarv och oövertänkta ordval.

[35] Per S. Ridderstad, ”Vad är tillfällesdiktning? En kort översikt”, *Personhistorisk tidskrift* 76, no. 3 (1980), s. 28 ff., Göran Stenberg, *Döden dikterar. En studie av likpredikningar och gravtal från 1600- och 1700-talen* (diss. Stockholm 1998), s. 41 f.
[36] Rimm, s. 202–211.
[37] Ibid., s. 272 ff., 291 f.
[38] Fischer (2013), s. 63, Marie-Christine Skuncke, *Gustaf III – Det offentliga barnet. En prins retoriska och politiska fostran* (Stockholm 1993), s. 15 f.
[39] Fischer (2013), s. 73 ff.
[40] *Vitterhetsnöjen. Första delen* (Stockholm 1769), s. 5.

Genus demonstrativum och dygderna

Tre begrepp av särskild vikt för denna arbetes behandling av ordenskultur och Bacchi Orden är dygd, *exemplum* och *decorum*. Om vi först tar oss an vad ”dygd” innebar i Bellmans Sverige så innefattade begreppet ur allmän synvinkel de förmågor och egenskaper som gör en människa framstående, förmågor och egenskaper som kunde leda en människa rätt i hennes strävan efter det goda och rätta i livet.[41] I en analys av hur dygdebegreppet diskuterades i Sverige under 1700-talet konstaterar Bengt Lewan att grunduppfattningen om en dygdig person som ”en enkel, redlig människa som samarbetar med sina likar, som är en god och arbetsam samhällsmedlem och som lydigt finner sig i sin lott” höll sig tämligen konstant under hela seklet.[42] Han noterar dock också att tidens intellektuella i sina skrifter lyfte fram olika dygder beroende på vilka läsare man riktade sig till.[43] En skiljelinje i debatten kom att utgöras av den delikata balansakten mellan privata och samhälleliga dygder: Skall dygd primärt handla om en utveckling av det egna jaget eller skall tyngdpunkten ligga på att aktivt försöka förbättra villkoren för den stora allmänheten?[44] Som vi kommer att se blev detta en central utmaning för ordenssällskapen i Stockholm.

Några konkreta exempel på hyllade dygder är värda att anföra. Det måttfulla, *temperantia*, har ända från antiken fått utgöra en självklar beståndsdel i all dygd. Sann dygd innebär att välja den handling som utgör en medelväg mellan de två ytterligheterna brist respektive överdrift, ett axiom värt att komma ihåg när vi i analyserna av kapitlen behöver definiera den förenande princip som skapar Bellmans publiks identitet. För den svenske adelsmannen låg sedan 1600-talet vägen till ära i krigiska eller lärda meriter, en aktiv förkovran i sådana statsbärande dygder som anstod rikets ledande skikt.[45] Under den sena frihetstiden började dock medelståndet samla sig kring sina egna dygder, med ”den gode medborgaren” som centralt begrepp.[46] Den primära dygden var ”nytta”, definierat som att handla så att den allmänna nyttan främjas, men närliggande egenskaper som ”patriotism” och ”förnöjsamhet” lyftes också fram i diskussionen. För att den enskilde skulle kunna uppnå fullkomlighet så krävdes träget arbete, ett arbete som förutsatte själsstorhet och självuppoffring hos sin utövare. Den rätta dygden fick enligt tidens synsätt sin belöning först av eftervärlden: ”Dygden uti alla tider / lika klara strålar sprider, / fast av olycks-moln hon lider / och blir sällan rätt be-

[41] Bengt Lewan, *Med dygden som vapen. Kring begreppet dygd i svensk 1700-talsdebatt* (Stockholm 1985), s. 13, Janne Lindqvist, *Dygdens förvandlingar. Begreppet dygd i tillfällestryck till handelsmän före 1780* (diss. Uppsala 2002), s. 20.
[42] Lewan, s. 180.
[43] Ibid., s. 183.
[44] Ibid., s. 184.
[45] Lindqvist, s. 55 f.
[46] Delblanc, s. 114, Lindqvist, s. 181 ff.

lönt; / men vad hon på jorden saknar / i odödligheten vaknar / utav äran dubbelt krönt."[47]

Att den sant dygdiga människan genom sitt förnuft förmår balansera mellan brist och överdrift är ett synsätt som 1700-talets människor ärvde från den aristoteliska etiken. Vid sidan av denna dygdelära befann sig det lutherska arvet med varje människas inre strid mellan förnuft och begär som kärna men även den stoiska traditionens likgiltighet för denna världens goda som länge kom att leva kvar i psalmdiktning och skillingtryck.[48] Element från samtliga dessa dygdeläror står att finna i den frihetstida ordensretoriken där ceremonielen oupphörligt pläderar för vikten av att övervinna sina laster, att dämpa sina begär samt att låta förnuftet styra i stället för affekterna.

Ett av talarens förnämsta medel när det gäller att göra denna pedagogik förståelig och angelägen är exempel som levandegör de dygder eller laster som är de avgörande.[49] Den klassiska retorikens förståelse av *exemplum*-begreppet har omväxlande fokuserat på pedagogiska, estetiska och moraliska användningsområden. Oavsett vilken funktion som har setts som den primära så är exemplets grundtanke att förtydliga tillämpliga delar av framställningens argumentation genom att anföra ett typfall som får konkretisera ett allmänt förhållande. För lovtal och panegyriska texter blir *exempla* en fråga om undervisning i levnadskonst när en talare inför sitt auditorium hänvisar till olika förebilder värda att försöka efterlikna. Under 1700-talet är *exemplum*-traditionen i hög grad inriktad på det konkreta och gripbara. Tidens vältalare föredrar att hämta sina exempel ur historien och erfarenheten snarare än att skapa fiktiva sådana.

Ser vi till lov och klander, motpolerna inom *genus demonstrativum*, gäller sålunda principen att den som vill hylla eller kritisera exempelvis en person måste kunna göra det med en åskådlighet som hjälper åhörarna att förstå vilka lärdomar de skall ta med sig. Genom att jämföra den skildrade med *exempla*, faktiska eller fiktiva personer vilkas handlingar och karaktärer är välkända för publiken sedan tidigare, kan talaren effektivt levandegöra olika dygder eller brister.[50] Vilka förmågor och kunskaper finner vi hos den framgångsrika människan? Och hur visar talaren för var och en i publiken hur de kan tillägna sig sådana egenskaper? För att talet skall kunna nå en så bred

[47] Lars Lalin, *Acis och Galatéa, heroisk-ballet i tre acter upförd på den Kongl. Svenska Theatren. Första gången den 10 maji 1773* (Stockholm 1773), s. 29.
[48] Delblanc, s. 35, Anna Nilsson, "Den förnöjsamme undersåten. Dygdens flexibilitet i 1700-talets Sverige", *Dygder och laster. Förmoderna perspektiv på tillvaron* (Lund 2010), s. 267 ff. Nilsson påpekar hur stoicismens avståndstagande från världslig rikedom och yttre prydnader rimmar väl med det kristna tankegodset, s. 269. För en belysning av denna tankeströmning ur bellmansk synvinkel, se Alf Kjellén, *Bellman som bohem och parodiker. Studier i hans diktning* (Stockholm 1971), s. 172 ff.
[49] J[osef] Klein, "Exemplum", HWdR, III, hrsg. Gert Ueding (Tübingen 1996), s. 60–70.
[50] Rimm har visat hur läsning av klassiska texter i skolor och gymnasier bidrog till att skapa en repertoar av exempel på dygdiga och lastfulla personer ur den grekiska och romerska historien, s. 211–222.

verkan som möjligt gäller det att beakta såväl inre som yttre kvaliteter hos den porträtterade, att i ord fånga både vad personen är och vad personen gör. I den ordenskultur som vi i det kommande skall stifta närmare bekantskap med var parentationen över avlidna bröder ett avgörande tillfälle för talaren att presentera sådana förebilder för lyssnarna.[51] I samband med ordenssammankomsterna tjänade också ämbetsmännen och bröderna med högre grader som efterföljansvärda exempel för dem som befann sig längre ned i hierarkin.

Den pedagogiska tanken präglade även ordenssällskapens ambition att inpränta sina olika dygder hos de invalda, liksom att ge medlemmarna möjligheten och förtroendet att med stigande grader samt under äldre bröders handledning få framträda i olika ämbetsroller. I ordnarnas nedskrivna förordningar avsätts avsevärt utrymme för rekommendationer rörande hur man talar och för sig i ordensrummet för att te sig trovärdig, tecken på ett nytt talarideal där egenskaper som självkontroll, ömsesidig respekt och social förmåga tillmäts stor betydelse.[52] Tidigare forskning har förutsatt att Bellmans publik hade erfarenhet av ordenskultur, en erfarenhet som i så fall måste ha inkluderat kännedom om sådana normer.[53] Dessa sociala förhållningsregler, med måtta och varsamhet som ledstjärnor, för oss över till *decorum*-tänkandet.

Begreppet *decorum*, eller vad det rådande retoriska regelsystemet föreskriver som passande i en viss kontext, kommer att ha en framskjuten plats i såväl beskrivningen av ordensretorik som analyserna av Bacchi Ordenskapitlen.[54] Det är ett allomfattande begrepp inom den klassiska retoriken med såväl etiska som estetiska dimensioner. Det etiska speglas i att talaren bör te sig som en person av värld – kontrollerad i sitt känsloutspel, taktfull och anständig i sitt uppträdande – men också i en framställning som präglas av språkriktighet, genomskådlighet, konstfärdighet och anpassning efter situationen, alltså de språkliga dygder som klassisk retorikteori sammanfattar som *virtutes dicendi*. Ett elegant framförande vittnar tillsammans med välformulerade språkliga uttryck om talarens goda karaktär. *Decorum* som estetisk funktion syftar till att åstadkomma ett tal eller en text som utgör en harmonisk helhet i förhållandet mellan form och innehåll.[55] För att så skall kunna ske krävs att de olika beståndsdelarna – argument, stil och framförande – överensstämmer med varandra utifrån vad den aktuella retoriska genren föreskriver, men också att medlen är valda med tanke på framföran-

[51] Burman, s. 123.
[52] Öhrberg (2011), s. 41 ff.
[53] Exempelvis menar Hillbom i kommentaren till Bellman (1992), II, angående Bellmans ordensföreställningar och deras ursprungliga auditorium att ”[…] ordensvurmar var största delen av hans tacksamma publik”, s. 384. Se även Nordstrand, s. 125 ff.
[54] U[rsula] Mildner, ”Decorum”, HWdR, II, hrsg. Gert Ueding (Tübingen 1994), s. 423–451.
[55] Stina Hansson, *Från Hercules till Swea. Den litterära textens förändringar* (Göteborg 2000), s. 55 ff.

dets rumsliga och sociala inramning samt publikens förväntningar. Det sistnämnda är av särskild vikt för *genus demonstrativum* där själva det faktum att ett hyllningstal skall hållas ger publiken signaler om att presentationen är menad att vara njutbar.

Otto Fischer har i sin diskussion av *decorum* ur 1700-talets vältalighetsperspektiv kunnat visa att begreppet för de bildade kretsarna i Sverige bar med sig en betydelse som den naturliga och den självklara vältaligheten, den hjärtats talekonst fri från förställning som var önskvärd för den som framträdde med vittra eller moraliska anspråk.[56] En sådan vältalighet lär man sig inte bara via regler utan framför allt genom erfarenhet. Här framtonar *decorum* som en socialt betingad företeelse. För vår diskussion är det värt att dra sig till minnes Kellgrens företal till *Fredmans Epistlar* 1790, där Kellgren hävdar att retorisk verkan inte främst består i vad man skildrar utan i hur man gör det. Den sanne vältalaren måste i varje situation ha förmåga att finna, formulera och framföra sitt budskap i en anda av det otvunget kvicka och lätta som ”än höjer et uttryck, än fyller dess brist, än skyler den tydlighet det förmycket skulle äga”.[57] Kellgren menar att *decorum* innebär – och måste innebära – olika saker i olika sammanhang och för olika publiker:

> Hvad denna Anständighet i Tal och Skrift angår, så synes härvid, som i många andra Moraliska ämnen, vår Allmänhets begrepp ännu föga stadgadt. Sant är ock, at det skall och bör växla från Stånd til Stånd, från class til class, i förhållande af olika seder och uplysning. Men ofta händer bland folk af samma uphöjning i Samhället, at den ena fördömmer som högst oanständigt, hvad den andra gillar som en tillåtelig frihet.[58]

[56] Otto Fischer, ”An End to Rhetoric? The Subject of Rhetoric in the Public Debate of the Late Eighteenth Century in Sweden”, *Metamorphoses of Rhetoric. Classical Rhetoric in the Eighteenth Century*, ed. Otto Fischer & Ann Öhrberg (Uppsala 2011), s. 120. Som en illustration av just det konstlösa idealet, tanken att de rätta orden bryter sig fram av egen kraft när talaren låter sig inspireras av ett värdigt ämne, låter jag ett citat ur Gustaf III:s äreminne från 1786 över riksrådet och fältmarskalken Lennart Torstensson fungera: ”Ämnet upphöjer mig: jag talar om en hjelte: hjertats språk är den rätta vältaligheten.” Passagen finns återgiven hos Delblanc, s. 190. Samma ideal, men med en markering av det idoga hantverk som ligger bakom en till synes spontant skapad slutprodukt, ser vi i Bellmans egna ord om episteldiktningen när han i ett brev till redaktionsgruppen inför 1790 års utgivning av verket hävdar att ”Den muçikaliska Poesien är af den beskaffenhet, at hon sysselsätter mer än någon förmodar, i synnerhet hwad de så kallade Fredm: Epistlar angå. Arbetet i deras författande är och skall blifva omärkligt, oacktadt de opliwat tusende Anleten och åffta utmattat i sång deras egen Författare”, Carl Michael Bellman, *Fredmans epistlar*, II, *Musiken och kommentarer*, red. Gunnar Hillbom & James Massengale (Stockholm 1990), s. 114; jfr Olof Byström, *Kring Fredmans epistlar. Deras tillkomst och utgivning* (diss. Stockholm 1945), s. 165 och Nordstrand, s. 135.

[57] Carl Michael Bellman, *Fredmans epistlar*, I, *Texten*, red. Gunnar Hillbom & James Massengale (Stockholm 1990), s. 10.

[58] Bellman, I (1990), s. 9. Jag sätter med detta citat inte likhetstecken mellan ”anständighet” och ”decorum”. Ur retoriskt hänseende är ”decorum” ett vidare begrepp än den moraliska förståelse av ”det passande” som Kellgrens resonemang – i sig ett försvar för Bellmans egenart som diktare – bygger på i detta fall. Att den medvetne vältalaren förmår anpassa sitt fram-

Vi kommer att dryfta Bellmans lek med *decorum* med ceremoniella vältalighetsmönster som raster. Ordensfiktionen hör också hemma i ett litterärt sammanhang, om än ett utan höga moraliska och vittra ambitioner. Bacchi Orden var ett sällskapsnöje för ett speciellt auditorium, inte ett seriöst diktverk som presenterades för den läsande publiken. Samtidigt kan vi redan här konstatera att de som lät sig roas av de ordenskapitel som presenterades hos Anders Lissander utgjorde en bildad grupp med kunskaper om och intresse för litteratur. Mötena hemma hos Lissander ägde rum i en zon mellan privat och offentligt, en mötesplats där aspirerande skalder gavs möjlighet att presentera sina senaste alster inför en inbjuden publik bestående av entusiastiska kännare.[59] I de fall när ett verk mottogs särskilt väl gav det författaren en antydan om att verket hade goda förutsättningar att vinna anklang i vidare kretsar. Denna lyssnarskara bekände sig nu inte bara till den ädla och högstämda diktkonsten utan kunde även uppskatta ogenerat handfast underhållning i de former som var Bacchi Ordens.[60] Om vi ur *decorum*-perspektiv reflekterar över vad detta säger oss om Bellmans lyssnare så kan vi säga att de borde utgöra en grupp som är införstådd med det ordensanknutna retoriska regelsystem som systematiskt utsätts för vantolkning efter vantolkning samtidigt som de har så mycket distans till ordenskulturen att de kan ta till sig Bellmans lekfulla hantering av de ceremoniella konventionerna som underhållning snarare än som kritik.

Den komiska diktningens särart

Att Bacchi Orden skulle förstås som ett komiskt verk var en självklarhet för Bellmans samtid.[61] För att lägga ytterligare en byggsten till hur den aktuella

förandes form så att de närvarande inte blir stötta eller upprörda är i detta sammanhang en aspekt av *decorum* som förtjänar att lyftas fram.

[59] Hillbom (1991), s. 23 f.

[60] En sådan reaktion ser vi hos Oxenstierna som talar om hur exempellöst framgångsrik Bellman är när det gäller att roa sin publik, s. 74 ff. Appelberg tar upp franskklassicismens föreställning om idealpubliken, en tänkt församling där alla har anammat den goda smakens regeluppsättning och inför vilka författaren framstår som en bildad person, s. 141 ff. Denna ständigt vältänkande publik var en teoretisk konstruktion och ett instrument för analys snarare än en rättvis representation av hur faktiska lyssnare reagerade på det de fick se och höra. Den litterärt bevandrade publiken i Lissanders salong kan inte sägas ha omfattat detta synsätt. Historikern Vic Gatrell har för brittiska förhållanden likaså kunnat konstatera att teori och praktik sällan stämde överens med varandra, *City of Laughter. Sex and Satire in Eighteenth-Century London* (London 2006), s. 167–177. Medan det sena brittiska 1700-talets intellektuella förde fram det väluppfostrade skrattet som önskvärt och respektabelt så var tidevarvets humoristiska uttryck i allmänhet av betydligt robustare natur.

[61] När parentationen över brännvinsbrännare Lundholm, ett Bacchi Ordens-kapitel från 1769, trycktes i den tredje volymen av Olof Kexéls *Bacchi Hand-Bibliotheque* 1785, beskrev recensenten i *Stockholms Posten* 21 november parentationen som ”et det mäst originala och til äfwentyrs, i sit slag, ypperligaste skaldestycke” jämte ”detta öfweralt lekande och qwicka Skaldestycke”. Recensionen ger fylliga utdrag av Bellmans text, utdrag uppenbarligen av-

publiken kan ha förstått Bellmans utnyttjande av etablerade smaknormer behöver något sägas om den teoretiska diskussionen kring komisk diktning under 1700-talet. Bertel Appelbergs avhandling *Teorierna om det komiska under 1600- och 1700-talet* erbjuder en översikt av den europeiska debatten om den komiska diktningens tekniker och psykologi. Han redogör där för de allmänt accepterade postulat som gällde för denna genre men kan också urskilja vissa förskjutningar i vad uttolkare och auktoriteter valde att intressera sig för.[62]

Det centrala begreppet i Appelbergs utredning är ”det komiska objektet”, uppfattat enligt framför allt klassicistiska normer. Sammansättningen av vad som för läsaren eller åhöraren initialt ter sig som oförenliga element – en upphöjd och värdig miljö befolkad av tölpiga, klumpiga eller vanskapta personer, exempelvis – står fram som dess utmärkande egenskap.[63] I det komiska måste alltid ett lågt element finnas som kontrasterar mot det vördnadsvärda som publiken känner till och uppskattar sedan tidigare. Objektet ter sig komiskt eller löjeväckande i denna sin förening av det höga med det låga, men föreningen måste även bära på oväntade överensstämmelser mellan de ingående delarna.[64] Därmed kommer dess verkan att beröra både åskådarnas känsla och intellekt. Den komiska känslan bygger i grunden på spontanitet och friskhet. Det absurda i det skapade objektet skapar i ett första steg ett känsloläge där åhörarna måste ställa kritisk granskning åt sidan för att kunna ta till sig det nya och förbluffande som framställs för dem.[65] När de väl har accepterat de grundläggande förutsättningarna öppnas möjligheten

---

sedda att lyfta fram textens komiska karaktär. De avsnitt som får särskild uppmärksamhet är von Berckos utläggning om sina bravader vid riksdagen i Norrköping, härolden Kempendahls klagolåt efter att ordensperuken har förkommit, Agrells tröstande ord till den inobservante härolden samt två utsnitt ur Jensens minnestal till Lundholms ära, samtliga försedda med korta introduktioner vilka ger den nödvändiga bakgrund – och ironiska distans – som en läsare behöver för att kunna förstå citaten. Som ett exempel kan vi nöja oss med meningen som presenterar von Berckos monolog om sitt skamlösa beteende på krogar och i plenisalen, föga värdigt huvudmannen för en adlig ätt som recensentens kommentar låter förstå: ”En af Commendeurerne, som efter utseende biwistat Riksdagen i Norrköping, omtalar sig sjelf til merite […]”.

[62] Den viktigaste skiljelinjen går enligt Appelberg mellan det franska intresset för den komiska diktens yttre manifestationer, med betraktarens domarroll som avgörande komponent för att bedöma ett visst verks komiska halt, och det brittiska synsättet där diktarens olika avsikter med de valda komiska medlen kom att prioriteras i analysen, s. 165 f.

[63] Appelberg, s. 51, 117 ff. Ett viktigt litterärt motiv som Gatrell frilägger i sin diskussion av brittiska förhållanden, och som vi utan problem känner igen i Bacchi Orden, är den komik som uppstår i det inkompatibla när på ett eller annat sätt bristfälliga individer placeras i ett sammanhang där deras pretentioner inte förmår svara upp mot de krav som situationen föreskriver, s. 174 f. Nordstrand har, med hänvisning till Molières och Holbergs komedier som precedensfall, tagit fasta på samma motiv i Bellmans backanaliska diktning, s. 148 f. En med Bacchi Orden samtida observation av fenomenet finner vi i den dagboksanteckning av Oxenstierna där han skriver om hur han har tagit del av ”en qvick comedie, som visar deras löjlig[het] som skryta med kundskaper i alt, som tro sig om qvickhet och egenskaper, dem de ej äga, och mena sig i sin ringhet i stånd til alt”, s. 66.

[64] Appelberg, s. 71 ff.

[65] Ibid., s. 48 ff.

för ett mer analytiskt närmande som låter dem upptäcka dubbelheten i det presenterade. Dessa utmärkande drag för det komiska objektet kan vi se speglade i ett faktiskt och välbekant framförande när den påläste bedömaren Oxenstierna beskriver sin upplevelse av en Bacchi Ordens-föreställning, i synnerhet när han pekar ut ”det nöjet man har af sjelfva versen som är alltid vacker, ock som innehåller tankar, ömsom löjliga, ömsom sublime, men altid nya, altid starka, altid oväntade, öfver hvilka man ej kan undgå att häpna, ock antingen komma utom sig af förundran eller af skratt.”[66]

Som en allmän reflektion kan nämnas att komisk diktning, med sin omedelbarhet och konkretion, ägde en lägre status i tidens smakhierarki eftersom periodens klassicistiska smakmönster premierade intellektualiserande och abstrakta ideal.[67] Detta innebar inte att komiska verk lämnades utanför det klassificeringssystem som präglade litterära bedömningar. De mest inflytelserika auktoriteterna på området ställde upp en mängd ingående regler för att beskriva och värdera olika slags komisk diktning liksom för vilken annan litterär genre som helst. Även här mötte en nivåindelning, från komedier som fick olika status beroende på vilka mer eller mindre upphöjda samhällsgruppers seder och handlingar de skildrade till lägre rankade vers- och prosaprodukter som parodier, satirer, epigram och burlesker. Parodi, den viktigaste kategorin vad Bacchi Orden anbelangar, kommer att ägnas en särskild punkt i det följande avsnittet. På samma sätt omfattades komiska verk av den allmänna moralpedagogiska uppgift som all kvalificerad litteratur förväntades uppfylla, även om vitterhetsdomarna inte knöt särskilt stora förhoppningar till genrens fostrande förmåga.[68] De insikter komedin kunde bidra med genom sina porträtt av sedeslösa rollfigurer ansågs vara att lära åhörarna att uppmärksamma sina egna brister och försöka göra något åt dem. Som en kompletterande insikt kan nämnas tanken att komiken i sitt betonande av stundens glädjeämnen som en motkraft till det mänskliga eländet kunde fungera som en försvarsmekanism för publiken.[69] Det intresse som den utanförstående betraktaren ägnar de agerande och de känslor och händelser som drabbar dem skapar också förutsättningar för identifikation med de komiska personerna.[70]

Slutligen ett par ord om det sena 1700-talets intresse för de retoriska medel som stod till buds för kreatören av komisk dikt. För den som syftar till att slå sin publik med häpnad genom att vända på dess invanda tänkesätt gäller det att utnyttja alla tillgängliga stilmedel.[71] Ett genomtänkt bruk av liknelser, apostrofer, antiteser, metaforer, ironier, överdrifter, allusioner och paronomasier – för att hålla oss till sådana figurer och troper som vi ofta stöter på

[66] Oxenstierna, s. 75.
[67] Appelberg, s. 124 ff.
[68] Ibid., 137 ff.
[69] Ibid., s. 197.
[70] Ibid., s. 199.
[71] Ibid., s. 172 ff.

i Bacchi Orden – bidrar till sådana överraskande kombinationer av till synes inkompatibla element som kännetecknar komiska verk. Den komiska avsikten bärs fram av det utmanande av *decorum* som uppstår i och med de medvetet genomförda stilistiska inkongruenserna.[72] Det går även att finna ett påtagligt *loci*-tänkande med avseende på vad författare kunde använda för att skapa komik.[73] Kroppsliga defekter, moraliska brister och laster, etikettsbrott, oanständigheter, alltför höga pretentioner och kunskapsbrister hör alla till den komiska diktningens standardrepertoar.

Den svårfångade Bacchi Orden

Med detta sagt om ramverket kan vi gå till diskussionen om de metodiska problem som jag har behövt ta hänsyn till. Bellmans ordensfiktion tänjer på alla de definitioner och regler som vi har tagit upp. Bacchi Orden är ett förbryllande verk, svårgripbart och svårklassificerat. Genre, textunderlag, ordens namn, hur verket framfördes, vilka som befann sig i publiken och hur de reagerade på det som hände i samband med uppsättningen: samtliga dessa aspekter kräver klargöranden för att kunna ringa in vad det är som gör Bellmans fiktiva orden så speciell. Låt oss ta oss an dem i tur och ordning.

Det eklektiska i Bacchi Orden

Bacchi Orden är till att börja med ett starkt muntligt verk, avsett för dramatiskt framförande. Ordensmedlemmarna talar med, till och förbi varandra, brister ut i sång och förflyttar sig efter förmåga på scenen. Dialogen löper på alexandriner, tidens sätt att i dramatisk framställning representera talad dialog. Solosånger, duetter och körer interfolierar de olika replikskiftena och monologerna. Vi bör alltså betrakta Bacchi Orden som ett allkonstverk, ett slags musikdramatik där Bellman har lånat drag från flera olika samtida genrer och ställt samman sina olika influenser till något alldeles eget. Tekniken stämmer väl överens med forskningens sedan länge etablerade uppfattning av Bellman som medveten eklektiker, i alla sammanhang blandande stilar och konventioner efter behov, fjärran det sena svenska 1700-talets strängt genrehierarkiska estetik.[74]

---

[72] P[eter] Stocker, ”Parodie”, HWdR, VI, hrsg. Gert Ueding (Tübingen 2003), s. 637–649.
[73] Appelberg, s. 120 ff.
[74] Att ett dylikt drag finns i Bellmans psalmer har Lars Lönnroth noterat, ”Zions och Bacchi tempel. Förhållandet mellan Bellmans religiösa och bacchanaliska diktning”, *Tio forskare om Bellman. Föredrag vid Vitterhetsakademiens symposium 15–17 september 1976*, red. Horace Engdahl (Stockholm 1977), s. 83 ff., 93 f. Lönnroth har senare argumenterat för att blandningen av regelsystem även står att finna i Fredmandiktningen (2005), s. 28. Samma tendens är också märkbar i Bellmans tillfällespoesi, där hans karaktäristiska stil går emot den nedtonade författarposition som är den förväntade inom denna litterära genre, vilket har konstaterats av såväl Stefan Ekman, ”*I skuggan af Din Graf, jag på min Lyra slår”. Carl Michael*

I ordenskapitlen står fransk *opéra comique* och operaparodi sida vid sida med den allmäneuropeiska dryckesvisekulturen.[75] Bellmans fiktion vilar därmed på europeiska litterära traditioner, samtidigt som personerna och sammanhanget i vilket de framträder är otvetydigt hemmahörande i samtidens Stockholm. Hans publik måste ha varit bekant med båda inflödena för att kunna urskilja förbindelserna som Bellman etablerar mellan dessa olika referenspunkter, förbindelser som med största säkerhet tedde sig starkt oväntade för hans auditorium.[76] Att låta från gatan ökända dryckeshjältar mötas i ett ordenssällskaps vanligen högtidliga gestalt kan tyckas mycket nog, men att de därtill får presentera sig själva och sina snöpliga levnadsöden i former övertagna från Bollhusets sångspelsföreställningar måste ha gjort ett oförglömligt intryck på åskådarna.[77]

På vilket sätt är Bacchi Orden en parodi?

Om vi stannar kvar i genreproblematiken så har ”parodi” kommit att bli den gängse beteckningen inom litteraturvetenskaplig forskning när det gäller att karaktärisera Bacchi Orden som litterärt verk. I denna avhandling kommer jag att använda beteckningen ”parodi” för Bellmans fiktiva sällskap men jag skulle vilja förtydliga hur jag förstår detta begrepp. Min utgångspunkt placerar jag i 1700-talets diskussion av parodins utmärkande struktur och funktion, närmare bestämt med hjälp av den definition som Jean-François Marmontel anför i sitt inflytelserika arbete *Éléments de littérature* där han klassificerar parodiska framställningar som ”[…] une imitation ridicule d’un ouvrage sérieux”.[78] Parodikern skapar sina effekter genom att låta simpla eller banala handlingar ersätta sådana allvarliga och högtsyftande skeenden som förekommer i de seriösa förebilderna. Inom genren finns dock, menar Marmontel, utrymme för variation. Han skiljer mellan en enklare form av parodi som nöjer sig med att driva med förebilden och en mer upphöjd vari-

Bellmans dikter över döda i relation till dikttypens svenska tradition och funktion i nyhetspressen under senare delen av 1700-talet (diss Göteborg; Stockholm 2004), s. 165 f., som Jennie Nell, *Vivat vår monark! Carl Michael Bellmans panegyrik över Gustaf III 1771–1792* (diss. Stockholm 2012), s. 219, 262.

[75] Carl Fehrman tecknar i sin essäsamling *Vin och flickor och Fredmans stråke. Bellman och visans vägar* (Stockholm 1977) de tre miljöer – krogen, salongen och sångspelens teater – där Bellman fann material till sin egen viskonst och där många av hans egna visor kom att framföras av honom själv och av andra.

[76] Fehrman (1977b), s. 91.

[77] Marie-Christine Skuncke har kartlagt den sena frihetstidens musikdramatik på Bollhuset och visat på Bellmans beroende av de melodier han där kunde höra, ”Frihetstidens teaterliv i Stockholm”, *Ny svensk teaterhistoria*, I, *Teater före 1800*, red. Tomas Forser och Sven Åke Heed (Hedemora 2007), s. 182 ff. Skuncke och Anna Ivarsdotter har skildrat hur den svenska operakonsten utvecklades under den gustavianska epoken, *Svenska operans födelse. Studier i gustaviansk musikdramatik* (Stockholm 1998).

[78] [Jean François] Marmontel, *Œuvres choisies*, IX, *Éléments de littérature*, III ([1787] Paris 1825), s. 495. ”En skämtsamt nedtagande imitation av ett allvarligt syftande verk”, min övers.

ant som förmår överraska lyssnarna och öppna deras ögon för dubbelheten i ett parodierat verk. Den mindre ambitiösa parodin verkar genom att konsekvent degradera det valda mönstret och förändrar publikens uppfattning permanent på så sätt att den upphöjda förebilden aldrig kommer att te sig lika upphöjd igen. Den goda eller angenäma parodin utmärker sig enligt Marmontel genom ett i jämförelse mer subtilt spel mellan ”contraste et ressemblance”, det vill säga genom att visa på oväntade men pricksäkert fångade överensstämmelser mellan två företeelser som vid första påseendet ter sig väldigt olika. Parodins kraft är avhängig i vilken utsträckning författaren på ett osökt sätt har lyckats fånga denna parallell: ”C’est la justesse des rapports, c’est l’apropos, le naturel, la vraisemblance qui en fait le sel, l’agrément, la finesse.”[79] I pendlandet mellan polerna sublimt och löjligt ges publiken möjlighet att se skönheten i det ofullkomliga liksom det som går att le åt i det storslagna och anspråksfulla.[80] Denna slags parodi skall alltså inte per automatik uppfattas som avståndstagande eller nedgörande kritik, utan dess primära retoriska effekt består i att övertyga publiken om det välfunna i en viss överraskande spegling av högt och lågt. Gripande scener i ett allvarligt menat original förlorar inte i tjuskraft för att de blir föremål för en välfunnen parodi.[81]

Under det svenska 1700-talet fanns en avsevärd lyhördhet för parodi uppfattad enligt Marmontels förståelse i vissa kretsar, och under andra hälften av seklet skrevs också ett ansenligt antal parodiska texter, från Dalins kalottpredikningar och framåt. Förmågan att tolka det antydda eller det rebusartade blev ett svar på ett opinionsklimat där det kunde vara förbundet med betydliga personliga risker att säga saker rakt ut.[82] De tryckta stridsskrifter som florerade före Gustaf III:s gradvisa inskränkningar av 1766 års tryckfrihetsförordning tog sig också gärna uttryck i regelmässiga parodier av kända förlagor. Parodin, med sin blandning av stilar och genrer, utsattes för stark kritik av klassicistiskt sinnade bedömare, men genren ifrågasattes också på moraliska grunder eftersom den gärna spelade på kontrasten mellan en idealistisk dygdelära och det prosaiskt klenmodiga.[83]

En bild av den sena frihetstidens uppfattning om genrens syfte erbjuder en anonym redaktörs bedömning av ett stycke som i sin tryckta form presenterades som ”parodie”, nämligen Carl Israel Hallmans ”Corporal Ölbom”.

[79] Marmontel, s. 497. ”Det är framställningarnas träffsäkerhet, det är det lyckliga infallet, osöktheten och trovärdigheten som skapar kvickhet, förnöjelse och smakfullhet”, min övers.
[80] Ibid., s. 495. Johan Stenström lyfter fram detta perspektiv, alltså att en åskådare i tanken kan röra sig mellan en känd primärtext och den adaptation som man tar del av i ögonblicket, och tillämpar det på ett Bellmanrelaterat material i sin artikel ”Bellmanmusiken på teatern: Några iscensättningar av Bellmans och Fredmans värld på 1800-talet”, *Bellmansstudier* XXIII (Stockholm 2009), s. 105 ff.
[81] Marmontel, s. 495.
[82] Ingemar Carlsson, *Olof Dalin och den politiska propagandan inför ”lilla ofreden”. Sagan Om Hästen och Wår-Wisa i samtidspolitisk belysning* (diss. Lund 1966), s. 73–79.
[83] Kjellén, s. 99 ff.

Hallmans parodi över Creutz ”Elegi” introducerade redaktören i första delen av *Nya Små-saker till tidsfördrif* (1768) med följande ord: ”Denna Parodie, öfwer et stort och Mästerligt stycke, är i sitt slag rätt wäl träffad. Man wil här lämna henne et rum, för at wisa, hur de wackraste skrifter af en qvick och Satyrisk penna kunna wridas och förwändas.”[84] Normen, som vi kan utläsa av kommentaren till ”Corporal Ölbom”, verkar vara att 1700-talets svenska parodiker oavsett syfte väljer ut en specifik förebild, i detta fall dessutom en av samtiden högt uppskattad förebild, som de sedan förvränger genom att ersätta textens nyckelbegrepp med antitetiska vändningar.[85] Här befinner vi oss nära Marmontels uppfattning av parodins metod. Som vi kommer att se låter sig inte denna norm appliceras lika enkelt när vi går till Bacchi Orden. Bellman använder nämligen inte en enda förebild för Bacchi Orden utan ett övergripande mönster som utgångspunkt för sina backanaliska sammankomster. Dessutom fördjupar han med tiden sin paroditeknik genom att bredda känsloregistret i sina parodiska stycken, en tendens som är mer märkbar i epistlarna än i ordensdiktningen.[86]

Det undflyende i Bacchi Orden som parodi märks även i verkets stilistiska särprägel. Som en komplettering till Marmontels grunddefinition har jag valt att ta upp litteraturteoretikern Gérard Genettes textbegrepp ”parodie mixte”, med vilket han menar en blandform, framför allt odlad i 1700-talets franska operaparodier, där de agerande personernas sociala tillhörighet tas ned från sin vanligtvis upphöjda position medan texten blandar höga och låga stildrag.[87] Samma förhållande finner vi i Bacchi Orden. Det kan vara värt att stanna till vid Genettes generella förståelse av hur parodier fungerar, eftersom ”parodie mixte” är ett särfall. Ett nyckelord hos Genette är ”transformation”, det vill säga att parodier antingen förändrar en bestämd förebild eller en stilart. Parodikern använder sig av två huvudsakliga former för att åstadkomma de önskade effekterna, former som betingas av de båda faktorerna stilnivå och ämnesval. Antingen får texten behålla sin höga stil medan ämnet sänks eller så sänker parodikern stilen i framställningen medan ämnet bibehåller sin höga prägel. Distinktionen är nödvändig att hålla i minnet med tanke på att Bellmans Bacchi Orden inte låter sig inordnas så lätt i detta Genettes antitetiska system, men utan problem kan klassificeras som

[84] *Nya små-saker til tidsfördrif*, I (Stockholm 1768), s. 19.
[85] Kjellén, s. 94–104.
[86] Ibid., s. 97, 101 f., Skuncke & Ivarsdotter (1998), s. 198, Johannesson (1977), s. 110 f.
[87] Gérard Genette, *Palimpsestes. La littérature au second degré* (Paris 1982), s. 161 ff. För en klassificering av stilnivån i Bacchi Orden ligger den variant som Genette benämner ”style instable ou moyen” närmast. För en tillämpning av Genettes perspektiv på ett svenskt 1700-talsmaterial i samma anda som Bacchi Orden, se Marie-Christine Skuncke, ”Parodiernas skrattspegel” i Skuncke och Ivarsdotter (1998), s. 195–225. Skuncke lyfter särskilt fram ”den spänning mellan socialt högt och socialt lågt som är ett centralt verkningsmedel i 1700-talets parodier”, s. 198. Carl Fehrman har rett ut släktskapet mellan fransk *comédie en vaudeville* och Bellmans visdiktning, däribland Bacchi Orden (1977b), kapitlet ”Teaterscenen och sångspelens visor”, s. 77–97.

just ”parodie mixte”. De av livet och tiden illa tillygade rollfigurerna, en sänkning av den förväntade sociala nivån i ett ordenssällskap, ger tillsammans med de frekventa stilbrotten och glidningarna i den dramatiska texten, från svordomar till känslofyllda vänskapsbetygelser och tillbaka igen, en särart som mest rättvisande låter sig klassificeras just som en parodisk blandform.

Den allmänna meningen bland dem som har utforskat Bacchi Orden som parodi verkar vara att Bellman arbetar genom att låta den höga stil som utmärker ordenssällskapens retorik profaneras av utövare som hör hemma i en långt blygsammare miljö. Redan Gustaf Ljunggren hävdar detta i sitt arbete om Fredmans epistlar: ”Parodien öfverflyttar på låga och triviella föremål en från ädla eller upphöjdare lånad form och ton och åstadkommer därigenom en komisk kontrast.”[88] Men Ljunggren argumenterar dessutom för att parodin i Bacchi Orden är tveeggad på så sätt att Bellmans skämt inte bara riktar sig mot de avporträtterade fylleristerna utan även mot de riddarordnar som får se sina reglerade umgängeskoder använda för helt andra syften än de ursprungligen tänkta: ”Parodien vänder sig sålunda äfven mot det, hvarifrån formen lånas, och träffar detta så mycket skarpare, ju mindre innehållet i detta fyller den storartade formen. Så förlöjligar Bellman i sitt Bacchanaliska Ordenskapitel och dess Handlingar det komiska i ordensväsendet.”[89] Ljunggren ser i sin analys sålunda inte den möjlighet till samtidig uppskattning av och drift med en parodierad företeelse som Marmontels förståelse av parodibegreppet erbjuder.

Parodin är i högsta grad kontextberoende, vilket vi kan se av de problem som uppstår vid tolkningen av ett verk som Bacchi Orden där Bellmans förebilder inte längre självklart låter sig urskiljas. Lars Lönnroth talar i sin definition av Bellmans särart som parodiker om ”det flerstämmiga” som ett förenande drag i Bellmans olika parodier.[90] Texternas flerstämmighet är en effekt av de möten mellan olika perspektiv som uppstår när Bellman omtolkar originalets tematik, musik och formuleringar i backanalisk anda.[91] Lönnroth noterar också att det aldrig är enkelt att avgöra vem eller vad det är som Bellman riktar sin parodiska udd mot. Det faktum att Bacchi Ordens medlemmar inte förmår följa de seriösa ordenssällskapens arbetsformer får inte

[88] Ljunggren, s. 102.
[89] Ibid. Hos Ljunggren är intresset enbart riktat mot de kungliga riddarordnarna. Lönnroth breddar perspektivet genom att visa på flertydigheten inom parodin på så sätt att en och samma parodi kan skämta med flera olika företeelser (2008), s. 150 f.
[90] Lönnroth (2005), s. 26 f.
[91] Ett välkänt exempel i Bacchi Orden är kören ”Hör klockorna med ängsligt dån” som sjungs vid brännvinsbrännare Lundholms begravning, där förlagan är en aria ur Justine Favarts sångspel *Annette et Lubin*, ofta spelat i Stockholm under 1760-talet. Originalets skildring av en femtonårig herdinnas skönhet, välbekant för Bellman och hans publik, får en annan ton när Bellman till samma melodi sätter en text som detaljrikt skildrar den nedgångne brännvinsbrännaren. Publikens uppfattning kommer att pendla mellan den primärtext som Favart har skapat och Bellmans sekundärtext. För kommentarer kring Bellmans parodiska användning av Favarts aria, se Torben Krogh, *Bellman som musikalisk digter* (København 1945), s. 91 ff.

låta oss anta att Bellmans primära syfte med parodin är att göra sig lustig över detta faktum. När allt kommer omkring är Bacchi Orden ett ordenssällskap med sina egna dygder och sitt eget ceremoniel, om än ett ordenssällskap som till skillnad från förebilderna har sin hemvist i en ”låg” miljö. Lönnroth spårar också flerstämmighet i kontrasten mellan de synpunkter som framkommer i en text eller ett framförande. Ett sådant spel bärs i Bacchi Orden, med dess dramatiska karaktär, framför allt av dialoger mellan de medverkande. Som ett exempel på sådan flerstämmighet kan anföras rollfigurernas många oenigheter om vilket som är det rätta sättet att dyrka Bacchus, ceremonielets bokstav eller handlingens andemening. Här öppnar sig flera parallella tolkningsmöjligheter för publiken, eftersom Bellman inte slår fast vilken tolkning som är den rätta.

Modern retorikteori har inte intresserat sig i nämnvärd utsträckning för parodi som fenomen. Ändå finns beröringspunkter mellan parodi och retorik. Om vi betraktar parodi som en litterär teknik så möter även där den retoriska föreställningen om intentionalitet från talarens sida.[92] Hos Marmontel har vi kunnat se 1700-talets etablerade uppfattning, där parodikern imiterar en bestämd förebild på ett skämtsamt sätt genom att banalisera förebildens intrig. Den moderna diskussionen av parodi har breddats till att definiera en parodisk framställning som en framställning där efterliknande med distans utgör grundförutsättningen.[93] Om författaren skall lyckas i sitt parodiska uppsåt så kräver detta syfte att publiken känner igen företeelsen som parodin utgår från. Den ofta framförda tanken att parodin i sig bär med sig ett förlöjligande syfte, ett synsätt som även färgar en så tidig tolkning som Ljunggrens nyss citerade uppfattning av Bacchi Orden, kan vi behöva revidera när vi närmar oss Bellmans ordenskapitel. Parodi behöver inte nödvändigtvis vara fientlig, utan kan rymma ett erkännande av den parodierade förlagan, en förlaga som lika gärna kan vara en bestämd text som en genre.[94] Dock finns alltid det retoriska syftet inneboende att få publiken att inse komiken i den samtidiga överensstämmelsen och oförenligheten mellan förlagan och dess parodiska efterlikning, vilket Henryk Markiewicz har påpekat i en artikel där han följer hur ”parodi” har utvecklats som begrepp genom århundradena.[95]

---

[92] ”Parodi” har även en teknisk betydelse inom musikvetenskapen där termen syftar på att sätta ny text till en för publiken bekant melodi. Under Bellmans tid var detta den rådande principen för produktionen av nya visor. Se Gunnar Hillbom, ”Gehörstradering och visparodik”, *Musiken i Sverige*, II, *Frihetstid och gustaviansk tid 1720–1810*, red. Leif Jonsson & Anna Ivarsdotter-Johnson (Stockholm 1993), s. 218 ff.

[93] Linda Hutcheon, *A Theory of Parody. The Teachings of Twentieth-Century Art Forms* ([1985] Urbana & Chicago 2000), s. 6.

[94] Chatman, s. 33, 36. Chatman talar om ”reverential fun” som ett av parodins utmärkande drag, s. 39.

[95] Henryk Markiewicz, ”On the Definitions of Literary Parody”, *To Honor Roman Jakobson. Essays on the Occasion of His Seventieth Birthday* (The Hague & Paris 1967), s. 1272. Denna tanke framförs även av Chatman, s. 33 ff.

I en vitter kultur präglad av klassicistiska smakmönster kommer brott mot dessa mönster att få en komisk, och kanske även nedtagande, verkan för den publik som känner de givna mönstren och de värderingar som de är tänkta att förmedla, de ideal som understryker vikten av att tala, framträda och dikta på rätt sätt. Detta påpekande är nödvändigt att beakta under analysarbete med en enskild parodisk framställning och dess retoriska verkan på ett visst auditorium. Ramen får dock inte göras för snäv. Det räcker inte med att leta efter narrativa likheter mellan parodin och dess förlaga, utan analysen bör dessutom införliva stilistiska särdrag och innehållsliga överensstämmelser för att kunna ge en heltäckande bild av hur parodin skapar sin verkan och hur effektiv denna verkan kan ha varit för en tilltänkt publik.[96] Om Bellmans lyssnare godtog den grundläggande premissen att ett antal försupna ståndspersoner och företrädare för det lägre borgerskapet i deras samtid driver ett ordenssällskap, så gäller det för en sentida uttolkare att finna och förklara de olika faktorer som gjorde detta parodiska ordenssällskap möjligt att ta till sig för de ursprungliga lyssnarna.

Även om ”parodi” fortsatt kommer att vara den term jag använder för att beteckna Bacchi Orden så är en betydelsefull underkategori burlesken som genre. Under 1700-talet var burlesker ansedda som litterära produkter av markant andrarangskaraktär.[97] Under 1900-talet så har förståelsen av begreppet vidgats till att burlesken låter högt och lågt möta varandra för att kunna visa fram det dubbla i den mänskliga existensen. Burlesken kan åskådliggöra hur allvar och komik samtidigt kan finnas inneboende i en och samma företeelse.[98] Med Carl Fehrmans ord: ”Parodien och burlesken är båda former för revolt – men en revolt inom det litterära och musikaliska systemets ram.”[99] Denna nutida förståelse stämmer överens med Lönnroths iakttagelse av Bellmans sätt att undvika öppna ställningstaganden i texterna vilket medför att olika och rentav till synes motstridiga tolkningsmöjligheter öppnar sig för lyssnaren eller läsaren.

Sammanfattningsvis kan sägas att Bellman i sin ordensparodi förenar text, musik och dramatik och han gör det på ett sätt som suddar ut gränserna mellan det upphöjda och det vardagliga. I de ordensföreställningar som han satte upp under 1760- och 1770-talen var imitation av ökända personer och yvigt kroppsspråk signaler som visade på komedi medan dialogen med alexandri-

[96] Chatman, s. 36.
[97] I encyklopedins artikel ”Parodie” exempelvis ställs den subtila parodin, avsedd för den bildade publiken, mot den grovkorniga burlesken som i stället riktar sig till åhörare av betydligt mindre sofistikerad sort. Den goda och eleganta parodin förmår inte bara roa ett bildat och kultiverat auditorium utan kan också ge nya insikter till en sådan idealpublik, *Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, Nouvelle impression en facsimilé de la première édition de 1751–1780*, XII (Stuttgart – Bad Cannstatt 1967), s. 74.
[98] Johannesson (1977), s. 105 ff.
[99] Carl Fehrman, ”Bellman och den franska visan”, *Tio forskare om Bellman. Föredrag vid Vitterhetsakademiens symposium 15–17 september 1976*, red. Horace Engdahl (Stockholm 1977), s. 70.

ner och handlingens allvarligt syftande ceremonier fungerade som indikatorer på hög stil. I Bacchi Orden är ordenskultur den princip som Bellman låter prägla uppsättningarna som helhet, men som vi kommer att se trycfferar han den ordensbundna intrigen med element hämtade ur dryckesvisa, sångspel och gudstjänstordning. Att få publiken att överraskas inför oväntade kontraster är ett förhållningssätt som inte bara återfinns i Bacchi Orden utan även i andra bellmanska alster. Det vi kan konstatera så här långt är att Bellman anlägger ett brett parodiskt perspektiv i sin ordensfiktion, där den retoriska verkan beror av oförutsägbara men träffande rörelser mellan olika förebilder och normer som Bellmans publik var väl bekant med.

Textunderlaget för Bacchi Orden

De texter som har överlevt till eftervärlden har gjort så i handskrivna visböcker. I sin ursprungliga gestalt är dessa dramatiska texter manuskript för att bidra till en lyckad kväll, ett slags spelanvisningar om man så vill. Flera av visorna gavs ut under Bellmans levnad, men kapiteltrycken är postuma, med undantag för de båda Bacchi Ordens-texter som Olof Kexél publicerade i volymerna III och IV av *Bacchi Hand-Bibliotheque* (1785 respektive 1786). Ingen stabil textbas för Bacchi Orden existerar således, utan ordenskapitlen och -visorna har bevarats till eftervärlden via ett myller av handskrifter. Den samling som i dag är känd som Bacchi Orden är resultatet av ett editionsarbete som ledde till volym IV (1932) inom den så kallade Standardupplagan, den kritiska utgåva av Bellmans samlade verk som inleddes genom Bellmanssällskapets försorg 1921 och som avslutades 2003.

Givetvis gör sig speciella problem påminda för den som behöver hantera material av detta slag. En granskare av Bacchi Orden måste vara klar över hur denna ursprungligen muntligt presenterade diktning har fortlevt genom skriftlig transmission, det vill säga de många olika handskrivna visböcker där samlare har fört in avskrifter av Bellmans ursprungliga kapitel. Vi kan alltså tala om tre skikt i kommunikationen där den fiktiva scenen, alltså den dramatiska grundintrigen som Bellman har formulerat den, utgör det första skiktet, det faktiska framförandet, där en åskådarskara tillkommer, det andra och den skriftliga kommunikationen det tredje. I det första skiktet har Bellman total frihet att utforma hur personerna i Bacchi Orden kommunicerar med varandra, i det andra ligger fokus på den muntliga kommunikationen mellan Bellman och hans publik vid uppförandet med dess förutsättningar vad gäller tid, plats och dramatiska resurser och i det tredje möter den skriftliga kommunikationen mellan Bellman och dennes läsare via handskrivna visböcker. Sammantaget får förhållandena mellan dessa nivåer avgörande betydelse för hur vi tolkar de tryckta versioner som har beretts plats i del IV av Standardupplagan, i synnerhet när det vi söker bygger på en förståelse av den retoriska situation i vilken verkets delar fick sina uruppföranden. Den eventuella skillnaden mellan de tidiga och sena ordenskapitlen kan vi, om

någon sådan existerar med tanke på att de har presenterats i olika miljöer, kanske också urskilja med hjälp av denna uppdelning.

Vad kallades verket?

Hur är det med namnet på Bellmans skapelse? ”Bacchi Orden” har blivit det vedertagna namnet på Bellmans ordensparodi. Till problemen med verket hör att detta namn inte förekommer särskilt ofta i de bevarade texterna.[100] Den enda gången som det uttryckligen lyfts fram är i sorgedikterna till Johan Glocks ära från 1770, där ”Bacchi Ordens-capitel” står omnämnt i rubrikerna till två av sångerna. Inte heller kan vi få någon hjälp av vittnesuppgifter från tiden. Oxenstierna talar i sin dagboksnotering om ”en orden till Bacchi ära”, medan Carl Fredrik Menander i ett brev låter meddela att ”Bellman höll den 4 december eller dess vanliga ordens-dag kapitel”.[101] Den återkommande fras som visböckernas versioner ger, och som är knuten till föreställningarnas rubriker, är ”Riddar-capitlet af de två förgylta svinen”.[102] I rollförteckningen till 1792 års utgåva av Fredmans sånger omtalar Bellman Kolmodin och Kämpendal som aktiva bröder i ”Bacchi Ordens Capitel”, för Kolmodin dock med tillägget ”af de två förgylta Svinen”.[103] Sedan tidigare känner vi Bellmans notering i Generaltulldirektionens protokoll angående Lundbeck som ”Commendeur af Baki 2 förgylta Swins orden”. Jag har med anledning av verkets inarbetade namn valt att behålla det i min framställning.

Hur blev texterna till levande teater?

En ytterligare faktor som komplicerar vår förståelse av Bacchi Orden är hur det faktiska framförandet av dessa texter tedde sig. Bacchi Orden bör upplevas för att nå sin hela verkan, inte läsas tyst från boksida – om detta är interpreter och kommentatorer påfallande överens.[104] Bellman har varit den drivande kraften bakom varje uppsättning som kreatör, organisatör och estradör och föreställningarna har han utformat så att de skall passa honom själv som underhållare.[105]

---

[100] Jag tackar professor Marie-Christine Skuncke som uppmärksammade mig på detta förhållande.

[101] Oxenstierna, s. 74, *Svenska memoarer och bref*, III, *Fredenheims och Menanders brefväxling*, red. Henrik Schück (Stockholm 1901), s. 98.

[102] Gunnar Hillbom menar i kommentardelen till Bellman (1992), II, att orden också hette De två Förgylta Svinen, s. 385.

[103] Carl Michael Bellman, *Fredmans sånger*, I, *Texten*, red. Gunnar Hillbom och James Massengale (Stockholm 1992), s. 7 f.

[104] Det gäller både de uttolkare som har avfärdat verket och dem som iakttar en mer tolerant inställning till Bellmans skapelse. För utlåtanden från representanter för vardera synsättet, se Henrik Schück & Karl Warburg, *Illustrerad svensk litteraturhistoria*, III, *Frihetstiden*, 3. bearb. uppl. (Stockholm 1927), s. 588 f. respektive Nordstrand, s. 168.

[105] Flera samtida källor styrker detta. Bellman talar i skämtbrevet till Johan Fredric Granschoug om ”min orden”, kommentardelen till StU IV, s. 13. Oxenstierna lyfter i sin

Det faktum att Bellman sätter förkomna personer i en prestigefylld situation som de är oförmögna att hantera förslår dock knappast för att förklara den anslående och långvariga effekt som upptågen kom att få på hans samtida publik, en lyssnarskara som Gunnar Hillbom har definierat som densamma ”för vilken Bellman skrev och sjöng också sina egentliga dryckesvisor”.[106] Bellman har uppenbarligen själv spelat en avgörande roll på mer än ett sätt, men samtidigt vet vi inte särskilt mycket om hur kapitlen tedde sig för lyssnarna i den lissanderska salongen. Johan Gabriel Oxenstiernas nyss citerade dagboksanteckning från 4 december 1769, den enda ögonvittnesskildring som vi äger från en ordensföreställning, lyfter fram estradören Bellman som i sitt agerande och ordval blir den suveräne garanten för åhörarnas upplevelse. Av de bevarade texternas spelanvisningar kan vi dock sluta oss till att flera agerande krävdes för vissa av scenerna.

Vilka tog del av Bacchi Orden?

Nästa vansklighet ligger i att avgöra vilken slags publik som var närvarande när Bellman presenterade Bacchi Orden. Primärpubliken för det första skedet i diktningen kan vi säga en del om tack vare de lissanderska visböckerna, med vilkas hjälp Gunnar Hillbom har kunnat slå fast att kapitlen presenterades hemma hos Anders Lissander. Vi vet därmed att det handlar om en publik som hörde hemma i ämbetsmannakretsar och som i hög grad var hattsympatisörer.[107] För det senare skedet av diktningen, alltså de båda kapitel som Bellman presenterade 1777, finns inga liknande uppgifter. Hur Bellman

---

dagboksanteckning det faktum att Bellman ”har inrättat en orden till Bacchi ära”, s. 74. I Menander–Fredenheim-brevet från 11 december 1771 framstår Bellman som ytterst ansvarig för ordensverksamheten, *Svenska memoarer och bref*, III, s. 98. Se även Lönnroth (1967), s. 112.

[106] Gunnar Hillbom, kommentardelen till Bellman (1992), II, s. 385. Nordstrand driver i sin avhandling en liknande tes genom att argumentera för att en viss sorts publik skulle vara särskilt benägen att omfatta de backanaliska ideal, med sitt ursprung i dryckesvisor, som kommer fram i Bacchi Orden. Enligt Nordstrand skulle denna publik innefatta människor som hade liknande studiebakgrund och arbetsuppgifter, främst i Stockholms olika ämbetsverk: ”I de Bellmanska visorna är attityden de fattiga och törstiga sekreterarnas och de sorglösa studenternas.”, s. 127. Han stöder sin tes på konstaterandet att dryckesvisan, med dess drift med världsliga auktoriteter och avvisandet av vardagens plikter, i synnerhet har fortlevt och omhuldats i dylika slutna kretsar, även efter att sångarna har hamnat i sådana samhällsbärande roller som de från början drev med. Nordstrand menar också att episteldiktningen följer samma frivola moral, förnekande samhällsbevarande ideal, som Bellman ger spelrum åt i Bacchi Orden. Den stränga, officiellt sanktionerade moraliska norm som Fredmanfigurerna avviker från är vanligen underförstådd och får tänkas vara den styrande för den publik som tog del av epistlarna, s. 190 f. Bellmans tidiga dryckesvisor finns samlade i StU XIV. Av speciellt intresse för denna undersökning är visorna nr. 27, 47 och 74 eftersom de skildrar ceremoniella begivenheter – processioner och parentationer – där flera av Bacchi Ordens medlemmar är involverade. Vi kan betrakta dessa visor som förstudier i det lilla formatet till de senare, fullt utarbetade ordenskapitlen.

[107] Det senare kan vi sluta oss till av åsikterna som kommer till uttryck i de dryckesvisor som möter i ansenlig mängd i Lsr 1 och 3, dryckesvisor som har framförts hemma hos Lissander.

hanterade det kvinnliga inslaget i sin orden – för sådana roller finns – kommer att vara temat för en av analyserna i kapitel 3. Om kvinnor fanns i publiken vet vi inte, även om det ter sig rimligt att anta att Anders Lissanders dotter Inga har varit inblandad som sångerska och skådespelerska på liknande sätt som verkar ha skett när andra dramatiska divertissemang sattes upp i den lissanderska familjekretsen.[108]

Om Bellman från första början hade tänkt ordensdiktningen som en enhet är inte alldeles enkelt att avgöra. Vad vi kan säga är att han i de bevarade ordenskapitlen utnyttjar den fiktion han skapar för att visa fram en värld som fungerar på ett bestämt och förutsägbart sätt – vissa saker skall alltid inträffa när Bacchi Orden samlas till förhandlingar – samtidigt som han behandlar sitt påfund som vore det ett verkligt ordenssällskap utsatt för ett sådants alla förändringar, med medlemmar som väljs in, får nya ämbeten och lämnar kretsen för evigt. I framställningssättet ser vi en viss förändring eller förskjutning över tid i det att Bellman låter sina skildringar av händelseförloppet gå från scenisk gestaltning till episk beskrivning. Vi kan också skönja en viss variation mellan de olika kapitlen på så sätt att olika slags ceremonier äger rum i ordenstemplet och att nya personer får framträda.

Två specifika metodrelaterade problem skulle jag vilja beröra. Vi vet som bekant inte särskilt mycket om hur Bacchi Ordens-föreställningarna fungerade som dramatik. I avsnittet ”Bacchi Orden som sceniskt verk” i kapitel 3 gör jag ett försök att med hjälp av exempel hämtade ur tidens lustspelsrepertoar illustrera hur ett ordenskapitel hemma hos Lissanders kan ha tett sig. Dessutom kommer jag att med stöd i den australiensiske teaterhistorikern Dene Barnetts undersökningar av 1700-talets dramatikmanualer visa hur retorikens uppfattning om *decorum* präglade dessa handböckers instruktioner rörande gestik och spelstil. Det andra problemet rör musiken och dess roll. Vi har konstaterat att Bacchi Orden fungerar som ett allkonstverk. Bland annat innehåller varje föreställning ett omfattande kvantum sång, vilket vi kan se som en kombination av influenser från de populära sångspelen som Bellman och hans publik kände väl jämte ordenstexternas beroende av dryckesvisetraditionen. När vi resonerar kring vilka möjligheter hela publiken kan ha haft att delta i uppsättningarna så är vissa av kapitlens sångpartier en uppenbar sådan möjlighet med tanke på Bellmans publiks vana att sjunga tillsammans vid festliga sammankomster.[109] Källäget är dock bekymmersamt, eftersom många av melodierna till sångavsnitten fortfarande är ospårade.[110] Därför kommer inte musiken att ägnas några ingående analyser från

[108] Carl Michael Bellman, *Dramatiska arbeten*, StU VI (Stockholm 1936), kommentardelen, s. 20 ff.
[109] Torkel Stålmarck, *Bellman i verkligheten. Familjeliv, sällskapliv, konstnärsliv* (Stockholm 2000), s. 48 ff. För en genomgång av hur visböcker rent praktiskt kom till användning i sällskapslivet, se Nordstrand, s. 130 ff.
[110] Inom denna del av Bellmansforskningen återstår fortfarande mycket arbete. James Massengale har under de senaste åren svarat för en vitalisering av fältet. För en redogörelse för

min sida, och jag har inte inom ramen för detta arbete funnit det görbart att identifiera melodier. Där tidigare forskning finns om musikaliska inslag i Bacchi Orden kommer jag att ta upp sådana rön.

Källmaterial och avgränsningar

Under den epok som avhandlingen rör sig inom var handskrifter ett självklart spridningsmedium för allehanda material, såväl av religiöst och politiskt slag som vittert och poetiskt dito.[111] Bacchi Ordens-texterna tillhör den del av Bellmans författarskap som har bevarats till eftervärlden i sådan form, både som nedteckningar gjorda av Bellman själv och som olika vissamlares avskrifter. Vad gäller visböcker så är det viktigt att hålla i minnet att samlingar av sådant slag inte var privata.[112] Behovet av musikalisk underhållning var stort i det sällskapstäta Stockholm och visor cirkulerade i olika sociala kretsar genom att intresserade lånade visböcker av varandra och skrev av material.

I den lissanderska salongen, där flera av Bacchi Ordens-kapitlen fick sina premiärer, såg Bellmans benefaktor Anders Lissander till att i en svit av volymer dokumentera vad som framfördes. Det är tack vare dessa handskrifter, med Gunnar Hillboms ord nedtecknade ”från en plats på första parkett”, som vi har en god uppfattning om vad publiken i Lissanders salong fick ta del av.[113] Lissander tillhörde en medelståndskrets av vitterhetsentusiaster, en krets som även omfattade sådana storsamlare av visor som stadsmajoren Samuel Christian Wallen och kornetten Carl Matthias Völschow, båda ordensaktiva i samma kretsar som Bellman och umgängesvänner till denne.[114] Denna miljö är ett exempel på typiska sammanhang i vilka sällskapsdiktning som Bacchi Ordens-texterna kom till, bevarades och spreds. För Bellmans vidkommande innebar det att det lissanderska hemmet var såväl hans primära scen som sångare som den miljö där hans texter fanns tillgängliga i av honom själv översedda och av Lissander renskrivna versioner.[115]

Gunnar Hillbom beskriver sällskapsvisor likt dem Bellman skrev under hela 1760-talet som brukstexter, fritt traderade och ofta anonyma.[116] Det är

---

nya melodifynd – däribland melodin till Bacchi Ordens-visan ”Kom Riddarbalen se” – och förslag till en reviderad metodik för sådana undersökningar, se Massengales artikel ”Ny Bellmanmusik – varför finns den?”, *Bellmansstudier* XXIII (Stockholm 2009), s. 35–57.

[111] Annie Mattsson erbjuder en översikt av handskriftskulturen i Bellmans och Gustaf III:s Sverige, *Komediant och riksförrädare. Handskriftscirkulerade smädeskrifter mot Gustaf III* (diss. Uppsala 2010), s. 59–65.

[112] Hillbom (1991), s. 23.

[113] Gunnar Hillbom, ”Eftermäle, 1985” i Carl Michael Bellman, *Fredmans handskrifter* (Stockholm 1985), s. 230. Se även Hillbom (1991), s. 24 ff.

[114] Hillbom (1993a), s. 218, Margareta Jersild, ”Spridningsvägarna”, *Musiken i Sverige*, II, *Frihetstid och gustaviansk tid 1720–1810*, red. Leif Jonsson och Anna Ivarsdotter-Johnson (Stockholm 1993), s. 218, 233 f.

[115] Hillbom (1991), s. 28 f.

[116] Gunnar Hillbom, *Kring källorna till Bellmans ungdomsdiktning* (Stockholm 1980), s. 9 f.

det närvarande sällskapets speciella förutsättningar vad gäller kunskaper, smak och förväntningar, som bidrar till att forma den färdiga produkten, inte det tryckta verkets läsande offentlighet med författarens ansvar inför sin publik och kritikens förväntningar på följsamhet mot de rådande estetiska doktrinerna.[117] Skapandet springer ur ett socialt sammanhang i vilket texten skall fungera, vilket även gäller Bacchi Ordens-diktningen. Visst går det att urskilja skillnader i texternas ambitionsnivå i de visböcker som samlar Bellmans backanaliska alster. Att framföra ett ordenskapitel i sin helhet kräver något helt annat av de närvarande jämfört med att gemensamt sjunga en kort dryckesvisa. Ändå hör texterna hemma i samma tradition. Den förenande länken är deras framförandemiljö och syfte, nämligen att bidra till en glad kväll i en grupp av vänner. För Bacchi Ordens vidkommande var Bellmans medverkan en nödvändighet för att kapitlen skulle kunna fungera, vilket ger dessa texter deras karaktär av stödmaterial för honom och den församling som skulle genomföra ett tänkt ordensmöte.[118] Vi har tidigare nämnt att Bacchi Orden representerar ett övergångsskede där Bellman fortfarande riktar sig till salongens avgränsade vispublik, men av sina styckens framgång har märkt att förutsättningar finns för att offentligt framträda som skald. Ordenskapitlen från åren mellan 1769 och 1771 är sålunda skrivna för scenen hemma hos Lissander och har fyllt sitt syfte i och med kapitlens uppförande medan episteldikterna, ett mer ambitiöst projekt från Bellmans sida, redan från början var avsedda för tryckt publicering.[119]

Grunden för mina analyser är de Bacchi Ordens-texter som finns upptagna i volym IV i Standardupplagan, med kompletteringar eftersom nya källtexter har tillkommit sedan denna utgåva utkom 1932. Jag betraktar texterna som manuskript vilka låg till grund för ett dramatiskt uppförande av Bellmans ordenssammankomster i en krets av vänner och bekanta.[120] Nog förhöll sig Bellman och hans medaktörer med en viss frihet till manuskripten vid själva framförandet av ett enskilt kapitel – att de både kunde lägga till och dra ifrån material kan vi konstatera genom att konsultera variantförteckningen i Standardupplagan – men det är texterna sådana de föreligger i Standardupplagan som utgör grunden för mina analyser.[121]

---

[117] Hillbom (1981), s. 12 ff.
[118] Ibid., s. 13.
[119] Hillbom (1991), s. 26.
[120] Ibid., s. 24 ff.
[121] För en historik över Standardupplagans tillkomst och genomförande, se Gunnar Hillboms artikel ”Om Bellmans samlade skrifter”, *Bellman 1998 – och sedan? Symposium om Bellman och framtidens Bellmansforskning i Växjö 24–25 april 1998*, red. Anders Ringblom (Växjö 1999), s. 11–32, ssk. s. 23–31. Arbetet med Standardupplagan har som synes tagit tid från planläggning till fullbordande och speglar, vilket Hillbom konstaterar, därmed olika forskargenerationers inställning till textutgivning, inte minst avsaknad av enhetlig redaktionell linje vad gäller textetablering och kommentarer. Dessutom har källunderlaget förändrats på grund av att nya källtexter har upptäckts och att vissa äldre källtexter har visat sig vara skrivna av andra än Bellman. Ett problem med StU IV är att den tillhör den tidiga utgivningen, vilket innebär att nytt material har tillkommit och att sådana aspekter som variantförteckning inte

För att ge en så fullständig bild av Bacchi Orden som möjligt har jag lagt till sådana primärtexter som har upptäckts efter att StU IV presenterades. En sådan källa är den handskrift ur Lissander-sviten som påträffades 1986 och fick beteckningen Lsr 3, en kvartvolym i pergamentband med spår av flitigt bruk, inte minst en framträdande vinglasring på bandets baksida.[122] Lsr 3 innehåller ordensvisan ”Bacchanaliskt adelskap” från 1769, de fem första kapitlen samt det fiktiva brevet och de tre gravdikterna över Johan Glock. Lissanders avskrifter har tillkommit kort efter kapitlens premiärer i ett nära samarbete med Bellman, vilket bland annat går att se av Bellmans egna ändringar i visboken.[123] I stort överensstämmer ordenstexterna i Lsr 3 med de olika texter som har fått utgöra förlagor för StU IV.[124] Endast ett kapitel, härroldskapitlet dedikerat till Samuel Tilas 1771, uppvisar avsevärda avvikelser jämfört med StU IV.

Vad tar jag upp ur Bacchi Ordens-diktningen? Jag kommer i det följande att detaljstudera de stora ordenskapitlen, det vill säga de åtta föreställningar som förenar talade partier med sånginslag.[125] Sex stycken av dessa sattes upp mellan februari 1769 och oktober 1771 medan två fick sina uppföranden under 1777. Mitt val kommer sig av att dessa föreställningar öppnar för medverkan av flera agerande, vilket lägger en dramatisk dimension till den retoriskt präglade framställningen. Med alla de ceremonier som bär intrigen vid Bacchi Ordens sammankomster och som kräver deltagarnas aktiva medverkan för att nå sin fulla verkan kommer vi nära samma slags processer i 1760- och 1770-talens faktiska ordnar, både officiella och slutna, såväl de kungliga riddarordnarna som Stockholms alla olika ordenssällskap med sina olika ändamål: glatt umgänge, vitterhet, patriotism eller moralisk utveckling. Detta innebär inte att de tidiga sångerna, som är skapade för soloframförande, kommer att lämnas utanför mina analyser av det retoriska innehållet i Bacchi Orden. De innehåller motiv och händelser som Bellman sedan bygger vidare på i de stora ordenskapitlen. Jag har dock valt att endast ta upp några av dem till närmare behandling, eftersom de backanaliska motiven återkommer genom hela följden av visor.[126] Bacchi Orden bjuder även på ett unikt formexperiment, nämligen episteln över den bortgångne ordenshärold-

---

når upp till nutida förväntningar på en vetenskaplig utgåva. Jag har ändå valt att följa denna dels versioner av Bacchi Ordens-texterna, eftersom den trots sina brister är den mest tillförlitliga allmänt tillgängliga utgåvan.

[122] Poësier af Svenska diktare, Vs 104 b: III, KB. För en beskrivning och utredning av Lsr 3 och omständigheterna kring dess tillkomst, se Hillbom (1991), s. 8–30.

[123] Hillbom (1991), s. 28 f.

[124] Ibid., s. 25.

[125] Dessa har nummer 8 (s. 19–27), 10 (s. 33–61), 11 (s. 63–90), 13 (s. 97–125), 14 (s. 127–154), 15 (155–189), 17 (s. 193–208) och 18 (s. 209–228) i StU IV.

[126] Visor som över huvud taget inte beaktas i denna avhandling är nummer 4A (s. 9), 5 (s. 11–13) samt 16, en ordensvisa tillkommen först 1774 men i stil starkt påminnande om sina föregångare (s. 190 f.).

en Glock. Denna brevparodi med tre tillhörande sånger diskuteras i avsnittet ”Bacchi Orden som sceniskt verk” i kapitel 3.[127]

Forskningsöversikt

Detta avsnitt består av tre delar, den första ägnad forskning om Bellman, den andra forskning om epideiktisk retorik under 1700-talet och den tredje forskning om ordenskultur. Ett arbete av detta slag erbjuder flera utmaningar, där en av de avgörande består i att göra tidigare forskningsinsatser genomskådliga för de båda publiker – Bellmankännare och retorikspecialister – som jag särskilt vänder mig till. Jag har därför behövt göra ett antal prioriteringar för att kunna belysa de insatser på respektive område som jag menar vara de mest relevanta för min avhandling. Den första delen, som behandlar Bellmansforskning, koncentrerar sig på de insatser som har haft Bacchi Orden och Bellmans parodiska tekniker som föremål. I översiktens andra del har jag valt att lyfta fram det svenska 1700-talets uppfattning om och användande av *genus demonstrativum* och hur den retorikhistoriskt inriktade forskningen har speglat detta fenomen. Slutligen tar jag upp forskning om ordnar och sällskapsliv, ett fält där jag dels återger en internationell teoretiskt inriktad diskussion av begrepp som ”offentlighet” och ”sociabilitet”, dels behandlar de svenska undersökningar som under de senaste femton åren har belyst olika områden av ordnars och ordenssällskaps aktiviteter.

Vi börjar med forskningen kring Bellman och hans backanaliska diktning.[128] Under modern tid har särskilt Lars Lönnroth tagit sig an denna domän i författarskapet, som förutom Bacchi Orden även omfattar dryckesvisor och Bacchi Tempel, det stora verk som sätter punkt för verksamheten i de bristfälligt fejade ordensrummen. Lönnroth har i flera arbeten strävat efter att med olika infallsvinklar demonstrera ordensdiktningens särart. Ett förenande tema för hans studier är begreppet ”scen”, ett begrepp som utgår från tanken att Bacchi Orden i grund och botten är ett dramatiskt sällskapsnöje där Bellman ger publiken chansen att medverka. I uppsatsen ”Den växande scenen” driver Lönnroth tesen att Bacchi Orden fungerade som en experimentverkstad för Bellman där han kunde prova ut den berättarteknik som sedan blev rådande i episteldiktningen.[129]

Lönnroth har senare fördjupat sin diskussion av begreppet ”den dubbla scenen”, som han introducerar i ”Den växande scenen”, till exempel i uppsatsen ”Märk hur vår skugga. Bellmans ’uptåger’” i *Den dubbla scenen*

[127] Stycket har nummer 12 i StU IV, s. 91–96.
[128] En koncis sammanfattning av Bellmansforskningen från Atterbom fram till mitten av 1990-talet gör Carl Fehrman i artikeln ”Bellmansforskning. Textutgivare och litteraturhistoriker gör entré”, i förf:s *Vinglas och timglas i Bellmans värld* (Lund 1995), s. 99–136.
[129] Lönnroth (1967), s. 140, 148 f., 150 ff. De flesta av epistlarna tillkommer under tidspannet 1770–1772, alltså något senare än Bacchi Orden.

(1978). Här använder han sig av angreppssättet muntlig diktning och ”performance studies”, en tolkningsmetod som tar fasta på hur en text, till exempel ett ceremoniel, möter sin publik och vad som händer i just detta möte. Omständigheterna kring själva framförandet, dess speciella struktur, vilka förhållanden framförandet möjliggör inom den berörda gruppen och vad det säger om gruppen som sådan – frågor av dylikt slag förekommer ofta inom detta tvärvetenskapliga forskningsfält. En förbindelselänk mellan Lönnroths uppsats om muntligheten i ordenskapitlen och den nyss nämnda *Samlaren*-artikeln är hans intresse för det sceniska och det performativa, hur själva det dramatiska framställningssätt genom vilket Bellman förmedlar Bacchi Orden till sin lyssnande publik fortsätter att prägla hans senare diktning. Enligt Lönnroth skapar Bellman sin backanaliska fiktion genom att utnyttja olika mönster som var välbekanta för åskådarna. Lönnroth lyfter här fram beroendet av publiken som en avgörande orsak till varför Bellman konstruerar sina ordenskapitel som han gör.[130]

Bacchi Orden som föreställning är med Lönnroths sätt att se en dubbel scen, där den första utgörs av Bellman och hans lyssnande men stundom även medagerande publik i en Stockholmssalong under sent 1700-tal medan den andra är det backanaliska ordenstemplet där Janke Jensen, Trundman och de övriga ordensmedlemmarna snubblar runt under stigande fylla. I epistlarna utvecklas denna ordenskapitlens dubbla scen till en tredubbel scen i och med att Bellman lägger till ett religiöst-mytiskt perspektiv där han då och då låter Fredman ta rollen som visionär retoriker, en visionär som för sitt inre öga plötsligt ser sin sjaskiga krogomgivning som vore den upphöjd till gudarnas värld.[131]

Lönnroth har även betonat kopplingen mellan den religiösa och den backanaliska diktningen hos Bellman.[132] Den demonstrativa retorik och det ceremoniella tänkande som präglade ordnarna påminde i hög grad om de uttryck retoriken och ceremonierna sedan länge ägde inom kyrkans hägn. Bellmans förtrogenhet med formspråket inom båda dessa sfärer gjorde det möjligt för honom att utnyttja förhållandet dem emellan i sitt litterära skapande, inte minst när det gällde att skapa en backanalisk kult som Bacchi Orden där prästinnor och tempeltjänare försöker upprätthålla en egen gudstjänstordning. Vid sidan av ordenskultur, sångspel och dryckesvisa finns i manuskripten, som vi kommer att se, även sakralt präglad gestik, högstämda koraler till Bacchi lov och Bibelallusioner med som betydelsebärande komponenter.

---

[130] Lönnroth (2008), s. 171.

[131] Ibid., s. 154 f. Redan i Bacchi Orden finns antydningar till en sådan poetisk upphöjelse av situationen, vilket Lönnroth också har kommenterat (2005), s. 149–156. Det exempel Lönnroth anför är parentationen över Lundholm där Janke Jensen i slutscenen, på liknande sätt som Fredman i episteldiktningen, gripen av inspiration tycker sig se en mirakulöst uppstånden Lundholm i herdegestalt framträda i ett arkadiskt landskap tillsammans med sin hustru som ges rollen av herdinna, se StU IV, s. 59 ff.

[132] Lönnroth (1977), s. 83–95. Se även Sven Thorén, *I Zions tempel. Carl Michael Bellmans andliga diktning* (diss. Göteborg 1986), s. 178 ff.

Bo Nordstrand har behandlat Bellmans backanaliska diktning och dess beroende av den europeiska dryckesvisetraditionen. Vi har redan stiftat bekantskap med ”den formande paradoxen”, alltså den drivande principen bakom ordenskapitlens intrig. Nordstrand lyfter också fram det sektlika i Bacchi Ordens-fiktionen och renodlar ett antal viktiga motiv som präglar framställningen, motiv som avskildheten från omvärlden, den gemensamma ritualen med dess ordenslöften, det kroppsliga, desillusionen inför världens ävlan och den totala materialismen.[133] En förbindelselänk med Lönnroths tänkande kring den dubbla scenen ligger i förbindelsen mellan Bacchi Orden och en för åhörarna bekant genre, i detta fall dryckesvisan med dess överdrifter. Nordstrand uppmärksammar även den omväxling som Bellman verkar ha vinnlagt sig om i kapitlen.

Den andra viktiga iakttagelsen som jag vill stanna för hos Nordstrand är hans hypotes om miljöerna där kapitlen framförs och deras överensstämmelse med miljöer där dryckesvisor sjöngs. Han har med stöd i texterna konstruerat en publik, en kollektiv församling av ”implied listeners”, som borde kunna motsvara den som var den primära för Bellmans parodier. Nordstrands argument grundar sig i begreppet ”den avvärjande gesten” i dryckesvisan, vilket innebär att de tyngande plikter man tar avstånd ifrån i gemensam sång – studierna, arbetet eller pengaproblem – säger något om gruppen, eftersom gesten riktar sig mot olika ting för olika grupper. Gemensamt för dryckeslagen är den tacksamma känslan av att för en kväll få uppleva glädjen att räcka lång näsa åt auktoriteter, men föremålen för den temporära förnekelsen skiljer sig åt. Därmed kan uttrycken som avståndstagandet får i texterna hjälpa oss att ringa in publikens värderingar och sociala hemvist. Bacchi Ordens-texternas avvisande attityd gentemot ämbetsplikter och gycklande med den dygdiga allvarsamhetens företrädare i samhället utanför skulle enligt Nordstrand tyda på att texterna riktar sig till lyssnare som är bekanta med sådana uppgifter och värderingar, och kanske till och med ofta i sina yrkesroller har ett ansvar för att upprätthålla samhällets vedertagna värderingar. I en sluten krets blir den gemensamma respektlösheten till ett tecken på att samtliga närvarande är pålitliga vänner som delar de gycklande attityderna och inte låter någon utanförstående veta vad som har avhandlats.

I anslutning till Nordstrands hypotes om publikens tankesätt och villighet att låta sig roas ter det sig naturligt att även nämna litteraturforskaren Thomas Bredsdorff, som har ägnat sig åt Fredmans-diktningens och i viss mån även Bacchi Ordens förhållande till den samtida ordenskulturen. I *Den brogede oplysning. Om følelsernes fornuft og fornuftens følelse i 1700-tallets nordiske litteratur* (2003) konstaterar han att ordnar som drev med högtravande ceremoniel inte bara existerade sida vid sida med idealistiska och allvarstyngda slutna sällskap under 1700-talet, utan att dessa glatt respekt-

[133] Nordstrand, s. 170–178.

lösa ordenssällskap även kunde engagera medlemmar som tillhörde de seriösa ordnarna och sällskapen.[134]

Ytterligare en studie av stor retorisk betydelse är Kurt Johannessons ”Bellman och ceremonierna” (1977).[135] Johannessons semiotiska utgångspunkt är den ceremoniella kultur som genomsyrade Bellmans epok. I sin artikel uppmärksammar Johannesson olika ceremoniers funktion som bärare av offentlighetens symbolspråk. Ceremonierna blir betydelsefulla som tecken på de koder i ett samhälle som är viktiga, särskilt för dem som önskar styra detta samhälle eller slå fast dess ideologi. Johannesson resonerar även om vilken litterär genre som Bacchi Orden skulle kunna tänkas tillhöra och hänför verket till burlesken. Denna genre utnyttjar stilblandningen som teknik, genom att omväxlande ställa det låga och löjliga i överraskande kontrast till det höga och allvarliga. Johannesson låter burleskens syfte förklara de täta och mångtydiga perspektivskiftena i Bellmans diktning, där växlingarna öppnar våra ögon för att det kan finnas skönhet i det trasiga liksom att det som vill framstå som storslaget ofta inte är annat än sken.

En forskningsgenomgång skulle inte vara komplett utan att behandla Gunnar Hillboms olika undersökningar av de handskrivna källor, i synnerhet visböcker, som har stått till buds vid etableringen av Standardupplagans versioner liksom av de kritiska utgåvorna av *Fredmans epistlar* (1990) och *Fredmans sånger* (1992), dessa båda redigerade av honom och James Massengale. I sin avhandling *CM Völschows manuskript. Detaljstudier kring en huvudlänk i Bellmansdiktens traditionskedja* (1981) har han tagit sig an Bellmans gode vän Carl Matthias Völschows stora samling av visavskrifter och studerat dem i syfte att avgöra hur pass trogna de är Bellmans manuskript. Avhandlingen innehåller också en givande diskussion av det sällskapsliv som utgjorde miljön för de visor som Völschow tålmodigt samlade in. Hillbom har dessutom tack vare sina textkritiska studier, där även undersökningar av andra handskrivna visböcker ingår, kunnat etablera kommissarie Anders Lissanders salong som den plats där Bacchi Orden först mötte sina lyssnare samt kunnat visa i vilka kretsar publiken hörde hemma.

Musikforskaren James Massengale har utrett Bellmans förhållande till 1700-talets visparodik i avhandlingen *The Musical-Poetic Method of Carl Michael Bellman* (1979). Hans fokus är epistlarna, och hur Bellman förmår kombinera text och musik till en helhet. Massengale menar att det unika i *Fredmans epistlar* består i hur Bellman som parodiker balanserar och anpassar sina båda element, musiken så att den är igenkännbar utan att behöva

[134] Bredsdorff för detta resonemang i kapitlet ”Logen och latteren”, *Den brogede oplysning. Om følelsernes fornuft og fornuftens følelse i 1700-tallets nordiske litteratur* (København 2003), s. 95–132.

[135] Johannesson (1977), s. 96–113. Anita Ankarcrona har i ”’Älskelige Bröder tagen nu i ring’ – Några reflexioner kring värld och värdighet i Fredmans Epistlar.”, *Bellmansstudier* XXII (Stockholm 2005), s. 22, också slagit fast att det är genom ceremonier och ritualer ”som verkligheten iscensätts, blir ordnad och konkret, det vill säga kontrollerbar och synliggjord”.

vara en exakt kopia av ursprungsmelodin, texten så att den kan bära fram en historia men samtidigt erbjuda överraskningar inom den metriska ram som melodin slår fast. I den i *Bellmansstudier* XXIII publicerade uppsatsen ”Ny Bellmanmusik – varför finns den?” (2009) har Massengale genom jämförande studier av strofformer ur hela Bellmans visproduktion, ett fruktbart steg bort från den episteluppfattade tagenhet som har kännetecknat melodiforskningen, kunnat identifiera ett antal hittills okända Bellmanmelodier. En viktig föregångare till Massengale är den danske musikforskaren Torben Krogh och dennes utredning av den musikaliska parodin hos Bellman. Krogh kunde i sin monografi *Bellman som musikalisk digter* (1945) konstatera att det är melodierna till de franska sångspelen som har betytt mest för Bellman samt att Bellman tillämpar en parodisk teknik där de tre viktigaste faktorerna är en viss förlaga som går att känna igen, en distansering till förlagan samt publikens förståelse av vilken effekt denna distansering är tänkt att bära fram.[136]

En rad andra relevanta studier har också varit betydelsefulla. En given referenstext i sammanhanget är förstås kommentardelen till Standardutgåvans del IV. De person- och socialhistoriska upplysningarna belyser livet i Stockholm under 1760- och 1770-talen, och relationen till verkliga personer och faktiska platser och förhållanden. För att förstå laddningen för de ursprungliga lyssnarna i att Bellman placerar opolerade och obehärskade personer i ett regelstyrt sammanhang krävs ingående vetskap om sådana förhållanden.

Alf Kjelléns undersökning *Bellman som bohem och parodiker. Studier i hans diktning* (1971) kartlägger likaså sociala förhållanden och hur dessa kan ha fått uttryck i Bellmans diktning. Kjellén intresserar sig för vad han kallar ”det anti-heroiska” i Bellmans verk och menar att den bohemattityd som Bellman skall ha utvecklat under 1760-talet fortlevde i form av en om än med tiden mildrad opposition mot överhet och det rådande samhällssystemet. I centrum för Kjelléns intresse ligger episteldiktningen snarare än Bacchi Orden. Ett givande avsnitt i studien är den utredning av parodins utbredning i Sverige under 1760-talet som Kjellén lägger fram.[137] Han kan visa att parodier över elegier, där den höga stilen bröts på så sätt att precist insatta starkt vardagliga vändningar fick ersätta högstämda nyckelord, var en mycket populär typ av parodi under detta decennium. Han noterar även de parodier som tog fasta på politiska förhållanden och aktualiteter, och där författarna tillämpade samma teknik att med relativt små förändringar vända på ett specifikt verks tendens. I sin vilja att bevisa hur Bellman verkligen önskade kritisera förhållanden i sin samtid förlorar Kjellén dock känslan för publikdimensionen. Mycket av Bellmans dikt bygger på rolltagande och retoriska mönster och måste förstås i hans samtids förståelse av dessa företeelser snarare än i sökandet efter en innersta avsikt hos skalden.

[136] Massengale ägnar kapitel 1 av sin avhandling åt en fyllig och klargörande diskussion av Kroghs resultat.
[137] Kjellén, s. 96–104.

Under senare år har flera forskare närmat sig den tidstypiske Bellman. I synnerhet har tillfällesdiktaren Bellman kommit att engagera. Henrik Gustafsson tar i sin uppsats "'Med gråt och sneda miner' – Bellmans 'Papegoiiaden' som parodisk dikt" fasta på hur parodier fungerade under Bellmans levnad och resonerar om de olika och inte nödvändigtvis entydiga riktningar som ett parodiskt verk kan rymma inom sig.[138] Gustafsson understryker att parodins verkan beror av publikens position och kan också visa hur Bellman i sin minnesdikt över en ålderstyngd och körsbärsvinssuktande papegoja lekfullt förmår kombinera stil- och tankefigurer från flera parallella repertoarer samtidigt som han håller dikten öppen för såväl en konventionell som en parodisk tolkning.

Stefan Ekmans avhandling *"I skuggan af Din Graf, jag på min Lyra slår". Carl Michael Bellmans dikter över döda i relation till dikttypens svenska tradition och funktion i nyhetspressen under senare delen av 1700-talet* (2004) behandlar en omfattande del av Bellmans tillfällesdiktning. Ekman följer hela Bellmans produktion, från 1760-talet fram till ett par år före Bellmans död. Ekman kan i sin genomgång av den svenska debatten kring tillfällespoesi och *decorum* under det sena 1700-talet visa att dikter av detta slag gradvis tappar i status som vittra produkter. En viktig genomgående mediehistorisk vinkling i avhandlingen utgörs av Ekmans analyser av de Bellmansdikter över döda som publicerades i dagspressen från 1770-talet och framåt. Ekman menar att dessa dikter utgjorde en underförstådd ansats från Bellmans sida att i offentliga publikationer plädera för sin yrkesskicklighet som skald.

Av intresse för min studie är samme författares uppsats "'Ni hör väl hvad jag läser?' Muntligt och skriftligt i två av Bellmans Bacchi Orden-kapitel", där Ekman i Walter Ongs efterföljd tar sig an parentationerna över Lundholm respektive Österman med hjälp av begreppsparet muntligt och skriftligt.[139] Ekman menar sig kunna se en skillnad mellan dessa båda kapitel, presenterade med knappt åtta års mellanrum. Det muntligt präglade retoriska allmängods – huvudsakligen dryckesvisa och gravdiktning – ur vilket Bellman utvinner rika parodiska effekter vid Lundholms sorgehögtid har åtta år senare ersatts av stildrag hemmahörande i höglitterära miljöer där offentlig vältalighet och ceremoniella allusioner inte längre fyller någon parodisk funktion.

Vivat vår monark! Carl Michael Bellmans panegyrik över Gustaf III 1771–1792, Jennie Nells avhandling från 2011 om Bellmans rojalistiska diktning, behandlar den stora mängd hyllningstal och dikter i vilka Bellman hyllade det svenska kungahuset. Jag har främst tagit fasta på den del av Nells

[138] Henrik Gustafsson, "'Med gråt och sneda miner' – Bellmans 'Papegoiiaden' som parodisk dikt", *Bellmansstudier* XXI (Stockholm 2001), s. 152–174.
[139] Stefan Ekman, "'Ni hör väl hvad jag läser?' Muntligt och skriftligt i två av Bellmans Bacchi Orden-kapitel", *Den litterära textens förändringar. Studier tillägnade Stina Hansson*, red. Stefan Ekman, Mats Malm & Lisbeth Stenberg (Stockholm & Stehag 2007), s. 288–301.

avhandling där hon behandlar Augustiorden, det Gustaf III ägnade ordenssällskap där Bellman var engagerad som talman och därmed hade ansvaret för att författa och framföra versifierade panegyriska tal vid sällskapets olika högtidsdagar. Nell beskriver Bellmans talarstil sådan den ter sig i Augustiordensorationerna som ”dialogisk och affektiv”, kännetecknad av troper och figurer som invokationer, antiteser, metonymier och perifraser. Bellman balanserar i sina tal mellan nödvändigheten av att nå den närvarande publiken i en situation som är präglad av den glada samvaron snarare än det stränga allvaret, samtidigt som han behöver iaktta *decorum* i den talarroll han har blivit anförtrodd. När Bellman ställer sig upp för att tolka de församlades gemensamma känslor i eleganta alexandriner så uppstår en situation som för tanken till Bacchi Ordens talekonst. Den retoriska skolning som Bellman ådagalägger i sina Augustiordens-tal, och här vill jag särskilt uppmärksamma språkdräkten och dess följsamhet till genre och situation, har han även använt för att skapa de retoriska missfoster som Janke Jensen exekverar lika storstilat som vantolkat. I de rojalistiska hyllningsdikterna är det, trots de regler som denna speciella diktart föreskriver, ändå omisskännligt Bellman som för ordet. Liksom för gravdiktningen, vilket Ekman har konstaterat i sin avhandling, blir den rojalistiska panegyriken ett tecken på Bellmans strävan att mot slutet av 1770-talet etablera sig som en även av det svenska litterära etablissemanget accepterad poet.

Med Bellmansforskningen behandlad så har det blivit dags att ta upp ett antal svenska verk som behandlar retorik under perioden, med koncentration på *genus demonstrativum*. Vi känner sedan tidigare det starka intresset för vältalighet under denna period, med *genus demonstrativum* som den flitigast utövade genren. Frihetstidens och den tidiga gustavianska epokens Sverige erbjöd många arenor där ceremoniell vältalighet utövades i olika former och med olika inriktningar: riksdagen, kyrkan, hovet, universiteten, akademierna och, förstås, sällskapen och ordnarna. Vilka Bellmans lyssnare än var så kan vi utifrån texternas parodiska uppbyggnad, med alla dess lovtal, ordenslöften och hymner som förhärligar de backanaliska dygderna och varnar för det nyktra livets fasor, förutsätta att de hade grundläggande kunskaper om epideiktisk talekonst.

En god ingång till epokens uppfattning om vältalighetens betydelse kan vi få genom Kurt Johannessons översiktsverk *Svensk retorik. Från medeltiden till våra dagar* (2005). Johannesson för med stöd i framför allt litterära exempel fram den paradox som kom att kännetecknа det svenska 1700-talets talekonst: förnuft och klarhet å ena sidan, känslomässig entusiasm å den andra. Att båda dessa element var nödvändiga för att kunna vinna publikens bevågenhet var tidens auktoriteter i stort sett ense om, men i vilket förhållande komponenterna borde stå till varandra kom att bli föremål för debatt från 1700-talets mitt och framåt.[140] Johannesson pekar också ut parodin som

[140] Se även Fischer (2011), s. 120 f.

talekonstens eviga följeslagare, en följeslagare som samtidigt kan leka med konventioner och avslöja förledande talares hyckleri och falskhet. Han utser 1700-talet till parodins gyllene tidevarv och anför bland annat Bacchi Ordens-diktningen som en av de tydligaste drifterna med den ceremoniella vältalighetskultur som omgav Bellman och dennes publik. Otto Fischer har i *Mynt i Ciceros sopor. Retorikens och vältalighetens status i 1700-talets svenska diskussion* (2013) följt det svenska 1700-talets offentliga diskussion om retorik. I sin undersökning kan Fischer konstatera att retoriken som undervisningsämne under seklet får kännas vid en allt starkare kritik såsom varande föråldrad och steril i sin formalism. Den praktiska vältaligheten kommer att handla om *decorum*, i bemärkelsen att uttrycket måste anpassas efter situation, ämne, publik och talaren själv, samt att den sanne vältalaren söker sin inspiration från höga förebilder snarare än att låta sig fjättras av ett regelsystem.

Gustaf III:s tid som regent och det genomgående retoriskt präglade tänkande som kom att utmärka nationens offentliga och kulturella liv under epoken har intresserat flera forskare.[141] Rolf Hillmans avhandling *Gustaviansk retorik. Stilstudier i Svenska Akademiens med stora priset belönade äreminnen 1786–1803* från 1962 är en stilistisk studie av den genre i vilken Svenska Akademien ordnade pristävlingar i syfte att främja den svenska vältaligheten. De mest framgångsrika tävlingsskrifterna, lovtal på prosa till stora män ur den svenska historien, kom att utgöra tryckta manifestationer av sådana dygder som skulle föresväva medborgarna i Gustaf III:s rike. Hillmans huvudsyfte är att beskriva denna akademiska ceremoniellt präglade vältalighet men han kan även visa att äreminnena gav upphov till en stiltradition som höll sig levande in i sent 1800-tal. Ett par år efter Hillmans disputation försvarade Sven Delblanc sin avhandling *Ära och minne. Studier kring ett motivkomplex i 1700-talets litteratur* (1965). Delblancs huvudpoäng är att, mot bakgrund av ärediskussionen i Europa och Sverige under 1700-talet, visa hur Gustaf III använder detta tankegods i sin strävan att odla fram en svensk litteratur som i ärans och odödlighetens namn förespråkar ideal som patriotism och rojalism. Marie-Christine Skuncke uppmärksammar i *Gustaf III – Det offentliga barnet. En prins politiska och retoriska fostran*, sin 1993 utgivna monografi om Gustaf III:s uppfostran, hur den blivande konungen bibringades ett retoriskt och politiskt tankegods, särskilt av lärarna Carl Gustaf Tessin och Carl Fredrik Scheffer.

Två retorikhistoriska arbeten är ägnade sådana sociala sammanhang som Bacchi Orden sprang ur. Carina Burmans avhandling *Vältalaren Johan Henric Kellgren* (1988) tar upp olika 1700-talsmiljöer – utbildningsväsende, akademier och ordenssällskap – där ceremoniell talekonst hade en given plats och visar hur en driven orator som Kellgren, genom iakttagande av vad

[141] Kurt Johannesson, *Svensk retorik. Från medeltiden till våra dagar* (Stockholm 2005), s. 196–219.

som ansågs passande i olika kretsar, kunde göra sina åsikter hörda och respekterade. Ann Öhrberg har i sin *Samlaren*-artikel "'Fasa för all flärd, konstlan och förställning'. Den ideala retorn inom 1700-talets nya offentlighet" (2010) uppmärksammat de kvinnliga medlemmar som var delaktiga i ett par av det sena 1700-talets vittra samfund, och kan visa hur kvinnligt konnoterade egenskaper som sensibilitet och konversationsförmåga kom att införlivas i konstruktionen av den nya tidens manliga talarideal, nämligen den socialt begåvade, strävsamme och svenske retorn.

Genus demonstrativum hade en självklar plats i 1700-talets undervisning. Stefan Rimm har i sin avhandling *Vältalighet och mannafostran. Retorikutbildningen i svenska skolor och gymnasier 1724 –1807* (2011) kunnat slå fast att undervisningen i vältalighet inte bara syftade till kunskapsinhämtning utan dessutom till moralisk fostran, att få eleverna att förstå hur en god medborgare förväntades vara och verka.[142] Genom att eleverna fick ta del av exempel på dygder och laster via retorikmanualer och textläsning byggde de upp en repertoar av å ena sidan dygderika föredömen, å andra sidan avskräckande motbilder. Mot den dygdige mannens visdom, mod, storsinthet, trofasthet och frikostighet stod den lastbares lättja, feghet, girighet och frosseri. En dylik repertoarkännedom, med dess tydliga pedagogiska illustrationer av bragder och tillkortakommanden, de konsekvenser som uppstår i valet mellan dygd och last, ger oss ännu en möjlig källa som Bellman kunde utnyttja i sina backanaliska parodier.[143]

De tre avhandlingar som får avsluta denna andra del av forskningsöversikten förenas av att de alla har genren tillfällesdikt som studieobjekt, en genre där den epideiktiska retoriken är den tveklöst rådande. I *Döden dikterar. En studie av likpredikningar och gravtal från 1600- och 1700-talen* (1998) urskiljer Göran Stenberg en utveckling där religiöst präglade åminnelsetal blir allt mer sekulariserade och påverkade av det akademiska äreminnet ju längre fram 1700-talet skrider. Ann Öhrbergs *Vittra fruntimmer. Författarroll och retorik hos frihetstidens kvinnliga författare* (2001), som förutom tillfällesdikt även behandlar politisk litteratur, visar hur kvinnliga författare under frihetstiden använde retoriska strategier, socialt, historiskt och könsligt betingade, för att kunna skapa sig ett utrymme och framföra budskap i det offentliga. I *Dygdens förvandlingar. Begreppet dygd i tillfällestryck till handelsmän före 1780* (2002) granskar Janne Lindqvist dygdebegreppets utveckling från sent 1600-tal fram till sent 1700-tal, och kan

[142] Att vara vältalig var en del av det bildade idealet. I *Dagligt Allehanda* från 27 december 1769 står till exempel att läsa om en retorikuppvisning i Tyska skolan där tre studenter under konrektors ledning får demonstrera ett övningsprogram i vältalighet för lyssnarna, från *captatio benevolentiæ* över disputationsakter till lovtal över valda ämnen.

[143] Bellmans kännedom om denna typ av retorik visar sig även i de av hans arbeten som syftar till vitter meritering. Ett av hans tidigaste verk är *Underwisning lämnad af en fader åt sin son, som företager sig en lång resa*, en översättning av Sylvestre Du Fours moraltraktat från 1684, Carl Michael Bellman, *Översättningar*, StU XIX (Stockholm 1997).

där konstatera att inom tillfällesdiktning i en bestämd social kontext förändras uppfattningen om dygd. Från att ha varit offentlig och inriktad på ära blir dygden i stället privat och nyttobetonad, en inre kvalitet snarare än ett yttre tecken. När nya grupper under det sena 1700-talet gör anspråk på inflytande strävar de efter att utvidga dygdebegreppet med sådana moraliska kvaliteter som de särskilt menar sig företräda, en iakttagelse som även kommer fram i Delblancs och Öhrbergs avhandlingar.

Den tredje och avslutande avdelningen i denna forskningsöversikt har ordenskultur som sitt område. Fram till det sena 1990-talet var den svenska akademiska forskningen om sällskapsliv och ordnar föga utvecklad. En stor mängd information står att finna i sällskapens egna jubileumsskrifter från 1800-talet och framåt, men eftersom dessa skrifter är avsedda för intern konsumtion finns metodologiska problem, i synnerhet med avseende på kontrollerbarhet av källmaterial. Jag skulle vilja uppmärksamma tre i sammanhanget oundgängliga akademiska studier, tillkomna före de senaste 15 årens snabba utveckling av forskningsfältet. Först i raden står konsthistorikern Georg Göthes avhandling *Historisk öfversigt af de vittra samfunden i Sverige före Svenska Akademiens stiftelse* (1875). Göthes arbete har sitt stora värde i själva mängden sällskap han tar upp, främst svenska men även en del utländska, från det italienska 1400-talet fram till Svenska Akademiens instiftande 1786, och de ingående beskrivningar som han ger av de olika sällskapens aktiviteter. Den andra studien är Martin Lamms starkt kritiska granskning av Frimurarorden i *Upplysningstidens romantik* (1918–1920) där det stockholmska 1700-talsfrimureriet framstår som en ockult motrörelse till svenska upplysningssträvanden. Lamm har i sin tur blivit ifrågasatt för vad kritiska granskare har sett som starkt tendentiösa tolkningar från ett begränsat och icke-representativt material. Dock har Lamm en poäng i sitt uppmärksammande av det känslomässiga inom ordenskulturen, att den mystiska kulten och ordenshemligheterna verkar ha fyllt ett andligt behov och väckt en entusiasm som tidens mer rationalistiska tankeströmningar inte förmådde uppamma. 1986, slutligen, utkom *Tankebyggare 1753–1762. Miljö- och genrestudier*, Torkel Stålmarcks monografi rörande Tankebyggarorden, en litterär akademi av ordenskaraktär. Stålmarck visar på nätverkstanken och gruppidealet som karaktäriserade Tankebyggarordens arbetssätt. Dess organisation, med samtidigt tycke av akademi, orden och vänskapsförbund, föregriper romantiska gruppbildningar som Auroraförbundet.

De senaste 15 åren har sett ett ökat forskningsintresse i Sverige för ordensliv och sällskapskultur. Salongskultur är en del av forskningsfältet, en annan är Frimurarorden.[144] Många av dem som ägnar sig åt forskning om

[144] Den svenska salongskulturen, med sitt fokus på konversation och konstnärliga frågor, har behandlats av Ingrid Holmqvist i *Salongens värld. Om text och kön i romantikens salongskultur* (Stockholm & Stehag 2000) samt av Öhrberg (2010). För nordiskt vidkommande finns mycket att hämta i den av Anne Scott Sørensen redigerade antologin *Nordisk salonkultur. Et studie i nordiske skønånder och salonmiljøer 1780–1850* (Odense 1998). Holmqvists studie

ordnar och ordenssällskap utgår från Jürgen Habermas och hans tankar om det offentliga rummet. Habermas ser ”det offentliga resonemanget” som äger rum i arenor som kaffehus, salonger och slutna sällskap, där argumentationen tar fasta på det ”blott mänskliga” som en motvikt till kyrkliga, statliga och ekonomiska hierarkier och som en förutsättning för den nya borgerliga offentligheten.[145] Ett annat spår genom forskningsfältet är föreställningen om sociabilitet, vad den tyske sociologen Georg Simmel beskrev som samvaro för samvarons skull. Sociabilitet skulle vi i denna diskussion kunna beteckna som den drivkraft som får människor att sluta sig samman i gemenskaper som inte utgår från familj, religion, yrke eller liknande kategorier utan som bottnar i ett frivilligt intresse för ett förenande ändamål. Begreppet har i vår tid framför allt använts av brittiska forskare som har studerat den livaktiga sällskapskulturen under brittiskt 1700-tal.

Om vi ser till ordenskultur som tidstypiskt fenomen i huvudstaden i det sena svenska 1700-talet så utgör sociabiliteten en avgörande förutsättning för det nätverksbyggande som sker inom ordnarna. De gamla, ståndsberoende strukturerna har börjat luckras upp och i den ståndsöverskridande ordenskulturen får olika grupper nya möjligheter att knyta en mängd värdefulla kontakter, inte minst eftersom många är aktiva i flera olika ordnar.[146] Inom ordenssällskapen möts de utvalda, de som har fått en plats i den exklusiva kretsen tack vare att de har vissa efterföljansvärda inre egenskaper, inte på grund av att de har en viss yrkesroll eller en speciell position i samhället utanför den slutna gemenskapen. I ett högtidsanförande hållet i Den Sjunde S:t Johanneslogen 1 maj 1765 hävdar talaren att vänskapen frimurarbröder

---

har sin tyngdpunkt i romantikens salongskultur, men hon konstaterar angående 1700-talet att salongskulturen i Sverige hade sitt starkaste fäste vid hovet, s. 38. Öhrberg, som intresserar sig för nya retoriska ideal inom 1700-talets ”belevade kulturer”, noterar att framhävandet av vänskap och innerlighet blir självklara motiv inom sällskapens demonstrativa retorik. Denna uppvärdering av kvinnliga egenskaper sker samtidigt som kvinnor blir allt mer marginaliserade inom exempelvis Utile Dulci, s. 67 ff. Aktuell svensk och internationell akademisk forskning om Frimurarorden täcks i Andreas Önnerfors inledande kapitel i *Mystiskt brödraskap – mäktigt nätverk. Studier i det svenska 1700-talsfrimureriet*, red. Andreas Önnerfors (Lund 2006), s. 10–38.

[145] Jürgen Habermas, *Borgerlig offentlighet. Kategorierna ”privat” och ”offentligt” i det moderna samhället*, övers. Joachim Retzlaff, fjärde översedda upplagan ([1962] Lund 2003), s. 42 f., Holmqvist, s. 21 ff.

[146] Jag vill här passa på att göra en snabb jämförelse mellan min Stockholmscentrerade undersökning och Anders Simonsens skildring av sällskapslivet i Göteborg under samma period, *Bland hederligt folk. Organiserat sällskapsliv och borgerlig formering i Göteborg 1755–1820* (diss. Göteborg 2001). Även om skillnader finns i medlemssammansättningen – fler ämbetsmän i Stockholm än i Göteborg, fler handlande i Göteborg än i Stockholm för att ta två tydliga exempel – så är det ändå så att den nätverksstruktur som Simonsen har funnit verkar kunna gå att applicera även på medelståndsordnarna i Stockholm. Särskilt intressant, för att föregripa en av mina observationer, är det överlappande medlemskap mellan olika Göteborgsordnar som även kan ses i Stockholm, en överlappning som särskilt verkar gälla för de ledande krafterna inom de olika ordnarna. De olika sällskapen, vart och ett med sin särprägel, fick tillgodose olika behov för dem som var aktiva i flera sammanhang.

emellan måste utgå från en ”likhet i deras kynnen, mera än gemenskap i ämbetssysslor”.[147]

Den internationella forskningen om ordenskultur är mycket omfattande. Jag har här begränsat mig till tre forskare – Reinhart Koselleck, den redan omnämnde Jürgen Habermas och Margaret C. Jacob – vilka har haft stor betydelse för fördjupade teoretiska ansatser inom fältet. Den tyske begreppshistorikern Reinhart Koselleck ägnar sig i sin avhandling *Kritik und Krise. Eine Studie zur Pathogenese der bürgerlichen Welt* (1959) åt olika frimurarlogers aktiviteter med tonvikt på Frankrike och tyska stater under 1700-talet. Koselleck ser det dialektiska förhållandet mellan offentligt och hemligt som drivkraften bakom det kontinentala upplysningsprojektets implicita likställande av det moraliska med det politiska.[148] Hans poäng är att de moraliska värderingar, karaktäriserade av egalitära principer och fronderande mot den absolutistiska staten, som medlemmarna odlade i de slutna logerna senare kom att påverka politiskt beslutsfattande. Ordenshemligheten fick genom sin förenande och förtroendeskapande funktion en naturrättslig betydelse. I sin avskildhet och moraliska upphöjdhet kom ordensbröderna att se det som en upplyst samvetsplikt att påpeka ofullkomligheter i samhället utanför logen.

Jürgen Habermas har också kommenterat 1700-talets slutna ordenssällskap. Enligt Habermas var klubbar, ordnar och sällskap av det slag jag ägnar mig åt ”ett organiserat uttryck för tendensen till en permanent diskussion mellan privatpersoner” som fungerade genom att i sin interna och hemlighetsfulla karaktär utesluta offentligheten.[149] Dock krävde de slutna ordnarna, till skillnad från de öppna sällskap som Habermas ser som viktiga bärare av den borgerliga offentligheten, ”arrangemang för att uppvisa ceremoniell broderlighet” och kom i sin självvalda avskildhet efterhand att överflyglas av de nya, mer allmänt tillgängliga sällskapen. En viktig iakttagelse att minnas för oss gällande skillnaden mellan privat och offentligt är att konst och kultur, tidigare en exklusiv del av kyrklig och statlig representation, nu kunde bli föremål för diskussion av en publik där ingen i sig hade mer att säga till om än någon annan. I idealfallet ägde dessa meningsutbyten rum i fora som var tillgängliga för alla intresserade.[150] Bellmans presentation av Bacchi Ordens-kapitlen i Lissanders salong skulle vi kunna tolka i dessa termer.

---

[147] Johannes Rudbeck, *Kanslirådet Karl Fredrik Eckleff. Det svenska frimuraresystemets fader. Ämbetsman, diktare och bibliofil. En levnadsteckning från 1700-talets Stockholm* (Stockholm 1930), s. 112.

[148] Reinhart Koselleck, *Critique and Crisis. Enlightenment and the Pathogenesis of Modern Society* ([1959] Oxford etc. 1998), s. 86–97, 136 f., 147, 159, 166, 174, 185.

[149] Habermas, s. 42.

[150] Ibid., s. 42 ff. För hur Habermas idéer om privat och offentligt kan tillämpas i en ordenskontext, se Margaret C. Jacob, *Living the Enlightenment. Freemasonry and Politics in Eighteenth-Century Europe* (New York & Oxford 1991), s. 117 ff., 138, 147 ff., 175 ff., 219 f. Henrik Stenius har betecknat 1700-talets svenska sällskap som ett komplement till ståndssamhället med privilegiet att få diskutera och sprida nya idéer, *Frivilligt – jämlikt – samfällt. Föreningsväsendets utveckling i Finland fram till 1900-talets början med speciell hänsyn till massorganisationsprincipens genombrott* (diss. Helsingfors 1987), s. 101 f.

Historikern Margaret C. Jacob har haft mycket stor betydelse för att lyfta fram frimureriet och dess funktion som förmedlare av ett nytt medborgarideal under 1700-talet. Jacob betraktar frimurarlogerna som skolor i demokratiskt tänkande.[151] I logernas arbetssätt, med stadgar, debatter, omröstningar, ämbetsinnehav och avgifter till den gemensamma kassan, vill hon se en parallell till den politiska kultur som i första hand präglade det brittiska statsskicket. Jacob har även tagit fasta på det sociala i ordensgöromålen, att medlemskap i en frimurarloge gav den enskilde en chans att framträda i en roll som var oberoende av de olika begränsningar som ett omgivande hierarkiskt, patriarkalt och traditionellt samhälle skapade och vidmakthöll.[152] Frimurarlogen kom att fungera som en fristad för bröderna, med Karl Fredrik Eckleffs ord: ”[…] något ställe måtte gifwas, hwarest naturligit och borgerligit tillstånd kunna hos samma personer förena sina Förmåner och sakna sina olägenheter.”[153]

Sociabilitet utgör den förenande principen i socialhistorikern Peter Clarks omfattande studie av den brittiska sällskapskulturen i *British Clubs and Societies 1550–1800. The Origins of an Associational World* (2000). Han definierar sitt undersökningsområde som ”that core associational group which contemporaries generally recognized as clubs and societies: private associations, overwhelmingly male, meeting on a regular, organized basis, mostly in public drinking-places, where they combined a common sociability with a more specific purpose, whether recreational, locational, educational, political, philanthropic, or whatever”.[154] Clark menar sig se flera överensstämmelser mellan de olika sällskap han studerar och identifierar fyra betydelsefulla gemensamma drag: för det första kombinationen av en allmän sociabilitet med ett annat, mer specifikt ändamål, för det andra hur likartade ekonomiska och sociala faktorer påverkar sällskapens framväxt och utveckling, för det tredje sällskapens institutionella likheter sinsemellan vilka kommer till uttryck i deras ordensretorik, rekryteringsstrategier, ömsesidiga stödinsatser och överlappande medlemskadrar samt för det fjärde den samtida allmänt rådande uppfattningen om sällskapen som företrädare för ett nytt socialt ideal.[155]

Historikern Anders Simonsens avhandling *Bland hederligt folk. Organiserat sällskapsliv och borgerlig formering i Göteborg 1755–1820* (2001) illustrerar hur Clarks resonemang kan överföras till en svensk miljö. Medlemskap i ordnar och ordenssällskap lät, menar Simonsen, borgerlighetens företrädare tillägna sig nya kunskaper och attityder, vilket i förlängningen

[151] Margaret C. Jacob, *The Origins of Freemasonry. Facts and Fictions* (Philadelphia 2006), s. 47 ff., 54 f.
[152] Jacob (1991), s. 30 ff.
[153] Rudbeck, s. 112.
[154] Peter Clark, *British Clubs and Societies 1580–1800. The Origins of an Associational World* (Oxford 2000), s. 12.
[155] Ibid., s. 13.

ledde till formulerandet av en distinkt borgerlig identitet. Det bör påpekas att Simonsen inte gör någon huvudpoäng av Clark, men Clarks fyra huvudkategorier låter sig tydligt ses i det empiriska material som Simonsen har tagit fasta på. Vad gäller Frimurarorden, det mest inflytelserika slutna sällskapet i Sverige under 1700-talet, så har idéhistorikern Andreas Önnerfors lämnat flera viktiga bidrag till förståelsen av dess moraliska värderingar och ideologiska grundsatser. Hans artikel ”Frimureriets moraliska kosmos” i den av honom redigerade antologin *Mystiskt brödraskap – mäktigt nätverk. Studier i det svenska 1700-talsfrimureriet* (2006) erbjuder insikter i en idévärld som äger relevans även för andra ordenssällskap under 1700-talet.

Den tidigare ceremoniforskningen om svenskt material har i hög grad utförts av historiker och konsthistoriker. Så har till exempel Mårten Snickare, Mikael Alm, Malin Grundberg och Henrika Tandefelt gjort värdefulla insatser på området.[156] Deras syften har varit att visa hur officiella fester och ceremonier bidrar till att föra fram ideologiska ställningstaganden, hur festerna och ceremonierna legitimerar dessa ställningstaganden och i förlängningen bidrar till att reglera maktförhållanden. Perspektivet har grundats i hur de makthavande använder ceremonier för att förmedla en positiv bild av sig själva och motivera hur de förvaltar den makt de besitter. Samma slags idéer förekom i ordenssällskapen, där uppbyggnaden av verksamheten och motiveringen av dessa val stundtals kunde te sig som en fullt genomförd representation i det lilla formatet av liknande ceremoniella företeelser som bar fram makthavarnas värderingar.[157] Mönstren som etableras i det officiella Sveriges epideiktiska retorik visar sig alltså kunna överföras till och praktiseras i slutna sammanhang.

---

[156] Mårten Snickare, *Enväldets riter. Kungliga fester och ceremonier i gestaltning av Nicodemus Tessin den yngre* (diss. Uppsala; Stockholm 1999), Mikael Alm, *Kungsord i elfte timmen. Språk och självbild i det gustavianska enväldets legitimitetskamp 1772–1809* (diss. Uppsala; Stockholm 2002), Malin Grundberg, *Ceremoniernas makt. Maktöverföring och genus i Vasatidens kungliga ceremonier* (diss. Stockholm; Lund 2005), Henrika Tandefelt, *Gustaf III inför sina undersåtar. Konsten att härska och politikens kulturhistoria* (diss. Helsingfors 2007).

[157] I ordenssällskapet Pro Patrias statutsamling heter det i sjätte balkens första kapitel, § 2: ”Vår Orden betracktad til sina delar, likne den en Wettenskapssocietet, som af Patriotisk drift och nit, upmuntrar konster, wettenskaper, manufacturer och handaslögder. Til sine Ceremonielle delar föreställer den på allegoriskt sätt, en Republique hwarest alla förenämde vigtige wetten skaper äro uti fullt floor, och hwar dess Innewånare, på sin syssla upmärcksam.”. I det följande kapitlet beskrivs ”Stadens och Folckets wördade äldste”, ordens högsta grad, i följande termer i § 1: ”De äro inom Orden högsta lagstiftande magten som endast kunna stifta nya, och förbättra gamla lagar: Borttaga, öka, ändra eller förbättra Ceremonieller I alla Grader. De äro inom Orden Pro Patria det samma som en fult myndig Regent i sitt Rike.”, Ordenshandlingar, Sällskapet Pro Patria, F 8: 1, SSA. Pro Patria var inte ensamma om att utnyttja den politiska offentlighetens uttryckssätt för sina ändamål. Ett sådant inflytande är redan märkbart hos frimurarna, med James Andersons *The Constitutions of the Free-Masons* från 1723 som portalexempel, Önnerfors (2006b), s. 10 f. För en diskussion av hur konstitutionellt präglade texter reglerade såväl organisationsfrågor som ceremoniella angelägenheter i 1700-talets frimurarloger, se Önnerfors ”Frimureriets moraliska kosmos”, *Mystiskt brödraskap – mäktigt nätverk. Studier i det svenska 1700-talsfrimureriet*, red. Andreas Önnerfors (Lund 2006), s. 40 ff., 52 f., 81 ff.

”Ack! Verlden är ängslig och tiden är svår” – den sena frihetstidens Sverige

Den i inledningen nämnde Pehr Lundbeck var inte ensam om att deklasseras drastiskt under de oroliga åren i början av 1760-talet. Hans levnadsbana är bara ett exempel bland många på hur människor i den sena frihetstidens Sverige trots goda förutsättningar kunde förlora fotfästet och hamna i en skoningslös social utförslöpa. Just sådana nedgångna personer såg Bellman till att samla i Bacchi Orden. Raden ”Fordom meriterad / Men nu suspenderad” speglar de backanaliska ordenssyskonens allmänna öde.[158]

Bellmans verk tillkom i en politiskt, ekonomiskt och socialt osäker tid där risken att plötsligt förlora sin anställning eller sitt företag, bli blottställd och hamna i bysättningshäkte för obetalda skulder var ständigt närvarande. Sverige var en nation i våndor, plågad av extrema motsättningar. Stridigheterna tog sig flera olika uttryck. Den politiska situationen var präglad av utbredd korruption och hätska partistrider som i vissa fall urartade till personförföljelse. Till den politiska oron kom det ekonomiskt hårt trängda läget. Sverige drogs med i de stora europeiska finanskriserna efter sjuårskriget, vilket inte bara ledde till svåra konsekvenser för landet som helhet utan i förlängningen drabbade många privatpersoner som nödgades begära sig i konkurs. Slutligen skakades Sverige av sociala skärmytslingar vilka ökade i intensitet under hela perioden. Dessa missnöjesyttringar följde i kölvattnet av de ekonomiska problemen. De var även betingade av olika gruppers allt starkare krav på att dels få ta del i den politiska beslutsprocessen, dels av att anställa räfst med de många ämbetsmän som anklagades för maktmissbruk och översitteri. Nationens desperata läge kan sammanfattas i ett par rader ur en skålvisa från 1765: ”Hela landet står i våda, / Onda ögon, våld och band.”[159] Det utbredda missnöjet med det rådande statsskicket fick som en av sina konsekvenser att Gustaf III i breda kretsar hälsades som en rikets frälsare när han tog makten genom sin statskupp 19 augusti 1772.

För att kunna förstå de uttryck som Bacchi Orden tog sig behöver vi veta något om den miljö som Bellmans verk sprang ur. Detta avsnitt är tillsammans med kapitel 2 avsedda att ge en sådan introduktion. Först ges en fördjupad framställning av den nyss antydda historiska situationen och därefter en beskrivning av de mest karaktäristiska dragen hos den frambrytande ordenskulturen i Stockholm.

---

[158] StU IV, s. 68. Nordstrand framför hypotesen att Bellman och andra unga extraordinarier i kronisk penningnöd borde ha haft lätt att i sympati identifiera sig med de äldre urspårade tjänstemän som porträtteras i Bacchi Orden, s. 116.

[159] Visan är återgiven i Carl Michael Bellman, *Politisk och patriotisk diktning*, StU XVI, ”Tillägg” (Stockholm 2000), s. 151. Gunnar Hillbom konstaterar i sin kommentar att en viss osäkerhet råder om visan är skriven av Bellman eller av dennes samtida poetkollega Samuel Tilas, men anför ändå Bellman som den troligare upphovsmannen, s. 151 ff.

Politiska omständigheter i frihetstidens Sverige

Om vi börjar med det politiska landskapet i Sverige under frihetstiden så möter vi ett statsskick som ur internationellt perspektiv hade få motsvarigheter. Efter 1719 övergick makten från en enväldig monark till ett förparlamentariskt system som kom att fortleva till 1772. Regeringsformen av år 1720 och den praxis som utvecklades under de följande decennierna gjorde monarken till en staffagefigur och koncentrerade i praktiken all makt till riksdagens fyra ständer med rådet som ständernas fullmäktige. Grundlagsfädernas ursprungliga tanke var att undvika statlig inblandning i korporationernas gamla friheter som dessa tog sig uttryck i ståndsprivilegierna, men som den politiska kulturen utvecklade sig så kom stridigheterna så småningom att stå lika mycket inom ständerna som mellan kung och ständer.[160] Efter 1738 uppstod ett partiväsende med de löst sammanhållna och ståndsöverskridande grupperingarna hattar och mössor som motparter.[161] Dessa båda utgjorde inga partier som vi förstår företeelsen, utan kan snarast beskrivas som intressegemenskaper. Dessa gemenskapers ledande företrädare kunde samman-stråla framför allt i samband med riksmötena i huvudstaden där de strävade efter att samla stöd för sina förslag bland ständernas representanter och se till att få nödvändig majoritet i utskott och deputationer.

Några viktiga skiljelinjer låter sig märkas i de respektive värderingar som hattar och mössor bekände sig till. Mot hattarnas företags- och industrivänliga politik stod mössornas sparsamhetsiver. Hattarna drev i patriotismens namn krav på en starkt aktivistisk utrikespolitik, framför allt mot den ryska arvfienden, en inställning till vilken mössornas mer eller mindre uttalade fredssträvanden utgjorde en motkraft. De idealistiska och kulturintresserade hattarna var franskorienterade under det att de mer pragmatiskt inriktade mössorna sökte förebilder och stöd i Ryssland, England och Danmark. Medan hattarna rekryterade sina traditionella stödtrupper ur ämbetsmannaadeln och bland de förmögnare representanterna för borgarståndet så engagerade mössorna framför allt godsägaradel, lägre borgerskap, präster och bönder. Förvisso skedde vissa förskjutningar i dessa mönster under epoken, men de huvudsakliga ideologiska skrankorna höll sig stabila fram till frihetstidens slut. En konstant faktor var den oförsonlighet som partierna visade mot varandra i samband med maktskiften, när den lockande möjligheten att göra upp för de oförrätter de nyinstallerade styresmännen menade sig ha lidit under sina motparters tid vid makten ledde till utdragna och publika vendettor mot särskilt misshagliga meningsmotståndare.

---

[160] Jonas Nordin, ”Frihetstidens radikalism”, *Riksdag, kaffehus och predikstol. Frihetstidens politiska kultur 1766–1772*, red. Marie-Christine Skuncke och Henrika Tandefelt (Stockholm & Helsingfors 2003), s. 58 ff.

[161] Michael Roberts, *Sverige under frihetstiden 1719–1772*, övers. Lars Göran Larsson ([1995] Stockholm 2003), s. 185–207. Se även Ingemar Carlsson, *Parti – partiväsen – partipolitiker 1741–1743. Kring uppkomsten av våra första partier* (diss. Stockholm 1981), s. 95–135.

Hattarna fungerade under stora delar av frihetstiden som det statsbärande partiet. Deras mer än 20-åriga maktinnehav kom att brytas påtagligt först i och med riksdagen under åren 1765 och 1766. Ett starkt missnöje med landets katastrofala ekonomi och vad många såg som hattpartistiskt maktmissbruk beredde då marken för mössorna, en möjlighet som dessa utnyttjade inte bara till att genomdriva en epokgörande tryckfrihetsförordning utan också till hårdhänta ingrepp i den statliga förvaltningen, motiverade med sparsamhetsargument.[162] Under de återstående riksdagarna växlade de båda partierna om som styrande part, men den allt mer antagonistiska tonen dem emellan resulterade i en eskalerande spiral av åtgärder och motåtgärder i takt med att styrkeförhållandena skiftade. Spänningarna nådde en kulmen under riksdagen 1771–72, då ständernas överläggningar under en tid lamslogs på grund av oenighet mellan adeln och de tre ofrälse stånden.[163] Partiernas status naggades i kanten av subsidiepolitiken, den mutkultur som var en del av det rådande systemet, där såväl inhemska som utländska intressen utnyttjade bestickning som ett av medlen att påverka mottagliga riksdagsledamöter.[164]

Det första skedet i Bacchi Ordens-diktningen sammanfaller med den slutande frihetstiden och det aggressivt politiserade stämningsläge som rådde dessa år. Bellman stod på hattarnas sida. Den tidigaste visan där Bellman skildrar sin ordens olika upptåg är daterad till december 1766 och det sista kapitlet före ett flerårigt uppehåll iscensätter han 1771.[165] Under denna period umgicks Bellman flitigt med andra hattsympatisörer, många av dem liksom han kulturintresserade yngre ämbetsmän.[166] En person av särskild vikt var Bellmans förman vid Manufakturkontoret, den redan nämnde kommissarien och hattpolitikern Anders Lissander. Han var inte bara Bellmans överordnade utan fungerade också under flera år som Bellmans välgörare. Bellmans politiska ställningstaganden avtecknar sig tydligast i hans ”Klubben”-interiörer, korta satiriska stycken tillkomna mellan 1767 och 1769 som skildrar politiska sammankomster i en partiklubb, alltså en lokal där åsiktsfränder kunde träffas för att diskutera taktik men även för att umgås över dryckesstop och kritpipor.[167] Bellman framträder där som propagandist för hattsidan genom att utmåla de mössor han avporträtterar som djupt okunniga på politikens område, mer intresserade av de våtvaror som frikostigt bjuds

[162] Roberts, s. 217 ff.
[163] Ibid., s. 276–282. Striden i riksdagen omöjliggjorde effektiva insatser för att komma till rätta med den hungersnöd som härjade i landet efter missväxten 1771.
[164] Ibid., s. 144 ff. Hur utländska intressenter försökte påverka svenska politiska skeenden skildrar Marie-Christine Skuncke i artikeln ”Medier, mutor och nätverk”, i *Riksdag, kaffehus och predikstol. Frihetstidens politiska kultur 1766–1772*, red. Marie-Christine Skuncke och Henrika Tandefelt (Stockholm & Helsingfors 2003), s. 270–277.
[165] För dessa dateringar, se Carl Michael Bellman, *Register*, StU XX, red. Gunnar Hillbom (Stockholm 2003), s. 178, 194.
[166] Lönnroth (2008), s. 149 f.
[167] Roberts, s. 182 f., Karin Sennefelt, *Politikens hjärta. Medborgarskap, manlighet och plats i frihetstidens Stockholm* (Stockholm [2011]), s. 191–197.

runt i sällskapet än av komplicerade sakfrågor.[168] I Bacchi Ordens-kapitlen förekommer vissa anspelningar på aktuella politiska förhållanden. I vilken mån dessa anspelningar har liknande syften som ”Klubben”-dikterna kommer jag att återkomma till i avhandlingens tredje kapitel.

Ekonomiska spörsmål i frihetstidens Sverige

Som den andra punkten i denna bakgrundsteckning behöver Sveriges ekonomiska förutsättningar få en presentation. Frihetstiden som helhet kännetecknades av ett starkt intresse för ekonomiska spörsmål, med en livaktig debatt och många publikationer, i synnerhet i samband med och efter riksdagen 1765–1766.[169] En allmän föreställning var att den svenska nationen skulle kunna återvinna sin förlorade stormaktsglans genom ekonomiska framgångar. Om sådana framgångar bäst kunde nås genom frihandel eller statlig styrning kunde skribenterna vara oense om, men att ekonomiska satsningar skulle ske med nationens nytta som primärt kriterium ifrågasatte ingen.[170] Just de svenska förhållandena utgjorde grunden för diskussionen. Debattörerna återkom ständigt till frågor om förädling av svenska råvaror, utveckling av sjöfarten samt vilka insatser som krävdes för att stödja och effektiverisera landets jordbruk och gryende industrier, de så kallade manufakturerna.[171]

Trots engagemanget var Sveriges finansiella läge en ständig huvudvärk för vem som än satt vid rikets roder. Problematiken hade långa rötter. Under hattarnas regim delades generösa subsidier ut till industriidkare och exportörer. En merkantilistisk strävan att minska beroendet av utländsk import och driva upp sysselsättningen – en strävan som för övrigt delades av mössorna – fick inte de önskade effekterna på grund av myndigheternas otillräckliga uppföljning av hur de utdelade medlen hade använts.[172] Hattarna genomdrev också utrikespolitiska äventyr som landet inte hade råd med. Allvarliga problem kom att tillstöta efter frihetstidens båda krig, dels mot Ryssland 1741–1743, dels mot Preussen 1757–1762. Sveriges deltagande i det senare finansierades av riksdagen genom att riksbanken ålades att öka sedelmängden, en

[168] ”Klubben”-dikterna finns dels i StU XVI, s. 36 ff., dels i Fredmans sånger, där FS 13 tillhör sviten samt i Fredmans epistlar, där FE 18 är en ”Klubben”-dikt från 1760-talets sista år. Se Gunnar Hillboms utredning av de olika interiörernas inbördes släktskap i kommentardelen till StU XVI, s. 60–66. En föga mer smickrande bild av hattklubbarna ger Oxenstierna i ett par dagboksanteckningar från 1769, s. 34 f., 58.

[169] Bo Lindberg, ”Inledning. Politisk kultur och idéer”, i *Riksdag, kaffehus och predikstol. Frihetstidens politiska kultur 1766–1772*, red. Marie-Christine Skuncke och Henrika Tandefelt (Stockholm & Helsingfors 2003), s. 13 f. samt i samma antologi Lars Magnusson, ”Den ekonomiska diskussionen under frihetstiden – ett framlängesperspektiv”, s. 25. Se även Lars Magnusson, *Sveriges ekonomiska historia* ([1997] Stockholm 2002), s. 204 ff., 231 ff., 243–258.

[170] Lindberg, s. 17 f.

[171] Magnusson (2003), s. 25 f.

[172] Roberts, s. 186 f., 191 ff.

åtgärd som spädde på den redan ansenliga inflationen. Efter krigets avslutande balanserade Sverige på randen till statsbankrutt. Det starka missnöjet med nationens utsatta läge samt en utbredd social oro, underblåst av en mängd tryckta skrifter som avslöjade hattpolitikens felsteg och missbruk, gjorde att hattarna förlorade makten i riksdagen 1765–1766.[173] Mössornas maktövertagande medförde dock inga förbättringar. Deras reformsträvanden kom på skam på grund av en illa förd finanspolitik, där deras nedskrivningar av växelkursen resulterade i okontrollerbar deflation med åtföljande konkurser för företag och privatpersoner.[174] De ekonomiska problemen tilltog under hela 1760-talet, en osäkerhet som även drabbade rikets mest privilegierade.

Hur såg det då ut för en nyantagen sekreterare som likt Bellman just hade anträtt sin förhoppningsfulla bana? Att leva över sina tillgångar var närmast en självklarhet i Stockholms juniora ämbetsmannakader under den sena frihetstiden. Kostnaderna för ett representativt leverne översteg vida de klent tilltagna löner som en nyligen antagen ämbetsman kunde hoppas på, om de nu fick lön eftersom tjänstemän i början av karriären ofta var oavlönade.[175] Den otrygga tillvaron försökte extraordinarierna bemöta genom en sorglöst desperat livsföring, finansierad av ändlösa ömsesidiga lånekaruseller. Så länge säkerhet fanns hos någon i kamratkretsen så kunde nöjet fortsätta. Men varje sådan kedja av reverser hade också en obönhörlig slutpunkt när räkenskaperna skulle göras upp, med fordringsägare och bysättningshäkte som hotbilder. Som ett bland otaliga exempel på hur det kunde gå för en gäldenär som inte förmådde uppfylla sina åtaganden kan nämnas Bellmans flykt från Stockholm undan den egna konkursen 1763.[176] Ett ”carpe diem”-tänkande märks i tidens dryckesvisor, där ett återkommande motiv är att alla världsliga problem kvittar så länge pengar går att ordna till ett glas på krogen.[177] Enligt Lars Lönnroth, den forskare som har ägnat Bacchi Orden mest ingående uppmärksamhet, speglar Bellmans backanaliska diktning ”den krisstämning och sociala ångest som följde på hattarnas fall och i stort sett varade fram till Gustav III:s statskupp 1772”.[178] Detta spår får vi anledning att följa upp när vi kommer till ordenskapitlen.

En följd av mössornas besparingsiver gentemot den statliga byråkratin var den stora mängden nedlagda ämbetsverk. När Manufakturkontoret lades ned 1766 fann sig såväl Bellman som Anders Lissander entledigade från sina respektive ämbeten i verket. I väntan på att tillträda sin nya position i

[173] Roberts, s. 211–221.
[174] Ibid., s. 223 ff., 238 f.
[175] Paul Britten Austin, *Carl Michael Bellman. Hans liv, hans miljö, hans verk*, övers. Gun och Nils A. Bengtsson ([1970] Stockholm 1979), s. 44 ff, Peter Nordström, *Reformer och rationalisering. Kung, råd och förvaltning under tidig gustaviansk tid, 1772–1778* (diss. Stockholm 1991), s. 61.
[176] Turerna kring Bellmans första konkurs redogörs för i Axel Björkman, *Bellmansforskning* (Stockholm 1892), s. 135–142.
[177] Nordstrand, s. 59 f., 117 ff.
[178] Lönnroth (2008), s. 150. Se även Kjellén, s. 24.

Kommerskollegium skapade den musikintresserade och sällskaplige kommissarien en halvoffentlig salong i sitt hem på Södermalm, dit inbjudna kunde komma för att både lyssna till och bidra med diktläsning, dramatiska framföranden och visor. Från denna scen kom Bellman sedan att verka under flera år.

Sociala förhållanden i frihetstidens Sverige

Den tredje och sista punkten rör de sociala spänningar som kulminerade under den tid när Bellman och hans publik möttes hemma hos Anders Lissander. Från 1760-talets början började allt starkare samhälleliga motsättningar göra sig märkbara i Sverige, motsättningar som bottnade i större självmedvetenhet och krav från olika grupper i samhället. Dessa konflikter skärptes under decenniets gång, för att nå sin höjdpunkt i och med ståndsstriden 1769–1772.[179] Den mest infekterade tvisten rörde adelns ensamrätt till högre statliga ämbeten, ett privilegium som utmanades framför allt av borgarståndets krav på tillsättningar grundade i meriter.[180] Fyrståndssystemet förmådde inte längre hantera de sociala omvälvningar som kunde märkas i den svenska befolkningen. Det gick inte längre att förutsätta enkla samband mellan en persons börd, ekonomiska förutsättningar, utbildningsnivå och möjligheter till politiskt inflytande.[181] Den viktigaste gruppen som reste krav på representation i riksdagen var orepresenterade ståndspersoner, det vill säga den inte alldeles lättdefinierade grupp som omfattade exempelvis brukspatroner, många större jordägare, ofrälse officerare och underofficerare, läkare och advokater, icke adliga högre ämbetsmän liksom de allra flesta lägre civila tjänstemännen.[182] Till ståndsstridens allt mer oförsonliga tonläge bidrog att spänningarna efter mitten av 1760-talet kunde nå den läsande allmänheten. Den tryckfrihetsförordning som riksdagen antog 1766 gjorde det möjligt för olika parter att sprida debattskrifter utan förhandscensur. Lagen gjorde dock undantag för teologiska skrifter, vilka alltid skulle underkastas förhandscensur, ett åtagande som vilade på konsistorierna vilka kunde remittera särskilt allvarliga överträdelser av den rätta evangeliska läran till civila domstolar.[183] Den som åtalades kunde dömas för hädelse, ett

[179] Roberts, s. 262–285. För talrika och illustrativa exempel på hur konflikterna kunde te sig i samband med riksdagarna i huvudstaden under epoken som helhet, se även Sennefelt, s. 96–125.
[180] Roberts, s. 265 f.
[181] Nordin, s. 69.
[182] Roberts, s. 147, Sten Carlsson, *Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700–1865. Studier rörande det svenska ståndssamhällets upplösning* ([1949] Lund 1973), s. 15–21, Tom Söderberg, *Den namnlösa medelklassen. Socialgrupp två i det gamla svenska samhället* (Stockholm 1956), s. 170 ff., 201, 204 f., 215 samt dens. *Två sekel svensk medelklass. Från gustaviansk tid till nutid* (Stockholm 1972), s. 9–15.
[183] För översikter av 1700-talets svenska censursystem för teologiska skrifter, se Anders Burius, *Ömhet om friheten. Studier i frihetstidens censurpolitik* (diss. Uppsala 1984), s. 109–170, 296–305, Bengt Åhlén, *Ord mot ordningen. Farliga skrifter, bokbål och kättarprocesser*

brott där straffen utmättes enligt en stigande skala från böter, kroppsstraff, förlust av medborgerligt förtroende och hela vägen upp till dödsstraff. I förordningen talades även om ”skriv- och tryckfrihet”, vilket innebar att handskrifter omfattades av samma bestämmelser som tryckt material.[184]

Bellman och hans huvudsakliga publik i miljöer som Lissanders salong under dessa år kan vi socialt klassificera som uppåtsträvande yngre tjänstemän, personer med potential men utan en trygg, väletablerad position i samhället. Flera forskare har velat se den oroliga tidsandan som bestämmande för Bacchi Ordens tonläge och världsbild, med dess hämningslösa hyllande av det rusiga nuet och galghumoristiska avfärdande av karriäristiska strävanden som en reaktion på de prövande samhällsförhållandena.[185] Samtidigt som Bellman och hans gelikar befann sig i en bräcklig situation där tillvaron kunde kastas över ända från en dag till en annan så öppnade den allt större sociala rörligheten i samhället för möjligheten att erövra positioner som tidigare hade varit ouppnåeliga. Under 1700-talets andra hälft erbjöd sig nya mötesplatser i Stockholm för den driftiga medborgaren. Ett sällskapsliv som inte var primärt beroende av ståndstillhörighet eller andra sociala förhållanden kunde frodas i salonger liksom på kaffehus och vinkällare.[186] Ytterligare en sådan stånds- och hierarkiöverskridande kontaktyta var huvudstadens ordensliv. Därmed har vi kommit till ordnarna, den andra delen i kontextsättningen.

Ordenskulturen i Stockholm – ett frihetstida fenomen

Ordnar och ordenssällskap var en välbekant företeelse för Bellmans ursprungliga publik. Dessa sammanslutningar var i allra högsta grad barn av

---

i svensk censurhistoria (Stockholm 1986), s. 51–68, 75–83, 93 ff., 102, 120 ff. samt Ann Öhrberg, ”’A Threat to Civic Coexistence’: Forbidden Religious Literature and Censorship in Eighteenth-Century Sweden”, *Religious Reading in the Lutheran North*, ed. Charlotte Appel & Morten Fink-Jensen (Cambridge 2011), s. 115 ff. Bellman kom själv att hamna i blåsväder på grund av hädelseparagrafen. Domkapitlet i Lund avgav 10 februari 1768 ett ampert utlåtande över ett skillingtryck från föregående år av Bellmans dryckesvisa ”Gubben Noach”, framför allt det faktum att visans framställning av denne gudsman som ”en extreme drinkare, som dageligen sovit ut det ena ruset efter det andra” skulle kunna förleda församlingsborna till liknande utsvävningar, se Hillbom (1992), II, s. 284 f. samt Lönnroth (2005), s. 90 ff. 1773 väckte en av hans dikter som stod tryckt i *Dagligt Allehanda* Stockholmskonsistoriets misshag och Bellman fick en erinran av justitiekanslern där han anmanades ”Att framdeles sig vara taga för allt anstötligt emot religionen” och i framtida poetiska arbeten vinnlägga sig om ”en sann Gudadyrkan”, se avsnittet ”Dokument och vittnesbörd”, Leif Kretz och Torkel Stålmarck, *Bellman sedd och hörd. Porträtt, dokument och vittnesbörd*, red. Leif Kretz, Sten Åke Nilsson och Torkel Stålmarck (Stockholm 1994), s. 83–90.

[184] Mattsson har satt TF 1766 i historiskt perspektiv genom att jämföra den med efterföljande lagstiftning på området. Hon har även poängterat den likartade bedömningen av tryckt och handskrivet material i 1766 års förordning samt i dess efterföljare från 1774, s. 46 ff., 61 f.

[185] Nordstrand, s. 117 f., Johannesson (1977), s. 111 och Lönnroth (2008), s. 150 f.

[186] Sennefelt, s. 126 ff.

frihetstiden och etablerades i stor mängd under epoken.[187] För en person med ambitioner var det viktigt att vara med i en orden. Redan etablerade medborgare fick i sådana sammanhang ännu en möjlighet att utöva exempelvis politiskt inflytande medan de som strävade efter status och erkännande där kunde finna ett medel till socialt framåtskridande.[188] Undersökningar av sällskapens medlemskadrar har dessutom kunnat visa att många engagerade sig inte bara i en utan i flera ordnar.[189] Ju större kontaktnät, desto större möjligheter fick den enskilde medlemmen att etablera nya nyttiga bekantskaper. Bellman är, med sitt rika ordensengagemang efter mitten av 1770-talet, ett typiskt exempel på överlappande medlemskap och hur vänner rekommenderade varandra till sina respektive sällskap.[190]

Även om Bellmans kända karriär som ordensaktiv tog fart först efter Bacchi Ordens storhetstid så hade han skaffat sig tillräcklig kunskap om hur sådana sammanslutningar fungerade för att kunna skapa en fiktion som tedde sig trovärdig för hans publik. Han behövde inte driva fram sitt sällskap alldeles ur intet. Bacchi Orden är ingen isolerad komponent i Bellmans poetiska värld utan har anknytningar till andra områden i hans författarskap, områden som föregår hans ordensdiktning i tiden. Bellman använder liknande motiv och till viss del samma persongalleri i Bacchi Orden som i sina dryckesvisor och sin politiska diktning, men det är det faktum att ett ordenssällskap får stå för inramningen av handlingen som ger Bacchi Orden dess unika karaktär.

Innan vi går vidare behöver vi definiera vilken betydelse begreppet ”orden” har i den följande diskussionen.[191] Som en grundläggande avgränsning kan vi säga att en orden är en organisation som förenar enskilda människor kring ett visst ändamål, ett ändamål som kräver avskildhet från omvärlden för att framgångsrikt kunna arbetas med. I den slutna gemenskapen blir de invalda till ett kollektiv vars gemensamma strävan måste väga tyngre än medlemmarnas individuella positioner och åsikter. Genom att de förs samman i en situation där stipulerad jämlikhet råder, en jämlikhet som till exem-

[187] Burman, s. 95, Nils Erdmann*, Carl Michael Bellman. En kultur- och karaktärsbild från 1700-talet* (Stockholm 1899), s. 321 f., 328 f.

[188] Simonsen, s. 96, 110 f., 122, 163. Samma allmänna utveckling kan vi se i Europas och Nordamerikas olika ordnar, se Clark, s. 149 ff., 179 f., 189 f., 211 ff., 232 f., 251 ff., 323 f., 327 f., 346 f., Habermas, s. 44, Ulrich Im Hof, *Das gesellige Jahrhundert. Gesellschaft und Gesellschaften im Zeitalter der Aufklärung* (München 1982), s. 169, Jacob (1991), s. 47 f., 79, 102, 119, 124 ff., 162 ff., 216 samt dens. (2006), s. 4.

[189] Burman, s. 95, Simonsen, s. 106, 112 ff., Staffan Högberg, *Kungl. Patriotiska Sällskapets historia. Med särskild hänsyn till den gustavianska tidens agrara reformsträvanden* (Stockholm 1961), s. 26 ff.

[190] Stålmarck (2000), s. 147 ff. Hillbom (1981) har med hjälp av Carl Mattias Völschows förteckning över ”Sup-bröder”, det vill säga de personer som Völschow umgicks med i Stockholms olika sällskap och klubbar, kunnat visa på de många olika förbindelser som kunde existera mellan människor som rörde sig i dessa kretsar, s. 26, 33 ff.

[191] Definitionen är sammanställd med grund i Henrik Bogdan, ”En introduktion till studiet av frimureriets ritualer”, i *Mystiskt brödraskap – mäktigt nätverk. Studier i det svenska 1700-talsfrimureriet*, red. Andreas Önnerfors (Lund 2006), s. 105 f., Clark, s. 10 ff., Gist, s. 20, Jacob (1991), s. 20, Simonsen, s. 169 ff. samt Önnerfors (2006b), s. 13 f.

pel kommer fram i det allmänt påbjudna tilltalsordet ”broder”, så förväntas de under den tid sammankomsten varar lägga sina olika profana gärningar och sympatier åt sidan för att tillsammans kunna uppfylla det ändamål som deras orden är ägnad.[192] Det går inte att på egen begäran ansluta sig till en orden, utan en tilltänkt medlem inbjuds till upptagning i den selekta kretsen efter de aktivas överväganden och överläggningar. Det är viktigt att den presumtive medlemmen är en person ”av rätt sort” som inte kommer att störa den enighet som måste råda för att de invigda helhjärtat skall kunna ägna sig åt sina ordensplikter.

Med hjälp av ceremonier, statuter och lagar, vilka inga andra än ordens medlemmar vanligen får ta del av, styr och kontrollerar ordens ledande företrädare verksamheten. Ordnar är sammanslutningar där den sammanhållande principen heter ömsesidiga muntliga överenskommelser mellan de aktiva.[193] Dessa sammanslutningar fungerar genom att medlemmarna inte bara underordnar sig det regelverk som är fastslaget av ordens ledning utan genom att de invalda dessutom gör utfästelser som bekräftar kretsens endräkt och den samfällda troheten till de valda idealen. För att ceremoniernas budskap skall nå hela vägen fram räcker inte ett passivt lyssnande utan de som är upptagna i gemenskapen gör faktiska åtaganden när de i sina löften till orden och sina gelikar bekräftar att de av egen fri vilja vill arbeta i ordens tjänst. Alla måste acceptera de konventioner som råder inom kretsen eftersom dessa konventioner är det enda gemensamma rättesnöret i en omgivning där det omgivande samhällets hierarkier och normer är satta ur spel.

De ordnar och ordenssällskap som Bellman och hans samtida kunde förhålla sig till var dels de kungliga riddarordnarna, dels de slutna ordenssällskap som ägnade sig åt moraliska och filosofiska spörsmål, sällskapsliv eller en kombination av dessa båda.[194] Under 1700-talet presenterade dessa olika

---

[192] Se Önnerfors (2006a), s. 68, 98. ”Broder” som tilltalsord präglar i hög grad det reglerade umgänget inom de slutna ordenssällskap som kommer att behandlas i kapitel 2. Se till exempel Handlingar rörande sällskapet Pro Patria (1760-70 talen). (Ur C. J. Gyllenborgs papper.), L 519, UUB, där Ordens Mästaren i ceremonielet för Pro Patrias första årshögtid inleder vart och ett av sina uttalanden med en fras där ”bröder” är huvudord, den i *Frimurarenyheter för år 1770* (Stockholm 1770) återgivna ”Frimurare Lärlinge Sången” där den tredje strofen behandlar det faktum att världens mäktiga och stora strävar efter ”at i vår rena vänskap stå / Och namn af Broder bära”, s. 22, samt som genomgående tilltalsord när den nyantagne brodern i Utile Dulcis riddargrad ger sina löften till orden, ”Riddares Löftes-Puncter”, U 169 k, UUB. I *L'Ordre des Franc-Maçons Trahi, et Le Secret des Mopses Révélé* (Amsterdam 1763), s. 20 f., hävdar författaren att broderskapstanken inom frimurarlogerna inte stannar vid hur de invigda tilltalar varandra utan att detta ideal präglar verksamheten i sin helhet. Visst är det så att bröderna som individer besitter kunskap och talang i större eller mindre utsträckning. De mer framstående bär sin begåvning med ödmjukhet och värdighet medan de som inte är lika lyckligt lottade inte låter sig förledas till avundsjuka. Ingen försöker förhäva sig på någon annans bekostnad utan alla strävar efter att bete sig på ett sätt som hedrar sällskapet och samvaron.

[193] Simonsen, s. 16.

[194] Simonsen talar i sin undersökning om fyra olika typer av sällskap under det svenska 1700-talet, klassificerade utifrån deras syften: moral-filosofiskt inriktade sällskap av ordenskarak-

ordnar sina ändamål som varande till nytta och hjälp för den stora svenska allmänheten. Det gällde såväl det statliga ordensväsendet som många av de slutna ordenssällskapen. De senare behövde lyfta fram denna filantropiska dimension för att kunna bemöta den misstänksamhet som utomstående riktade mot deras aktiviteter.[195] Deras exklusiva arbetssätt innebar enligt dem själva inte att de hade vänt sig från samhället, utan att deras uppoffrande insatser till nationens båtnad krävde det lugn och den koncentration som bara mötena med likasinnade i en orden kunde ge. En konsekvens av ordnarnas ställningstagande blev att de gjorde en boskillnad mellan inre och yttre göromål. De hemliga ceremonierna fördes till det inre ordensliv som var förbehållet medlemmarna, medan de yttre omsorger som ordnarna ägnade samhället som helhet gjordes synliga genom instiftandet av institutioner eller utgivandet av publikationer.[196]

De svenska kungliga riddarordnarna, instiftade 1748, var belönings- och förtjänstordnar, avsedda för rikets allra mest framstående krafter. Serafimerorden hade välgörenhet, enkannerligen fattig- och sjukvård, som sin särskilda plikt, medan Svärdsorden och Nordstjärneorden förlänades dem som hade utmärkt sig genom militära respektive civila insatser till rikets fromma. Ordensväsendet var en del av statsapparaten, med statuter och ceremoniel fritt tillgängliga för allmänheten som tryckta dokument, men upprätthöll sin avskildhet genom att stipulera viss börd för den som skulle kunna komma i fråga för inval, begränsning av antalet riddare i varje orden och efterhand även genom att fira sina ordensdagar i lokaler tillgängliga enbart för de invigda.

---

tär, sällskap som är inriktade på umgänge, sällskap som syftar till förkovring på mindre abstrakt nivå än de moral-filosofiskt inriktade sällskapen samt vetenskapliga sällskap av akademikaraktär, s. 46. Hans klassificering har jag valt att inkludera eftersom den ger en god överblick av frihetstidens ymniga flora av sällskap, även om jag i undersökningen av Stockholmsordnar (denna avhandlings andra kapitel) uteslutande koncentrerar mig på den första kategorin eftersom de aspekter av ordenslivet som Bellman visar upp i Bacchi Orden endast har att göra med denna första typ av ordenssällskap.

[195] I tidskriften *Frimurarenyheter för år 1770* talar den anonyme redaktören om hur frimurarbröderna i Stockholm i början av 1750-talet ansåg det ”nödigt at til sin oskulds och renhets utmärkande emot de okunnigas vrångsinta omdömen, inrätta et Hittebarns hus”, s. 11. Se även Simonsen, s. 101. Argumentationsmönstret att åberopa det allmänna bästa som ledstjärna för arbetet inom ordnarna har som en övergripande ordenstopik uppmärksammats av Gist, s. 142 f. För hur detta legitimitetsskapande mönster kunde tillämpas på svenska förhållanden, se Simonsen, s. 103 f., 157 f. Lindqvist har poängterat ”det oegennyttiga” som ett centralt dygdemönster i 1770-talets tillfällesdiktning, s. 202.

[196] Sällskapens egna tankar kring deras dubbla identiteter kan till exempel spåras i material från ordenssällskapet Pro Patria. Vad gäller ordens namn fastslår ordens lagar följande i sjätte balkens första kapitel, § 1: ”Som Ordens föremål är Swea Land och folcks bästa, och dess upphof Swänsk man; derföre skall Orden inom sig bära namn af Swänska LandtOrden; men i allmänhet kallas efter Ordens hwalspråk Pro Patria. Dess namn Pro Patria, är således det, hwarunder samhället i den almänna wärlden får känt blifwa, när främlingar derefter fråga; men dess rätta namn Swänska Landtorden må icke kunnogt giöras utom Almän Ordens beslut, eller då Stadens Äldsta med 4de Graden det för nyttigt pröfwa.”, F 8: 1, SSA.

De slutna ordnar och sällskap som enrollerade skiktet närmast under den högadliga svenska eliten reglerade den önskvärda avskildheten genom att nya adepter valdes in efter rekommendationer från redan anslutna medlemmar, genom långtgående krav på enhälligt beslut vid omröstningen för en föreslagen recipiend, ansenliga gradavgifter för de aktiva samt de tysthetslöften om ordens interna göranden och låtanden som varje medlem måste avge.[197] Tystnadsplikten tjänade till att skapa ett förtroende medlemmarna emellan. I vetskapen om att var och en vinnlade sig om att bevara de gemensamma ordenshemligheterna låg förutsättningen för att de som hade kommit samman i en orden skulle kunna känna tillit till varandra.[198]

Till detta kom de ceremoniella inslagen i dessa slutna ordenssällskap med ett gradsystem genom vilket medlemmarna kunde arbeta sig upp och belönas med nya insikter i ordens dygder – allmänna sådana var gudsfruktan, flit,

[197] Simonsen, s. 97 ff. För den som önskar få en uppfattning om hur en invalsprocedur kunde te sig och den roll som rekommendationer och kontakter spelade ger Johan Gabriel Oxenstiernas dagboksanteckningar från 1769 besked, s. 39, 50, 59, 65 f. 30 juli blir Oxenstierna inbjuden att träda in i Utile Dulci av sin vän Samuel Oluf Tilas. Oxenstierna, plågad av ständigt ekonomiskt beråd, samtycker under förutsättning att han inte behöver erlägga någon receptionsavgift. 19 augusti får han av sin förre informator Olof Bergklint beskedet att Utile Dulci har godtagit hans kandidatur och att han har tillåtits skriva ett poetiskt arbete som inträdesprov. 9 november låter Bergklint meddela Oxenstierna att han har kallats till ledamot av ordenssällskapet och 24 november äger receptionen rum. I enlighet med det tystnadslöfte han har avgivit avslöjar inte Oxenstierna ens i sina dagboksanteckningar arten av de ceremonier han har fått underkasta sig, men av hans antydningar förstår man att övningarna har varit av för ett ordenssällskap tämligen lättsamt slag samt att en hel del alkohol har konsumerats under kvällen. I Utile Dulcis protokoll från 9 november står följande att läsa: ”Som den St: och B: Styresman gaf vid handen, det, ibland de nu anmälte, Grefve Oxenstierna i synnerhet visat en utmärkt acktning för Orden, i det han til densamma aflemnadt en af honom författad Poëme: Om Natten; Så blef detta Witterhets Stycke upläst, hvilket fullkomligen öfvertygade Bröderne om denne Barbarens lyckliga Snille, samt gaf dem anledning, at, i afseende på den nytta, Orden så väl deraf, som hans för öfrigt ägande goda egenskaper kunde tilskyndas, genast öfver honom fälla deras yttrande, hvilket Bröderne jemväl, i anseende til de härvid varande särdeles omständigheter, värkställde utan omröstning, endast med Bifals Tecken, som nu af Bröderne gafs enhälligt.”, Sällskapet ”Utile Dulcis” Protokollsbok 1768 oct. – 1769 dec., Vo 41, KB.

[198] Carl Friedrich Ebers, *Sarsena eller Den fullkomliga byggmästaren, innehållande FrimurareOrdens Historia, samt underrättelse om Receptionen och Arbetena, så väl i Johannisgraderna, som i de högre Skottska Graderna och AndreasRiddarenas Loge, af en sann och fullkomlig Frimurare-Broder, ur dess efterlemnade Papper. Öfversättning från tredje Upplagan. Andra Upplagan.* (Stockholm 1820), s. 33. Diskretionen var ett ideal som inte respekterades av alla. I ordnarnas statuter klassificerades lösmynthet rörande de interna angelägenheterna som ett brott av den digniteten att det kunde medföra omedelbar uteslutning ur kretsen. Fenomenet var till och med så känt att det kunde figurera i Stockholmsteatrarnas lustspel. För en nidbild från tiden av en löjeväckande ordensaktiv person är ett uppenbart val den beskäftige och inskränkte auskultanten Ballett, en sannskyldig ordensvurm och i sina ytliga intressen idealtypisk ”sprätthök”, i Carl Israel Hallmans komedi *Donnerpamp* från 1782. I sitt samtal med den frågvise fältskären Pillerkopp bestämmer sig sekreteraren efter en kvalfylld inre överläggning att avslöja något om invalsceremonierna i ordenssällskapet Bonjourmakeriet men kräver samtidigt av fältskären att denne inte för någon yppar vad han får veta: ”Han tyckes vara en beskedlig karl, ser tystlåten ut, han har tracterat mig … (hårdt) hör herre! parole d’honneur, att ni tiger” och något senare ”Nå hör då på, herr doctor, men tig som muren, eljest är både ni och jag exponerade.”, Carl Israel Hallman, SS II (Uppsala 1853), s. 352 f.

vänskap och trofasthet, men varje orden menade sig också företräda specifika dygder, till exempel patriotism eller vitterhet – vid varje reception. Denna fördjupade kunskap, i ceremonierna serverade som allegoriskt utformade prov vilka recipienderna fick genomgå, bekräftades och förstärktes sedan med hjälp av speciellt utsedda seniora medlemmars klargöranden av vilka olika lärdomar som låg förborgade i proven samt av gradspecifika lösenord och gester som skulle förstärka lärdomarna. Processen beskrivs ofta med hjälp av de båda termerna initiation och instruktion, där initiationen syftar på de medverkandes känslomässiga upplevelse av de ceremonier de får genomgå, medan instruktionen syftar på den uttolkning som en betrodd i efterhand gör av det ceremoniella spelet.[199]

Ceremonierna har ett retoriskt intresse i att de i enlighet med den epideiktiska retoriken fostrar de invigda. I en utredning av de olika ceremoniernas innebörd i Utile Dulci får deltagarna förklarat för sig hur första gradens ceremonier är utarbetade såväl i syfte att skapa trohet till ordenssällskapets speciella ändamål som att driva fram ett bestämt sinnelag hos de invalda: ”Wår första Grad är, som I sen, ämnad att under allegorier af Apollinis dyrkan lämna de inträdande kunnskap om vårt syftemål vitterheten, och fria konsters upodlande samt derjämte vid de flera där förekommande ceremonier gifva nödiga påminnelser om snillets och hjertats beskaffenhet hos dem som bland oss vilja blifva nyttiga arbetare.”[200] Sådana framställningar av dygder är ett förenande drag för alla ordnar. Medlemmarnas inre kvaliteter speglades även i yttre utmärkelser – gradtecken, medaljer och band – som bekräftade tillhörigheten till en bestämd nivå inom varje orden. Den som bar de dekorationer som hörde till en viss grad hade visat sig värdig de insikter som en rätt innehavare av graden skulle kunna uppvisa.[201] Det är sådana ting Axel Gabriel Leijonhufvud, president i ordenssällskapet Pro Patria från 1767 till 1789, anspelar på när han i sin historik över denna ordens första tid skildrar dess ursprung och ”Landt Gillets förvandlande till en Orden, den tiltänckte indelningen i den samma, dess Ceremonier, Teckn, Lösn och lämpelige Förklaringar”.[202]

Vilka hade möjlighet att engagera sig i ordenskulturen? Endast en begränsad del av befolkningen, lyder svaret.[203] Föga förvånande kom de kungliga ordnarna att samla representanter för den obestridliga svenska eliten, de namnkunniga släkterna med säte och stämma i Riddarhuset. I handskrivna

[199] Önnerfors (2006a), s. 43–53.
[200] ”Förklaringar över ceremonierna”, U 169 k, UUB.
[201] Simonsen, s. 122.
[202] ”Berättelse om Landt Gillet och dess förvandlande til ett Ordens Samhälle kallat: Svenska Landtorden Pro Patria; börjad ifrån den tid Presidenten Carleson emottog styrelsen af Landt-Gillet, och slutar sig år 1772”, Ordenshandlingar, Sällskapet Pro Patria, F 8: 3, SSA. För en förteckning över detta ordenssällskaps presidenter, se Thorvald Engelhart, *Kongl. Sällskapet Pro Patria. Historik öfver sällskapets upprinnelse, omskiften och öden* (Stockholm 1901), s. 39.
[203] Simonsen, s. 98 f.

och tryckta matriklar finner vi sida efter sida rikets förnämsta familjer, den självklara rekryteringsbasen för befattningshavare och högre ämbetsmän: Leijonhufvud, Oxenstierna, Scheffer, Tessin … Flera ur den svenska högadeln inträdde i de kungliga riddarordnarna men vissa av dem var även aktiva i de slutna ordenssällskapen, även om denna lägre division av ordnar snarare var av intresse för nyadlade, inte minst de många högre ämbetsmän som befann sig i denna grupp.

De slutna sällskapen utgjorde dock främst arenor för Stockholms frambrytande medelstånd, det vill säga den grupp som omfattade orepresenterade ståndspersoner tillsammans med borgarståndets högre representanter, vilket vid denna tid innebar magistratspersoner, manufakturister, grosshandlare, förmögnare köpmän och hantverkare. Detta skikt utgjorde en ny och viktig grupp i 1700-talets Sverige med en under andra hälften av seklet växande självmedvetenhet.[204] Till denna grupp av särskilt ordensaktiva kom dessutom militärer och lägre tjänstemän jämte konstnärer och musiker. Eftersom rekryteringen av nya aspiranter vanligen gick via rekommendationer från redan anslutna medlemmar, kom sällskapens sociala sammansättning ofta att bli förhållandevis homogen.[205] Dessutom kan vi tala om vissa politiska skiljelinjer i vilka som togs upp i de slutna gemenskaperna emedan ordenskulturen i särskilt stor utsträckning verkar ha attraherat hattpartister.[206] Samtidigt är det viktigt att minnas att de slutna ordenssällskapen erbjöd möjligheter till kontaktskapande över ståndsgränserna på ett sätt som var ovanligt i den utgående frihetstidens och den tidiga gustavianismens Sverige. Det skall påpekas att ordnarna och ordenssällskapen överlag utgjorde manliga bastioner, även om kvinnor hade möjlighet att bli invalda i vissa av dem.[207] I den

[204] Söderberg (1956), s. 248, Carlsson (1973), s. 254, 261 samt dens. ”Det gustavianska tidevarvet”, *Grupper och gestalter. Studier om individ och kollektiv i nordisk och europeisk historia* (Stockholm 1964), s. 105.
[205] Simonsen, s. 83, 98.
[206] Önnerfors (2006a), s. 84. Magnus Ekblad har i antologibidraget ”Frimurarbarnhuset, den tessinska kretsen och upplysningen” påpekat det starka hattinslaget i de kungliga riddarordnarna och akademierna, *250 år i barmhärtighetens tjänst. Frimurarnas Barnhusverksamhet 1753–2003* (Stockholm & Uppsala 2003), s. 70–77. Pro Patria är ett exempel på hur ledande hattpartister samlade sympatisörer i ordenssällskapets form, se Högberg, s. 26 ff.
[207] Amarantherorden är den kanske mest kända av de ordnar där både kvinnor och män var välkomna, se C. G. U. Scheffer, *Stora Amaranterordens historia* (Stockholm 1942) samt Simonsen, s. 89–95. Hedvig Charlotta Nordenflycht välkomnades som enda kvinnliga ledamot i Tankebyggarorden, ett slutet litterärt sällskap av akademikaraktär men med den inre verksamheten buren av en ordensapparatur av statuter och ceremoniel. För en diskussion av Tankebyggarordens organisation och Nordenflychts drivande roll i sällskapet, se Torkel Stålmarck, *Tankebyggare 1753–1762. Miljö- och genrestudier* (Stockholm 1986), s. 10 ff., 22–37, 45 ff. Andreas Önnerfors har uppmärksammat Nordenflycht som möjlig stormästarinna i en könsblandad orden i uppsatsen ”Ordre de la Resemblance: ett bidrag till Nordenflychtforskningen”, *Sjuttonhundratal* 2011 (Uppsala 2011), s. 226–245. Önnerfors lyfter fram tanken på uppriktig vänskap mellan likatänkande och ett arkadiskt präglat gemensamhetsideal som normerande faktorer för systrarna och bröderna inom orden. Han kan med hjälp av en tidigare obeaktad källa, nämligen en uppsättning stadgar för *Ordre de la resemblance* daterade 15

svenska hovmiljön förekom minst en ansats till att skapa ett frimurarsammanhang öppet för kvinnor och ett ordenssällskap som Utile Dulci välkomnade kvinnliga deltagare, även om kvinnorna i det senare aldrig verkar ha fått möjlighet att engagera sig i de interna ordensgöromålen.[208] Hur Bellman hanterade det kvinnliga inslaget i sin orden – för sådana roller finns, som redan antytts – kommer att vara temat för en av analyserna i kapitel 3.

Som en förtydligande bör påpekas att termen ”orden” inte var allenarådande som benämning på slutna sällskap. Andra beteckningar för organisationer av detta slag under den sena frihetstiden var ”samfund”, ”gillen”, ”societeter” och ”akademier”. Det är, trots den förvirring som kan tyckas råda, ändå uppenbart att ”orden” var den huvudsakliga benämning som organisationer av denna typ använde om sig själva. För detta talar termens totala dominans i de texter som definierar verksamheten, i synnerhet ordnarnas egna lagar och statuter.

Dessutom, vilket är viktigt att förstå för den terminologi jag fortsatt kommer att bruka, kombinerade de ordnar som tas upp i denna avhandling sina valda ändamål med social samvaro. För att de utvalda skulle kunna odla sina dygder på bästa sätt behövde de nämligen både kunna arbeta och trivas tillsammans. Att ordnarnas öppna, mot nationen riktade omsorger hade ett moraliskt värde låter sig enkelt förstås. Men sällskapligheten innebar även den en komponent i medlemmarnas förvaltande av sina dygder. I det glada mötet kring bordet, med dess regler kring förtäring och diskussion, fick de lära sig vad orden betraktade som passande och opassande uppförande i samband med socialt umgänge mellan likar. Jag kommer, med hänsyn till ordnarnas eget språkbruk jämte den sociabilitetstanke som är ett bärande element i de ordenssällskap som jag har studerat, att använda termerna ”orden” och ”ordenssällskap” som synonymer för slutna medelståndsgemenskaper i den följande framställningen. För att i görligaste mån undvika begreppsförvirring har jag strävat efter att vara så tydlig som möjligt med att

---

oktober 1747, visa på den ansvariga författarens – Nordenflycht eller någon annan – ingående förtrogenhet med den allmänna ordenskulturens organisationsformer och moraliska ideal.

[208] För en översikt av frimureri riktat till kvinnor i den gustavianska hov- och societetsmiljön, där verksamheten kring hertigparet Karls och Hedvig Elisabet Charlottas privata loge under senare hälften av 1770-talet står i centrum, se Kjell Lekebys artikel ”Kvinnligt frimureri” i *Hertig Carl och det svenska frimureriet*, red. Dan Eklund, Sten Svensson och Hans Berg (Uppsala 2010), s. 175–191. Andreas Önnerfors har behandlat ett tidigare okänt ceremoniel från 1776 för en så kallad adoptionsloge i Stockholm, alltså en frimurarloge öppen för både kvinnor och män. ”La Véritable et Constante Amitié”, som logen hette, verkar dock aldrig ha drivit någon verksamhet, se ”Maçonnerie des Dames: The Plans of the Strict Observance to Establish a Female Branch”, *Women's Agency and Rituals in Mixed and Female Masonic Orders*, ed. Alexandra Heidle & Jan A. M. Snoek (Leiden & Boston 2008), s. 89–218. Öhrberg (2011) har undersökt ett flertal vittra samfund i Sverige, bland dessa ordenssällskapet Utile Dulci. En av Öhrbergs iakttagelser är att kvinnor under det sena 1700-talet kunde beredas plats i vissa sällskap – däribland Utile Dulci – om än inte som fullvärdiga medlemmar, s. 59 ff.

markera när jag avhandlar de kungliga riddarordnarna, eftersom dessa är förtjänst- och belöningsordnar och definitivt inte kan klassificeras som ordenssällskap.

2. Ceremoniell retorik inom ordenskulturen

> Då man skall öpna eller tillsluta templet, göres tillökning med det Stora Riddare-Teknet, hwilket sålunda wärkställes. Sedan handkorset är wist, lägges wänstra flata handen på hatt-knappen för wänstra tinningen, då man i det samma gör åt högra axelen en hastig ryckning på hufwudet, och slås med högra handen på wärje-fästet. Straxt därpå släppa Riddarne deras Wärje-fästen: Göra med högra handen fram för sig en half-Circel ifrån wänster till höger, hwarest armen och handen fällas rätt ned. Sedan fattas med wänstra handen om hatten, hwilken tagen af hufwudet, kullen upp åt wänd, présenteras åt wänstra sidan med rak och styf arm, och sättes åter på hufwudet igen. Hwarefter alla herrar riddare med en Mund göra detta utrop:
>
> Frihet med Frid!!!!
>
> Hwilket af OrdensMästaren besvaras med dessa Fyra Ord:
>
> Då Blomstras Rikets Sällhet.[209]

Imponerande intrikata gester och dånande unisona utrop från bröderna – stämningen är på topp, just som det skall vara vid sammankomsterna i ordenssällskapet Pro Patrias fjärde grad, den grad som är ägnad den lagbundna svenska frihetens försvar mot godtycke och envälde. I ordensrummet, som i denna grad kallas ”Frihetens tempel”, bekräftar riddarna av fjärde graden eller Equites Caroli Pro Patria sin lojalitet till religion, konung och fosterland genom koreograferade rörelser, muntliga löften och utläggningar om de olika rituella handlingar som avlöser varandra.[210] Hela processen är reglerad i det skrivna ceremoniel som inte bara slår fast gällande formuleringar utan också noggrant såväl beskriver som föreskriver sådana faktorer i sammanhanget som lokalens utsmyckning och deltagarnas fastställda bärande av graddekorationer.

[209] ”Ceremonial uti Frihetens Tempel för Equites Caroli Pro Patria.”, Ordenshandlingar, Sällskapet Pro Patria, F 8: 2, SSA. Stora handkorset utförs enligt samma ceremoniel på följande sätt: ”Riddarne wisa då Bifalls-Teknet (8) på det sättet, at wänstra flata handen, fingrarne tätt sammanhållne, wändas ut åt perpendiculairt mitt för wänstra Bröstet. Bakföre lägges högra flata handen in åt wänd horizontellt, så att Hand-Lederne träffa hwarannan: Och på sådant sätt formeras ett Kors. Detta Teken kallas eljest Hand-Korset.”

[210] Breitholtz har anfört ordenssällskapens flitiga användande av termen ”tempel” som en möjlig beståndsdel i Bellmans parodi, s. 6.

Med denna ögonblicksbild har jag velat ge ett exempel på hur normer, värderingar och ideologier kunde komma till retoriskt uttryck inom den huvudstadsbaserade ordenskultur som under 1700-talets andra hälft spelade en betydande roll för umgängeslivet i Sverige liksom för nationens intellektuella och politiska utveckling. Denna kulturyttring är också den viktigaste förutsättningen för Bacchi Orden, och därmed nödvändig att känna till för att kunna förstå Bellmans drift med de värderingar och former som utmärkte ordnarnas aktiviteter. I detta kapitel kommer jag att redogöra för de mest typiska dragen inom ordensretoriken sådan den utövades i olika Stockholmskretsar, såväl inom de statsordnar som engagerade rikets yppersta elit som inom slutna sällskap av något lägre social status. Kapitlets primära syfte är att erbjuda läsaren en adekvat bakgrund för att kunna bedöma analyserna av de olika Bacchi Ordens-kapitlen i avhandlingens tredje del, men jag hoppas också att framställningen i sig själv kan fungera som startpunkt för den som önskar fördjupa sig i denna speciella aspekt av det sena 1700-talets ceremoniella retorik.

De kungliga riddarordnarna av år 1748, och särskilt Serafimerorden som har antagits vara en av Bellmans utgångspunkter, är nödvändiga att ta upp i detta avsnitt eftersom Bellman i brist på egna erfarenheter av ordensliv förmodligen hämtade uppslag till sin ordensfiktion från de tryckta ceremoniel som beskrev dessa ordnars administrativa apparat samt deras ceremonier. Vi kan här nöja oss med att konstatera att denna möjlighet förelåg för Bellman, och att han med stor sannolikhet utnyttjade den. Men jag menar också att de slutna ordnar som stod till buds för lågadliga och medelståndspersoner var en minst lika trolig källa till igenkänning av parodisk natur för Bellmans publik. Jag skulle därför vilja ägna ordenssällskapen i Stockholm uppmärksamhet, eftersom de retoriska mönster som de använde, mönster som var tämligen likartade från sällskap till sällskap, enligt mitt förmenande också hade betydelse för varför Bacchi Ordens-kapitlen slog an på sina lyssnare.[211]

Ordenskulturen var prestigefylld. Av tal och formuleringar i ceremoniel kan vi sluta oss till att den som bereddes plats i en orden skulle se sig själv som utvald. Vi kan tycka att ett inträde i de kungliga riddarordnarna i sig

[211] Den enhetliga karaktären i de retoriska mönstren, som bland annat berodde på att yngre sällskap kopierade och omarbetade sina föregångares statuter, har Clark kunnat belägga för brittiska sällskap under tidigmodern tid, s. 244–251. Jag har i min licentiatsavhandling kunnat bekräfta att liknande överensstämmelser föreligger i tre av de största slutna ordenssällskapen i Stockholm under sen frihetstid, ”Dygden vare Wår Ledare! Nästans wäl Wår Afsigt! – studier i det svenska 1700-talets ordensretorik” (otryckt licentiatsavhandling, Uppsala 2010). Inom den klassiska retoriktraditionen talar man om *loci*, vilket kan översättas som ”sökställen” för lämpliga argument att använda för olika slags retoriska uppgifter. Den talare som vill hylla eller klandra kan exempelvis använda sig av *exempla* vilka får levandegöra olika dygder och laster. De gemensamma motiv vilka jag har spårat i mitt material hör till viss del hemma bland allmänna *loci* – dit hör till exempel tanken på ordnarna och dess medlemmar som unika och utvalda – men framför allt tillhör de i sitt upprepade framhållande av dygder den *loci*-uppsättning som utmärker *genus demonstrativum*. För en översikt av *loci*-begreppet, se Lausberg, s. 119 f., 171 ff.

borde ha varit ett tillräckligt erkännande av extraordinära kvaliteter. Ändå är framhållandet av den nyinvalde riddarens själsstorhet och oegennyttiga arbete i fosterlandets tjänst ett ständigt närvarande motiv i de kanslerstal som alltid hölls i samband med ordnarnas högtidsdagar. Vid sitt första framträdande som ordenskansler betonar Carl Fredrik Scheffer i sina ord till Serafimerkapitlets ledamöter exempelvis att ”Edra stora egenskaper i gemen och Eder sälsynta ståndaktighet i svåra och öma tider äro Kiännemärken af en sådan dygd, som både samtid och efterkommande lära skatta wärd at med de mäst lysande hedersmärken prydas”.[212]

I ordenssällskapens självförståelse låg likaså ett framhävande av medlemmarna som ”gens de mérite”.[213] En definierande tanke som de olika ordensceremonielen ville inpränta hos sina ledamöter var att de hade välkomnats in i ordensgemenskapen eftersom var och en av dem hade förmågor utöver det vanliga, förmågor som de i och med sitt inträde gavs en möjlighet att utveckla till fullo, vilket i Pro Patria uttrycks på detta sätt: ”*Min herre! Eder goda Caractère uti den allmänna Wärlden: Eder Ädla längtan att winna Wår Ordens Förening: Edert Tålamod och hedrande Tänkesätt under Försöken, har tillskyndat Eder den Förmån, att få uptagas uti denna Dygden helgade Orden. Träd därföre fram till denna wördade Thron, Du Dygdens Wän!*”[214] I Bacchi Orden består kvalifikationerna inte bara av att de invalda skall ha visat sig redlösa i offentligheten utan de får dessutom höra hur deras rykte för dryckenskap har gjort att de aktiva har fått ögonen på dem och funnit för gott att upphöja dem till värdiga medlemmar av den församling som dväljs i ordenstemplet.[215]

Den stora utmaningen för de styrande inom ordnarna låg i att samla en grupp människor kring vissa dygder och ideal. Många ordenssällskap konkurrerade om de intresserades uppmärksamhet och det var som vi vet inte alls ovanligt för en och samma person att vara medlem i flera olika ordnar. En orden behövde alltså kunna erbjuda något eget, något som gjorde den till mer än ett oförargligt sällskapsnöje. Uraktlåtenhet härvidlag kunde medföra att orden tappade i anseende och attraktionskraft.[216] De viktigaste retoriska

[212] 28 april 1770, Handlingar rörande de Kongl. Riddare-Ordnarne 1748–1788, F 465, UUB.
[213] *L'Ordre des Franc-Maçons Trahi*, s. 9.
[214] [Ceremoniel för Pro Patrias första grad], F 8: 2, SSA. Understruket i originalhandlingen.
[215] Se till exempel kanslern Planbergs hälsning till härolderna Ede och Herrman, StU IV, s. 152.
[216] En sådan diskussion kan urskiljas i det svenska frimureriet under dess nedgångsperiod under andra hälften av 1760-talet. Landsstormästaren Scheffer beklagar sig brevledes till den engelske provinsialstormästaren över att ”inrättandet av flera enskilda samfund, utan tvivel respektabla, men främmande för vår upphöjda konst, har förorsakat ett slags konkurrens, som, om jag kan använda termen, varit skadlig för vårt samfund på grund av de mångahanda uppdrag, som man åtagit sig, liksom också genom den lätthet, som därigenom erbjudits de profana att annorstädes än hos oss invigas i mysterier, vilka deras okunnighet har kommit dem att föredraga framför de sublima lärdomarna inom vår höga orden”, B[engt] J[an]:son Bergqvist, *S:t Johanneslogen Den Nordiska Första till tvåhundraårsminnet. En återblick på frimureriets*

medlen som ordnarna och sällskapen ägde för att skapa en uppslutning kring sina aktiviteter var ceremoniellt betingade.

Det inledande citatet visar hur ett fastlagt ordensceremoniel driver fram en kollektiv reaktion i ord och handling hos Pro Patrias ledamöter av fjärde graden. Om ceremonin skall nå sin fulla verkan i stunden så kräver det att samtliga medverkande gör just det som ceremonielet påbjuder. Därigenom bekräftar de sin trohet till de värden som orden menar sig stå för. I den samfällda handlingen enas de församlade bröderna kring ett ideal som överskrider deras olika sociala och kulturella bakgrunder. På så sätt belyser citatet vikten av ceremoniella retoriska medel som en väg till övertygelse, i detta fall de engagerades övertygelse om den broderliga gemenskapens betydelse för tilltron till patriotismen, en av Pro Patrias huvuddygder.[217]

På liknande sätt som i Stockholmsordnarna och -sällskapen fungerar ceremoniella medel i andra sakrala och profana sammanhang. Det gemensamma målet är att förena människor och detta sker genom att klä deras individuella erfarenheter i språkliga former som med sin idealistiska, kollektiva och symbolfyllda prägel förmår överbrygga meningsskiljaktigheter till förmån för ett högre ändamål. Att tillsammans hylla en bestämd dygd eller ett utvalt ideal skapar förutsättningar för en djupare och mer långtgående samverkan. Oavsett vilken bakgrund de enskilda ordensbröderna i sällskapen har så utgör identifikationen som uppstår i de ceremoniella handlingarna en nödvändig förutsättning för umgänge och samarbete mellan dessa invigda som annars hade förblivit främlingar för varandra, ”Persons, that must have remained at a perpetual distance” för att citera första paragrafen i James Andersons, det moderna frimureriets grundläggare, frimurarkonstitution.[218] Med hjälp av ceremoniernas symboliska retorik kan varje deltagare tona ned sina egna intressen och behov, ehuru utan att helt ge upp sin individualitet, för att i stället gå in i den övergripande identitet och de gemensamma värderingar som råder i ett givet ordenssammanhang.

Med Pro Patria-citatet som inledde denna del har jag även velat erbjuda ett exempel på nödvändigheten för uttolkaren av historiskt material att medvetet försätta sig i ett förutsättningslöst observerande snarare än ett kritiskt granskande tillstånd för att kunna närma sig ett fenomen som kan te sig

---

första uppkomst i Sverige och dess utveckling inom S:t Johanneslogen Den Nordiska Första (Stockholm 1934), s. 92.

[217] För kommentarer kring ceremonier som sammanhållande princip för olika slags grupper, se till exempel Margaret Bell, *Ritual. Perspectives and Dimensions* (Oxford 1997), s. 136 f., Mark C. Carnes, *Secret Ritual and Manhood in Victorian America* (New Haven and London 1989), s. 123 f. jämte David I. Kertzer, *Ritual, Politics and Power* (New Haven 1988), s. 8 ff.

[218] James Anderson, *The Constitutions of the Antient and Honourable Fraternity of Free and Accepted Masons. Containing Their History, Charges, Regulations, &c. Collected and Digested By Order of the Grand Lodge from their old Records, faithful Traditions and Lodge-Books, For the Use of the Lodges, By James Anderson, D. D. Carefully Revised, Continued and Enlarged, with Many Additions, By John Entick, M. A.* (London 1756), s. 269.

apart, hopplöst tidsbundet eller rent av obegripligt.[219] Att sentida bedömare har haft svårt att ta den formelbundna och känslofyllda ordensretoriken på allvar är kanske inget som förvånar. Men redan under ordnarnas glansdagar var det uppenbarligen så att det ceremoniella spelet, i sin omutliga formalitet, kunde stöta bort presumtiva adepter och andra utanförstående.[220] Här uppstår lätt ett dilemma för interpreten. Funktionen hos ceremonierna kan vi uppfatta och inse värdet av men formen i vilken dessa ceremonier ägde rum skapar en envist naggande fråga: Hur kunde denna tids ledande skikt, med medlemmar som representerade nationens främsta intellektuella, ekonomiska och politiska krafter, ägna sig åt vad som för skeptiska kommentatorer ter – och tedde – sig som utstuderat teatraliska och symbolöverlastade ”alfvarsamma barnlekar”?[221] Och i vilken mån kunde Bellman utnyttja detta förhållande – alltså att ordnarna kunde te sig på samma gång lockande och löjeväckande – när han skapade en parodisk fiktiv orden?

För att förstå Bacchi Ordens retoriska uttryck så gäller det att få en bild av den ceremoniella retorik som utgjorde ett så tungt vägande inslag i den svenska ordenskulturen och de värden som den lyfte fram. Vilka former tog den sig och vilken potentiell roll spelade denna dygdeladdade retorik för att få etablerade och ambitiösa samhällsmedborgare att vilja engagera sig i sammanslutningar av detta slag? Sådan vetskap behöver vi för att kunna ge en bild av den ordensretoriska bakgrundskunskap som Bellmans lyssnare kunde tänkas ha med sig, en bakgrundskunskap som utgör viktig förutsättning för hur kapitlen blev mottagna.

Först i raden av undersökta ordnar står Serafimerorden, framför allt eftersom den var den mest upphöjda komponenten i det svenska ordensväsendet och därmed den där ceremonierna var offentliga. Med tanke på Serafimerordens position blir dess olika manifestationer av *genus demonstrativum* intressanta i sig. Därefter går turen till tre stora och inflytelserika ordenssällskap – Frimurarorden, Pro Patria och Utile Dulci – i Bellmans samtida

[219] Jacob har uppmärksammat detta förhållande (2006), s. 99.

[220] Sådan skepsis kunde få långtgående konsekvenser. Oenighet kring vikten av ceremoniella hänsyn kom till exempel att leda till Patriotiska sällskapets brytning med sin moderorganisation Pro Patria, se Högberg, s. 38 ff. När Apollini Sacra, ett uppsaliensiskt systersällskap till Utile Dulci, samlades till möte 14 december 1776 dryftades frågan om de i sällskapet brukliga ceremonierna verkligen bidrog till samfundets anseende och bestånd. Ledamöterna var ense om att ceremonierna innebar ”et vist tvång, som hindrade Sälskapet, at bland sig intaga mogna och alfvarsamma män” och ett förslag restes om att överge de ceremoniella inslagen till förmån för enkla presentationer av de nyinvalda. Något sådant formellt beslut har jag inte kunnat finna i de följande protokollen, där det sista är daterat 16 april 1779, men av skrivningar i protokollen förefaller de mer sparsmakade, ceremonibefriade presentationerna ha vunnit insteg i Apollini Sacra. 8 maj 1776 kan vi till exempel läsa hur fyra nya ledamöter ”Blefwo med vanlige ceremonier till Ledamöter i Samfundet intagne” medan noteringen för 28 april 1778 låter meddela att ”Mag. Doc. Hallenberg och Magt Bruhn föreställdes såsom första gången närvarande”, Samfundets Protocoller [1767–1779], U 160, UUB.

[221] Formuleringen förekommer i ett av Kellgrens brev till Nils von Rosenstein, Johan Henrik Kellgren, *Brev*, SS VI, red. Otto Sylwan (Stockholm 1923), s. 124.

Stockholm och deras värdebetonande retorik. Bacchi Orden kommer också att göra sig påmind i detta kapitel, men de huvudsakliga analyserna av Bellmans ordenskapitel får anstå till avhandlingens avslutande del.

Serafimerorden – den historiska bakgrunden

Om Serafimerorden har åtskilligt skrivits, framför allt under 1900-talet.[222] Den följande historiken är att betrakta som en kontextsättning innan vi kan närma oss Serafimerordens ordensretoriska utformning. Med hjälp av denna beskrivning vill jag besvara ett antal frågor: Varför instiftas 1748 tre stycken svenska statsordnar, med Serafimerorden som den yppersta? Vilka är ansvariga för denna ordens utformning? Varför utformar de Serafimerorden på det sätt som sker? Vilka kan komma i fråga för att bli invalda i Serafimerorden? Vilka värden är Serafimerordens officiella? I vilka sammanhang i den sena frihetstidens Stockholm blir dessa värden synliga för andra än ordens medlemmar?

Det svenska ordensväsendet får sin början 1748 under Fredrik I, med riksrådet Carl Gustaf Tessin som huvudansvarig för utformningen. Ur europeiskt perspektiv är det förhållandevis sent. Så gott som alla europeiska länder hade vid denna tid egna ordnar. Det var till dessa ordnar Tessin gick när han sökte källor och förebilder tillsammans med den kommitté som ansvarade för att ta fram ett stadgeförslag för det projekterade ordensväsendet. Statuterna kopierades helt enkelt efter mönster av andra ordnar, för Serafimerorden särskilt den franska Helgeandsorden, och anpassades sedan efter svenska förhållanden.[223] Med dessa som grund skapade Tessin och kommittén ett tredelat system med en riddarorden, Serafimerorden, samt två förtjänstordnar, Svärdsorden för militära och Nordstjärneorden för civila förtjänster. Systemet godkändes av rådet 14 mars men daterades i förordningen till 23 februari, det vill säga det datum när de först hade presenterats för Fredrik I.[224]

---

[222] Ett antal översiktsverk och jubileumsskrifter har genom åren ägnats Serafimerorden och de övriga kungliga riddarordnarna. De viktigaste är Robert Södermark, *Kungl. svenska riddareordnarna jämte konung Oscar II:s jubileumsminnestecken. Personhistoriskt praktverk* (Lund 1907), Aréen och Lewenhaupt, Karl Löfström, *Sveriges riddarordnar* (Stockholm 1948) samt *Kungliga Serafimerorden. 1748–1798*, red. Per Nordenvall (Stockholm 1998). Jag skulle här även vilja uppmärksamma "'En svensk Riddare=Orden'. Kring instiftandet av ett ordensväsende i Sverige år 1748", en artikel av Tom C. Bergroth som bygger på tidigare opublicerat material om arbetet med skapandet av de kungliga riddarordnarna och särskilt då kanslipresidenten Carl Gustaf Tessins intensiva arbete med ordnarnas statuter, *Livrustkammaren* 1997–98 (Stockholm), s. 2–90. Ordens stadgar återfinns i årstrycken 1748 (23 februari) och 1751 (25 november). Den sista revideringen av ordens statuter under 1700-talet kom 1798, men den versionen har jag lämnat därhän eftersom den ligger utanför den tidsperiod jag har valt att ägna denna ordenshistoriska studie. Dessutom finns ett antal ceremoniel i årstrycket från 1765 (28 april). De sistnämnda är införda i årstrycket för 1766 under Addenda.

[223] Bergroth, s. 21 ff.

[224] Ibid., s. 26.

Det fanns flera bevekelsegrunder till att skapa ett ordenssystem just vid slutet av 1740-talet. Ett av skälen var att det ansågs ge signaler av underordnande under främmande makt om tronföljaren Adolf Fredrik skulle krönas iförd den utländska ordensutmärkelse han hade tilldelats före sin upphöjelse till tronföljare i samband med Åbo-freden 1743, nämligen den ryska S:t Andreasorden. En annan anledning var fördelen för staten att kunna belöna förtjänta undersåtar med en orden i stället för mark eller pensioner. Massadlandet under Ulrika Eleonora hade inte uppskattats av de äldre adelssläkterna och ordnar sågs som ett långt bättre alternativ för den fattiga svenska nationen. Till sist kunde ordnar fungera som gåvor statsöverhuvuden emellan, en praxis som vid denna tid började komma i bruk vid de flesta europeiska hov.[225]

Till Serafimerorden var det, som vi redan vet, endast samhällets allra förnämsta som fick tillträde, ”Swenske Männ, hwilke af det allmänna giordt sig högst förtiente, och således bliwit wärdige at bekläda the ypperste Embeten i riket”.[226] I originalstatuterna stipulerades krav på generallöjtnants grad eller motsvarande för att en person ens skulle komma i fråga för inval. Dessutom måste en tilltänkt serafimerriddare före sin upphöjelse vara minst riddare av en av Kongl. Maj:ts övriga ordnar, alltså Svärdsorden eller Nordstjärneorden. Adelskap var en självskriven förutsättning för att kunna bli riddare av Serafimerorden liksom för att få beklä ämbeten inom orden. Den exklusiva karaktären underströks av att antalet platser var begränsat till 32 ledamöter, varav 24 svenska och 8 utländska män, vilket gjorde denna orden starkt eftertraktad. För att en ny riddare skulle kunna få tillträde måste en tidigare serafimerriddare ha avlidit. En ytterligare komponent i Serafimerordens självförståelse som en orden för de allra främsta låg i betonandet av ordens långa historia. Denna historia hade ingen verklighetsbakgrund utan var en del av en ordensretorisk allmänning där en ordens status var direkt avhängig av dess ålder och historiska rötter.[227] Kanske kan vi också se det som att serafimerriddarna skrevs in i en nationell tradition. Genom att uppmärksamma storheten i att vara svensk och att ingå i ett historiskt sammanhang gavs en retorisk möjlighet för dem som ledde sammankomsterna inom Serafimerorden att tona ned medlemmarnas individuella äregirighet till förmån för ett större, övergripande intresse.

Den stora relevansen för detta kapitel ligger i hur olika aktörer sätter *genus demonstrativum* i spel i de sammanhang när Serafimerorden är aktiv.

[225] Serafimerorden kunde enligt § 7 i första kapitlet av konungen tilldelas andra statsöverhuvuden ”til witnesbörd af besynnerlig wänskap och förtrolighet”, ett förhållande som inte påverkade det stipulerade antalet ordensriddare. Se även Bergroth, s. 19 f.

[226] *Kongl. Maj:ts Nådiga Förordning, Angående Trenne Riddare-Orden. Gifwen Stockholm i Råd-Cammaren then 23 Februarii 1748*, Årstrycket 1748, 23 februari. Ledamöterna i samtliga tre ordnar kallas ”riddare”. Dessutom finns den högre graden ”kommendörer” i Svärds- och Nordstjärneorden. Serafimerriddare innehar per automatik kommendörs värdighet i endera av de båda andra ordnarna.

[227] Bergroth, s. 19.

Den retoriska utmaningen ligger i att etablera värderingar som känns angelägna för gruppen som denna orden vänder sig till och att engagera dem i handlingar som stämmer överens med idealen. Som serafimerriddare ingår man en förbindelse med den svenske konungen i dennes roll som ordens stormästare. I de frågor som ordenskanslern ställer till den nye riddaren åtar sig den senare ett antal förpliktelser, där den sista understryker barmhärtighetstanken och välgörenhet med formuleringen ”hägna och beskydda the fattige, samt Enkor och faderlöse barn”.[228] Denna formulering ger en specifik prägel för Serafimerorden eftersom de övriga frågorna, där riddaren till exempel uppmanas att hålla fred med sina bröder och hedra den orden vari han har blivit mottagen, är allmänna ordensfrågor som hade kunnat förekomma i vilka ordnar eller ordenssällskap som helst. I det utnämningsbrev som ordenssekreteraren läser upp manas den nye riddaren att inte slå sig till ro med sin nyvunna ära utan att städse fortsätta sina ansträngningar till nationens gagn. Välgörenhet och sjukvård som organiserad plikt är ett specifikt ändamål för Serafimerorden. Samma ideal gör sig påminda i Tessins och Scheffers kanslerstal. I sin funktion som rikets förnämsta utmärkelse omfattas Serafimerorden av bestämmelser som skall skydda dess symboliska värde. Man får inte begära den för sig själv eller för andra. Inte heller får någon förorätta Serafimerordens värdighet i ord eller gärning och heller inte anmärka på konungens val av riddare.

Serafimerordens tryckta stadgar och ceremoniel

När jag har studerat primärmaterial för Serafimerorden har det nästan uteslutande handlat om tryckt material. Självklara i sammanhanget har årstrycken för 1748, 1751 och 1765 varit. De båda första innehåller ordens statuter medan det sistnämnda rör ceremonielet vid serafimerdagen, serafimerkapitlets sammankomst samt begravning av serafimerriddare. För att kunna säga något om vilka former retoriken tog sig inom Serafimerorden har jag använt mig av Carl Gustaf Tessins kanslerstal. Tessins tal gavs ut först 1778 i tryckt form.[229] Även om dessa kanslerstal inte nådde utanför serafimerkapitlet under Bacchi Ordens-epoken så är de av vikt för att förstå den dygdediskussion som fördes under mitten av frihetstiden.

Min beskrivning av Serafimerorden och dess förhållande till *genus demonstrativum* börjar i den yttre retoriken såsom varande en möjlig inspirationskälla för Bellman. Hur ser de tryckta stadgarna och ceremonielen för Serafimerorden ut? I sin ursprungligen publicerade form är ordens stadgar

[228] Årstrycket 1748, 23 februari.
[229] Carl Gustaf Tessin, *Tal, hållne af Hans Excellence, Riks-rådet m. m. Högvälborne Herr Grefve C. G. Tessin. Tal, hållne uti Kongl. Seraphimer Ordens Capitlet* (Stockholm 1778). Hans första tal som kansler finns dessutom med i årstrycket 1748, 18 april. Dessa tal var de i Kungl. Maj: ts Ordens arkiv som visade sig vara av intresse för min undersökning. Jag tackar professor Staffan Rosén för hans hjälp i detta ärende.

daterade 23 februari 1748. Dessa stadgar reviderades och kom i en ny tryckt version 25 november 1751. Det är dessa båda som kan ha haft betydelse för Bellman.[230]

Kurt Johannesson har antagit att Bellman hämtade ämbetsförteckningen till Bacchi Orden från Serafimerordens stadgar.[231] De ursprungliga statuterna upptog fyra stycken ämbetsmän: kanslern, som själv skulle vara serafimerriddare, skattmästaren, sekreteraren och ceremonimästaren. Vid sidan av dessa så skulle också två härolder utnämnas till tjänstgöring vid sammankomsterna. Samtliga dessa sex befattningshavare skulle tillhöra adeln. Liksom i de ordenssällskap som engagerade medelståndspersoner så svällde den administrativa apparaten och vid den första revideringen av statuerna tillkom ytterligare tre assisterande ämbetsmän. Dessa kommer jag dock att lämna därhän i den följande diskussionen, eftersom de inte tillförde några radikalt nya funktioner inom Serafimerordens administration och inte heller gjorde något avtryck i Bellmans fiktion.

Kanslern var den ledande ämbetsmannen och den verklige ledaren av ordens angelägenheter. Till hans uppgifter hörde att sammankalla ordensgillet, att föra ordet vid alla tillfällen, att tillse verkställandet av besluten samt att förvara och bevaka ordens stora sigill. Ordensskattmästaren handhade ordens ekonomiska förvaltning, svarade för medlens rätta användning och lämnade årligen kapitlet översikt över räkenskaperna. Dessutom var han ansvarig för ordenstecknen och övrig till orden hörande rekvisita. Ordenssekreteraren förde protokoll och matriklar, skötte löpande ärenden, vårdade ordens handlingar och såg till att samtliga riddare fick ordensstatuterna. Ordensceremonimästaren skötte och övervakade ordens ceremonier vid alla ordenssammankomster, samt såg till att Riddarholmskyrkan smyckades på ordensdagarna. Härolderna skulle alltid vara med och stod under ordensceremonimästarens befäl.

Som vi kommer att se fanns snarlika uppsättningar ämbetsmän i de tre sällskap vi kommer att möta i avsnittet som handlar om ordenssällskapen i Stockholm. Johannessons antagande om Bellmans initiala utnyttjande av Serafimerordens tryckta stadgar ser jag dock som fullt rimligt. De ämbetena, med undantag för ordenssekreteraren, samt härolderna finns alla på plats i hans fiktiva orden. De har inte riktigt de uppgifterna som Serafimerordens statuter föreskriver, men en sådan detaljrik överensstämmelse är kanske heller inte att förvänta sig. Vad vi kan konstatera om tillsättningen av poster i Bacchi Orden är att Bellman har valt ut några ämbeten och sedan funnit personer av viss kvalitet, bekanta för Bellmans auditorium, vilka han sedan tilldelat sådana roller i det backanaliska ordenskapitlet som kan förknippas med deras civila yrken. Till exempel är modellen för ordensklockaren Trundman den före detta studenten och klockaren vid spinnhuset Didrich

[230] En tredje version kom 1798. Koncept för denna version finns i UUB, F 465.
[231] Johannesson (1977), s. 107.

Johan Trundman medan ordenspukslagaren Stendecker är baserad på hovmusikanten Johan Kristoffer Steindecker.[232]

Vilken roll spelar sådana fasta retoriska situationer som dubbningar i samband med Serafimerordens högtidliga möten? I statuterna är denna procedur fastlagd i detalj. Först ställer kanslern sex frågor som varje riddare skall besvara jakande inför dubbningen. Frågorna är avfattade så att de bekräftar de dygder som de styrande vill etablera. Ordenssekreteraren läser därpå upp ett brev där riddarens rättigheter och skyldigheter slås fast. Därefter förestavar ordenskanslern riddareden för den som skall dubbas varefter dubbning sker. Så sker med ett kröningssvärd under det att konungen bekräftar att den nye riddaren är upptagen i Serafimerorden. Konungen avslutar med orden ”var värdig”, varpå han omfamnar den nye riddaren och säger ”Herren beskydde dig!” Riddaren tackar för vederfaren nåd och kysser konungens hand. Därefter gratuleras den nydubbade av övriga ordensbröder.

I årstrycket 1765 finns ett ceremoniel uppgjort av ordensceremonimästaren greve Cronstedt, såväl för kapitels hållande i riddarsalen som för begravning, med en mycket noggrant uppgjord ordning för hur allt skall fungera kring högtiden. Bellman kan ha låtit sig inspireras av detta ceremoniel när han utformade sina dubbnings- och parentationsceremonier, men det måste nog i så fall ha kompletteras av ritualen från 1751 med dess olika ämbetsbeskrivningar för att Bellman skall ha kunnat foga samman det hela. En annan möjlighet att han tog del av ordensväsendets aktiviteter genom tidningarnas nyhetsrapportering, och jag kommer att diskutera den möjligheten i detta kapitels avsnitt ”Hur beroende var Bacchi Orden av Serafimerorden?”

Tessins kanslerstal vid Serafimerordens sammankomster

I 14 § av Serafimerordens stadga av 1748 sägs följande om ordenskanslerns retoriska plikter inför dubbningen av en serafimerriddare:

> Therefter stiger Ordens Cantzleren up, och ställer sig på wänstra sidan om Konungen, samt kundgiöre huruledes thenne Orden bör hållas i wördning, och at then är stadgat til wälförtient belöning för Snille, Witterhet, Mandom och Tapperhet, samt huru stor heder och ära then niuter, som tå uptages i sådan Orden, then Konungen sielf aktar wärdig at bära. Och berätte han the synnerlige orsaker, som bewekt Konungen at utse thenne Herre och man til Riddare.[233]

Kanslerstalen erbjöd Serafimerordens ledande ämbetsinnehavare ett självklart tillfälle att påminna det församlade auditoriet om ordens dygder. Det återkommande motivet i talen är att den stora sorgen över förlusten av den

[232] StU IV, kommentardelen, s. 60 ff., Lönnroth (2005), s. 136 ff.
[233] Årstrycket 1748, 23 februari.

person som har gått bort motsvaras av glädjen över den nya person som väljs in i ordensgillet. I samtliga tal som jag har tagit del av framtonar exempeltanken och efterdömet, hur personerna som omnämns i särskilt hög grad står för Serafimerordens speciella dygder. Även om de har haft olika värv i samhället så förenas de genom ett amplifikatoriskt framhållande av vissa dygder: stabilitet, fosterlandskärlek, arbetsförmåga och obrottslig trohet mot konungen. Deras upphöjelse har inget att göra med otillbörligt favoriserande utan är ett resultat av deras egna ansträngningar i rikets tjänst. Kanslern får i sina tal tillfälle att utveckla ordensväsendets pedagogiska grundtanke för de nyinvalda och de efterlevande serafimerriddarna: I vad ligger äran? Hur vårda ordens dygder och därmed anseende? Hur eftersträva ära på ett värdigt sätt?

Serafimerorden samlade de yppersta i riket och utgjorde därmed en del av den representativa offentligheten. Deras värdighet innebar att de förväntades leda genom sitt exempel och omfatta rikets sjuk- och fattigvård med särskilt intresse i kraft av ordens omhuldade dygder barmhärtighet och oegennytta. De skulle även stå för stabilitet, ”at Svensk manna tro emot Svensk Öfverhet blifver evärdeligen fast och enhällig”, och inte följa diverse moder.[234] Detta senare stoiska, fosterländskt karaktäriserade ideal kännetecknar framför allt Tessins framställningar, och kan betraktas som ett retoriskt arv från en tidigare epok.[235] Ånyo märker vi dock att nobla ideal var en sak och efterlevnad av dessa en annan. Serafimerriddarnas klena närvaro vid kapitlen resulterade i ett dekret om böter för frånvaro 23 november 1767.[236]

Tessin var en känd och uppskattad vältalare i sin samtid. Det är självfallet så att det finns en formelmässighet i hans kanslerstal på så sätt att vissa fasta vändningar och givna perspektiv återkommer, detta eftersom han i sin ämbetsutövning genom Serafimerordens statuter var ålagd vissa retoriska uppgifter. Samtidigt är det möjligt att se att Tessin använde sina framträdanden på ett retoriskt medvetet sätt i så måtto att han omformulerade och varierade de tankar kring ära och dygd som utgör tyngdpunkten i hans framställningar. Tessin var dessutom, som medlem av frimurarlogen Saint Jean Auxiliaire och ordenssällskapet Pro Patria, en viktig aktör i Stockholms sällskapskretsar.

Jag kommer i min genomgång att lägga tonvikten vid hur Tessin i sina tal betonar äran i att vara en serafimerriddare, dels med avseende på att de invalda skall vårda den befintliga ära de äger i kraft av sin upphöjelse, dels att de skall tänka på och försöka efterlikna de efterföljansvärda exempel som deras företrädare har utgjort. Tessin lyfter i sina framställningar inte fram de glansfulla gesterna och magnifika handlingarna utan väljer i stället att uppmärksamma vikten av dygder som enkelhet och strävsamhet. Ett återkom-

[234] Tessin, s. 39.
[235] Delblanc, s. 28–35.
[236] Aréen och Lewenhaupt, I, s. 57 f.

mande tema i hans orationer är att det är de yppersta i samhället som måste värna de mest avgörande värdena och också kunna visa störst ödmjukhet.[237]

När Tessin 1751 tolkar Serafimerordens sorg över den tidigare detta år avlidne Fredrik I, ordens första överhuvud och främste företrädare, är det just sådana kvaliteter han låter karaktärisera den bortgångne. Förvisso förser Tessin Fredrik I med traditionella kungliga attribut som ”hög födsel”, ”träffelige böjelser”, ”Konunga-Krona”, ”hjältemod”, ”mildhet”, ”lycka” och ”Gudsfruktan” men konungens stora styrka låg, hävdar Tessin, i att han bland sina undersåtar skapade en ”otvungen lydnad” genom att styra med ”nåd och ej stränghet”. Det är det idealet som bör föresväva serafimerriddarna: ”[…] den vänligaste ibland oss, förtjente at vara vördad som den yppersta öfver oss: Dess lefnad vare Hjeltars eftersyn […]”[238] Självfallet förväntas Serafimerordens ledamöter eftersträva ära i kraft av sin aristokratiska identitet, men det ges föredömliga respektive förkastliga sätt att förverkliga denna äregirighet, en problematik som jag strax återkommer till.

Tessin förefaller försöka styra denna äregirighet för att hjälpa serafimerriddarna att bygga ett gott anseende. Den retoriska utmaningen blir för honom att få dem att vilja acceptera de enklare dygderna och handla därefter. Om och om igen understryker Tessin under hela sin ämbetstid värdet av att varje riddare iakttar ödmjukhet och idoghet i sin verksamhet, av vilket slag den än vara må. I kanslerstalet från 1752 får detta ideal följande uttryck: ”[…] hvar och en vårde idkesamt sitt anbetrodde kall!”[239] Det oförtrutna arbetet i det tysta är, menar han 1760, en serafimerriddares förnämsta kännemärke: ”Att klaga öfver tider, är veklingars fola; men at bättra tider är Riddares manbara värk, som ostördt vårdas bör.”[240]

Det går också att minska sin ära genom att ge efter för modenycker och fashionabla förhållningssätt. En serafimerriddare måste under sitt verksamma liv kunna stå emot sådana frestelser. Den som faller till föga för det intellektuellt mondäna och nyttjar sådana flyktiga medel för att skapa uppmärksamhet kring sin person använder sin äregirighet på fel sätt, fastslår Tessin i det tal han håller 1752: ”Svensk mandom yppe sig i alfvarsamt väsende och gammal Svensk ärbarhet, men prunkande ord, gäsande åthäfvor och obetänksam qvickhet, välje sig annat hemvist.”[241] 1755 kontrasterar han i en rad antiteser de båda förhållningssätten mot varandra. Belöningen att upphöjas till serafimerriddare är en offentlig ärebetygelse som, vilket han har konstaterat det föregående året, bottnar i ”Konungens uplysta val, förknippat

[237] Detta ideal finns även företrätt i efterträdaren Scheffers kanslerstal. Vid ordensdagen 1772 manar han de församlade riddarna ”at med upriktig ömhet och wänskap omfamna Edra Alla Bröder i denna Orden och med samma ömhet alla Edra medundersåtare i gemen; at af tålamod, fridsamhet, saktmodighet och wördnad för almänna författningar bidraga til almän enighet och at dessa dygder gifwa stora efterdömen åt dem som sådana icke kiänna”, F 465, UUB.
[238] Tessin, s. 14.
[239] Ibid., s. 27.
[240] Ibid., s. 49.
[241] Ibid., s. 27.

med allmänt förtroende".[242] Den som tror att later, manér och lögner för till höga äreställen misstar sig skändligen: "Uti Kongl. Maj:ts uplysta ögon gäller ingen lånt förtjenst, ingen ord-prunkande nit, ingen sjelf-rotad frögd, ingen nedrig och på andras fall bygd upvaktning, med et ord: litet vett och mycken konst, äro ej de medel, hvilka igenom lönnvägar, mörka gångar och slippriga stigar, föra til den Thron, inför hvilken dessa Heders-tecken utdelas af Sveriges konung […]"[243] Mot denna stapling av icke önskvärda egenskaper ställer sedan Tessin en dygdekatalog där han för fram tålamod, rättrådighet och fasthet som avgörande dygder för att kunna fylla en serafimerriddares mått:

> Hvaremot lysande bedrifter, ålder, nött och hunnen under allmän börda, vördnad för Öfverheten, oblandad med olåfliga lycko-afsigter, Medborgares skäliga befordran, vård öfver Lag och rätt, flit och idoghet, en oafbruten och tålig dygdevandel, äro de enda rätta egenskaper och de enda vilkor, på hvilka Sveriges konung sin Nåd Sveriges inbyggare tilbjuder.[244]

Att på bästa sätt representera och förkroppsliga ordens ideal är vad som anstår en serafimerriddare. Det är, framgår av Tessins tal, inte tillräckligt att bara synas: "En ordens vanheder är, när den som Orden bär, endast för Ordens skull firas".[245] Varken utanpåverket eller personerna själva är det mest intressanta. Tessin säger angående de yttre tecknen, själva ordensutmärkelserna, att de "bör vara kännetecken men ej väsentligheten af deras värde".[246] Serafimerorden kräver andlig storhet och mognad av sina riddare. 1760 konstaterar Tessin att "adelig härkomst är et förföriskt bländvärk och de fånigas lystnad, när den ej af ädelt sinnelag uplivas."[247] Han har dessförinnan beskrivit två avlidna bröder som inkarnationer av "Borgerlige omgängs-dygder", det vill säga egenskaper som "en sann Gudsfruktan, en jämn vandel, et stilla väsende, en ren nit, en ofärgad upriktighet, en orörlig ståndaktighet under oväder och motgång".[248] Det är kommentarer som dessa, och hur de kombineras, vilka låter ana att riddarlöftena om dygd och strävsamhet inte togs på det allvar som Tessin önskade. Det är ett känt faktum att Tessin var besviken på det svenska ordensväsendets utveckling, såväl med avseende på det efterhand övergivna postulatet att riddartecken skulle ersätta adelskap som på lystnaden efter ordnar som statussymboler.[249] Dessa problem tillstötte redan

[242] Tessin, s. 31.
[243] Ibid., s. 36.
[244] Ibid., s. 36.
[245] Ibid., s. 44.
[246] Ibid., s. 44.
[247] Ibid., s. 47.
[248] Ibid., s. 47.
[249] Bergroth, s. 80.

vid den första utnämningen där ett par mindre väl övertänkta beslut skapade ett klimat av avund och ifrågasättande.[250]

Den andra aspekten av äreframställningen hos Tessin, att lära av sina föregångare vad sann ära innebär, har att göra med parentationstänkandet i ordenskulturen. Det exempel vi lämnar efter oss är det som avgör hur framgångsrik vår levnad har varit. För att citera Tessin 1760: ”Den ej flera ord å sin Grift äskar, än dessa trenne, En Ärlig Man, den är en rätt riddare.”[251] När han 1752 låter fyra nya riddare fylla platserna efter de fyra som har avlidit sedan 1748 markerar han nogsamt att de bortgångna ”hafva oss påmint (om möjeligt vore et så vigtigt ämne at förgäta) det vi bör vara beredde, at, med lika frimodighet som de, bortbyta vår jordiska Riddare-drägt, emot den härlighet, som uppå oss, och uppå alla dem, som väl vandrat uppenbaras skal”.[252] Tessin förstärker de bortgångna serafimerriddarnas funktion som bjudande exempel för de lyssnande när han fortsätter:

> De njuta nu den nådebelöning, som en igenom dygdegärningar pröfvad tro värkar; Den allbjudande rösten har kallat dem ifrån den mödosamma bevakning dem ombetrodd varit; och deras förtjänta lof har, å detta rumme upäggat och ärindrat oss, at, med lika brinnande drift som de, gå uppå dödelighetens väg til odödelighetens boning.[253]

Jag behandlade tidigare Tessins uppställande av motexempel, framför allt det faktum att det för en serafimerriddare gäller att inte förslösa det förtroende man har fått i och med sin utnämning. Retorikens diskussion av *decorum* blir viktig när vi vill förstå hur Tessin använder bortgångna riddare som förebilder, inte bara för de nytillträddas räkning utan även för kapitlet som helhet. De korta orden över de döda ger Tessin en möjlighet att påminna om Serafimerordens viktigaste dygder och hur en riddare bör leva upp till dessa dygder för att få ett hedrande eftermäle. Om vi föreställer oss att talen inte fick spridning utanför serafimerkapitlet har Tessin en bestämd publik i tankarna, nämligen den som lyssnar till hans tal vid högtidssammankomsten.[254] Om talen inte var avsedda för en läsande publik får vi anta att Tessin har valt sina formuleringar för att påverka just serafimerriddarna till att följa vissa för dem passande ideal och sky andra. I Tessins varningar mot religiöst fritänkeri och intellektuellt poserande ligger också påbudet att det är Serafimerorden och dess medlemmar som bör utgöra det främsta bålverket mot sådana tendenser. I talet från 1760 säger Tessin: ”Ty förderfvat hjertelag, nedrigt

[250] En samtida kommentar om det uppjagade stämningsläget inför första dubbningen står att läsa i ett brev från Lovisa Ulrika till sin bror Fredrik II av Preussen, Bergroth, s. 37.
[251] Tessin, s. 49.
[252] Ibid., s. 20 f.
[253] Ibid., s. 21.
[254] Utgivaren Simmingskiöld fick inhämta tillstånd av ordenskanslern för att få trycka Tessins tal i Serafimerorden, Tessin, ”Företal”, s. [III].

tänkesätt och vändande dygd böra upprättas af dem och genom deras efterdömmen, som lycka, förtjenst och Konungens förtroende på Rikets hederssäten upsatt."[255]

Tessin använder i sina tal de bortgångna serafimerriddarna för att inskärpa nödvändigheten av att inte bara mäta sig med dessa utan att om möjligt utföra ännu större bragder än de har åstadkommit. När Tessin 1757 tar till orda är det den aktiva tävlan som står i fokus: "Ju flere medtäflare, ju mera spända krafter."[256] 1761, det sista år han innehar posten som ordenskansler, riktar han en direkt uppmaning till församlingen som berör båda motiven: "Fiken efter at nå de framlednes heder, beröm och ärefloder, upväcken de lefvandes täflan, af hvilken Öfverhet, Land och Medborgare frukten hämta […]"[257] Att hänvisa till att nationen kan dra nytta av de enskilda medborgarnas ansträngningar är ett viktigt argument i frihetstidens Sverige. En av de nödvändiga förutsättningarna för att kunna bli kallad till serafimerriddare är, vilket Tessin understryker 1755, att den nyutnämnde förväntas fylla det tomrum som den avlidne har lämnat efter sig. Om det inte går att hitta goda efterträdare så är nationen i ett olyckligt läge. Detta ställer krav på den nyinvalde riddaren att inte slå sig till ro med sin nyvunna grad utan att med de höga förebilderna som ledstjärna oförtrutet arbeta vidare i rikets tjänst.

Mönstren som vi har mött i Serafimerorden är viktiga att tänka på när vi kommer till Bacchi Orden och särskilt parentationerna som hålls där. Det som förenar de avlidna serafimerriddarna är att de i kanslerstalen blir till exemplariska företrädare för Serafimerordens dygder. Med dem som förebilder kan de kvarlevande finna ledning i sin egen ordensgärning.

[255] Tessin, s. 48.
[256] Ibid., s. 44.
[257] Ibid., s. 50.

Hur beroende var Bacchi Orden av Serafimerorden?

Att Serafimerorden skulle vara den stora förebilden för Bacchi Orden är en sedan länge inarbetad tanke i Bellmansforskningen.[258] Jag är av den bestämda uppfattningen att vår förståelse av Bacchi Orden skulle tjäna på ett breddat perspektiv, där Serafimerorden ingår som en av flera tänkbara förebilder. Flera av mina föregångare har låtit sina analyser av Bacchi Ordens ceremoniella karaktär utgå från publikens kunskaper och det faktum att Bellmans lyssnare var vana att uttolka olika undermeningar ur symboliskt laddade representationer av olika slag. Jag är alldeles ense med dem om att de människor som tog del av Bellmans ordensupptåg med största säkerhet var vana att tyda symboler. Men var de vana att tyda just Serafimerordens symboler? Dess processioner? Dess dubbningar, ordenskapitel och parentationer? När Johannesson menar att det för adelsmännen och tjänstemännen i Bellmans publik var ”ett hägrande slutmål att själv en gång få vandra i dessa processioner” är det samtidigt nödvändigt att påminna sig att ingen i Bellmans publik socialt var i närheten av att kunna komma i fråga för inval i Serafimerorden.[259]

Serafimerorden hade självfallet betydelse för Bellmans ordensparodi. Den var en offentlig manifestation av frihetstidens höga värdering av det stoiska idealet, ett ideal som i exempelvis Tessins talekonst beskrivs som ett träget arbete till fosterlandets gagn i förtröstan på en eftervärlds rättvisa uppskattning. Det jag ställer mig tvivlande till är att den har fått rollen som nära nog uteslutande källa för Bellman och, med tanke på publikens förförståelse, att det var Serafimerorden som tankarna skulle gå till när han satte upp sina Bacchi Ordens-kapitel. Bellman hämtade förmodligen idéer till sitt eget ordenssällskap ur de kungliga riddarordnarnas tryckta ceremoniel. Särskilt de tidiga kapitlen, med vapensköldar, processioner, dubbningar, predikningar och ordensdräkter, visar avsevärda överensstämmelser med sådana ceremoniella inslag som förekom i samband med firandet av ordnarnas stora högtidsdag i april månad.[260] Att ordensväsendet var en bekant del av statsapparaten för hans publik – inte minst dem med ämbetsmannaerfarenheter – är ett givet faktum. Men kan vi förutsätta att de lyssnare som tog del av Bellmans

[258] Föreställningen möter redan i Carléns utgåva av Bacchi Ordens-texterna – Carl Michael Bellman, *Handlingar rörande Bacchi Ordenskapitel*, Samlade skrifter, II, red. Joh[an] Gabr[iel] Carlén (Stockholm 1861), s. 3 – och har sedan förts vidare i texter som Vilhelm Andersen, *Bacchustoget i Norden* (København 1904), Johannesson (1977), s. 104 och Stålmarck (2000), s. 50.

[259] Johannesson (1977) , s. 104.

[260] Denna dag angavs i 1748 års statuter som infallande 17 april men flyttades sedermera till 28 april, se Aréen och Lewenhaupt, I, s. 20 samt Bergroth, s. 37. Den stora ordensdagen, reglerad av ett omfattande ceremoniel, kompletterades av en mindre ordensdag, främst ägnad administrativa angelägenheter, måndagen före första advent, se Aréen och Lewenhaupt, I, s. 52 f., 55–64.

föreställningar tolkade in just det kungliga ordensväsendets specifika formuleringar i de backanaliska varianterna av ordenskultur?[261]

En väg att ta sig an problematiken är genom att studera pressens rapportering om de kungliga riddarordnarnas angelägenheter under 1760- och 1770-talen. Därigenom får vi en bild av hur ofta och hur ingående de presenterades för den läsande allmänheten. Ett sådant förfaringssätt kan dessutom leda oss närmare ett svar på frågan om Bellman kan ha fått uppslag till sin ordensparodi genom uppgifter i Stockholmstidningarna. Om vi till att börja med ser till vad stadgarna påbjöd om ordens högtidsdags firande låter de meddela att ordenskapitlet som hölls i samband med den stora ordensdagen skulle följas av procession till samlingslokalen där gudstjänst skulle hållas med dubbning av nya riddare. Fram till 1755 hölls denna gudstjänst i Riddarholmskyrkan. Därefter blev Ordenssalen på Slottet den nya samlingspunkten för ordenskapitlet och gudstjänsten hölls i Slottskyrkan. Den procession som fram till 1755 borde ha kunnat beskådas av många fick därmed en mer sluten prägel. Högtidligheten i Slottskyrkan verkar av 1765 års tryckta ceremoniel att döma dessutom ha haft starkt exklusiv karaktär.[262]

[261] Jag skulle här vilja lägga till ett par kommentarer angående kompletterande tolkningsmöjligheter av sådana ceremoniella handlingar. De porträtt som sätts upp i Bacchi Ordens lokaler jämförs i kommentaren till StU IV med Serafimerordens uppsättning av ledamöternas vapensköldar i Riddarholmskyrkan. Vad gäller vapensköldar i ordenssammanhang är det värt att hålla i minnet att sådana även förekom i civila ordenssällskap, se till exempel Pro Patria, ”Ceremonial wid Canonisations-Acten och för De Lysande Riddare Bröders införande uti Odödlighetens Boning”, F 8: 2, SSA. Vapensköldar till allmän beskådan fanns också i ansenlig mängd i Riddarhusets stora sal, som användes för offentlig konsertverksamhet från 1730-talet och framåt, se Patrik Vretblad, *Konsertlivet i 1700-talets Stockholm* (Stockholm 1918), s. 8 ff. Och hur rik skörd av serafimersköldar fanns egentligen att beskåda i Riddarholmskyrkan? Ordenskanslern Tessin noterade misslynt 17 april 1750 att serafimerriddarna slarvade med att färdigställa sina sköldar. I början av 1760-talet gjordes en samlad ansträngning att få alla sköldar färdiga, men den ledde inte heller till önskad förbättring utan ansvariga fick uppgivet konstatera att ”derutinnan […] åtskilligt saknas, som till en anständig ordning skulle bidraga och sjelfwa Ordens wärdighet synes fordra”, Aréen och Lewenhaupt, I, s. 81 f. Apropå processioner bör vi också komma ihåg att de inte var ett exklusivt privilegium för Serafimerorden utan ett vanligt ceremoniellt uttryck i Stockholm från 1500-talet och framåt i samband med begravningar och olika ordenssällskaps högtidsdagar, för att bara nämna några tillfällen, se Kurt Johannesson, ”Renässansens latinpoesi: Studier kring Henricus Mollerus”, *Vetenskapens träd. Idéhistoriska studier tillägnade Sten Lindroth 28.XII 1974* (Stockholm 1974), s. 72. Simonsen har uppmärksammat hur processioner, utfärder och andra offentliga manifestationer utgjorde en del i 1700-talets svenska ordenssällskaps ansträngningar att bli accepterade av sin lokala omgivning, s. 103 f.

[262] Ceremonielet låter under § 5 förstå att speciella platser fanns anvisade för diplomatkåren liksom för hovdamerna, *Ceremonial wid Kongl. Seraphiner Ordens-Dag som årligen hålles then 28 April. Af Kongl. Maj:t i nåder stadfäst, 1765* (Stockholm 1765). Om tillträde för allmänheten till gudstjänsten nämns inget i ceremonielet, men tydligen fanns platser för de ståndspersoner och sådant borgerskap som hade tilldelats inträdespoletter, Bergroth, s. 56. Bergroth återger även en skiss för placeringen i Riddarholmskyrkan, s. 63 samt kanslirådet Johan Gabriel Sacks ögonvittnesskildring av händelserna denna ordensdag, s. 64 ff.

I min genomgång har jag koncentrerat mig på ordensdagarna eftersom de var ordensväsendets regelbundna begivenheter.[263] *Stockholms Post-Tidningar*, periodens ledande organ för den som önskade ta del av officiella kungörelser, rapporterar under hela 1760-talet plikttroget om ordensdagen 28 april och resultatet av ordenskapitlets beslut 22 november.[264] Mönstret är att ordens stora högtidsdag får ett till två omnämnanden per år medan de utnämningar som har skett i ordenskapitlet ägnas ett. Det skulle vara en kraftfull överdrift att hävda att pressbevakningen är ingående och detaljrik. Rapporteringen består av knapphändiga notiser om utnämningar, dubbningar och att deltagarna har besökt ordensgudstjänsten i Slottskyrkan i samband med ordenskapitlets hållande. Inga utförligare skildringar än så ges av vad som har hänt.

Jag har med dessa anmärkningar velat peka på vissa problem som möter om Serafimerorden ges en alltför dominerande roll som förlaga för Bacchi Orden. För att de parodiska effekterna skulle kunna fungera vid framförandena var Bellman tvungen att arbeta med mönster som inte bara var bekanta utan även aktuella för publiken.[265] Det kan knappast ha varit en självklarhet för Bellman att våga förutsätta en ingående kännedom om Serafimerordens

---

[263] Som bekant fanns även ett särskilt ceremoniel för serafimerbegravningar, *Ceremonial wid Kongl. Seraphiner-Ordens Riddare Begrafning i Riddareholms Kyrkan. Af Kongl. Maj:t i Nåder Stadfäst, 1765* (Stockholm 1765). Den representativa prakt som ceremonielet föreskrev kom att reduceras på grund av serafimerriddarnas protester mot de kostnader som en regelmässig begravning innebar för de efterlevande. 1754 fick riddarna tillstånd att ordna som de själva önskade med sin jordfästning och det enda som reglerades via ordens statuter var att serafimerringning skulle utföras. Den allmänna tendensen under 1700-talet var också att begravningssederna fortlöpande förenklades, se Stenberg, s. 21. Undantag fanns dock. Oxenstierna skriver i sin dagbok om begravningen 1769 av Jakob Albrekt von Lantinghausen, serafimerriddare och överståthållare i Stockholm: ”Öfverståthållaren Lantinghausen begrofs i dag med Seraphimer begrafning, det vill säga med några hundrade vagnslyktor och jag såg denna procession i ett fönster hos Silfversparres i Delviks hus vid Norrbro.”, s. 75. Nu lär just denna begravning ha varit en extra stor manifestation på grund av Lantingshausens oomtvistat starka ställning i Stockholm och anseende, Delblanc, 126 ff. Jämför med Oxenstiernas anteckning om den i tiden närliggande begravningshögtiden för bondeståndets talman Olof Håkansson, s. 64. Även där förekom en stor procession trots Håkanssons blygsammare sociala ställning.

[264] Angående *Stockholms Post-Tidningar* som förmedlare av sådana inrikes nyheter som rörde hovet och officiella utnämningar, se Ingemar Oscarsson, ”Från statstidning till akademitidning”, *Världens äldsta. Post- och Inrikes Tidningar under 1600-, 1700-, 1800-, 1900 och 2000-talen*, red. Karl Erik Gustafsson och Per Rydén (Stockholm 2005), s. 143 ff., 167. Jag har gått igenom *Stockholms Post-Tidningar* 1760–1769 för att spåra uppgifter beträffande ordensdagarnas firande. Årtiondet är valt eftersom det gott och väl täcker Bacchi Ordens formativa period. För den stora ordensdagen har jag studerat samtliga nummer under mars till och med maj månad. Publiceringstakten under denna tremånadersperiod ligger mellan 24 och 26 nummer per år. Jag har valt detta tidspann för att i görligaste mån kunna finna uppgifter om förberedelser inför högtidsdagen i april liksom eventuella efterspel. För den mindre ordensdagen har jag nöjt mig med att söka noteringar måndagen före första advent, samt genomfört stickprovskontroller under december månad. En kontrolläsning av *Stockholms Wecko-blad* under samma decennium och perioder har visat att denna publikation över huvud taget inte uppmärksammade de kungliga riddarordnarna.

[265] Gunnar Hillbom, kommentar till StU XIX, s. 4.

olika ceremonier hos sin publik, även om den och övriga riddarordnar i sig var officiella uttryck för statsmakten. De offentliga källorna avslöjar inte mycket om innehållet i ceremonierna för dem som står utanför ordensväsendet. Dess synliga manifestationer påminner, vilket vi strax skall se, om liknande tecken och symboler inom andra sällskap. Inte heller verkar dagspressen ha kunnat skänka Bellman och hans publik någon mer ingående kunskap. Minst lika troligt är, menar jag, att Bellmans publik var mycket väl bekant med sådan ordensanknuten vältalighet som förekommer i Serafimerorden men via sällskap som låg dem betydligt närmare än rikets förnämsta orden. I frimurarlogerna, Pro Patria och Utile Dulci kunde Bellmans publik komma i kontakt med *decorum*, symbolstinna ceremoniel och hierarkiskt tänkande som inskolning i olika värdesystem. Till sådana slutna ordenssällskap, med frekventa sammankomster och en retoriskt genomsyrad möteskultur som anslöt sig till liknande altruistiska och nyttobetonande motivkretsar som i de kungliga riddarordnarna, kommer vi nu.

Ordenssällskapen i Stockholm

De tre sällskap som jag har valt att uppmärksamma är frimurarlogerna i huvudstaden, Pro Patria och Utile Dulci. I samtliga dessa tre ordenssällskap möttes nämligen de grupperingar som intresserade sig för och bar upp ordenslivet.[266] Att jag har valt ut dessa tre kommer sig dessutom av att de bekände sig till olika ändamål eller funktioner. Därmed ger de en bred bild av den ordenskultur som Stockholms ledande kretsar enrollerade sig i under perioden. Hos Frimurarorden, som etablerade sig i Sverige 1735, hette hu-

[266] Jonas Andersson & Andreas Önnerfors, ”Förteckning över svenska 1700-talsfrimurare” i *Mystiskt brödraskap – mäktigt nätverk. Studier i det svenska 1700-talsfrimureriet*, red. Andreas Önnerfors (Lund 2006), *Förtekning på ledamöterna af Samhället Pro Patria, för året 1778* (Stockholm 1779) och de båda handskrivna matriklarna ”Matrikel för Den Svenska Landt-Orden Pro Patria”, D 8: 2 jämte ”Matrickel öfver Ledamöterna uti Samhället Pro Patria”, D 8: 3, SSA samt den handskrivna matrikel för Utile Dulci som återfinns i U 169 k (UUB). För att mycket kortfattat kunna beskriva ordenssällskapens medlemsprofiler har jag använt den yrkeskategorisering som Simonsen presenterar i sin avhandling, s. 190 ff. Jag har endast haft som mål att ge en generell bild av sällskapens sammansättning. I dessa matriklar kan man se en uppenbar majoritet av högre ämbetsmän inom administration samt inom offentlig och privat tjänst, högre kyrkliga och akademiska ämbeten och yrken, handlande med egen rörelse samt burskapsbundna hantverksyrken jämte officerare över underofficers rang samtidigt som det råder en närmast total frånvaro av representanter för samhällets lägre skikt. Några få gånger förekommer yrkesbeteckningar som ”betjent”, ”styckjunkare”, ”waktmästare”, ”stadstjenare”, ”hårfriseur” och ”skräddare” i Frimurarordens generalmatrikel, men dessa företrädare för grupper utanför de eliter som utgör rekryteringsunderlaget för ordnarna i Stockholm är tjänande bröder, alltså uppassare som sköter de praktiska sysslorna inom logerna. Inom det franska frimurarsystemet, där dessa bröder kallas *Freres-Servants*, omfattades även de av broderskapsidealet. De fick dock inte erhålla någon högre grad än lärlingsgraden och kunde därmed inte heller bli mästare i en frimurarloge, *L'Ordre des Franc-Maçons Trahi*, s. 42 ff., 152.

vudändamålet filantropi, med officiella institutioner som Frimurarbarnhusen i Stockholm och Göteborg, grundade 1753 respektive 1757, och den pensionskassa för invalidiserade soldater som Svenska Arméens loge i Greifswald upprättade. I det 1766 stiftade Pro Patria var i stället praktisk upplysningsverksamhet till rikets nytta det primära syftet, att ”i det Allmänna utsätta Frågor till besvarande, i sådane ämnen, som gagnade Rikets Handel, Åkerbruk och öfrige näringar, samt med Premium belöna och upmuntra snälle Konstnärer och idoge Landthushållare”.[267] Utile Dulci, slutligen, bildat ungefär samtidigt som Pro Patria, gjorde den akademiska vitterheten till sin hjärtefråga. Med argumentet att god smak leder till goda seder framhävde ledamöterna det didaktiska inom skaldekonsten, möjligheten och nödvändigheten av att förena det ljuva och det nyttiga genom att ”högt och värdigt sjunga om Gud och verlden, om lifvet och odödligheten”.[268]

Samtidigt som ordnarna skilde sig åt i sina öppna eller officiella åtaganden så hade de den dolda moraliska dimensionen som förenande angelägenhet. [269] Den inre verksamheten var en moralpedagogisk process, där insikter i vad slags levnadssätt som inte bara skulle kunna utan borde tillämpas människor emellan gavs de invalda via retoriska medel. I Stockholms olika ordnar skapades en föreställning om medlemmarna som en moralisk elit. Det handlar i ordenssällskapen inte om innovativ eller radikal retorik utan om att inom ramen för en samtidigt oprövad och reglerad umgängesform få de aktiva att känna sig som värdiga representanter för denna nya elit, trofast enade kring ordens dygder. Tidlösheten i dessa dygder blir en motiverande faktor. I de ordenslegender som är ett återkommande mönster i många ordnar betonas hur ordnarna genom hela sin existens har varit trogna dessa eviga värden, sådana ideal som är gemensamma för alla rättänkande människor.

Stockholms ordenssällskap kom därigenom att fungera som experimentverkstäder för ett förtjänstbaserat tänkande snarare än ett belöningssystem baserat på börd. Föredömliga medlemmar var de som i sitt konsekventa och flitiga praktiserande av ett visst ordenssällskaps dygder hade ”gjort sig förtjente af vårt Samhälles vördnad och tacksamhet”.[270] För de ledande ämbetsinnehavarna underströk ceremonielen det som en oförgätlig plikt att ”ej allenast sjelf styra och råda till Denna Ordens Sannskyldiga Gagn och Bästa, utan ock föregå alle Riddare och Bröder med Efterdöme af Kärlek, Wördnad och Trohet emot Gud, Konung och Fädernesland”.[271]

---

[267] ”Berättelse om Landt Gillet och dess förvandlande til ett Ordens Samhälle kallat: Svenska Landtorden Pro Patria; börjad ifrån den tid Presidenten Carleson emottog styrelsen af Landt-Gillet, och slutar sig år 1772”, F 8: 3, SSA.

[268] *Vitterhets-nöjen. Första delen* (Stockholm 1769), s. 9.

[269] ”Organizations oriented around an element of secrecy which comes to have a positive value in and of itself may be designated as secret societies [...] To them secrecy is formal and ritualistic, and if not always possessing a preponderant value it is frequently given a place of special importance by the group.”, Gist, s. 20.

[270] Formuleringen återfinns i en uttydning av ceremonierna vid riddargraden, U 169 k, UUB.

[271] [Ceremoniel för Pro Patrias femte grad], F 8: 3, SSA.

För denna moraliska elit gällde det att först odla sina dygder bland likasinnade för att sedan kunna förmedla de uppnådda kunskaperna till utomstående genom att själva framträda som goda exempel, att presentera ”vår vandel verlden til efterdöme”.[272] När man i Utile Dulci svor in de nyantagna riddarna uppmanades dessa att energiskt förkovra sig i dygden självkännedom som det pålitligaste skyddet mot lasten egenkärlek. Dessutom framhävde förklaringen över ceremonierna som de nyantagna hade fått undergå ett uppdrag, nämligen det apostoliska uppdraget att i vidare kretsar sprida vikten av att känna sig själv: ”Wår Ordens Instiftare kände denna Ädla kundskap: Ju mera sällan de träffade den hos menniskor af deras tid, ju mera tändes deras ifver, och önskan, at kunna rikta menskligheten, med flere hiertan af så ädelt wärde.”[273] Den lilla upplysta skaran hade alltså ett ansvar för att sprida sina värdefulla kunskaper till dem som kan tänkas vilja dela dem. Detta kan vi jämföra med de backanaliska lärdomar som Janke Jensen, Planberg, Trundman och de andra entusiastiskt förfäktar under sina ordensmöten.

Material

Valet av dessa tre ordenssällskap är delvis en konsekvens av materialläget, på så sätt att de var stora och framgångsrika sällskap från vilka en avsevärd mängd material har bevarats.[274] Jag har använt ceremoniel, stadgar och protokoll för att spåra i vilka former den ceremoniella retoriken bidrar till att skapa ett engagemang hos deltagarna i dessa tre ordenssällskap. Materialet är i stor utsträckning handskrivet men i synnerhet för Frimurarorden har jag konsulterat material som har varit avsett för intern konsumtion och sedan har tryckts och sålts till en läsande publik utanför ordnarna. Detta innebär att innehållet kan vara tillrättalagt inför publiceringen, en möjlig diskrepans mellan vad bröderna respektive läsande allmänhet fick ta del av vilken jag har försökt parera genom att utnyttja flera tryckta källor och läsa dem mot varandra.[275] Även om det otryckta materialet ger en mer genuin, i bemärkelsen oredigerad bild av sällskapen, så visar de tryck jag har använt mig av vilka värden ett sällskap ville eller kunde förknippas med inför allmänheten. För en undersökning som är ägnad *genus demonstrativum* och konstruktionen av dygder har därför även det tryckta materialet ett avgjort intresse. Trots glidningen mellan tryckt och otryckt ser jag en styrka i att flera ordnar visas

[272] [Johannes Briant], *Utdrag af några tal, hållna för et lagligit Frimurare Samfund* (Stockholm 1760), s. 13. Se även Stenius, s. 115 f.
[273] ”Ceremoniel för riddargraden”, U 169 k, UUB.
[274] Clark, s. 10.
[275] Flera forskare har kommenterat de olika metodologiska utmaningar det innebär att arbeta med tryckt material i studiet av 1700-talets ordenskultur. Se Simonsen, s. 24–30, Kristiane Hasselmann, *Die Rituale der Freimaurer. Zur Konstitution eines bürgerlichen Habitus im England des 18. Jahrhunderts* (diss. Berlin 2005; Bielefeld 2009), s. 154–160 och Önnerfors (2006b), s. 23 ff. Ett exempel på jämförande läsningar av ordenstexter finner man hos Önnerfors (2006a), s. 53–70.

upp samt att åtskilligt av materialet, oavsett om det föreligger i tryckt eller handskriven form, tidigare är obeaktat inom historiskt inriktad retorikforskning.

Bredden i materialet menar jag också vara en fördel för min analys. Stadgar, ämbetsbeskrivningar och protokoll ger den ena sidan av ordnarnas enskilda uppgifter, nämligen det arbete som var administrativt till sin karaktär. Här kunde spörsmål rörande ordnarnas styrelse och ekonomi dryftas men även frågor som hade med den verksamhet att göra som var riktad mot det omgivande samhället. I detta arbete rådde en strikt ämbetshierarki tillsammans med en principiell jämlikhet. Alla bröder hade inte bara möjlighet utan uppmanades att meritera sig så långt intresset räckte genom att flitigt engagera sig i sysslorna under ledning av de utsedda ämbetsinnehavarna. Den trägna mödan i ordens tjänst var en del av varje medlems utveckling av sina dygder.

Men ordnarnas verksamhet bestod inte bara av plikter utan även av nöje. Receptioner i de olika graderna, gemensamma måltider och firandet av högtidsdagar gav en annan möjlighet att sätta normer i rörelse. Denna andra sida, långt mer praktfull och fantasieggande än de prosaiska sammanträdena med diskussioner om kvartalsavgifter och revideringar av ordensparagrafer, syftade också till att levandegöra önskvärda dygder för deltagarna. Av särskilt intresse har jag funnit de förklaringar över ceremonierna vara som är ett stående inslag i samtliga de tre ordnar som jag behandlar i detta arbete. I dessa uttydningar av de allegoriska ceremonier som medlemmarna fick ta del i och av, som agerande eller åskådare, serverar ordens befattningshavare de moralpedagogiska lärdomarna i klartext. Det skiljer dem från de kungliga riddarordnarna. Plikt och nöje, stadgar och ceremonier, existerar således sida vid sida i ordnarna. Därför är det viktigt för mig att ta mig an ordnarnas inre värdeladdade retorik ur båda dessa avseenden för att få en heltäckande uppfattning om hur de samverkade i frammanandet av dygder.

Vad beträffar min tidsavgränsning ligger tyngdpunkten på 1760- och 1770-tal, självklart för att det är då Bacchi Ordens-föreställningarna äger rum men dessutom på grund av att dessa båda decennier utgör den första blomstringstiden för dessa sällskap i Stockholm och Sverige.[276]

[276] Stenius, s. 109.

Lojalitet mot orden och bröderna – Stockholms frimurarloger

I denna del står det svenska frimureriet i centrum. Frimurarorden var det mest prestigefyllda ordenssällskapet i Stockholm, även om det inte fick en helt enhetlig organisation förrän hertig Karl, med ambitionen att omdana den svenska frimurarverksamheten till en ”skola för dygd, gudsfruktan och goda seder”, genomdrev en reformering av Frimurarordens organisation och gradstruktur som vann full kraft 1800.[277] Efter att Frimurarorden hade konstituerats i London 1717, med James Andersons organisatoriska och ideologiska grundlagar för orden 1723 som ett avgörande steg för ordens konsolidering, etablerade den sig snabbt i övriga Europa. Redan under 1730-talet fanns frimurarloger bland annat i Frankrike, Nederländerna, Ryssland, Schweiz och flera tyska stater.[278] I Sverige fick frimureriet sin officiella introduktion i Sverige 17 mars 1735 när Carl Gustaf Tessin som förste frimurare på svensk mark recipierades av Axel Wrede-Sparre, den senare upptagen i en frimurarloge 1731 i samband med sin vistelse i Frankrike.[279]

Frimureriet blev efterhand oerhört populärt i huvudstaden vilket ledde till en speciell situation med ett flertal olika loger, olika inriktningar för verksamheten, olika språk inom logerna och till en viss del med medlemmar rekryterade från olika samhällsskikt. Från 1750-talet inträder dock en stabilitet i den stockholmska frimurarkulturen, med den inflytelserika logen S:t Jean Auxiliaires upprättande 1752 som den viktigaste händelsen.[280] Denna loge hade det exklusiva privilegiet att instifta nya svenska loger. Om nu den högreståndskaraktär som kännetecknade de föregående decenniernas svenska frimurarloger inte längre var lika uttalad så utgjorde logerna likväl slutna sällskap. Liksom i övriga Europa krävdes vissa reella och symboliska tillgångar för att få inträda i en frimurarloge. Ansenliga gradavgifter, rekommendationer från initierade frimurare och tid att sätta av för regelbundna möten är exempel på sådana faktorer som begränsade urvalet av möjliga recipiender.[281]

Under 1760- och 1770-talen kan vi tala om en gemensam grund för frimurarverksamheten i Stockholm. Stora Landslogen, det svenska frimureriets

[277] Sten Svensson, ”Den svenska riten grundas”, *Hertig Carl och det svenska frimureriet*, red. Dan Eklund, Sten Svensson & Hans Berg (Uppsala 2010), s. 49, 53 ff.
[278] Svensson (2010), s. 41.
[279] Ibid., s. 44.
[280] Ibid., s. 45 ff., [Carl Ludvig Henning Thulstrup], *Anteckningar till svenska frimureriets historia, berörande tiden från frimureriets införande i Sverige till hertig Carls af Södermanland öfvertagande af styrelsen öfver Svenska Frimurareorden*, I (Stockholm 1892), s. 16 ff., 64 f.
[281] Clark, s. 219. Bellman blev själv frimurare, men inträdde för sent i denna orden för att kunna utnyttja egna erfarenheter för Bacchi Ordens räkning. I logeprotokollet från Bellmans reception som frimurare i 7de Johanneslogen 3 juli 1776 möter under Bellmans namn upplysningen ”förut ledamot af Sällskapet Pro Patria”, Rudbeck, s. 110.

representantförsamling bildad 1760, övertog S:t Jean Auxiliaires rätt att konstituera loger och blev därmed ordens tyngsta beslutande organ.[282] Trots slutenheten var Frimurarorden ett välkänt sällskap i Stockholm under denna period, inte minst för att det var stadens största enskilda slutna ordenssällskap men även tack vare de offentliga filantropiska manifestationerna med Frimurarebarnhuset som den tyngst vägande.[283] Det är den förhållandevis homogena medlemskadern och den centralt styrda verksamheten som gör att jag fortsättningsvis vågar diskutera Frimurarorden i Stockholm under 1760- och 1770-talen som ett enhetligt fenomen.

Vad kommer Frimurarorden ur? En källa är den religiösa bakgrunden, närmare bestämt de medeltida andliga riddarordnarna. Denna tradition åberopades ofta i ordnarnas interna retorik där man i ceremonielen gång på gång återkom till plikten att vara en riddersman. Även i tryckt material förekommer hänvisningar till riddartraditionen och att dessa ordnars plikter och skyldigheter ”hvila än i dag, över alla rättskaffens Riddare, i hvad Orden de än, igenom särskilte stadgar, äro samlade”.[284] Inom frimureriets högre grader är förhållandet till Tempelriddarorden, en militär munkorden som upplöstes under det tidiga 1300-talet, av stor symbolisk betydelse.[285]

En annan viktig impulsgivare är medeltidens gillen och skrån. Detta inflytande är synligt i Johannesfrimureriets tre grader lärling, medbroder och mästare.[286] För frimurarnas del är denna hantverkarsymbolik, med föreställningar om det målmedvetna arbetet för att uppnå ett bestämt ändamål, av stor vikt. Från gillena och skråna förefaller även broderskapstanken, alltså den principiella jämlikheten mellan de invigda, vara hämtad.[287]

---

[282] [Thulstrup], s. 53 ff. Mellan 1765 och 1770 genomgick frimureriet i Stockholm en allvarlig kris, en kris som bottnade i en kamp om vem som skulle ha rätt att stifta och driva loger i Sverige. Den mångåriga striden fick, tillsammans med överetableringen av frimurarloger i Stockholm, som konsekvens att frimureriska aktiviteter i huvudstaden mattades av, ett förhållande som förbättrades först med Gustaf III:s och dennes bröders inträde i Frimurarorden, se [Thulstrup], s. 64–73. I en å den svenske landsstormästaren Scheffers vägnar författad skrivelse ställd till den engelske provinsialstormästaren de Vignoles i april 1773 nämner Scheffer följande huvudsakliga orsaker till att frimureriet inte längre omfattas med samma entusiasm som tidigare: landets allmänna ekonomiska betryck, partistriderna, etablerandet av konkurrerande sällskap och maktkampen inom det svenska frimureriets högsta ledning. Han konstaterar dock att det kungliga beskyddet har vänt utvecklingen till det bättre samt att ”den ordning, som numera inträtt i det politiska samhället, återspeglas även hos oss”, se Bergqvist, s. 92.

[283] Exempelvis kunde Bellman redan innan han upptogs i frimurargemenskapen hänvisa till den frimureriska föreställningsvärlden. I en dryckesvisa från 1768 anspelar han på frimurarnas interna ordensmytologi där Salomo uppbär rollen som ordensgrundare: ”Sonen Salomo, sonen Salomo, / Lät oss vörda den. / Först han här på jorden / Stiftat murar-orden, / Då han tänkte, då han tänkte / Som en menskovän” Strofen återfinns i visa nr 13, Carl Michael Bellman, StU XVII, *Efterskörd* (Stockholm 2002), s. 22.

[284] [Briant], s. 29.

[285] Bogdan, s. 114 ff.

[286] Ibid., s. 107 f. Detta system möter även i § IV i den förkortade version av Andersons konstitutorial som finns tryckt i *Frimurarenyheter för år 1770*, s. 16.

[287] Jacob (1991), s. 44 ff.

Frimurarorden menar sig äga en lång historia, en historia där dolda gammaltestamentliga och antika mysterier förenas till en esoterisk tanketradition.[288] Denna ordenshistoria utgör ett argument med kvalitet som grund, där föreställningen om det unika grundar sig i utvaldheten hos dem som har valt att träda in i frimureriet. Dessa har uppgiften att till mänsklighetens fromma förvalta frimureriets eviga dygder och lärdomar och skydda denna heliga lära från det hot som samtidens fördomar och missförstånd utgör, med andra ord ”att från tidens fart förwara en Orden, som både på ära och afund har urminnes häfd”.[289] Frimurarordens inre retorik, med undervisning i ordenslegenden som en bärande idé, använder dessa bibliska och antika symboler för att visa hur de ideal som karaktäriserar symbolerna lever kvar i frimurarnas dygdeuppsättning. För att kunna trygga sitt anseende mot yttervärldens misstankar är det förstås även så att en lång och vördnadsbjudande historia ger legitimitet till ett ordenssällskaps verksamhet.[290] En liknande backanalisk mytologi framträder i Bacchi Orden, med talrika hänvisningar till dryckenskapens långa tradition.

Fenomenet ordenshemligheter visar på ett gemensamt drag i den frihetstida stockholmska ordenskulturen, nämligen slutenheten mot omvärlden. I retoriska termer skulle vi kunna tala om detta som ett led i processen att skapa symboliskt upprätthållen sammanhållning inom en bestämd församling. Den som vill ingå i en viss gemenskap behöver definiera sig mot något annat.[291] För den ordenskontext vi diskuterar handlar det om att låta sig upptas i en krets, acceptera dess speciella ideal och bekräfta troheten till idealen genom att inte avslöja dem för sådana personer som inte har gått igenom den nödvändiga prövningen för att kunna skåda ljuset.[292] Förtroendet mellan de initierade, vilket är grunden för ordens sammanhållning och fortlevnad, förutsätter att alla berörda kan och vill bevara en gemensam angelägenhet. Vakthållningen kring ordenshemligheterna bidrar på så sätt, i det att alla rätta medlemmar oavsett bakgrund har undergått samma ceremonier, till identifikationen inom kretsen. Ett gemensamt tankegods, med vaksamheten

[288] En stor del av Andersons utgivna konsistorial går åt till att spåra frimurarlegenden genom hela den västerländska civilisationens historia. Kortare versioner står att finna i *Le Franc-Maçon Trahi*, s. 109–119 samt hos [Ebers], s. 112 ff., 144 ff.
[289] Rudbeck, s. 114.
[290] Stenius, s. 113 f.
[291] Dessa utomstående kan kallas ”afvundsmän”, ”profanes”, ”främmande” eller ”dygdiga Menniskjo-wänner”, se *Frimurarenyheter för år 1770*, s. 19 ff., [Ebers], s. 57 samt Önnerfors (2008), s. 177. I Pro Patria lyder motsvarande benämning på dem som står utanför orden ”utlänningar” och i Utile Dulci ”barbarer”. Jacob (1991) utreder begreppets bakgrund och användande ur ett allmäneuropeiskt perspektiv, s. 6, 34 f., 121 ff.
[292] Det är inte bara Frimurarorden som värnar om sina ordenshemligheter. Även Pro Patria och Utile Dulci avkrävde sina medlemmar en tystnad där påföljder av olika kaliber väntade den lösmynte. I ett protokollsutdrag från 15 mars 1781 kan vi följa den diskussion som förs i Utile Dulci när en enskild medlem har svikit sitt förtroende och avslöjat ordenshemligheter för icke invigda, U 169 k, UUB. Hemligheternas betydelse för att engagera frimurarbröderna i ceremonierna påpekas av Jacob (1991), s. 42, 159.

som en av de väsentligaste dygderna, ersätter ett oönskat främlingskap mellan medlemmarna med en känsla av utvaldhet.[293] Frimureriets mål är att ”ur en profan, det är yr, fåfäng och ond werld, samla människjor i ett stilla, uppbyggeliget och godt sällskap”.[294]

Denna utvaldhet hänger samman med Frimurarordens moraliska plikter mot medmänniskorna, en plikt som kan sammanfattas i orden ”Att Söka giöra Sig Siälf och Andra Lyckliga”.[295] Att bli frimurare innebär ett etiskt ställningstagande, att de som träder in i kretsen därmed åtar sig att ”göra mera godt, än hvartil de genom Lag och plikt äro förbundne”.[296] Slutenheten skall inte förstås som att de aktiva tar avstånd från samhället utanför ordenslokalen, utan den sägs bero på att de behöver ostördhet för att till andras gagn kunna utveckla sig själva.[297] I utövandet av de frimureriska arbetena övar sig medlemmarna tillsammans i konsten att bli till dygderika och efterföljansvärda förebilder för dem som inte tillhör orden, att med andra ord erbjuda mönster i levnadskonst till andra medborgares ledning. Men arbetena kräver lugn och harmoni, fjärran yttervärldens oro och ävlan, för att de utvalda i en anda av broderlig och osjälvisk vänskap skall kunna meritera sig genom en ståndaktig och målmedveten strävan inom ordens hägn. Friden och enigheten inom logen är grunden för att kunna stå emot det högmod och den ärelystnad som kännetecknar de profanas tillvaro. Den goda frimuraren har i sin roll som upplyftande exempel för andra en helig plikt att ”fly laster ock söka dygden”, alldeles i enlighet med den moralpedagogiska funktionen inom *genus demonstrativum*.[298]

Under 1700-talet engagerar Frimurarorden över hela Europa människor från olika samhällsskikt, människor som skall fostras till just frimurare.[299] Uppfostringsprocessen bygger på initiationer, på det faktum att befattningshavarna inom en loge förmedlar frimurarnas grundläggande symboler och värderingar till recipienderna med hjälp av olika ceremoniella medel.[300] Dessa medel – alltså vad recipiender och ämbetsmän säger och gör i samband med ceremonierna – omgärdas inom Frimurarorden av strängt påbjuden sekretess, med gradbundna igenkänningstecken och lösenord. Medlemmarna får i samband med de olika gradreceptioner de genomgår avge högtidliga löften att under inga som helst omständigheter avslöja för utomstående vad de har fått lära sig:

---

[293] Gist har uppmärksammat denna funktion och dess betydelse för slutna sällskap ”whose ceremonialized secretiveness tends to become a mystical symbol of special value as well as a means to greater group cohesiveness”, s. 20.
[294] Rudbeck, s. 112.
[295] Önnerfors (2008), s. 184.
[296] [Briant], s. 8.
[297] Simonsen, s. 101.
[298] Önnerfors (2008), s. 184.
[299] Jacob (1991), s. 8 f.
[300] Bogdan, s. 102.

> Wid den kännedom jag hafwer om den Stora hela WärldsByggnadens Sol, hwilken utaf en sammanblandad Klump frambragt de 4 Elementerne, ock därutur framskapadt den allra största Byggningskonsten, utfäster jag mig att hålla, bevara ock göma alla Frimureriets hemligheter i en ewig tystnad, samt at aldrig tala om de samma, utan för en Syster eller Broder, som jag efter noga utforskande funnit wara denna Ordens Rätta ledamöter. Om jag däremot handlar så will jag härmedest förklara mig skyldig till all skymf ock wanära för alla lewande på Jorden.[301]

Frimurarordens hemlighetsfulla tystnad kring innehållet i de egna ceremonierna kom i samtiden att skapa en misstänksamhet kring vilka denna ordens egentliga avsikter var.[302] Givetvis var det nödvändigt för Frimurarorden att bemöta dessa olika misstankar och beskyllningar. På svensk botten fick till exempel Frimurarbarnhusets etablering 1753 i Stockholm, liksom konserterna på Riddarhuset till barnhusbarnens hjälp, tjäna som ett yttre tecken på Frimurarordens goda vilja och ädla syften.[303] Anders Odel vittnar i förordet till en samling av sina frimurartal om den påtagliga förvåning som dessa öppna handlingar väckte, kanske än mer påtaglig med allmänhetens dubier i åtanke: ”Allmänheten, som trodde, at Loger endast voro stiftade antingen för att frossa och supa tilsamman, eller ock hafva något annat krångel för sig, studsade härvid och misstankan inbillade sig äfven at denna anstalt syftade på lösaktighetens och kättjans understöd och befordran.”[304]

Som vi kommer att se strävade Frimurarorden även i sin inre retorik efter att förmå medlemmarna att visa en moralisk resning som skulle hedra orden. För en medlem *in spe* stod yttervärldens skepsis mot lockelsen att bli upptagen i Frimurarorden. Den som passerade nålsögat gavs därmed avsevärda möjligheter att öka sitt sociala kapital.[305] Men medlemskapet innebar också förpliktelser för den som bereddes inträde: förväntad närvaro vid ordens möten, ordningsregler att iaktta under dessa möten liksom skyldigheten att tillämpa de uppnådda dygderna i livet utanför logen. För den som inte levde upp till dessa krav väntade efterräkningar enligt stigande straffskala, från ämbetsmännens förmaningar via böter till ordens fattigkassa ända till uteslutning ur ordensgemenskapen.[306] Att bli frimurare fick inte framstå som något lättvindigt åtagande, utan som ett livsavgörande beslut att inträda i en krets där deltagarna hölls samman i förtroliga förbindelser som byggde på

[301] Önnerfors (2008), s. 174.
[302] *L'Ordre des Franc-Maçons Trahi*, s. 7, Bogdan, s. 106.
[303] Sådana konserter hölls 1762, 1763, 1766, 1767 samt så gott som årligen under hela 1770-talet, se Vretblad, s. 166 f., 174 f., 181, 185, 190, 193 f., 199, 202, 204 samt Sten Svensson, ”Barnhuskonserterna: En betydelsefull epok i svensk musikhistoria”, *250 år i barmhärtighetens tjänst. Frimurarnas Barnhusverksamhet 1753–2003* (Stockholm 2003), s. 325–334.
[304] Odel, s. 8.
[305] Simonsen, s. 96, 106–113.
[306] Önnerfors (2006a), s. 66 ff. För exempel på material av liknande slag från engelska och tyska loger, se Hasselmann, s. 228 ff.

ömsesidiga rättigheter och skyldigheter: ”Utaf Eder Befordran wäntar wi, ock utlofwar Oß Heder: Utaf Edra Dygder et mönster ock utaf Eder ädla Wänskap de beständigaste fördelar.”[307]

Samtidigt som krav ställdes på bröderna genom statuter och ordenslöften så var Frimurarorden, liksom Pro Patria och Utile Dulci, en sammanslutning som var beroende av medlemmarnas fria vilja. I denna på frivillig grund vilande orden kunde man bara hålla samman de aktiva ”genom förstånd och grundsatser, men icke genom tvång”.[308] Den ceremoniella retoriken är ständigt närvarande som ett sådant sammanhållande medel. I logearbetet möter såväl *pathos* som *logos*, där initiationen står för det känslomässiga och instruktionen för det rationella. Men framför allt träffar vi på *ethos* som påverkansmedel när de styrande försöker skapa anslutning till bestämda värden genom att visa på exempel ur vilka varje lyssnare skall kunna dra de rätta slutsatserna och få vägledning för sitt eget leverne, i linje med den tradition inom den klassiska retoriken som använder *exemplum*-tänkandet som en levnadskonstens pedagogik.[309] Ämbetsmännen är till att börja med förebilder för de övriga bröderna som deltar i logemötet, vilket medför att de i denna roll skall bemötas med respekt och lydnad: ”Så väl Stora Logens som enskilte Logers Embetsmän, böra, i Embetet, utaf samtelige Bröderne lydas, med al möjelig hörsamhet, vördnad, Kiärlek och nit, enligit Ordens urgamla Statuter.”[310] Genom de höga exempel, faktiska eller allegoriska, som varje frimurare sedan får ta del av genom de olika gradernas receptioner och katekeser lär man sig att bli en förebild för andra, att i sitt samröre med den yttre världen ”så laga at Ordens liufva värkan må blifva allmänneligen kiänd”.[311] Frimureriet får därför inte bara bli en läpparnas bekännelse. Det räcker inte bara att säga sig vara en dygdig människa utan fastmer att visa sig vara ett moraliskt föredöme. I Jakob Wallenius tidigare nämnda hyllningstal till Gustaf IV understryker han just nödvändigheten av att varje frimurare är känd av sina medmänniskor som ett mönster av ära och dygd för att kunna nå den avsedda inverkan på andra medborgare.[312] De hycklande medlemmar som utger sig för att vara rättrådiga men i själva verket lever lastbara liv är inte värda frimurarnamnet, men om däremot ”alle våre Bröder handla efter våra Lagars visa föreskrifter, så kan ej verkan annat än vara ganska stor på hela Samhället.”[313]

Att arbeta blir alltså en metafor för varje frimurares trägna inre utveckling mot perfektion i dygder, en utveckling till egen och andras nytta. Från byggnadskonsten har Frimurarorden hämtat metaforen där den egna personlighet-

[307] Önnerfors (2008), s. 175.
[308] [Ebers], s. 42.
[309] Klein, s. 61.
[310] *Frimurarenyheter för år 1770*, s. 17.
[311] Ibid., s. 21.
[312] Gjörwell, s. 45 f.
[313] Ibid., s. 46.

en gestaltas som ett tempel. I föreställningen om att detta tempel ständigt skall förbättras, i den ständiga resan mot något nytt, påbjuder den frimureriska retoriken ett engagemang hos medlemmarna: ”Derigenom skole vi äfven så mycket utvidga och föreviga vår bygnad framför alla tempel i verlden, som den, utan all jemförelse, öfvergår dem alla i dyrbart ämne.”[314] Detta ambitiösa byggande, arbetet på den egna utvecklingen tillsammans med de andra utvalda, att ”genom flitiga sammankomster med bröder kunna upbygga hwarannan, lära af hwarannan”, bör samtidigt utmärkas av nit och strävan.[315] Strävan är kopplad till en upplysningstanke, att varje frimurarbroder inom logen går mot en högre kunskaps ljus från det andliga mörkret utanför logen. Med hjälp av de vunna moraliska insikterna skall frimurarna sedan tjäna den profana världen till ledning i kampen mot fördomar, självgodhet, avundsjuka, osämja och andra laster. Men lärdomarna tar tid att tillgodogöra sig. Frimurarbröderna måste själva, under ledning av äldre, mer livserfarna bröder som har hunnit längre i sin dygdemeritering, steg för steg frigöra sig från de egna bristerna. På samma sätt som det tog tid för en hantverkarlärling att ta sig fram till mästares värdighet måste en frimurarbroder närma sig sanningen successivt i ett mödosamt erövrande av grad efter grad. De löften om framtida fördjupade kunskaper som ges i samband med varje grad kan vi betrakta som en retorisk strategi för att kunna hålla bröderna kvar i verksamheten.[316]

Mycket av det jag ovan har skrivit om Frimurarorden går att tillämpa på den retoriska apparat som utmärker andra slutna sällskap i Stockholm. Den retoriska vinklingen i ceremoniel och lagar återfinner vi hos Pro Patria liksom Utile Dulci. Liksom i dessa sällskap bygger en stor del av den inre ordensretoriken på behovet av att motivera medlemmarna av frimurarsamhället till fortsatta ansträngningar. Genomgående temata är vikten för den enskilde medlemmen av att sträva uppåt efter förmåga och inte bara förlita sig på nåden, att vara till nytta för andra medlemmar och för samhället i stort, att ihärdigt utveckla sig personligen efter de förebilder man träffar i sällskapet och om möjligt kunna överträffa dem samt att göra allt detta inom ramen för vad som passar sig. Ett avgörande retoriskt mål för Frimurarorden är att skapa ett förtroende mellan människor som annars inte hade kommit i kon-

[314] Olof Bergklint, *Åminnelsetal hålne i Konung Adolph Friedrichs loge, den 27 februarii år 1764.* (Stockholm 1764), s. 41. Se även [Ebers], s. 14 f. I ett tal hållet i Stora Landslogen 1761 formulerar Karl Fredrik Eckleff denna tanke på detta sätt: ”[…] vilket är det templet? om icke människan; vilket är det allraheligaste därutinnan? Om icke människo-hjärtat.”, Rudbeck, s. 134.

[315] Rudbeck, s. 114.

[316] [Ebers], s. 23. I Frankrike tog det en medlem knappt ett år att avancera till mästaregraden, med tre till fyra månader som lärling och sex månader som medbroder: ”De cette manière, on avoit le temps de s’instruire; & lorsqu’on arrivoit au dernier grade, on étoit bien plus en état d’en soutenir la dignité”, *L’Ordre des Franc-Maçons Trahi*, s. 58. ”På så vis får man tid att förkovra sig; och när man väl anländer till den sista graden så äger man bättre förutsättningar att uppskatta dess värdighet”, min övers.

takt med varandra, men som samtliga är människor med rätt inställning. Det gemensamma bevarandet av ordenshemligheten blir ett av de viktigaste tecknen på detta rätta sinnelag.[317]

Målet med frimureriet blir att skapa en fristad från den yttre världens oro och stridigheter, en fristad där människor av rätt kvalitet kan mötas. Genom brödernas nit och lydnad tillsammans med det ömsesidiga förtroende som ordenshemlighetens bevarande innebär så ges förutsättningar för en samvaro där dygden kan härska oinskränkt, fjärran förställning och avundsjukt bevakande av positioner.

Decorum i ordenslokalen – Pro Patria

Om huvudändamålet i Frimurarorden heter personlig utveckling och filantropi så heter motsvarande verksamhetsområde i Pro Patria ekonomi. Pro Patria, eller Svenska Landtorden Pro Patria som den fullständiga benämningen löd efter president Edvard Carlesons tillträde 1766, var ett ”nygammalt” ordenssällskap där en förment lång och traditionstyngd historia mötte frihetstidens månande om ekonomisk hushållning och samhällsnytta. I sällskapets självförståelse, bland annat förmedlad via den ordenshistorik som var en del av gradgivningen i en av de högre ordensgraderna, ingick föreställningen att vara ”*det äldsta* af alla befintliga svenska sällskap” med ursprung i det medeltida Svenska Gillet.[318] Trots den föregivna aktningsvärda

[317] I *L'Ordre des Franc-Maçons Trahi* beskriver författaren Frimurarorden som ett stort sällskap bestående av kunniga och välrenommerade personer och där ordenshemligheterna utgör det förenande kittet, s. 9. I alla de behandlade ordnarna är den värsta tänkbara förbrytelsen att svika brödernas förtroende, vilket vi exempelvis kan se belyst i Pro Patrias stadgar: ”1. §. Som en Orden utan tysthet och trohet icke kan äga önskat bestånd och det är alla Bröders skyldighet att noga bevara Ordens hemligheter, samt obråtsligt hålla de löften hvartil de sig förbundit; så bör ock aldrig lemnas opåtalt hvad emot gifne förbindelser kan blifva felat. 2. §. Skulle det någonsin hända at en Broder *af obetänksamhet*, för någon utom Orden nämner hvad til Orden hörer, af hvad beskaffenhet det vara må, som tyst hållas bör, *honom skall Ordens Mästaren förseendet alfvarsammeligen förehålla och han bör sitt brott försona*. *Åliggandes en och hvar* som sådant brott märker, at hos Ordens Mästaren eller Intendenten det angifva. 3. §. Yppar eller uppenbarar någon Ledamot af Orden *i ondt sinne och i afsigt at Orden skada*, något af hvad til Orden hörer, som tyst vara bör; han kan icke mera anses vara en Ordens Broder, utan *hafve sin Borgare rätt förvärkat*, och såsom den där sina löften ryggat *vare ovärdig sina prydnader at bära* samt *uteslutes all tid* ifrån Ordens gemenskap.”, F 8: 3, SSA. Kursiveringarna i citatet ersätter understrykningar i originalet.

[318] Engelhart, s. 4. Bland Pro Patrias ordenshandlingar finns en av Carleson författad ordenshistorik där han spårar sällskapets rötter tillbaka till tidigt 1400-tal, ”Berättelse om det Svenska Landtgillets uprinnelse, Öden och fortgång, grundad på de underrättelser, hvilka Presidenten Edvard Carleson hämtat, dels af de från äldre tider så kallade Origines, dem Grefve Bengt Oxenstierna lämnat till R: R: Nicodemus Tessin, och Carleson, af Sonen Grefve Carl Gustaf Tessin emottagit, dels af de Äldste, Carleson munteligen lämnade uplysningar”, F 8: 3, SSA. Denna historik lästes upp i samband med gradgivningen i Pro Patrias femte grad. Det finns all anledning att förhålla sig skeptisk till de flerhundraåriga anspråk som Carleson reser för Pro Patrias vidkommande. Ett mer rimligt antagande är att Carleson, som en del i sin uppbyggnad av orden, har konstruerat en genealogi för Pro Patria som i allra högsta grad

åldern tycks Pro Patria ha haft svårt att finna stabila former för sitt arbete före 1766 års ombildning till ordenssällskap. Det förde en osäker tillvaro och verkar ha legat i träda under långa perioder. Den ledande kraften bakom Pro Patrias nyorientering var kanslirådet och riddaren av Nordstjärneorden Edvard Carleson, diplomat, ämbetsman med hattsympatier och frimurare.

Carleson verkar ha sett det ceremoniella ramverket som en möjlighet att skapa kontinuitet i sällskapets dolda och öppna aktiviteter. Genom att utnyttja tidens upptagenhet kring ordnar och sällskapsliv lyckades Carleson och hans efterföljare inte bara blåsa liv i Pro Patria utan skapade dessutom ett i hög grad livaktigt samfund, där den nya andan manifesterades i såväl sluten ordensverksamhet buren av ceremonier och interna belöningar som i utåtriktat arbete i form av prisfrågor och medaljutdelningar.[319] Detta lyckliga tillstånd varade till 1772, när Patriotiska Sällskapet, som från 1767 fungerade som ett hemligt utskott inom Pro Patria och framför allt ansvarade för de offentliga göromålen, avbröt samröret med sin moderorden på grund av oenighet om ansvarsområden och befogenheter.[320] Därefter kom Pro Patria huvudsakligen att ägna sig åt välgörenhet, ett göromål som har fortsatt in i våra dagar även efter att sällskapet avvecklade den ordensanknutna delen av sin verksamhet 1814.

Att de styrande inom Pro Patria skapade sina ceremonier med en klar blick för *decorum*, för det retoriska värde som ligger i att alla bröder respekterar och följer de lagar och förordningar som skall iakttas vid ordens olika möten, är uppenbart. I det material som jag har haft tillgång till framstår denna omsorg om det passande som en ständigt närvarande förutsättning för Pro Patrias självförståelse, såväl i formella stadgar som i festceremoniel. Den första paragrafen i ordens ordningsregler slår tveklöst fast att ”Wid Ordens Sammankomster bör alt ordenteliga och skickeliga tilgå”.[321] I en bords-

---

uppfyller kravet på att en respektingivande orden skall vara gammal. Snarlika användanden av ordenshistoria som legitimitetsskapande *locus* har vi redan mött hos Frimurarorden.

[319] I Axel Gabriel Leijonhufvuds historik över Pro Patria konstaterar han att Carleson i det återupplivade Pro Patria medvetet förenade det påstådda historiska arvet från Svenska Gillet med samtidens ordensintresse genom en ”plan, hvarefter alltsammans kunde uppå den fordom lagde grund, byggas i ett efter nuvarande tiders smak, lämpat skick”. Leijonhufvud, som efterträdde Carleson som Pro Patrias president 1767 och som var en av de ursprungliga ledande styresmännen i orden, noterar i samma stycke ”Carlesons afsigt at giöra denna Orden mera nyttig genom inrättning deruti, af ett utskott, under namn af Patriotiskt Sällskap, hwars giöromål borde blifva, at i det Allmänna utsätta Frågor till besvarande, i sådane ämnen, som gagnade Rikets Handel, Åkerbruk och öfrige näringar, samt med Premium belöna och upmuntra snälle Konstnärer och idoge Landthushållare”, F 8: 3, *Ordenshandlingar*, Pro Patria, SSA.

[320] Högberg, s. 38 ff., Per Gustaf Berg, *Svenska ordnar, sällskaper och föreningar, m. m.* (Stockholm 1873), s. 587. I F 8: 3, SSA finns ett skarpt formulerat odaterat brevutkast där de styrande i Pro Patria vänder sig mot vad de ser som Patriotiska Sällskapets ohörsamhet gentemot dess ursprung samt ett lagförslag i fyra paragrafer daterat 1773 som stipulerar Pro Patrias överhöghet gentemot Patriotiska Sällskapet.

[321] I lagsamlingen står paragrafen under kapitel 8, ”Om Ordning vid Sam[m]ankomsterne”, F 8: 3, SSA.

visa räknas Pro Patrias ideologiska grundsatser upp, och där ges intressant nog kravet på ordning en osedvanligt framträdande plats vid sidan av de från andra sällskap bekanta ordensdygderna enighet och vänskap: ”*Enighet*, wår högtids-prydnad: *Wänskap*, allas war-dags-gäst: *Ordning*, med en ständig *Lydnad*, Fägna hwar och en därnäst!!”[322] Månandet om ordens anseende är en genomgående tankelinje i de olika källtexter jag har arbetat med. Med *decorum* som ledstjärna kommer vi i detta avsnitt att analysera den ceremoniella retoriken inom Pro Patria.

Det reglerade umgänget

Det är av särskild vikt inom den ceremoniella talekonsten att de retoriska mönstren förmedlas till publiken av en person som förmår väcka förtroende genom sina kunskaper och sitt passande sätt att framföra budskapet.[323] Den som skall få sin publik att vilja anamma vissa värderingar måste själv agera på ett sådant sätt att de som lyssnar känner ett förtroende för budskapet. Dygderna förlorar i värde om talaren inte förmår svara upp mot de förväntningar som lyssnarna har på ämnet, framför allt eftersom det handlar om dygder som gruppen redan antas vara överens om.

Med denna *ethos*-laddade upphöjelse följer givetvis tungt vägande skyldigheter. De äldste, vilka även kallas Stadens Äldste och utgör det styrande skiktet inom Pro Patria, har i särskilt hög utsträckning ett ansvar inför ordenssällskapet med avseende på att allt går lagligt och ordentligt till inom Pro Patria. Dem åligger, enligt stadgarna, att ”alltid taga den närmaste del i Ordens förkofran samt den sam[m]a på det kraftigaste wilia befordra”.[324] Det är de som representerar Pro Patrias dygder inför de övriga medlemmarna och garanterar att inget sker som kan skada ordens goda namn, ett åtagande som

[322] F 8: 1, SSA. Kursiveringarna ersätter understrykningar i originalet. Låt oss dröja ett ögonblick vid Bellman. Han var medlem av Pro Patria med matrikelnummer 335, invald 20 maj 1776. Samma dag som han utnämndes till tredje graden frambar han en hyllning till hertig Karl, Ordens Stora Mästare, ”Underdånig skalde-sång på Hans Kongl. Höghets Hertigens af Södermanland höga födelse-dag den 7 October 1792. Uppläst vid måltids-logen i Samfundet Pro Patria af C. M. Bellman.”, *Dikter till Gustaf III och konungahuset*, StU VII (Stockholm 1938), s. 171–174. I Pro Patrias tredje grad åläggs ”Stadens Lärda och Konstnärer” att i förväg lämna ett arbetsprov på sin förmåga. ”Det äskade Profwet af Lärdom, Wettenskap eller Konst” avgör sedan om de skall kallas till den ceremoni där de tilldelas gradens tecken och de kunskaper dem som tredjegradsbröder tillkommer. I en av Pro Patria-matriklarna framgår att Bellman utnämndes till broder av tredje graden 7 oktober 1792 och befordrades till densamma 14 november samma år, varför jag antar att denna tribut till Ordens Stora Mästare är hans tredjegradsprov. Bellmans stycke är nu inte bara en hyllning till hertigen utan även en lovsång till måttligheten där Bellman betonar detta nyckelord i en av stroferna: ”Hvad prakt i ditt palats på denna högtids-dag, / Och ned till minsta tjäll hvad nöjen där at njuta! / Vid måttlighetens bord i kannorna de gjuta, / Och Hoglands-Hjeltens skål gladt klingar lag från lag [...]”, s. 173. Mot de hämningslösa utsvävningarna i Bacchi Orden står nu den manligt behärskade glädjen i Pro Patria, ett exempel på hur Bellman iakttar *decorum* i detta sammanhang.

[323] Gerhardus Johannes Vossius, *Elementa rhetorica eller retorikens grunder*, red. Stina Hansson (Göteborg 1990), s. 7 f., 13.

[324] ”Om Stadens Wördade Äldstes Rättigheter”, § 3 i tredje balkens andra kapitel, F 8: 1, SSA.

gäller såväl ordens inre som dess yttre angelägenheter. Därför är det viktigt att de som tillåts inträda i graden är personer som åtnjuter ett grundmurat rykte bland ordensbröderna. Och när de äldste har bestämt sig för att uppta en av bröderna i sin skara så låter stadgarna meddela att övriga Pro Patria-medlemmar lojalt förväntas sluta upp bakom invalet, liksom i de kungliga riddarordnarna: ”Då Stadens Äldste uphöija någon til sin wärdighet, må ingen derå klander giöra eller missnöije resa.”[325]

Nu är det som sagt ingen sinekur att tillhöra denna höga avdelning inom sällskapet. Stadgarna påbjuder närvaroplikt för ledamöterna, en närvaroplikt som de uttryckligen bör uppfylla för att trygga ordens reputation och motivera bröder av lägre grader till fortsatta ansträngningar i ordens tjänst: ”Utom Landt-Ordens Styrande eller Anförande-Mästare, böra åtminstone Twänne af De Wördade Äldste åtaga sig, att hwarje Tertial, eller Fyra Månader i sender, biwista Arbetet uti Landt-Ordens alla Grader, på det Orden måtte bibehållas wid sitt wärde och Anseende.”[326] De äldstes ansvar för Pro Patrias renommé, slutligen, sträcker sig även till utnämningar av ämbetsmän. En ambition inom Pro Patria var att starta samhällen, alltså dotterloger, utanför Stockholm. Vid sådana tillfällen var det de äldstes uppgift att försäkra sig om att den som skulle utnämnas till ansvarig för en dotterloge var en person som kunde förväntas företräda Pro Patria på hedersammast möjliga vis. Den tilltänkte borde därför ”jämte ett anständigt och fogeligt Lefnads-sätt, vara känd för Nit och Drift uti de ämnen, som, till ett Christeligt, fördelaktigt och Låfligit Ändamåls winnande, äro oskiljaktige”.[327]

Vad gäller de enskilda ämbetsmän som sköter gradernas olika göromål har jag valt ut de i ceremoniella sammanhang två tongivande auktoriteterna, nämligen Ordens Mästare och Ceremoni Mästaren. Båda dessa har i sina ämbetsbeskrivningar instruktioner som betonar det *decorum*-beroende i deras ämbetsutövning. Ordens Mästare förmanas till exempel ”Att icke företaga något emot Ordens lagar, Gradens beslut samt antagne stadgar och sedwanor, utan ifrån sitt höga säte, gifwa, lysande exempel och efterdömen af obrottslig lag lydnad”.[328] I det citat som står som rubrik till denna studie av Pro Patrias inre retorik kunde vi se hur Ceremoni Mästaren har ett stort ansvar för att bevaka ordningen vid receptioner och allmänna sammankomster. Han skall i receptionssammanhang framför allt ledsaga och pröva dem som inträder i första graden: ”Ordens Ceremonie Mästare emottager de

[325] ”Om Stadens Wördade Äldstes Rättigheter”, § 4 i tredje balkens andra kapitel, F 8: 1, SSA.
[326] Denna version av Pro Patrias stadgar bär titeln ”Den Lyckeliga Stadens och Folkets Högstansenlige Wördade Äldstes Ordnings-stadga och Rättigheter. Af Forn-tida handlingar sammandragne år 1743: samt till Det urgamla Svenska Patriotiska Förbundets Förnyade Tillstånd, lämpade.”. Citatet är hämtat ur ”Sednare delen, Innehållande: De Äldstes Rättigheter”, § 17, F 8: 1, SSA.
[327] Ibid., § 12.
[328] ”Om ordens styrelse”, punkt 3 under § 2 i femte balkens första kapitel, F 8: 1, SSA.

främan[n]de sökande, låter dem undergå försöken och förer dem fram til Palatset."[329]

Vilka dygder kommer fram i de stadgar som reglerar de olika ämbetsinnehavarnas rättigheter och skyldigheter? Här har jag begränsat mig till Stadens Äldste och de ordenslöften som dessa Pro Patrias högsta företrädare avlägger "på Swensk Manna Tro och Ära".[330] Den patriotiska laddning som vi känner till sedan tidigare låter alltså höra sig i ordenslöftena. Vid sidan av fäderneslandet och kungahuset ingår även pietet inför ordens grundare i Stadens Äldstes dygdekatalog: "Och detta alt, så kärt mig wara will, att anses för en rättskaffens Konungens och Fäderneslandets Wän, samt Wärdig Ättelägg af Wåra Wördade Förfäder, som först stiftat Det urgamla Swenska Förbundet".[331] Som *decorum*-betingad detalj kan nämnas kommentaren om den personliga hedern när den som skall väljas in bland de äldste får lova att "Orden i wördning hålla, och Dess Fortgång befordra, till egen Heder, samt Fäderneslandets Nytta och Förmån".[332] Inte minst viktigt är att påpeka den religiösa komponenten i ordenslöftena, i synnerhet hur de invalda ledamöterna "inför GUD och detta Wördade Samfund" går ed på att heligt hålla vad de har utfäst sig till, "Så sant Mig GUD hjälpe!"[333]

Så långt Pro Patrias ämbetsmän och deras plikt att ta hänsyn till *decorum*. Men hur ser kraven på medlemmarna ut? Hur uppför sig en rätt medlem av Pro Patria? För att få en övergång från de ledande skikten har jag valt att börja i de ordensregler som ämbetsmännen är satta att inte bara bevaka utan även förmedla till bröderna. Vad fick en enskild broder reda på? Det är en relevant fråga att ställa sig när vi vill resonera kring retorikens roll för att engagera ordensbröderna. Gradgivningen i första graden försiggick i allmän orden, alltså en sammankomst dit alla ordens ledamöter hade tillträde. Efter att recipienden hade antagits som medlem lästes lagarna och statuterna som var tillämpliga för första graden upp för de nyantagna bröderna. Här fick de reda på sitt gradepitet jämte de rättigheter och skyldigheter som tillkom dem som Dygdige och Nitiske Bröder. Det som är av särskild vikt för vår diskussion är att de fick ta del av Pro Patrias minutiösa regler för hur medlemmar förväntas sköta sig under sammankomsterna.

Det första steget i denna genomgång blir därmed ordningsregler vid sammankomsterna i allmän orden. Till att börja med har ledamöterna av Pro Patria närvaroplikt på så sätt att frånvaro utan laga förfall föranleder anmärkning från orden och risk att gå miste om de belöningar som Ordens

[329] "Om Ordens Embetsmän", § 13 i denna lagsamlings femte kapitel, F 8: 3, SSA.
[330] "Den Lyckeliga Stadens och Folkets Högstansenlige Wördade Äldstes Ordnings-stadga och Rättigheter. Af Forn-tida handlingar sammandragne år 1743: samt till Det urgamla Svenska Patriotiska Förbundets Förnyade Tillstånd, lämpade.". Citatet är hämtat ur "Förre delen; Innehållande: De Äldstes Ordningsstadga", § 8, F 8: 1, SSA.
[331] Ibid., § 38.
[332] Ibid.
[333] Ibid., § 8.

Mästaren delar ut till flitiga bröder. Klent deltagande i ordens aktiviteter kan också leda till att kallelser till högre grad inte kommer så snart som de annars hade gjort eller uteblir alldeles. För dem som bevistar ordens allmänna överläggningar gäller ytterligare föreskrifter. Till att börja med skall varje broder vara prydd med sitt gradtecken för att över huvud taget bli insläppt i ordenssalen. Vid debatterna går det inte an att avbryta den som har ordet eller att yttra sig utan att man har fått ordet av Ordens anförande mästare. Den som gör sig lustig över en annan talare eller rent av förolämpar en ordensbroder har svåra efterräkningar att vänta.

Dessutom behöver sammankomsterna i såväl allmän orden som vid gradreceptioner präglas av koncentration på de föreliggande uppgifterna. Det får konsekvensen att de styrande genom olika förordningar söker minimera stökighet och oro vid mötena. Så får till exempel sent anlända bröder inte träda in i lokalen utan att först anmäla sig genom att knacka gradens lösen på dörren. Receptionerna har stor symbolisk betydelse och därför är det viktigt att så många bröder som möjligt medverkar för att visa hur högt de värderar denna del av ordens angelägenheter. Ingen får vistas i rummen utanför ordenssalen medan receptionen pågår och behöver någon lämna sammankomsten innan den officiellt är avslutad så måste detta anmälas till Ceremonie Mästaren eller dennes ställföreträdare. Jämförelserna med den exempellösa oreda som råder i Bacchi Orden ger sig själva.

Dessa ordningsregler gäller alltså för ordens allmänna sammankomster.[334] Sedan finns speciella förhållningsorder för graderna, från den lägsta till den högsta. Givetvis är dygden och exempeltanken en central beståndsdel för alla grader, att ”[...] en vår OrdensBroder bör altid vara en och den samma; innom sig hysa Manlighet och kundskap, men låta utom sig Dygder lysa, androm til efterdöme”, med en ordalydelse hämtad ur förklaringen över de ceremonier som förekommer i Pro Patrias andra grad.[335] Samtidigt finns en markerad progression genom gradsystemet, en progression som kommer till uttryck både i stadgar och ordenslöften. Ju högre grad, desto större ansvar har brodern för att sällskapet skall fortsätta blomstra liksom i att han förväntas framstå som ett manande exempel för bröder av lägre grader:

> En Riddare af Ordens fiärde Grad, bör framför andra Ordens bröder noga ihugkomma de dyra förbindelser, som Han wid sin mottagning i Orden och widare befordringar gifwit: icke försumma hwarcken de allmänna eller Gradernes sammankomster utan laga förfall; föregå Ordens bröderne med goda exempel och upmuntra dem til nit för orden; med försigtighet afböija de ledsamheter som oroliga medborgare kunna åstadkomma; Wänskap, förtrolighet

[334] Regler av samma karaktär, ehuru långt mindre utförliga, förekommer även i adoptionslogen La Véritable et Constante Amitié, se Önnerfors (2008), s. 193 f.
[335] ”Förklaring öfver Ceremonierne vid Andra Graden”, F 8: 2, SSA.

> och enighet Bröderne emellan stifta, såsom de endaste och säkraste medel för alla Ordensällskap, at winna styrcka och anseende.[336]

Vilka dygder kommer fram i graderna? Vad fick den enskilde medlemmen reda på? Sedan tidigare vet vi att de som recipierar i en ny grad, efter att de har avgett sina löften till orden, meddelas sina rättigheter och skyldigheter samt de hemliga tecken och lösenord som är förbundna med graden. Dessa olika uttryck tjänar till att påminna bröderna om de dygder de bör vårda sig om. Som ett minimikrav på vilka önskvärda egenskaper en medlem av Pro Patria skall inneha så kan vi gå till vad statuterna säger om första graden: ”Första Graden kallas *Dygdige och Nitiske Bröder*. Ingen bör deruti intagas som icke uti den Allmenna Wärlden är känd för *Gudsfruktan*, *Skickelighet* och *ett godt hierta*, samt *fyldt 21 År*”[337] Den som skall upptas i Pro Patria måste alltså ha vissa inre kvaliteter för att alls komma i fråga för inval. Efter sitt inträde kommer han till att börja med i kontakt med allmänna ordensdygder, till exempel att vakta ordenshemligheterna, måna om ordens goda rykte och fortlevnad och att omfatta bröderna med trohet och vänskap. De specifika dygderna i Pro Patria har att göra med gradernas speciella uppgifter. I andra graden består kärnverksamheten i att författa gagnande ekonomiska skrifter medan tredje graden har som huvuduppgift att författa äreminnen. Sålunda ingår en mening i andragradsbrödernas ed där de får lova att stödja vetenskapsidkare och konstnärer, medan bröderna av tredje graden utfäster sig att vårda stora mäns minne. Den som skall kreera exempel för bröderna i lägre grader får inte heller uppvisa karaktärsbrister som kan bidra till att graden i sig eller orden som helhet faller i ringaktning. I reglerna för Pro Patrias fjärde grad står till exempel följande att läsa:

> 1. §. Till ledamot af denna höga Grad, bör ej någon antagas, som icke inom och utom samhället, wisat utmärkt hog och nit för Orden Pro Patria, dess bestånd och bästa, samt til dess lustre bidragit. 2. §. Eij må någon til denna Riddare wärdighet uphöijas, som uti almänna wärlden är känd för någon särdeles last, eller åsidosatt de skyldigheter, som honom i stöd af Ordens almänna lag, eller såsom Patriot, åligger.[338]

[336] ”Rörande de Högtansenlige Equites Constantiæ”, § 7 i första balkens fjärde kapitel, F 8: 1, SSA.
[337] ”Om Ordens Grader”, § 2 i kapitel 2, F 8: 3, SSA. Kursiveringarna i citatet ersätter understrykningar i originalet.
[338] ”Rörande de Högtansenlige Equites Constantiæ”, första balkens första kapitel, F 8: 1, SSA. Detta förfarande är av sådan dignitet att det ankommer på fjärde gradens ledamöter att, efter att en kandidat till graden har anmälts i allmän orden, noga granska ”huru wida den anmälte äger de egenskaper, som 1. Cap: 1. §. Fordrar, eller om til fölie af samma Capits 2 §. inträde uti denna höga Grad, honom icke lemnas kan.”, a a, § 2 i första balkens andra kapitel.

Här vill jag särskilt uppmärksamma ordenslöftena och de religiösa övertonerna som ligger i sådan retorik.[339] I Pro Patrias första grad förs den nye brodern till ordensaltaret och blir där kommenderad att knäböja ”inför det högsta Wäsendet, som älskar och belönar det Goda”.[340] Han får sedan avge sitt ordenslöfte, i kraft av ”ett Ädelt Wäsende och Swensk Manna Frägd” samt i enlighet med vad ordens lagar fordrar av en ordensbroder.[341] Han får också en varning för att svika detta löfte, eftersom det kan slå tillbaka mot honom på flera olika sätt: ”Men min herre! håll heligt vad ni låfwar. Ärhindra Eder, att den högsta Förbundsstiftaren fordrar sanning, och kan icke hindras att straffa en falsk Tunga. Wet tillika, det Wi skydda hwarannan med eftertryck, och lida aldrig ibland Oss andra Bröder, än dem som obråtsligen hålla Löfte och Tro.”[342] Dessa religiöst betingade löften följer sedan bröderna genom hela gradsystemet, ända upp till Stadens Äldste som vi har kunnat se.

För Pro Patrias del kan vi notera att en viktig funktion hos ceremonierna består i att skola in medlemmarna i ett socialt tänkande, att få dem att acceptera och bekräfta ordensdygderna. Att vinna medlemmarnas tillslutning till vissa värden är ett avgörande villkor för varje samfunds fortlevnad.[343]

Den personliga utvecklingen – Utile Dulci

Det tredje och sista sällskapet i min redogörelse är Utile Dulci som instiftades 1766, i det dubbla syftet att värna det vittra arvet efter Tankebyggarorden och hylla minnet av Olof von Dalin, ”den Svenska Vitterhetens Fader”.[344] I den ordenshistorik som meddelades dem som inträdde i Utile Dulcis högsta grad gjordes denna skillnad mellan offentliga litterära aktiviteter och hemliga ordensgöromål mycket tydlig, en skillnad mellan författande av skrifter till allmänhetens upplysning och skyddande av ordens inre angelägenheter från vad medlemmarna benämnde den barbariska världen. Den vittra offentliga verksamhet som Utile Dulci ägnade sig åt i och med utgi-

[339] Gist, s. 92 ff.
[340] ”Ceremonial wid Första Graden”, F 8: 2, SSA.
[341] Ibid.
[342] Ibid. Sådana ordenslöften är för handen i både Frimurarorden och Utile Dulci. Även i Frimurarorden förekommer ett ordensaltare och recipienderna svär eden med en hand på den bibel som ligger uppslagen på altaret, se *L'Ordre des Franc-Maçons Trahi*, s. 53. I Utile Dulcis gradceremoniel är denna kristna symbolik förhållandevis nedtonad. Det enda jag har funnit som påminner om det nyss nämnda är den passage i riddargradens reception där Ordensmästaren talar om ”wördnad och undergiwenhet för Werldens Allwisa skapare, En Dygd, utom hvars ägande, de lyckligaste Egenskaper mista sitt wärde.”, U 169 k, UUB.
[343] Simonsen, s. 18, 99 f.
[344] Den följande historieteckningen utgår från Göthe, s. 106–126, samt den ”Ordenslegend”, det vill säga en historik för internt bruk, som återfinns i U 169 k, UUB. Se även Torgny T. Segerstedt, *Nils von Rosenstein. Samhällets människa* (Stockholm 1981), s. 73 ff.

vandet av *Vitterhets-Nöjen* skulle, enligt ordensstiftarnas tanke, kompletteras av den vittert betingade ordenshemligheten:

> […] att genom en Ordens-inrättning söka främja den tillväxt Svenska Vitterheten medels det för sina Vitterhets Arbeten så kända Samfundets åtgärd i de föregående åren hade vunnit, men hvarom all vidare betydande vård med detta samfunds då mera timade skingring syntes hafva uphört. Med detta ädla ändamål ville våre Stiktare förena ett annat, som på en gång borde blifva det hemliga och väsendtliga förenandet af den nya inrättningen, betraktad såsom Orden, och tillika bidraga till densammas desto säkrare bestånd, det att uplifva och förvara Minnet af någon som på ett utmärkt sätt giort sig förtjent om Svenska Vitterhetens upodling.[345]

Ordenssällskapet kom att verka under knappt 30 år. De starkaste krafterna inom Utile Dulci togs efter 1786 upp i Svenska Akademien och sällskapet tynade snabbt bort efter stiftaren Schröderheims död 1795. De arbeten som sällskapet gav ut under titeln *Vitterhets-Nöjen* har att göra med Utile Dulcis litterära program.[346] Liksom för övriga ordnar är det framför allt den inre retoriken jag har önskat betona, den demonstrativa retorik med vilken officianterna leder och fostrar ordensmedlemmarna.

Under 1760- och 1770-talen är Utile Dulci en viktig vitter inrättning i Stockholm, även om dess glansperiod infaller först under tidigt 1780-tal när Kellgren får en ledande roll i sällskapet.[347] Samtidigt har Utile Dulci att hantera samma problem som Frimurarorden möter i slutet av 1760-talet på grund av interna strider och överetablering av loger och som Pro Patria brottas med från sitt instiftande, nämligen att på olika sätt se till att sällskapet fortlever.[348] Utmaningen består i att skapa värdiga ordenssyskon inom samfundet, ordenssyskon som förstår verksamheten på rätt sätt och kan föra den vidare i enlighet med stiftarnas avsikter.

I detta förefaller Utile Dulci länge ha varit framgångsrikt. Det var ett stort och aktivt sällskap i Stockholm som redan 1769 engagerade 150 ledamöter och träffades en gång i veckan.[349] Inom Utile Dulci var inslaget av borgare och vittra ämbetsmän övervägande, men adel fanns också med i medlemskadern. Dessutom åtnjöt sällskapet kungligt beskydd.[350]

---

[345] ”Ordenslegend”, U 169 k.
[346] *Vitterhetsnöjen. Första delen*, s. 1–16. Företalet är enligt Göthe skrivet av S. Gagnerus, s. 115.
[347] Carina Burman ägnar en stor del av kapitlet om ordensretorik i sin avhandling åt Utile Dulci, framför allt sällskapets parentationer, s. 98 f., 123–147. Se även Göthe, s. 122 f.
[348] Otto Sylwan, ”Till Utile Dulcis historia”, *Samlaren* XXVIII (Uppsala 1908), s. 238 f.
[349] Göthe, s. 107 f. Se även protokollsnoteringen för 13 juli 1769 i Vo 41, KB.
[350] Sylwan, s. 237. I sällskapets handskrivna matrikel i U 169 k, UUB, hittar man såväl ”CARL Svea Rikes Arf-Furste, Hertig af Södermanland” som ”FRIEDRICH ADOLPH Svea Rikes Arf-Furste, Hertig af Östergötland”.

Inom Utile Dulci regerar det smakfullt sobra umgängesidealet. Det behagligt måttfulla, grundat i en mogen självkännedom, är det kriterium som en rätt medlem av Utile Dulci bör eftersträva, inom och utom orden.[351] Att rätt känna sig själv och kunna tygla sina begär är de dygder som Utile Dulci uppmuntrar sina medlemmar att anamma och sprida i vidare kretsar. Det är självkännedomen, vunnen genom träget arbete, ständigt vårdande och aldrig sviktande vaksamhet, som låter människan övervinna sina laster och utveckla sin fulla potential: ”Konsten at kienna sig sielf, är den angelägnaste af wåra kundskaper, den vigtigaste af våra omsorger. En kundskap som ei utan möda winnes, ofta ej utan missnöije äges, stundom kan glömmas, men aldrig saknas, hos en ädel siäl, som önskar at vinna den fullkomlighet mennskligheten kan upnå.”[352]

Kampen mot lasterna

Den omfattande ordenshierarki som kännetecknar samtliga de sällskap jag behandlar kunde bli ett hinder på så sätt att de yttre formerna blev viktigare för vissa korttänkta medlemmar än de symboliska lärdomar som de retoriska formerna förmedlade. Nils Rosén von Rosenstein berör detta i åminnelsetalet över Johan af Bjerkén 20 december 1780 där han påpekar att man inte får ta Utile Dulcis olika grader alltför allvarligt. En klarsynt ordensledamot förmår, vilket Bjerkén i sitt engagemang för Utile Dulci visade på bästa sätt, att skilja på ceremonierna i sig och ordens verkliga ändamål. De som grips av karriärhunger inom orden, de som missbrukar sina höga grader till att ”af små ting göra stora och att föda sin fåfänga med ett inbilladt företräde” har i grunden missförstått den ledning till självkännedom, bort från den skadligaste mänskliga lasten egenkärlek, som är syftet med ordensceremonierna.[353]

Lärdomarna som betonar den inre värdigheten i stället för det yttre skenet får följande formulering i riddargraden: ”Vi sade Eder då genast huru vi föragta Lyckans prålande ynnest och huru sorgfälligt vi granska hiertats inre böjelser.” Meriterna som sällskapet vill lära medlemmarna att sträva efter äger inte sitt värde i gradprydnader eller en ny position inom ordenshierarkin utan i en växande medvetenhet om den egna karaktären som hjälper den enskilde medlemmen att stävja de lastens anfall mot dygden som ständigt hotar varje människa: ”Öfvertygade om de monga försök hvarmed Lasten och begiär öfverfalla, och hvarigenom de beklageligen ofta winna wåra hiertan, räkna wåra uplyste Bröder Riddare för sin största heder, och säkraste winning, at känna sig sielfve”.[354]

[351] Öhrberg (2011) visar i sin artikel hur ett nytt, mer känslosamt talarideal, sammanknutet med ett bredare definierat medborgarideal, gör sig gällande i Utile Dulci, s. 50–57.
[352] ”Förklaring”, U 169 k, UUB.
[353] Nils von Rosenstein, ”Åminnelse-tal öfver Kansli-Rådet Johan af Bjerkén, hållet för Sällskapet Utile Dulci, den 20 december 1780.”, *Samlade skrifter*, I (Stockholm 1838), s. 19.
[354] ”Förklaring”, U 169 k, UUB.

Samtidigt som förflyttningen till ständigt högre grader bekräftar att en ordensbroder har tillägnat sig nya och nödvändiga lärdomar så framhäver de olika ceremonierna den ständiga plikten för alla inom orden att oavsett grad ”afskudda Begärelsernas välde”.[355] Alla inom den utvalda krets som är Utile Dulci kan nå ordenssällskapets högsta grad, oavsett hur blygsam deras ställning må vara i den ”barbariska” världen. Det finns kort och gott en explicit jämlikhetstanke i Utile Dulci som inte bara har en plats i den inre retoriken utan som även låter sig ses i ordens allmänt tillgängliga skrifter, där de värdiga antika dygderna kontrasteras mot samtidens förställning och ytlighet:

> De kände knapt andra, än verkliga dygder och oskuldens fria nöjen. Förfarenhet, flit och möda, trohet och redlighet emot Gud och likar, gåfvo människjan dess rätta värde. Ärftlige Förtjenster voro ännu icke til. Lysande Heders-Titlar, utan sann och sjelfförvärfvad ära: präktiga Skuggor utan kropp och lif, voro i deras tanka, löjlige tomheter. De viste ej af det Sken, som utgjordt de sednaste tiders dygd; den larf, som nu prålar i Ärans Tempel, och den ro, som nu förlorar sit lif uti tvång och Etiquette.[356]

Det handlar om att inom ett hierarkiskt uppbyggt gradsystem driva fram en trohet till orden och dess dygder hos medlemmarna genom att låta dessa genomgå symboliska ceremonier, genom att undervisa dem om innebörden i det de har fått ta del av och genom att avkräva dem löften där de bekräftar sina inhämtade kunskaper. Utile Dulci överger aldrig sina ceremonier, på det sätt som exempelvis verkar ske i systersällskapet Apollini Sacra.

Den framväxande självinsikten, att förstå mer och mer om värdet av den egna personlighetens mognande i samverkan med ordensbröderna, är kärnan i Utile Dulcis vishetslära. Flera formuleringar i förklaringen av riddargradens ceremonier vittnar om en övertygelse om och en tilltro till att bröderna kommer att vilja fortsätta utveckla sin självinsikt tillsammans med övriga aktiva ”sedan de blifvit underrättade om afsigten med vår Ordens inrättning och fått förklaring öfver de Ceremonier som denna Grad tillhöra”.[357] Undervisning i ordens normer och värderingar är en nödvändighet för att medlemmarna sedan skall kunna applicera insikterna utanför det slutna sällskapet. Och det handlar som vanligt mer om anseendet inför de efterkommande än om ära i samtiden. Genom att själva bli eftersträvansvärda exempel, renade från låga begär och drifter, så tryggar de sin ära inför eftervärlden: ”Eder dygd reser sig då den Ärestod som efterkommande med vördnad och tacksamhet skola pryda.”[358]

Utile Dulci förvandlar utvecklingen av självinsikt till en inre kamp, med varje riddares hjärta som ett slagfält där kampen står mellan den eftersträ-

[355] ”Förklaring”, U 169 k, UUB.
[356] *Vitterhetsnöjen. Första delen*, s. 2.
[357] ”Förklaring”, U 169 k, UUB.
[358] Ibid.

vansvärda dygden självkännedom och den avskyvärda lasten egenkärlek. Så är exempelvis förklaringen till riddaregradens ceremonier fylld av metaforer för strid. Recipienden görs uppmärksam på att han med ”wapen warit i tåge emot Edre egne begär” och att han har försökt försvara sitt hjärta emot lastens och begärens överfall, en strid som nu får anses vunnen: ”[…] blifve Eder förmåga alltid lika tilräknelig att möta och öfvervinna en värckelig Last. Ju närmare I kännen Eder sielfve ju oftare lären I märcka dess anfall och ju angelägnare lärer En så hedrande seger blifva Eder.”[359] Lasterna blir i förklaringen till personifierade fiender som anfaller, snärjer och söker ”kufva oss till Trälar under sitt nesliga välde”.[360]

Den blivande riddaren behöver därför förstå att striden mot lasterna aldrig är över och att kampen säkrast förs tillsammans med de klarsynta bröderna i graden: ”[…] vi hafva äfven, efter vårt Löfte, lärt Eder det rätta bruket af dessa vapen, eller med andra ord, att genom en noga sjelfkännedom kunna segra öfver de försåt, uti hvilka en otyglad Egenkärlek icke sällan förmår snärja det bästa hjerta.”[361] Här kan vi alltså se hur den moralpedagogiska funktionen i Utile Dulcis interna retorik driver fram identifikation. Det är genom att recipienden inser sitt behov av kunskap som det hos honom kan uppstå en vilja att förkovra sig i självkännedom, en vilja som officianterna med hjälp av ceremonielets ord försöker utnyttja och leda till insikten att denna nyttiga kunskap framför allt står att hämta i Utile Dulci. Spelet mellan ljus och mörker som förekommer genom hela receptionssystemet förstärker tanken att medlemmarna gradvis kommer att förstå mer och mer av ordens innersta hemlighet, ”at wid et fullkomligit ljus winna en fullkomlig uplysning”.[362]

Om vi avslutningsvis ser till ”kvalitet” som retoriskt *locus* så framstår tanken på att Utile Dulci är en dygdig motkraft i en lastbar tid och att det är de utvalda medlemmarnas uppdrag att tillsammans utveckla sig själva, att lära sig av varandra för att kunna leda andra, att ”ett godt hierta, ett städat wett, förtjena att upäskas och älskas; de utgöra den dyrbara skatt, som wi söka, at utur en orolig tid återföra til wåra glada Boningar”.[363] Som en variation av denna tanke kan vi se föreställningen att bröderna i sin personliga utveckling går från mörker till ljus: ”[…] då vi genom snillets upodlande, genom Flit, och genom en Dygdig vandel, tränga oss utur det mörker, hvilket okunnighet, dumhet, laster och barbari hafva utbredt, fram till klara och oförgängeliga Ljus som Vetenskaper, Fria Konster och Vitterhet uptända.”[364] Motbilden av lasten egenkärlek är starkt framträdande hos Utile Dulci. Det gäller att få medlemmarna att akta sig för denna last som kan ta sig många-

[359] ”Förklaring”, U 169 k, UUB.
[360] Ibid.
[361] U 169 k, UUB.
[362] ”Reception i commendeursgraden”, U 169 k, UUB.
[363] U 169 k, UUB.
[364] ”Ceremoniel för tredje graden”, U 169 k, UUB.

handa och förrädiska uttryck. Det säkraste sättet att värja sig mot egenkärlekens anfall är genom att i brödernas krets målmedvetet, outtröttligt och ärligt ständigt arbeta på sin självkännedom: ”Wilja, Wett, Ståndaktighet, mod och styrcka ware wåra minnes ord nu och alltid.”[365] Den som har visat sig förmögen att betvinga denna last är också värd att kallas ”hjälte”, samma honnörstitel som ceremonielen ger Olof von Dalin, Utile Dulcis hyllade portalgestalt.[366] Hjältebegreppet kommer vi att möta ofta i Bacchi Orden, då tillämpat på ett helt annat sätt för helt andra personer.

Sammanfattning

Vad kan vi nu säga om den frihetstida ordenskulturens retoriska uttryck? Det kungliga ordensväsendet har till att börja med en särprägel i att det till skillnad från ordenssällskapen inte har några speciella hemligheter eller ett omfattande gradsystem. Det som däremot finns, och som starkt påminner om samma företeelse i ordenssällskapen, är epideiktisk retorik. I de kanslerstal som jag har studerat har vi kunnat se hur exempeltanken är ständigt närvarande. De centrala dygderna för Serafimerorden – lojalitet, plikttrogenhet, strävsamhet och barmhärtighet – får dels sitt uttryck där, dels i de dubbningsceremonier som äger rum när en ny riddare skall sväras in. Ett sådant *æmulatio*-präglat ideal finner vi även i Bacchi Orden, där det önskvärda i att visa samma kompetens och uthållighet i dryckeskonsten som äldre ordensbröder är en konstruktion som ständigt återkommer.

I ordenssällskapen finns en likartad dramaturgisk uppläggning av ceremonierna: Ordenskulturen skall både upplevas och förstås. Därför förekommer initiation och instruktion i samtliga ordnar. Dessutom, och det är där jag har lagt min undersöknings tyngdpunkt, påminner ordnarna om varandra i hur de i ceremonielen argumenterar kring de dygder och laster som medlemmarna behöver förhålla sig till. Vi kan utan problem tala om en enhetlig karaktär i denna retorik trots de olika öppna ändamål som ordnarna bekänner sig till. De tre faktorer jag har valt att studera är vikten för en ordensbroder att vara lojal mot orden och bröderna, att inse vad som är ett passande beteende bröder emellan samt att lära sig hantera den egna personligheten för att framstå som ett exempel för andra. Samtliga dessa funktioner har jag tolkat med *genus demonstrativum* som ram.

Vilka är då de dygder och *loci communes* som kommer fram i denna retorik? Om vi skall ge ett samlingsbegrepp för detta tankekomplex så skulle vi kunna tala om ”hjärtats och sedernas förbättring”. Vad ordnarna framför allt söker utveckla hos sina medlemmar är de goda inre kvaliteterna, de hedervärda och gagnande kunskaper, känslor och beteenden som kommer ur ett

[365] ”Reception i commendeursgraden”, U 169 k, UUB.
[366] ”Förklaring öfver prydnaderna” samt ”Ceremoniel för den 12 Augusti”, U 169 k, UUB.

rent och ärligt hjärta.[367] För att kunna arbeta på detta värdiga föremål krävs att kvalificerade människor ostört får ägna sig åt sådana mödor bland likasinnade, i en sluten krets där vänskapen och förtroendet härskar oinskränkt. Enighet, förtroende och vänskap – dessa tre dygder möter i samtliga de undersökta ordnarna. En snarlik jämlikhetstanke finner vi i Bacchi Orden, där bröderna ofta lovprisar sin paradisiska tillvaro, fri från världsliga plikter, karriärhunger och ekonomiska problem.

Det viktigaste allmänna *locus* som ordnarnas argumentation utgår från är ”kvalitet”. Tanken på det unika som eftersträvansvärt är central, särskilt att det som är krävande är mer värt än det som är enkelt. Vi skulle också kunna säga att upplysningstanken som förekommer i de olika gradceremonierna, att bröderna i sina grad för grad ökade kunskaper andligt sett går från mörker till ljus, tillhör det ordensretoriska allmängodset.

Jag har också hävdat att denna ordenskultur framför allt vilar på ett merittänkande. I de tre ordnar jag har undersökt formas en ny typ av elit med ett moraliskt uppdrag, ett uppdrag som går ut på att använda de lärdomar de har undfått i ordnarna för att ge goda exempel i levnadskonst åt dem som står utanför dessa slutna organisationer. ”Trogna undersåtare, nyttige medborgare och upriktige wänner” fångar väl vad ordensbröderna bör vara.[368] Jag skulle vilja påstå att målet med ordnarnas ceremoniella retorik är identifikation snarare än persuasion.[369] Övertygelsen växer fram genom att de som ingår i en utvald krets handlar på samma sätt och säger samma saker snarare än att de blir tilltalade som en förhållandevis passiv publik. Det är inte en direkt tes som de invigda skall enas kring utan en uppsättning värden, förmedlade genom symboler och fraser som låter dem bortse från sina inbördes olikheter och i denna bestämda situation möjliggör ett umgänge befriat från sociala och ekonomiska skrankor. Den demonstrativa retorikens princip att ”vi är redan överens om det talaren framställer”, att det är talarens uppgift att så åskådligt och gripande som möjligt ”tolka de Sanningar och dygder, som alla

[367] ”Vår Orden är ej allenast ämnad at lära och fullgöra de skyldigheter, hvartil vi genom Lag och Stadgar äro förbundne, ty det fordras af hvar man, och straffet hotar och följe dem, som Samhällets rätt öfverträda. Den syftar till et högre mål, nemligen at vinna så väl artade sinnen, som göra mera godt, än hvartil de genom Lag och plickt äro förbundne. Et sådant hierta kallas *ädelsint*. En sådan människa är *ädelmodig*.”, [Briant], s. 8.

[368] ”Förklaring”, U 169 k, UUB.

[369] Jag påminner här om den amerikanske litteraturteoretikern Kenneth Burkes användning av begreppet ”identification” för att åskådliggöra hur olika samhällsgrupper använder retoriska medel för att samarbeta med dem de identifierar sig med men också för att skilja ut sig från dem vilka de ser sig som annorlunda än. Burke påpekar att en retoriskt medveten diktare kan utnyttja de förutsättningar som finns i en viss publik för att driva fram attityder och handlingar som ett led i identifikationsbyggande. Ett av hans axiom är att retoriska avsikter finns i alla slags texter, även i sådana där inget explicit *persuasio* låter sig urskiljas men där lyssnarna måste kunna acceptera de underförstådda värderingar som bär framställningen för att den skall kunna uppfylla sitt syfte: ”[…] the notion of persuasion to *attitude* would permit the application of rhetorical terms to purely *poetic* structures”, *Rhetoric of Motives* ([1950] New York 1952), s. 62.

värdiga bröder redan känna och verkställa", framkommer tydligt i ceremonielen.[370] De ordenshemligheter som varje orden vårdar sig om har sitt retoriska intresse i att de skapar förutsättningar för den ömsesidiga tillit som måste råda mellan medlemmarna, om de skall kunna bortse från sina olika världsliga positioner och plikter för att kunna mötas som jämlika medlemmar i ett visst slutet sällskap. Hemligheterna äger sitt berättigande i att fungera som förenande princip. Den ordensledamot som vaktar sin tunga och inte avslöjar för några som står utanför gemenskapen visar på så sätt sin respekt för ordens gemensamma ändamål och för sina medbröder.

Den ceremoniella retorikens funktion inom ordnarna är att åstadkomma en entydighet i hur medlemmarna skall förhålla sig till ordensdygderna: "Tystlåtenhet, sedlighet och sjelfförbättring m. m., yrkas af alla Ordnar, hvilka sålunda tillkännagifva, att endast derigenom kunna deras högsta grader uppnås."[371] Vi kan se det som en strävan från ordensstiftarnas sida att skapa en gemensam värdegrund bland människor som har låtit sig införlivas med orden av fri vilja. Samtidigt är ceremonier mångtydiga, eftersom det gäller att kunna hålla kvar bröderna i verksamheten, oavsett av vilka skäl de har låtit sig enrolleras. Om jag får tillåta mig att spekulera så skulle jag också kunna tänka mig att ordnarnas ceremonier erbjöd bröderna andliga upplevelser som kyrkan eller andra kanaler inte kunde åstadkomma. Framför allt tänker jag på det dramatiska i ordenskapitlen med musik, överraskningar och ceremoniell prakt. Samtidigt lät ordnarna sin sekulariserade moral komma till uttryck i för bröderna bekanta kyrkliga former, till exempel i ordenslöftena med deras religiösa övertoner och det katekestänkande som kommer fram vid åtskilliga tillfällen. Samma andliga övertoner kan vi finna i Bacchi Orden, med koraler, trosbekännelser och begravningsceremoniel. I Bacchi Orden är det dock Bacchus och i någon mån Fröja som får ta emot brödernas på heder, ära och liv givna löften.

Den retoriska kultur som brukas inom Stockholms ordnar och ordenssällskap under 1760- och 1770-talen är alltså påtagligt likartad i sin argumentation och yttrar sig i en argumentation som använder en enhetlig uppsättning av dygder och *loci communes*.[372] Målet med denna argumentation är att åstadkomma identifikation med ordens ändamål bland bröderna och därmed låta de människor som samlas i ordnarna förena sina krafter i en ordensgemenskap som går utöver deras individuella intressen.

[370] [Briant], s. 19 f.
[371] [Ebers], s. 20.
[372] Detta går hand i hand med en riktning inom sällskapsforskningen som vill se 1700-talets ordenskultur som en social företeelse med starka förenande drag snarare än som disparata sällskap, se Clark, s. 12 f.

3. Bacchi Orden och spelet med ordensretoriken

I den sena frihetstidens Stockholm, där umgängeslivet i hög grad bär prägel av ordenskulturens föreställningar om ceremoniers potential att leda de invigda till ett liv i samklang med olika eftersträvansvärda ideal, har även de som fallit ned i fylleri och förnedring sin egen orden. ”Ingenting har värde utom supandet och ruset. […] De verkliga ordnarnas idealism har parodiskt vänts i ensidig materialism”, skriver Nordstrand apropå den backanaliska filosofi som Bellman låter sina rollfigurer ge röst åt i Bacchi Orden.[373] Jag håller inte helt med om att denna tendens i Bellmans ordensfiktion är så ensidig som Nordstrands kommentar låter förstå, och kommer i mina analyser att argumentera för en bredare tolkning av parodin. Med ordenssällskapet som raster placerar Bellman sin tids beryktade asociala i ett socialt sammanhang som hans publik känner väl. Stockholm var en liten stad under 1760- och 1770-talen och hjältarna i Bacchi Orden, ökända original och kufar på glid, var tacksamma personer att låta utföra sällskapets bakvända ceremonier. Medan ett gott namn i det allmänna var ett krav för att kunna bli invald i någon av de prestigefyllda Stockholmsordnarna så meriterade ryktet om dryckenskap för inval i Bacchi Orden. Det avgörande kriteriet för att komma i fråga var att minst två gånger ha legat redlöst berusad i rännstenen i allmänhetens åsyn.[374]

Liksom i varje annat ordenssällskap av rang strävade Bellman i Bacchi Orden alltså efter att inkorporera rätt sorts människor, det vill säga människor som hade kapacitet att förvalta ordens ideal och lärdomar och sprida dessa vidare till nya lovande proselyter: ”Men hvar är kyparen? / Just sådan man som den vårt Gille bäst behöfver”, som ordenskanslern Planberg konstaterar vid häroldskapitlet 20 april, sekunderna innan den i gruvliga bakfyl-

[373] Nordstrand, s. 174.

[374] Denna uppgift härrör från Oxenstiernas dagboksanteckning 4 december 1769, s. 74. Formuleringen som sådan står inte att finna någonstans i Bacchi Orden, men tanken på rännstenen som offentlig viloplats framkommer i flera av ordenstexterna. Två tydliga exempel är Kolmodins kommentar vid parentationen över Boursell: ”Jag drack, förn du blef född, och förn du rensten såg, / Jag hundra resor där i Riddarprydnad låg […]”, StU IV, s. 23, liksom prästinnan Näbba Lenas förestavande av Bacchi lags sjätte paragraf vid firandet av ordensdagen 1770: ”Sen du har tömt ditt krus, tänk aldrig på at vandra, / Lägg dig där du har stådt, stå där du legat har, / I rännsten eller säng […]”, StU IV, s. 139. Motivet att Bacchi dyrkare sover där de stupar hade Bellman tidigare använt i ett antal dryckesvisor, se StU XIV, s. 12, 51 f., 129, 163 f., 195 ff., 204.

lekval hjälplöst vomerande kyparen Ede bokstavligen leds in i handlingen, sittande på en stretande åsna.[375] Kanslern förkunnar vid samma tillfälle i sitt välkomsttal till de nyutsedda ämbetsmännen att det är deras trägna, mångåriga och välbekanta dryckesvanor som har gjort att Bacchi Orden fått upp ögonen för dem och funnit dem värdiga att anförtros en hederspost: ”Förtjänsten kallar er, och Rygtet kan ej ljuga / Upfostrad i den skygd, som oljoträdet ger, / Som barn dig Bacchus sett, som gubbe han dig ser. / Din hjältebragd är förd på Rygtets lätta vingar / Kring Mosel, Heidelberg och där en flaska klingar”.[376] Förtjänsten, ryktet och hjältebragderna är epideiktiska nyckelord som hade kunnat förekomma i vilken konventionell ordensoration som helst från tiden. Det som ger Planbergs hälsning dess speciella verkan är de backanaliska symboler som Bellman låter färga hans replik. Sådana hänvisningar är omöjliga att tänka sig i de idealistiska ordnarnas upphöjda retorik. I lika liten utsträckning rimmar Edes skamlöst okontrollerade beteende med den tukt och disciplin som de allvarstyngda ceremonierna var avsedda att skapa och vidmakthålla hos medlemmarna i de seriöst syftande ordnarna och sällskapen.

I kapitel 2 påmindes om att Bellman åren kring 1770 inte ägde någon egen ordenserfarenhet. Hur än kunskaperna har kommit till honom så är det helt klart så att Bellman har skaffat sig insikt i de speciella normer som ligger till grund för ordenskulturens värderingsbygge och mot vilka de initierade inte får förbryta sig. Nu låter Bellman personer som är helt utan känsla för vad den skapade situationen kräver – en brist som hos vissa av rollfigurerna finns initialt och hos andra utvecklas gradvis som en följd av stigande berusning – agera ut regelvidrighet på regelvidrighet inför ett auditorium av kännare, skarpögda *afficionados* av ordenskultur, vältalighet, vitterhet och sällskapsliv, som har förmåga att notera och uppskatta de konflikter mellan form och innehåll som Bellman radar upp framför dem som ett bisarrt pärlband av spektakulära missgrepp och övermodiga klavertramp.

Med tanke på ”den dubbla scenen” och *decorum*-brott som grundförutsättning för Bellmans parodiska konst så kommer jag att diskutera hur texternas retoriska ärende och fokus skiftar beroende på hur de fungerar som repliker mellan de agerande respektive som parodiska poänger avsedda för de tänkta lyssnarna. Vi känner i och med utredningen i kapitel 2 till de för-

[375] StU IV, s. 149. Som en jämförelse kan anföras hur Edvard Carleson, Pro Patrias förste president, kort före sin död 1767 argumenterade för vikten av att knyta rätt sorts medlemmar till sällskapet för att höja dess status: ”Till winnande däraf, hade han icke funnit något mera kraftigt och bidragande, än om någon af de Swenska kongliga Printzarne, underrättad om Ordens höga och nyttiga föremål, skulle wilja beqwäma sig att ingå uti denna Orden och åtaga sig dess beskydd, hwarmedelst Orden skulle få såsom nytt lif, samt äfwen ej allenast hederlige utan ock förmögne Medborgare desto begäreligare inlåtas, att både med gagneliga arbeten och nödige medel göra wärket nyttigt biträde […]”, F 8: 3, SSA.

[376] StU IV, s. 152. Vossius säger angående rekommendationstal att den som anbefaller en viss person bör åberopa ”hans ärlighets, trofasthets, medmänsklighets, lärdoms, ädla börds eller liknande dygders skull, som man väljer ut med tanke på den sak som det gäller”, s. 15.

hållningsregler som gällde inom den ordenskultur som var den rådande i Bellmans Stockholm. För att ytterligare klargöra förutsättningarna vad gäller referenser för Bellmans publik har jag valt att börja detta kapitel med tre kontextsättande avsnitt som kompletterar den ordensrelaterade bakgrunden. Den första delen är en utredning av hur Bacchi Orden och dess speciella karaktär presenteras i förordet till Lsr 3. Förordet erbjuder ett retoriskt färgat tolkningsmönster för texterna, ett tolkningsmönster som springer ur den miljö där Bellman ursprungligen presenterade sina uppsättningar. Därefter behandlas Bacchi Orden som en föreställning, alltså den dramatiska situationen där faktorer som scenbild och spelstil får betydelse. Till sist följer en kort genomgång av musiken i Bacchi Orden och hur musikaliska inslag bidrog till det retoriska och ceremoniella spelet i Stockholms ordnar och sällskap.

Efter denna orienterande del följer analyser av själva ordensfiktionen, där först visorna och sedan kapitlen kommer att behandlas. Ordensvisorna går jag igenom översiktligt, med särskild uppmärksamhet riktad mot hur Bellman i dem introducerar idéer som sedan kommer att föras vidare i de dramatiska uppsättningarna.

Jag inleder presentationen av ordenskapitlen med en analys som är ägnad Bacchi Ordens ceremonimästare och orator Janke Jensen, den gestalt som särskilt vid de fyra första tillfällena framstår som vältalighetens vrångbild i ordenskontexten. I Janke Jensens gestalt har Bellman åstadkommit ett förkroppsligande av retoriska regelbrott och överträdelser av *decorum*, och därför menar jag att en undersökning av de viktigaste motiven i Jensens talekonst kan ge oss en god övergripande uppfattning om retorikens roll i Bacchi Orden.

Därefter går jag igenom kapitlen parvis och i kronologisk ordning. Liksom i fallet Jensen utgör *decorum*-brott den återkommande frågan och förenande principen för att förstå hur Bellman skapar parodiska effekter. Varje analys har dock ett speciellt tema. 1769 avhålls två parentationer i Bacchi Orden, den ena över Boursell, den andra över Lundholm. I denna analys har jag, med stöd i det svenska 1700-talets dygdediskussion, försökt visa vilka värden en hjälte i Bacchi Orden skall företräda och hur den backanaliska vältaligheten försöker fånga dessa. På dessa båda sorgehögtider följde ordensdubbningar 1769 och 1770. Här kommer temat att vara ”avvisande av plikt och regler” och hur det kommer till uttryck när nya initiander svärs in i gemenskapen. I det tredje paret av ordenskapitel experimenterar Bellman med den form han skapat och bjuder dels på ett kapitel tillägnat en verklig person i Lissanders salong, dels en sångspelspastisch där förspelet till ordens möte är det intressanta snarare än själva ceremonierna i ordenstemplet. Jag har här velat uppmärksamma kvinnorna i Bacchi Orden, och hur deras intåg i templet ställer kampen mellan Bacchus och Venus, en prövning av brödernas trohet till sin primära ordensplikt, på sin spets. De två sista kapitlen presenterades 1777. Här befinner vi oss på osäker mark, eftersom vi vet så lite om

hur dessa båda möten presenterades. Vi kan vara säkra på att de presenterades i en annorlunda miljö än tidigare, eftersom Bellmans umgänge i familjen Lissander hade upphört vid denna tid. Här undersöker jag om vi kan se skillnader i upplägget av kapitlen jämfört med de föregående uppsättningarna i sviten eller om den backanaliska traditionen håller sig oförändrad.

En backanalisk bruksanvisning – företalet till Lsr 3

Hillbom citerar i sin undersökning av källorna till Fredmans epistlar företalet till Lsr 3, ett företal som enligt honom med stor sannolikhet är skrivet av Anders Lissander.[377] Vad kan vi sluta oss till av detta dokument? Företalet, som är rubricerat ”Till Läsaren eller Siungaren.”, har en tänkt grupp av adressater, en grupp som bland annat har den kollektiva egenskapen att vara kännare av viskonsten. Texterna i volymen, hävdar författaren, är ”en utwald samling”, och han nämner även de båda föregående volymerna i sviten såsom varande av samma karaktär.

Introduktionen som helhet fungerar både som en bruksanvisning och en anmodan. Förutom en förklaring av vad som utmärker samlingen rymmer den en uppmaning till publiken att handla i enlighet med de normer som ges uttryck i texterna. Lissander inleder med att konstatera att ett företals primära funktion ligger i att ge läsaren vägledning om boken är värd att ta sig an eller inte. Redan här antyder han samlingens backanaliska karaktär genom att likna företalet som genre vid den förteckning över alkoholhaltiga drycker som gumman på Thermopolium har uppspikad utanför sin port till hugade krogkunders upplysning. Efterhand som läsaren rör sig genom Lissanders prolog träder de avskrivna texternas funktion i förgrunden och när vi når slutorden så är det uppenbart att visorna i Lsr 3, liksom sina föregångare i sviten, är brukstexter för ett bestämt socialt sammanhang. De är avsedda för ett sjungande dryckeslag och syftar till att höja stämningen bland deltagarna. ”I desse psalmer qwäder man glädjens beröm”, hävdar Lissander och önskar, just före den nyss citerade sista meningen, att detta ”Bacchi frögdefulla Echo” måtte ljuda från generation till generation.

Glädjen är den bärande värdering som Lissander lyfter fram i förordet till Lsr 3. Inte nog med att han presenterar visorna i Lsr 3 som psalmer till glädjens lov utan han betecknar dem dessutom som ”ett det kraftigaste motgift för ledsnad och surmulenhet”. Texterna, som inte bara liknas vid psalmer utan som också ges karaktär av medikamenter med goda profylaktiska egenskaper, förmår enligt Lissander framkalla förtjusning och välbehag hos alla som tar del av dem, även den trumpnaste tråkmåns: ”[…] hwem skulle wara så stenhård, at deraf ej wäckas till de behageligaste kiänslor?”

[377] Hillbom (1991), s. 21 ff. Själva företalet återfinns i Hillboms transkribering på s. 22. Citaten ur företalet i detta avsnitt är återgivna enligt samma transkribering.

Noterbart är att just de backanaliska ordenstexterna i Lsr 3 får särskild uppmärksamhet.[378] Av särskild stor vikt härvidlag är det stycke som i anaforiska perioder slår fast vad som faktiskt utspelar sig i materialet som läsare och sångare får ta del av i denna volym av den lissanderska vissamlingen:

> Här framträda blodige Riddare utur Bacchi ärefulla rändel, med Tenn stop och sinnebilder; Med bränwinskopp och Walspråk, at wid Gudens Thron förtiena sig stiernor.
>
> Här nedragla godwilligt, af möda och förtienster, trötta och bedagade Embetsmän från sin högd, och andre upklifwa på deras trappa.
>
> Här läser man Äreminnen, som tolka framfarne dråplige mäns bedrifter; och, under det man ser en liflig bild af deras Idrotter, tycker man sig sielf andas deras odödelighet och blifwa upfyld af deras Korn-nectar.[379]

Denna passage placerar bortom allt tvivel volymens backanaliskt relaterade innehåll i en ordenskontext. Lissander sammanfattar i de tre meningarna flera centrala och övergripande motiv inom den vältalighet som kom till uttryck inom Stockholms ordnar och slutna sällskap och som i Lsr 3 får sina uttryck i Bacchi Ordens bakvända tappning. De invigdas hjältemodigt uppoffrande kamp för att förverkliga de olika ordnarnas syften, ämbetsmännens omutligt strävsamma nit i dessa ordnars tjänst och utsikten att efter ett liv till ordens fromma få en plats i brödernas minne som en efterföljansvärd förebild är utan undantag frekventa tankemönster i den talekonst som varje orden vinnlade sig om att vårda.

Den som tar del av Lissanders förord förbereds på att i vistexterna möta väldiga dryckeskämpar, riddare som vågar liv och blod till Bacchi ära. Rustade med dryckeskärl och symboliska tecken träder de i bräschen för dryckenskapen. De mest framgångsrika i den oförtrutna kampen mot nykterheten pryds med ordensstjärnor som belöningar för sin iögonfallande försupenhet. Lissander nämner vidare det backanaliska ordenskapitlets mosiga ämbetsmän, en trött och tankspridd skara som efter genomfört uppdrag raglande ”nedstiga från sin höjd” för att ersättas av nya aspiranter. Termen ”Äreminnen”, välbekant från det svenska 1700-talets officiella ceremoniella vältalighet där den syftar på högretoriska och känsloladdade minnestal på prosa över bemärkta personers berömliga liv och gärningar, anknyter i detta sammanhang till de befängda parentationer som Jensen håller över dem som har stupat i sitt våta värv.[380]

Den explicita hänvisningen till äreminnets funktion som sekulär inspirationskälla för lyssnare och läsare knyter an till den ceremoniella retorikens

[378] Hillbom (1991), s. 24.
[379] Ibid., s. 22.
[380] Hillman, s. 4.

moralpedagogiska uppgift, det vill säga vad läsarna och sångarna skall lära sig av ett tal eller en text inom denna genre. Lissander uppmärksammar ordenstexternas tillspetsade tillämpning av hjältetanken, den glorvyrdiga och androm till efterföljd sporrande roll som genren föreskriver att den avporträtterade skall få bekläda i texten eller talet. Lärdomen ligger i den inspiration till nya och om möjligt ännu mer storslagna backanaliska handlingar som alla dessa bjudande exempel på ”framfarne dråplige mäns bedrifter”, en fras direkt hämtad ur tidens ceremoniella vältalighet ägnad prominenta avlidna, är avsedda att driva fram hos publiken. Bacchi Ordens drift med den högstämda ordensretorikens honnörsord går alltså igen i hur Lissander, med ironisk hänsyftning till välkända standardfraser ur de olika ordnarnas ceremoniella repertoar, sätter visbokens ordensanknutna texter i ett uppenbart backanaliskt sammanhang.

Efter sin förklaring av texternas särprägel vänder sig Lissander till Bacchus och Janke Jensen – den senare av Lissander karaktäriserad som ”wältalige Janke Jensen” – och låter apostroferingen mynna ut i retoriska frågor till de båda adressaterna. Bacchus, försedd med epitetet ”Du gamla hedersman”, framstår som Jensens skyddshelgon medan Jensen får rollen av uttolkare av dryckenskapens evangelium. Den religiösa parodin står här, liksom i mycken annan backanalisk diktning, sida vid sida med ordensparodin.[381] I förordets avslutning med dess uppmaning till samfälld handling i enlighet med ordenskapitlens budskap ekar missionsbefallningen till apostlarna jämte liknelsen om den barmhärtige samariten: ”Kom ihog, at de lustiga exempel du fått, bör du äfwen gifwa dina efterkommande: Siung, Skratta, Drick, och lät bland dina barn, led ifrån led, höras Bacchi frögdefulla Echo: Gack Tu och gör sammaledes.” Lissanders frivola hänvisningar till religiösa texter intygar att texten riktar sig till en sluten krets där det ohämmade skrattet riktas mot allt och alla och där var och en kan lita på de övrigas tystnad om vad som sig förehavit har vid sammankomsten.[382] Det var inte ofarligt att hänvisa till heliga ting på det sätt som sker i förordet, eftersom även handskrifter lydde under paragrafen om hädelse i TF 1766.

Kan då detta förord säga något om Bacchi Ordens syften? Tydligt är att Lissander i sin presentation av ordenskapitlen ställer dessa texters alternativa, parodiska dygdesystem mot det omgivande samhällets pliktmoral och, väl att minnas, ordenssällskapens framhållande av allvar. De nyckelord som Bellman övertar från huvudstadens olika ordnar utnyttjar även Lissander i sin presentation av ordenskapitlen och -visorna. Särskilt viktigt är hans upprepade betoning av att texterna manar till såväl skratt som handling. ”Läsaren eller Siungaren” skall betrakta driften med idealistiska fraser och värde-

[381] Lönnroth (1977), s. 84 ff.
[382] Nordstrand, s. 127. Böter kunde utmätas för gäckeri med gudstjänsten, Guds ord och sakramenten, Harry Lenhammar, *Sveriges kyrkohistoria*, V, *Individualismens och upplysningens tid*, red. Lennart Tegborg (Stockholm 2000), s. 46.

ringar som inte bara lättsam förströelse utan dessutom som en uppmaning till fryntligt sällskapsliv kring bägare och bålar. Så snart dessa sånger klingar befinner sig deltagarna fjärran de stramt genomförda mötena i de seriösa ordenssällskapen, präglade av förpliktelser och regelomgärdad etikett. Här bjuder Lissander på ett argumenterande resonemang i analogi med den religiösa parodins syfte hos Bellman, det vill säga att kanalisera missnöjet med tvingande och trångsynta men ofrånkomliga konventioner i för de församlade acceptabla former. Vad Bacchi Ordens-kapitlens framförande anbelangar så vill jag här påpeka den möjlighet till visst allmänt deltagande som Lissanders förord antyder. Om texterna skall uppfylla sitt syfte så måste det närvarande auditoriet vara med och ta aktiv del på ett eller annat sätt, vilket förordets avslutning betonar. Vid analysen av ordenskapitlen gäller det därför att ha ögonen öppna för var den publik som bänkade sig i Lissanders salong skulle kunna ha fått möjlighet att göra en insats under kvällens uppsättning av ett möte i ordenstemplet.

Nu är inte inledningen till Lsr 3 det enda företal till en handskriven visbok från sen frihetstid som forskningen känner. Tidigare forskning har uppmärksammat det förord som Samuel Christian Wallen skrev in i volym 13 av sin stora vissamling och även påvisat paralleller mellan Wallens text och Lissanders.[383] Wallen känner vi sedan tidigare som en av tidens mest flitiga vissamlare och som synnerligen aktiv sällskapsmänniska i samma medelståndskretsar som Lissander. Volymen med Wallens förord är daterad till 1768 medan Lissanders har tillkommit något senare.[384]

Mellan Wallens och Lissanders förord finns ett stort antal likheter. Den uppsluppet ironiserande tonen är påtaglig, där författarna övertar ordalydelser från andlig och didaktisk litteratur som syftar till moralisk uppbyggelse för att i stället ge dem en innebörd av lyckligt livsnjutande i nuet. Likaså är Bacchus-kulten en självklar referenspunkt för båda författarna. Wallen nämner Bacchi tron och läsarens plikt att vara ”Baccho anbefalld” medan Lissander talar om hur Janke Jensen predikar Bacchi ”dyrkan med lära och lefwerne”. Wallens förord frammanar, liksom Lissanders, en krets där inget är heligt. Framför allt betonar båda två visornas funktion som brukstexter, texter där vikten av att sjunga och dricka i en likasinnad krets kräver de närvarandes godhetsfulla insatser för att uppnå sitt syfte. Arvet från dryckesvisan, med dess krav på inlevelsefullt och entusiastiskt deltagande från auditoriet, lyser fram när Wallen hävdar: ”Bruka dem nu min Läsare flitigt till Din ock andras gemensamma ro och upbyggelse, men fram för alt, siung aldrig någodt Dryckes-Quäde med tårr och råstig tunga.” Den som trots ymnigt inmundigande av Bacchi eldiga safter inser sig fortfarande sakna sångröst kan

[383] Hillbom (1991) nämner som ett parallellfall just Wallens företal till band XIII av dennes *Samling af Swenska Wisor*, s. 23. Företalet citeras hos Nordstrand, s. 132.
[384] Lsr 3 innehåller texter tillkomna mellan 1769 och 1772. Förordet borde, vilket Hillbom (1991) hävdar, vara tillkommet strax efter februari 1772 – datumet för de sist införda texterna – eller under samlandets gång, 21 f.

som en nödlösning be sin granne sjunga för båda, men, inpräntar Wallen, ”drick Du ock derjemte både för Dig och honom”. I Lsr 3 uttrycker Lissander samma uppmaning med dessa ord: ”Men ett ting behagar du märka, min läsare! Desse upmuntringar äro dig icke gifne förgäfwes, eller endast at roa dit öga och öra, under det du wansköter din strupa […]”. Sången framstår som ett uppenbart tecken på munterhet, medan den moraliserande allvarsamheten får klä skott som glädjens fiende.

Materialet är, trots denna sin gemensamma instrumentella funktion, inte helt detsamma i Wallens och Lissanders böcker, vilket förstås får konsekvenser för hur det presenteras. En avgörande skillnad mellan de båda förorden ligger i hur Lissander strävar efter att visa fram just ordenstexternas särart, som en hjälp för läsaren att kunna ta till sig Bellmans parodi. I förordets sista stycke står Bacchi ordenssyskon fram som bjudande exempel och representanter för ett ställföreträdande fylleri: ”Tycker du om dessa hieltars bedrifter, och will du winna deras ära; så träd i deras fotspor; hwar ock icke, så war åtminstone glad på deras mull och fukta deras åminnelse med ditt glas.” Genom kämpaglöd och styrka i dryckjom ges möjlighet för den hugade att resa minnesstoder i brödernas tacksamma hjärtan, ett vördnadsvärt och till efterföljd bjudande ideal som kommer att leva kvar långt efter att vederbörande har gått ur tiden.[385] I Lsr 3 presenteras vi för det sena svenska 1700-talets eftervärldsdoktrin, men framställd med ironisk distans. Den glada backanaliska kunskapen skall gå i arv till de efterkommande. I detta den otvungna gemenskapens evangelium finns något för den som sjunger eller läser att lära sig av det backanaliska ordenskapitlets medlemmar.

Lissanders företal har nu inte bara ett retoriskt ärende utan är dessutom avfattat i en påtagligt retoriskt utarbetad form. Stilvalet blir ett led i argumentationen som han driver i volymens inledning. Med alla liknelser och metaforer, retoriska frågor, anaforer, apostroferingar, allusioner och antiteser vänder sig Lissander i sin text med en bestämd avsikt till en publik som äger en viss sorts bildning, en bildning där genrer som religiös litteratur, antik mytologi, dryckesvisa, ordensretorik och sådan ceremoniell vältalighet i hög

[385] Som ett exempel på metaforen ”minnets oförgängliga minnesstoder” hämtar jag ett citat ur Carl Johan Ridderstolpes anonymt publicerade åminnelsetal över friherre Johan Gerdesschöld (1768) när dennes vapen krossades: ”En loflig sedvana fordrar, at detta, Dess förgängeliga Skölde-märke, skal då sönderslås. Jag krossar dig ock nu utan betänkande; emedan äran sjelf rest åt Fri-Herre Gerdesschöld en Stod och Minnes vård, som ingen dödlig hand kan krossa.”, *Tal, hållit, då præsidenten uti K:gl. Maj:ts och Riksens Svea hof-rätt, skattmästaren af alla Kongl. Maj:ts Orden, samt Riddaren af Kongl. Nordstjerne-orden, högvälborne fri-herre, herr Johan Gerdesschöld jordfästes, och vapnet sönderslogs uti Sollentuna Kyrka Den 8 Julii 1768* (Stockholm 1768), s. 16. Tanken att de efterlevande bröderna bäst hedrar den avlidnes minne genom att själva sträva efter de dygder som denne utövade under sitt liv framkommer i det åminnelsetal Olof Bergklint höll över Olof von Dalin 1764: ”[...] at arbeta emot sjelfva dödlighetens välde i så måtto, at den icke med våra Bröder, må borttaga några af deras goda egenskaper, dem vi icke i tid sökt göra til våra egna. Detta okonstlade konst-stycket lindrar bäst deras afsaknad, och bevarar bäst deras minnen. Det är föga förloradt, när det ädlaste af deras väsende gått in och förvandlats til vårt eget.”, Bergklint, s. 41.

stil som syftar till att etablera och upprätthålla bestämda dygder, ingår som meningsskapande element. I detta företal finns alltså ett genomgående tydligt *persuasio* av det slag som en uttolkare förgäves söker i *Bacchi Orden*. Den primära publiken är den som har möjlighet att uppskatta ironin i att läsa och lyssna mellan raderna, som förmår se avståndet mellan de nobla fraserna som Lissander anför och ”de lustiga exempel du fått” i Bellmans kapitel. Skillnaden mellan företalet och de backanaliska specimen som Lissander presenterar kommer sig förstås av att vi rör oss med olika slags texter, tillkomna för olika slags situationer. Förordet till Lsr 3 har tillkommit för att skapa en bestämd förståelse av de nedtecknade visorna och tablåerna medan Bellmans ordenskapitel ursprungligen har fungerat som av honom nedtecknade spelanvisningar i ett sammanhang där publiken från början har haft utgångspunkterna någorlunda klara för sig, eller har kunnat få de dramatiska grundförusättningarna presenterade för sig innan spelet börjar. Hans anteckningar har sedan renskrivits och traderats av olika avskrivare.

Om nu Lissander hade en viss publik i tankarna så kanske det kan tyckas självmotsägande att han skulle behöva slå fast en tolkning av texterna på det sätt som sker i förordet. Lissander verkar ha velat försäkra sig om att andra vissamlare – alltså även de som inte delade primärpublikens kunskaper – skulle kunna tillgodogöra sig eller åtminstone inte missuppfatta Bellmans backanaliska universum. Angeläget att uppmärksamma här är att alla inte skrev av visor av samma skäl. Absolut trohet mot förlagan var långt ifrån alltid det primära syftet för en vissamlare. Ett välkänt exempel i Bellmanskretsar är Ulrica Maria Risell som i sina avskrifter av Fredmans epistlar omsorgsfullt städade bort varje spår av ekivoka uttryck, anspelningar på fylleri och andra anstötligheter.[386] Ånyo behöver vi ställa de nedskrivna kvarlevorna mot det muntliga framförandet för att förstå skillnaden dem emellan. När Bellman och hans vänkrets uppförde Bacchi Orden i Lissanders salong kunde de påräkna en omedelbar receptivitet hos en grupp lyssnare som hade samlats med förväntningar på att bli underhållna. De som stod på scenen mötte publiken på ett direkt sätt och kunde snabbt orientera de närvarande om hur kvällens uppträdande var tänkt att fungera medan en samlare kunde behöva göra den ursprungliga kontexten förståelig för dem som via utlånade visböcker mötte Bacchi Orden.[387]

[386] Magdalena Hellquist, *Handskriftsstudier till Fredmans epistlar*, I, *Handskrifterna* (diss. Stockholm 1978; Västerås 1977), s. 120 f.

[387] En möjlig användning av ett företal av detta slag är att det kan ha lästs upp i samband med framföranden av ordenskapitel i sådana fall där lyssnarna inte var bekanta med förutsättningarna för parodin. En parallell till Lissanders prolog är Bellmans eget företal till de stockenströmska och duwallska dedikationsexemplaren av de 25 första epistlarna där Bacchus framställer Fredman ”dageligen, som ett Exempel för sina barn och uppmuntrar dem med dessa Orden: Träden i Fredmans fotspår, mine Älskelige, så skolen I en gång winna Fredmans Ära, och Edert Namn skall, liksom hans, blifwa fästadt på Stoderne i mitt Tempel”. Texternas ändamål att skänka vederkvickelse uttrycker Bellman så att ”en bedröfwad kan winna styrcka i sin svaghet och ro i sin bedröfvelse”, Bellman, I (1990), s. 268. Angående de båda hand-

Denna genomgång av Lissanders förord, med betoningen å ena sidan lagd på hans ironiserande placering av ordensretoriskt allmängods i en backanalisk inramning och å andra sidan Bacchi Orden som syftande till att roa och engagera en inte bara lyssnande utan dessutom medagerande grupp, ger en möjlighet att uttolka och förstå Bacchi Ordens-texterna. Om den i sin rörelse mellan den lätt vanvördiga relationen till ordenskultur å ena sidan och hejdlös situationskomik å andra sidan är fruktbar eller ej får de följande analyserna utvisa.

Bacchi Orden som sceniskt verk

Bacchi Orden är ett dramatiskt verk, där de olika föreställningarna överlag har planerats och presenterats som underhållning inför salongspublik. Men hur skulle man kunna tänka sig att ett kapitel av detta slag iscensattes? Grundproblematiken för en uttolkare ligger i att försöka avgöra hur mycket som har frammanats i texten respektive gestaltats dramatiskt på scenen. Vilka resurser kunde Bellman räkna med vid uppsättningarna? För att kunna rekonstruera hur ett framförande kunde te sig har tre möjligheter stått till buds. Den första är att undersöka de bevarade texterna, först och främst i den form de har i StU IV men även genom sådant handskriftsmaterial som kompletterar StU IV:s kommentarer. En utmaning är att Bellman genomgående har varit synnerligen sparsam med scen- och regianvisningar. Den andra möjligheten är att konsultera externa vittnesbörd om hur Bellman och Bacchi Orden ursprungligen kunde möta sin publik. Det enda dylika som existerar är Johan Gabriel Oxenstiernas välbekanta och i detta arbete tidigare citerade dagboksanteckning från 4 december 1769 rörande ett Bellmansupptåg hemma hos Anders Lissander, även om Bacchi Orden som fenomen förefaller ha varit känt även utanför den närmaste lissanderska kretsen.[388] Som den

skrifterna och deras datering till perioden mellan 15 maj 1770 och 15 oktober 1771 för Stockenström respektive någon gång under 1771 för Duwall, se Byström (1945), s. 1 ff. Vad gäller upplästa texter, se Alan Swanson, ”*Sant va dä*. Bellman skriver”, *Bellmansstudier* XXII (Stockholm 2005). Det Swanson säger om Bellmans impressionistiskt ekonomiska frammanande i ord av en viss miljö i de tidiga epistlarna skulle kunna tillämpas på den sällskapliga framförandesituationen hemma hos Anders Lissander: ”Det är teater, men skådespelet kräver att sångaren och åskådarna innefattar varandra, att de hör till samma spel.”, s. 273. På liknande sätt som i FE 1 – ”Sant va dä, ingen dricker, drick käre Bröder, Skåder glasenom på bordenom i Krogenom; betraktom Stopenom på hyllomen inom Skåpdörrenom […]”, Bellman, I (1990), s. 15 – så skulle ceremonimästaren Bellman före ett ordenskapitel med några omsorgsfullt valda fraser ha kunnat teckna förutsättningarna för mötet så att nytillkomna lyssnare omgående skulle kunna förstå den dramatiska inramningen och vad de kunde förvänta sig av det stundande spektaklet.

[388] Oxenstierna, s. 74 f. Hillbom (1991) tar upp en parodisk kantat av rådmannen Johan Alegren rubrikdaterad 1771, där Bacchi Ordens-världen och dess speciella karaktär framstår som en självklar referenspunkt, s. 51 ff. Hillbom framhåller att Alegren inte tillhörde Bellmans umgänge, utan verkar ha kommit i kontakt med Bacchi Orden som texter snarare än som framföranden, ett argument för att denna del av Bellmans backanaliska diktning har kunnat nå

tredje infallsvinkeln kan vi tillämpa ett analogiskt resonemang, där jämförelsen utgår från i tid och stil närliggande dramatik som rymmer mer ingående instruktioner om hur framförandet är tänkt att gå till. I detta fall erbjuder två texter av lustspelsförfattaren Carl Israel Hallman givande jämförelseobjekt, dels komedin *Finkels parentationsakt. Prolog till Det underjordiska bränvinsbränneriet*, tryckt 1777, dels den så kallade sackenhjelmska parentationen från samma år.[389] Dessa båda stycken innehåller inte bara en mängd omisskännliga Bellman-allusioner av backanalisk art utan bjuder dessutom på sådana scen- och regianvisningar som saknas i Bellmans ordenstexter. Förhoppningsvis kan en kombination av de tre tolkningsvägarna föra oss närmare en förståelse av hur ett Bacchi Ordens-kapitel kunde yttra sig som ”performance” i ögonblicket.

Enmansteater eller kollektivt skådespel?

De tidigaste forskningsinsatserna ägnade Bacchi Orden antog att uppsättningarna var bellmanska soloprestationer, en hypotes som senare forskning har kunnat revidera. Dessa tidiga antaganden vilar, vilket Lönnroth har uppmärksammat, på Oxenstiernas uppgift om Bellmans framträdande hos Lissander.[390] Den unge greven, som upptogs i ordenssällskapet Utile Dulci en dryg vecka innan han första gången hörde Bellman och som av dagboksanteckningarna verkar veta en del om hur ordnar och slutna sällskap fungerar, nämner inget om eventuella introduktioner till framförandet eller om flera agerande framträdde tillsammans med Bellman.[391] Senare forskningsrön av

---

en intresserad publik utanför den lissanderska salongen. Alegrens text finns återgiven hos Kretz och Stålmarck, s. 74 ff. Se även Lönnroth (1967) om annonsen i *Dagligt Allehanda* 14 december 1770 som omtalar att fader Berg har upptagits i det backanaliska ordensgillet, s. 108 f. Just riddarkapitlet 4 december 1770 omtalas även av C. F. Menander som i ett brev till sin far låter meddela att Bellman har hållit kapitel och dubbat fyllhundar, däribland fader Berg, *Svenska memoarer och bref*, III, s. 98, samt StU IV, kommentardelen, s. 186, 211 f.

[389] Den mest uppenbara länken mellan Bellman och Hallman är deras insatser som förgrundsgestalter och inspiratörer i ordenssällskapet Par Bricole under dess formativa period från 1779 och ett drygt decennium framåt, se Bolin, s. 61 f. Hallman ägde även andra gemensamma ordenserfarenheter med Bellman, till exempel genom den rojalistiska Augustiorden, där de under olika perioder var ansvariga för de högtidstal som hölls i samband med detta sällskaps tre årliga möten. Sällskapet var även känt under benämningarna ”sällskapet Augusti Bröder”, ”Augusti samhälle”, ”Augusti Orden” och ”Ordens-Sällskapet af den 19 Augusti 1772”, kommentardelen till StU VII, s. 45 ff. Tre av Hallmans Augustiordens-tal finns med i SS II, s. 428–434, 442–451, 452–468. Bellmans produktion som talman i Augustiorden är samlad i StU VII. Nell ägnar kapitel IV i sin avhandling åt Bellmans tal i Augustiorden, s. 167–219. Bellman och Hallman tillhörde dessutom ämbetsmannakåren i Stockholm. Angående Hallmans tämligen slätstrukna och tidigt avbrutna karriär i Bergskollegium, se P. D. A. Atterbom, *Svenska siare och skalder eller grunddragen af svenska vitterhetens häfder*, VI: 1, andra upplagan (Örebro 1863), s. 177, samt Bennich-Björkman, s. 445.

[390] Lönnroth (1967), s. 109.

[391] Oxenstierna, s. 65, 74 f. Samma förhållande gäller även Oxenstiernas andra besök för att höra Bellman, s. 75. Av Oxenstiernas noteringar förstår vi att man kunde bjudas in till soaré-

Lönnroth och Hillbom har visat att Oxenstierna och övriga gäster denna decemberkväll med största sannolikhet fick ta del av en repris av parentationen över Lundholm som Bellman hade låtit få sin premiär sex veckor tidigare, dessutom i form av en enmansföreställning där Bellman framförde valda stycken ur parentationen.[392] Uppenbarligen kunde dessa framföranden anpassas efter de förutsättningar som för tillfället rådde på spelplatsen. Även om Oxenstiernas vittnesbörd alltså inte ger oss hela sanningen om Bacchi Ordens framförandepraxis så bekräftar den Bellmans position som ordensuppsättningarnas självklara kreatör och huvudperson.[393]

Lars Lönnroth har i sin uppsats om Bacchi Orden i *Samlaren* 1967 intresserat sig för de scentekniska frågor som ordenskapitlen väcker med avseende på hur flera medverkande kunde beredas plats i dessa föreställningar, där långa monologer växlar om med kortare dialogpartier och sånginslag. Han driver tesen att det just var möjligheten för flera att delta i sammankomsterna som bidrog till Bacchi Ordens fortlevnad.[394] Ordenskapitlen bör betraktas som ett sällskapsnöje, en föreställning med möjlighet till kollektiv medverkan. I denna möjlighet ryms embryot till en uppsluppen sällskapsorden som Par Bricole. Lönnroth stöder sin tes på de bevarade manuskripten där ett antal scenanvisningar för sång- och talavsnitt – ”sjunges av 3ne” och ”Läses af 2ne under musiquen af Marchen, då 3ne siunga”, exempelvis – intygar att flera krävdes för att kunna genomföra en regelrätt sammankomst i Bacchi Orden.[395] Den rimligaste tolkningen enligt Lönnroth – och det är en tolkning som jag ansluter mig till – är att de som var involverade i uppsättningarna

---

erna hos Anders Lissander av personer som var välkomna i denna miljö och som hade vetskap om vad Bellmans föreställning innebar.

[392] Hillbom (1991), s. 24, Lönnroth (1967), s. 109.

[393] Oxenstierna uppehåller sig framför allt vid Bellmans sång- och skådespelarkonst men påpekar också att det är Bellman som har skapat det fiktiva sällskapet och som avgör när sammanträden skall ske, s. 74. Se även Lönnroth (1967), s. 110 ff.

[394] Lönnroth (1967), s. 117.

[395] Ibid., s. 110 ff. I den Gullanderska handskriften återfinns parentationen över Lundholm i Bellmans egenhändiga utskrift, Handskrifter af C. M. Bellman, Vf 11, KB. Jag ber att få tacka professor Lönnroth för hans vänlighet att förse mig med en kopierad version av handskriften liksom av Bellman, Skrifter, Afskr. Af Völschow, Vf 15: 7, KB. Av särskild vikt är den Gullanderska handskriftens notering ”renskrifves på efterföljande sätt, för sång och läsning” på ett eget blad alldeles före processionens intåg. Det faller sig rimligt att anta att det följande partiet kopierades och delades ut till dem som agerade på scenen. I handskriften är detta avsnitt försett med anvisningen att tre skall sjunga texten med melodiangivelsen ”Marche mine björnar”. I denna version saknas det häftiga gräl mellan Meisner Oelheim och Trundman som försiggår samtidigt som sången. För en version där avsnittet ingår hänvisar Lönnroth i sin artikel till det dedikationsexemplar av Lundholms-kapitlet som Bellman skrev ut och skänkte till baron Patric Alströmer, Ceremonielle wid Parentation i Riddar-Capittlet af De Twå Förgyllta Swinen hållen öfwer Bränwins-Brännaren och Ridd: Lundholm den 15. October 1769 af OrdensParentatorn, CeremonieMästarn och Peruquemakaregesällen Janke Jensen, Vf 20, KB, där instruktionen anger att två talar medan tre andra sjunger. Samma skrivning kan tas del av i Lsr 3. Att Meisner Oelheim och Trundman båda upphetsat talar i munnen på varandra framgår tydligt av Vf 20, vilket Lönnroth konstaterar, men även av versionen i Vf 15: 7. I båda handskrifterna är deras repliker satta i parallella kolumner och hela passagen är försedd med anvisningen ”På en gång”.

bör ha haft olika uppgifter, där ett litet fåtal skötte replikerna och kunde växla mellan de bärande rollerna under en och samma föreställning medan andra fick ta hand om statistinsatser som processioner och vissa sångpartier, insatser som inte krävde samma mängd förberedelser som någon av de mera omfattande talrollerna.[396]

De talrika sångavsnitten kräver en särskild kommentar i beaktande av frågan om vilka resurser som Bellman kunde räkna med vid uppsättningarna. Ordensvisorna, de tidigaste episoderna i Bacchi Ordens-sviten, framförde Bellman som soloestradör.[397] Han måste efterhand ha insett att han kunde bygga ut idén, och fullfölja de ansatser till ett fiktivt sällskap som han hade antytt i sina ordensvisor.[398] De sångliga bidragen till de stora ordenskapitlen visar avsevärd variation. I texterna finner vi såväl kvinnliga som manliga solosånger, omväxlande betecknade som ”aria”, ”solo” eller med den sjungande rollfigurens namn, musikaliska bidrag vilka tyder på att Bellman räknade med att några medverkande skulle finnas på plats med förmåga att själva bära upp ett kortare sångnummer.[399] Om vi därefter ser till vad texterna avslöjar om flera inblandade på scenen kan vi konstatera att flera scenanvisningar uttryckligen kräver ett antal sångare som gör gemensam sak, ibland för att avlösa en monolog eller ett replikskifte, ibland som ett parallellt skeende till annan verksamhet på scenen.[400] Växelsång mellan en solist och övriga agerande förekommer även. Vid några tillfällen brister samtliga på scenen ut i sång, en variant som på ett antal textställen signaleras av beteckningen ”capitlet”.[401] Vissa av föreställningarna avslutas med körer där det backanaliska dygdesystemet bekräftas och hyllas. Med tanke på det myckna sjungandet hemma hos Lissander som vi känner till tack vare dennes bevarade visböcker öppnar sig dessutom möjligheten att Bellman vid valda

[396] Lönnroth (1967), s. 109–120.
[397] Hillbom (1996), s. 83.
[398] Lönnroth (2008), s. 151 ff. samt Nordstrand, s. 165 f.
[399] Som två exempel kan nämnas ordenskanslerns sjungna hälsning till de närvarande ordenssyskonen och introduktion av Janke Jensen vid Lundholms-kapitlet, StU IV, s. 54, där melodin finns tryckt i StU IV, s. 265 ff., liksom de fyra tillfällen när Ulla Winblad sjunger medan hon ensam vandrar runt i naturen vid ordensfesten 1771, s. 177 ff. Lönnroth (1967) har kommenterat vad som rimligtvis var en kvinnlig solosång vid Lundholms-kapitlet, s. 147 f. Angående kvinnliga medverkande i sammanhang liknande ordenskapitlen kan nämnas Wilhemina Normans sånginsatser vid det herdespel som framfördes på Magnus Zetthermans sommarviste Fållan i augusti 1773, kommentardelen till StU XVII, s. 132 f.
[400] Att sång och repliker kunde få samverka styrks av versionen av 1769 års riddardubbning i Lsr 3, där en scenanvisning låter meddela: ”Medan riddarena aflägga Eden och dubbas, som å andra sidan syns; så siunges följande sång, hwarwid Trompeterna äfwen höras:”, Vs 104 b: III, KB. Därefter följer fyra uppslag där sångtexten står att läsa på vänstersidan och de fem riddarederna med Planbergs svar till var och en av de nydubbade på högersidan.
[401] I parentationen över Lundholm anger två scenanvisningar att ”Capitlet sjunger, med accompagnement af valthorn” respektive ”Nybom och capitlet sjunger”, StU IV, s. 39, 41. Att det är de som befinner sig på scenen som skall sjunga när ”Capitel”-termen dyker upp ter sig rimligt med tanke på rollförteckningen, där ”Närvarande i Capitlet” är en återkommande skrivning.

tillfällen kunde upplösa skillnaden mellan scen och salong och låta hela publiken göra tjänst som kör.[402] Om så var fallet innebar det en dramatisk möjlighet att skapa masseffekter, eller masseffekter i den skala som Lissanders salong kunde räcka till för.

En term som förtjänar särskild uppmärksamhet är ”chorus”, en av de oftast förekommande markeringarna i ordenstexterna av passager där flera förväntas sluta upp i unison sång. Denna term verkar kunna tolkas bredare än ”capitlet”. I *Fredmans sånger*, där många av bidragen företräder den bellmanska sällskapsvisans värld snarare än den solistvisekultur som representeras i *Fredmans epistlar*, visar beteckningen ”chorus” när alla närvarande förväntas träda in som sångare.[403] Några sådana beteckningar finns inte med i ordensvisorna, men de förekommer i ordenskapitlen. Här är det viktigt att skilja mellan ”chorus” avsett för en speciell grupp medverkande på scenen, vilket ofta är markerat i texterna eller framgår av sammanhanget, och ”chorus” där hela salongen skulle kunna bidra, till exempel genom att sjunga med i en avslutningsrad eller ett omkväde i en bekant melodi.[404] Några definitiva slutsatser går inte att dra vad gäller publikens medverkan, men det förefaller troligt att deras eventuella bidrag var av sådan karaktär att dessa inte krävde någon nämnvärd förberedelse. Att repetera en slutrad i en sångtext eller sjunga en i situationen given textrad är typiska sådana enkla medel att förena samtliga i sång, ofta förekommande inom dryckesvisekulturen.[405]

För att fördjupa diskussionen av hur flera medverkande kunde beredas plats i en föreställning skulle jag som sista punkt i denna vilja föra in diskussionen på ett stycke parodisk vältalighet i bellmansk efterföljd, nämligen den parentation över Gottfried Sackenhjelm som Hallman avhöll i november 1777 på källaren Kejsarkronan och som räknas som en avgörande händelse i Par Bricoles förhistoria.[406] Sackenhjelm var inte bara högt uppsatt tjänste-

---

[402] Hillbom (1991), s. 24.

[403] Hillbom, kommentardelen till Bellman, II (1992), s. 148.

[404] Anvisningen ”Chorus af Prästinnor och Commendeurer” vid kapitlet till Tilas ära 1771 visar hur termen kan beteckna inrepeterad sång av en grupp agerande, StU IV, s. 145. När riddarna tågar in till dubbningsakten 1769 sker det under sång, s. 77 ff. Beteckningen ”Chorus. Planberg.” visar att det hela försiggår som växelsång. Solisten Planberg introducerar varje ordenskandidat och i den kollektiva strof som återkommer mellan varje välkomsthälsning tyder texten, med formuleringar som ”Och med heder / Gå vij neder / Kring trapporna. Hurra! / Bacchus sjelf oss leder […]”, på att det är riddarna själva som sjunger. För en illustration av hur ”chorus” kan signalera möjlighet till allmän sång kan vi gå till 1769 års dubbningsceremoni som den är utformad i Lsr 3. Högersidan visar som bekant vad riddarna och kanslern sjunger. På vänstersidan står texten till den sång som hörs samtidigt, och som uppenbarligen måste ha framförts av andra medverkande. Längst ned på var och en av dessa fyra sidor möter beteckningen ”chorus” för de två rader av omkvädeskaraktär som avslutar varje strof. Dessa korta avsnitt skulle utan större besvär ha kunnat skrivas ned och tillsammans med några kortfattade instruktioner delas ut till den sittande publiken inför kapitlets öppnande.

[405] För en diskussion av hur Bellman och andra visdiktare utnyttjade omkvädestekniken i dryckesvisor, se Nordstrand, s. 106 ff.

[406] Som källa för den sackenhjelmska parentationen har jag använt handskriften ”Parentation öfwer Commendeuren Brodren Gottfried Sackenhjelm, hållen för Sällskapet Par Bricolle i

man i staten utan var minst lika känd för sina ekonomiska intressen i Stockholms krog- och nöjesliv liksom för sitt utsvävande leverne. Efter hans död 13 oktober i rännstenen på Malmskillnadsgatan dröjde det inte mer än en månad innan Hallman hade färdigställt sitt minnestal. Redan i ämnet – en parentation över samtida ökänd person med tvivelaktig vandel – skönjer vi likheter med parentationskulturen i Bellmans sällskap. Hallman gör i den första scenanvisningen dessutom en explicit anknytning till Bacchi Orden.[407]

Av den inledande scenanvisningen framgår att publiken sitter bänkad tillsammans med aktörerna. Parentatorn, stjärnrollen i Hallmans text, introduceras med sång av ordenskantorn, en sång där slutraderna visar på parentatorns parallella retoriska och backanaliska plikter: ”Parentateur, / du lilla Broder hör, / Tag nu ditt glas och strupen ledig giör, / Som sig bör / Commendeur.”[408] Efter denna introduktion är det dags för föreställningens ledande officiant att visa sig värdig sin uppgift, vilket sker i handling redan innan han har sagt ett ord: ”Parentatorn uttömmer sin potta. Parentatorn upstår och börjar företalet til Parentationen sålunda […]”[409] Stycket utgörs av en lång monolog, där parentatorn då och då avbryter sig för att skåla med publiken eller för att ge plats för olika sånginslag, som vid Jensens framträdanden i Bacchi Orden. Han och ordenskantorn är inte ensamma på scenen. Liksom släktvapnet krossas när huvudmannen för en adlig ätt dör utan att efterlämna några manliga arvingar så kulminerar bricollisternas minneshögtid med att den ogifte Sackenhjelms brännvinsglas slås i bitar under ceremoniella former. Inför denna symbolladdade handling assisteras parentatorn av en statist: ”Parentatorn tager Gottfrieds Brännvinsglas, som bäres af en Commendeur på ett Sammetshyende”.[410] Ytterligare en statist träder in i handlingen omedelbart efter att parentatorn har genomfört sitt höga uppdrag: ”Glaset krossas mot Brännwinspannan och Baneret viftas.”[411]

Den sackenhjelmska parentationen bygger inte bara på parentatorns agerande på scenen utan förutsättningar finns även för publikens medverkan. Själva iscensättandet av högtidligheten gör det enkelt för en publik som är van vid dryckesvisor och skålceremoniel att omgående förstå situationen och delta på lämpligt sätt. En av ordens ämbetsinnehavare ansvarar till att börja med för att ingen sitter med tomt glas eller underlåter att skåla när så förvän-

allmänt Commendeurs Capittel.”, Wisor och Verser; de fläste Bacchanaliske, Vs 69, KB. Denna version är mer omfattande och innehåller mer utförliga scenanvisningar än versionen i Hallman, SS II, s. 401–410. Det är en något senare version än Hallmans ursprungliga manuskript men är förmodligen inte senare än från slutet av 1777. En utförlig redogörelse för parentationens föremål och de olika handskrifternas kronologi ger Bolin, s. 39–56. Professor Lars Lönnroth försåg mig med en kopia av handskriften, vilket jag tackar för.

[407] Parentationens beroende av Bacchi Ordens-världen har tidigare uppmärksammats av Lönnroth (1967), s. 114.

[408] Vs 69, KB.

[409] Ibid.

[410] Ibid.

[411] Ibid.

tas: ”NB: under hela Acten tilser Ordens Provideuren noga at pottorna fyllas och tömmas.”[412] Den första sången som introduceras av parentatorn rymmer en uppmaning till flera att delta: ”I bröder Par Bricoll! tänd edra pottor först / Mitt inkråm, tort som ert, det ömmar för er törst, / Sen vill jag eder röst uti en sång uppmana / För hjelten som har stridt inunder Bacchi fana.”[413] Ordenskantorn, den viktigaste birollen, leder en mindre grupp sångare i detta första musikaliska bidrag i större skala: ”Sedan Cantorn uphöjer sin röst och börjar följande Cantata, accompagnerad af några Commendeurer.”[414] Övriga deltagare bekräftar de backanaliska lärdomarna och Sackenhjelms hjältestatus i kretsen genom att skåla före och efter sången. Parentationen erbjuder även ett tillfälle för alla i lokalen att förenas i sång. Omedelbart före krossandet av brännvinsglaset sjunger ordenskantorn en aria. Samtliga närvarande skall sjunga med i sista raden, vilket termen ”chorus” tyder på, och därefter göra en bekräftande gest, en skål som enligt manuskriptet ”drickes i botten och pottorna omwändas”.[415] Här ser vi ett exempel när ingen förberedelse är nödvändig för dem som skall stämma in eftersom de bara behöver repetera den text som kantorn sjunger till en bekant melodi:

> Gottfried han föll, han föll för sidsta gången,
> Gottfried han föll från Bachi saffter fler.
> Wörda hans namn, i denna sorgesången,
> Wid denna Bål oss Bachus ger.
> Gottfried ditt Graföhl med tårar wi dricka,
> du kastadt din swicka,
> du wändt din tunna upp och ner.
>
> Chorus:
>
> du wändt din tunna upp och ner.[416]

[412] Vs 69, KB.
[413] Ibid.
[414] Ibid.
[415] Ibid.
[416] Ibid. Det finns goda skäl att anta att arian följer melodin i FE 30, ett antagande som jag inte bara bygger på att metern är densamma i de båda sångerna. Det är ett vanskligt och stundom missvisande företag att enbart försöka bestämma en okänd melodiförlaga på metriska grunder, vilket Massengale (2009) har påpekat, s. 38 ff., 52 ff. Nu hade Hallman använt just denna epistel i det tidigare samma höst presenterade lustspelet *Finkels parentationsakt* att döma av den där förekommande repliken: ”Till denna solenna akt har jag äfven författat någon cantata på samma ton som visan öfver fader Movits’s lungsot”, Hallman, SS II, s. 109. Johan Flodmark anger premiärdatum för *Finkels parentationsakt* till 6 oktober, *Stenborgska skådebanorna. Bidrag till Stockholms teaterhistoria* (Stockholm 1893), s. 83. Fehrman (1977a) har också noterat att Hallman även använde Bellmans visor i andra uppsättningar, s. 67 f. Med tanke på melodins aktualitet och den närliggande situation som den presenteras i så vågar jag föreslå att denna epistel är en mycket trolig kandidat som melodigivare till Hallmans text.

Diktion och sångstil

Bellmans bevarade ordenstexter lämnar högst rudimentära upplysningar om hur agerandet kunde te sig på scenen. Till exempel är det klent beställt med ledtrådar till hur repliker och sånger framfördes. Några enstaka noteringar finns som låter oss förstå hur en bestämd rad eller passage är avsedd att framsägas. Termen *lamentuoso* i en Janke Jensen-aria visar hur en klagande sångstil får förstärka ordens ceremonimästares självömkande jämmer efter att han stjälpt omkull med brännvinspannan. Vid ett par tillfällen bryter bokhållaren Stenbits kraftiga tyska brytning fram ur myllret av repliker. När Bacchi lag förestavas vid häroldskapitlet 1771 så framgår det av scenanvisningen att kapitlet skall läsa efter prästinnorna så att det låter som psalmsång.

Förutom dessa direkta instruktioner kan man tycka att den ivriga alkoholkonsumtion som försiggår konstant under kapitlen borde ha gett aktörerna självklara tillfällen att visa stigande berusning genom ändringar i diktionen. Det är heller inte det enda skeende där de agerande skulle kunna hjälpa till att understryka avståndet mellan sken och verklighet i ordenstemplet genom lämplig röstbehandling. En tänkbar sådan markering är pauseringar hos den talande för att understryka kasten mellan högt och lågt i replikerna, till exempel när von Bercko växlar mellan konventionella fraser ur äreminnesrepertoaren och grova eder under de valhänta försöken att ställa Lundholms kista på plats i ordens gravkor.[417] En annan möjlighet är att underminera de konventionella fraserna genom ett opassande tonläge, som när Jensen tycks vråla fram sin hälsningsfras ”Ödmjukste tjänare” två gånger utan att lyckas väcka den hårt sovande Ulla Winblad.[418] Texterna lämnar dock inga besked om hur sådana möjliga gestaltningar av replikerna var tänkta att utföras av de agerande.

Om Bellman och övriga medverkande imiterade de verkliga personer som förekommer i kapitlen är heller inte möjligt att fastslå med säkerhet. Tvärtom torde en viss försiktighet vara av nöden. Medlemmarna i Bacchi Orden framträder under kapitlen i kraft av sina sociala roller, vilket framgår såväl av deras egna kommentarer om hur de struntar i sina olika civila uppdrag och plikter som att de har tilldelats ämbeten som har med deras yrken att göra.[419] Ingen ingående kännedom krävdes om de avporträtterade för att parodin skulle gå fram utan det räckte med att Bellmans publik hade en hjälplig uppfattning om vilka personerna var och vad de sysslade med.[420] Det

[417] StU IV, s. 38 f.
[418] Ibid, s. 167.
[419] Lönnroth (2005), s. 136 ff. Lönnroth (1967) har framfört hypotesen att riddardubbningarna kunde fungera som introduktioner av nya personer i umgänget kring ordenskapitlen vilka fick läsa de olika ederna, s. 115 f. Det skulle i så fall ha kunnat fungera vid 1769 års högtidlighet men inte lika väl vid det följande årets dubbningar eftersom riddarna där har en synnerligen passiv roll.
[420] Lönnroth (2005), s. 131, 140.

är värt att påminna sig att det fanns ett avstånd mellan kretsen kring Lissander och de flesta i Bacchi Orden. Personerna som Bellman lät ingå var, med enstaka undantag, inte nära bekanta till honom och de övriga i Lissanders salong utan personer som ursprungligen hade haft likartade sociala och ekonomiska förutsättningar men som nu var på väg att förlora sina positioner.[421]

Det vi kan säga är att Bellmans användande av namngivna personer förstärker Bacchi Ordens samtidigt realistiska och lågkomiska prägel. Konventionen i 1700-talets tragedier och operor var att rollfigurerna skulle framstå som idealiserade representanter för de dygder och laster som författarna och librettisterna önskade framställa för publiken. Om så många som möjligt av åskådarna skulle kunna ta till sig de moraliska lärdomar som texten bar fram så gällde det att rollfigurerna inte var alltför lättidentifierade utan framstod som allmängiltiga mönster, applicerbara för var och en. Enligt samma uppfattning fick heller inte verkligheten göra sig alltför tydligt påmind i de medverkandes agerande på scenen. Författarna till 1700-talets manualer i skådespelarkonst var noga med att inpränta principen att de mest trovärdiga sceniska återgivningarna av verkliga förhållanden krävde återhållsamhet med detaljer snarare än en störande påtaglig naturtrogenhet.[422] En viktig aspekt av *decorum*-brotten som präglar det parodiska hantverket i Bacchi Orden utgörs av hur Bellman ställer tragiska markörer i scenkonst mot komiska dito, till exempel hur Bacchi Ordens hjältetanke och åkallade gudomligheter ställs mot framställningen av verkliga personer i rollerna och ingående beskrivningar av deras fysiska lyten och invärtes processer.

Hur de agerandes röster kunde förhöja upplevelsen av en del av ordenskapitlens verksamhet, nämligen parentationerna, kan vi få en fullständigare uppfattning om genom att ånyo gå till parentationen över Sackenhjelm. Där avslöjar regianvisningar hur ett parodiskt känslosvallande tonläge kunde få förstärka repliker och sång vid dessa sorgehögtider. Akten får sitt inledande anslag genom att ”Ordens Cantorn upträder i Bachi Tempel och med ynklig röst afsiunger följande Klagosång”.[423] När monologen tar sin början blir det uppenbart att parentatorn följer ordenskantorns gråtmilda exempel: ”Parentatorn börjar sielfwa Parentationen med sörjande röst […]”[424] Inför parentatorns krossande av brännvinsglaset låter kantorn än en gång höra sig i sorgemättad sång: ”Därpå upstod Cantorn uti Bachi Tempel och afsiöng följande bedröfweliga aria […]”[425] Parentationen avslutas med att ordenskantorn avslutar sorgehögtiden i samma anda som han inledde den: ”Därpå

[421] Lönnroth (2005), s. 131. Publiken hos Lissander kunde även inkludera en högadlig person som Oxenstierna. Hans förbindelse med de övriga består dels i att han introduceras i församlingen tack vare sin förre informator Bergklint, dels i hans tjänstgöring som kanslist där han kunde komma i kontakt med personer som rörde sig hemtamt i kommissariens salong.
[422] Dene Barnett & Jeanette Massy-Westropp, *The Art of Gesture. The practices and principles of 18th century acting* (Heidelberg 1987), s. 139–145.
[423] Vs 69, KB.
[424] Ibid.
[425] Ibid.

upsteg Cantorn uti Bachi Tempel och intonerade följande bedröfweliga Stämma […]"[426]

Gestik och rörelsemönster

Som en uppföljning till röstanvändning som ett dramatiskt verkningsmedel kan det vara på sin plats att kort resonera om hur spelstilen kan ha tett sig när ett ordenskapitel gick av stapeln. Här stöter vi på samma problem som med diktion och sångstil i det att bara några få direkta upplysningar framkommer i texternas scenanvisningar. Till dessa upplysningar hör att skattmästaren Agrell står med utbredda armar när dubbningskapitlet 1769 tar sin början. Vid samma högtid framgår att Jensen och Knape "blir liggande" på golvet efter en dansuppvisning och därefter får "hålla Härholderna under armarna" för att över huvud taget kunna stå upp.[427] Året därpå öppnar en dansande och drickande Trundman tempeldörren inför processionens ankomst. Ordensfesten 1771 inleds med att stadsfiskalen Collin gör sin entré med en butelj i handen medan han sjunger. Ulla Winblad, som är förälskad i Collin, "kastar sig neder" efter att i en monolog ha bekänt sin överväldigande kärlek till stadsfiskalen.[428] Till detta kommer de olika ceremoniella rörelserna. Scenanvisningarna talar om ordensbanér och häroldsspiror som höjs och sänks för att framhäva vissa moment i ceremonierna. I förteckningarna över processionerna kan vi läsa att vissa deltagare leds av andra. När den inledande kören framförs vid Lundholms parentation ger en scenanvisning beskedet att prästinnorna skall niga och kommendörerna buga mellan stroferna.

I brist på klargörande kommentarer i ordenstexterna har jag valt att ta mig an *actio* genom att försöka återskapa sådana förkunskaper om teaterns konventioner för agerande som Bellmans publik bör ha innehaft. I detta avsnitt kommer jag att gå igenom tre områden vilka tillsammans kan ge oss en uppfattning om sådana mönster som kan ha varit aktuella för Bellmans publik: scenkonstens stiliserade kroppsspråk, dans i teatersammanhang och i sällskapsliv samt ordenssällskapens reglementerade repertoar av rörelser.

Kroppspråk i dramatiska framställningar

Hur fungerade *actio* i 1700-talets dramatik? Jag har valt att utgå från teaterhistorikern Dene Barnetts stora genomgång av gestiken som den framställdes i europeiska manualer för skådespelare under 1700-talet. Barnett slår i sin genomgång fast de normer som var de rådande för den etablerade scenkonsten och kan konstatera att en väletablerad sameuropeisk repertoar av gester förelåg. Han lyfter också fram den koppling som handboksförfattarna genomgående gjorde till den klassiska retorikens praktiska råd i sina återkom-

[426] Vs 69, KB.
[427] StU IV, s. 71, 75.
[428] Ibid., s. 164.

mande uppmärksammanden av likheten mellan vältalaren och aktören med avseende på kroppsspråket, framför allt ögonkontakt och handgester.[429] Ett ändamålsenligt *actio* skulle enligt 1700-talets handböcker i skådespelarkonst fungera likt det muntliga språket. Gesterna skulle utföras i harmoni med det som sades av skådespelaren, på så sätt att de otvunget förväntades följa och förstärka replikerna. Mimik, gestik och kroppshållning skulle tydligt visa vilket känslotillstånd som rollfiguren befann sig i och om skådespelaren innehade en passiv eller aktiv roll på scenen. Med hjälp av ett expressivt *actio* kunde skådespelaren dessutom så konkret som möjligt för publiken åskådliggöra sådana abstrakta eller frånvarande företeelser – händelser i det förflutna, avlägsna eller osynliga ting – som inte lät sig framställas på scenen. Den rekommendation som Barnett särskilt pekar på är *decorum* som styrande princip för gestiken.[430] Med det menar han inte bara det behagfulla och till synes konstlösa i det välvalda kroppsspråket, utan också nödvändigheten av att de gester som förekom i en scenisk framställning stämde överens med den upphöjda prägel som utmärkte dramats versifierade repliker. Även små avvikelser kunde allvarligt störa det i allt värdiga helhetsintryck som var det önskvärda idealet.[431]

Barnett koncentrerar sig i sin kartläggning på tragedierna. Dessa hade högst status som dramatiska produkter, och därför uppehöll sig manualerna främst vid dessa. För komediernas del har han i brist på primärmaterial fått inskränka sig till att konstatera att de vardagsnära komedierna krävde en mer realistisk spelstil, medan tragedierna med sina anspråk på att framställa eviga ideal och sanningar var beroende av ett långt mer formaliserat uttryck.[432] Ett sätt att närma sig de agerandes utspel i Bacchi Orden skulle kunna bestå i att visa vilka uttryck aktörernas spelstil kunde ta sig i sångspelen, en genre som vi vet var aktuell för Bellman och hans samtida och som med sin blandning av musik och repliker ligger nära Bellmans ordensparodi. Marie-Christine Skuncke har i en undersökning av Hallmans operaparodier på Humlegårdsteatern under 1770-talet med hjälp av texternas spelanvisningar kunnat visa hur agerandet på scenen förstärkte den parodiska effekten.[433] En av Skunckes iakttagelser är att högtidliga scener av ceremoniellt slag i förlagorna gärna turneras i nedåtgående riktning av parodikerna. Så motsvaras exempelvis masscener i seriös dramatik av groteska processioner i flera av Hallmanpjäserna. Skuncke lyfter även fram det slapstickartade i Hallmans parodier med deras fysiska och allt annat än måttfulla spelstil, fylld av hoppanden, snubblanden och handlösa fall. Dessutom poängterar hon hur framförandet präglas av halsbrytande snabba kast mellan det överdrivet patetiska och det

[429] Barnett, s. 10 ff.
[430] Ibid., *passim* men av särskild vikt är s. 89–94, 98 f., 121, 128, 137 f., 146, 160, 326, 386 ff.
[431] Se till exempel Barnetts referat av den nederländske dramatikern Jelgerhuis ingående förmaningar om händernas rörelsemönster, s. 102 f.
[432] Ibid., s. 15.
[433] Skuncke (1998), s. 212 ff.

starkt vardagliga. Inom en replik kan det himlastormande heroiska blixtsnabbt vändas i det ohjälpligt platta och prosaiska, vilket rimligen bör ha förstärkts genom gestik. Som vi kommer att se i analyserna förekommer samtliga dessa drag även i Bacchi Orden.[434]

Vid parentationen över Sackenhjelm låter en scenanvisning förstå att sammankomsten slutar i antiklimaktisk oreda snarare än i behärskat samfälld sorg: ”Baneret nedramlar, den milde Fadrens swin grymta, och Ceremonien slutas sedan Commendeurerne på Commendeurs wis til sidsta droppen uttömdt det ädla fluidum.”[435] I *Finkels parentationsakt*, där Hallmans behandling av ämnet uppvisar tydliga likheter med de egenartade parentationerna i Bacchi Orden, upplöses handlingen i totalt kaos med panikslagna sörjande som i vild flykt från scenen snubblar över omkullvälta ordenspinaler efter att den avlidnes vålnad plötsligt har dykt upp mitt ibland dem.

Dansens roll

En ytterligare faktor som kan hjälpa oss att förstå det kroppsliga agerandet i Bacchi Orden var den betydelse som dansen ägde under Bellmans tidevarv. Vi har i diskussionen av den professionella dramatikens *actio* kunnat konstatera att den verbala vältaligheten där ägde sin motsvarighet i kroppens uttrycksfulla retorik. Såväl tal- som musikdramatik ägde nära förbindelser med danskonsten. Teaterföreställningarna i Bellmans Stockholm innehöll ofta både dans och musik.[436] I den franska operagenren *tragédie lyrique*, som kom att bli inflytelserik i Sverige under det sena 1700-talet, förekom balettinslag som en given del i denna traditions anda att erbjuda auditoriet ett bländande allkonstverk.[437] Dessa olika koreografiska uppvisningar tjänade i taldramatik vanligen som underhållning utan att nödvändigtvis bidra till handlingen, men när de som i opera hade en intrigbärande funktion var det självfallet nödvändigt för den konsekvent iakttagna känslomässigheten att de var utformade och utfördes med *decorum* som ledstjärna.[438]

Att ständigt beakta det passande gällde nu inte bara på teaterscenen utan även i sällskapslivets danskultur, med menuetten som det mest stiliserade och prestigefyllda dansmönstret från mitten av 1600-talet och drygt hundra

[434] Sådana parodiska tablåer kunde förekomma även i högreståndssammanhang. För en redogörelse för spexartade upptåg av liknande karaktär som Hallmans och Bellmans parodier, med utrerade maskeradkostymer, avsiktligt fumliga dansuppvisningar och imitationer av skrala festtalare, i den svenska hovmiljön under den gustavianska epoken, se Eva Helen Ulvros, *Dansens och tidens virvlar. Om dans och lek i Sveriges historia* (Lund 2004), s. 151 f.

[435] Vs 69, KB.

[436] Skuncke (2007), s. 172.

[437] Barnett, s. 11–17, Skuncke (1998), s. 17, 48 ff., 76 ff.

[438] Kännare av danskonsten kunde reagera högst onådigt om utförandet inte stämde överens med konventionerna. Ett ofta citerat exempel är Lovisa Ulrikas starka missnöje med ett löjeväckande ograciöst genomfört balettframträdande på Svenska komedien 1744, Lennart Hedwall, ”Teatermusik”, *Musiken i Sverige*, II, *Frihetstid och gustaviansk tid 1720–1810*, red. Leif Jonsson och Anna Ivarsdotter-Johnson (Stockholm 1993), s. 100.

år framåt.[439] *Decorum* i dans är i vår diskussion främst av intresse som en del i det bildningsideal som var det rådande för adel och medelståndspersoner i frihetstidens och Gustaf III:s Sverige. Detta ideal skulle skönt förena en disciplinerad kropp och ett välordnat sinne, en förening som i idealfallet manifesterade sig i suveränt avspänt och elegant utövande av tidens intrikata modedanser.[440] De många olika danserna, var och en med sina särdrag, bör ha varit välbekanta för Bellmans publik genom den undervisning som dansmästare tillhandahöll vid universitet, krigsskolor samt genom privatlektioner för ståndspersoner.[441] Dansmästarens uppdrag innebar ytterst att lära andra hur man för sig på ett behagfullt sätt, inte bara i balsalen utan i sociala sammanhang överlag: ”Danskånsten innebegriper icke allenast alt sådant som egenteligen kallas Dans, utan äfven det, som utgör Belefvenheten uti Almänna lefvernet.”[442]

Det nyss anförda citatet är hämtat ur dansmästare Sven Henric Walckes instruktionsböcker i ämnet från början av 1780-talet, typiska representanter för denna typ av handbokslitteratur.[443] En del i det *decorum*-tänkande som kommer fram i dessa tryckta skrifter är sådana instruktioner som avhandlar hur eleverna skall utföra danserna på rätt sätt: ”För all del ärindras, at uti Contra-dansar ej otidigt hoppa eller skutta […]” samt ”Man måste ej förvilla eller försumma tacten, med onödiga steg och hopp.”[444] Men Walcke konstaterar också att dansen bör tjäna som styrande princip för bildat umgänge, en princip som inte bara består i att lära sig en stor mängd olika dansturer till

[439] Ulvros, s. 132. Krogh ägnar ett avsnitt av sin studie åt att visa hur Bellman utnyttjar diskrepansen mellan sirligt förnäma menuettmelodier och de tilltufsade personerna i texterna, vad gäller Bacchi Orden bland annat i ett par av de tidiga ordensvisorna samt i det parti av parentationen över Lundholm när brännvinsbrännarens kista lyfts på plats i ordens gravkor, s. 100 ff. Johannesson (1977) har visat hur Bellmans användande av menuetten, som i de tidiga epistlarna omlokaliseras från luftiga balsalar till unkna krogar, bjuder på ett kontrasterande spel mellan musikens ädla karaktär och texternas vers för vers stigande frispråkighet, s. 105. Ankarcrona har senare följt hur det spår som Johannesson pekar på fortsätter att utvecklas i epistlarna: ”Driften och ruset driver så skeendet därhän, att dansens föreskrivna former, dess kontrollerade kroppslighet, snart kommer till korta och upplöses. Den tillfälliga ordning som rått får ge vika för ett vräkande kaos, en taktlöshet och en kakofoni som likt en virvelstorm vräker all takt och ton över ända.”, s. 23.

[440] Rudolf zur Lippe beskriver denna tradition ur ett europeiskt perspektiv, *Naturbeherrschung am Menschen*, II, *Geometrisierung des Menschen und Repräsentation des Privaten im französischen Absolutismus* (Frankfurt am Main 1974), s. 164 f., 167–176, 226–242.

[441] Ulvros, s. 92 ff., 106 f., 116, 136.

[442] S[ven] H[enric] W[alcke], ”Inledning”, *Grunderne uti Dans-Kånsten Til Begynnares Tjenst* (Götheborg 1783). Johan Fjord Jensen poängterar kroppens skolning som ett medel för att smidigt kunna manövrera i 1700-talets samhällshierarkier i avsnittet ”På vej mod en brevkultur”, *Dansk litteraturhistorie*, 4, *Patriotismens tid 1746–1807*, red. Johan Fjord Jensen et al. (Copenhagen 1983), s. 52 ff.

[443] Enligt Walckes ”Företal” (1783) så publicerades *Minnes-Bok uti Dans-Konsten* (1782) i hans namn men utan hans godkännande. Båda trycken bygger dock enligt Walcke på de handskrivna anvisningar som han har använt sig av i sin undervisning. Ulvros diskuterar Walckes båda dansböcker, med särskild tyngd på det ansenliga utrymme som författaren ägnar moraliska upplysningar och rekommendationer, s. 126 ff.

[444] Walcke (1782), s. 12.

perfektion utan som därtill omfattar både åtbörder, fraser och mimik. Efter att Walcke har definierat artighet som ”et dygdigt, höfligt och tjänstaktigt omgängssätt med andra”, nödvändigt för att människor skall kunna utöva en friktionsfri social samvaro, utvecklar han sitt resonemang genom att driva tesen att dansen i denna vidare betydelse har en given roll att spela som skola i gott uppträdande: ”Danskånsten bidrager ock dertil, så wida hon lärer de bästa sätt at utöfwa artighet i sällskap. […] Hon lärer ock at gifwa bästa behag åt artighetens dygd.”[445] Alla dessa delar sammantagna ger dansen status av moralisk artefakt och den som förmår bemästra dess olika uttryck i sällskapslivet besitter därigenom ett osvikligt yttre tecken på dygd. Detta medför att illa utförd dans vittnar om bristande karaktär hos den som inte behärskar konsten.[446] Denna iakttagelse har vi anledning att återkomma till när vi tar oss an Bacchi Orden och Janke Jensen, som inte bara har anförtrotts ansvaret för ordenssällskapets ceremonier utan även fungerar som dess högst egensinnige dansmästare, ständigt beredd att liva upp ceremonierna med några för situationen högst oväntade polskasteg eller en fritt improviserad balettuppvisning av det mest hämningslösa slag.[447] Han är inte den ende som gärna försöker sig på danskonstens område. Redan de båda ordensvisorna om riddarbalen 19 december 1767, med större delen av de aktiva i elden, lägger i dagen att dans förekommer inom Bacchi Orden. Vid härolds-

[445] Walcke (1783), avsnittet “Minnes-Bok, Utaf Utwalda Sedo-Regler”, andra kapitlet, punkterna 1, 5 och 6.
[446] Ulvros, s. 161 f.
[447] Krogh, s. 108. Till Jensens koreografiska krumbukter i ordenstemplet återkommer vi. Som ett närliggande exempel på *decorum*-brytande stökighet i epistlarna kan anföras hur Bellman skildrar Mollberg som dansmästare i FE 69. Den verklige Mollberg skall ha drivit dansskola i hemmet efter att den manufakturfabrik han ärvde av sin farbror hade gått i stöpet, StU IV, kommentardelen, s. 49 f. samt personförteckningen till 1790 års utgåva av FE där Mollbergs gradvisa men obönhörliga sociala deklassering tecknas i en lakonisk redovisning: ”[…] ägde hus på Hornsgatan, var en tid Fabriks-Idkare, så Ryttare, utan Hus, Häst och Schabrak, omsider Dansmästare.”, Bellman (1990), I, s. 12. Mollberg verkar någon gång i livet ha stiftat bekantskap med grunderna i danskonsten men kunskaperna sitter inte så djupt som skulle ha varit önskvärt. Ulvros noterar att just militärer ofta var danskunniga och kunde lära ut nya danser, s. 139. Det är snarare de yttre manéren än de djupa insikterna som Mollberg har tillägnat sig: ”Konstigt har han lärt sig buga, / Och med foten skrapa.” Mollberg gör i första strofen ett lika övermaga som överraskande spänstigt hopp över en krogdisk bara för att landa i en så full med fisk som ligger för lutning. Krögarens flatskratt ”när Dansmästarn hjulbent skuttar och kring golfvet svänger, och när han i taket slänger opp sin trinda hatt” påminner om kapitlets reaktioner när Janke Jensen och ordensoboisten Knape dansar balett vid ordensdagen 1769, StU IV, s. 70 f. Ulla Winblad ilsknar däremot till över Mollbergs apkonster innan de båda tråder en illa utförd menuett där Mollberg härjar med Ulla och kommenderar henne i olika turer så gott det går. Till Bellmans ironiska blinkningar i denna epistel hör att en så råbarkad figur som Mollberg, att döma av denne avpolletterade militärs undervisningsmetoder mer hemtam med kaserngårdens hårdhänta exercis än med balsalens avmätta elegans, i sista strofen får göra sig till tolk för det konstlösa idealet, lika förhärskande i dans som i konversation och annan umgängeskonst: ”Nig nu. Nej, Ma Chere, hon felar; / Knäna få ej böjas; / Minsta tvång får intet röjas; / Alt i ledigt skick.” Bellman, I (1990), s. 223 f. Se även Kjelléns utredning av FE 69 samt av Mollberg som en *miles gloriosus*-typ med långt större självförtroende än hans kunskaper motsvarar, s. 140 ff., 156 ff. liksom Nordstrands kommentar, s. 187.

kapitlet 1771 inleds rentav festligheterna med att publiken får se kommendörerna dansa i ring under Trundmans ledning. I inget av fallen motsvarar de utförda dansturerna samtidens uppfattning om korrekt iakttaget *decorum*.

Reglerade rörelsemönster i ordenskulturen

Som en slutpunkt i detta kapitels redogörelse för kroppsspråk och dess förhållande till *decorum* är det förstås nödvändigt att påminna sig hur hårt regisserade ordenssällskapens sammankomster var med avseende på hur medlemmarna förväntades agera tillsammans under mötena. Ceremonielen var konstruerade så att de innefattade ett antal dramatiska moment, där samtliga närvarande hade en roll att gå in i. Såväl åskådare som de agerande i det ceremoniella spelet som ägde rum i den slutna ordenslokalen var alla delaktiga i de symboliskt färgade handlingar som skulle utföras för att bekräfta ett visst sällskaps värderingar. Allt som skedde i samband med att ceremonielet sattes i spel hade en underförstådd betydelse. ”In formal ceremonials the dramatistic features are conspicuously apparent”, hävdar Gist, och lyfter fram de faktorer som ger ordensceremonier avgjort tycke av lärdrama eller mysteriespel: rollfördelningen, titulaturen för de medverkande, ordensdräkterna, de olika symbolladdade föremålen, musiken och ljussättningen.[448] Inskolningen i en viss ordens etiska system innehåller ett känslomässigt betingat element, och detta element realiseras genom ceremonier i vad Gist kallar ”an awe-inspiring spectacle: […] it is through the dramatic representations that the moral or ethical principles are impressed upon the observers and participants.”[449]

I de svenska slutna ordenssällskapens ceremoniel återkommer detaljerade instruktioner för hur olika ordensbegivenheter skall tillgå med avseende på *actio*, med unisont utförda gester och precisa förflyttningar.[450] Dessa regiinstruktioner gällde inte bara vid de högtidliga mötena utan också när medlemmarna samlades efter de utförda plikterna för att umgås socialt. Gradgiv-

[448] Gist, s. 81. I *L'Ordre des Franc-Maçons Trahi* återger författaren ett vittnesbörd från en frimurare om den omtumlande upplevelse det innebär att efter en lång stunds inledande väntan följd av olika förflyttningar med ögonen förbundna få bindeln tagen från ögonen och få skåda hela ordenslokalen och de församlade bröderna, s. 49 f.

[449] Gist, s. 81.

[450] Här betonar de bevarade texterna vikten av välrepeterade ceremonier för att hedra tillfällets högtidliga prägel. Om detta vittnar den allra första punkten i det omfattande ceremoniel på sex foliosidor som befattningshavarna i Pro Patria lät sätta på pränt i samband med detta ordenssällskaps sista ärebetygelse till dess avlidne ledamot Jacob Albrecht von Lantinghausen 1769: ”Alla Bröder som officiera böra noga komma ihog hvad dem åligger, så at ordenteliga tilgår, utan uppehåll, til ledsnad för dem som der igenom komma at vänta.”, ”Ceremoniel vid Parentation efter Den Högstansenlige Brodren Stadsens och Folckets vördade Äldste Baron och ÖfverStåthållaren, samt Riddaren och Commendeuren af Kongl: Majts Orden Herr Jacob Albecht von Lantingshausen”, F 8: 1, SSA. I ett ordensprotokoll daterat 10 november 1770 från samma ordenssällskap står att läsa: ”Vid någon sammankomst tilförene hållen; hade befunnits nödigt, att, ett Ceremoniel blefve författadt som vid Parentationers hållande efter våre med döden afgongna Ordens Bröder skulle följas, på det all oårdning som kunde förminska solenniteten af en sådan acht, desto säkrare måste undvikas.”, L 519, UUB.

ningar och samvaro kring mat och dryck, för att nämna varsitt typiskt exempel på allvarliga ordensgöromål respektive ett friare umgänge inom ordens hägn, omfattades alltså båda av förordningar som styr medlemmarnas beteende. De olika givna fysiska tecken som beledsagade aktiviteterna – framför allt gester och fraser, men även sånger där rörelser kunde ingå – lärdes ut till varje ny medlem och förklarades med hjälp av ordensdygderna.[451] Att de kungliga riddarordnarnas högtidsdagar likaså följde en fastlagd plan vet vi tack vare de ceremoniel i ärendet som publicerades 1765. Även om Bellman med stor sannolikhet har lånat ett antal företeelser från ordensväsendet – de minutiösa processionsordningar som markerar senioritet och rang vid riddarordnarnas möten är en typisk sådan som skulle kunna utgöra en utgångspunkt för parodin i Bacchi Orden – så är den i jämförelse överväldigande mängden ceremoniella uttryck inom ordenssällskapen nödvändig att beakta vad gäller fysiskt utspel.

För dem som deltar i mötena blir enhetliga gester och samstämmiga utrop ett sätt att visa enighet och uppslutning kring ett visst ordenssällskaps värderingar. Ett exempel från föregående kapitel på vikten av att de närvarande handlar som en person är de inrepeterade gradtecknen som utförs i samband med att en sammankomst inleds och avslutas i Pro Patrias fjärde grad. En väl utförd ceremoni blir till ett magnifikt skådespel, där den initierade dels agerar som en del i helheten, dels bevittnar det agerande som deltagarna runt omkring erbjuder. Författaren till *L'Ordre de Franc-Maçon Trahi, et Le Secret des Mopses Révélé* beskriver det imponerande i det exercisartade rörelsemönstret som en hänryckande fröjd för ögat: " […] le coup-d'œil le plus brilliant que l'on puisse imaginer […] tout s'y exécute, jusqu'à la fin, avec une uniformité qui tient de l'enchantement."[452]

För att ceremonierna skall kunna verka som avsett så krävs att alla närvarande tar dem på allvar, vilket innebär att var och en inte bara utför dem på rätt sätt utan också iakttar disciplin i övrigt under samvaron. Ett obehärskat kroppsspråk eller okoncentration i form av viskningar och kommentarer svor mot det önskvärda kontrollerade beteendet i ordensrummet och omfattades i 1700-talets ordnar och sällskap av ett regelsystem där straff kunde utmätas för den som inte följde de fastlagda reglerna. Här möter ånyo föreställningen

[451] Följande passage ur Utile Dulcis riddargrad ger en representativ bild av hur en sådan förklaring kunde vara avfattad: "Våra hederstecken och hälsningar göra vi med handens flyttande för hjertat till fägnads betygelse öfver det välde vi på oss sjelfve äga sedan för munnen; ett tecken som i Apollinis fordna tempel alltid utmärkte vördnad och upmärksamhet Sedan utsträcktes Edra öpnade händer till bevis deraf att I till upfyllande af Edra skyldigheter ären villige att använda all Eder förmåga. Att vi här klappa 3ne slag sker till åminnelse af det tretal som fordom var Apollos helgd. Det kan ock tjena till påminnelse om de besynnerlige pligter I Eder åtagit, att arbeta på kännedomen af Eder sielfve; att med yttersta förmåga kufva alla elaka böyelser, Er som menniskior kunna vidlåda; och att visa barmhertighet mot fattiga studenter som Eder hielp behöfva.", U 169 k.

[452] *L'Ordre des Franc-Maçons Trahi,* s. 35 f. "Den mest lysande ögonfröjd som man kan föreställa sig […] Allt utförs ända till slutet med en enhetlighet som förtrollar.", min övers.

om vikten av att iaktta *decorum* inom ordnarna och ordenssällskapen. Ett rätt beteende i ordensrummet var inte primärt att betrakta som inlärda manér utan som en bekräftelse av att den enskilde ordensbrodern hade tillgodogjort sig de lärdomar som förväntades av en företrädare för hans grad. Den yttre behärskningen skulle spegla det inre moraliska fullkomnandet, ett led i de aktivas trägna arbete med att fullkomna den egna personligheten.[453] I denna bjudande plikt för ordenskulturens *actio*, att låta kroppen bekräfta troheten till idealen, erbjuder sig ytterligare en möjlighet för Bellman att parodiskt spegla en förlaga.

I Bacchi Orden utnyttjar Bellman publikens praktiska kunskaper om dramatik och det officiösa regelverk som kännetecknade ordnar och sällskap för att driva det sceniska skeendet framåt. I replikskiftena under kapitlen kommer flera ceremoniella detaljer fram – ett visst antal virvlar från pukslagaren, olika tecken från ordningsmännen, sådana förberedelser som annonserar högtidstalaren och trumpetsignaler som förebådar processionens intåg – vilka visar att något speciellt är på väg att hända. Ordensmötena följer ett allmänt vedertaget och bekant schema som Bellman låter publiken följa moment för moment, men i backanalisk bearbetning.

Rekvisita och dekorelement

Vi avslutar genomgången av Bacchi Orden som sceniskt verk med att granska hur scenbilden kan ha tett sig när ett ordenskapitel presenterades. Lönnroth har påpekat bristen på scenmaskineri i de lokaler där Bellman framförde ordenskapitlen.[454] Hur mycket bidrog rekvisita och dekor till föreställningarnas dramatiska slagkraft och hur mycket fick frammanas på andra sätt? Denna fråga har Bellmansforskningen dryftat i samband med annan liknande dramatik som uppfördes hemma hos familjen Lissander, till exempel komedin *Det lyckliga skeppsbrottet* från 1766.

Om vi går till scenanvisningarna så verkar ett antal fysiska ordensföremål presenteras då och då. Vissa av dem har sin plats i processionerna: en ordenskaraffin, där de nyutnämnda riddarnas ordensstjärnor är fästade, en dyna att bära den avlidnes ordenstecken på i samband med parentationer, en ljusstake och en statutsamling. Andra föremål hjälper till att lyfta fram ordensofficianternas olika ceremoniella uppdrag. Till dessa hör häroldernas spiror, ordensbaneret och ordenskanslerns dubbningssvärd i trä. När Lundholm

[453] Hasselmann, s. 59, 223 ff.

[454] Lönnroth (1967), s. 143 ff. Vad gäller iordningsställandet av scenen så kan det jämföras med Tyska skolans i Stockholm retorikuppvisning för allmänheten, där man har skapat ett liknande enkelt scenrum i konrektorns hem, *Dagligt Allehanda* 27 december 1769: ”Men innan man går widare, lärer det wara nödigt at bibringa läsaren någon idee om rummet, hwarest denna Solemnella Acten celebrerades. Uti Herr Conrectorns Sal hade man bygdt en espece af Theatre, på hwilken Herrar orateurerna framträdde. Framföre war en wäl assorterad orchèstre.”

ägnas en sista hyllning av ordenssyskonen är hans kista det första publiken ser. Vad aktörernas klädsel anbelangar så framgår att många av dem är skrudade i ordenskåpor. När scenanvisningarna talar om åsnor och hästar som uppträder på scenen så skulle det också kunna vara en dräktberoende företeelse, nämligen statister klädda i djurkostymer. Gemensamt för dessa föremål är deras enkelhet och småskaliga format, en nödvändighet eftersom det knappast var praktiskt möjligt att få plats med en utstofferad dekor eller en stor mängd rekvisita hemma hos Anders Lissander.

Hur hantera problemet med sådana dekorelement som är nödvändiga för intrigen men av olika skäl inte kan presenteras på själva scenen? Att berätta om de grundläggande förutsättningarna för den närvarande publiken innan spelet kan ta sin början är en utväg för de aktörer som behöver hantera problemet med en spelplats där bristen på yttre dekorationer kan försvåra publikens uppfattning om vad det är som sker.[455] En möjlighet som Bellman utnyttjar, vilket Lönnroth poängterar, är att låta scenbilden komma till uttryck genom det de medverkande säger.[456] Den skådespelare som har ordet manar med sin replik helt enkelt fram scenens miljö med dess viktigaste detaljer. Allt som står i texterna har förmodligen heller inte agerats fram av de medverkande, utan publiken har bitvis fått hålla till godo med de replikförande huvudpersonernas dramatiska beskrivningar av hur olika rollfigurer beter sig.

Detta förhållande är noterbart redan vid parentationen över Boursell när Janke Jensen i kapitlets allra första rader beskriver vilka kulisser det är tänkt att publiken skall se framför sig: ”Si här är Templets port, där sitter Bacchus glader, / Hans blod i hvirflar går och spritter i cascader! / Si Riddar-choret prydt med blommor, fruckt och vin! / Två tigrar vid hans tron i vällust somnat in. / Si här på pelarn fäst – åt höger, kära Bröder – / Uti alonge-peruqe vår hielte, som är döder.”[457] Just denna teknik att med imperativer som ”se” och ”märk” eller utrop och uppräkningar som inleds med ett förstärkande pronomen ”hvad” styra publikens inre blick och förståelse av vad de agerande reagerar på är inte bara ett återkommande utan ett med tiden starkt framträdande inslag i Bacchi Orden, inte minst när ordenstemplet, dess omgivningar och myllret av druckna högtidsfirare skall framtona i all sin frånvarande prakt. I dessa beskrivande replikers funktion att mana fram en miljö och överbrygga avståndet mellan scen och salong skönjer vi den konferenci-

[455] Stålmarck (2000), s. 48. I ”Epistel om Ordens-häroldens Glocks dödeliga frånfälle” innehåller brevet som presenterar de tre sorgedikterna flera formuleringar som redogör för vad som kommer att ske vid den högtidliga parentationen, StU IV, s. 91 f.
[456] Lönnroth (1967), s. 140–150.
[457] StU IV, s. 21. Exemplet har anförts av Lönnroth (1973), s. 413 f.

ersteknik som sedan blir ett av de viktigaste stilmedlen i Fredmans Epistlar.[458]

Beskrivningarna utgör inte bara en ersättning för bristen på kulisser i Lissanders salong. De ger också viktiga förutsättningar för att betona den självförståelse som medlemmarna i Bacchi Orden ger uttryck för i sin verksamhet. Bellman förser gärna beskrivningarna av lokaler, föremål och personer med karaktäriserande och hyperboliska adjektiv som ytterligare förstärker avståndet mellan sken och verklighet på den fiktiva scenen. De okontrollerade åtbörderna och de överdrivna fraserna, utropen som skildrar det orgiastiska myllret i och utanför ordenstemplet, liksom de stora pretentionerna som Bacchi brödraskap inte förmår svara upp till är samtliga signaler som accentuerar en avgörande skillnad mellan dem som Bellman framställer på scenen och de lyssnare som sitter bänkade hos kommissarie Lissander. Hur elaborerade uttrycken än är i texten så förslår de inte för att dölja vad åskådarna själva kan se är en sorgligt oglamorös scen, befolkad av urspårade människor som inte har förmått utnyttja sin potential på bästa sätt.[459] Beskrivningarna får alltså en dubbel funktion gentemot publiken av att skapa förståelse för vad som sker på scenen samtidigt som diskrepansen mellan höga anspråk och alkoholrelaterad oförmåga finns med för att skapa en komisk effekt.

För scenbildens vidkommande kan vi få ytterligare ledning av ett stycke dramatik i backanalisk anda, nämligen den tidigare omnämnda *Finkels parentationsakt*. Denna Hallman-komedi framstår i flera avseenden som en pastisch på Bacchi Ordens sammankomster. Huvudpersonen Finkel är en skapelse av Hallmans penna, en försupen sakförare vars ”lefnad mellan ölstop skred” och som nu ägnas en sista hyllning av vännerna på Latinska klubben. Självpåtaget ansvarig för ceremonins genomförande är den avskedade fältkommissarien Drommelberg, en i sin samtidiga skrytsamhet och inkompetens sannskyldig jensensk orator.[460] Inför elfte scenens parentation över dryckeshjälten står en scenanvisning som kan hjälpa oss att förstå hur det kan ha sett ut när Bacchi Orden sammanträdde i den lissanderska salongen:

> (Theatern är fru Cicilias öl-sal, alla borden äro uttagne, midt på golfvet står allenast ett litet fyrkantigt bord, öfverhöljdt med ett svart kläde, som räcker ned till golfvet; i fonden af theatern, bak för bordet, står en trekantig stenpyramid, uppsatt på en opp och ned stjälpt tunna, på spetsen af berörde pyramid hänger Finkels röda surtout, rosette-peruk, carpus och värja. Framför bordet står en ländstol för parentatorn, och på ömse sidor stolar för åhörarena i halfcirkel ställde; på det svarta bordet stå åtskillige trädstop i stor cirkel opp och ner stjelpte, i hvilken krets sedermera pyramiden kommer att ställas).

[458] ”Bellman som conférencier”, Staffan Björcks uppsats om Bellmans konferenciersteknik i epistlarna, finns exempelvis tillgänglig i *Kring Bellman*, red. L-G Eriksson (Stockholm 1964), s. 47–60. Uppsatsen publicerades ursprungligen i *Militärhemmet* 21 (Karlskrona 1959).
[459] Lönnroth (2008), s. 144 f., 151.
[460] Hallman, SS I, s. 108. Flodmark har kommenterat pjäsen, s. 83 f., liksom Erdmann, s. 347 f.

> Processionen sker ganska långsamt 2:ne hvarf omkring bordet ock pyramiden, under afspelande af en sorgelig marche, i följande ordning: Ingrid främst med ett ljus i hvardera handen. Fyra gossar. Parentatorn med Cicilias kjortel öfver axlarne. Cicilia. Hofrådet. Långa referendarien. Fusswasser. Buttelbirius. Hökaren. Söderlank.
>
> Sedan processionen är slutad, börjas chorus af gossarne […]"[461]

Efter att två visor har sjungits – den ena gemensamt av de fyra gossarna, den andra som ett solonummer av krogpigan Ingrid – är det dags att börja parentationsakten, vilket enligt anvisningen sker genom att "Drommelberg sätter sig framför bordet. De öfrige på sina stolar".[462] Parentatorn, svept i en lånad svart kjortel i brist på annan sorgeklädsel och med jämna mellanrum styrkande sig ur ett ölstop, talar sedan ur sitt manuskript till en lyssnande och ivrigt kommenterande skara, på samma sätt som Jensen talar till Bacchi Orden vid exempelvis parentationen över Boursell. Hallman verkar ha haft en tydlig uppfattning om vad teaterbesökarna förväntar sig skall finnas i en ordenslokal där en solenn akt skall äga rum, kunskaper vilka har hjälpt honom att med några få adekvat valda föremål bygga upp en scenbild som förmedlar detta intryck till publiken. Ett lika enkelt ordensrum med ett antal backanaliskt laddade föremål mötte hos Bacchi Orden, om vi får döma av Bellmans manuskriptanvisningar liksom av rollgestalternas kommentarer om vad som finns i ordenstemplet.[463] Själva inramningen av sorgehögtiden med dess rekvisita – bordet draperat i svart, pyramiden med Finkels ordensinsignier och processionen till hans ära – går även att spåra i bevarade ceremoniel från Stockholms ordenssällskap.[464]

Här ges också anledning att återvända till den sackenhjelmska parentationen. Första meningen i den inledande scenanvisningen hänvisar till Bacchi Orden, vilket följs av en kort redogörelse för hur salen är iordningsställd inför parentationens öppnande:

> Rummet föreställer Bacchi Tempel.

---

[461] Hallman, SS I, s. 108. Om parentationer som folknöje under sent 1700-tal i Stockholm, se Erdmann, s. 347 ff.
[462] Hallman, SS I, s. 109.
[463] Se till exempel Agrells beskrivning av templets inredning vid ordensdagen, StU IV, s. 79 f.
[464] Pyramider, svartklädda rum och processioner som sorgesymboler förekommer både hos Pro Patria och hos Utile Dulci. För Pro Patria, se till exempel ceremonielet för tredje graden liksom det 10 november 1770 upplästa och gillade "Ceremonial som utstakar sorgerummets olika prydnader vid Parentation öfver Bröder af högre & lägre grader så väl som om placeringen, till rättelse för vice Ceremonie mästaren och vice Intendenten som dertill vid hvarje gång blifva utsedde.", F 8: 2, SSA, medan Utile Dulcis iscensättande av en minneshögtid kan studeras i "Ceremoniel för den 12 Augusti", U 169 k, UUB, liksom i ceremonielet för ordensbrodern Psilanderhielms begravning 1783 vilket finns refererat hos Burman tillsammans med en skiss över sorgerummets iordningsställande, s. 123 f.

> Längst upp synes den milde Fadren Bachus sitta på sin tunna och spy i remmaren.
>
> Alla Commendeurerne sitta kring Altaret, hwarpå starka rökwärk brinna, hwardera med en ifylld potta frammanför sig. Öfwerst wid Altaret står Parentatorn i gamla drägten med Ducrenger och Allonge-Peruque, hafwandes framför sig Gottfrieds Brännvinspanna. Mitt emot honom står Gottfrieds fullspydda Banér, understödet af Fadrens twå förgylta Swin.[465]

Till dekorationerna hör en målning som bekräftar de backanaliska värderingar som råder i lokalen. Själva parentationen hålls från ett ordensaltare med en drickande publik sittande runt om, på liknande sätt som när *Finkels parentationsakt* iscensattes. Parentatorns klädsel utmärker honom som föreställningens huvudperson. Den avlidne Sackenhjelm representeras inte bara i ord vid högtiden. Som nödvändig rekvisita för parentationens fullbordan finns hans brännvinspanna, mot vilken vi vet att parentatorn krossar hans brännvinsglas som slutpunkt, samt hans baner på plats.

[465] Vs 69, KB.

Musiken i Bacchi Orden

Vi har nu kommit till musikens funktion i Bacchi Orden. Begreppet ”parodi” inom musiken behöver först redas ut. Till att börja med kan vi tala om en neutral teknisk betydelse där en parodivisa är en visa där ny text sätts till en redan existerande melodi.[466] Den melodi som får bära fram den nya texten kan vara ett stycke instrumentalmusik eller ha varit försedd med text sedan tidigare. Oavsett vilket ursprung förlagan har haft så är principen bakom visparodik att en övertagen form fylls med ett nytt stoff, en musikalisk återbrukstanke om man så vill. Fram till och med Bellman så är visparodik det normala sättet att skapa nya visor i Sverige. För en publik som inte kunde läsa noter så var förhållandet till en bekant melodiförlaga, en ”timbre”, av avgörande betydelse för att en ny visa skulle kunna läras in och spridas. Inom *opéra comique* samt i vissa handskrivna svenska visböcker så anges denna timbre ofta som originaltextens första rad eller så anges titeln på det aktuella musikstycket före den nyskrivna texten.[467]

Under den sena frihetstiden blir det franska inflytandet från sångspelen förhärskande inom visrepertoaren. I Sverige kan utvecklingen spåras från 1730- och 1740-talet och framåt, med Olof von Dalin som produktiv visförfattare och som förmedlare av utländska impulser.[468] Sångspelens chansoner och dansmelodier fick lämna material till sällskapsvisan, en genre som blomstrar på grund av det stora behovet av musik i tidens ordnar och sällskap. Det stora visintresset ökar under 1760-talet. Under dessa frihetstidens avslutande år etablerar sig Bellman som visparodiker. Det speciella hos Bellman är att han efterhand går från att utnyttja en given förlaga till att omskapa visor. I senare visdiktning av hans hand känner man igen grunddragen av förlagan men det är ändå inte riktigt samma melodi. Dessa bellmanska visor är parodivisor men de är inte timbrevisor.[469] Melodierna som hörs i Bacchi Orden representerar båda traditionerna. I de tidiga ordensvisorna använder Bellman befintliga melodier, medan kapitlen visar upp en blandning av anpassade melodier och välkända musikaliska förlagor.

De tidigaste visorna har menuetter och uppsluppna kontradanser som melodigivare.[470] Dessa dansmelodier, hämtade från tillställningar där Bellman och andra yngre ämbetsmän ofta deltog, fungerar som en igenkänningsfaktor

[466] Framställningen av visparodik har jag hämtat hos Hillbom (1993a), s. 217 ff., respektive James Massengales artikel ”Visrepertoaren”, s. 223–230, i *Musiken i Sverige*, II, *Frihetstid och gustaviansk tid 1720–1810*, red. Leif Jonsson och Anna Ivarsdotter-Johnson (Stockholm 1993).

[467] Skuncke och Ivarsdotter, s. 200. Att sätta nya, ordensrelaterade texter till välkända melodier förekom exempelvis i frimurarsångböcker, se Sten Svensson, ”Frimurarmusik i ett historiskt perspektiv”, *Acta Masonica Scandinavica* VI (København, Uppsala & Oslo 2003), red. Nils G. Bartholdy, Rune Axelsson & Kaare J. E. Stephensen, s. 109.

[468] Massengale (1993), s. 227 f.

[469] Hillbom (1993a), s. 222.

[470] De mest aktuella uppgifterna om melodiförlagor till ordensvisorna återfinns i James Massengales kommentarer till Bellman, II (1992), s. 159 f., 162 f., 167 ff., 172, 176 ff., 182 ff.

för Bellmans lyssnare.[471] Ett par av de senare visorna lånar sina melodier från välkända sångspel, likaså en tacksam källa för Bellman att hämta referenser ur. Musiken är alltså vald för att väcka genklang hos lyssnarna, ett tillvägagångssätt som vi känner igen från dryckesvisekulturen. Ordensvisorna bygger genomgående på bekanta melodier. I dessa tidiga ordensspecimen använder Bellman inga oprövade kompositioner, utan väljer att hålla sig till den tradition som han har lärt sig behärska genom sin dryckesvisediktning, den genre i författarskapet där han är som mest aktiv under åren före Bacchi Ordens uppkomst.

Från den tekniska definitionen rör vi oss till den andra, och genom redogörelsen för Marmontels parodiuppfattning för oss bekanta, komponenten i det parodiska, alltså att ta förlagor av upphöjt slag och utsätta dem för trivialiserande efterlikning.[472] De parodiska komponenterna i Bellmans viskonst sådan den framstår i Bacchi Orden ger upphov till en blandform, på så vis att han inte bara tar en redan bekant visa som han sätter ny text till utan också att han i denna nya text stundom utnyttjar visans ursprungliga innehåll på ett överraskande, gärna deklasserande, sätt. Denna princip att utnyttja *decorum*-brott har sina rötter i sångspelstraditionen.[473] När en melodi med för lyssnarna välbekant text eller av viss social eller stämningsmässig karaktär hamnar i ett nytt och oväntat sammanhang uppstår givetvis nya konnotationer. Den avmätta menuetten, hovens och aristokratins modedans, som representerar den sociala ordningen och den behagfulla återhållsamheten får i Bacchi Orden en annan innebörd.[474] Vid dubbningskapitlet 21 januari 1769 klingar till exempel en menuett där musikens ceremoniellt värdiga karaktär står illa mot textens skildring av recipiendernas hafsiga klädsel, surmulna gloende och ostadiga gång.[475] Spänningen mellan högt och lågt förstärker Bellman dessutom genom att låta de nydubbade riddarna ta till orda och i en idealistisk ordenskontext skråla fram sin kärlek till brännvinet och sitt förakt för ett anständigt leverne, helt på tvärs mot tidens och ordenskulturens värderingar men väl i linje med de groteska hyperboler och den dryckeshjältekult som framträder i 1700-talets dryckesvisa.[476] I båda dessa fall bygger parodins kraft på publikens förkunskaper om musik till ceremoni och dans, sångspel och kuplettexter och de specifika värden som bär upp dessa förebilder. Bellmans utmaning av *decorum* ligger i hans utnyttjande av publikens kunskaper om denna normativa poetik.

Marmontels perspektiv på ett musikaliskt material är också relevant när vi beaktar hur musiken fungerade i ceremoniella ordenssammanhang. Till att börja med förekom musikinslag i samband med dubbningar i de kungliga

[471] Krogh, s. 103 ff.
[472] Ibid., s. 78 ff.
[473] Massengale (1993), s. 228.
[474] Johannesson (1977), s. 105.
[475] StU IV, s. 16 ff.
[476] Hillbom (1992), s. 381.

riddarordnarna. Serafimerdagens ceremoniel påbjöd att musik skulle höras vid processionens intåg och uttåg samt att tre psalmer skulle sjungas under dubbningen.[477] Musiken är här en del av den offentliga maktutövningen samtidigt som psalmsången lyfter fram det gudstjänstliknande i ceremonin. Processionen bör ha ackompanjerats av en marsch där pukslag och trumpetfanfarer hade en given funktion.[478] Pukor och trumpeter var den officiella maktens instrument, men även de civila ordenssällskapen såg till att sådana instrument fanns tillgängliga bland inventarierna.[479] I ordensvisorna hänvisar Bellman till pukor och trumpeter, vilka även kommer att dyka upp i efterföljande ordenstexter.

Om vi ser till musikens roll i ordenssällskapen så verkar det ha varit önskvärt att välja in medlemmar som var musiker, att döma av matriklar för såväl Frimurarorden som för Pro Patria. Sådana medlemmar stod till exempel att finna i Hovkapellet. Samtidigt visar det sena svenska 1700-talet en påtaglig uppgång för amatörmusicerandet. I Stockholm utgjorde ämbetsmännen en mycket viktig grupp bland dessa ”musiqueälskare”, men även akademiker, handelsmän, hantverkare, militärer och hovfolk ägnade sig åt musikutövning, såväl inom ordnarna som i det offentliga konsertlivet.[480] En av tidens exponenter för fenomenet var Utile Dulcis orkester, en ensemble av sådan klass att man inom detta ordenssällskap kunde diskutera möjligheten att konsertera offentligt.[481] Betydligt vanligare var dock att denna ensemble stod för musik inom sällskapets hägn, vilket exempelvis skedde 22

---

[477] *Ceremonial wid Kongl. Seraphiner Ordens-Dag*, § 6. Eftersom originalet saknar paginering anför jag paragrafnummer.

[478] Som ett exempel på processionsmusik från ett något tidigare hovsammanhang kan nämnas en skildring av Adolf Fredriks och Lovisa Ulrikas förmälningsceremoni 1744 där pukor och trumpeter nämns varje gång processioner förs på tal, Anna Ivarsdotter-Johnson, ”Johan Helmich Roman och hans tid”, *Musiken i Sverige*, II, *Frihetstid och gustaviansk tid 1720–1810*, red. Leif Jonsson och Anna Ivarsdotter-Johnson (Stockholm 1993), s. 55.

[479] Johannesson (1977), s. 104. Jag skulle i sammanhanget vilja uppmärksamma de många diskussionerna om musiker som medlemmar i Pro Patria samt detta sällskaps inventarieförteckning där man hittar såväl valthorn som pukor. 19 december 1770 debatterar de styrande i Pro Patria lämpligheten av att uppta musiker i orden. Gradens beslut stannar i att musiker förvisso kan bli goda medlemmar av Pro Patria och därför bör välkomnas ”men å andra sidan varda Br. kärligen anmodade, att vid festiviteterna vara tillstädes, och då med sina konstiga arbeten hedra och biträda Orden: Härom skulle så mycket ömmare anhollas, som man ofta hittills måst sakna deras så angelägna och angenäma närvaro. Och lofvade D. H. A. sjelf lämpeligen söka föreställa musiqueälskrarne att vid vår Ordensdag, så vida göreligit vore, komma tillstädes, och hedra dagen med sin konst.” I den matrikel som trycktes 1778 återfinns ett antal musiker. I en inventarieförteckning framgår att detta ordenssällskap även äger musikinstrument, närmare bestämt ”Ett par pukor af eck Ett par valt horn mäd des foderal af trä mäd lås ock nycr.”, Räkenskaper ang. samfundet Pro Patria 1768–69 (Ur C. J. Gyllenborgs papper.), L 519 b, UUB. Parentationshögtiden över Lantinghausen innehåller också en stor mängd musik, där insatserna är noterade i ceremonielet.

[480] Eva Helenius-Öberg, ”Musikälskare, mecenater och samlare”, *Musiken i Sverige*, II, *Frihetstid och gustaviansk tid 1720–1810*, red. Leif Jonsson och Anna Ivarsdotter-Johnson (Stockholm 1993), s. 109 ff.

[481] Protokollsanteckning för 8 juni 1769, ”Sällskapet ”Utile Dulcis” Protokollsbok 1768 oct. – 1769 dec.”, Vo 41, KB. Se även Helenius-Öberg, s. 110 f.

juli 1769: ”Til at göra denna Dagen på alt möjeligt sätt högtidelig, instämde nu äfven Bröder Musici uti en vacker musique […]”.[482]

I ordnarna och sällskapen var en viktig retorisk funktion att öka högtidligheten genom precist insatta musikaliska inslag som skulle understryka det känslomässiga. Så var fallet vad gällde frimurarnas ritualmusik, som skulle beledsaga vissa ceremoniella moment.[483] Jag skulle vilja dröja ett ögonblick vid ordenssällskapet Pro Patria och musikens roll vid ett par av detta sällskaps högtider. I ett ceremoniel för Ordensmästarens mottagande så är hovkapellmästaren Ferdinand Zellbell, styresman för musiken inom sällskapet, ombedd att ”wara försedd med någon till ämnet lämpad och i Ordens-Stil författad musique”.[484] Beteckningen ”Ordens-Stil” låter oss förstå att Zellbells musikstycke skall följa vissa regler, att det alltså hör hemma inom en genre av igenkännlig karaktär. De musikaliska inslagen tjänar bland annat till att förstärka de olika ceremoniella handlingarna: ”Lösen gifwes ock wänstra händerna läggas på hjertat, hwarwid instrumenterne göra forte staccato, och pukorna formera Echo efter hwart skott, samt wid händernas läggande på hjertat gör musiquen piano pianissimo.”[485] Musik skall även förekomma vid den procession som begås under parentationer i Pro Patria, både när bröderna kommer in i salen och när de lämnar den. För att den värdiga stämningen skall bibehållas innan parentatorn har hunnit inta sin plats framför de lyssnande så låter ceremonielet meddela att ”en aria sjunges från orkestern” under denna förflyttning.[486]

Detta kan jämföras med Bacchi Ordens musikaliska inslag, där poängen i stället ofta består i att understryka otillräckligheten eller framhäva brister av olika slag.[487] Musiken visar obarmhärtigt på avståndet mellan sken och verklighet. Som några exempel i ordensvisorna kan nämnas pukslagen vid utnämningskapitlet 4 december 1768 som ironiskt introducerar varje ny rid-

[482] Protokollsanteckning för 22 juli 1769, Vo 41, KB.
[483] Det svenska frimureriet förefaller bland sina medlemmar ha räknat ett antal musiker vilka bidrog till ordens interna och externa verksamhet, se Svensson (2003), s. 120 ff. För en diskussion av brittiska 1700-talsmusikalier och musikaliska praktiker, relevanta eftersom de brittiska logernas arbetssätt influerade frimureriets utveckling i övriga europeiska länder, skulle jag vilja hänvisa till två uppsatser i *Canonbury Papers, II, Freemasonry in Music and Literature,* ed. Trevor Stewart (London 2005). De båda arbetena är Andrew Pinks ”’When they sing’ – the performance of songs in English Lodges of the 18th century”, s. 1–14, respektive Malcolm Davies ”The muse of Freemasonry – masonic songs, marches, odes, cantatas, oratorios and operas, 1730–1812”, s. 85–103. Pink, som utgår från ett antal brittiska ”masonic exposures” från 1760-talet, alltså ett slags inofficiella ritualskrifter som gavs ut utan sanktion från styrande frimurarorganisationer, betonar sången som ett ordningsskapande element i logeverksamheten, såväl vid det reglerade logearbetet som vid det lättsammare umgänget efter de avslutande formella ordensplikterna. Davies väljer att visa bredden i det frimureriska musiklivet. Han spårar hur frimurarsångböcker spreds över Europa och redogör för de olika former av instrumentell och vokal ritualmusik som förekom vid olika ceremonier.
[484] F 8: 1, SSA.
[485] Ibid.
[486] L 519, UUB.
[487] Krogh, s. 116 ff.

dare. Fanfaren och pukslagen 21 januari 1769 ger tillsammans med maestoso-beteckningen en högtidlig prägel som inte stämmer överens med textens innehåll. Ordensmusikanten Knapens i varje strof repeterade oboefras visar dessutom på en strukturbärande förbindelse mellan text och musik, nämligen att instrumentimitationerna i Bellmans vistexter ofta har omkvädeskaraktär och hjälper till att etablera en speciell stämning genom visan som helhet.[488] När en bestämd fras dyker upp innebär det att den lägger något specifikt till vår förståelse av texten. Pukslagen som beledsagar löftesgivningen vid Lundholms och de övrigas dubbningskapitel signalerar till publiken, efterhand som den blir bekant med strukturen, att en ny riddare kommer att framträda och vittna om sina mångåriga mödor i Bacchi tjänst. I ordenskapitlen kommer vi att se hur musiken hjälper till att driva det dramatiska skeendet framåt.

De musikaliska inslagen gav Bellman möjlighet att utnyttja sina omvittnade talanger som estradör och imitatör, både av instrument och personer.[489] Hos Oxenstierna har vi stiftat bekantskap med publikdomptören Bellman som håller igång en Bacchi Ordens-föreställning på egen hand. Evert von Saltza har berättat om sin upplevelse av den åldrade Bellman som för en begeistrad lyssnarskara exekverar flera av sina paradnummer, däribland en fullödig orgelimitation.[490] Vi kan vara tämligen övertygade om att ingen faktisk orkester närvarade vid de stora kapitlen, även om scenanvisningarna hänvisar till en sådan. För teaterföreställningar i salongsmiljö gavs ingen möjlighet att ha en komplett ensemble på plats. Bellman har spelat på sin publiks vetskap att en orkester i vissa sammanhang skall vara på plats när en orden sammanträder och använt sin imitationsförmåga för att återskapa klangerna från en sådan ensembles mest karaktäristiska instrument – pukor, trumpeter och valthorn.[491] De instrument som säkerligen fick ackompanjera många av musikinslagen var en *citrinchen* eller en cister, de lutliknande stränginstrument som Bellman hanterade sedan ungdomen.[492]

[488] Krogh, s. 111 ff.
[489] Kretz och Stålmarck, s. 52, 70 f., 164, 173.
[490] Ibid., s. 155.
[491] Gunnar Hillbom ”Liv och verksamhet”, *Musiken i Sverige*, II, *Frihetstid och gustaviansk tid 1720–1810*, red. Leif Jonsson och Anna Ivarsdotter-Johnson (Stockholm 1993), s. 281 f. I en backanalisk omtolkning av de seriösa ordnarnas ceremonimusik sjungs ”De klara valthorns ljud / Bebåda Vinets Gud” vid inmarschen till det sista ordenskapitlet 1777, StU IV, s. 211.
[492] Kommentardelen till StU IV, s. 229 ff., Hillbom (1993b), s. 250, 260 f. samt Olof Holm m fl, ”Bellman och instrumenten”, *Bellmansstudier* XXIII (Stockholm 2009), s. 121–141.

De tidiga ordensvisorna

Bacchi Orden har sitt ursprung i de ordensvisor som Bellman skrev mellan åren 1767 och 1769. Av dessa fick ett urval sedermera inleda det första trycket av *Fredmans sånger* 1791. Ordensvisorna upprättar intrigen för de kommande föreställningarna, gör ceremonierna bekanta och introducerar det persongalleri som sedan återkommer i de stora kapitlen. De erbjuder därmed nödvändig bakgrundskunskap, såväl för kännedomen om sådana fiktiva händelser i Bacchi Ordens utveckling som Bellman fortsättningsvis hänvisar till i sin övergripande intrig som för de tankesätt och värderingar vilka han låter råda bland dem som vistas i ordenstemplet.

Vi har tidigare kunnat konstatera att Bellman över tiden låter sin ordensdiktning expandera i skala, från de av honom själv framförda visorna till kapitlen där han står i spetsen för ett flertal medverkande. Hans växande ambitioner kom att medföra ett antal förändringar. I de stora ordenskapitlen är musiken en beståndsdel bland andra dramatiska element, medan den i visorna är en av två oskiljbara komponenter tillsammans med texten. Det som måste beskrivas av den ensamme sångaren blir från och med parentationen över Boursell till dramatiska gestaltningar, med inslag som dialoger, sångduetter, pantomimer, processioner och dansuppvisningar.[493] Kapitlen verkar också ge tillfälle för publiken att bidra genom kollektiva sångsinsatser. En figur som Janke Jensen, med en undanskymd och tämligen replikfattig roll i visorna, blir i de fullskaliga kapitlen till Bacchi Ordens utlevande och mångordige primus motor. Med Jensens absurda orationer som stående glansnummer får dessutom talekonsten, vilket är särskilt viktigt för denna avhandling, en framträdande plats i Bacchi Orden. Dessa förskjutningar till trots så är det ändå så att kapitlen genomgående bygger på samma grundtankar som återkommer i ordensvisorna. Så gott som alla element finns på plats redan där.

De allmänna motiv som Bellman för fram i ordensvisorna ansluter sig till liknande *loci communes* i den dryckesvisetradition som han och hans lyssnare kände väl.[494] Under hela 1760-talet skrev Bellman mängder av backanaliska sånger. För allmänheten kom han att bli känd som backanalisk diktare

[493] Problematiken är dock aldrig enkel – som alltid när det gäller Bellman, frestas man tilllägga. Trenden i Bacchi Orden över tid är att episka beskrivningar breder ut sig på den dramatiska gestaltningens bekostnad, Lönnroth (1967), s. 149 f. Nordstrand har noterat antydningar till dramatiska inslag i några av de tidiga ordensvisorna, till exempel när Bellman släpper fram olika röster som ackorderar med varandra och bryter in i sina motparters repliker, s. 166.

[494] ”Den avvärjande gesten”, alltså hur de sjungande väljer att avvisa omvärldens olika krav och mot vem eller vilka de riktar sitt avståndstagande, menar Nordstrand vara dryckesvisans avgörande karaktärsdrag, s. 191. Samtidigt skall attityden i dryckesvisan fungera som en inbjudan till gemenskapen för dem som förväntas dela vistextens värderingar, s. 154. Nordstrand definierar Bacchi Orden som en sluten krets, dock snarare uppfattad som en sekt än som ett ordenssällskap, även om han konstaterar att ordnarna uppvisar stora likheter med religiösa sekter, s. 154, 170 ff.

med tillnamnet ”Den svenske Anacreon”.[495] Nordstrand anger i sin avhandling den paradisiska krogtillvaron i sällskap med likasinnade, en fristad där andra lagar gäller än i världen utanför, som det utmärkande motivet för Bellmans backanaliska fiktion.[496] Att framföra sådana visor tillsammans stärker kamratskapet mellan dem som sjunger samtidigt som vistexten ger dem tillfälle att i socialt godtagbara former protestera mot de normer man lyder under.[497]

De tidiga ordensvisorna framhåller genomgående glädjen och jämlikhetsidealet i dryckenskapen.[498] Alkoholen hjälper de invigda att glömma vardagens problem: ”Den som dricker har inga qval […]”[499] För att de i orden upptagna skall kunna ägna sig åt sina glada plikter krävs, precis som i Stockholms verkliga ordnar och sällskap, en ordenslokal där ceremonierna kan försiggå i avskildhet från allt som hotar samvaron kring buteljer och glas. Vad Bacchi orden företar sig angår nämligen ingen annan, allra minst de missunnsamma nyktra som står utanför: ”Nykter afund vi fulla glömma: Lät oss alla hålla färg!”[500] I den backanaliska ideologin ingår även den nonchalanta axelryckningen åt vardagens tråk och tvång, en förmåga att med total självklarhet sätta sig över protokollsbundna futiliteter.

”Stig fram du Bacchi hjelte” – en typisk ordensvisa

Som ett typiskt exempel på ordensvisornas allmänna karaktär har jag valt att stanna för dubbningsceremonin 21 januari 1769. Den innehåller de allra flesta av de motiv som vi kommer att möta i de stora ordenskapitlen. Dubbningen föregås av en ceremoni 4 december 1768, där fyra riddare, liksom i huvudstadens faktiska ordnar och ordenssällskap, får sin formella utnämning vilket en tid senare följs av den faktiska upphöjelsen.[501] Visan består av sex strofer som sjungs på genomgående samma melodi. Den första och sista strofen sjungs av den som förrättar dubbningen, med ett kort inpass av Janke Jensen i slutstrofen. De fyra mellanliggande stroferna ger i tur och ordning ordet åt var och en av de nyutnämnda, varpå den dubbningsansvarige välkomnar dem som fullvärdiga medlemmar av Bacchi Orden.

[495] Nordstrand, s. 11 f. samt Lönnroth (2005), s. 85 ff. ”Den svenske Anacreon” var den tänkta titeln för den antologi med Bellmantexter som senare kom att omarbetas till *Fredmans epistlar*, se Gunnar Hillbom, *Källorna till Fredmans sånger och ”Den svenske Anacreon”* (Stockholm 1996), s. 17 f., 26 f.
[496] Nordstrand, s. 153 f.
[497] Lönnroth (2008 [1978]), s. 145.
[498] Nordstrand har pekat ut de bärande motiven i Bellmans backanaliska diktning, s. 153–178. Min framställning är en sammanfattning av Nordstrands viktigaste rön.
[499] StU IV, s. 10.
[500] Ibid.
[501] Samma mönster förelåg redan året före när von Bercko och Holmström dubbades till riddare, ibid., visorna 2 och 3, s. 6 ff.

Redan från dessa tidiga visor märker vi att Bellman låter Bacchi Orden likna en äkta orden, med en viss uppsättning aktiva, speciella fasta högtider och ett något så när fastlagt ceremoniel. Därmed skapar han strukturer som borgar för igenkänning hos publiken i Lissanders salong eftersom de lyssnare som är bekanta med vad som har hänt tidigare blir mer och mer införstådda med, och på sätt och vis delaktiga, i Bacchi Ordens verksamhet. Vid sammankomsten 4 december tilldelas de fyra nyutsedda riddarna sina ordensstjärnor, gradutmärkelser i vilka står skrivna välkända latinska valspråk som konsekvent låter sig förstås som syftande på principfast fylleri när de används av hjältarna i Bacchi Orden. Bellmans användning av valspråken öppnar för två parallella möjligheter till komiska tolkningar, dels själva idén att sällskapets vinddrivna representanter kan formulera sådana stålblankt klingande löften, dels publikens förmåga att se det dubbeltydiga i de valda formuleringarna.

När ordensmötet i januari timar så har stunden kommit för de fyra nyinvigda att lova tro till de backanaliska idealen. De ordenslöften som var och en avger ter sig som antiteser till de tidens plikttrogenhetsideal som förkunnades såväl från officiella makthavare som i ordnarna. Tullnären Apelstubbe intygar sin värdighet som ordensbroder genom att antyda det faktum att han varit flitigare som drinkare än som en konungens ämbetsutövare, ett uttalande som får en extra tyngd om vi betänker de anmärkningar som tulldirektionens ledning ett flertal gånger riktade mot honom från 1767 och framåt med anledning av hans uraktlåtenhet att sköta sina plikter: ”Jag har tjent min Kong vid bomen, / Men Bacchus min far med gomen; / Jag skrattar inför din tron / Åt syssla och suspension.”[502] Sådana förnekanden av världslig auktoritet och likgiltighet inför möjliga straff på grund av dryckenskap och slarv, en backanalisk ”avvärjande gest” i Nordstrands mening, kommer vi att möta många gånger i de stora ordenskapitlen.

Ytterligare backanaliska ideal utvecklas i visans strofer, där respektive riddare vittnar om sina oförtrutna ansträngningar i Bacchi tjänst och lovar att träget fortsätta sin kamp för onykterheten. Apelstubbe svär att i alla livets lägen vara redo att träda i strid under Bacchus banér. Lundholm och Österman hänvisar till sina kroppar, där hela organismen verkar mättad av brännvin och bär vältaligt vittnesbörd om deras våta leverne. Halling, slutligen, försäkrar att han i själva dödsögonblicket kommer att ägna sig åt Bacchi dyrkan. Han slår dessutom fast att alkoholen alltid ger tröst när omvärldens tryck gör sig påmint: ”Är hjärtat fullt med nålar, / Hvad läkedom i Bacchi skålar!”[503] Av de kommentarer som en anonym officiantröst riktar till de okonventionellt klädda och föga uppsträckta riddarkandidaterna är det tyd-

[502] StU IV, s. 17. För Apelstubbes avtynande karriär som tulltjänsteman, se kommentardelen, a a s. 17 f.
[503] StU IV, s. 18.

ligt att de varken är så stadiga på benen eller så andäktigt uppmärksamma inför sin upphöjelse som var önskvärt i Stockholms ordenskretsar.

Dessa fem motiv – medlemmarnas värdighet, striden för det rätta, utseende och beteende som ett tecken på att man bekänner sig till den sanna läran, troheten intill döden och ordensdygderna som en hjälp till att finna rättning i tillvaron – tillhör standardrepertoaren inom den värdebyggande ordensretoriken. I Bellmans parodiska version blir de nya riddarnas löften sammantagna en lovsång till omåttligheten. De backanaliska dygderna blir nu kongenialt framställda i dryckesviseform, samtidigt som ordenskulturens nyckelfraser finns med som en bekant referensram för lyssnarna. Även i ordenssällskapen ingår dryckesvisor, men då av helt annan karaktär. Där syftar sångtexterna, till skillnad från de backanaliska dito, till att visa på ordningssamhet och enighet i den exklusiva gemenskapen. Genomgående framhäver dessa visors texter vikten av moderation i konsumtionen. På så sätt blir texterna, liksom det reglementerade skålande som förekom i exempelvis frimurarsammanhang, ännu ett redskap för att styra och kontrollera drickandet i ordensrummet.[504] Värderingarna som kommer till tals i bordsvisornas texter lyfter fram självförståelsen inom sällskapet. Själva handlingen att sjunga tillsammans bidrar också till att svetsa samman de närvarande till en gemensamt agerande församling.

[504] Svensson (2003) citerar Ludwig Friedrich Lenz förord till dennes *Freymaurer-Lieder* (1746): ”Sången gör sin stora nytta att utbreda enighetens ande i stora sällskap. Sångens verkningar är påtagliga vid sådana sammankomster då man tolererar roligheter. Förnuftiga, visa och med dygden förenliga sånger breder ut sina goda tankar bland alla medlemmar, fastställer gränserna för glädjen och förhindrar att det bubblande hjärtat i sin största sinnesrörelse inte svävar ut.”, s. 110. Andreas Önnerfors redogör i sin uppsats ”’You will prise our noble companionship’: masonic songbooks of the 18th century – an overlooked literary subgenre”, *Canonbury Papers*, II, *Freemasonry in Music and Literature*, ed. Trevor Stewart (London 2005) för de olika funktioner som gemensamma sånger kunde fylla i logens verksamhet. Han lyfter fram sången som en integrerad del av de slutna ceremonierna, men också som värdebyggande redskap och som underhållning. Av vikt för vår diskussion är att sångerna även definierar vad frimurarna tar ställning mot, s. 136 f. ”Den avvärjande gesten” som Bacchi Ordens medlemmar i sina sånger riktar mot de olika fientliga krafter som hotar gemenskapen har sin motsvarighet i ett antal frimurarsånger, se till exempel den andra strofen i ”Frimurare Lärlinge Sången”, återgiven i *Frimurarenyheter för år 1770*, s. 22. Önnerfors återger ett par passager ur Johan Israel Torpadius sångbok med frimurarvisor som kom i ett antal upplagor mellan 1759 och 1824, där dygdebegreppet kan studeras som det predikades i ett seriöst ordenssällskap, med betoning av vikten av att ära Gud och konungen, att visa omtanke om sin nästa och att fly laster liksom att visa sig omdömesgill i umgänget med andra, s. 140 f.

Är några motiv uteslutande knutna till visorna?

Det kan även vara värt att påpeka de faktorer som skiljer ordensvisorna från de senare kapitlen, i synnerhet sådana som Bellman nöjer sig med att ta upp i visorna. Ett dylikt spår är den heraldiska humor som kommer fram i nr. 9, ”Bacchanaliskt adelskap”. Vapensköldarna är ett spår som Bellman tämligen omgående fasar ur de stora kapitlen.[505] Här behöver vi betänka kunskaperna om verkliga ordnar och ordenssällskap i Bellmans publik. För att denna del av ordensparodin skall bära så måste den avsedda publiken vara vana att tyda symboliska företeelser, i detta fall de heraldiska symboler som enligt bestämda regler får pryda en vapensköld och hur tagande av adelsnamn innefattar en symbolisk beståndsdel.[506] Bellman har byggt upp visan som en dialog mellan två stämmor, en utomstående som frågar om vad som hände vid Bacchi Ordens senaste möte och en informant som efter förmåga försöker reda ut sammanhanget. Den frågvise bjuder på sup efter sup medan den allt mer echaufferade ordensbrodern beskriver de olika vapensköldarnas utstuderat backanaliska motiv samt de finkeldoftande namn som de nyadlade bröderna har tagit.

Strof för strof får vi följa hur upplysningarna gör den som tar del av upplysningarna mer och mer indignerad. Varje redogörelse bemöter han med ett ilsket ”tvi” och en tirad över hur litet intresse han har av göromålen i ordenstemplet liksom hur klent ordensvapnens utformning stämmer överens med korrekt kutym. Dessa upprörda reaktioner över vapen med karbunkelnäsor och dryckeskärl liksom namn som von Ehrensugga och Adlerstop visar på en initierad men konventionell uppfattning om ordenskulturen. Personen ter sig som en självgod ordensvurm som förfasar sig över de opassande namn och vapen som utmärker riddarna och kommendörerna i Bacchi Orden samtidigt som han är mycket nyfiken på vad som hände vid det backanaliska sällskapets möte. Inga sådana spionroller finns i den senare fiktionen, utan alla som bereds plats på scenen tillhör den initierade backanaliska syskonskaran. Förtrytsamhet över de mot rådande smak fronderande ceremonierna och symbolerna är likaså ett allt mera sällan förekommande tema vid Bacchi Ordens följande sammankomster.

Även ”Se menigheten”, den första visan i sviten, bjuder på ett par unika inslag. I texten presenteras Bacchi Orden som en upplivad orden, gammal och därför också förnäm.[507] Vid denna ordensdag förekommer predikan,

[505] Just Meisner Oelheims vapen kommer dock tillbaka i det allra sista kapitlet där han vigs till den sista vilan, StU IV, s. 227 f. Hillbom har menat vapensköldarna vara ett objekt i Bacchi Ordens arsenal där Bellman förmodligen har funnit inspiration i Serafimerordens ceremoniel, Bellman II (1992), s. 384.

[506] En samtida framställning som sammanfattar de heraldiska normer som bör ha varit aktuella för Bellman och hans publik är Carl Ugglas båda skrifter i ämnet från 1748 respektive 1760. De finns tillgängliga i en modern utgåva, *Inledning til heraldiken samt Afhandling om wapnens indelning och deras mångfaldighet*, red. Jens Christian Berlin (Göteborg 2011).

[507] Se Hillbom i Bellman, II (1992), s. 165.

orgelmusik och en långt mer ordnad procession än vad som senare kommer att vara fallet. Hela högtidligheten är därtill placerad i ett kor. Även om andliga inslag gör sig märkbara under ett par av de stora ordenskapitlen så minner de inslagen mer om kultfirande än om gudstjänst. Just vid detta tillfälle ger Bellmans skapelse intryck av stark påverkan från de kungliga riddarordnarna.

Det är också i en ordensvisa som Bacchi Orden för en enda gång framstår som en officiell instans jämfört med de om sina inre göromål tystlåtna ordenssällskapen. När Kolmodin avgår som ordens skattmästare 8 december 1768 så får en bland bröderna uppdraget att kungöra ”i hvar källarestuga / Hvad nu händt”.[508] I och för sig handlar det här om en socialt mycket specifik offentlighet, men ändå så skall en ordensangelägenhet göras bekant för alla som kan tänkas vara intresserade. Efterhand så inträder avskildheten från omvärlden som ideal. En möjlig förklaring till dessa tidiga kapitels uppenbara beroende av det statliga ordensväsendet skulle kunna vara att de kungliga riddarordnarna, med inslag som vapensköldar och riddarepredikan, är tydligare förebilder i början av Bacchi Ordens existens och att Bacchi Orden blir mer och mer av ordenssällskap med egna ritualer och aktiva ordensmedlemmar ju längre tiden går.

[508] StU IV, s. 15.

Janke Jensen – ett retoriskt monster

Från ordensvisorna går vi till ordenskapitlen. I det följande kommer inga detaljerade genomgångar av intrigerna att erbjudas, utan endast sammanfattningar av de huvudsakliga momenten vid varje kapitel.[509] Den första analysen kommer att ha Janke Jensen, Bacchi Ordens allestädes närvarande och hyperaktive ceremonimästare och ordensorator, som föremål. Jensen har en statistroll med en replik vid riddarslaget 1769, men i och med kapitlen så ges han chansen att blomma ut för fullt som omedvetet undermålig högtidstalare.

Olika överträdelser av *decorum* i de många tal som hålls vid ordensmötena är en förenande tematik genom hela sviten. I Jensens gestalt har Bellman fångat en talartyp som i hela sitt uppträdande, såväl i ord som i handling, framstår som en bjärt illustration av alla de *decorum*-brott som vittra granskare reagerade emot. Hela Jensens *ethos*, präglat av ett skrävlande uppträdande, en olycklig benägenhet att handlöst falla omkull vid olämpligast möjliga tillfällen under kapitlen samt en till lika delar självmotsägande och oövertänkt talekonst, förefaller konstruerat av Bellman som en antites till Stockholmssalongernas vältalighetsideal där social polityr, elegant konversationsförmåga och självklar måttfullhet utgjorde grundpelarna.[510] Hans akilleshäl är de högtidstal han är ålagd att utföra i sitt backanaliska ämbete, medan han i samtal ansikte mot ansikte kan vara överraskande välformulerad och pricksäker. Jensens bana som Bellmanskaraktär kröns när han får framträda som visionär i 1783 års version av Bacchi Tempel.[511]

I denna analys kommer vi att kronologiskt följa Jensens karriär som talare, vid parentationer, dubbningar och i andra ceremoniella situationer. Eftersom hans två första insatser är som minnestalare över bortgångna ordensbröder bör det vara på sin plats att först nämna ett par ord om parentationskulturen under det sena 1700-talet.

Parentationen som retorisk arena

> Det säkraste vedermälet af et Lands sällhet och välstånd är, när sådane Män hvarannan aflösa kunna, hvilka med lika heder det utmärkta rummet bekläda, så at de bortgångne snarare sörjas än oboteligen saknas, och då om Rikets välfärd ömma hjärtan äga i Stora och dråpelige Mäns död, mera en nyttig påminnelse om allmänt öde, än en smärtefull känsla af evärdelig förlust.[512]

[509] Lönnroth ägnar en del av sin *Samlaren*-artikel åt detaljerade resuméer av de sex första ordenskapitlen (1968), s. 120–130.
[510] Öhrberg (2010), s. 54. I Pro Patrias ämbetsbeskrivningar sägs följande om ceremonimästarens roll, en roll som Jensen hade varit sällsynt illa lämpad för i detta sällskap: ”15. §. Ceremonie Mästaren äger äfven at sig efter Ceremoniellet stricte hålla och icke derifrån afvika; samt sig så alfvarsamt och skickeligen upföra, at han, som ämnets vigt fordrar, Bröderne til efterdöme uti ordning tiena kan”, F 8: 1, SSA.
[511] Lönnroth (1973), s. 418 f.
[512] Tessin, s. 29.

Carl Gustaf Tessin, Serafimerordens kansler, ger i sitt anförande vid ordens högtidsdag 1754 röst åt ett vanligt motiv inom ordensväsendets och ordnarnas åminnelsetal, nämligen att organisationerna är trygga så länge nya krafter kan träda i sina höga föregångares fotspår. När vi behandlar parentationskulturen under det svenska 1700-talet är *decorum* ett självskrivet nyckelord. Tanken på vad som är retoriskt passande i en viss situation har att göra med förväntningar och ideal. För den som vill hylla en person eller en företeelse gäller det att beakta vem eller vad det är som skall hyllas, i vilket sammanhang hyllningen skall framföras och vilken status talaren har i sammanhanget.[513] Vi har att göra med en socialt skiktad talekonst. Åminnelsetalen accentuerar olika dygder för olika slags människor liksom de skildrar sina olika ämnen med hjälp av olika stilnivåer. Ett äreminne över en högättad person kommer att vara avfattat i hög stil och abstrakt i sin utformning. Här är det nödvändigt att undvika det vardagliga och biografiska. För en sista hälsning till den som stammar ur enklare förhållanden så kommer i stället konkretionen och de många detaljerna att vara det som bäst bevarar minnet till de sörjande. Men vem än talet skall hållas över så kommer det att bygga på ett konsekvent allvar. Vi kan också känna oss säkra på att talaren kommer att använda *amplificatio* för att mejsla fram en bestämd uppfattning av den bortgångne och dennes dygder. Lärdomen som de efterlevande skall dra av dennes exempel är nämligen viktigare än historisk sanning.

Från frihetstidens början till 1700-talets slut kan vi på svensk botten tala om en utvecklad uppfattning rörande vad god och säker smak i muntliga och skriftliga framställningar bör innebära. Det visar de talrika offentliga diskussionerna i ämnet, från frihetstidens verskrig över granskningar i de litterära akademierna och sällskapen till Kellgrens pekoralistdebatter i Stockholms Posten och Svenska Akademiens utlåtanden över prisskrifter och vältalighetsprov.[514] I denna tidevarvets medvetenhet om *decorum* ligger, menar jag, en del av förklaringen till de valhänt avfattade parentationerna i Bacchi Orden. En grundtanke inom retoriken är att stilen i ett tal skall spegla innehållet. En viss typ av tal väcker förväntningar om hög eller låg stil, alltså om talaren främst bör vinnlägga sig om de stormande känslorna eller den strama sakligheten i sitt ordval. Inom den ceremoniella retoriken behöver talaren anpassa formen för att möta publikens förväntningar, så långt den egna skickligheten räcker till och under den period vi diskuterar med nogsamt iakttagande av överensstämmelse mellan stilnivå och social status för den som talet handlar om. För att låna en formulering av Sven Delblanc apropå

[513] Stina Hansson, *”Bröllopslägrets skald och bårens”. En studie i Lucidors tillfällesdiktning* (diss. Göteborg 1975), s. 44 ff.
[514] E. Wrangel, ”’Versekrig’ under frihetstiden”, *Samlaren* 1894 (Upsala 1894), s. 32–59, Sverker Ek, *Skämtare och allvarsmän i Stockholms Postens första årgångar. Studier i tidningens prosainlägg och Kellgrens utveckling 1778–81* (Lund 1952), s. 186–195, 278–300, Hillman, s. 4–15, Stålmarck (1986), s. 37–49.

de minnestal som hölls i Vetenskapsakademien över dess bortgångna ledamöter: ”Grevar och excellenser uppfordrade talaren till högre patos och sinnrikare konst än lantjunkare och lektorer.”[515]

Samtidigt får vi inte glömma att syftet med parentationer oavsett social miljö är att lyssnarna förväntas lära sig något av de exempel som talen är ägnade samt att parentationen präglas av värdighet och eftertanke till såväl stilnivå som framförande.[516] Syftet ligger därmed i linje med tidens uppfattning om allmän medborgerlig dygd jämte den ceremoniella retorikens föreställning om levandegjorda föredömen. Dessa normer blir särskilt synliga när en talare av oförmåga eller med avsikt utmanar dem genom att bryta mot det publiken anser vara passande. Bellman gör i Bacchi Orden framför allt den ovetande Janke Jensen till ett språkrör för en parentationskonst som går på tvärs mot alla den offentliga vältalighetens regler samtidigt som den rymmer en egen burlesk logik.

Gravdiktningen var under Bellmans levnad ingen obetydlig konstart utan en vida utövad litterär genre med vittra och estetiska kvaliteter. Stefan Ekman har i sin avhandling redogjort för två hetlevrade debatter om gravdiktning i *Götheborgske Spionen* 1767 respektive 1772.[517] Vid båda tillfällena rör det sig om *decorum*-inriktade polemiker på så vis att de som offentliggör illa hopkomna dikter tadlas för att deras produkter inte uppnår sitt primära syfte, nämligen att bringa ära till den bortgångna person de är tillägnade. De tillfällesdiktare som inte känner till reglerna för hur en riktig sorgedikt skall skrivas drar dessutom nesa över sig själva. Tillfällesdiktarna själva går ofta i svaromål och menar att det faktum att de har skrivit ned sina tankar och publicerat dem är hyllning nog till den avlidne och dennes efterlevande. Debatterna kan sammanfattas med att kritikerna skjuter in sig på vad de menar vara författarnas tankeoreda, bristande metrik och ordval samt nyttjande av bildspråk av låg och därmed felaktig stilvalör medan de kritiserade diktarna försvarar sig genom att hänvisa till sin hedervärda samhälleliga position.[518]

Jag skulle vilja ge ytterligare ett exempel på vikten av *decorum* i den demonstrativa retoriken, denna gång hämtat från Johan Gabriel Oxenstiernas dagboksanteckningar från 1769. Närmare bestämt rör det sig om hans beska kommentarer om blivande biskopen i Karlstad Göran Schröders likpredikan

[515] Delblanc, s. 125.
[516] En social skridning i parentationstänkandet börjar märkas under det sena 1700-talet, Ekman (2004), s. 88 f. I flera dikter börjar idén om ett innerligare eller ärligare ideal, fjärran från vad flera ser som retorikens patentfraser, göra sig gällande. I stället för att hylla en person i rollen som representant för något börjar hyllningar komma fram som grundar sig i den uppriktiga vänskapen, fri från förställning och konvenans. Även Lindqvist har uppmärksammat denna utveckling, s. 232–254. En representant för detta synsätt är Hedvig Charlotta Nordenflycht, som argumenterar för denna nya inriktning i den anonymt utgivna *Tankar om låfskrifter öfwer de döde skrefwen til herr K*** jämte åminnelse af Irene på swensk wers.* (Stockholm 1749). Öhrberg (2001) har kommenterat dikten, s. 67 f., liksom Ekman (2004), s. 35.
[517] Ekman (2004), ssk. s. 179–189.
[518] Ibid., s. 188 f.

över bondeståndets talman Olof Håkansson i Riddarholmskyrkan 24 november 1769, en oration som Oxenstierna avfärdar lika föraktfullt som ingående: ”Hvad för ett matt loford, ock huru föga svarande emot dens förtjenster som skulle berömmas, ock dens oförskylta rykte som berömde.”[519] Det Oxenstierna riktar sin kritik mot är framför allt vad han ser som brott mot *decorum* i Schröders predikan. För det första svarar talet inte mot Håkanssons långa karriär och betydelse som riksdagsledamot: ”Utan att säga det minsta om den dödas lefnad, utan att nämna något nytt om honom, talte han öfver den namnkunnigaste bonde i hela verden, som han kunnat tala öfver den ringaste torpare.”[520] För det andra har Schröder, trots sitt rykte som vältalare, inte förmått eller brytt sig om att fånga Håkanssons inre egenskaper utan i stället nöjt sig med att hämta sina ord om den avlidnes karaktär ur likpredikans slitna standardrepertoar. På grund av denna nonchalans inför uppgiften anstår det inte Schröder, menar Oxenstierna, ”[...] att berömma snillen, hvars värde ock högd du ej mägtar att inse”.[521]

Carina Burman och Marcus Willén har ägnat sig åt parentationer i 1700-talets svenska ordnar. Burman tar fasta på minnestalen inom Utile Dulci från tidigt 1780-tal.[522] Willén har ägnat sin uppmärksamhet åt tryckta tal över bortgångna medlemmar i svenska frimurarloger. Burman kan i sin genomgång slå fast att sådana profana minnestal som förekom i ordenssällskap betonade den bortgångnes livsgärning och ordensintresse på bekostnad av det religiösa.[523] Den avlidnes börd var viktig att ta hänsyn till för talaren eftersom talets stil skulle spegla den döde och de förväntningar som auditoriet kunde tänkas ha. Ett inslag som förekom i de äreminnen som Burman behandlar är ”filosofiska reflexioner”, allmänt hållna utläggningar där talaren får en möjlighet att fördjupa sig i ämnen som är av särskilt intresse för att lyfta fram bestämda egenskaper och intressen hos den hyllade och ge talet större allmängiltighet.[524] Willén har i sina undersökningar uppehållit sig vid de svenska frimurarlogernas återkommande minnesceremonier vid högtidsdagar och åminnelsefester, i synnerhet talen som han placerar som en underkategori inom den akademiska äreminnestraditionen.[525] Han kan visa hur tempelmetaforen inom frimureriet, en central metafor som utgår från föreställningen om frimurarlogen som en avbild av Salomos tempel och som verkar på flera symboliska plan inom logernas verksamhet, präglar åminnelsetalen. I dessa tal, där ”templet” kan syfta såväl på det odödliga minnet som den avlidne lämnar efter sig bland bröderna som den bortgångne bro-

[519] Oxenstierna, s. 65.
[520] Ibid., s. 64.
[521] Ibid., s. 65.
[522] Burman, s. 123–147.
[523] Ibid., s. 125.
[524] Ibid., s. 145 ff.
[525] Marcus Willén, *”Mine Bröder!” En analys av frimureriska åminnelsetal 1760–1818. Kontext, omfång och bildspråk*, C-uppsats i litteraturvetenskap, Humanistiska institutionen, Örebro universitet (Örebro 1999), s. 50.

derns kropp, blir tanken på varje frimurares fortgående moraliska förädling satt på sin spets. Varje medlem förutsätts arbeta på ”dygdens tempel”, en målmedveten utveckling av den egna moralen som får sin slutliga bedömning – och belöning – i det eftermäle som bestås brodern. I detta arbete går frimurarbrodern också mot allt större upplysning, en metaforik som spelar på förhållandet ljus och mörker och som vid parentationer inte bara får sitt uttryck i åminnelsetalen utan även i det svartdraperade sorgerummet.

Minnestalaren Janke Jensen

Vid de två inledande ordenssammankomsterna – 2 februari respektive 15 oktober 1769 – är Bacchi Orden ett sällskap i sorg. Februari månads möte är en hyllning till perukmakaren Boursell som gick ur tiden tre år tidigare. Situationen verkar märkligt obekant för dem som förväntas engagera sig i sorgearbetet. Långt ifrån alla aktiva verkar känna till den avlidne. Funktionärerna erkänner öppet sin okunskap om vad de olika symboliska momenten innebär. Ceremonimästaren Jensen kommer med en nödtorftigt kvävd svordom på att han har glömt att applicera det sorgflor som skall pryda pukstockarna. I lokalen härskar en irriterad trängsel som inte stämmer särskilt väl överens med tillfällets *gravitas*. Lägg därtill brödernas tjuriga negligerande av de funktionärer som försöker hålla ordning vid parentationen. Kapitlets komiska höjdpunkt nås i och med Jensens åminnelsetal, en svajig historia som landar i en pinsamt uppenbar antiklimax på grund av att Jensen inte förmår föra sitt bidrag till en sådan känslomättad slutappell som situationen och den retoriska genren föreskriver.

Det vore mycket sagt att Boursell har fått en minnestalare som skulle ha prytt sin plats i ett reguljärt ordenssällskap, vilket framgår av de olika tecken och signaler vilka Bellman knyter till Jensen och gradvis fogar samman till ett avslöjande porträtt av en självsäker men okunnig pretendent på talekonstens område. Oratorns hyllningstal, skriven på ett regalpapper som väl synligt sticker upp ur hans ficka, visar att det är utarbetat i förväg. Jensen går och förbereder sig för sin stora stund i talarstolen, vilket i texten framgår av Kempendahls kommentar: ”Si Jensen går och mumlar!”[526] Som så ofta i Bacchi Orden bjuder talet på helt konventionella fraser i början, fraser som skulle ha varit gångbara i vilket normalt ordenssällskap som helst. Jensen vänder sig till den sörjande församlingen och uppmanar deltagarna att visa sina känslor i sitt kroppsspråk: ”Räck era händer ut, lyfft edra ögon opp!”[527] Ögonblicket efter denna sakralt präglade inledning byter parentatorn *ethos* tvärt och blir i stället till den kavate publikbetvingaren Jensen: ”Här står jag Jensen sjelf med hand i sidan – topp! / Va vill ni meij? O hut! Kanske ni lär

[526] StU IV, s. 22.
[527] Ibid., s. 24.

meij tala!?"[528] Ceremonimästarens gestik och tilltal till de församlade vittnar inte om rätt förståelse av situationens krav. Genom den egenkäre Jensens alltför snabba kast mellan konventionella fraser och oövertänkta men avslöjande ordval kan Bellman låta publiken förstå att ceremonimästaren har åtagit sig en uppgift som han av olika skäl inte mäktar klara av.

Jensen förlitar sig inte på eventuella förkunskaper bland sina bröder utan tolkar övertydligt och petimäteraktigt ut sina egna konventionella och kanske rentav slitna metaforer: "Min hielte, menar jag, hvars våta lif och graf / För er, o Riddare, jag ärnar skillra af."[529] Ordens ceremonimästare riktar därpå en invokation till Bacchus och ber om hans bistånd för att kunna fullfölja talet på bästa sätt: "Men Bacchus, gif mig mod, stryk balsam på min hierna, / Gjut olja i min mund, häll bränvin på min stierna, / Strö blommor i min hatt, sätt stop uti min hand […]"[530] Ingen retorisk framgång kommer ur detta. Bacchus är ingen hjälp utan den som ställer till det för Jensen, på samma sätt som dyrkandet av vinets gud skapar ständiga sammanbrott i upprätthållandet av ceremonier och övrig kommunikation i Bacchi Ordens olika skiften. Här träder spelet mellan de båda scenerna i Bellmans uppsättningar fram: Vad uppfattar publiken i Lissanders salong och vad är korrekt vältalighet inom Bacchi Orden? Med tanke på hur illa ställt det verkar vara med såväl intresset för som kunskapen om den avlidne i Jensens publik så är det nog klokt av Jensen att inte förvänta sig något av de existenser som han riktar sig till. De medel han väljer är som det verkar alldeles adekvata, så till form som i budskap, för den vingliga lyssnarskara som har tagit sig till ordens lokaler utan att veta varför de egentligen är där. Den förvrängda vältaligheten är, kan vi konstatera, en effekt som primärt är avsedd för publiken, inte ett medel som är tänkt att skapa konflikter på scenen.[531]

Själva orationen bygger på ett givet mönster, välbekant för Bellman och dennes lyssnare från tillfällesdiktning och offentliga sorgehögtider. Som ett led i förståelsen av den för Jensen själv omedvetet parodiska sepulkrala retorik som han använder behöver vi kort beröra de huvudsakliga delar som in-

[528] StU IV, s. 24.
[529] Ibid.
[530] Ibid.
[531] Vi kan ställa Jensen mot en annan antitetisk vältalare från tiden som Capten Puff, huvudperson i Olof Kexéls komedi *Capten Puff, eller storprataren* från 1789. I Kexéls komedi förstår vi av de andra karaktärernas repliker att de uppfattar den mångordige kaptenen som en långpratande och självupptagen tråkmåns, i uppenbar avsaknad av retoriska insikter. Pjäsen finns med i Kexéls *Skrifter. Samlade af P. A. Sondén. Förra delen* (Stockholm 1837). Jensens tal är dessutom monologer och nästan alltid placerade på så sätt att de får utgöra kapitlets komiska höjdpunkt. När han talar skall publikens hela uppmärksamhet vara riktad mot honom. Den enda gången som en antydan till kritik av Jensens talekonst kan skönjas är när magister Gåse häpet kommenterar den överförfriskade ordensoratorns osorterade hälsning till kapiteldeltagarna med orden "Sic transit gloria – Diabolus in tunna!", StU IV, s. 188. Se även Nordstrand om episteldiktningen, s. 191.

går i ett åminnelsetal.[532] Invokationen, där talaren anropar högre makter för att be om bistånd för att kunna föra dikten till lycklig fullbordan, riktar sig i vanliga fall till skaldekonstens gud Apollo men här går bönen till Bacchus. Den regelmässiga dispositionen, som kan och bör anpassas efter den avlidnes förutsättningar och egenskaper, är att en allmän tröstande del, som tolkar den sorg som alla har drabbats av, följs av en del som specifikt handlar om den avlidne. De termer som 1600- och 1700-talens poetiker anför är *in genere*, det allmänna, och *in specie*, det personspecifika där föremålet för talet namnges. Den personspecifika delen omfattar tre delar, i tur och ordning *laus* (lovprisning av den döde), *luctus* (klagan över dödsfallet) och *consolatio* (tröst till de efterlevande och bevarande av minnet). Vossius understryker *consolatio*-partiets pedagogiska funktion i skapandet av exempel, när han skriver hur talaren i det avsnittet ”uppmanar alla att lägga den avlidnes dygder på minnet och försöka efterlikna honom.”[533] Samtliga dessa delar går att finna i Jensens parentation, men han hinner inte ta sig hela vägen genom den tänkta strukturen. Det gör det förstås omöjligt för honom att åstadkomma den balanserade känslosamhet som ligger inneboende i den givna formen.

Vid parentationen över Boursell går rörelsen i talet från en *pathos*-laddad inledning till ett antiklimaktiskt avstannande. Efter att ha förklarat dagens ärende för bröderna definierar Jensen de allmänna plikterna för en Bacchi hjälte. Han knyter plikterna till Boursell och förklarar att denne har levt i enlighet med dessa dygder. Den sedan tre år bortgångne perukmakaren är en hjälte som dog under utövande av sin backanaliska plikt men som belöning för sina konsekvent utövade dygder nu får njuta en rättmätig och evig paradistillvaro. Så långt är allt väl och regelmässigt, så länge Bellmans publik accepterar att en drinkare som Boursell hedras i ett lovtal, men i talets följande biografiska parti så tappar parentatorn tråden alldeles. Jensen avbryter sitt tal före det *peroratio*-avsnitt som borde vara nära förestående, kanske för att han dels är för berusad, dels osäker på vart han är på väg: ”Hej, trumla nu, Stendecker!”[534] I stället för en planerad *aposiopesis* – orden tycks tryta för att känslan tar överhanden – så bryter en pukvirvel från ordenspukaren in i den virriga uppräkningen av Boursells barn och deras föga märkvärdiga öden. Det förefaller vara åhöraren Lundholms oroliga fråga om Boursell inte

[532] Stenberg, s. 166 ff., samt Ekman (2004), s. 33. Ekman (2007) har visat på hur liknande mönster föreligger i den följande parentationen över Lundholm, s. 292 f.
[533] Vossius, s. 14. Se även Ekman (2004), s. 57 f.
[534] StU IV, s. 26. I den klassiska retorikens terminologi betecknar ”peroratio” talets avslutande parti. Musikaliska inslag av stillsamt slag kunde förekomma vid ordnars och ordenssällskaps parentationsakter. Till exempel beskriver ett ceremoniel för Pro Patria hur de sörjande tågar in och lämnar lokalen under musik samt att ”en aria sjunges” såväl före som efter parentationen, L 519, UUB. En liknande – och för detta sällskap unik – moderation av de ceremoniella medlen är planerad i Bacchi Orden, när det brevledes kallas till parentation över Glock: ”Härvid blir minsta pragt som är möjelig; ingen Procession med buller och larm, utan endast knäppning på pukorna, då Ordens-baneret bäres af den härolden som utnämnes efter Glock.”, StU IV, s. 91.

hann få i sig den sup han i dödsögonblicket var på väg att svepa som stör Jensens koncentration och lurar honom att låta ropa på pukvirveln under uppräkningen av Boursells barn. Det planerade, känslomässiga avbrottet blir i stället för en välplacerad effekt ytterligare ett tecken på talarens obefintliga behärskning av den retoriska situationen eftersom Jensen nu inte hinner fram till det förväntade slutpartiet utan får nöja sig med att trött mumla fram: ”Pehr är tunbindare …”[535] Efter denna lapsus återstår inget annat för Jensen än att vända sig till bröderna och anmana dem till gemensam procession förbi Boursells gravplats med efterföljande uppbrott från högtiden: ”Nu slutar jag mitt tal. Vi skiljas åt vid grafven.”[536]

Från Jensens första framträdande som orator så visar han sin förvända lejonklo, som en om retoriska mönster totalt obekymrad och i sin oförsagda okunskap magnifik figur. Ett av den jensenska vältalighetens särdrag ligger i hur olika retoriska klichéer får ny betydelse genom oväntade kombinationer, till exempel när han i sin diskussion av hjältetanken inom Bacchi Orden rör sig från allmänna ordalag vilka inte hade varit malplacerade i ett regelmässigt tal till en beskrivning av den backanaliske hjälten som ger en chockverkan i sina anaforiska och assonantiska uppradningar av egenskaper som enbart kan syfta på en utsvävande och som samhällsmedborgare totalt onyttig person. Ytterligare en beståndsdel är de tvära, överraskande och enligt tidens kritiska rättesnöre starkt olämpliga kasten mellan högt och lågt som löper genom hela hans förberedda tal, från det starkt känslofyllda utropet ”O hvilken sorge-act, hvad malört i vårt nectar!” till ”Ullrika är nu gifft med en som maler snus”, från idealistiska fraser till plattaste sakupplysningar. Jensen klarar heller inte av, som vi kommer att se under flera av de följande kapitlen men kan notera redan här, att avhålla sig från antiklimaktiska avslutningar. Han lyfter aldrig till de sublima höjder som är förväntade och önskvärda för det korrekt komponerade och avpassade minnestalet utan låter talens *peroratio*-partier ebba ut i plattityder i stället för att enligt reglerna låta det känslomässiga förhöjas ytterligare genom en konstfärdig cirkelkomposition.[537]

Ytterligare stildrag som förstärker det intryck Bellman ger av Jensen som oaktsam parentator är förstås apostroferingen av Bacchus snarare än Apollo. Den enda gång som diktkonstens gud dyker upp är när Jensen ber om hjälp med ett lämpligt rimord. Det verkar dock inte som om Apollo hörsammar bönen eftersom Jensen gör sig skyldig till ett språkfel så snart han placerar in sitt valda ord i radslutet: ”En tyska var sein frau – apollo, ge mej rim! – Hon var så trinder bak liksom en cherubim.”[538] I talet, slutligen, får vi höra mycket om Boursells barns olika levnadsöden, ett detaljerat och därmed för denna situation alldeles för prosaiskt inslag, men påfallande lite om hans liv och

[535] StU IV, s. 26.
[536] Ibid.
[537] Ekman (2004), s. 58, 89.
[538] StU IV, s. 25.

egna bragder. Känner Jensen egentligen till Boursell, förutom hans familjeförhållanden, eller är det ett sätt för Bellman att parodiera de givna konventionerna för minnestalet?[539] Det omfattande biografiska avsnitt som verkar vara under uppsegling, ett avsnitt som Jensen bara hinner påbörja innan han efter Stendekers inpass tappar både greppet om talets innehåll och engagemanget, visar att Jensen är på väg in i en torrt biografisk och långrandig redogörelse för Boursells hela liv. I så fall hotar ett trivialiserande stilbrott som svär mot den demonstrativa retorikens krav på *amplificatio*, alltså att exempel som för denna slags talsituation förväntas vara inspirerande inte får låta sig fjättras av för stor konkretion och för påtagliga realistiska detaljer.[540]

Vid nästa kapitel, sorgehögtiden till brännvinsbrännare Lundholms minne 15 oktober 1769, avverkas ett antal moment innan det är dags för ordensparentatorn att anträda scenen. Jensens själva intåg, och kommentarerna som de övriga rollfigurerna får fälla om honom, uppenbarar för publiken att den orator som har huvudrollen under aftonens föreställning kommer att vara något helt annat än sådana verserade oratorer som de känner från sina sällskapskretsar. Ordens ceremonimästare brakar in i handlingen ridande på en brännvinspanna som dras av åsnor. Han välter omkull med ekipaget som är lastat med förtäring och ordensutensilier. När tumultet är som störst ställer han sig dessutom ogenerat och tömmer blåsan mot ordenstemplets mur. Innan detta uppträde så har Trundman och kapitlets deltagare kommenterat Jensens *actio* och beskrivit honom som högfärdig och fet: ”Vid bränvinspannan står han nu och ler … / Altid med handen i barmen.”[541] Rimligtvis står Jensen med handen lagd på hjärtat, en stiliserad åtbörd som kanske finns kvar som en rest av kunskaper i sällskapsdans som han någon gång har inhämtat men som inte har räckt till för att ge honom den inre hyfsning som sådana kunskaper är avsedda att skänka sin utövare.[542]

Det ofördelaktiga visuella intrycket förstärks av vad Jensen i sitt oförstånd säger, såsom hans ovidkommande prat före själva talet om alla de malörer och förargligheter – trilskande dragdjur och den egna kullslagningen –

---

[539] I flera ordnar och ordenssällskap lämnades förseglade levnadsbeskrivningar in av medlemmarna så att parentatorn skulle ha tillgång till nödvändig information, se Burman, s. 123. I Pro Patria meddelar protokollet för 19 december 1770 följande: ”Beslöts ytterligare att hvar och en ju förr dess häldre ville med sina Biografier sigillerade till Secret. Inkomma, på det nödiga underrättelser vore att tillgå vid Parentationers hållande.”, L 519, UUB.

[540] Delblanc återger ledamoten Anders Johan von Höpkens kommentarer om den i hans tycke störande blandningen mellan nykter levnadsteckning och högretoriska inledningar och avslutningar i Vetenskapsakademiens åminnelsetal, s. 124 f. Lönnroth (1967) har för Jensens tal över Boursell noterat likheten med dessa akademital, s. 121. Stenberg tar upp det fransk-klassicistiska äreminnets estetiska preferenser, där de mest relevanta för denna avhandling är undvikandet av alltför konkreta detaljer och upplysningar samt det önskvärda i filosofiska reflektioner som lyfter framställningen och visar hur dess slutsatser är allmänt tillämpbara, s. 273 ff.

[541] StU IV, s. 47.

[542] ”Hit höra ock Armarna, hwilka alltid föras efter lifwet, då Herrarne observera, at högra handen alltid bibehålles i bröstet […]”, Walcke (1782), s. 7.

som har drabbat honom under färden till lokalen. Sådana stämningsbrytande upplysningar är starkt malplacerade för en publik som skall hållas i ett oavlåtligt tillstånd av nobelt allvar. För Bellman utgör Jensen ett tacksamt språkrör för att förmedla ironiska undermeningar till lyssnarna utanför scenen. Frasen ”en slagen ordensbror”, som Jensen använder för att presentera den döde Lundholm, skulle lika gärna kunna syfta på parentatorn själv som får börja sin oration med att tvätta av sig inför publiken.[543] Jensens tvagning kan ses som en illustration av det paradoxala i Bacchi Orden, där åskådarna får belyst det tomma i att en person som Jensen försöker snygga till sig inför sitt framträdande medan de inre kvaliteterna inte förändras, kvaliteteter som inte är så föredömliga för åskådarna hos Lissander. Hur bröderna än försöker så kan de inte dölja sitt definierande lyte – den osläckbara törsten. Törsten, snarare än vitter kompetens, är det som ger ordens parentator hans skapande inspiration. Han nämner själv den flaska med brännvin som han bär i fickan, ett fluidum som förknippades med poeters skapande verksamhet, om än med såväl avståndstaganden som hyllningar, under denna epok.[544] Jensen vänder sig efter att ha tvättat sig till sina lyssnare med en graciös reverens, för att ögonblicket efter unna sig en stadig och till retoriska ansträngningar sporrande sup: ”Ödmjuka tjänare – Capitlets skål, gut-tår!”[545]

Bacchi Ordens utsedde orator kan enligt egen utsago snida ihop ett tal utan större ansträngning, men resultatet blir, kan en utomstående betraktare konstatera, sannerligen också därefter. Jensen, som i det civila är perukmakaregesäll, skryter i parentationen över Lundholm över sin flyhänta förmåga att i sitt vardagliga hantverk vända saker och ting till något annat än de egentligen är och samma idéer om förställning och pråla förefaller prägla hans uppfattning om vad vältalighet innebär. [546] Han är kroniskt oförmögen att känna av vad situationen kräver. Vid parentationen över Lundholm hävdar

[543] StU IV, s. 55.
[544] Angående bilden av vinet som poetens traditionella inspiration, se Sigbrit Swahn, *Ryktets förvandlingar. Stiernhielm, Lucidor och Runius bedömda av 1700-talet. En studie i den litterära kritikens utveckling i Sverige* (diss. Lund 1974), s. 218 f.
[545] StU IV, s. 55.
[546] Ibid., s. 144. Är det i sammanhanget en tillfällighet att perukmakaregesällen Jensen av Bellman har tilldelats ämbetet ordensparentator? Jensens framställning av den egna professionen påminner starkt om hur en talare i *genus demonstrativum* arbetar med *amplificatio* för att ge det önskade intrycket av den person som ett tal eller en text är ägnad: ”Minerva sjelf ej lärdt den konsten jag förstår, / På dödlighetens fält frisera männskjo-hår. / Jag kan i ängla-bild Medusæ hufvud vända, / Och blott med en chignon en Damons hjärta tända. / Jag gör i några drag, då jag är glad och rik, / En gammal Carolin en Gardets fändrick lik.”, a a, s. 56. I kommentardelen till a a, s. 35 ff., påstås Jensen vara identisk med perukmakaregesällen Johan Henrik Gentz. Denne skall ha varit aktiv i sitt hantverk så sent som 1770. Fischer (2011) anför ett par exempel på kritik under det sena 1700-talet av retorik som språklig grannlåt som försåtligt döljer sanningen, men kan samtidigt konstatera att sådana angrepp inte blev allmänna i den svenska intellektuella debatten förrän under romantiken, s. 117 f. Bellmans val kan också ha att göra med dramatiska konventioner. Bo Wulff påpekar att perukmakare var en tacksam standardfigur i franska komedier från tiden, *Perukmakarna vid Kungliga Teatern 1773–1923. Konstnärlig och social status* (diss. Stockholm 1991), s. 22 ff.

perukmakargesällen Jensen att perukmakeriet har djupare historiska rötter än konsten att destillera alkohol, och därmed äger högre status enligt den i gängse ordensretorik etablerade tanken att ett sällskap är förnämare ju äldre det är. Jensens självförhävande ordalag får sägas vara högeligen otaktiska när han håller tal inför ett sällskap som Bacchi Orden, där exempelvis brännvinspannor ingår bland de heliga kultföremålen.

I ett genomtänkt bruk av *decorum* behöver talaren också åberopa höga förebilder inom genren, en strategi buren av insikten att de personer eller väsen som vi hänvisar till kommer att påverka publikens uppfattning om oss. En vördnadsfull reverens till framgångsrika föregångare eller en hänvisning till en av publiken uppskattad person eller företeelse kan hjälpa till att öka talarens *ethos*. Den pockande hänvändelse till Apollo som Jensen gör i samband med parentationen över Lundholm – ”Du son af Gudars Far, vet Jensen heter jag” följt av ”Apollo, gif mig salt och elda up min nit, / Bind mig en krants ihop af gröna lagrar skuren / Och krön min hjässa nu vid denna Tempelmuren!” – lär dock inte ge honom den trovärdighet han så väl behöver.[547]

Nu är det inte bara framförandet utan även själva stilen i Jensens talekonst, med dess otillåtet snabba rörelser mellan parnass och rännsten, som svär mot situation och genre för den lyssnande publiken. [548] Vid sådana tillfällen som en parentation var ett strikt högretoriskt närmande till ämnet under sent 1760-tal fortfarande det naturliga valet. Vältalighetsläraren Anders Lallerstedt räknar upp följande fel som kan skämma den höga stilen: ”1. Skrytaktighet. 2. Högre eller nedrigare ord än saken fordrar. 3. Främmande

[547] StU IV, s. 57. Det är inte förenligt med god ton i en orden att be om en hedersbetygelse som man inte har förtjänat. Respektlösheten blir ännu mer markant om vi jämför med den bön till skaldekonstens gud som Olof Bergklint formulerar i sin alexandrinparentation över Thure Bielke, hållen i frimurarlogen Adolph Friedrich 1764, en bön där Bergklint kastar sig för gudens fötter och ber om inspiration för att på riktigt sätt kunna tolka sorgen efter den bortgångne och fånga dennes dygder: ”Du Gud, så var mitt tal, som lif åt skalder ger, / Hör hvad en dödlig svag för dina fötter ber!”, s. 32. Apollo tar dock själv till orda och tillrättavisar Bergklint för dennes förmätenhet att ens våga sig på att rätt kunna tolka de församlades sorg, s. 36 f. Detta uppdrag hade Apollo nämligen avsatt för Olof von Dalin, men eftersom von Dalin har dött helt nyligen så väljer Apollo att själv i ord visa hur den kontroversielle mössspolitikern Bielke i sin orubbliga målmedvetenhet och sin plikttrogenhet motsvarar det svenska 1700-talets hjälteideal med dess tillhörande dygder. I en av Bellmans tidiga dryckesvisor står Bacchus fram som andlig vägledare snarare än den nyktre och tråkige Apollo, nr. 44, StU XIV, s. 71 ff.: ”Mitt sinne friskt upp uppå krogen, / Ty Bacchus han väntar oss där. / Att vara Apollo mer trogen, / Det ser jag gör bara besvär. / Hans gräl kan min åtrå ej mätta, / Jag bjuder altsammans farväl, / Blott jag mig vid tunnan får sätta / Och läska min torstiga själ.” Apollo förekommer vid flera tillfällen i Bellmans ordensfiktion, ständigt som föremål för godmodigt häcklande. Att i andra backanaliska sammanhang driva med vördnaden för Apollo och åkallandet av denne i epideiktisk retorik förekommer även efter Bacchi Orden. I Drommelbergs tal över Finkel så avvisar parentatorn på förhand Apollos hjälp, eftersom Apollo är känd för nykterhet och därför en högst olämplig inspiratör vid detta tillfälle. Till Bacchus går det däremot utmärkt att vända sig: ”Du Bacchus, källrars gud och klubbars imperator! / Som nästan har ett slott på hvar af Stockholms gator, / Som ropar: sup min son! så är din värld ej trång: / Styr du min andas drift! späd olja i min sång!”, Hallman, SS I, s. 110.

[548] I sitt tal om smak i vältalighet inför Vetenskapsakademien avfärdar Celsius bestämt den fjolliga skaldekonsten, sådana skrifter där författaren blandar det höga och låga, s. 26 ff.

ord och oanständige liknelser. 4. Aktar sig för Numer eller otjenliget läte."[549] Bellman visar sig vara medveten om dessa regler genom att låta Jensen yttra "tänck, dock det hör just ej hit" när han har inlåtit sig i en alldeles ovidkommande utläggning.[550] Det omdömet är alldeles riktigt vid ett tillfälle av denna dignitet, även om Jensen inte bättrar sig utan framhärdar i sina tanklösa tirader utan hänsyn till vad situationens allvar och genrens höghet kräver.[551] Hans offentliga framträdanden torpederas ibland av anspänningen, trots hans aldrig sinande och ständigt framhävda självtillit. "Intet mina läppar blekna", hävdar han övermodigt inför parentationen över Lundholm.[552]

Vad säger då Jensen i talet? Han börjar sitt anförande med att snabbt beröra den händelse som har samlat bröderna: "Betrackten Commendeurer, / i dag en slagen bror!"[553] Han porträtterar Lundholm på Charons färja med ett bildspråk som återkommer i verserna över Glock.[554] Hjältetanken som vi minns från Boursells parentation träder fram när Jensen vänder sig direkt till den avlidne: "Men min hjelte, tag din lager / På dina silfverhår!"[555] Därefter bryter Kempendahls och Agrells animerade diskussion angående en försvunnen ordensperuk in i handlingen, men när Jensen åter tar ordet med den uttalade ambitionen att sätta hjältens bild för de närvarandes ögon så visar det sig handla om konkretiseringar som Jensen driver så långt att han målar upp en fysisk bild med krita på brännvinspannan i stället för ett porträtt i ord. Panterdjuren framför vagnen och de kringspringande faunerna som Jensen nämner är symboler hämtade ur en dionysisk kontext.

Med orden "Lät mig nu läsa up den sång jag diktat har!" så kommer han till det parti som är ägnat brännvinsbrännaren.[556] Jämförelsen han gör mellan Herkules och Akilles svarar mot Boursell och Lundholm, en hänvisning till Bacchi Ordens egen mytologi. Beskrivningen av Lundholm koncentrerar sig på hans ögon och Jensen försäkrar sin åhörarskara att han inte överdriver:

---

[549] Anders Lallerstedt, *Inledning til rhetoricam eller wältalighets-konsten, sammanskrefwen på frågor och swar, fäderneslandets studerande ungdom til förmodelig tjenst i dagsljuset framgifwen af Anders Lallerstedt* (Stockholm 1742), s. 133. Vossius anger liknande misstag som kan vanpryda presentationer i hög stil: "Fel är det om stilen är svulstig eller uppblåst eller full av överdrifter. [Fel är det också om språket är högre eller lägre än vad saken fordrar, likaså att använda ord och bilder som inte passar in, liksom om talet inte låter bra och numerus inte har gjorts med omsorg.]", s. 35.

[550] StU IV, s. 57.

[551] Jämför med kommentarerna kring äreminnena i Svenska Akademien, där granskarna avger klagomål över släpande rytm, oredig disposition och framställningar som inte leder tanken framåt, se Hillman, s. 8–15.

[552] Notera också hur Jensen vid det första kapitlet ger uttryck av anspänning inför sitt framträdande, samt det näst sista kapitlet där lyssnarna genom Trundmans förmedling får en bild av mödorna som Jensen går igenom under sitt komponerande av talet över Österman.

[553] StU IV, s. 51.

[554] Ibid., s. 91 ff. Angående Bacchi Orden som ett litterärt sällskap av ordenskaraktär, se Hillboms kommentar, Bellman, II (1992), s. 175 f.

[555] StU IV, s. 51.

[556] Ibid.

”[…] jag talar ej på spe – / Som klaraste rubin så röda voro de”.[557] I den på tunnan målade avbildningen har han redan visat upp Lundholms mångfärgade karbunkelnäsa. Av det Jensen säger och visar förstår vi att Lundholm var en i allt värdig Bacchi riddare. I talets slutparti återkommer Jensen till de yttre kännemärken som klassificerar Lundholm som dryckeshjälte: ”Så såg min hjelte ut, så var han altid klädd.”[558] I Bellmans verk ger klädedräkten nästan alltid symboliska ledtrådar till hur en läsare eller en lyssnare skall uppfatta bärarens ålder, stånd och yrke.[559] Det som är anmärkningsvärt med Lundholms klädedräkt är dess urmodighet, från peruken ner till stövlarna.[560] Den uppfattning vi får som utomstående är den av en åldrad människa som inte längre har lust, förmåga eller resurser att vårda sin yttre habit. Inom Bacchi Orden, en församling där förtroligheten råder, är också kutymen den att konvenansen får vika för bekvämlighet. Det regelstyrda i världen utanför kvittar lika i en sluten krets där man bekänner sig till friheten, vilket framkommer i den visa som sjungs när processionen träder in: ”Se med glas hvar Ordens-bror / Utan byxor, utan skor / Sig tumla uti Bacchi Riddar-chor!” [561]

De agerande bröderna i templet känner Lundholm och Jensen kan därför åberopa deras gemensamma minnen i sitt åminnelsetal. Jensen hinner nämna att Lundholm blev upptagen i Bacchi Orden som belöning för trägen verksamhet, hans ordenslöfte, hur uppfylld av stundens allvar brännvinsbrännaren var vid inträdet, hans valspråk och sist men inte minst utropet ”Men söp han inte ur’n?” vid Boursells parentationsakt.[562] Skildringen av Lundholm är starkt präglad av ordensretorikens topiker, särskilt som de kommer till uttryck i åminnelsetal.[563] Till dessa hör den nitiska och mångåriga tjänsten, värdigheten, ordenslöftet och sinnebilden:

> Så långt man ännu mins, vid denna profession
> Har han tändt under sjelf i egen hög person,
> Med outtröttlig flit vid mäske-karet setat
> Och öfver 40 år sin Ordens-stjerna letat,
> Den han förledit år så ganska värdigt fick,
> Då i December han med Ordens-kåpa gick.
> Ni lärer minnas än, hur han sin hjässa buga
> Och svor i lif och död at Bachi safter suga:
> Man mins väl, säger jag, hans alfvarsamma mine,

[557] StU IV, s. 58.
[558] Ibid., s. 59.
[559] Nordstrand, s. 189 f. samt Nils Afzelius uppsats ”Bellmans ’ansikte’” i *Myt och bild: Studier i Bellmans dikt* (Stockholm 1963), s. 7–16.
[560] StU IV, kommentardelen, s. 148. Afzelius hänvisar till Bellmans teknik att arbeta med attribut för att i sin dikt karaktärisera olika typer. I Lundholms fall är kryckan relevant som det tecken som alltid utmärker den åldrade, ”Myt och bild i Bellmans dikt” i Afzelius (1963), s. 41 ff.
[561] StU IV, s. 45.
[562] Ibid., s. 25.
[563] Ekman (2007) har utrett hur Bellman i denna parentation skämtar med den traditionella gravdiktningens retoriska konventioner, s. 290 ff.

Hans vackra symbolum i stjärnan på Latin,
Och sidst vid Bourssels död hans darrande lekamen,
Hur liksom döden där åt lifvet ropa amen.[564]

Kampen mellan Bacchus och Fröja, ett stående motiv i ordens talekonst, speglas i Lundholms olyckliga giftermål. Den avlidne brännvinsbrännaren har skänkt tre fjärdedelar av sitt liv åt vinguden och den resterande fjärdedelen åt kärleken. I en cynisk vändning från Jensen förstår vi som lyssnare att inget fanns kvar att göra för Lundholm. Hos brännvinsbrännaren hade det utbrända gått till sterilitet: ”Den stam afhuggas bör, som inga frukter bär.”[565] Vi känner sedan tidigare gravdiktningens förgängelsemetaforik med bilder hämtade ur naturen, men jag håller det inte för osannolikt att bibliska referenser finns med i detta fall, närmare bestämt evangelieversen som talar om att ”Ett träd som inte bär god frukt bör nedhuggas och kastas i elden”.[566] Lundholms levnads cirkel är sluten. Klockan har gått varvet runt, vilket Jensen uttrycker som att Lundholm ”söp ¾ på 6 och klåckan 6 han dog.”[567]

Vi borde så här långt kunna vara överens om att Bellman har skapat ett retoriskt monster. Från sitt förra framträdande så har nu Jensen utvecklats till en burlesk dynamo som Bellman låter spela ut hela sitt register. Jensens oratoriska prestation uppvisar ett antal kränkningar av *decorum*. När han rider in på scenen är hans manuskript fullt synligt för åhörarna. På Trundmans fråga ”Hvad är för bylte af papper det där?” så svarar kapitlet ”Jo det är parentationen”.[568] Manuskriptbunten blir ett av de tecken som motsäger det konstlösa intrycket, vältalarens illusoriska ideal att vara så uppfylld av inspiration att orden bryter sig fram av egen kraft. Ett ytterligare sådant är Jensens flera gånger upprepade fras ”Jag vill” med olika avbrott, från det *aposiopesis*-mässiga med ritandet på brännvinspannan till det högljudda sorlet i lokalen: ”Jag säger att jag vill – hvad vill jag – ingen hörer …”[569] Poängen kommer när Jensen råkar avslöja att hans talande sker av plikt, att det är tillsagt om parentation och så långt ifrån det självmant naturliga man kan komma: ”Jag säger at jag vill, som mig är anbefaldt, vår Lundholm skildra af.”[570] Anaforerna är tänkta att driva fram ett känslomässigt engagemang men visar i stället hur ospontant det hela är. Trött av fylla och ur stånd att ens orka låtsas längre säger Jensen något senare med en katakres grundad

[564] StU IV, s. 58.
[565] Ibid.
[566] Textstället står att finna i Matteus 7:15-23, men även i Johannesevangeliet 15, där formuleringen finns med i avslutningen på bergspredikan. I Luthers huspostilla (8 söndagen efter Trefaldighet) sammankopplas denna bibeltext med tanken att där Gud bygger en kyrka bygger djävulen en korg eller ett värdshus bredvid, Martin Luther, *Huspostilla* (Skellefteå 2010), s. 459.
[567] StU IV, s. 58.
[568] Ibid., s. 46.
[569] Ibid., s. 56.
[570] Ibid.

i en kliché om vältalighetens karaktär: ”Jag orkar intet mer om hans bedrifter sjunga; / Vältalighetens fält ej blomstrar på min tunga.”[571] Det är ett blygsamhets-topos som här visar sig stämma till punkt och pricka för lyssnare med bestämd retorisk insikt. För dem är det tydligt att Jensen är precis en så undermålig talare som han säger sig vara, även om han själv inte alls ser sig som en sådan.[572] Bellman utvinner denna effekt genom att spela på glappet som uppstår mellan form och innehåll. Det som är retorisk konvention och inte skall uppfattas bokstavligt visar sig vara alldeles riktigt. Komiken ligger heller inte bara i att Jensen är en självsäker men insiktslös talare som avslöjar sin oskicklighet så snart han öppnar munnen. Ordenssällskapens talekonst får sig också en törn när deras repertoarberoende grepp blottläggs av Bellman genom att fraserna får tillämpas av personer som inte förmår upprätthålla ordensretorikens illusion av göromålens storslagna allvar.

”Här ligger jag – än sen?” – Jensen som ostadig högtidstalare

De två kapitel som Bellman satte upp därnäst med ett års mellanrum har dubbningar som ärende i stället för parentationer. Båda dessa invigningar av nya medlemmar äger rum 4 december, Bacchi Ordens egen högtidsdag. Om vi följer upp Janke Jensen från föregående ordenssammankomst så gör han en mer avgränsad oratorisk insats vid ordensdagen 1769 även om han lägger beslag på mycket scenutrymme under kapitlet. Inför talet som han skall hålla till de fem riddare som denna dag har tagit sitt inträde bland Bacchi hjältar så introducerar Planberg honom med orden ”Ödmjuka dräng”. Jensen använder själv alltid frasen ”Ödmjuka tjänare” när han tilltalar sina lyssnare. Om vi ser till Bacchi Orden som en återkommande begivenhet i Anders Lissanders salong med en viss mängd stadiga besökare så skulle Planbergs allusion kunna låta sig tolkas som en intern referens vilken tyder på en publik som känner till vad Jensen brukar säga.[573] I själva rubrikcitatet, som är hämtat från inledningen till Jensens tal till dem som har upptagits i samfälligheten vid detta tillfälle, får vi en ny vinkling av föreställningen om att saker och ting kvittar, ny på så sätt att den vid denna ordenssammankomst förstärks av Jensens horisontella läge, som han har hamnat i efter en oövertänkt dansuppvisning.

Ordens ceremonimästare verkar hjälplöst berusad efter sitt fall och inför kapitlets öppnande, stödd på härolden Kempendahl, förmår han bara mumla apatiskt ”Ja, det ä klart” på Kempendahls frågor. Härolden försöker få Jensen stadd i ordning och påminner honom om den plikt som han förväntas

[571] StU IV, s. 58.
[572] Ekman (2004), s. 71.
[573] Jensen har använt just denna fras vid parentationen över Lundholm, StU IV, s. 54. Walcke (1782) understryker mimikens roll för att stämma överens med kroppens övriga rörelser ”hwartil också kommer wänlighet i tal och swar, exprimerad genom höfliga ordasätt, såsom Ödmjukaste Tjenare […]”, s. 7.

fullgöra under den förestående ceremonin: ”In Jensen och gjör tjänst och dig om näsan gnid!”[574] I Kempendahls ord märker vi upptagenheten med det yttre, vikten av att se något så när korrekt ut även om man har smutsat ner sig genom att drumla omkull. Det försupna utseendet är däremot ett hederstecken i denna församling och något som varken kan eller bör ändras på. Det vittnar i sig om de utvaldas inre kvaliteter, kvaliteter som sedan får sin uttydning i den talekonst som praktiseras inom Bacchi Orden.

Den pliktmedvetne härolden visar Jensen vägen till kapitelsalen och påminner om att det börjar bli bråttom, men Jensen är så illa däran att han inte kan röra sig ur fläcken: ”Dit in – se dit åt, heij – dit in åt skall du stiga, / Vid Ordens-hörnskåps-dörrn – uff, stå där ej och bliga! / De nya Riddrarne de lära komma snart, / Och du orera skall, parbleu!”[575] Plötsligt kvicknar den nyss så håglöse Jensen till och tar karskt till orda: ”Inte kan jag stå och inte kan jag falla”.[576] Ånyo möter vi kontrasten mellan abstrakt och konkret i diskussionen av dygder, hur det kroppsliga och det själsliga står i ett antitetiskt förhållande till varandra. Jensen verkar med ens upplivad av tanken på sina oratoriska utförsgåvor, osvikliga tecken på ett alkoholdrivet kurage i stundens övermod. I en avslöjande replik får de närvarande ögonblicket efter höra Jensen vittna om sin längtan att ta sig an en stor uppgift, en längtan som hans lekamen dessvärre inte kan möta: ”Jag säijer: hin i meij, om jag eij för er alla, / Ja för er allihop skall gjöra, ett tu tri, / En konstig oration – hielp opp meij, ta uti!”[577] Kempendahl verkar som vi har sett inte så benägen att träda till Jensens bistånd utan säger med en axelryckning efter sina fåfänga ansträngningar att Jensen lika gärna kan ligga kvar på golvet: ”Capitlet sätter seij – ligg stilla du – gu-tår!”[578]

Inne i salen där dubbningarna skall äga rum har korkarna börjat lirkas ur buteljerna, vilket Kempendahl har sett och beskrivit i sina repliker, och de ämbetsmän som har fylkats där i väntan på processionen har hunnit ta sig några stadiga dragnaglar. Efter att de fem kandidaterna har letts in i ordenssalen kommer dubbningen med åtföljande löftesgivning i gång. Innan dess har ordenskanslern Planberg försökt engagera Jensen i ceremonin, men detta visar sig vara förbundet med vissa svårigheter vilka får ett i denna svit unikt uttryck. Choruset går två gånger under denna scen i dialog med Planberg, som med befallningar försöker få Jensen att i alla fall stå på knä, och de konstaterar med en röst att ordensoratorn är alldeles för påverkad för att kunna genomföra ens denna enkla manöver. Kapitlet säger därmed vid två tillfällen emot Bacchi Ordens högsta ämbetsman, korrekt och artigt adresserad med ”Ers Magnificence”, genom att konstatera det denne inte förmår inse, nämligen att hans framrutna och brännvinskarska kommandon till ordens orator

[574] StU IV, s. 76.
[575] Ibid.
[576] Ibid., s. 77.
[577] Ibid.
[578] Ibid.

tillika dansmästare rättvisast och mest diplomatiskt kan sammanfattas i ordet ”fåfängt”. Den villkorslösa lydnaden mot de tillsatta ämbetsmännen som ordenssällskapen tillämpar får stryka på foten i ett samfund där det fria umgänget råder. Planberg avrundar denna del med att notera att Jensen har somnat, men ryter förhoppningsfullt till ordens talesman en sista gång innan kapitlet bänkar sig: ”Jensen, opp till oration och dans!”[579] Inget av dessa båda ämbetsåtaganden klarar Jensen att fullgöra just då, eftersom han under hela detta avsnitt ligger utslagen under bordet.

Men det skulle vara ett märkligt Bacchi Ordens-kapitel där Janke Jensen inte får sista ordet. Han vänder sig efter att ha vaknat upp till de sittande med en ursäkt för sin okonventionella position: ”Ödmjuka tjänare! Här skall jag föra ordet. / Ursäkta meij at jag nu ligger under bordet! / Det lika välment är – si tag nu oration!”[580] Redan vid den inledande dansen har Jensen apropå sin kommande retoriska insats sjungit att ”Där jag ligger, / blir hon gjord”.[581] När han med orden ”Jag räcker intet långt” ber om hjälp för att skicka fram sitt manuskript till de ämbetsmän som står samlade vid Bacchi tron så öppnar sig en tolkning som rymmer en ironisk dimension.[582] Vad som i texten är en bokstavlig fras kan för Bellmans publik enkelt tydas i överförd bemärkelse som syftande på den okunnige vältalaren Jensen som inte räcker till för sitt uppdrag. Innan själva talet tar sin början så passar Jensen på att låta sig intas av den självskrivna backanaliska inspirationen – ett glas brännvin från en härold – och skålar med kapitlets deltagare.

Innan Jensen kommer till sitt egentliga retoriska uppdrag så hinner han lägga ut texten om högt och lågt. ”Den dansen var en ängslig saraband” – så beskriver han sin egen långt ifrån tillfredsställande insats i kapitlets början.[583] ”Att veta men inte kunna” är en retorisk *locus* som speglar det oöverstigliga avstånd mellan ambition och förmåga som härskar i Bacchi Orden. Jensen kan tyckas uttrycka en viss blygsamhet, men det blir strax uppenbart att det inte finns någon anledning att ta honom på alltför stort allvar: ”Min hierna full med rim, mitt hufvud fullt med saffter. / Hit med en liten sup! jag har så svaga kraffter …”[584] En styrketår krävs för att gjuta mod i hans förment ängsliga bröst: ”Ta Herhold, supen hit, räck mig din trogna hand!”[585] Så sker i enlighet med en aldrig svikande vänskap där man kan lita på att få brännvin när man behöver. Och det behöver de som vistas inom dessa murar. Formuleringen om den trogna handen, som i ett normalt ordenssammanhang skulle kunna tolkas som medlemmarnas plikt att stödja varandra, får en helt

[579] StU IV, s. 81.
[580] Ibid., s. 89.
[581] Ibid., s. 73.
[582] Ibid., s. 89.
[583] Det är inte bara dansen som fallerar utan även Jensens känsla för det rätt träffade ordvalet. Han lyckas ånyo välja en illa passande term eftersom sarabanden är en processionsdans i långsamt tempo, Ulvros, s. 72.
[584] StU IV, s. 89.
[585] Ibid.

annan innebörd när Bellman lägger den i Jensens mun. Ordens-oratorn passar också på att framhäva tillfällets exklusiva prägel i och med att de närvarande har samlats på ordens speciella dag, en dag som är helt ägnad deras lycka i motsats till de utanförstående nyktras mjältsjuka grubbel: ”Den dagen nu i dag helt ensam oss tillhörer, / Till ingen annan siäl än Bacchi trogna män, / Just till hvar rusig man, till ingen an än den. / Här aldrig nycktra män i detta Tempel trifvas / Et qval i deras bröst, som aldrig kan beskrivas […]”[586]

När Jensen så tar sig an harangeringen av de fem nydubbade med orden ”Jag vill i nätta strek er vackra målning draga”, så är det en ironisk passning som är avsedd för publiken, dels på grund av Jensens klena oratoriska förmåga, dels i den absurda tanken att de invalda skulle kunna erbjuda vackra och inspirerande motiv.[587] Denna ordensretoriska plikt hör samman med en given situation inom *genus demonstrativum*, nämligen att gratulera någon till vunnen framgång.[588] En viss realism finns i beskrivningarna som Jensen ger av var och en av de fem och deras värdighet, och måste finnas eftersom Bellman i sin fiktiva orden använder faktiska personer, välbekanta för lyssnarna hos Lissander. Åvall, Lundbeck och de andra är inte fylleristiska standardtyper utan var och en har i sina löften återgivit olika detaljer ur sina liv som bekräftar deras värdighet och ärliga strävan att ständigt tjäna Bacchus och vända samhället ryggen. Jensen återkommer till dessa – Lundbecks slarviga gärning som tulltjänsteman och Hasselgrens minst lika eländiga insatser som rådman, för att nämna två – i sina hälsningar till var och en. Han berömmer dem alla och välkomnar dem som vänner och jämlikar, lovande Bacchi riddare av vilka de redan aktiva förväntar sig mycket.

Vid följande års ordensdag 4 december 1770 kommer Jensen in först mot slutet, när han efter att ha hämtat in de fyra som skall dubbas får en uppmaning av ordenskanslern att tala till dessa nya bröder. Det framgår både av Planbergs ord och av förteckningen över processionen att ordens ceremonimästare är försedd med ett manuskript. Jensens tal till de nydubbade senteras inte över hövan eftersom så gott som alla på scenen somnar in medan han talar, som det verkar mer på grund av den rikliga förtäringen än på grund av att hans oration skulle vara tråkigare eller virrigare än vanligt. Ändå måste erkännas att detta högtidstal är Jensens kanske svamligaste prestation över huvud taget under hela Bacchi Ordens existens. En god uppfattning kan vi få av ett avsnitt ur exordiet, inlett med Jensens sedvanliga hälsningsfras:

> Ödmjuke tjenare!
> På denna hedersdag, som är för handen (comma),
> Då vintern skärper sig och all ting står i blomma
> Så ägnar och anstår oss alla, säijer jag, –

[586] StU IV, s. 89.
[587] Ibid., s. 90.
[588] Vossius, s. 14.

Men vintern skärper sig på denna sommar-dag –
Besynnerligen som att ja och neij är bätter,
Än bullra natt och dag bland värjor och stöfletter,
Ty här vid Bacchi thron så smakar allting väl.
Korss hvad jag super bålt – jag super meij ihiäl!
Jag säger at i dag vårt bröst af glädie ryser,
Då Ordens-gillet här den femte gången lyser …
Men i Ostindien så har man, som jag vet,
Sitt friska rus hvar dag och ägg-pounche, kall och het,
Och där är gröna tak, och himmeln är så vacker
Med stiernor middags-tid – drick, Broder Wannenmaker! […][589]

Vid detta tillfälle praktiserar Jensen en talekonst som består av halvsmälta fraser ur ordensretorikens standardrepertoar blandade med paradoxala vändningar, byggda på motsatspar som vinter och sommar, ja och nej, kall och het, stjärnor och middagstid, jämte frejdiga utrop till de närvarande i kapitellokalen. Sekunderna efter denna hans första insats så dråsar han i golvet tillsammans med Trundman. Jensen hämtar sig omgående och ber artigt om mer brännvin för att få fart på fysiken och inspireras till nya vältalighetsprov: ”Den supen gjorde godt – jag hämtar andra krafter.”[590] Det förbluffande intryck som Jensens första harang lämnar lyssnarna med vilar på hur Bellman kombinerar fulländade alexandriner med imitationen av en rejält berusad högtidstalare som bitvis är slav under sitt manuskript intill skiljetecknets nivå, bitvis helt ogenerat släpper fram ögonblickets infall.

Jensens välbekanta oförmåga att föra ett tal till en kraftfull avslutning – som vi känner sedan parentationerna över Boursell och Lundholm – får denna gång sitt motstycke i hur han torpederar sitt planerade exordium med oförutsägbara, svårbegripliga och självmotsägande infall. Om en inlednings huvudsyfte är att förbereda auditoriet på det som komma skall, vilket är den rekommendation som tidens manualer ger, så uppfyller Jensens ord till åhörarna inte detta syfte.[591] Jensens inledande hälsning rör sig till synes helt utan linje och logik, där de väntade konventionella vändningarna som anknyter till tillfället, alltså firandet av ordens femte högtidsdag, blandar sig med rena absurditeter som de dunkla anspelningarna på det exotiskt ostindiska och det militära motivet med värjorna och damaskerna.

Till de av retoriska mönster beroende utmaningarna av det passande kan vi lägga alla de kroppsspråkliga blundrar som Bellman låter såväl oratorn själv som de församlade göra sig skyldiga till. ”Så vill jag sätta meij på Kantzlern – med respect –”, säger Jensen när han vältrar sig på plats, en fy-

[589] StU IV, s. 122.
[590] Ibid., s. 123.
[591] Vossius hävdar även att ”De bästa inledningarna är de som utgår från det ämne som skall avhandlas och som är måttfulla och anständiga” samt ”Man bör akta sig för inledningar som ligger alltför långt bort från saken […] liksom för sådana som är alltför högtravande”, s. 19.

sisk utmaning av den vedertagna ordenskulturens obrottsliga vördnad för dem som leder ordenssällskapens möten. Det oerhörda i Jensens tilltag framgår än mer markant av den formellt korrekta men i sammanhanget illa valda artighetsfras som följer på hans pausering.[592] Av den fortfarande vakne Stenbits entusiastiska utrop ”Sein oration er ist warhafftig, recht und schlecht!” kan vi dra slutsatsen att sådana omutliga *decorum*-betonande regler som styr umgänget hos exempelvis frimurare och dulcianer inte är av intresse i Bacchi Orden, vare sig vad gäller formuleringar eller beteende.[593]

Jensens ovarsamma rörelser är långt ifrån den enda *actio*-beroende försyndelsen mot de förväntningar som det högtidliga mötet reser. Det stora övertrampet denna gång är förstås att så gott som alla på scenen somnar i samband med en situation som i Stockholms verkliga sällskap var tänkt att dels visa de aktivas uppslutning kring orden och intresse för dess fortlevnad, dels de nyinvaldas lydnad och respekt för det sällskap de har visats nåden att upptas i. Ånyo måste vi tänka oss en skillnad i hur laddat detta skeende måste ha tett sig för Bellmans ordensinitierade publik gentemot den agerande skaran som förefaller helt obekymrade om det som händer. Jensen ser det nämligen enligt egen utsago som en bagatell att den överlastade kanslern somnar. Planberg har för övrigt annonserat att han tänker vila sig en stund under Jensens hälsningstal: ”Tag fram din oration – och blås Trompetare! / Jag slumrar litet in.”[594] I en reell orden hade det inte setts med blida ögon om ordens högsta ämbetsman, ”Vårt hufvud och försvar” som Trundman beskriver Planberg, skulle ha valt att inte bara fullt synligt utan fastmer avsiktligen unna sig en tupplur under förhandlingarna.[595]

Ändå är det svårt att se detta *decorum*-brott som tecken på nonchalans eller illvilja. Kanslerns behov av en stunds vila tycks, som jag tidigare har nämnt, snarare härröra ur kraftig berusning på grund av hans många provsmakningar av ordensvörten än ur aktivt ointresse. Resten av de agerande förmår heller inte bjuda till som lyssnare att döma av Jensens utrop: ”Är någon vaken här bland Bacchi Commendeurer?”[596] Hans försök att få liv i församlingen – ”J Ledamöter här, som prisen Bacchi saffter, / Kom qvickna liksom jag vid dessa stumma kaar …” – möter inte med någon som helst framgång.[597] Ordens orator står alltså inför den otacksamma uppgiften att hantera en publik i templet som är omöjlig att nå med retoriska medel. En viss ironi ligger i att det vid förra riddarkapitlet var Jensen som var inkapabel att ta till orda på grund av tung sömn, orsakad av överkonsumtion, och nu är rollerna ombytta. Än en gång träffar vi på ”den formande paradoxen”. Det är de kolliderande ordensplikterna – ceremoniellt protokoll och påbjudet su-

[592] StU IV, s. 122.
[593] Ibid., s. 122 f.
[594] Ibid., s. 122.
[595] Ibid., s. 123.
[596] Ibid.
[597] Ibid.

pande – som förorsakar det *decorum*-brott som Bellmans publik får övervara. De slumrande bröderna negligerar talaren och ceremonierna på grund av att de alltför entusiastiskt har ägnat sig åt föremålet för ordens kult.

Hur löser då Jensen detta dilemma? En skillnad från invigningsceremonin vid föregående tillfälle är att de nydubbade denna gång inte får tillfälle att säga något själva under akten, försänkta i djup sömn som de är. Jensen har före sitt tal inte bara hämtat in de fyra utan dessutom på ordenskanslerns befallning sett till att de är skrudade på det sätt som en backanaliskt präglad ordensceremoni kräver: ”Pryd deras skärp med löf, / på hiessan krantzen fäst, / Sätt glas i deras hand och knäpp opp rock och väst! / Nattkappan med sitt krås dra opp inunder hakan!”[598] Nu tar han helt sonika över hela föreställningen, dubbar och talar till de fyra som om de vore medvetna om vad som händer för att så väcka dem och övriga efter att det hela är fört till fulländning, vilket han bekräftar med en given mening och en lika given gest: ”Skål – all ting är nu gjort.”[599] Bellman skapar här en unik retorisk situation i sin ordensfiktion, en situation som utnyttjar spelet mellan de båda scenerna. De enda som vet vad han sade till de nydubbade riddarna – och som kan ta till sig något av budskapet – är de som satt i Lissanders salong.

Bellman har från festligheten föregående år behållit de individuellt anpassade kommentarer som Jensen riktar till var och en av de nydubbade, kommentarer som lyfter fram Bacchi lärdomar och visar hur var och en kan tillämpa dessa i sina liv utanför ordenstemplet. De *loci communes* som texten förmedlar är dels att överge världsliga plikter för ett liv helt ägnat Bacchus, dels den ständiga dragkampen mellan vinet och kärleken. En sång, med anvisningen ”Jensen och Capitlet. Chorus.”, för kapitlet till ända.[600] I den presenterar Bellman riddarnas valspråk. I de fyra stroferna är det varma blodet och ostadigheten framträdande komponenter, kroppsliga tecken på backanalisk värdighet som även förekom vid föregående års ordenshögtidlighet.[601] Men sången stannar inte i en beskrivning av de fyra som har inträtt i orden. Riddarna framstår även som exempel för andra, eftersom varje strof innehåller en eller ett par rader som låter sig förstås som lärdomar tillämpbara för alla backanaliskt sinnade: ”Aldrig hans fot gick Bacchi tron förbi”, ”Du Bacchi man, du aldrig nykter dör”, ”Gå uti ditt kall, / Tumla och drick, stupa, ragla, fall!” och ”Tag ditt korss i Bacchi håf!”[602]

Vad händer därefter med Jensen?

I de återstående kapitlen sker inga stora justeringar av ceremonimästarens och oratorns roll. En skillnad jämfört med de fyra kapitel som har genom-

[598] StU IV, s. 121.
[599] Ibid., s. 124.
[600] Ibid.
[601] Ibid., s. 67 f., 77.
[602] Ibid., s. 124 f.

förts är att Jensen inte längre håller lika omfattande orationer, även om det i texterna talas om att sådana skall äga rum. Bellman har dock tillsett att Jensen får rikligt retoriskt utrymme. I stället för att hylla de backanaliska dygderna inför hela det församlade kapitlet argumenterar han nu ofta öga mot öga med utvalda. Han försöker vid häroldskapitlet 20 april 1771 övertyga tulltjänstemannen Appelstubbe om de civila ämbetsplikternas likgiltighet för den som räknar sig som en av Bacchi lärjungar:

> Stå ej och dröm om Tulln, ge djefvuln din Mecænas,
> Misskrif dig i specialn, skrif hampa du för lin,
> Tag tull för Vin de grave, som för Bourgogne-vin!
> Drick, vörda mina råd, gutår! – mitt råd dig gagnar;
> Om Bacchus bjuder dig, släpp fram Mercurii vagnar,
> Se stint ut liksom jag, släpp caravan förbi,
> Och klunka den til sömns, som kan din actor bli![603]

Jensen går denna gång vid flera tillfällen i dialog med Trundman. Innan ordens ceremonimästare avviker för att ordna processionen håller han ett hyllningstal till den backanaliska tillvaron och låter ordensklockaren förstå att de av livet och omständigheterna omilt behandlade bröderna och systrarna äger sin egen rikedom i överflödet av vin och kärlek som bjuds i templet: ”[…] all sparsamhet förgäts, / Alt mätes qvartertals af all ting som här mäts, / Och inom denna rymd är Paradisets gårdar. […] Nu spritter blod och märg, nu finner först min själ, / At här är Bacchi rum, och du och jag må väl.”[604] Bellman låter inte denna förhållandevis värdiga tonart och hyllning till vänskapen råda länge. Ceremonimästaren hamnar lite senare i sin sedvanliga omåttlighet, vilket framgår av hans uppenbara svårigheter att bryta upp från samtalet med ordensklockaren: ”Men gif mig än en sup, slå i och gif mig två! / Häll, gif mig ännu en, noch en – nu skal jag gå.”[605]

Innan Jensen avviker för att ställa processionen i ordning så nämns det faktum att ett tal skall hållas till de församlade, ett tal som sedan aldrig framförs eftersom Jensen i sin sista replik lämnar scenen för att enligt egen utsago gå och frisera sina kunder. Jensen brusar upp inför Trundmans fråga vem som skall stå för högtidsorationen: ”Turk, Hedninge, Tartar, Kallmuck – den håller jag, / Inunder klang af glas och dubbla pukeslag”.[606] I förolämpningarna mot Trundman ekar sådana termer som man i vanliga ordnar använder för att hänvisa till dem som står utanför ordensgemenskapen: ”Avundsmän”, ”utlänningar” och ”barbarer” är benämningar som vi tidigare har mött. Från tidigare kapitel känner vi igen Jensens sedvanliga sturskhet när

[603] StU IV, s. 131. Tulltjänstemannens namn stavas omväxlande ”Apelstubbe” och ”Appelstubbe” i de manuskript som har legat till grund för StU IV.
[604] Ibid., s. 133.
[605] Ibid., s. 145.
[606] Ibid, s. 144.

han skildrar sin förmåga att hålla lovtal. Hand i hand med de stora ambitionerna finns den underförstådda premissen att ordens orator genom sin oövertänkta svada avslöjar sig själv utan att ha det klart för sig. Här hinner Jensen på kort tid ge en olycklig hänvisning till Hanell, en av tidens mest kända pekoralister, fälla en osmickrande kommentar om det egna utseendet samt avslöja den viktigaste källan till den egna talträngdheten. Han har vid parentationen över Lundholm bett Apollo att elda upp hans nit, men en säkrare källa till inspiration verkar av hans egna ord vara Bacchi hetsande vätskor:

> Orator är mitt kall, ty jag har mun och öra;
> Så zirligt som Hanell kan jag ett loftal göra,
> Så skumögd liksom han, med lika pussig hy,
> Jag på min lyra slår och retar Jofurs sky –
> Men det angår mig ej – Jag Bacchus ensam tjänar,
> Jag nyttjar i hans tjänst de krafter han förlänar […][607]

Sångspelspastischen 4 oktober 1771 ger, som vi kommer att se, inte mycket utrymme för ceremonier över huvud taget. Som ceremonimästare med uppdrag att samla styrkorna inför förhandlingarna befinner sig Jensen mestadels ute i naturen där de andra ordenssyskonen vistas. När alla är på plats i templet framför Jensen ett skäligen knapphändigt tal, som ändå ger hans förvrängda talekonst i koncentrat. I den kör som föregår orationen poängteras i slutraden att Jensen inte säger någonting, ett förhållande som tydligen är så anmärkningsvärt att det kräver ett påpekande. Ordenskanslern kommenderar: ”Trompetare, ge ljud! lätt Brodren Jensen tala!”[608] Och så blir det. Lyssnarna hör honom säga ”Välkomna Bacchi män! – jag står just i en dvala, / Ty jag har supit båldt och ärnar supa mer”, varpå han faller omkull.[609] Ogenerat småskrattande tar han åter initiativet, äskar tystnad och lovprisar alkoholens lyckliga inflytande över sin vältaliga förmåga. Dessvärre visar sig brännvinet ha börjat tryta, vilket inverkar menligt på den retoriska uppfinningsrikedomen och livaktigheten i Jensens ordmåleri:

[607] StU IV, s. 144.
[608] Ibid., s. 188.
[609] Ibid.

Tyst – hör på oration! jag påstår i min yra
För hvarje rim ett glas, för hvarje tancke fyra,
Ty alt som man slår i – i samma proportion
Mitt snille lysa skall uti min oration.
Blir glaset åter tomt, det rår jag intet före!
Alt hvad jag pratar då, är intet värdt två öre.
Försök med fyra glas! Slå vad – ni skall få se,
Hur hjärnan prässa skall idée uppå idée.
Men kärlen tömda stå, och stopen mer eij kunna …[610]

Janke Jensen – en politisk karikatyr?

I avhandlingens första kapitel väcktes frågan om de aktuella politiska förhållanden som Bellman anspelar på i ”Klubben”-diktningen även yttrar sig på liknande sätt under ordenskapitlen. Att tidsandan har haft betydelse för Bellmans ordensdiktning är ställt utom allt tvivel. Den gängse åsikten är dock att ordenskapitlen inte har fungerat som propaganda mot mössornas åsikter, vilket däremot är ”Klubben”-styckenas uppenbara syfte. Jag sällar mig till Lars Lönnroths bedömning av Bacchi Orden som underhållning där partipolitiken konskevent hålls utanför ”i lydnad mot tidens allmänna tendens att betrakta det backanaliska som en fristad undan politiken”.[611]

Ser vi till förbindelser mellan Bacchi Orden och ”Klubben”-cykeln så kan vi konstatera att Bellman utnyttjade persongalleriet i sin orden för att skärpa den satiriska tendensen i de mössfientliga klubbtexterna.[612] Jensen är till exempel en av flera personer ur ordensdiktningen som Bellman även lät ta plats i ”Klubben”-interiörerna.[613] Det tilltalade säkert de församlade hattsympatisörerna hemma hos Lissander att få höra Jensen och andra som de kände som försupna och inkompetenta ordensmedlemmar även ge röst åt karikerade mössåsikter. Däremot verkar inte tankegodset i ”Klubben”-dikterna ha färgat av sig på ordenssammankomsterna. Bacchi Orden innehåller över huvud taget varken särskilt många eller särskilt ingående kommentarer som har med samtida politiska händelser att göra. Ur de kommentarer som förekommer – von Berckos franka utläggning om sitt vettlöst berusade beteende vid riksdagen i Norrköping och Jensens bekännelse av sina partisympatier – går det knappast att utläsa någon polemisk tendens från Bell-

[610] StU IV, s. 188.
[611] Lönnroth (2008), s. 149 f. Samma åsikt möter hos Gunnar Hillbom som menar att det bara är i ”Klubben”-dikterna som ”den groteska komiken används i rent satiriskt syfte”, kommentardelen till StU XVI, s. 63.
[612] Gunnar Hillbom har visat på släktskapen mellan dryckesvisor, ordenskapitel, klubbinteriörer och de tidiga epistlarna i deras blandning av högt och lågt, ofta med välbekanta Stockholmsfyllerister i persongalleriet, för att åstadkomma grotesk komik, kommentardelen till StU XVI, s. 63.
[613] Ibid.

mans sida.[614] Snarast verkar dessa korta inpass utgöra en ingrediens bland många andra i det allmänt planlösa pladder som kännetecknar konversationen ordenssyskonen emellan.

För att förstå hur det kan komma sig behöver vi förstå hur samtalsämnen reglerades i Stockholms ordnar och sällskap. De var i stor utsträckning fristäder undan politiska och religiösa diskussioner, där förbud mot sådana kunde vara fastslagna i statuerna som ett medel att värna om enigheten och vänskapen mellan de invalda.[615] ”Och jag är Mössa, tänck, dock det hör just ej hit”, säger Janke Jensen inför sin parentation över Lundholm.[616] I det har han också alldeles rätt. Visst grälas det i ordenstemplet om slarv i utövande av ordensplikter och om felaktiga ämbetsutnämningar. Men politik grälas det aldrig om. Det hör nämligen inte till de givna förutsättningarna i ett ordenssällskap. Att stycken med tydlig politisk tendens kunde höras i Lissanders salong kan vi, förutom av ”Klubben”-dikterna, se av flera bidrag i Lsr 3.[617] Ordensupptågen har tydligen inte väckt samma slags förväntningar hos publiken. Deras underhållningsvärde ligger i andra faktorer.

Avslutande diskussion

Retoriska klavertramp följer Janke Jensen genom hela hans karriär i Bacchi Orden. Han missköter gång på gång sitt höga uppdrag och blir mot slutet av ordens verksamhetstid vid ett tillfälle ersatt som orator av ordensklockaren Trundman. Han har då frestat även Bacchi Ordens ämbetsmäns och medlemmars överseende tålamod till det allra yttersta. Jensen är uppfylld av en övertro på sin retoriska förmåga som varken motsvaras av de kunskaper eller den förmåga som han besitter. Han är en skrävlare som tvärtemot det inom den klassiska retoriken rekommenderade blygsamhetstopos när talaren tar sig an en stor uppgift, exempelvis en parentation, i stället visar upp en total brist på ödmjukhet.[618] Som grund för hans förvridna självuppfattning ligger

[614] Vid ordensfesten 4 oktober 1771 nämner Janke Jensen brännvinsförbudet. Kommentaren ligger dock utanför perioden när ordenskapitlen och klubbinteriörerna försiggick parallellt.
[615] I frimurarsammanhang kom denna inställning att få en framskjuten position. I *Frimurare-nyheter* poängteras i sammanfattningen av ordensstatuterna vikten av enighet bröderna emellan. Därför ”bör ingen hetsighet eller enskilt agg upretas då F. M. äro samlade, ännu mindre politiske eller religions stridigheter upväckas[…]”, s. 19. Se även Anders Odels påpekande om den nödvändiga försiktigheten med att föra politiska och religiösa resonemang, s. 9.
[616] StU IV, s. 57.
[617] Se exempelvis de visor som skrevs i samband med 1769 års riksdag, Vs 104 b: III, KB.
[618] Här är en annan av Olof Bergklints parentationer från 1764 av stort intresse som en starkt *decorum*-medveten presentation som kontrast till Jensens gåpåaraktiga stil. I minnestalet över Olof von Dalin betonar han sin ofullkomlighet inför det höga och ärofyllda uppdraget att hylla en lika avhållen som för sin vittra förmåga högt beundrad frimurarbroder och försvarar det faktum att han inte talar i bunden form med följande argument: ”Aldraminst bör man undra derpå at jag nu lämnat skalde-språket. Ingen tilhörde med större rättighet et äre-minne af det slaget, än den störste af våra Skalder: men det fordrade ock hans egen styrka. Jag bör icke öka känslan af des förlust. Huru smärtande skulle det icke förekomma Eder, at, under åhörandet af en matt skalde-dikt, i sjelfva värket känna det I mist den Skald som sjungit om Svenska fri-

ett falskt kurage, med grund i den omdömeslöshet som ett intensivt alkoholmissbruk skapar. I Jensen har Bellman åstadkommit ett lika magnifikt som flagrant motexempel, en inkarnation av allt det som bryter mot *decorum* dels i de belevade kulturernas etikettsmanualer i Bellmans samtid, dels i retorikens hävdvunna mönster för hur den gode talaren förbereder och framför sina alster för att vinna publikens förtroende och själv framstå som en värdig och förnuftig person i sammanhanget. Det är svårt att tänka sig en mer påtaglig antites än den dygdlöse och tanklöst orerande Jensen till Quintilianus definition av den idealiske talaren som en *vir bonus dicendi peritus*. Bacchi Ordens parentator är dessutom ett motexempel med rötter i *genus demonstrativum* och dess förolämpningstopiker där just oförmågan att tala väl präglar dem som är obildbara, moraliskt defekta eller på annat sätt vanlottade i sin intellektuella eller andliga utrustning. En oskicklig talare kan helt enkelt inte vara en god, framstående och föredömlig människa, lika litet som en vederstygglig, omåttlig eller rå person kan vara det.[619]

Går vi till smakdiskussionen under det sena 1700-talet så framstår Jensen som ett skolexempel på den omdömeslöse rimsmidaren utan känsla för *decorum* inom sin valda konstart.[620] Att ha alltför lätt att åstadkomma dikt är inte ett tecken på att rätt känna och kunna utöva sin konst. Den verklige vältalaren och skalden är den som använder sitt mogna omdöme och sin poetiska fantasi för att kunna finna det rätta uttrycket för det man vill skildra.[621] De två huvudsakliga råden som kritikerkåren under tidevarvet gav var vikten att betänka enheten inom den valda genren samt att inte blanda in felaktiga ord vilka skulle kunna rubba den önskvärda känslan, råd som först mot slutet av 1700-talet kom att ersättas av krav på omväxling i stilen och upplösning av genresystemet.[622]

---

heten.", s. 46. *Bescheidenheit*, eller blygsamhet, som ett ofta använt retoriskt medel för att göra lyssnarna välvilligt inställda lyfts fram i Ernst Curtius studie *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter* (Bern 1948), s. 91 ff. Lindqvist har uppmärksammat fenomenet, av honom benämnt "blygsamhetsformler", inom svensk tillfällesdiktning, s. 130.

[619] Thomas Conley, *Toward a Rhetoric of Insult* (Chicago and London 2010), s. 38 f.

[620] Dylika storpratande och skrytsamma men om retorikens riktiga förståelse och utövande okunniga figurer dyker upp i annan backanalisk diktning. Vi har tidigare mött Kexéls Capten Puff och Hallman-figuren Drommelberg. Flera drag förenar deras missuppfattade retorik, till exempel mångordigheten, stilblandningen, bristen på respekt för regler, okunnigheten om att de avslöjar sin okunnighet och att det de tror vara ett tecken på skicklighet i själva verket visar motsatsen.

[621] Jämför med Celsius kommentarer om versmakare, s. 8 f.

[622] Swahn, s. 190 f., 232.

Hjältetanken i Bacchi Orden – drinkaren som dygdemönster

Med tanke på den epideiktiska retorik som ligger till grund för ceremonierna i Bacchi Orden så skulle man ha kunnat förvänta sig att genrens honnörsord ”dygd” vore det mest frekventa i fiktionen, men det begrepp som Bellman oftast lyfter fram i texterna är ”hjälte”.[623] De marginaliserade existenser som vistas i ordenstemplet bestås med just hedersnamnet ”hjältar”, från ”Ceremoniel på Bacchi Ordens dag”, den visa som inleder Standardupplagans edition av ordenstexterna, där tredje strofen beskriver de nydubbade som ”Stora hjeltar bland de små”, till Ulla Winblads hyllning av Meisner Oelheim som ”den hjelten nu hvars namn / Högt skallar luften kring i sjelfva molnens famn” i det avslutande ordenskapitlet dryga 10 år senare.[624] I detta avsnitt kommer jag att försöka definiera hur en sådan bär sig åt och ter sig, med grund i hur Jensen skildrar framför allt Boursell men även Lundholm under de båda sorgehögtiderna 1769. Tematiken, där de tydliga beskrivningarna av Bacchi hjältar och intresset för deras yttre är viktiga byggstenar, kommer vi att möta åtskilliga gånger under de kommande kapitlen. Genom att studera hur hjältarna fungerar som förebilder eller *exempla* kan vi få en förståelse av den dygdelära som Bellman etablerar i Bacchi Ordens tal och ceremonier.

De bortgångna dryckeshjältarna

Av Jensens första replik 2 februari 1769 förstår vi att några bröder håller på att anbringa ett porträtt av Boursell, ”vår hielte, som är döder”, på den ordenspelare där särskilt prominenta medlemmar får sin hedersplats i form av olika minnesmärken efter att de har avgått med döden.[625] När Jensen åter-

[623] Termen är inte lika frekvent i epistlarna, även om den förekommer i ett par av de tidigast tillkomna, se *Ordbok till Fredmans epistlar*, red. Carl Larsson & Magdalena Hellquist (Stockholm 1967), s. 86 f. I FE 5 talar Bellman om ”Hjeltar i blodiga slag”, alltså den kamp till Bacchi ära som är en grundbult i Bacchi Ordens retoriska allmängods. Bellman, I (1990), s. 24. SAOB XI B (Lund 1932), s. 1043, låter meddela att tidigare användning av termen ”hjälte” såsom syftande på dem som visar olämplig styrka och envetenhet i dryckeskonsten finns i Jesaja 5:23 samt i Stiernhielms *Hercules*. Se även Nordstrand, s. 101. I dryckesvisorna är termen ofta förekommande, se till exempel visorna nr 15, 66, 79, 89, 122, 127, 149 i StU XIV, s. 28, 104, 122, 132, 170, 176, 200.

[624] StU IV, s. 4, 221.

[625] Ibid., s. 21. Ordenspelaren är ett ofta använt föremål i Bacchi Orden. Vi vet sedan tidigare att pyramider och obelisker i ordenssällskapen tjänade som minnesmonument där man anbringade avlidna medlemmars vapensköldar och porträtt. Bellman hänvisar gång på gång till dessa minnesmärken och använder dem som fast rekvisita under hela Bacchi Ordens existens. I kapitlet som är ägnat Lundholm kommenderar Jensen: ”Tag Ordens-stegen fram, klif up på pelarn där / Och bredvid Boursells bild sätt Lundholms ungefär!”, a a, s. 57. När Agrell beskriver templets inredning för de nya riddarna så pekar han ut de båda målningar som hänger på pelaren: ”Dä där ä Lundholms bild, som sitter med pocal. / Den där – lätt si – jo men – är Boursells bild med ramar […]”, a a, s. 80. En annan del i inredningen, som också hjälper

kommer till den avlidne i sitt tal så visar det sig att den allongeperuk som Boursell bär på sitt porträtt har förvandlats till en serafimsperuk i den hinsides världen, den himmelska boning där välförtjänta belöningar väntar den som har fört ett rättskaffens och hedrande liv.[626] ”I bacchanalisk dygd han öfva ingen flärd: / Fast han eij stierna bar, så var han stierna värd” säger Jensen om den bortgångne.[627] Det är den ärliga viljan och de konsekventa gärningarna som räknas för sann dygd, inte yttre prydnader.[628] Man kan i denna miljö knappast tänka sig en lämpligare parentator än Janke Jensen, vilket Jensen självmedvetet intygar vid den följande parentationen: ”Jag är ej ånger jag / At en bränvins-hjelte tekna / I rosenröda drag”.[629] Här lyckas Jensen genom Bellmans försorg med ordet ”rosenröda drag ” samtidigt visa på det abstrakta och det konkreta, på talarens plikt av att med målande beskrivningar i ord hedra och upplyfta en avliden förebild samtidigt som den röda färgen har backanalisk laddning när vi talar om de rent fysiska drag som utmärker en Bacchi riddare. Av frasen”[…] lär mig bilda rätt en hielte i ditt land!” i talet till Boursell kan vi dra slutsatsen att det finns mönster för hur lovtal bör tillgå i backanaliska sammanhang.[630] En verksam faktor i Bacchi Ordens talekonst är hur Bellman i sina backanaliska parentationer tänjer på och utmanar de gängse styrande principerna för hyllningstal inom *genus demonstrativum*, det vill säga att förhöja den avlidnes dygder för att kunna skapa ett exempel liksom att finna det rätta uttrycket för att kunna spegla den avlidnes kön, ålder och position i samhället.

Själva förutsättningarna för akten är, som antyddes i avsnittet om Jensen som minnestalare, allt annat än goda. I en avsides kommentar från ordens förre skattmästare Kolmodin under den inledande kalabaliken förstår vi att Jensen i sin hälsning till de församlade har talat om ”Riddar-dater”, det vill säga de bragder som Boursell har åstadkommit. Den avlidne perukmakaren

---

bröderna att minnas sina avlidna föregångare, är gravkoret där stoftet efter Boursell och Lundholm vilar. Vid Tilas avskedsfest heter det: ”Stänk rökelse omkring, bind blommor i små knippor, / Narcissor, neglikor, jasminer och blå sippor, / Med deras friska pråal bepryd de murkna tjäll, / Där Bacchi hjältars ben bortvisnat vid sin qväll!”, a a, s. 143. Trundman låter meddela att han har ställt Mowitz cello inne i gravkoret bredvid Lundholms gravplats: ”Tätt vid den urnans brädd, så klar som sjelfva soln, / Där Lundholms aska göms […], a a, s. 135.

[626] De höga och yviga allongeperukerna var inte längre högsta mode när Bellmans föreställningar ägde rum, se kommentardelen till StU IV, s. 144 f. De bars dock långt in på 1700-talet vid begravningar men hade i övrigt börjat ersättas av pudrade mindre peruker, till exempel serafimerperuker, Wulff, s. 15, 35. Wulff kommenterar och återger illustrationer av olika perukmoden under 1700-talet, s. 19, 23, 26, 34 f., 51, 66, 69.

[627] StU IV, s. 25.

[628] Denna attityd bottnar i ett stoiskt ideal, som i ordenssammanhang exempelvis gör sig påmint i Tessins kanslerstal vid Serafimerordens kapitel 1755. Han klargör där att graddekorationer och ordensband ”äro förgängeliga tecken och vedermälen af Eder varelse; De öfverantvarda åt efterverlden inga för sig sjelfva betydande och upbyggeliga efterdömen: Edra rätta Ärestoder måste igenom Edra egna gärningar resas […]”, s. 38, samt vid Utile Dulcis reception i riddargraden, U 169 k, UUB.

[629] StU IV, s. 50.

[630] Ibid., s. 24.

och hans backanaliska storverk verkar trots dessa lovord inte vara bekanta för alla. Härolden Kempendahl kan på Kolmodins fråga om vem Jensen egentligen talar om bara uppgivet svara ”Att hvar gång Bourssel nämns, så sku vi hviffta floret”.[631] Under kapitlets gång tycks dock begreppen klarna för Kempendahl. Det verkar som om han efterhand förmår påminna sig Boursell och hans gång i ordenstemplet, från ”poicke och gesäll” till mästare, en allusion som beror av det skråtänkande som präglade ordnarnas hierarki.[632] Just före Jensens framträdande svänger Stenbit ett banér som att döma av den symboliska dödskallen och Kempendahls uttydning verkar vara avsett för sorgehögtider: ”Se tafftet oljegult det fladdrar kring med prål – / I florets rutor syns en hieltes hufvudskål.”[633]

Vad kännetecknar då en Bacchi hjälte? Den avgörande egenskapen är enligt de definitioner som får uttryck i Jensens tal 2 februari 1769 att sätta allt åt sidan som kan komma i vägen för det oavlåtliga supandet.[634] I Bacchi Orden utgör omåttligheten den viktigaste dygden, ett postulat som Jensen sammanfattar i följande beskrivning: ”En hielte i ditt land är den som bara slukar, / Som eij sitt bord med mat, men blott med dricka dukar, / Som sura drufvors safft i röda ögon bär, / Som blir i trästop mer än uti skönhet kär.”[635] Inget får störa det målmedvetna drickandet. Utseendet – de blodsprängda ögonen – bekräftar värdigheten och niten – den osläckbara törsten – märker vi i den backanaliske hjältens prioriteringar av vad som är relevant förtäring. En sann Bacchi hjälte måste dessutom förmå att välja rätt sida i kampen mellan Bacchus och Venus, även om ordens ledamöter inte har något emot amorösa äventyr i sig: ”Oss vin och kärlek gläder”, säger Jensen i åminnelsetalet.[636] Så länge dessa äventyr inte inkräktar på den målmedvetna förbrukningen av våtvaror, förstås.

En hjälte enligt alla dessa kriterier har den omåttlige Boursell varit, vilket bekräftas av att han i själva dödsögonblicket just var på väg att ta en sup.[637] Jensen hänvisar i sitt tal till minnestalets hävdvunna bild av den nyckfulla

[631] StU IV, s. 22.
[632] Perukmakargesällerna organiserade sig i brödraskap, Wulff, s. 31.
[633] StU IV, s. 24. Det gula som signalfärg – oljan som smörjer systemet – finns även med i en dryckesvisa där Bacchus baner beskrivs som oljegult, StU XIV, s. 115.
[634] Nordstrand, s. 161.
[635] StU IV, s. 25.
[636] Ibid.
[637] Bellman använder sig av en kort inledning av *exordie*-karaktär som framställer ett allmänt exempel, vilket den avlidne sedan visar sig uppfylla i allt. Samma slags inledning går att finna i flera av hans samtida dikter över döda. Bellman är inte ensam om att använda sådana kortfattade och koncentrerade inledningar, utan ansluter sig till en allmän tendens i frihetstidens minnesdiktning jämfört med det föregående århundradets omfattande inledningar med deras rikt utstofferade variationer av förgängelsemotivet, se Ekman (2004), s. 35. Ekman betraktar det mer avskalade uttryckssättet dels som ett tecken på att den epideiktiska retorikens klassiska ideal hade börjat förlora sin kraft, dels som en bekräftelse av det sena 1700-talets förenklade begravningsceremoniel och det faktum att begravningsdikter nu även kunde ägnas personer av mer anspråkslös social position, s. 42.

och ständigt lurande döden, den omutlige liemannen som skördar deras liv vilkas tid är ute. Timglaset och brännvinsglaset står sida vid sida i den backanaliska tillvaron.[638] För en Bacchi hjälte är det enda sättet att slippa den eviga törstens kval att supa in i döden.[639] ”Vår trogne Boursel” har för sitt ihärdiga drickande belönats med en paradisisk tillvaro, där bakfylla och ruelse inte längre kan pina honom: ”Nu är i bränvins-ångst hans anda mer eij siuk: / Nu står han med basun och seraphims-peruque.”[640] Han har därmed begått den ultimata självuppoffrande handlingen och visat sig förtjäna namnet av ”hjälte” genom att falla i kampen för Bacchus.[641]

Det brukliga användandet av termen ”hjälte” kan vi som ett jämförande exempel följa i Bergklints alexandrinparentation över riksrådet Thure Bielke och hur Bielke framställs som en i allt dyrkansvärd föregångsgestalt i tidens anda, som osjälviskt och utan fruktan ”glömmer gods och lif at hålla dygden qvar”.[642] I Bacchi Ordens talekonst låter Bellman sådana abstrakt stiliserande vändningar ur äreminnesretoriken stötas mot det högst påtagliga när han, som i denna parentation, ger en avliden drinkare hjältestatus genom att skildra dennes fylleri som vore det något märkvärdigt och eftersträvansvärt. Den sjaskiga verkligheten bryter hela tiden igenom de påbjudna idealistiska fraserna. Hos Marmontel mötte vi postulatet att parodin verkar genom att låta det banala ersätta det högtsyftande. Med en sådan teknik ger Bellman publiken en ny och oväntad tolkningsmöjlighet av en term eller ett begrepp som dittills har tett sig okomplicerat och entydigt. Kanske är det denna verkan som Oxenstierna syftar på när han beskriver Bellmans tankar som ”altid nya, alltid starka, altid oväntade”.[643] De till efterföljd uppmanande hon-

[638] Samma motiv återfinner vi i FE 27, första strofen: ”Döden sitt timglas har stält vid mit glas […]”, se Carl Fehrmans uppsats ”Vinglaset och timglaset. Två symboler i Bellmans diktning” i Fehrman (1995), s. 30.
[639] Bacchi trupp har genom att gång på gång ligga fulla och liksom borta från omvärlden dött flera dödar under sina liv, se Nordstrand, s. 164. I visan nr. 4 sjunger en kroghjälte hur han tar farväl av sin nyktra själ för att målmedvetet supa sig redlös: ”Mina vänner, se, jag dör! / Morgon, innan det blir dager / Ligger jag här utanför.”, StU XIV, s. 12.
[640] Jämför med det porträtt av en ordensledamot i verkliga livet som Bellman tecknar i FE 24, ”Til kära Mor på Bruna Dörren.”. Episteln är tillkommen mellan mars och maj 1770 och därmed samtida med de tidiga Bacchi Ordens-kapitlen. Här ser vi en dryckesbroder pinad av de törstens kval som Boursell är befriad från: ”Bränvins ångst mit hjerta skakar, / Och jag står vid grafvens brädd / Som en Bacchi hjelte klädd, / Men föragtad och försmädd, / För min egen skugga rädd.”, Bellman, I (1990), s. 75. I Kempendahls minnesruna över Glock säger författaren till sin avlidne broder att ”torsten är ej mer ditt qual”, StU IV, s. 96. I en tidig dryckesvisa talas om brännvinshuvudvärk, nr. 87, StU XIV, s. 130.
[641] I första strofen i FE 5 beskriver Bellman ”The Ölepheser ä stridbare män” och Gutårinterna ”Blifva besatta, / Och skratta / Och supa / Och stupa / Emellan Buteljerna sen.”, Bellman, I (1990), s. 23 f. Episteln har diskuterats av Kjellén, s. 166 f., liksom av Nordstrand, s. 144 f. De båda gör delvis motstridiga tolkningar, men jag bedömer Nordstrands läsning, med dess betoning av de båda gruppernas gemensamma avståndstagande från världen utanför krogen snarare än att Fredman skulle skilja de båda kategorierna dryckesbröder åt, som den rimligare. Både Ölepheser och Gutårinter är exempel att ta efter.
[642] Bergklint, s. 40.
[643] Oxenstierna, s. 75.

nörsorden i tidens hyllningstal – ”dygd”, ”nit” och ”frihet”, för att nämna tre ofta förekommande i Bacchi Orden – kommer inte riktigt att betyda detsamma framöver för dem som har fått dem serverade på detta nedtagande sätt. Högtidligheten och pieteten har naggats i kanten.

Bellman använder sig också av gravdiktsretorik i den avslutande sången, som får karaktär av final, om än oavsedd, för Jensens framträdande. Även här lever den moraliskt högstående ordenskulturen sida vid sida med Bellmans alternativa sällskap. Första strofen är en skildring av Boursells sista vilorum och en bekräftelse av hans backanaliska nit som en förebild för orden, en bekräftelse som tillkännages med raden ”Han lefde blott för sin flaska”.[644] De tre första raderna är av seriös karaktär medan den följande strofdelen, där Bacchi brödraskap fylkas kring Boursells finkelosande gravplats, ter sig långt mer burlesk. Fast tre år har gått sedan Boursells gravsättning i templet så doftar det fortfarande brännvin kring platsen där hans kvarlevor vilar: ”Han lefde blott för sin flaska – / Märck, utur vår hieltes aska / Glittrar opp ett sken, / Ångor af bara bränvin.”[645] Den andra strofen, som börjar med orden ”Vår Boursel var ett exempel”, lyfter fram lärdomen som bröderna skall praktisera nu och så länge de lever. Ånyo skulle de tre första raderna kunna vara hämtade ur ett allvarligt syftande ceremoniel medan den följande, kontrasterande delen signalerar oblyg utlevelse i rusets tecken. Den gemensamma strävan för alla närvarande i lokalen får sitt uttryck i det manande ropet ”Töm flaskor och glas och krukor”.[646] Vi vet att dygd kräver bekräftande handling. I ordensbrödernas fortsatta fylleri ligger deras betygande av att de förstår hur de bör tillämpa Boursells andliga arv. I deras utövande av den avlidne perukmakarens favoritsysselsättning lever han kvar som sporrande förebild, en kollektiv lärdom som för den delen kanske även fick ange tonen – om än i betydligt blygsammare skala – för festens fortsättning hemma hos familjen Lissander.

Ett av syftena med att i talets form hylla en avliden var att de efterlevande skulle påminnas om de ordensdygder som personen förkroppsligade och låta sig inspireras till om möjligt ännu mer magnifika bragder i den bortgångnes efterföljd. Vid Boursells parentation visar det sig att en av bröderna ingenting har lärt av det *exemplum* som den döde perukmakaren utgör, utan ägnar sig åt småskuret grubbel över en detalj i högtidens utformning. Det är under Kolmodins och Kempendahls samtal som detta tabumättade inslag kommer till ytan, ett inslag som har kontrasten mellan upphöjt hyllande av vänskapen och molande avundsjuka angående titlar och förtroendeposter som förutsättning.[647] Den före detta skattmästaren Kolmodin menar sig vara orättvist för-

[644] StU IV, s. 26.
[645] Ibid.
[646] Ibid., s. 27.
[647] Förbud mot att tadla val och utnämningar var ett medel för att värna om vänskapen och sammanhållningen inom en orden. Tessin understryker detta vid Serafimerordens högtidsdag

bigången för att Agrell, hans efterträdare i ämbetet, har fått den oförtjänta äran att gå i processionen som prestav. Kolmodins överlägsna meriter i dryckenskap – vilka inte bara sträcker sig långt tillbaka i tiden utan dessutom har varit imponerande frekventa – borde ha meriterat honom till detta hedersuppdrag, vilket Kolmodin gör klart när han plötsligt brister ut i förbittrade och vilt överdrivna utfall mot Agrell.[648] Här utnyttjar Bellman en välkänd topik som låg till grund för många av tidens hyllningstal, nämligen ”den avund som riktas mot stora män” och upprättelsen inför eftervärlden, den postuma äran och den rättvisa domen som kommer att låta den missbedömde framträda i all den självklara magnificens som en njugg samtid vägrade unna honom.

Kolmodin spekulerar att han har blivit snuvad på sin rättmätiga plats eftersom hans styrka i dryckenskap har väckt ont blod bland de riddare och kommendörer som inte når upp till hans nivå – ”min ähra afvund bar” – men gläder sig ändå åt att få hyllas som en oförliknelig Bacchi man när den stunden kommer: ”När de min make få, då är det tids nog prata …”.[649] De backanaliska förtjänsterna är ändå de tyngst vägande i denna orden och dem kan ingen någonsin ta ifrån Kolmodin. ”Fast jag min stierna gaf, jag än min stierna har”, tröstar han sig.[650] Den skattmästarstjärna som han tidigare burit men som numera pryder Agrell är sekundär i jämförelse, ett påpekande som ironiskt nog överensstämmer med den seriösa ordensretorikens postulat att det är de inre kvaliteterna som i långt högre grad pryder sin innehavare och demonstrerar dennes dygd än yttre tecken som medaljer, band och stjärnor.[651]

Vad finns att lägga till om akten till Lundholms ära och hjältediskussionen där? När kanslern inför Jensens parentation riktar sig till hela kapitlet sker det i ordalag som i hög grad liknar vältaligheten hos de allvarligt syftande förebilderna: ”Du heliga tystnad, du som rår / I hjältarnas grifter oändliga år, / Bedröfva hvar tanka, hvart hjärta ge sår!”[652] Jensen ges ordet och pukor och trumpeter signalerar att det är hans tur att fylla sin ämbetsmannaplikt. I avsnittet om Jensen som minnestalare har vi berört hans apostrofering av

1752: ”Den ena brodren fägne sig öfver den andras lycka, och afund inkräckte aldrig det rum, som vänlighet och samdrägt tilhörer!”, s. 27.

[648] Ordensvisorna nr 6 och 7 med dateringarna 8 december 1768 respektive 21 januari 1769 skildrar bytet av skattmästare från Kolmodin till Agrell, StU IV, s. 14 ff.

[649] Ibid., s. 23. Se Bergklints formulering i Bielke-talet, där han skildrar den rättvisa dom som vederfars en sann hjälte: ”Han räds för Himlens hämd, men ej för verldens hot. / Med oskuld i sitt bröst, med högt begrepp om heder, / Han ser som mänska up, när djuren skåda neder; / Han lefver och han dör i himlens tilförsikt / Om evig Guda-lön, när han har fylt sin plikt.”, s. 35. För ytterligare en backanaliskt parodisk tolkning av eftervärldsdoktrinen, se Hallmans parentation över Gottfrid Sackenhjelm, SS II, s. 405 f.

[650] StU IV, s. 23. Lägg märke hur till Kolmodins formulering föregriper en parallell konstruktion i Janke Jensens efterföljande hyllning till Boursell: ”Fast han eij stierna bar, så var han stierna värd”, a a, s. 25.

[651] Tessin inskärper denna tanke i sitt kanslerstal 1757, s. 44.

[652] StU IV, s. 54.

Lundholm. Han kommer i sin oration tillbaka till hur han med sin vältalighetskonst inför lyssnarna skall skänka Lundholm dennes ungdom åter: ”Där skall i Gudens famn helt ung min hjelte stå […]”[653] Han sammankopplar också Lundholm och Boursell, Bacchi Ordens egna mytologiska kämpar, med två antika hjältar: ”Jag vill med Hercules ock ställa en Achilles.”[654]

I Jensens tal visar sig en lärdom ligga som har att göra med den uppoffring som varje sann Bacchi dyrkares självförbrännande livsföring utgör: ”Vår Lundholm var et ljus, som i sin mörka vinkel / Jämt uti pipan brann”.[655] Det öde som har drabbat Lundholm och Boursell kommer även att drabba Jensen samt, får vi tänka oss, de övriga bröderna. Det förbrända hos den sin backanaliska plikt ständigt trogne Lundholm finns nämligen även hos Jensen, och han riktar en förmaning till sina lyssnare att noga beakta vad han just har sagt dem: ”Min kropp är liksom stekt, mitt innandöme gäser, / Vår Lundholms likaså: ni hör väl hvad jag läser?”[656]

Den retoriska uppbyggnaden av Jensens minnestal följer det malltänkande som är föreskrivet för denna kategori inom *genus demonstrativum*, men de abrupta kasten mellan det regelstyrda och det stilbrytande – vilket både märks i hur den som det visar sig oduglige Jensen introduceras i braskande ord och ton och i Jensens egen ogenerade blandning av konventionella konstruktioner med opassande avbrott och inpass – visar på den missförstådda retoriska kultur som råder i Bacchi tempel.[657] Det som är ordensrelaterat, och som visar varför brännvinsbrännaren har förtjänat sin hjältestatus, ligger som vi tidigare har sett i hur Jensen framhåller Lundholms nit, värdighet och trohet till de backanaliska idealen.

Att finna rätt ord för att hylla dem som inte förtjänar det

Jag skulle vilja dröja ett ögonblick vid den övriga retorik som förekommer vid Boursells parentation. Vi har tidigare behandlat Kolmodins ilskna kommentarer om de svikna förhoppningarna och den tröst som hoppet om den postuma äran utgör. Intressant nog så bidrar härolden Kempendahl därefter med ett antal i sak korrekta kommentarer om *genus demonstrativum* och dess retoriska funktion. Han avslutar sitt resonemang med ”Doch det hör just eij hit”.[658] Som vi kommer att se så är påpekandet att det ena eller det andra inte hör hit efter att man har nämnt det ett vanligt stilgrepp i Bacchi Ordenstexterna. Vi kan klassificera det som *praeteritio*, en figur där talaren säger

[653] StU IV, s. 56.
[654] Ibid., s. 57.
[655] Ibid.
[656] Ibid.
[657] Ekman (2007) har påvisat hur Jensens parentation vid Lundholms-kapitlet uppvisar tydlig påverkan – och backanalisk omtolkning – av de repertoarberoende grepp som bar upp traditionella gravdikter och gravtal, s. 291 ff.
[658] StU IV, s. 23.

sig vilja undvika att nämna en viss omständighet men samtidigt ser till att den avsedda poängen görs otvetydig för publiken. På ett plan kan frasen tolkas som avsedd för Bellmans publik, som en underförstådd ironisk kommentar till den bristfälliga talekonsten inom Bacchi Orden. Kempendahls insikter om den ceremoniella retorikens väsen kan tyckas alldeles malplacerade i den miljö som Bellman frammanar för sina lyssnare. Vilka slutsatser kan vi dra av Kempendahls observandum om den epideiktiska talekonsten?

Till de många tillfällen att ta del av vältalighet som den frihetstida och gustavianska Stockholmsmiljön erbjöd intresserade lyssnare via akademier kom en omfångsrik publicering av olika slags tal – parentationer, hyllningstal och olika sällskaps presentationer av sig själva, för att bara nämna några typiska produkter som vi kan föra till *genus demonstrativum*. Bellman och hans publik hade alltså, förutom de bakgrundskunskaper som deras utbildning hade försett dem med, många tillfällen att hålla sin bekantskap med genren aktuell. Därtill möter ett antal repliker i Bacchi Orden, med Kolmodins och Kempendahls dialog som exempel 2 februari 1769, som bekräftar att Bellman var väl medveten om reglerna bakom vältaligheten och hur man går till väga för att bryta mot *decorum*.

När Bellman inför parentationen över Boursell låter Kempendahl kommentera det faktum att hyllningstal skall hållas under kapitlet så rymmer detta påpekande ett eko från det traditionella kravet på *decorum* i ett hyllningstal: ”[...] skall man förtjensten hedra, / så får eij tanckan låf mot höghet sig förnedra; / Hon bör liksom en eld i klara flammor gå / Sen i ett sannings-sken sitt ämne återfå –”.[659] Kempendahls definition ligger som synes helt i enighet med elogens uppgift att väcka publikens entusiasm över den man talar om, en entusiasm som låter föremålet för hyllningen framträda i ”ett sannings-sken” vilket vi bör förstå som *amplificatio* i Bellmans tappning. Däri skönjer vi den styrande principen för äreminnets estetik, det vill säga att förhöja och abstrahera för att göra exempelfunktionen så entydig som möjligt. Faran som ligger i *decorum*-brott, att som talare negligera de anspråk som högheten bjuder, markerar Kempendahl också när han slår fast att tanken inte i något avseende får lov att bryta mot den i allt värdiga framtoning som ett framträdande i hög stil stipulerar.

I sin replik använder Kempendahl en liknelse där vältaligheten jämställs med elden som element. Tropen, som har en lång historia inom retoriken, syftar på talarens och diktarens inspiration, närmare bestämt arvet från ljusbringaren Apollo. I Bacchi Orden är det som bekant andra gudomligheter som härskar. Nu råkar dessa högre makter också vara förbundna med elden. Det förbrända hos ordenssyskonen kommer sig både av Bacchus och Fröja, av ruset och kärleken som eggar och slukar.[660] Efter döden råder den eviga

[659] StU IV, s. 22, Lönnroth (2005), s. 43.
[660] *Ordbok till Fredmans epistlar*, s. 42. Apropå möjliga litterära ekon så tycks det mig i en studie ägnad det parodiska spelet i Bacchi Orden lämpligt att nämna Creutz *Atis och Camilla*

torkan, en torka som Bellman fångar i slutsångens beskrivning av Boursells mull som spritångande aska. I livet är bröderna svettiga och frodiga. Det gäller att hålla törsten stången och de av bröderna föredragna dryckerna höjer kroppstemperaturen, vilket ger Bacchi dyrkare deras utmärkande rödbrusiga utseende.[661] Det är inte bara ansiktsfärgen som röjer hetta utan förbränningen försiggår även invärtes. Tarmarna och de inre organen upplevs som skrumpna innan vätska av rätt styrka och beskaffenhet har börjat smörja systemet, samtidigt som alkoholen sätter i gång jäsningsprocesser inom de Bacchi i döden trogna.[662]

Sådana retoriskt betingade överdrifter som Kempendahl berör i sina reflexioner över lovtalets artegna karaktär lär behövas med tanke på avståndet till den kantstötta verkligheten i ordenstemplet. Ur samtidens perspektiv torde det ha inneburit avsevärda bekymmer för en parentator i Bacchi Orden att tala över så haltlösa ämnen som detta härjade sällskap erbjuder. För en utomstående betraktare är det tydligt att medlemmarna i Bacchi Orden i sig är ovärdiga att undfå ett hyllningstal.

Denna insikt om det paradoxala i situationen verkar delas av Kempendahl när han apropå det högtidliga tillfället med resignerad skepsis muttrar för sig själv: ”Jo jo det är snart sagt att säija: Den och den / Han höll parentation – men ta meij djefvulen, / Om dä ä just så lätt ur kupan honning skrapa, / Ge torra stammar safft [...]”[663] Hans replik ger i koncentrat den utmaning som en

---

(1761) där öppningsraderna lyder: ”Jag sjunger om den eld, som plågar och förnöjer, / Då han sin första makt i unga hjertan röjer. / Du ömhet, gudakraft, som verldens vällust gör, / Kom, lifva upp min vers och mina sinnen rör!”, Gustav Philip Creutz, *Dikter och brev*, red. Horace Engdahl och Marianne Molander Beyer (Stockholm 2010), s. 3. I de fyra första raderna hos Creutz finns även bönen till Apollo. Förbindelsen mellan Creutz diktverk och Bacchi Orden har påpekats av flera, se Lönnroth (1967), s. 133. Den eld som plågar och förnöjer kan jämföras med den eld som samtidigt hetsar och härjar Bacchi Ordens hjältar och hjältinnor. I parentationen över Lundholm jämförs den avlidne med ett ljus som ”brann med dunkelt sken, och när det slockna ut / Var staken helt förbränd”, StU IV, s. 57. I *Finkels parentationsakt* sätts människolivet i en snarlik konstruktion som en snabbt uppflammande men lika snabbt förflyktigad låga ur ett bräddfullt krus med brännvin: ”Liksom en eld af glödgadt bränvin drifver, / Drifver i höjd, men slocknar ganska snart, / Och med sin glans ett menskolif beskrifver, / Som hastigt qväfs uti sin fart […]”, Hallman, SS I, s. 109.

[661] Detta drypande och rödflammiga utseende är en återkommande topik hos Bellman som även går att studera hos hans litterära arvtagare Hallman och Kexél. Likaså förekommer snarlika beskrivningar inom backanalisk viskonst, se Nordstrand, s. 148 f., 173.

[662] Nr. 95, StU XIV, s. 140. Kärleken och elden är inte ett lika framträdande tema i Bacchi Orden. Vid några tillfällen görs dock denna association explicit, exempelvis när Janke Jensen tillrättavisar Trundman för dennes svaghet för kvinnlig fägring, när Jensen själv fylls av het åtrå vid åsynen av en sovande Ulla Winblad samt när Ulla Winblad vid det sista kapitlet talar om hur hon flyr kärleksgudinnans eld, de uppblossande starka känslor som har förlett henne att följa sina lustar, StU IV, s. 133, 167, 213.

[663] StU IV, s. 22. Jämför med vad Ivar Simonsson skriver om de beklämmande påvra ceremonierna vid fattigbegravningar i Maria församling, ”Fredmansdiktens verklighet”, *Bellmansstudier* II (Stockholm 1926), s. 38. I *Finkels parentationsakt* erbjuder Hallman sin bild av sorgehögtidens etikettsproblematik genom att låta den näsvise sekreteraren Gasp göra sig lustig över såväl det häpnadsväckande faktum att en sådan existens som Finkel skall hedras med parentation som att den högtidliga akten sker på en lokal som Latinska klubben: ”Pa-

minnestalare i Bacchi Orden måste hantera, nämligen att finna de vältalighetens ljuva ord som på bästa sätt skall kunna hedra de förbrända medlemmarna.[664] För Bellmans lyssnare lär motsättningen mellan den påbjudna formen som tillfället kräver och de av livet och tiden stukade föremålen för den sista äretjänsten ha lyst i öppen dag, en skevhet som lyser fram när Kempendahl säger att ”En peruque-makare nu sker så mycken heder”.[665] Och även om perukmakarhantverket inte var sett över axeln utan tvärtom tillhörde de burskapsanknutna näringarna, så är just inte Boursell den mest glansfulla företrädaren för sitt skrå.[666] Talen som hålls över de avlidna är heller inte det enda aparta inslaget i Bacchi Orden utan iscensättningen med musik, fanor och standar hjälper dessutom till att framhäva avståndet mellan sken och verklighet. Ändå, visar det sig, går samma retoriska malltänkande att använda för de utslagna Bacchus-dyrkarna som för samhällets stöttepelare. I framhållandet av detta faktum ger Bellman sin publik ytterligare en insikt att lägga till sin förståelse av hans parodi, en insikt som uppenbarar det konventionsbundna i den vältalighet som utövas i ordnar och sällskap.

---

rentation öfver det creaturet som dog på Krypin! ha, ha, ha, ha, ja det är värdigt att hålla honom här.” När Gasp sedan förstår att det är Drommelberg som är ansvarig för ceremonins genomförande så vet hans maliciösa glädje inga gränser: ”Ja som cadavret var, så är parentatorn, ha, ha, ha, ha, de äro begge värda att sitta uti taket på ett apotek.”, Hallman, SS I, s. 116.

[664] Här skulle jag vilja notera kopplingen mellan honung och vältalighet samt biet, en av den svenska upplysningens viktigaste symboler. David Dunér ger i sin uppsats ”Dygdernas entomologi” en exposé över det svenska 1700-talets uppfattning av biet som nyttig och strävsam samhällsvarelse, som skicklig hushållare och oförtruten förädlare av naturens gåvor, *Dygder och laster. Förmoderna perspektiv på tillvaron*, red. Catharina Stenqvist & Marie Lindstedt Cronberg (Lund 2010), s. 290 ff. I den ena av Walckes dansböcker förekommer på titelsidan en vapensköld med ett emblematiskt bi som får denna uttolkning: ”Bi, de enhälligas arbetsamhet” (1783). Se även Kempendahls gravdikt över Glock 1770: ”Ach! men din tunga hur var hon? / I bara honung guten […], StU IV, s. 96. Ånyo får en konventionell symbol, tydligt knuten till officiellt implementerade och för den goda medborgaren eftersträvansvärda dygder, en ironisk prägel genom att sättas i samband med ordvändningar som utgör hyllningar till laster och anti-exempelariska personer. Bellman återanvänder biet i ordenskapitlet av 4 december 1770 samt låter en bisvärm skymta som symboliskt element på Meisner Oelheims vapensköld i ordensvisan ”Bacchanaliskt adelskap”, StU IV, s. 31. Jag ber även, med anledning av tanken på den samtidigt värmande och härjande elden som metafor, att få hänvisa till FE 24. I andra strofens tre avslutande rader i denna epistel levererar den Bacchi broder, som i utstuderat patetiska ordalag försöker argumentera sig till en gratis sup av krogmadamen, en profetia om sitt utbrända skick efter döden liksom det postuma ryktet för dryckenskap: ”Bacchus ingen ann, / Skal mig balsamera / Som en stor namnkunniger man.” I näst sista strofen skildras druvans eld som hetsar och förtär: ”Sjung om kärlek vin och lycka, / Om de qval en törstig trycka, / Och om hur en rusig man / Paradiset vinna kan, / Om den eld i blodet rann / När han första drufvan fann.”, Bellman, I (1990), s. 76. Nordstrand har kunnat visa hur en handskriven version av FE 24 i stället för ”eld” använder ordalydelsen ”Om den orm i blodet rann”, vilket visar på den samtidiga välsignelse och förbannelse som är brännvinets egen, s. 156. Se Bellman, II (1990), s. 214. Episteln har även ägnats uppmärksamhet av Byström, s. 119, Åke Janzon, ”Fredmans elegier”, *Kring Bellman*, red. L.-G. Eriksson (Stockholm 1964), s. 88 f., samt Nordstrand, s. 145 ff.

[665] StU IV, s. 23.

[666] Wulff, s. 28–38. En samtida beskrivning av perukmakarhantverket ges i Christoffer Weigels *Beskrifning öfwer konstnärer och handtwärckare. Första flock.*, [övers. Eric Kjellberg] (Stockholm 1753), avsnittet ”Peruque-Makaren” [pagering saknas].

De levande dryckeshjältarna

Att hylla de avlidna i ordnar och ordenssällskap är ett fenomen som Bellman kunde ta över och anpassa till sitt fiktiva sällskap. Det som skiljer Bacchi Orden från dess förebilder är att även de levande i sällskapet uppfattar sig och tilltalas som ”hjältar”, vilket vi känner till från ordensvisorna.[667] Vid ordensdagen 1769 låter Jensen i sin hälsning till Hasselgren denne veta att ”[…] hela choret gläds åt sådan hielte stor, / Som utan like är […]”.[668] Meissner Oelheim jublar vid följande års ordensfestlighet från kuskbocken där han och Kempendahl sitter: ”Sjung Bacchi hieltars låf, som till hans Tempel tåga!”[669] I parentationen över Österman 1777 får vi båda synsätten representerade. Ulla Winblad talar där dels om ”Bacchi hjeltars tropp, som här kring Templet skråla”, dels om den avlidne ”hjeltens stoft”.[670]

Om vi ser till hur hjältetanken används i regelmässiga lovtal från 1700-talet så verkar detta begrepp framför allt vara förbehållet de avlidna i sin roll som *exempla*.[671] Bellman placerar i stället förebilderna bland de levande och låter därmed förstå att hjältarna vandrar mitt ibland oss. Äreminnets grundtanke är att en människas sanna natur först låter sig uppskattas av eftervärlden. Så icke i Bacchi Orden, där ord och handling är ett. Syftet med de gängse minnestalen är att de efterlevande skall låta sig inspireras i sina handlingar av de bortgångna hjältarnas bragder. Visst kommer hjältetanken i denna bemärkelse fram i de båda parentationer som är ägnade ordens avlidna medlemmar Boursell och Lundholm, men termen används frekvent i ceremoniella sammanhang av och för de levande i templet, såväl vid tilltal som vid hälsningar.

För de levande ordensmedlemmarnas vidkommande skulle jag vilja uppmärksamma en aspekt av hjältetanken som har att göra med kamp och blodighet, nämligen inget mindre än att bli sårad i Bacchi tjänst. ”Ach jag blöder, / Sönderstött: Fier’ndeln af min näsa felar”, jämrar sig Jensen efter att hans virvlande turer som dansmästare har nått sin snöpliga slutpunkt vid ordensdagen 1769.[672] I dessa alkoholrelaterade kullslagningar med de skador som blir följden kan vi skönja en utveckling av hjälte-tanken i Boursell-parentationen. Här kan även nämnas ett par kroppsliga tillkortakommanden från Lundholms-kapitlet, både hur flera deltagare i processionen i ordens-

[667] Det enda exemplet på sådan användning som jag har kunnat spåra i ett civilt sällskap kommer från Utile Dulci och förklaringen av riddargradens ceremonier, där den broder som lyckligt har genomgått gradens prov får reda på att det vita överdrag som pryder den hatt han som medlem av denna grad har rätt att bära utmärker honom som en ”Dygdens och Ärans Hiælte”, U 169 k, UUB.
[668] StU IV, s. 86, 90.
[669] Ibid., s. 102.
[670] Ibid., s. 214, 221.
[671] Tydliga exempel är Bergklints tidigare citerade parentation över Bielke liksom förklaringen av Dalins hjältestatus som ständig ledstjärna för medlemmarna i Utile Dulcis kommendörsgrad, U 169 k, UUB.
[672] StU IV, s. 72.

koret trillar omkull efter Lundholms gravsättning och Jensen som stöter i tån efter att ha vält med brännvinspannan och ynkar sig väldeliga över detta faktum.

Inte bara Jensen råkar illa ut utan det är nästan alltid någon som skadar sig lätt under kapitlen och då tar tillfället i akt att beskriva sina blessyrer i våldsamt överdrivna termer, blessyrer som fordrar uppmärksamhet och ibland omplåstring med förband impregnerade med silverglete: ”Hvad kostar silfverglitt? Se lilla Knapen blöder.”[673] Möjliga mönster som kan vara av betydelse för detta motiv är dels dryckesvisan och dess uttryck i ordensretoriken där militär metaforik är vanlig liksom det önskvärda i att dricka tills man stupar, dels Svärdsordens statuter av 1748 och senare, där den som har sårats i strid har gjort sig självklart förtjänt av en utmärkelse.[674] Vid de olika fallen är det alltid näsan och foten som skadas. Med tanke på de dubbeltydigheter som präglar ordensdiktningen i övrigt kan vi fråga oss om det är meningen att publiken skall associera till andra backanaliska åkommor som är förknippade med skadade näsor och fötter. Med tanke på att Fröja och Bacchus härskar i templet så skulle vi kunna förmoda att det underförstått handlar om syfilis och gikt. Det skulle inte vara första gången som en sådan tolkningsmöjlighet erbjuder sig i Bellmans diktning.[675]

Avslutande diskussion

Temat för denna analys har varit hjältetanken, en föreställning som präglar mycken backanalisk diktning. Vi kommer att komma i kontakt med den framöver i Bacchi Orden men den förekommer också frekvent i exempelvis Hallmans olika skrifter. ”Hjälte” framstår som ett centralt ironiskt begrepp inom Bacchi Ordens dygdelära, ett begrepp som Bellman utnyttjar för att få publiken att förstå att de honnörsord de rör sig med i andra miljöer kommer att betyda något helt annat. Bellmans bruk av ordet blir ett första tecken på hur han utmanar publikens uppfattning om *decorum*.

Om vi vidgar perspektivet från ”hjälte” till andra liknande termer så kan vi skönja hur denna invertering av värdeladdade ord blir en fruktbar princip när Bellman vill skapa parodiska effekter. Det avgörande villkoret för att vara värdig att inträda i en orden är att den tilltänkte medlemmen har ett gott namn och har visat lovande förutsättningar för att kunna bidra till att orden är framgångsrik i sina värv. Denna föreställning om huruvida en viss medlem rättmätigen kan försvara sin plats bland andra invigda kommer i Bell-

[673] StU IV, s. 76.
[674] Den militära metaforiken finns omnämnd hos Nordstrand, som även lyfter fram *Hercules* som den arketypiska skildringen av fyllslaget, s. 48 f. Svärdsordens statuter, § 7, säger i 1748 års version av förordningen för de kungliga riddarordnarna: ”Then, som uti Örlog blifwit sårad, eller af fienden wunnit segermärke, warde Riddare, äntå han ej många år tient hafwer.”
[675] FE 14, ”Magnifikt din kopparnäsa bär --- / Bacchi Thron och Fröjas här”, Bellman, I (1990), s. 47. Se även Nordstrand, s. 196.

mans fiktion att ges en speciell accent. Värdigheten består nämligen där i det oavlåtliga drickande som bortom alla tvivel intygar att riddarna och kommendörerna har förtjänat sin plats i Bacchi Orden: ”Förtjente til sin Riddartitel, / Dag och natt vid tunnan jemt […]”[676] De gentemot tidsandan inverterade idealen är det mönster som Bellman låter prägla meriteringen inom orden, en meritering där den utanförliggande världens hierarkier vänds upp och ned: ”Tiggaren är där en prins …”[677] Bacchi Ordens ämbetsmän och aktiva erkänner förvisso ett förtjänsttänkande, liksom i huvudstadens andra ordnar och sällskap. Det är bara det att i deras ordenslokal gäller helt andra meritgrunder än i världen utanför med dess olika hot i form av reprimander och nykterhet. De termer som signalerar träget arbete till ordens fromma – ”förtjänst”, ”meriter” och ”värdighet” – är alltså desamma som i de civila ordnarna och sällskapen, men Bellmans sammansättningar av termerna med oväntade och opassande handlingar jämte de föga lämpade personer som han låter använda dessa honnörsord ger publiken helt nya infallsvinklar till vad som för dem så långt har varit välbekanta och otvetydiga ordval.

Bellman var etablerad i Lissanders salong sedan flera år när Bacchi Ordens-visorna och sedermera kapitlen framförs. En viss kärnpublik kan ha funnits redan vid första detta första kapitel med tanke på hänvisningarna till tidigare sammankomster. Kolmodins ilska över den snubba han menar sig orättvist ha fått blir exempelvis enklare att förstå för de lyssnare som tack vare ordensvisan från 8 december 1768 känner till att skattmästarskifte har skett. Tidigare forskning, till vilken jag ansluter mig, har antagit att Bellman riktade sig till en medelståndspublik som bestod av tjänstemän och kännare av viskonsten, initierade personer med kunskaper om hyllningstal och ceremonier. Bellmans parodiska användning av ”hjälte” skulle fungera väl inför en sådan publik.

[676] StU IV, s. 6.
[677] Ibid., s. 15.

Det disciplinlösa sällskapet

Hittills har vi fått närvara vid två parentationer, där de egenskaper som utmärker en Bacchi hjälte har presenterats. Vid de två ordensfester som Bellman därpå sätter upp väljer han att variera grundsituationen inom ramen för den ordensfiktion han har skapat. I stället för att ta farväl av dem som för evigt har lämnat skaran i templet låter Bellman de aktiva i Bacchi Orden expandera sin verksamhet genom att låta dubba nya recipiender. För varje orden gäller det att kontinuerligt utöka kretsen av nya kämpar för det höga, det ädla och det rätta. Varje sådan organisation har ett unikt ändamål och de invaldas engagemang för detta gemensamma ändamål är den förenande principen för just den enskilda orden. När ordenskapitlet under sitt intåg till festlokalen vid riddarkapitlet 1769 gemensamt sjunger ”Bacchus sjelf oss leder, / Ja, ja. / Honom vi söka, / Hans rike föröka […]” så är det en samfälld bekräftelse av att sällskapet är instiftat till Bacchi ära samt den bjudande plikten att vidga kretsen av trofasta dyrkare.[678]

En ny situation för med sig nya retoriska talkategorier. Vid ordens högtidsdagar 4 december 1769 respektive 1770 innebär det sådana moment som redovisning av recipiendernas meriter, dubbning, löftesgivning och välkomnande av de nyutnämnda riddarna.[679] Vi har mött några av dessa mönster i ordensvisorna, mest uttalat vid riddardubbningarna 19 december 1767 jämte 21 januari 1769, men de är oprövade vid de stora mötena. Är det så att ordensdagarna skiljer sig från parentationssammankomsterna i vad de talande betonar i sina anföranden? Kommer andra dygder fram vid dessa tillfällen? Och vilka *decorum*-brott kommer att uppträda vid dessa möten?

Undersökningsområdet i denna analys är Bacchi Ordens medlemmars vägran och oförmåga att anpassa sig efter sådana normer och regler som definierar ordenskulturen. Den ena delen av diskussionen inriktar sig på deltagarnas kroppslighet, här förstått som deras fysiska särdrag, rörelsemönster och klädsel samt hur de framställer sig genom att på och utanför scenen dra uppmärksamheten till sina fysiska egenheter inför lyssnarna.[680] Framför allt studerar jag hur denna kroppslighet läggs i dagen när ämbetsinnehavarna beskriver och dubbar förtjänta riddare samt i riddarnas egna ordenslöften.[681] Den andra delen tar upp hur de ordensaktiva väljer att hantera regler i umgänget och ordensverksamheten. Att Bacchi Orden kan uppvisa en administrativ apparat och vissa ordningsregler, enligt samma mönster

[678] StU IV, s. 78.
[679] I de sammankomster som enbart är skildrade i sånglig gestalt så har 4 december, Barbaradagen, firats som ordens eget högtidliga datum under de tre föregående åren. ”Ceremoniel på Bacchi Ordens dag”, den allra första sången i Bacchi Ordens-cykeln, har av redaktörerna för Standardutgåvans del antagits vara framförd första gången 1766 och för 1767 liksom 1768 så är datumet 4 december klart och tydligt angivet i dessa visors titlar.
[680] Nordstrand, s. 177.
[681] Problematiken är redan antydd hos Nordstrand, s. 148 ff., 161, 173.

som hos dess förebilder, kommer fram i de agerandes repliker snarare än i någon systematisk redogörelse från Bellmans sida.[682]

Vikten av att föra sig på ett smakfullt sätt har redan antytts som ett ideal för de belevade kulturer som framträder under det sena 1700-talet. Vi vet också att det millimeterprecisa iakttagandet av sådana stadgar och förordningar som kontrollerade ceremonier och administration ansågs vara av största vikt i huvudstadens ordnar och sällskap.[683] De invalda medlemmarna skulle även för det omgivande samhället framstå som goda *exempla*, vilket innebar att de ansvariga för verksamheten försökte undvika att släppa in sådana personer i gemenskapen vilka skulle kunna skämma organisationen som helhet i det allmännas ögon.[684] Normer och regler för umgänget inom orden var ett hjälpmedel för att fostra varje medlem till mönstergill företrädare. Som vi kunde se i föregående kapitels diskussion av ”hjälte”-tematiken i Bacchi Orden råder ett annat meritsystem innanför Bacchi Ordens murar än i den nyktra, nitiska och plikttrogna svenska nationen. När skattmästaren Agrell tilltalar härolden Kempendahl med orden ”Du är en Bacchi man af värkliga meriter” bekräftar det att Bacchi Ordens ledamöter också tillämpar ett tänkande som låter dem bedöma medlemmarnas lämplighet och potential

[682] Några exempel på replikburna förmedlingar av ceremoniella regler kan vara på sin plats redan här. Vid parentationen över Lundholm framkommer sådana föreskrifter av Meisner Oelheims ord ”Sätt bort banér och alt på sina vissa ställen”, liksom när samme man av von Bercko uppmanas att omedelbart hämta baneret från sin plats eftersom processionen närmar sig, StU IV, s. 40 ff. Inför dubbningsceremonin 1769 så undrar Kempendahl: ”Men månd’ det dubbning blir? vill Cantslern sig besinna? / Då skulle, tycker meij, ju Templets lampor brinna, / Baneret bäras fram just i full Prossession.”, a a, s. 76.

[683] En orden som framträder med vissa anspråk i sin retorik måste kunna visa motsvarande karaktär i de yttre formerna för göromålen. Som ett exempel kan anföras Pro Patrias ambitioner att sprida sina aktiviteter till flera svenska städer och de styrandes ambitioner att försäkra sig om att detta görs på ett sätt som inte skämmer sällskapets goda namn och rykte. Den som har ambitionen att starta en dotterloge ute i landet ”åligger jämwäl, att, innan någon början med Arbete gjöres, hafwa snygga Meubler, behörige Ordens-Tecken, och nödige Wärktyg, med det mera, som till hwarje af de Trenne första Graderna höra, i ordning, på det Orden, äfwen i desse delar, icke måtta förlora något af sin aktning och sitt anseende”, F 8: 1, SSA. Ett ytterligare exempel kan ses i Utile Dulcis protokollsnotering från 8 juni 1769 om det goda namnet sällskapet uppbär inför allmänheten och hur det kan förvaltas: ”Anförde den i Dag til Directeur af Musiquen installerade Brodr. Wellander, huruledes denne Orden, ehuru redan i den Barbariske Werlden känd til dess fördel, likväl ganska mycket skulle föröka dess lustre och anseende, om densama på något utmärkt sätt i Almänheten borde visa sig.”, Vo 41, KB.

[684] Detta diskuterades i avsnittet om Frimurarorden i avhandingens andra kapitel, men gäller även i andra ordenssällskap. I avsnittet om Pro Patria nämndes hur denna ordens lagar betonar vikten av att de höga gradernas företrädare bär sig åt på ett sätt som inte drar vanära över sällskapet. Simonsen visar hur olika oönskade beteenden inom en frimurarloge i Göteborg kunde föranleda tillfälliga eller permanenta uteslutningar av olämpliga medlemmar med hänvisning till att ordens rykte inför allmänheten kunde skadas, s. 111 f. Hur Bellman låter samma tanke komma till uttryck i Par Bricole kan vi se i åminnelsetalet över Magnus Zettherman från 1787: ”[…] värda Samfund, kändt af heder, / Af stilla dygd, af muntra seder […]”, Carl Michael Bellman, *Dikter till enskilda*, III, *1785–1789*, StU X (Stockholm 1957), s. 68.

som förebilder.[685] Vi kommer nu att undersöka hur detta system hanteras av personer som på grund av sin allmänt bekanta och föga hedrande livsföring aldrig skulle ha kunnat beredas plats i ett seriöst ordenssällskap.

När orden säger ett och kroppen ett annat

Båda invigningarna äger rum 4 december, det vill säga själva ordensdagen vilket det inledande chorusets första ord 1769 slår fast: ”Så är på Barbara dag / En gammal grundad lag / Att då i detta Tempel / Till hugnad och exempel / Hvar Bacchi man ge fullt behag.”[686] Redan inledningsraden påminner om de definierande funktionerna inom *genus demonstrativum*, det vill säga talarens plikter att behaga jämte de moraliska lärdomar som medlemmarna skall dra av innehållet. Vid detta tillfälle skall nämligen fem nya riddare välkomnas i Bacchi Orden, ett glädjande faktum vilket ordens skattmästare Agrell gör veterligt för publiken när han i sin inledande aria låter förstå att ”Riddare-tittel / Få nu fem hieltar […]”.[687]

Så snart de nyinvalda tågar in i ordenstemplet kan publiken redan av deras utseenden sluta sig till att orden har fått fem nya medlemmar som väl förstår och kan tillämpa dryckeskonsten. En sådan backanalisk *eloquentia corporis* utgör brödernas vittnesgilla anletsdrag och yttre habit, som recipienderna senare under kapitlet bekräftar med intyganden om hur deras våta vanor har format deras fysik. ”Min näsa blifva skall min löfftesman i vin”, säger den suspenderade rådmannen Hasselgren när han åberopar de förtjänster som meriterar honom för inval i Bacchi Orden.[688] Sådana beskrivningar är särskilt framträdande vid dubbningen 1769, men de finns även representerade i Kempendahls beskrivning av sig själv vid 1770 års högtidlighet. Dessutom bjuder Janke Jensen på en dansföreställning som visar honom vara lika omedveten om kroppens retorik som han är om den verbala vältalighetens system.

Bacchusdyrkarnas konsumtion ger sig till känna i utvärtes tecken – röda ögon och näsor, svällande ådror och påfallande oordnad klädsel – men den ger också upphov till samtidigt efterlängtade och plågsamt förnimbara processer inom bröderna, vilket flera av dem beskriver i termer av det jäsande eller det brinnande inom dem själva och andra Bacchusdyrkare: ”Vid deras andedrägt en eld kring näsan blossar.”[689] Det definierande lyte som förenar de invigda och som märker deras kroppar är den osläckbara törsten, en törst som paradoxalt nog bara kan släckas, eller åtminstone hållas stången, av den

[685] StU IV, s. 53.
[686] Ibid., s. 66.
[687] Ibid., s. 67.
[688] Ibid., s. 87.
[689] Ibid., s. 77. Vid detta kapitel beskrivs kontrollören Lundbecks näsa som ”eldröd”, a a, s. 67.

eldiga vätska som skänks ut i Bacchi Tempel.[690] Den välsignade ordensdrycken lindrar kvalen samtidigt som den skapar en hetta som kräver ständigt ny påfyllning för att kunna utstås av de drabbade. ”Vår olja brinner än”, sjunger Bacchi kommendörer i inledningssången 4 december 1769, men det är en förtärande eld, en eld som slukar samtidigt som den slukas.[691] Det ymniga drickandet som frestar på brödernas kroppar bidrar även till att utmana det upphöjda sinnelag som skulle råda vid ett konventionellt ordensmöte, eftersom deras obefintliga självkontroll över sina kroppstömningar medför att spyor, urin och exkrementer plötsligt kan störa ett sammanhang där den alltför påtagliga i bemärkelsen illa disciplinerade människokroppen skall göra sig så lite påmind som möjligt.[692]

Dansmästaren Janke Jensen

Ceremonierna vid ordensdagen 1769 präglas av drastisk situationskomik. Det mest slående inslaget är constituerade dansmästaren Jensens vilda och okontrollerade dans som slutar med att han ramlar omkull och yr av de egna krumsprången samt den etanolberoende inspirationen kastar upp i det gapskrattande kapitlets åsyn. Dansen har en självskriven position i Bellmans verk under åren kring 1770. Melodierna som klingar under kapitlen och i de samtida epistlarna – menuetter, polskor och kontradanser – hämtade han från sin tids dansmusik och han placerar ofta sina gestalter i situationer där dans utgör ett bärande inslag.[693] Anckarkrona skildrar i sin artikel om värdighet i epistlarna hur dansen där ”skapar ordning i kaos och ger skönhet åt det osköna, struktur och systematik åt det förvirrade och det tillfälliga. Den skänker också det mått av värdighet som förunnas den som är infogade [sic] i ett sammanhang där man behärskar den rådande ordningens takt och ton.”[694] När Jensen utför sina ostyriga, och som det visar sig för hans egen del olyckliga, manövrar inför Bacchi Orden så lär publiken utanför scenen

[690] Nordstrand, s. 149. Se även dryckesvisan ”Bacchanalisk morgonbön”, som avslutas med raden ”Men Bacchus, släck min brand!”, StU XIV, s. 107.
[691] StU IV, s. 66. ”Här brinner oljan ut mäst i hvar enda lampa”, är Meisner Oelheims reaktion när han beskriver den nykterhet som pinar förtruppen i koret vid Lundholms parentation, a a, s. 40.
[692] Inslag av sådan karaktär vid tidigare kapitel är Kempendahls oförmåga att kontrollera sin oroliga mage och lättretade blåsa när stunden för parentationen över Boursell närmar sig liksom Jensens urinerande vid tempelmuren när Lundholm skall föräras en sista hyllning. Dessa för en konventionell uppfattning uppenbara chikaner kommenteras inom Bacchi Orden ibland i avståndstagande ordalag, ibland inte. Sådana kroppsliga utmaningar av det passande, liksom de invaldas explicita cynism, fattigdom och likgiltighet inför omvärldens ogillande, är alla sådana egenskaper vilka förknippades med den livaktiga Diogenes-myten i 1700-talets Sverige. Swahn har i sin avhandling kunnat sprida ljus över hur Diogenes som exempel kunde låna sig åt vitt skilda syften i politiska och vittra framställningar men poängterar samtidigt hur cynismen och armodet är återkommande element vilken tendens texterna än företer i övrigt, s. 206 ff.
[693] Hillbom (1993b), s. 279 ff.
[694] Ankarcrona, s. 22.

knappast kunna undgå att tolka dem som ännu ett tecken på hans antitetiska förhållningssätt till tidens knäsatta uppfattning av ett passande och måttfullt beteende.[695] Jensens översvallande kraftprov har med stor sannolikhet i huvudsak framförts i sånglig form. Det enda dramatiska moment som är nödvändigt att faktiskt demonstrera inträffar i finalen när Jensen och Knape hamnar på golvet, och enligt scenanvisningen sedan skall hållas under armarna av de båda härolderna.

Samma oförvägna chanstagande som vi känner från Jensens oratoriska ämbetsutövning ådagalägger han som dansmästare. Att Jensen bär titeln ”constituerade Dansmästaren” tycks tyda på att ingen annan har funnits tillgänglig bland medlemmarna som har kunnat åta sig denna plikt, att dansmästeriet är ett ämbete som någon inom orden skall uppbära på papperet men som uppgraderas eller aktiveras först i samband med en eller annan sammankomst. Inga rutiner förefaller existera för hur den ceremoniella dansen skall gå till, utan bröderna tittar fascinerat på och skrattar hejdlöst åt dansmästaren som spontant skapar sin egen koreografi framför deras ögon, med våldsamma språng, djurimitationer, frivolter och allsköns konster med parasoller och bollar.[696] Jensen verkar, som Bellman framställer honom, fungera som en Bacchi Ordens egne tusenkonstnär, som får tala och dansa i brist på andra mer lämpliga ämbetsinnehavare – och i Bacchi Orden är personer som skulle kunna vara mer lämpade, eller lämpade i det hela taget, givetvis inte enkla att finna.[697] Dessa praktiska konster är dock, kan Bellmans publik märka, illa inarbetade och drar genom Jensens valhänta utförande av dem ständigt uppmärksamheten till sig, tvärtemot det önskvärda intrycket av att den bildade människan besitter självklar, och därmed omärklig, behärskning av de koder som råder.

En ytterligare incident, föranledd av Jensens vådliga vurpa, inträffar när Knape försöker hjälpa ordens omkulldansade ceremonimästare att komma på benen. I det resulterande gemensamma fallet råkar ordenspiplekaren svälja sin oboe som är såphal eftersom hans ondsinta hustru har kärnat smör med den. Jensens kommentar efter att han och Knape har fallit tillsammans illustrerar Bellmans metod att karikera en idealistisk retorik av det slag som förekom i varje seriös orden genom att kontrastera den mot en fysisk och situationskomisk iscensättning: ”Herholder, kommen hit, kom vackert, hielp oss båda, / Två trogna Bacchi män i Bacchi siälavåda! / Vij kunna med vår dygd eij hielpa opp hvaran – / Vår vänskap sviker här, fast hon eij svika kan.”[698] Den tyngst vägande backanaliska dygden, troheten till Bacchus, gör dess utövare till kämpar på lerfötter. Den fasta vänskapen, lika grundmurad

[695] StU IV, s. 71.
[696] Angående det ogenerade skrattet som *decorum*-brott inom belevade kulturer, se Gatrell, s. 159–177.
[697] Den enda gången när byte av talare sker i Bacchi Orden är inför det allra sista kapitlet, när Trundman ersätter Jensen som parentator.
[698] StU IV, s. 75.

som stora pelaren i ordenstemplet, räcker inte till bröderna har fått sig en sup för mycket.[699]

Inom ordensretoriken möter vi tanken på att ceremonielet skapar möjlighet för den enskilde medlemmen att höja sig som människa genom att med hjälp av symboler, uttolkningar och lärdomar förmå denne att lära känna den sanna dygden och att i sällskap med andra utvalda få utveckla sina personliga anlag till fulländande av denna dygd.[700] Jensen, som att döma av sitt utspel har fyllt sin ordensplikt och mer därtill, faller i stället ner gång på gång under kapitlet. ”Högmod altid går för fall”, har han själv noterat när han vid parentationen över Lundholm välte med brännvinspannan, dock utan att dra några lärdomar av det debaclet.[701] Liksom abstrakt och konkret kolliderar i talekonsten så får publiken som tar del av den faktiska iscensättningen av Jensens och Knapes bryderi se hur de välklingande orden intet förmår mot en kropp som har tagits i besittning av andra och övermäktiga krafter.

Mot vad som måste ha tett sig som uppenbara pinsamheter för lyssnarna hos Lissander får vi ställa den unika andan och samförståndet inom Bacchi Orden, den ”låt gå”-mentalitet som är ett definierande element i ordens självförståelse. Vad gör det att Jensen har hamnat på golvet och inte kan ta sig upp när han skall hålla sin oration? Inte särskilt mycket, visar det sig. Kempendahl säger exempelvis efter att flera gånger till ingen nytta ha vädjat till ordens orator att försöka resa sig: ”A vot’ santé, Monsieur! Än se’n, va a dä mera? / Du kan ju ligga qvar på gålfvet och orera”.[702] Ankarcrona har i sin tidigare citerade uppsats reflekterat över hur dansen i sin ”formaliserade struktur erbjuder epistelgestalterna roller på offentlighetens scen. Den erbjuder dem en mask, som ger dem en möjlighet att skydda sitt jag – och bevara sin värdighet. Ibland kan dock Fredman momentant riva denna sköra mask från någons ansikte, till förnedring och förödmjukelse”.[703] Som en sådan demaskering skulle vi kunna betrakta Kempendahls och Planbergs ihärdiga men fåfänga försök att få Jensen att ställa sig upp efter att han har trillat om-

[699] Exempel på pelarmetaforen i regelmässig ordensretorik finner vi hos [Petrus Rubenius], *En Frimurares wälgrundade omdöme öfwer människors stridige tanke och lefnads-sätt* (Stockholm 1762): ”Sådane wänner äro likasom Pelare, hwilka understödja de största tyngder, utan at swigta för de starkaste ihlar.”, s. 20. Samma tanke finns hos Bergklint: ”Men om vi fortfara at ständigt hålla lasten utur helgedomen, och at utvidgas genom våra afgående Bröders dygder; så skola vi, såsom samma pelare under andra namn, icke allenast vinna en jemn styrka, utan ock den bygnad som på oss hvilar, bestå, när de sidsta tidens lågor upfräta sjelfva jordens grundvalar.”, s. 42.

[700] Motivet kan exempelvis studeras i *Le Franc-Maçon Trahi*, s. 20 ff., liksom hos Rubenius, som även visar hur lasten sänker den odygdige: ”I Wällust, Frosseri och Lättja man / bortgår. / Från Dygdens Wädjoban, som upp til / äran syftar, / Hwars älskare hon sjelf, til äran, sjelf / uplyftar, / Då Odygds-Trälen sjelf sig willigt / störtar ned, / Och sjelfmant wilse far, om ärans / segelled.”, s. 23. Strävandet mot de högre insikterna fångas upp av den hierarkiska tanken i ordnarna. En trägen utveckling av dygden resulterar i en högre grad som ett bekräftande yttre tecken.

[701] StU IV, s. 49.

[702] Ibid., s. 77.

[703] Ankarcrona, s. 24.

kull och vomerat. Hans försmädliga snubblande skulle kunna tolkas som att han har dragit nesa över sig själv.

Ändå finns här, menar jag, en skillnad som den faktiska scenen erbjuder jämfört med den av sångaren förmedlade scen som träder fram i epistlarna. Dansen i Bacchi Orden är i Jensens tappning allt annat än återhållsam och formell, det är sant, men den förorsakar heller aldrig några bannor, lika lite som hans absurda orationer väcker förvåning eller upprördhet hos hans gelikar inom Bacchi Orden.[704] Han får ligga kvar under bordet och kanslern vidtar inte någon vidare åtgärd mot honom. Även om en ängslan över misstag, försumlighet och otillåtet smygsuperi kan råda i början av sammankomsten så kommer Bacchi våta fröjder efterhand att förta tillfällets högtidliga prägel för alla närvarande bröder och ta udden av sådana sociala regler som inte vilar på något annat än överenskommelser. Att dyrka Bacchus kommer alltid att vara viktigare än att hålla sig till ordensprotokollet, även om ett fåtal av bröderna åtminstone inledningsvis vill försöka hålla fast vid de ceremoniella bestämmelserna.[705] För templets invånare finns, när allt kommer omkring, nämligen inget behov av att låtsas med konventionernas hjälp. Ingen roll finns att spela för dem som är med i Bacchi Orden jämfört med epistlarnas medverkande, även om de i flera fall – Ulla Winblad, Mowitz och Mollberg – är samma personer. I ordenstemplet befinner vi oss i den slutna världen jämfört med den offentliga arena som är episteldiktningens.

De ostadiga riddarna

Vi har hamnat i en krets där alla har visat sig vara av samma skrot och korn, där ärlighet, vänskap och likhet tänks härska, en egalitär tanke som för all del även gäller de idealistiska ordenssällskapen. Det ostadiga rörelsemönstret blir ett kroppsligt tecken på att höra till den fuktiga gemenskapen, jämfört med den måttfulla behärskning som utmärker salongernas konversation och dansgolvets menuett. När Agrell under ordensdagen 1769 vänder sig till de nya riddarna med orden ”Välkomne, gode män! Si Hasselgren, han raglar” så är påpekandet om Hasselgrens vinglighet inte en reprimand utan en he-

[704] Ytterligare ett exempel på Jensens danskonst finns i Bacchi Ordens-diktningen, nämligen hans båda framträdanden vid häroldskapitlet inför Tilas avresa till Konstantinopel, StU IV, s. 141 f., 147.

[705] Vid Lundholms-kapitlet demonstreras detta med all önskvärd tydlighet i replikskiftet mellan Kempendahl och Agrell. Agrell försöker lugna den förtvivlade Kempendahl, som har tappat bort ordensperuken, genom att hänvisa till de grova försummelser som han själv har gjort sig skyldig till i sin profana gärning som tulltjänsteman, och uppmuntrar härolden att betrakta den inträffade blundern med samma självsvåldiga accepterande av *fait accompli*: ”Här samma casus är, gråt intet Kempendahl!”, StU IV, s. 52. Det enda sättet att få den översiggivne Kempendahl att samla sig visar sig till sist bestå i att Agrell anklagar honom för att låta så befängd att han måste vara nykter, vilket får härolden att hejda sig i sina verop och indignerat intyga att så inte är fallet: ”Jag aldrig nyckter var – jag vill Capitlet låfva […]”, StU IV, s. 53.

dersbetygelse som intygar att Hasselgren just i kraft av sin ostadiga gång är en av de rätta lärjungarna.[706] För publiken i Lissanders salong visar hans raglande på oförmågan hos de agerande att göra sig till något annat än de är, hur flott inramning ceremonierna än försöker erbjuda. Detsamma ser vi när målaren Ek får en vänskaplig varning i den gemensamma sång som avslutar det följande årets reception, samtidigt som han uppmuntras att hålla fast vid de dryckesvanor som gör honom ostadig: ”[…] si hur han raglar – Stöt dig eij i Templets port! […] Tumla och drick och stupa, ragla, fall!”[707]

Anmärkningsvärt för lyssnarna borde även bristen på straff för de överförfriskade recipienderna ha tett sig. Även om Hasselgren, Ek och de övriga nyutnämnda knappt kan stå upprätt så välkomnas alla i gemenskapen och får ta del av Bacchi håvor. Att så sker är förstås följdriktigt i Bacchi Orden, men framstår som ett *decorum*-brott om vi jämför med verkliga ordnar där önskad nykterhetsnivå garanterades genom förbud mot alltför entusiastiskt tömmande av de festligt bräddade pokalerna tillsammans med ett noggrant reglerat skålande under måltiderna.[708] På samma sätt tolkas processionerna om i backanalisk anda. Där möter vi också ymnigt snubblande och fall under försök till genomförande, i stället för den bild av harmoni och enighet som de strängt rangordnade och i detalj genomarbetade processionerna var tänkta att frammana i Stockholms ordnar och sällskap.[709]

I diskussionen om hjältetanken i Bacchi Orden berörde vi tankefiguren ”att bli sårad i Bacchi tjänst” och den blodsutgjutelse som vanligen blir resultatet. Blodsmetaforiken äger även tillämpning för denna utredning av det kroppsliga som tecken på tillhörighet till den backanaliska gemenskapen.

---

[706] StU IV, s. 79. ”Men medelåldren bör jämt ragla – så gör jag” konstaterar ordenskanslern Planberg frankt i sitt välkomstanförande till de två nyutsedda ordenshärolderna Ede och Herrman 20 april 1771, a a, s. 152.

[707] Ibid., s. 125.

[708] Det koregraferade skålandet och namnbytena på föremålen på bordet förekom i flera ordenssällskap. I två ceremoniel från Pro Patria inleder Ordens Anförande Mästare måltiden med att antyda för bröderna att det inte är förenligt med god kutym att någon broder låter sig överserveras av de tillgängliga dryckesvarorna, inom Pro Patria benämnda ”Elementerne”. Det ena ceremonielet har skrivningen ”Wi äro nu åter under en lyckelig Him[m]elens Constellation samlade uti wårt Laboratorio, att fägna Oss af Elementernes kraft och wärkan. Wi som känna försökens granlagenhet, böra nyttia klara dagen, men taga oss till wara för mörker och dimba.” medan det andra har ”Eftersom nu är klar dag, befriad från mörker och Dimba, då wi med nytta kunna betjäna oss af Elementernes måtteliga bruk och I wärdige Bröder! Hafwen Eder bekant med hwad försiktighet de böra skötas […]” F 8: 1, SSA. I Bacchi Orden råder också stor upptagenhet med deltagarnas nykterhetsnivå, men i motsatt riktning. Ett *decorum*-brott i backanalisk förståelse inträffar vid ordens högtidsdag 1770 när det visar sig att brännvinet är för svagt, vilket får ordenskanslern att frukta för att orden skall hamna i vanrykte inför de nyinvalda: ”I raska Bacchi män, som första gång här trifvas, / Det ser nog ut curiöst, at eij en sup skall gifvas, / Som strör i blodet eld […] Capitlet jag fört an som Cantzler 4 år, / Men sådant aldrig händt och aldrig hända får.”, StU IV, s. 120 f.

[709] Se till exempel Agrells replik vid Lundholms-kapitlet: ”Lät Processionen skrida: / Herr Parentatorn blir uppå min högra sida. / Till vänster Kempendal; raison är den – guttår! – / Om tvänne tumla skull, den tredje alltid står […]”StU IV, s. 51. Konventionen i 1700-talets scenkonst är att den förnämste går i mitten, se Barnett, s. 395.

Vid dubbningen 1770 besjunger de närvarande tillsammans ståndrabanten Westerberg och i sångtexten förklaras om hans graddekoration att ”Stiernan, som hans bröst nu förer, / Svettas av hans varma blod.”[710] Ordensbrödernas ofta anförda benägenhet att blöda och svettas är inte märklig på något sätt eftersom blodet flyter lätt genom alkoholens inverkan. Inom humoralpatologin, fortfarande under 1700-talet den ledande medicinska förklaringsmodellen, talar man om det varma och fuktiga blodet, den sorglöse sangvinikerns vätska.[711] Förutom när blodspillan uppstår i samband med diverse kullslagningar förekommer i Bacchi orden blodet i konkret betydelse som bärare av den backanaliska kommunionens heliga vätskor. En dylik förståelse märker vi till exempel i Kempendahls ord när han tänker på den fest som skall börja inom kort och hur firandet kommer att inverka på honom: ”Jag gläds och ser mitt blod med öhl och vin bemängas […]”[712] Sedan finns blodet även representerat i abstrakt betydelse, som när drycken metaforiskt skildras som ”druvans blod” vid häroldskapitlet 1771.[713] Vi vet sedan skildringen av ordenstemplets inventarier vid Boursells sorgehögtid att en bild av Bacchus finns på tempelporten, och där finns vinet närvarande men nu representerat som Bacchi blod: ”Hans blod i hvirflar går och spritter i cascader!”[714]

En konsekvens av blodets kvicka flöde blir de snabba kasten mellan känslomässiga extremlägen. Det lättflytande blodet skapar inte bara vild och utlevande glädje utan även en hetsighet hos de ständigt törstiga, en hetsighet som lätt leder till att de förlorar anseende bland de föraktliga nyktra. De senare verkar enligt Jensen ha ett blod som ”måst vara helt förskämt” eftersom de alltid ser bekymrade ut och tycks våndas över vad man än kan tänka sig.[715] När rådmannen Hasselgren talar om sin värdighet och säger sig ”offta

[710] StU IV, s. 124.
[711] I *Finkels parentationsakt* har sakföraren repliken ”Af kyligt blod min näsa blånar”, Hallman, SS 1, s. 121.
[712] StU IV, s. 101. Ånyo möter vi en bild som fortsätter att frodas i den backanaliska efterklangsdiktningen. I parentationen över Finkel säger Drommelberg efter att ha skålat med publiken: ”Jag först min sorgsna blod med någon vätska späder, / Att han må blifva tunn och lätt och löpa qvickt […]”, Hallman, SS I, s. 140.
[713] StU IV, s. 152. Se även Nordstrand, s. 160 f., 173. Vi skulle även kunna tolka blodsmetaforen som en hädisk anspelning på nattvarden. Det är inte enda gången detta sakrament verkar ha föresvävat Bellman. Vid Lundholms-kapitlet utdelas vad vi kan tolka som backanalisk nattvard av den inofficielle biktfadern Agrell till den skamsne Kempendahl, som tröst och bekräftelse av att Kempendahls bortslarvande av ordensrekvisita inte är något att oroa sig över och förmodligen inte kommer att leda till någon efterföljd. En sup och en bit bröd fungerar som nådemedel i ordenstemplet: ”Du slipper nog – guttår! Se här en mormors bulla, / Se här en ägta sup!”, StU IV, s. 52.
[714] StU IV, s. 21. I *Bacchi Tempel* hittar vi uppmaningen ”lät spritta Bacchi blod i dessa röda skålar”, Carl Michael Bellman, StU V, *Bacchi Tempel (Bacchi Orden II)* (Stockholm 1935), s. 90. Den backanaliska upptagenheten med den röda färgen i dryckessammanhang märks vid flera tillfällen i ordensdiktningen, till exempel ”Alla känslor hämtar föda / Utaf Bacchi saffter röda”, StU IV, s. 82, liksom ”Men hör – gif mig en sup, nock en utaf det röda!”, a a, s. 120.
[715] StU IV, s. 89. Vid parentationen över Lundholm är ett av de argument som Agrell använder för att lugna Kempendahl att det gör detsamma vad de nyktra utanför templet anser om Bacchi Ordens medlemmar: ”[…] stor sak, om du och han / Af munn med nyckter spått ibland

med mitt blod din Guda-tunna smordt" så visar det sig att han syftar på de rättsliga klammerier han har råkat i på grund av sina vanor i dryckjom: "Jag menar, vid din tapp för trogen tjenst och möda / At bröd och vatten blef i 20 dygn min föda, / At jag på denna hals, som denna kedja bär, / Har brandvakts-saxen hafft 12 gånger ungefär."[716] Troheten till Bacchus kräver bekräftelse genom ståndaktigt drickande och skulle denna bekräftelse sedan leda till mellanhavanden med den världsliga ordningens representanter så är inte mycket att göra åt det. En last i det allmänna blir till ett tecken på dygd i Bacchi Orden. Brandvaktssaxens förnedring kompenseras av ordenskedjan som hederstecken.

Vi avslutar denna genomgång av det kroppsliga i Bacchi Orden genom att granska de retoriska porträtt i ord som de båda texterna ger av lärjungar och ämbetsmän. Särskilt rikliga upplysningar ger dubbningsakten 1769. Den lyssnande publiken förses där med sakupplysningar och fysiska karaktäristika av de fem i Planbergs inledande sjungna presentationer och riddarnas egna ordenslöften. Bellman låter ett försupet utseende bli till ett hederstecken i detta sammanhang.[717] Kroppen blir ett argument som inte kan förnekas, vilket särskilt Lundbeck och Stenberg framhäver i sina löften. Brödernas iver att visa fram sin värdighet driver fram det otillbörligt myckna pratet om de egna kropparna och krämporna, jämfört med tidens sed som för det bildade umgänget rekommenderade en samtalston där det som riskerade att verka stötande eller på annat sätt störa den angenäma och ledigt avspända konversationen inte var tänkt att beredas utrymme.[718]

Låt oss börja i den inledande presentationen av dem som skall upptas i gemenskapen. De fysiska attributen är många och tydliga i den sång som Planberg sjunger. Flera av dessa *loci* känner vi sedan tidigare, inte minst genom de ordensvisor som var Bellmans förstudier till kapitlen. De hjältar

---

försmädas kan! / Förtjänst förutan harm är kärlek utan pilar. / Aimable Kempendahl, ditt ryckte aldrig hvilar […]", a a, s. 53.

[716] StU IV, s. 86. En brandvaktssax var en stång med en gripanordning längst fram som städernas nattliga vaktstyrka, den så kallade brandvakten, använde för att hålla fast bråkmakare, se a a, kommentardelen, s 141 f.

[717] Det försupna utseendet som ett backanaliskt signum framkommer även i Hallmans operaparodi *Casper och Dorothea* där Bacchus, efter att i ett recitativ med orden "Begynnen nu att supa bra, och blifven röda, svettiga och sköna" ha uppmanat sina dyrkare till ogenerad dryckenskap, i sin slutaria besjunger den kroppsdel som i särskilt hög grad vittnar om dess bärares oförtrutna ansträngningar till vingudens ära: "Brännvinsnäsan alla tider, / Likt rubinen, strålar sprider, / Stundom dock af blånad lider ,/ Och blir aldrig rätt belönt. / Posito: hon börjar gäsa, / Blir hon en odödlig näsa, / Med små andra näsor krönt." Hallman, SS I, s. 76.

[718] För ett citat från tiden kan vi gå till C. F. Hunolds *Compliment-Bok, Eller: At höfligen och wäl kunna Tala och Lefwa, Til Underrättelse i det allmänna Lefwernet, föreskrifwandes huru man både med Förnähma Personer, och andra umgås bör; Samt om Manfolckens Umgänge med Fruntimmer, och Fruntimmers med Manfolcken. Ifrån Tyskan öfwersatt, in på Wårt Swenska Tungomål, af J. E.* (Stockholm 1741): "At wid Bordet tala om sådana saker, som kunna förorsaka någon eckel eller wämjelse, är gement och plumpt. Man måste derföre intet eller wisa någon Näsduk, som intet är ren, ty det kan ock lätteligen förorsaka wämjelse.", s. 56.

som skall väljas in är fetlagda, rödbrusiga och ostadiga på fötterna, idealtypiska rumlare. Deras ständiga längtan efter ett stärkande rus får dem att vandra till krog efter krog och fylleriet skickar dem i rännstenen utanför när de inte längre klarar av att stå på benen. Flera av dem är synbart berusade vid invigningen till tjänst i Bacchi tempel, vilket märks på deras svajiga beteenden, och rådmannen Hasselgren står med en butelj i handen. Var och en smyckas med en ordensstjärna i vilken ett latinskt valspråk står präntat som tolkar deras rätta sinnelag och trohet till Bacchus.

När vi kommer till ordenslöftena ägnar Bellman de tre riddarna Åvall, Lundbeck och Wolfdauer särskild uppmärksamhet. Skomakare Åvall vittnar om sin aldrig sviktande törst och hur han fysiskt har fjärmat sig från miljöer där han inte fritt har kunnat tillfredsställa sin allt dominerande och för en riddargrad i Bacchi Orden meriterande lystnad: ”Ty jag har supit jemt och – notabene – gått / Liksom på kryckor bort, där jag eij supa fått.”[719]

Lundbeck, den tulltjänsteman som Bellman i Generaltulldirektionens protokoll 1771 antecknade som ”Controlleur och Commendeur af Baki 2 förgylta Swins orden” och som avled året efter denna notering, får ordet i nästa strof.[720] I hans löfte till orden får vi just det förevisande argumentet demonstrerat i all sin pregnans, hur hela kroppen intygar hans värdighet även om han just i detta ögonblick råkar vara så berusad att han inte kan ta sig till tunnan för att läska sig: ”Se mina ögon rätt – hvar ögsten röd och klen / De täfla i sin glantz med morgonrådnans sken. / Se! mina händer nu – här blod och ådror gäsa. / Se! en rubine-dag har fallit på min näsa. Si hur’ min tunga vill ur mund till Bacchi tron – / Men benen villja ej!”[721] Dessa fysiska tecken på långt gången alkoholism blir i Lundbecks replik till stolt burna markörer på att han genom sina gärningar rättvist har förtjänat sin plats i denna ordensdags introducerade flock.[722]

Kyrkoinspektören Wolfdauer, slutligen, talar om hur förbränd han har blivit av sitt liv, ett liv som han känner är på väg att ta slut. Hans dödsmärkthet framgår även av att hans spröda lekamen inte ens förmår bära upp den utmärkelse han har tilldelats vid sitt inträde: ”Så vill jag gjöra ed, så vill jag stjärnan fästa / Vid detta magra bröst, på min förmåga frästa, / Om det så mycket tål, att stiernan hänger där – / Benranglet är förbrändt – jag den i

[719] StU IV, s. 85. Jag påminner här om raden ”Gå baklänges bort där som nykterhet rår” i FE 5, ”Til the trogne Bröder på Terra Nova i Gaffelgränden”, tillkommen mellan mars och maj 1770, Bellman (1990), I, s. 24.
[720] StU IV, kommentardelen, s. 44 ff.
[721] StU IV, s. 86.
[722] Lundbeck visar även upp ett annat kroppsligt relaterat brott mot *decorum* när han ogenerat rapar inför publiken och själv även påpekar detta uppenbara faktum. För dem som har visat sig värdiga att ingå i Bacchi Orden är det inte av vikt att föra sig med galanta manér, eller ens att bry sig om sådana. Rimordet ”rapa” är en komisk poäng som verkar ha fungerat väl med tanke på hur ofta Bellman använder den konstruktionen i Bacchi Orden, se StU IV, s. 22, 105, 123.

munden bär."[723] Men även om hans lekamen är bräcklig så svär denne senige gråhårsman att supa in i döden: "[…] att jag nyckter dör, / Pur lögn, I Riddare!"[724] Han ber att få gravsättas vid sidan av Lundholm, en markering av den hjältestatus som han menar sig ha förtjänat.

När dubbningen 1770 går av stapeln blir inte mycket sagt av recipienderna, eftersom de somnar i samband med Jensens oration. Däremot hamnar ordenshärolden Kempendahl i blickfånget genom den monolog där han skildrar skridningen från en kväljande dagen efter-känsla till en våldsam berusning.[725] De olustiga fysiska symptomen – värk i kroppen, kraftlöshet och illamående – viker undan när promillen stiger, en process som visar sig i Kempendahls rörelsemönster men som i hans fall inledningsvis också innefattar en själslig oro: "Nu är jag galn och full, besatt jag hufvu slänger, / Innom min hufvudskål sig plågoandar tränger: / Ju mera jag min gom vill läska sött och glatt, / Ju mera tänds mitt blod, ju mer blir jag besatt."[726] Han går från att vara den bakfulle kusk som i första scenen sitter på en gnisslande hästkärra till sin långt mer utlevande och praktfulla roll inom orden: "Tag hit den helga rock – rättnu blir jag galanter."[727] Den heliga dräkten ger honom auktoritet jämfört med de illasittande paltor han lägger av efter att rituellt ha tvagat sig inför sitt höga uppdrag som vårdare av den ordensmäsk som skall jäsa till ett brännvin av maximal kraft och smak.

Något senare under samma kapitel träder ordenskanslern Planberg in i handlingen med repliken "Hvad ordning och hvad smak, ju mer jag Templet granskar".[728] Under repliken kan vi ana en stark ironi från Bellmans sida, enkelt skönjbar för hans ursprungliga publik. Även för en åskådare som aldrig tidigare hade varit i kontakt med Bacchi Orden så torde det så här långt in i kapitlet ha hunnit bli uppenbart att det som är kutym inom detta sällskap med avseende på disciplin och polityr stöter sig mot tidens rådande uppfattning. Efter att i enlighet med allmänt accepterad god ton ha komplimenterat de närvarande, lämnat hatt och handskar till Kempendahl samt lagt ifrån sig käpp och peruk märker den konfunderade kanslern plötsligt att han har förlorat sin ena sko.[729] Ännu en gång avslöjar okunskapen sig själv. Denna uppseendeväckande lakun i dräkten visar att Planberg inte alls är en så världsvan kavaljer som hans entré först ger intryck av. Nu bekymrar inte det inträffade honom nämnvärt, utan han gör sig obekymrat redo att möta kapiteldeltagarna som han går och står: "Gu-tår i alt besvär! / Nu är min hiessa bar, min fot nu blottad är / I språng till Bacchi tron."[730] Ordensklockaren Trundman instäm-

[723] StU IV, s. 89.
[724] Ibid.
[725] Kempendahls monolog har kommenterats av Nordstrand, s. 174 ff.
[726] StU IV, s. 111.
[727] Ibid., s. 110.
[728] Ibid., s. 119.
[729] "Register ur dagliga Protocollet.", Walcke (1783).
[730] StU IV, s. 119.

mer av hjärtans lust i kanslerns ord: ”Stor sak i granna kläder! / Bort våld på fot och arm, där man om frihet qväder!”[731]

För klädseln i övrigt under dessa kapitel – och i Bacchi Orden som helhet – får idealet betecknas som uppknäppt, eller rentav lössläppt.[732] Om och om igen uppmanas bröderna i tal och sång att ta av sig skorna, knäppa upp västarna och lossa sina byxor, rekommendationer som de med glädje följer och ibland föregriper i handling. Friheten i de invaldas sinnelag bekräftas av att kroppen inte behöver fjättras av kläder i denna allt förstående grupp. Stundom uppstår behov att låna någon annans kläder, till exempel vid häroldskapitlet 1771 när den avlidne kämnären Glocks röda ämbetsmannakappa hämtas ur gömmorna för att värma den av fyllfrossa darrande Ede eller vid ordensfesten i oktober samma år när den spritt nakne magister Gåse får låna några plagg av Ulla Winblad för att kunna presenteras inför resten av församlingen.[733] De ordensaktiva kvinnorna, som vi kommer att möta i nästa avsnitt, bär i vissa fall dräkter som visar att de har ett speciellt uppdrag i den backanaliska gemenskapen: ”Märck den Prestinnan, hon med myrtenprydda lockar – / hon bär en purpur-dräckt, de andra gröna rockar. / Se hennes svarta hår de hvita axlar kring!”[734] De flesta av prästinnorna bär vita linnen, en samtidigt döljande och avslöjande ensemble som får en av bröderna att beskriva dem som ”Pindi tiänarinnor, / Nakna med flor”.[735] Prästinnorna intygar själva i sång hur de liksom bröderna ger uttryck åt sitt extatiska sinne genom att sätta konventioner för frisyr och klädval åt sidan: ”Låtom våra hår få flägta, / Våra bröst bli obetägta! / Låtom våra hår få flägta / Och dess låckar falla ner!”[736]

Eftersom vi befinner oss i en ordenskontext är det så att vissa persedlar och prydnader har ceremoniella funktioner. Detaljer som visar backantiska sympatier är de anbefallda blomsterkransar som smyckar de utvaldas hjässor

[731] StU IV, s. 119. Jämför med 2 Mosebok 3, där den som anträder helig mark anmanas att ta av sig skorna. Motivet i Bacchi Orden kan ses som en protest mot de utanförståendes konventionella tankar kring klädedräkt, men med tanke på att ceremonierna försiggår i ett tempel även i termer av vördnad för den backanaliska religionens heliga rum.

[732] Hans-Göran Ekman, *Fluidum svalla! Om dynamiken i Bellmans värld* (Hedemora 2008), s. 112 f.

[733] Jensen lovar att låna ut sin kapprock till Gåse men ber också Ulla om följande: ”Och har den Bacchi man, som nog Capitlet tror, / Borttappat sin peruque, såldt böxor hatt och skor, / Så vill Capitlet det, at du skall hjelten låna / Ditt förklä för hans blygd – min Nymph! stå ej förvåna – / Din solhatt med sin krantz – om du vill vara söt – / Så löfva du med den vårt magra Pindi nöt: / Då är han ståtlig klädd.”, StU IV, s. 172.

[734] Ibid., s. 113. Vid parentationen över Meissner Oelheim 4 december 1777 säger Mollberg: ”Än templets port är stängd – där syns blott en Prästinna, / Som med sitt hvita dok och med sin svarta staf / Utmärker dagens fest och Meissner Oelheims graf.”, a a, s. 212.

[735] Ibid., s. 175.

[736] Ibid., s. 114. Bacchi ordens ämbetsmän bär peruker vid sammankomsterna, även om dessa hårklädslar både kan tappas bort och hamna i rännstenen i takt med att berusningsnivån stiger. När peruken kastas är det i Bellmans episteldiktning ett tecken på livsglädje och flykt från den grå vardagen samtidigt som den som behåller peruken på visar ordningssinne och självkontroll, se Ekman (2008), s. 112.

vid mötena samt de löv som fästs i de nykorade riddarnas skärp.[737] Dessutom dyker ordensdräkter i form av kåpor upp vid ett par tillfällen. Dessa ger dock Bellman aldrig några särskilt ingående beskrivningar av, men de förekommer i samband med inval samt som en detalj – ”Mitt samvet intet tål min Herholds-kåpa sudda”, hävdar Kempendahl ståndaktigt när Meisner Oelheim försöker tubba honom att i lönndom provsmaka innehållet i ett av faten som de fraktar till ordenshögtiden 1769 – i funktionärernas utstyrsel.[738] Den sista detaljen, som skymtade i skildringen av ståndrabanten Westerberg, är att de invalda liksom i många andra ordnar bär gradtecken i form av stjärnor. Dessa gradtecken beskrivs i Bacchi Orden ofta som drypande av fukt, en kondensbildning som beror på de dekorerades ständiga supande. [739]

Att skydda sig från världen utanför ordensmurarna

Det andra temat i denna analys rör konsten att förhålla sig till regler och förordningar inom och utom ordenstemplet. En del av den backanaliska kulten bygger på att, liksom i vilket ordenssällskap som helst, stänga ute de otrogna och fientliga som skulle kunna hota enheten i kretsen. Först tar vi oss an de nydubbades löften till Bacchus inför de övriga bröderna vid högtiden 1769. Själva ceremonin, med de knäfallande bröderna framför kanslern som genomför dubbningen, liksom när de bekransade riddarna saluterar Bacchusbilden, kan vi betrakta som allmängods inom ordenskulturen.[740] Avgivandet av ordenslöften och trohetseder var ett fastställt inslag vid gradgivning i riddarordnar och ordenssällskap. Där följde proceduren en enhetlig mall, med obefintliga möjligheter för de inblandade att avvika från de fastlagda mönstren, men i Bacchi Orden tar bröderna själva till orda.[741] Om exempeltanken med dess förknippade lärdomar har varit det viktiga i parentationerna så handlar i stället de utfästelser som publiken denna gång får höra om vikten att vara värdig, ett tema som inte har förekommit tidigare i sviten. Kärnan i ordalydelsen ”Var värdig”, den återkommande fras som kanslern riktar till var och en efter att de har avgivit sina förbindelser, visar sig som vi

[737] StU IV, s. 121, kommentardelen, a a, s. 105.
[738] StU IV, s. 100.
[739] Det verkar som om ordenstecknen går i arv inom Bacchi Orden, vilket vi kan sluta oss till av att Stenberg besjungs med orden ”Lundholm hans stierna på ditt bröst nu bläncker […]”, StU IV, s. 68. I de kungliga riddarordnarna var det dödsboets plikt att efter en riddares död lämna tecknet tillbaka. Serafimerordens statuter av 1748 stipulerar i första kapitlets paragraf 41: ”När Riddare begrafwen är, äske Ordens Skattmästare tå genast Orden med thess tillhörigheter tilbakars.”
[740] Dubbning går till på det sättet i de kungliga riddarordnarna liksom i de tre ordenssällskap jag har gått igenom i kapitel 2. Hälsning med gradbundna tecken förekommer endast i ordenssällskapen.
[741] De som skulle inträda i en orden fick dels avge ett antal löften i form av jakande svar på frågor som ställdes till dem, dels läsa upp en ed som en ämbetsman i orden förestavade för dem. För exempel på hur detta kunde gå till, se paragraferna 15, 17 och 18, kapitel 1 i 1748 års stadga för Serafimerorden, samt förstagradsreceptionen hos Pro Patria, F 8: 2, SSA.

kommer att se bestå i ett ärligt menat liv till Bacchi ära.[742] Bellman förstärker den förvända talekonst som hyllar det värdiga i en backanalisk existens med en för den *decorum*-medvetna publiken uppenbart ovärdig motbild, nämligen de nya riddarnas pockande krav ”Så dubba mig nu då!” snarare än ett tack för den vederfarna nåden. Denna begäran strider mot ordnarnas och ordenssällskapens reglementen eftersom det där var strängeligen förbjudet att begära någon som helst utmärkelse av de styrande.[743]

I Bacchi Ordens-löftenas konstruktion återkommer ett par fasta formuleringar, där den viktigaste är ”Jag låfvar och jag svär”. De fem vid tunnan uppvisar en viss variation vid sina individuella insatser. De svär vid Bacchi härlighet men också på att alltid förbli i Bacchi tjänst, att endast ha krögare som vänner, att ständigt dricka och att aldrig överge Bacchus. Alla förenas de dock i sina försäkranden om ständig onykterhet. Liksom när Janke Jensen vid förra mötet avbröt sig så kännetecknas de talade insatserna vid detta tillfälle av de nydubbades utrop, provokationer och avbrott, inslag som bryter illusionen av ordning och kontroll. I ivern att få prydas med riddartecknen tar de till häpnadsväckande överdrifter: ”Tag mot min längtan då! Vid denna Ordens-stierna, / Den mig får nyckter se, skall krossa få min hierna!”[744] Hos Hasselgren som snavade fram i processionen kan vi bevittna hur berusningen nu har tagit ut sin rätt och får ordflödet att stanna av: ”Jag låfvar och jag svär – hvad skall jag mera svära? Hvad löffte skall jag ge för denna stiernan kära?”[745] När Åvall skall visa sin värdighet i eden så väljer han ord som inte stämmer överens med den respektfullhet som en nyantagen förväntas visa i ett sällskap: ”Enfaldig i min tro till eden är jag färdig, / Och hin regera meij, om icke jag är värdig.”[746] Bellman utvinner en ny parodisk vinkling i och med att så många får en möjlighet att framträda och vittna om sina idoga försök att alltid hedra Bacchus och strunta i de plikter de har blivit anförtrodda. De fem som upptas i Bacchi Orden har en gång varit personer av liknande slag med liknande positioner som de åskådare vilka har samlats i Lissanders salong. När de nu tar till orda från scenen, inte bara åberopande sådana tankemönster som lyssnarna hos Lissander känner från dryckesvisor de själva har sjungit utan dessutom handlande i enlighet med dessa visors överdrivna tematik, så blir budskapet levandegjort på ett sätt som lyssnarna själva inte har möjlighet att genomföra i sina liv.

Att strunta i sådana plikter som uppskattas i världen utanför Bacchustemplet är den andra samlande principen för *decorum*-brott som vi kan extrahera ur ordenslöftena. Värdet av att strunta i världslig karriär, meriter och

[742] Just denna ordalydelse finns med i första kapitlets paragraf 18 i 1748 års stadga för Serafimerorden.
[743] Denna bestämmelse möter förutom i ordensväsendet även i Pro Patrias ordningsregler för andra graden, kapitel 4, paragraf 4 samt kapitel 5, paragraf 4, F 8: 3, SSA.
[744] StU IV, s. 86.
[745] Ibid., s. 87.
[746] Ibid., s. 85.

plikter hänger samman med det första löftet, att på heltid kasta sig ut i Bacchi dyrkan i en krets av likasinnade invigda. För Bacchi Orden gäller det att attrahera rätt sorts människor, till exempel Åvall som kallas ”Gammal Ordens-candidat”, välkänd för sina just i dessa rum önskvärda egenskaper och därför en lämplig person att inkludera i detta slutna sällskap. Flera andra underförstådda hänvisningar till ordensretoriskt allmängods från de nydubbades sida visar för publiken att Bellman har försett dem med den inställning som krävs för att kunna hedra ordens dygder. Wolfdauer säger apropå den ”låt gå”-moral som råder i Bacchi Orden att ”här är jämna vägen”, jämfört med det mödosamma strävandet mot ärans tinnar som annars är det önskvärda i talekonst av *genus demonstrativum*-modell. Motivet kan även ses vid ordensdagen 1770 där Kempendahls och Meisner Oelheims skakiga färd med ordensprovianten bär utför en smal och sluttande väg tills de båda kan andas ut i den allt tillåtande backanaliska lustgården. Stenberg konstaterar vid sitt knäfallande i samband med dubbningen, som i ordnar och ordenssällskap involverar löften som intygar trohet till ordens höga, rena och nyttiga dygder, att han lovar och svär ”at nögd mitt hufvud böija, / O Bacchus, till din tapp och till ditt sköte, Fröija!”[747]

Förnekandet av vardagens plikter och den nyttomentalitet som präglade den ekonomiska och politiska diskussionen under 1760- och 1770-talen är tydliga i flera av löftena. Åvall lovar att sitta på krogen i stället för att slita ont i verkstaden. Stenberg berättar beredvilligt om hur han ständigt har slarvat i sin tjänst som jägmästare men däremot skött sina dryckesrelaterade åtaganden utan anmärkning. ”Den mig från krogen drar, jag den förklarar krig”, lyder slutraden i en klimaktisk stapling av anaforer som borgar för hans aldrig sviktande lojalitet till Bacchus.

Idealet av backanaliskt nit har som sin strängaste konsekvens nödvändigheten för bröderna att supa tills de dör. Där finns en koppling till de båda föregående parentationerna. I själva dödsögonblicket skall andedräkten dofta alkohol. Hasselgren använder i sitt löfte bilden av huvudet som faller åt sidan när döden slår till: ”Jag låfvar, på hvad rum min andedrägt sig slutar, / Och just uti den stund, då jag mitt hufvud lutar, / At ur mitt svalg skall gå en ånga till ditt pris / Af porssöhl, bränvin, mjöd, Finsk lura, Portugis.”[748] Uppräkningen av alla de olika sorters rusdrycker som kommer att kunna förnimmas i hans sista utandning tydliggör det omåttliga drickandet, att de hjältar som vårdar sin backanaliska plikt tar vara på alla möjligheter till berus-

[747] StU IV, s. 87. För en typisk dubbningssituation, se ceremonielet för Pro Patrias första grad, F 8: 2, SSA.

[748] StU IV, s. 87. Den anda som Hasselgren lovar skall gå ur honom i dödsögonblicket har, tillsammans med kroppsspråket, stora likheter med korsfästningsscenen i Johannesevangeliet 18: 28 när det sista andetaget går ur Kristus. Tolkningen kan tyckas blasfemisk, men Bellman utnyttjar som vi har sett gärna samma motivkretsar i sin backanaliska diktning. Ordens egna förebilder är också en möjlig klangbotten. Vid Boursells gravplats är som bekant spritångorna fortfarande förnimbara tre år efter denne stordrinkares hädanfärd.

ning utan att göra några distinktioner mellan vad de häller i sig så länge den önskade effekten infinner sig.

Kamratskapet i Bacchi Orden bygger inte uteslutande på förnekelse av det välordnade samhällets värderingar. De agerande hyllar även glädjen i det utlevande kamratskap som kan frodas när portarna mot den oförstående yttervärlden har slutits: ”Vij Bacchus dyrka sku i fulla fiorton dar / Med kärlek, sång och vin och allt hvad hiertan drar. / Välkomna, gode män, kom innom våra murar!”[749] I Bacchi Orden härskar ett ”här och nu”-ideal. Det är bara under den avsatta stunden i ordenslokalen tillsammans med de utvalda som ordens intentioner kan blomma ut. I en gemensam sång bekänner sig alla till en förenande längtan att få träda in i den backanaliska gemenskapen och slippa vardagens pina för att få hänge sig åt ett sant jämlikt sällskapande, drivet av alkoholens kraft: ”Lustigt vid Bacchi saffter / Siungom utaf alla kraffter! / Lustigt är vid Bacchi saffter / Taga sin vän i famn. / Lustigt i Bacchi rike, / Kung och tiggarn min gelike!”[750] Mot inledningskörens bjudande maning ”Varen glada, Bacchi män!” kan vi ställa det Jensen säger i sitt avslutande tal om de småsinta nyktra som inte bara står för en livsfientlig och glädjelös asketism utan dessutom signalerar denna inställning genom sitt yttre: ”De sucka i besvär, de tårcka ögat jemt […]”[751]

Utestängandet av de otrogna och åsidosättandet av plikter kommer också fram i Kempendahls kommentarer vid ordensdagen 1770. Det förstnämnda temat speglas vid detta tillfälle av en av de mest påtagliga reminiscenserna från ordenssällskap i Bellmans ordenscykel, nämligen ordenshemligheter och behärskning av de överenskomna tecken som visar att en person har rätt att släppas in i lokalen. När Kempendahl och Meisner Oelheim väl har nått fram till ordenstemplet så måste de ta sig an utmaningen att få den bistre Trundman att släppa dem innanför porten: ”Hvem är på porten slår? / Jag släpper ingen in.”[752] De båda visar sin behörighet genom att inför ordensklockaren utföra de hemliga tecken som bekräftar att de är invigda enligt alla konstens regler och inte illasinnade spioner som försöker ta sig in i templet för att försöka utröna Bacchi Ordens hemligheter: ”Ta mig i hand – god dag, god dag i Bacchi stad!”[753] Detta sätt att välkomna människor av rätt sort och öppna dörrarna för den som känner koderna är typiskt för de ordenssällskap vi behandlade i kapitel 2 men låter sig inte överföras till det hemlighetslösa ordensväsendet.

Att genom ceremoniella medel sondera de invaldas karaktär och hur väl de har förstått de lärdomar som har kommit dem till del är ett annat standardmönster ur ordenskulturens fatabur som detta kapitel bjuder på. De symboliska dramatiseringar som mötte i ordenssällskapens hägn byggde på

[749] StU IV, s. 80.
[750] Ibid., s. 82.
[751] Ibid., s. 66, 89.
[752] Ibid., s. 106.
[753] Ibid., s. 108.

iscensatta situationer där initianden skulle besegra fiender eller övervinna utmaningar. För den som klarade av att hantera prövningarna enligt de styrandes önskemål och därmed visade sig värdig det förtroende han hade fått av sällskapet så väntade en belöning i form av avancemang till en högre grad. Den första scenen 4 december 1770 visar likheter med sådan ordensretorik. Under sin färd till ordens helgedom ansätts Kempendahl och Meisner Oelheim av stark lust att öppna ett av faten för att få ett smakprov, men plikten mot dem som väntar i templet avhåller kuskarna från att ge efter för frestelserna: ”Dock dina håfvor, / De varma gåfvor, / Vij än eij röra – strängt förbud! / Men när vij hinna fram, / Hvad safter och roligt glam.”[754] Att ingen får börja dricka innan alla är på plats i ordensrummet är en av reglerna i Bacchi Orden. Kempendahl tycker sig plötsligt ha kört vilse och hamnat i en fasans mörka skog där han inte tycker sig se annat än förödelse och död. Skräcklandskapet skulle kunna tolkas som just en ceremoniell prövning, ett slags hotande deliriska fasor som han, efter enligt egen utsago tre dygns konstant supande, klarar sig ifrån tack vare att han och Meisner Oelheim inte viker från den inslagna vägen utan beslutsamt fortsätter utför den sluttande branten.[755] När de har bestått provet genom att visa sig ståndaktiga så öppnar sig nämligen ett grönskande slättlandskap befolkat av idel levnadsglada backanter och en lugnande brännvinsdoft sveper över omgivningen: ”Slå handen för ditt bröst, giut olja på din kaka! / Hvart ögnakast en sol ditt öga ger tillbaka. / Här ser du annan rymd af kärlek, lius och lif / Och klara röster hör bland glada tidsfördrif.”[756] I ett sådant grannskap ter det sig naturligt att hylla de dygder som är de förnämsta inom Bacchi Orden: ”Nå kring så

[754] StU IV, s. 101.

[755] Vad gäller alkoholens välsignade förmåga att häva bakrus, se *Finkels parentationsakt*, där Finkel ber i förtvivlan: ”Jag får knappt målet fram; / Hit med en sup; jag ger hvad ni begär: / Ack! skynda er! Min anda tryter; / Jag darrar som ett löf; mitt venstra öga flyter; / Jag utan sansning är.”, Hallman, SS 1, s. 121. Hotet från den behövande att spöka efter sin död om man inte får brännvin av krögarmadamen kan vi ta del av i FE 24, Bellman, I (1990), s. 77. Breitholtz tolkar passagen i analogi med det mytologiska och antikiserande perspektiv som han anlägger på ordensdiktningen, och i synnerhet *Bacchi Tempel*, nämligen att Kempendahl och Meisner Oelheim passerar en svinstia där slakt pågår inför aftonens högtidlighet, s. 16 ff. De båda blir alltså vittnen till ett djuroffer till Bacchi ära. Den kritik som har framförts mot Breitholtz – se till exempel Lönnroth (1973), s. 411, 415 ff., 423, och Fehrman (1995a), s. 113 – är att han fördjupar vår förståelse av hur Bellman kombinerar olika genrer och mytologiska motivkretsar i *Bacchi Tempel*, men att hans tolkning inte tar tillräcklig hänsyn till ordensdiktningen som en etablerad enhet med egna temata och strukturer. Min egen åsikt är att Bellman i sitt val av förlagor främst bör ha tagit hänsyn till vad publiken kunde tänkas uppfatta i samband med framförandena av ordenskapitlen, givet deras egna kunskaper om ordnar och ordenssällskap jämte vad de kände till om Bellmans ordensfiktion. Därför tror jag det är mindre troligt att lyssnarna förväntades tolka skräckscenen som en backanalisk offerceremoni, ett antikberoende tema som med undantag för det backantiska arvet inte är särskilt uttalat i kapitlen i övrigt. Bacchus, Venus och ordenssyskonen har sin hemvist i den sena frihetstidens Stockholm snarare än i en antikt präglad omgivning. Mitt förslag knyter an till företeelser inom den ordenskultur som utgjorde den viktigaste förutsättningen för Bellmans parodiska ordensmöten.

[756] StU IV, s. 104.

vackra fält bör vinets qväden sjungas: / Det lättar våra lif, ju mera vij betungas, / Ger manlighet och färg, ger karlavulen röst, / Mer hälsa i vårt blod och mindre sårat bröst."[757]

I diskussionen av det kroppsliga som retorisk tematik berörde vi Kempendahls monolog och hans stigande berusning vid mäskkaret. I hans gång från illamående ömklighet till ett närmast religiöst extatiskt tillstånd illustreras hur brännvinet lättar hjärtat och befriar från vardagens bekymmer.[758] Dessutom får han i sin insats ge röst åt Bacchi Ordens trotsiga avståndstagande från sådana tråkiga plikter och tvingande konventioner som härskar i det civila samhället. I sin passionerat övermodiga deklamation förklarar han sig totalt orädd för sådana straff för försumlighet som hotar honom och hans gelikar så snart de rör sig utanför det trygga ordensrummet: "Förkläd dig Afvund, fritt i en upsyningsman, / Stryk land och riken kring, gråt, svär i dina griller – / jag skrattar åt din pihl, åt böter och sigiller. / Accis, balance, credit – märck, sådant här eij rår: / Här alt för inte ges, fast aldrig nog man får [...]"[759] Den osläckbara törsten som följer – och förföljer – det backanaliska levernets förkämpar får följder för hur de förhåller sig till det utanförstående samhällets mått på framgång. Det som uppskattas och eftersträvas i den profana världen har inget nämnvärt värde för Bacchi tropp: "Om verlden guld och vin åt mig på vigtskål vägde / Och sade: Kempendahl, det bästa åt dig välg! – / Så blef mig lika dyr en gullklimp och boutelje …"[760]

Inne i Bacchi tempel så blir verkligheten till något annat under den tid som ordenskapitlen varar. De ordningssamma ordnarnas hemlighetsfulla gemenskap som mur mot yttervärlden har sin motsvarighet i Bacchi Orden. Det som skiljer sig åt är de alldeles motsatta dygder som respektive krets i sin interna retorik argumenterar för att medlemmarna bör ägna sitt nit – redlighet och måttfullhet till det allmännas bästa med ett gott eftermäle som postum belöning i det ena fallet, fylla och vällust bland meningsfränder utan en tanke på morgondagen i det andra.[761] I Bellmans ordensfiktion är hierarkierna upplösta, en utjämning som Bacchi safter ombesörjer inför åskådarnas ögon i stället för att bara stanna vid en läpparnas bekännelse: "Lätt all ting delas jämt på denna Ordens-timma, / Lätt våra läppar få en lika smak förnimma, / Lätt oss vij två bli ett i lika öfverdåd!"[762] Det uttryckliga och självvalda fjärmandet från världen utanför ordenstemplet gör det möjligt för de utvalda att finna glädjen i gemenskapen med andra av samma sort. Innanför ordensporten har det andefattiga och självtillräckliga moraliserandet ing-

[757] StU IV, s. 105.
[758] Den stigande berusningen finner vi även i dryckesvisan nr. 10, "Ode öfver buteljen", StU XIV, s. 18 ff.
[759] StU IV, s. 111.
[760] Ibid.
[761] FE 5, "Käre bröder, så låtom oss supa i frid, / I denna här verldenes oro och strid" och i andra strofen "Slå i stopneom Bröder, slå locket ihop, / Fly allan förargelse, töm Edra Stop". Bellman, I (1990), s. 23.
[762] StU IV, s. 107.

en plats: ”Oss ingen varnar / At fly ditt Tempel och person.”[763] Samtidigt äger Bellmans fiktiva sällskap sina egna positiva värden som består i att värna den oförtäckta vänskap och glädje som bara kan utövas i denna speciella inramning. Dock finns ett backanaliskt dygdesystem som i sitt hyllande av ögonblicket, ruset och förnekandet av samhälleliga förpliktelser framstår som inverterat gentemot det som gäller i den traditionella ordensretoriken.

Avslutande diskussion

Temat för denna analys har varit Bacchi Ordens avståndstagande från konventionella skick och bruk i ordenssammanhang. Jensens många fall liksom de nya riddarnas och de etablerade ämbetsinnehavarnas utseenden visar bortom allt tvivel att de är en skara som näppeligen bryr sig om vad världen utanför ordenstemplets murar anser vara passande. Den självkontroll som är en nödvändighet i salonger och ordensrum intresserar de sig över huvud taget inte för. Dessutom kan vi se en utveckling av den backanaliska dygdeläran. I parentationerna så har det handlat om att låta sig inspireras till fortsatt dricka ande i Boursells och Lundholms efterföljd. Vid ordensdagen 1769 märker vi mer av ett aktivt avståndstagande från plikt och nytta, och från samhället utanför ordenstemplet. De fem riddarna vittnar med sina uttalanden om hur de har givit sina karriärer på båten för att i stället dricka sig till legendstatus. De blir till levande exempel för lyssnarna. Vid högtiden året efter får härolden Kempendahl intyga nödvändigheten av att strunta i de rättsliga påföljder som kan hota en aktiv Bacchi riddersman. Av samspelet mellan solosångare och kör vid båda tillfällena tycks det också som om Bellman har sett den dramatiska potentialen i att involvera flera agerande i uppsättningen av ordenskapitlen.

För dem som har beretts plats i Bacchi Orden går det utmärkt att visa likhet på andra sätt än genom ceremoniell precision. Ceremonierna finns dels där för att så skall det vara i ett ordenssällskap, alltså för att ge fiktionen ett dramatiskt betingat ramverk att verka inom och för karaktärerna att reagera på där vissa av de agerande är uppfyllda av ceremoniernas betydelse och andra ger ceremonielet tusan, dels för att den dramatiskt-parodiska uppbyggnaden som Bellman har skapat kräver en strukturell princip som kan erbjuda grund för parodiska effekter, alltså ett bekant mönster som erbjuder igenkänning för publiken och hjälper dem att se förbindelserna mellan förebild och efterlikning. Men i sig är ceremonierna inte särskilt intressanta och Bellman ger heller aldrig en ingående presentation av vilka Bacchi Ordens stadfästa ordningsregler är, även om vissa brottstycken av dess statuter skymtar förbi i de repliker som ordens andtrutna ämbetsmän hinner få fram

[763] StU IV, s. 102.

medan de desperat försöker ställa saker och ting till rätta.[764] Vi kan konstatera att de *decorum*-brott som Bellman låter sina personager utöva tjänar till att utmana de högtidliga associationer som är förknippade med genren och situationen. Bacchi Ordens sammankomster vilar på ett ceremoniel som endast verkar existera som spridda fragment och som kan överges närhelst ledamöterna så finner för gott.

Vissa förändringar i den dramatiska uppbyggnaden av dessa båda kapitel jämfört med de föregående parentationerna föranleder spekulationer om publikens möjligheter att medverka. Bacchi Ordens universum börjar nu också anta så fast karaktär att Bellman kan anspela på interna förhållanden. När von Bercko är lite för högljudd och faller av stolen får han ”Stig op ur rensten, Herr Commendeur!” sjunget till sig, vilket är en blinkning till ordens invalskriterier där anspelningen rör den traditionella viloplatsen för Bacchi riddare.[765]

Planbergs replik ”För all ting helt secrette vi gå ur choret neder” är en markering av att det första dubbningskapitlet är på väg att avslutas.[766] Ordenshemligheten för ”Bacchi tappra män” blir det som kröner högtiden, och som markerar skillnad mellan lyssnarna och aktörerna på scenen. När Planberg kommenderar ”slå templets port igen!” så har det uppenbart tycke av ridåfall och final.[767] Här börjar vi, menar jag, kunna förstå den retoriska utmaning som för Bellman består i att förena alla i den slutna lokalen, såväl de figurer som agerar som de vilka tar del av skådespelet. Uppstår någon gång ett ögonblick under kapitlet när samtliga närvarande kan sägas vara Bacchi Orden hemma hos Lissander? En sådan öppning erbjuder till exempel Meisner Oelheims ord ”Siung Bacchi hieltars låf, som till hans Tempel tåga!”, en mening som kan tolkas som syftande både på de aktiva i templet som på dem som har bjudits in till den lissanderska salongen 4 december 1770 för att avnjuta Bellmans senaste tillskott till sitt backanaliska universum.[768] Av anvisningen ”Chor.” före slutkören som sjungs vid denna andra ceremoni förefaller det som om alla som kan och vill skall förenas i hyllandet av Bacchi Ordens dygder. Bellman markerar att vi har nått denna föreställnings finalakt med en slutrad som förenar hälsningen och skålen: ”Slut Templets port! Farväl, gu-natt, gu-tår!”[769]

[764] Vid Lundholms sorgehögtid bryter panik ut bland de oförberedda och påstrukna officianterna inför kapitlets öppnande. Det är för all del inte alltid så bråttom med göromålen. Trundman lyckas vid kapitlet 20 april 1771 kombinera sin backanaliska ordensplikt med flegmatiska överväganden rörande sina övriga arbetsuppgifter: ”Slå i och sup mig til – här står jag och funderar, / Om mig blir anbefalt at tända ljusen opp / Och göra gången ren.”, StU IV, s. 133.
[765] Ibid., s. 84.
[766] Ibid., s. 90.
[767] Ibid.
[768] Ibid., s. 102.
[769] Ibid., s. 125.

I en sådan implicit breddning av scenreplikerna ligger också potential för att spekulera om vad ett reellt sällskap som Par Bricole kunde hämta ur Bacchi Ordens retoriska arsenal och bygga vidare på. Om Bellman var intresserad av att etablera samhörighet mellan scen och salong skulle ett adekvat grepp i sann ordensanda vara att låta alla i lokalen, agerande som åskådare, bekräfta sin tillhörighet till Bacchi Ordens värderingar genom sång och skålande vid lämpliga tillfällen. Det förutsätter också att den närvarande publiken kunde tänka sig att i alla fall teoretiskt acceptera dessa värderingar. Denna illusion – ”vi tillhör alla Bacchi Orden här och nu” – kunde bli verklighet när Par Bricole sedan tog över Bellmans backanaliska universum, men med den fiktiva scenen bortplockad eftersom bricollisterna på regelmässigt ordensmanér själva skapade och utförde sina ceremonier.[770]

För att redan här antyda ett av de motiv som den första generationen bricollister tog upp, ett motiv märkbart influerat av Bacchi Ordens lära, så rör det vikten av att bland utvalda vänner njuta av den tillfälliga respiten från vardagens tråk och tvång tills det är dags att träda i tjänst igen. [771] Denna tanke färgades vid de ursprungliga uppsättningarna av den sena frihetstidens oro. Eftersom alla kan drabbas av olycka gäller det att fånga dagen och njuta av dryck och vänskap: ”Drick! Du i morgon kanske mer ej rår.”[772] Den lärdomen kom att prägla sällskapstonen och ceremonierna i Par Bricole, även om den publiken socialt sett representerar en mer stadgad och etablerad grupp människor än de yngre ämbetsmän i början av sina karriärer som nästan tio år tidigare hade samlats hos Anders Lissander.[773]

[770] Det gäller inte bara Par Bricole. Johan Stenström har i *Bellman levde på 1800-talet* (Stockholm 2009) kunnat visa hur Bellmans ordensparodi kom att utgöra det uttalade mönstret för en mängd manliga sällskap från slutet av slutet av 1770-talet och mer än 100 år framåt, s. 29–69.

[771] ”I morgon hvar en i sitt kall / Till allmänt bästa sig ikläder. / Väl använd tid vårt samvet gläder. / Gån Bröder!! Nu är festen all.”, StU X, s. 77.

[772] StU IV, s. 202.

[773] För en förteckning över Par Bricoles tidiga medlemskader, se [August Kinberg], *Par Bricoles gustavianska period: Personalhistoriska anteckningar till den äldsta matrikeln* (Stockholm 1903). Gunnar Hillbom har klassificerat Par Bricoles medlemmar som till stor del rekryterade ”ur borgarståndets högre skikt och ur ämbetsmannaadeln”, kommentardelen till StU XVII, s. 32.

”Prästinnorna gå fram i bacchanalisk rang” – kvinnorna i Bacchi Orden

De två ordenskapitel från 1771 som följer på de hittills genomförda sammankomsterna bryter delvis med de mönster som Bellman har etablerat, med parentationer och dubbningar som evidenta signaler för ordensaktivitet. De ceremoniella inslag som hittills har skötts av Jensen tonas ned för att i än högre grad än tidigare lämna plats åt diskussioner och förberedelser av dagens högtidsfirande i en pastoral omgivning. Sådana lustgårdsliknande miljöer som har antytts vid ett par av de föregående föreställningarna – i synnerhet Jensens paradisvision i slutscenen vid Lundholms begravning, där ”Bacchi Prästinnor stå liksom lam”, och de lyckliga nejder som öppnar sig för Meisner Oelheim och Kempendahl efter att de har genomkorsat ett förhärjat skräcklandskap – kommer framför allt vid ordensfestligheten 4 oktober att utgöra den huvudsakliga spelplatsen för intrigerna.[774] Blandningen av herdeidyll och sånginslag visar på influenser från periodens sångspel.[775]

Båda kapitlen från 1771 ägnar avsevärt utrymme åt att etablera en bild av templet som en fristad, tryggad från strebermentalitet och de avhållsamhetens fasor som pinar syskonen innan festligheterna börjar. Bacchi Tempel är placerat i en paradisisk idyll där omvärldens regler och hierarkier är satta ur spel: ”Ingens purpur oss förtryter / Ingens guld ger oss omak / Bacchi träl med Kung ej byter / Samma himmel är hans tak.”[776] Dessa uttryck har tycke av tidens förnöjsamhetstänkande, alltså att var och en skall vara nöjd med sin lott samtidigt som var och en skall sträva efter maximal utdelning inom den sfär där man befinner sig.[777] Sålunda kan Janke Jensen i ett samtal med Trundman tala om hur ordensklockaren kan vara lika lycklig i sin fattigdom som den förmögnaste krösus samtidigt som han prisar det generösa överflöd av vin och väna vestaler som möter innanför templets murar.[778]

Till intrycket av lustgård bidrar det kvinnliga inslag som Bellman nu låter inträda i ordensgemenskapen. Att ordenskulturen som regel engagerade män

[774] StU IV, s. 60.
[775] Lönnroth (1967), s. 129. Ordensfesten 4 oktober 1771 är ett särskilt tydligt exempel på hur Bellman bygger sin intrig genom att utnyttja dramatiska klichéer ur sångspelstraditionen. Till sådana stående inslag hör rollfigurer som åtrår varandra utan att känslorna är besvarade liksom att karaktärerna står och smygtittar på varandra och i inre monologer kommenterar hur de tänker och skulle vilja handla.
[776] StU IV, s. 153. En noterbar faktor i Bellmans fiktion är mängden symboler som skall förmedla föreställningen om det paradisiska. Liksom i dryckesvisan fungerar det bibliska som utgångspunkt. När Kempendahl skildrar sina förväntningar inför det nära förestående ordensmötet rymmer hans replik en tydlig allusion till Edens lustgård: ”Kom Qvickhet, Ungdomseld, kom Skröplighet, Elände, / Till all den rolighet den första verlden kände, / Till likhet i all ting, till lika lustigt larm / I nakenhet och frögd, med fikonlöf och harm!”, a a, s. 102. Se även Nordstrand, s. 171 f.
[777] För en redogörelse för förnöjsamhet som tankemönster under svenskt 1700-tal, se Nilsson, s. 265–283. Se även Delblancs resonemang om ”ärans demokratisering”, s. 114 ff.
[778] StU IV, s. 133.

vet vi sedan tidigare.[779] Bacchi Orden visar sig dock vara ett okonventionellt sällskap även i detta stycke. I Bacchi tempel dväljs ett antal kvinnliga medverkande, omväxlande kallade systrar, nymfer och ordensprästinnor, som deltar i de backanaliska fröjderna i templet. Av deras namn – ”Mor på Gröna Lund” och ”Ormens pigor”, till exempel – förstår vi att flera av dem, om än inte alla, har hemortsrätt i en krogmiljö.[780] Kvinnorna bidrar i särskilt stor utsträckning till att förläna ordens olika upptåg en sakral prägel. Ett sådant andligt uppdrag är för all del inte deras privilegium allena. Den första ordensvisan låter meddela att ordenspredikanten Pratenius, en prelat som därefter inte hörs av vid ordens möten, höll riddarpredikan när de båda bryggarna Meisner Oelheim och Nybom svors in som riddare. Ordensklockaren Trundman, däremot, Bacchi Ordens egen Sankte Pers-gestalt försedd med templets nycklar samt anförtrodd uppdraget att välsigna ordens egenframställda brännvin på det att det må hålla önsklig styrka och smak, är en ständigt närvarande officiant.[781] Ändå är den andliga karaktären en definierande egenskap i hur de kvinnliga deltagarna agerar, presenterar sig själva och hur de uppfattas av bröderna.

Prästinnorna är därtill vällustens representanter framför andra som får de mer lättrörda av bröderna att tveka i valet mellan flaskans och den fysiska kärlekens fröjder, en tvekan som får konsekvenser för hur de sköter sina anbefallda plikter i Bacchi Orden: ”Säg hvems dyrkan gäller mer, / Bacchus som dig glaset ger, / Eller Fröjas fräcka lekar, / När hon dig din svalka nekar / Af den saften du här ser?”[782] De kvinnliga kapiteldeltagarna omnämns även som ”nymfer”, ett tillnamn som i Bellmans backanaliska fiktion ibland ger dem karaktär av prostituerade, ibland snarare används i betydelsen ”unga kvinnor”.[783] När publiken förväntas tolka termen som syftande på prostitution så framgår det tydligt av de medverkandes ord och handlingar. Ulla Winblad beklagar exempelvis vid den sista ordenssammankomsten 1777 det

[779] Se även Öhrberg (2010), s. 57–69 samt Önnerfors (2005), s. 137.

[780] Nordstrand har i sin diskussion av Bacchi Orden visat på hur krogen där representeras som ett paradis och hur Bellman i texterna placerar templet längre och längre från de fientliga omgivningarna, s. 154 ff.

[781] Trundmans heliga plikt att ordna gott brännvin är honom förelagd av övriga ledamöter: ”Capitlet mig befalt at glödga hvarje droppa”, StU IV, s. 108. I sin beskrivning av brygdens kvalitet knyter han an till det eldiga som sedan länge etablerat kännemärke på den dryck som är den backanaliska församlingens samtidiga välsignelse och förbannelse: ”De ska ock bränna sig på denna afgrunds-såppa.” När Trundman, efter att ha städslat Kempendahl som villig assistent, anser verket nära fullbordan helgar han jäskarets innehåll som förberedelse till en förvänd nattvard: ”Fall ner på dina knän, kyss mäskeroret, hicka, / Kyss skopan och min hand! Välsigna detta dricka, / Gör det till bränvins-vört! Stig opp, o Kempendahl! / Fall neder, Kempendahl!”, a a, s. 112. Agrells insats som biktfader åt den sorgsne Kempendahl vid parentationen över Lundholm är snarare av *ad hoc*-karaktär än ett honom anförtrott ämbete.

[782] Ibid., s. 132.

[783] Cajsa Stina kallas både ”prästinna” och ”nymph” vid häroldskapitlet 1771 liksom Ulla Winblad vid ordensfesten samma år, ibid., s. 131, 166 f. I epistlarna använder Bellman termen i en bredare bemärkelse än som enbart syftande på prostitution, *Ordbok till Fredmans epistlar*, s. 157 f.

hotande öde i form av ett besök av stadens uppsyningsmän med resulterande transport till spinnhuset som kan drabba henne för hennes ”fromma nit i Fröjas tjenst och kall”.[784]

Systrarna i Bacchi Orden och deras delaktighet i ordenskapitlens ceremoniella retorik har inte ägnats någon djupare behandling inom Bellmansforskningen.[785] Därför har jag valt att vidga den tidsmässiga ramen något för denna analys. Inledningsvis följer en kort presentation av deras första stora framträdande, vilket sker i samband med ordensdagen 1770. Därefter tar vi oss an deras insatser i de båda kapitlen från 1771, detta avsnitts tyngdpunkt. Genomgående studeras deras ceremoniella roller och hur de agerar retoriskt inom dessa roller.

Även om deras utrymme är begränsat med avseende på antal rader i texterna så innebär kvinnorollerna en variation i fiktionen som hittills nästan uteslutande har varit brödernas domän. Ett antal frågor kan hjälpa oss att undersöka om dessa roller har en särart eller om de i stort ansluter till de retoriska mönster som har etablerats. Att Ulla Winblad och hennes medsystrar har fått det sakrala och det vällustiga sig anförtrott är en utgångspunkt för diskussionen. Men hur kommer dessa båda funktioner fram vid deras framträdanden? Kan prästinnorna sägas ha en aktiv roll när de medverkar eller är de enkla staffagefigurer som får fungera som stumma betraktare av de inarbetade ordensupptågen eller som passiva föremål för brödernas kommentarer och erotiska svältföddhet? Väl värt att betänka är om de skiljer sig från sina manliga kontrahenter, ordensbröderna som vi har fått en ingående kännedom om under de genomförda mötena. En möjlig komparativ aspekt är upptagenheten med det kroppsliga. Skildringarna av Janke Jensen, Lundholm och övriga riddare och kommendörer har excellerat i detaljrika utläggningar av deras fysiska egenheter och säregna rörelsemönster. Blir kvinnorna föremål för en dylik kroppslig parodi? En annan tänkbar parallell har att göra med

[784] StU IV, s. 213.

[785] Den viktigaste föregångaren är Breitholtz som i sin *Samlaren*-uppsats ägnar avsevärt utrymme åt särskilt kvinnorollerna i *Bacchi Tempel* men även i de ordenskapitel som utgör huvudintresset för denna avhandling. Jag kommer att återknyta till de delar av Breitholtz studie som är relevanta för detta avsnitt. Henrik Gustafssons uppsats ”’Venus jag följer, med Backus jag flyr’ – kring en ideologisk konflikt i Bellmans bacchanaliska diktning”, *Edda* 4 (2001), s. 374–384, lyfter fram kvinnorollen i de bellmanska dryckesvisor som föregår ordensdiktningen. Gustafsson menar att dryckesvisorna erbjuder ett val mellan två utopier i sitt avståndstagande från det etablerade samhället. Den ena möjligheten är det backanaliska idealet, som kräver ett villkorslöst och i längden destruktivt rus av sina utövare. Den andra möjligheten är det pastorala idealet, där de inblandade drar sig undan omvärldens krav för att njuta en kontemplativ tillvaro bland nära och kära. Hos Bellman representeras denna pastorala enklav framför allt av motivsfären ”kvinnan och kärleken”. I dryckesvisorna skapas en spänning mellan Bacchus och Venus. Konflikten som uppstår i valet mellan dessa båda ideal, hävdar Gustafsson, hanterar Bellman genom att i sina visor reducera pastoralens roll och dess kvinnliga företrädares betydelse till förmån för den backanaliska ideologin. I ordenskapitlen har vi sett hur det backanaliska och pastorala – brödernas och systrarnas alkoholflödande ceremonier till vingudens ära i ett ordenstempel som tycks befinna sig på en avskild plats och där portarna håller fientliga krafter utanför – blandas med varandra.

det sceniska utrymme som respektive grupp bereds i tablåerna. Några av bröderna i Bacchi Orden har tydlig stjärnstatus, men många av de andra mansnamn som förekommer i texterna skymtar bara fram som statister i processioner. Framstår kvinnorna i Bacchi Orden som individer eller som ett kollektiv?

Liksom i tidigare analyser är *decorum*-brott en övergripande frågeställning. Sedan tidigare vet vi att Bellman låter vissa överträdelser av det passande verka inom ramen för ordensfiktionen medan andra riktar sig till åskådarna hos Lissander. Om, och i så fall hur, Bellman låter de kvinnliga deltagarnas speciella uppdrag driva fram *decorum*-brott av egen karaktär blir denna analys uppgift att avtäcka.

Ordensdagen 1770

I samband med ordensdagen 1770 gör Ulla Winblad och Bacchi Prästinnor en första inbrytning på bred front, annonserade av härolden Kempendahls häpna utrop ”Uff himmel, si hvad qvinnor”. Inte den mest välsnidade formuleringen direkt, men så faller häroldens ord när han, ordentligt medtagen efter sina mödor med att hjälpa Trundman att röra runt i jäskaret i ordens finkelstinkande brygghus, på väg att samla de kringspridda kapiteldeltagarna till intåg får syn på Ulla Winblad och hennes följe av kvinnliga backanter som under dans, sång och spel träder in i handlingen. Kempendahl ger en hänryckt beskrivning av denna procession: ”Hvad maijestätlig syn af raglande Prestinnor, / Hvad klang af zittrors spel, hvad klar och liuflig ton, / Hvad skönhet och behag […]”[786] Endast med uppbådande av all sin självdisciplin lyckas han slita sig från de sköna prästinnornas närhet för att fullgöra sin plikt som härold och kalla kapiteldeltagarna till ordensdagens högtidliga öppnande. Mötet mellan den beskänkte härolden och prästinnorna illustrerar i ett nötskal kampen mellan Bacchus och Venus och vilka konflikter som denna kamp för med sig.[787]

Redan här kan vi märka att systrarna i Bacchi Orden verkar förknippas med det sköna och behagfulla som egenskap. Det är inte bara bröderna som i sina reaktioner på kvinnornas närvaro ständigt beskriver dem som tilldragande, välsjungande och dansande.[788] Själva berömmer de sig också av sin ljuva sångkonst och den täckhet som råder inom deras slutna lag. En sådan öppet deklarerad självkänsla förbinder dem med liknande självsäkra uttalanden från flera av bröderna, men till skillnad från brödernas skrävlande över egna kunskaper och förmågor kan de svara upp mot det de hävdar. Prästin-

[786] StU IV, s. 113.
[787] Flera repliker vid samma tillfälle förstärker motivet ”dryckenskapens och lustens envig”. Trundman får en avbasning av ordenskanslern för att han är mer intresserad av Ulla Winblad än av glaset på bordet framför honom, ett uppseendeväckande *decorum*-brott inom en orden som är ägnad dryckenskapen, ibid., s. 120.
[788] Ibid., s. 104, 143, 162, 166 f, 176 f.

nornas uppenbara behärskning av de musikaliska konster och ceremonier de har fått sig anförtrodda skiljer sig märkbart från exempelvis Jensens oviga och insiktslösa krumbukter och chansningar inför kapiteldeltagarna.

Bacchi prästinnor har förekommit en gång tidigare i sviten. De var med och sjöng i inledningsscenen vid Lundholms parentation samt förekom i slutkören vid samma tillfälle men får i och med detta möte och fortsättningsvis under föreställningarna ett större utrymme, med såväl sånginsatser som repliker. Från Lundholms sorgehögtid har Bellman låtit de myrtenkransade prästinnorna behålla sitt backantiska kroppsspråk vid kapitlet 1770: uppåtsträckta armar, uppåtvända ansikten och utslaget hår. Detta utlevande och individualistiska *actio* lyfter de även stolt fram i sin sång när de vid ordensdagens firande presenterar sig: ”Systrar, höijen våra krantzar! / Hvar en i sin andackt dansar.”[789] Några av dem är skrudade i linnen medan andra är klädda i ordensdräkter i purpur och grönt, ett slags celebrantdräkter som tjänar som ett yttre intygande av deras andliga funktion. Prästinnorna sjunger vid sitt intåg om sina plikter att duka Bacchi altare med frukt och vin inför kapitlets öppnande. De ger sin sakrala reverens till Bacchus: ”Lätt våra händer / Sammanknäppas vid hans tron!”[790] Sin sång avslutar de med att bekräfta den unika känsla av paradisisk tillvaro som bara kan uppstå i den avskilda miljö som är Bacchi ordenstempel, ett tempel där tiden tack vare alkoholens verkningar tycks stå stilla och där allt det är möjligt som inte låter sig göras i den karga verkligheten utanför templets väggar: ”Här blir lifvet som en dröm.”[791]

Med prästinnornas introduktion i Bacchi Orden så förhöjs den kultiska dimensionen i Bellmans verk. Även om de må locka brödernas tankar till köttsliga fröjder så är de inte en antagonistisk motkraft till det påbjudna dyrkandet av vinets gud av sådan karaktär som de nyktra och avundsjuka ordensfienderna. De förnekar inte Bacchus makt i templet utan är just Bacchi prästinnor. De hör självklart hemma i kretsen, vilket framkommer redan innan de själva presenterar sig. Av Meisner Oelheims lättade ord när han skymtar den inbjudande idyll där ordensmedlemmarna samlas förstår åhörarna att de kvinnliga deltagarna som han beskriver är en väntad del av mottagandet: ”Här ser du annan rymd av kärlek, lius och lif / Och klara röster hör bland glada tidsfördrif […] Hvad strödda altaren där en Prestinna talar!”[792] När prästinnorna under kapitlet själva vittnar om detta sitt sakrala

[789] StU IV, s. 113. Vid Lundholms begravningsakt tilltalar Planberg ordensprästinnorna med ”I heliga qvinnor, hvaren som här står, / Med krantsar på hufvud och utslagna hår!”, s. 54. Breitholtz diskuterar backanterna som antikiserande fenomen, s. 8–14. Föreställningen om det antika backanaliska arvet lever vidare in i 1770-talet, inte bara i Bellmans ordenskapitel. I Hallmans *Casper och Dorothea* (1775) avslutas hela föreställningen enligt den sista scenanvisningen med en ”Ballet af Sileni och Bacchantiska qvinnor”, Hallman, SS I, s. 76.
[790] StU IV, s. 114. Vid Lundholmskapitlet sjunger de ”Vi äro quinnor, / Bacchi Prästinnor / Och tjänarinnor / Uti hans hus.”, a a, s. 36.
[791] Ibid., s. 114.
[792] Ibid., s. 104.

uppdrag äger de också scenen. Inget annat händer runt omkring dem, utan det är helt upp till dem att definiera de speciella plikter som de förväntas utföra för att firandet av högtiden skall kunna fortgå enligt planerna. Till särprägeln i deras framträdande hör att de tolkar ut sitt uppdrag som ett sjungande och musicerande kollektiv, med Ulla Winblads interfolierade befallningar om när olika ceremoniella gester skall utföras som enda repliker.

Prästinnorna säger sig vara medvetna om att deras utseende vittnar om deras Bacchus-dyrkan, även om deras fysiska förfall är långt försiktigare tecknat i texten än Bellmans motsvarande porträtt av riddarnas och kommendörernas svullna fysionomier. De är vana drinkare liksom bröderna, och längtar också efter de hägrande drycker som förmår lindra hjärtats och kroppens lidanden, en längtan som de tolkar i sång: ”Vårt blod dig älskar at vörda, / Fast benen darra nu. / Du Vinets Gud, det är du, / Som lättar vår börda.”[793] Den andra strofen börjar med fyra rader som anknyter till det flitiga biet som 1700-talstopik: ”Af blomstern sammandrager / Ett bi sitt honings-klot, / Gjör kupan rik och fager / Och full med glantz och hot.”[794] Så långt är sången en traditionell hyllning till flustrets strävsamma inbyggare, och skulle ha kunnat pryda sin plats i en moralisk traktat eller en sedelärande visa från den sena frihetstiden. Sedan förbyts det hela när prästinnorna tar över symbolen för att låta den skildra de supiga ordenssyskonen som har vänt sig från allt det som det frihetstida samhället hyllar: ”Så låtom oss bina då härma, / Försvara vårt Tempel, vår dygd! / I denna blomstrande bygd / Får blodet sin värma.”[795]

Genom denna överraskande vändning mellan två strofdelar, i linje med Bellmans för oss nu välkända paroditeknik att låta en konventionell ceremoniell fras punkteras av en stil- och stämningsbrytande dito, så visar sig den backanaliska idyllen äga sitt eget meriteringssystem som måste bekräftas genom de invigdas flitiga utövande av sin plikt och vilja att försvara denna lära mot hoten och förföljelserna utifrån. Den backanaliska församlingen värjer sig mot omvärldens oförståelse genom att inom templets murar skydda sig mot nykterhetens inkvisitorer men även genom att bekänna sin trohet till dygder som innebär ett negerande av pliktmedvetenhet och mönstergillt leverne och genom att handla på ett sätt som står i strid mot det belevade sällskapslivets mönster.[796] På samma sätt som ordnarnas medlemmar skulle tjäna som moraliskt högstående förebilder för dem som stod utanför de invigdas krets utmålar sig Ulla Winblad och hennes sjungande trupp som efterföljansvärda mönster i dryckenskapens kult: ”Träden in i detta Tempel / Hela världen till exempel!”[797] Prästinnorna framstår här i lika stor utsträck-

[793] StU IV, s. 115.
[794] Ibid.
[795] Ibid.
[796] Dunér har uppmärksammat motivet ”biet som oförskräckt försvarare av den egna kupan” i det svenska 1700-talets moralfilosofiska och ekonomisk-politiska debatt, s. 290.
[797] StU IV, s. 114.

ning som bröderna som fullvärdiga representanter för det alternativa dygdesystem som är Bacchi Ordens.

Prästinnornas självskrivna ledare, vid detta första större framträdande och framgent, är Ulla Winblad.[798] Hon går främst i ledet, ger kommando till knäfall och uppstiganden och har ofta omfattande egna repliker. Hennes roll är den tydligast utmejslade medan hennes trupp av medhjälpare, förtecknade med namn i de listor över medverkande som ingår i texterna, påminner om de manliga statister som fyller processionerna. Vid ordensdagen 1770 så är det hon som uppmanar sina följeslagerskor att tända de lampor som markerar att högtiden står inför sitt högtidliga formella öppnande. I kapitel 2 nämndes att upplysningstanken i ordenskulturen bland annat inrymmer föreställningen att de invigda i sin andliga utveckling förväntas gå från okunnighetens mörker till förståelsens ljus. Den profana världens vidskepelser och illusioner skall grad för grad vika undan i takt med att fjällen faller från recipiendens ögon för att ersättas av klargörande insikter i de sanna dygder som verkligen betyder något i umgänget människor emellan.[799] I Bacchi tempel ger lampornas starkt alkoholhaltiga svavlande ämne dock en rakt motsatt effekt jämfört med det avslöjande ljuset som ordenssällskapen eftersträvar, vilket Ulla Winblad också bekräftar: ”Lätt deras sken mot soln uti en rök och dimma / Förvilla dagens pråal med nattens maijestät!”[800] Ordensprästinnorna strävar liksom bröderna efter att hejda tidens gång, en ambition som Ulla Winblad tydliggör med orden ”Stat stilla, vackra sol, fördubbla dygnets timmar”.[801] Det ständigt närvarande dryckjomet – i flytande form och som spritångor – är den ultimata garanten för det drömliknande, beslöjade sinnestillstånd som ger bröderna och systrarna kraft att uthärda den karga verklighetens krav.[802]

---

[798] Att just Ulla Winblad får denna roll är ett exempel på den växelverkan som försiggår mellan de tidiga epistlarna och Bacchi Orden. Hon är en av de populära gestalterna ur epistelditningen som Bellman från och med ordensdagen 1770 inkluderar i sitt backanaliska universum, Lönnroth (1967), s. 153. Hon har en av huvudrollerna i *Bacchi Tempel*, Lönnroth (1973), s. 414 f. I en av de för ordenstexternas vidkommande viktigaste handskriftsversionerna bär hon titeln ”Bachii första Prestinna” i rollförteckningen, Vf 15: 7, KB. För kommentarer om de völschowska handskrifternas värde som källor, se Hillbom (1981), s. 60 f, 115 ff, 133 ff.

[799] Vid receptionen i Utile Dulcis kommendörsgrad låter det till exempel så här: ”Sjelfkännande Bröder, frie ifrån fördomar, och willige at taga del i wår allmänna sorg, hafwa en tid wandrat i mörkret, uti en annan tid sedt Morgonrodnaden, och längta nu, at wid et fullkomligit lius winna en fullkomlig uplysning.” För varje reception i Utile Dulci nämns en gradspecifik fras som är förknippat med recipiendernas progression från själsligt mörker till klarsynt insikt, från första gradens ”Wettgirige Bröder äro stadde uti et förledande mörker” till fjärde gradens ”Sjelfkännande Bröder se Morgonrodnaden och wänta på Solens upgång”, U 169 k, UUB.

[800] StU IV, s. 114. För facklan som backantiskt attribut, se Breitholtz, s. 10.

[801] StU IV, s. 115.

[802] Kempendahls snabbt stigande berusning i ordens brygghus ger en tydlig illustration av det bortdomnande i ruset som Bacchi dyrkare söker: ”Gutår – jag supa skall, ett rus i bara dranck. / Min sol skall blifva mörck, men blanck och klar min måna. / Hur båda glantz och sken utaf hvarandra låna, / Så vill jag vara blind och tumla, när jag kan.”, StU IV, s. 111. Nordstrand har också uppmärksammat passagen, s. 174 ff. Detta kan jämföras med ordensretorikens allmänna motiv om att öppna ögonen för att skåda sanningen och ljuset som erbjuds i en krets

Hur ljustematiken sätts i spel vid prästinnornas kommande framträdanden återkommer vi till.

På Ulla Winblads lott faller även att introducera processionen vid denna ordenshögtid och påminna om de värderingar som härskar i den backanaliska helgedomen. Det andliga uppdraget speglas i prästinnornas rörelsemönster, med knäfall och slutna ögon, liksom i Ulla Winblads fastslående att de lärdomar som förkunnas i templet rör alla rättroende, från litet barn till utlevad åldring. Som åskådare får vi via Ulla Winblads förmedling en bild av den orgiastiska procession som Kempendahl leder innan den har anträtt scenen: ”Här komma Bacchi män at rådslå och begrunda, / Här se vi alt hans håf, förtjenst, föragt och glantz, / Hvar hand med sin pocal, hvar hiessa med sin krantz. / Utvalda drufvors safft ur deras ögon flyta, / Och deras öpna gap, det siuder som en gryta.”[803] Bellman låter sina processioner med prästinnor och bröder kännetecknas av det böljande ställt mot det rätlinjiga hos förebilderna liksom han kontrasterar det extatiska mot det planerade.[804] Där ordnarnas detaljstyrda processionsordningar syftar till att visa enighet och styrka blir det fritt levande myllret vid Bacchi Ordens lokal ett osvikligt tecken på deras specifika dygd. Ulla Winblad noterar den backanaliskt lössläppta friheten från förställning och salongsbundna konventioner som processionens deltagare exemplifierar, samma levnadsglada inställning som prästinnorna tidigare bekände sig till: ”Hvad frihet uti tal, en tunga utan tvång, / En verld, som hvälfver kring inunder lek och sång! / Alt hvimlar som det vill: här kännas inga öden, / Och efftertanckans gräl föragtar tid och döden.”[805] Den värld som hon frammanar utgör ett avskilt paradis, en glädjens högborg där de backanaliska trosbekännarna kan dra sig undan och vara sig själva för ett tag.

---

där omvärldens förblindande fördomar är bannlysta. Bindeln som löses från den nyantagnes ögon vid den första graden – en ceremoniell handling som förekommer i ett antal slutna sällskap – är ett tecken på att denne är accepterad av de övriga och äger rätt att påbörja sin inre resa till större och större moralisk fullkomning. Se till exempel Pro Patrias ”Förklaring öfver Första Graden” där ordens sekreterare förklarar hur den nyvordne förstegradsbrodern skall förstå vad som han fick se när han efter genomgångna prövningar fick ta av sig ögonbindeln och hur han bör bevara detta minne: ”Sedan vår Högstansenliga Mästare pröfvat Eder äga de egenskaper som pryda Invånare uti denna lyckeliga stad, tillät Han Eder att så skåda liuset uti Vårt Palats, och de Bröder, hvars förtroende låtit Eder så nära nalkas Vår Borg. Ni såg då första gången Vår Stad uti sin behageliga skönhet, och Dess inbyggare upmärksamme på sine hiertan, redo at omfamna Eder såsom en önskad Vän. Min Bror, blifve Dygden Eder alltid en så glad bild som första åskådandet af Vår boning. Edert hierta vinne Eder upmärksamhet; lät det ständigt röras af ömma böijelser för Dygden och Edra Bröder.”, F 8: 2, SSA.

[803] StU IV, s. 116.

[804] Vid Lundholms parentation bjuder slutscenen på en sådan lössläppt kroppslighet: ”Se jag raglar och du kryper, och jag hoppar och du tumlar kull!”, ibid., s. 61. Det ostadiga rörelsemönstret är en ovedersäglig bekräftelse på att den åstundade berusningen har infunnit sig.

[805] Ibid., s. 117. Se även Nordstrand, s. 177 f.

Tilas-kapitlet – ett förvänt gudstjänstfirande

Häroldskapitlet 20 april 1771 är tillägnat poeten och sällskapsbrodern Samuel Oluf Tilas, en aktiv kraft i det vittra umgänget i lissanderska salongen, med anledning av dennes avresa till Konstantinopel och en tjänst vid den svenska beskickningen.[806] Förutom att fungera som avskedshälsning till Tilas tjänar sammankomsten även till det ordensinterna göromålet att introducera de nyutnämnda härolderna Ede och Herrmann. Av störst intresse för denna analys är dock ingendera av dessa angelägenheter utan den gudstjänstliknande passage till Bacchi lov och pris som vid detta möte leds av prästinnan Näbba Lena.

Vid detta tillfälle kombinerar Bellman verklighet och fiktion på ett sätt som inte är vanligt i Bacchi Orden, eftersom Tilas presenteras som känd och respekterad bland ordenssyskonen. Förhållandet mellan Tilas som samtidig vän till Bellman, Lissander och de övriga och Tilas som frånvarande rollinnehavare på den fiktiva scenen tycks ha fått återverkningar på häroldskapitlets struktur, som ter sig påtagligt rapsodisk. Kanske har det varit så att Bellman har haft en sedan tidigare färdigställd ordenstext som han med anledning av Tilas uppbrott från vänkretsen har uppdaterat med ett par scener som anspelar på vännens och diktarkollegans avresa.

En av dessa scener, där texten talar om att en Apollos son skall skiljas från de närvarande, involverar de kvinnliga medverkande. ”Prästinnor, sjungom ömt! I veten Jofurs bud, / At en Apollos son skal prisas af ert ljud”, kommenderar Jensen troppen av prästinnor, innan han går för att hämta de nyutnämnda härolderna.[807] Prästinnorna förlänas rollen av gråterskor som i sång tolkar de församlades sorg med anledning av att Tilas skall lämna kretsen. Texten till den sång de framför tillsammans med kommendörerna ger dock ett glättigt intryck som kontrasterar mot den föreskrivna sorgliga plikten men stämmer desto bättre överens med deras *ethos* som livsbejakande officianter: ”Fröjas nympher stimma – de glimma, / Glimma och stimma / I Floras skrud. / En spritter i frögd – en sjunger förnögd / Med ögat til skyarnas högd / Om pilar i hjerta – om vänskapens smärta, / Hur sänd från Apollo en son med hans bloss / Vill fly från oss.”[808] Apollo är en sällsynt gäst i

[806] Torkel Stålmarck, *Vår ungdom är en junidag. Samuel Oluf Tilas: En rokokopoet och hans omvärld* (Stockholm 1990), s. 80 ff.
[807] StU IV, s. 143.
[808] Ibid., s. 145. Som en motbild till den sörjande avskedstexten till prästinnornas kör ställer Bellman den trundmanska estetiken. Ordensklockaren inlägger nämligen en protest mot det i hans mening alltför gråtmilda i ceremonin. Sådana tongångar hör inte hemma i Bacchi Orden, hävdar den store materialisten och förespråkaren för glädje och gamman: ”Bort pilträn, gråt och lutor! / Här är väl ingen strand för Charons svarta skutor. […] Friskt vivere gör alt, och sen en fugtig trut.”, a a, s. 145 f. Bellman låter inte Trundman få sista ordet, utan låter publiken förstå att ordensklockaren inte alltid lever som han lär. Trundman framstår förvisso som väktare av det backanaliska paradiset och dess värderingar, men han har tidigare under kapitlet inför Jensen erkänt att Fröjas lockelser kan lura honom från det fyllda dryckeskärlet, a a, s. 132 ff.

templet, varför prästinnorna i den uppkomna situationen behöver påminna sig att det är till diktarguden snarare än till vinets dito som deras omsorger riktar sig: ”Hvad täckhet i vårt slutna lag! / Monn Vinets Gud til hans behag / Vår skönhet sprids i dag? / Nej kom ihåg, jag ber – än mer / Vår glans Apollo våller.”[809] Ljustematiken som prästinnorna vid det föregående mötet förknippades med genom sina svavlande lampor får en delvis ny tillämpning denna gång. I konventionell ceremoniell retorik är ljuset som tankefigur förknippat med diktarguden men när prästinnorna nu besjunger den upplysta ordenslokalen syftar deras ord otvetydigt på Bacchus: ”Nu Templets rymder stråla: / De gyllne lampor pråla – och stråla, / Pråla och stråla / Kring Vinets Gud.”[810] Än en gång kan vi se hur systrarna som kollektiv sjunger fram sin sakrala funktion vid högtiden. En individualisering kan dock skönjas i att två av prästinnorna framträder med egna repliker. Det är dessa som vi nu kommer till.

Vinet och kärleken

Vi börjar med att granska den erotiskt laddade vällust som förs i dagen vid ordensmötet. Kampen mellan Bacchus och Venus är ett betydelsefullt motiv i dialogen. Det märks i själva upptakten till festligheten: ”Klappen med händren, nigen Prästinnor, / Nu öpnas Templet för dig och för mig. / Ödmjuka tjänare och tjänarinnor! / Kors hvad bouteiller, solfjädrar och krig!”[811] Rus och kättja går hand i hand, vilket vi förstår av Janke Jensens inledande monolog: ”Här gifs för mycket skönt, at kunna skönhet glömma; / Här fins för mycket vin, at vinets lust fördömma.”[812] Inför processionens ankomst förklarar han vikten av att templet är praktfullt pyntat och att fluidum finns tillgängligt i riklig mängd men att festligheten därtill kräver att ”all den skönhets flock, som niger när du går, / Skal öpna sina flor, med mera – du förstår …”[813]

Den inledande visan, där Trundman agerar försångare, skapar en stämning av förväntan som inte bara har med det stundande ruset att skaffa utan som minst lika mycket beror på den uppenbart erotiskt laddade atmosfären i templet. Det upphetsade tonläget skärps av den bellmanska tekniken att oupphörligen skifta perspektiv från det förväntade till det överraskande, som när två ordenssyskon mellan två rader går från en som det verkar värdigt behärskad attityd till utlevelse i alkoholens och vällustens tecken: ”Hvem är det vördiga hvitklädda paret, / De två som kyssas och ropa gutår?”[814] I im-

[809] StU IV, s. 146 f.
[810] Ibid., s. 145.
[811] Ibid., s. 129. I episteldiktningen vidgas scenen från ordenslokalens avgränsade rum till ett gränsöverskridande sinnestillstånd. Varhelst man älskar och dricker finns Fröja och Bacchi tempel, se Nordstrand, s. 190 f.
[812] StU IV, s. 130.
[813] Ibid., s. 143.
[814] Ibid., s. 130.

pressionistiska vändningar beskriver Trundman de systrar och bröder han ser skymta förbi medan han och de övriga kommendörerna dansar i ring. Han tecknar ett hänfört miniatyrporträtt av den sköna Ulla Winblad som sitter på plats i koret, skrudad till fest ”A la Genêve med stråpärlor och glitter / Och uti barmen boquetter och blan”.[815]

Det tydligaste avtrycket av Fröjas makt över de närvarande är en dialog mellan kommendören von Berchow och Cajsa Stina. I de rappa replikerna emellan dessa båda, ännu en variant av de duetter som Bellman gör bruk av vid ett par tillfällen i Bacchi Ordens-sviten, spelas en förförelsescen upp där båda visar sig utnyttja varandra.[816] von Berchow, som enligt den tjuvlyssnande Jensen ”låfvar, svär och dör”, gör allt för att vinna den avvisande prästinnan Cajsa Lisas gunst. I den korta dialogen har Bellman lagt in ett antal ironiska markörer. Han utnyttjar tekniken att låta Bacchi Ordens karaktärer omedvetet röja sina egentliga avsikter och önskningar genom tanklösa repliker. Oförmågan att förställa sig är, har det visat sig vid ett flertal tillfällen, utmärkande för templets invånare. När bröderna och systrarna i berusningens och brånadens iver blandar salongernas konversationsfraser med ogenerade förslag faller också de eleganta frasernas *decorum*-bevarande effekt. Ankarcrona har formulerat problematiken sålunda: ”Venus och Bacchus erövrar bröderna och systrarna. De tränger bakom deras maskering och möter dem ansikte mot ansikte, i den befrielse från tidens och rummets villkor som är erotiken och berusningen.”[817]

Dialogen mynnar ut i ett äktenskapslöfte från den knäfallande von Berchow som knappast är allvarligt menat. Snarare handlar det om kärlek mot betalning: ”Jag ger dig denna hand, min guldring och min lydnad / Och silfvertumlarn med, pollett och Riddarprydnad.”[818] På samma sätt kommer en otrohetsproblematik till ytan i von Berchows ord om aldrig svikande trohet till Cajsa Stina samtidigt som han utan vidare säger sig vara redo att skänka bort sin hustrus persedlar till den åtrådda. Mot kommendörens allt mer desperat lystna propåer står Cajsa Stinas omutliga försvarande av sin dygd, en moraliskt oklanderlig inställning som plötsligt slår om till mer beräknande tongångar när hon efter von Berchows uppräkning av vad han är beredd att skänka henne i utbyte mot hennes bevågenhet vill se närmare på de erbjudna varorna: ”Släpp mig, Herr Commendeur … lät si hvad han mig ger?”[819] Hennes ögonblickliga omvärdering av sin egen inställning till kommendörens avsikter i skenet av de nya omständigheter som erbjuder sig blir

[815] StU IV, s. 129.
[816] Detta kapitel avslutas med en sådan batalj mellan härolderna Ede och Herrman. Vid parentationen över Lundholm är grälet mellan Meisner Oelheim och Trundman avfattat i samma format. Tekniken att skildra ett kärlekspars upphetsade ordväxling som en dylik duett kommer till användning vid den nästkommande ordensfesten när Ulla Winblad och Janke Jensen hamnar i ett på samma gång lidelsefullt och tafatt famntag.
[817] Ankarcrona, s. 24.
[818] StU IV, s. 132.
[819] Ibid.

ännu en bekräftelse på att ordningssamma, moraliska och högtidliga attityder aldrig får råda särskilt länge i den gemenskap som är Bacchi Ordens.

Den backanaliska katekesen

Prästinnornas andliga uppdrag inom orden får ett unikt uttryck vid detta tillfälle. Under ett samtal mellan Jensen och Trundman angående den senares ansträngningar med att få Mowitz cello till ordens lokaler sker en plötslig tempoökning. Trumpetfanfarer och pukslag hörs, olika ämbetsinnehavare börjar hasta runt i lokalen och Jensen ber Trundman att skyndsamt stryka av sig sin mössa. Det visar sig att deltagare och officianter skall samlas till en andaktsstund: ”Den helga eld i skyn alt högre börjar stiga / Upkasta gnistror tätt, som uti luften kriga; / Kring Bacchi altar gå hans hjeltar up och ner / Och verldens glada folk man nu i andagt ser.”[820] Nu har det nämligen blivit dags att bekänna sin trohet till Bacchi lag och dess paragrafer som täcker livets alla skiften, ett slags backanalisk katekes om man så vill.[821] Den som har fått förtroendet är en av Bacchi prästinnor, som försedd med nödvändiga auktoriserande attribut gör sig redo att leda den backanaliska församlingen: ”Ur vägen och släpp fram Prästinnan Nebba Lena! / I en hand bär hon ax, fast til sin mognad klena, / Den andra höjer opp en vidt utslagen bok, / Och det är Bacchi Lag – sjung, läs vid krans och dok!”[822] Vi får ingen lika tydlig uppfattning om Näbba Lena som av Ulla Winblad vid ordensdagen 1770, men denna ordensprästinna för lyssnarna an genom att förestava lagen för dem.

Här möter vi gudstjänsttanken i Bacchi Orden, en helig akt som undantagslöst involverar både männen och kvinnorna som vistas inom ordens hägn. När det kommer till frågan om vem som ansvarar för det gemensamma firandet visar sig dock detta uppdrag vara kvinnorna förunnat. Den förteckning över de medverkande som inleder texten anger följande om de kvinnliga deltagarnas funktion: ”Längst in i choret Bacchi Prästinnor sjungande och läsande […]”[823] Några scenanvisningar låter oss få en aning om hur denna del av kvällens underhållning kan ha framförts. Före den kör som inleder andaktsfirandet står scenanvisningen: ”Capitlet mumlar och läser efter Prästinnorna. Prästinnorna i choret sjunga, med accompagnement af cithra.”[824] Körinsatsens text understryker stundens kollektiva prägel: ”I

[820] StU IV, s. 137.
[821] Samma motiv kan ses i dryckesvisan ”Dryckesbalken”, nr. 3, StU XIV, s. 9 ff.
[822] StU IV, s. 137. Vi får ingen beskrivning av Näbba Lena. Med anledning av hennes framträdande roll som förkunnare kan man dock fråga sig om det är hon som skymtar i inledningssången: ”Hvad heter hon med rökelse-karet, / Hon med de svarta och fladdrande hår?”, a a, s. 130. Till stöd för ett sådant antagande kan vi dra oss till minnes den anonyma men i sin avvikande purpurfärgade dräkt uppenbart betydelsefulla prästinna som Kempendahl pekade ut vid föregående kapitel, a a, s. 113. Det rör sig inte om Ulla Winblad som nämns vid namn och är klädd på annat sätt.
[823] Ibid., s. 128.
[824] Ibid., s. 137.

qvinnor – Prästinnor, / Begyn i Templet sjunga! / Kom gamle män och unga, / Begyn vår högtids-dag! / Läs granne, du och jag!"[825] Nästa scenanvisning ger vid handen att lagen skall läsas "gnolande och mumlande", i linje med det bruk som hade utbildats för kyrklig församlingssång under Bellmans tid.[826] Det verkar alltså som om vi här befinner oss nära Bacchi Ordenskulten som de "psalmer till glädjens ära" som Lissanders förord till Lsr 3 talar om, även om Lissander verkar använda begreppet "psalmer" i en mer allmänt syftande betydelse av hyllningar eller hymner till glädjen. Det uppseendeväckande är att denna travesti på en religiös andakt sker under prästinnornas ledning. Näbba Lena och prästinnorna sjunger före och kapitlet följer med. Vid de sjungande prästinnornas förra framträdande utgjorde de ett kollektiv under Ulla Winblads ledning och deras medverkan var begränsad till en scen, en scen där de själva formulerade sitt uppdrag men utan att deras andliga budskap fick betydelse för ceremoniernas genomförande. Deras insats blev där mer av en kultisk tongivare än ett nödvändigt villkor för att driva det dramatiska skeendet framåt. I och med det ansvar som de denna gång tar för gudstjänstens genomförande fördjupas deras roll i och med att de interagerar med övriga medverkande på ett sätt som i allt väsentligt överensstämmer med det ceremoniella mandat som Jensen, Planberg, Kempendahl och de andra befattningshavarna i templet äger.

Hela det avsnitt som Näbba Lena leder har avgjort tycke av privatgudstjänst, där andra än enhetskyrkans företrädare får tolka heliga texter i en privat miljö.[827] Hon fungerar som officiant vid en andakt till Bacchi ära inför en församling som avger bekräftande liturgiska svar. Krogen blir till ett tempel, med fylleri och vällust som den backanaliska trosriktningens sakrament. I detta tempel ligger det på kvinnornas lott att ge ord åt de sakrala dimensionerna i Bacchi Ordens lära. Denna inramning accentuerar det blasfemiska i Bacchi Orden, med föreställningen om den helgade backanaliska fristaden

[825] StU IV, s. 137.

[826] Den svenska psalmsången under 1700-talet kännetecknades av långsamt tempo och ornamentering av långa toner. Sångsättet var med stor sannolikhet multiheterofont. Det innebär att församlingen sjöng i princip samma melodi. Dock förelåg inget tvång att slaviskt följa den givna melodilinjen utan var och en kunde lägga till sångliga utsirningar kring melodins ledande toner. Församlingssången kunde därmed rymma en avsevärd individuell variation. Ju längre 1700-talet led, desto starkare blev kravet från landets musikaliska elit på strikt unison psalmsång, en strävan som överensstämde med det slutande 1700-talets estetiska enkelhetsideal. Tidens väckelserörelser utnyttjade kända melodier – psalmer eller koraler – till vilka nya texter sattes. Se Folke Bohlin, "Kyrkosången", *Musiken i Sverige*, II, *Frihetstid och gustaviansk tid 1720–1810*, red. Leif Jonsson och Anna Ivarsdotter-Johnson (Stockholm 1993), s. 125–133.

[827] Konventikelplakatet av 1726 förbjöd enskilda av olika kön och stånd att samlas till andakt utanför husandaktens ramar, Lenhammar, s. 58 ff. De kvinnliga deltagarna vid sådana otillåtna möten löpte risk att tas in på spinnhuset medan männen kunde klassas som lösdrivare vilket i sin tur kunde rendera tvångsarbete eller krigstjänst.

som en av fiktionens utmaningar av *decorum*.[828] Knyter vi diskussionen till den närvarande publiken i Lissanders salong så förstärker denna del av kapitlet idén att inget är heligt för de invigda, inte minst om publiken är med och sjunger svaren i katekesen, en tolkning som skulle låta sig förenas med scenanvisningarna.[829] I svaren talas om knäfall och knäppta händer, ett mönster som vi känner igen från prästinnornas *actio*-repertoar, men de fungerar även som bekräftelser av versernas innehåll: ”Sjung alla! läs som jag!”, ”Sjung läs och hjertat stärk!” liksom ”Sjung högt i Templet här!” är typiska exempel.[830] När frasen ”Lyd Bacchi glada bud” hörs senare under kapitlet förstärker den det evangeliska ekot i situationen.[831]

Åtta strofer omfattar Bacchi lag, en samling visdomsord som förenas av insikten att vad som än händer och vem du än är så kan du alltid trösta dig med alkohol.[832] Efter den första strofen, där vinpressen och dess ljuvliga förmåga att förvandla naturens gåvor till ädlaste dryck prisas, följer två strofer där Näbba Lena reder ut vad som är oviktigt i livet för den som bekänner sig till den backanaliska religionen.[833] Eldmotivet sätter förnekandet av vittra förmågor i tveklös relief: ”Vältalighet och konst och snillets eld ej sökes […]”[834] Som vi vet är det den av vinpressen och brännvinspannan förmedlade elden som härskar i Bacchi Orden. Näbba Lenas ord bekräftar det som Bellmans publik redan har kunnat sluta sig till av de ceremoniella missgrepp som har gestaltats på scenen. De prov på talekonst, dans och måleri som ordens företrädare visar upp är för en utomstående betraktare manifesta bevis på de skärande missuppfattningar av säker smak och korrekt utförande som råder bland de tongivande i sällskapet.[835] Samtidigt går det att argumen-

[828] 1734 års lag säger följande om dryckenskap i samband med gudstjänstens firande som ett brott mot sabbatsordning och kyrkofrid: ”Kommer någon drucken i Kyrkio, eller där gudstjänst hålles, eller eljest gör där oljud och förargelse; böte tjugofem daler”, Lenhammar, s. 46.

[829] Som vi kunde se i kapitel 2 omfattade den religiösa dimensionen i den profana ordenskulturen såväl de kungliga riddarordnarna som de slutna ordenssällskapen. De givna fraserna i ordensretoriken inkluderar ofta att befästa ordenslöften genom att svära på Bibeln.

[830] StU IV, s. 138 f.

[831] Ibid., s. 153.

[832] Vid ordensdagens firande 1770 sjungs en aria där den andra strofen föregriper lagen som Näbba Lena förestavar: ”Vid kärleks klago-liud , / Då vij vänner pröfva, / Då lyckan skiftar skrud, / Vill oss alt beröfva, / Då oss armod plär bedröfva, / Då det vill vårt lif beröfva, / Dyrkom Vinets Gud!”, ibid., s. 119. Motivet kan även spåras i FE 14, ”I hvart stop du tömmer, / Nytt besvär du gömmer, / Och på botten --- / Ser din lyckas sol.”, Bellman, I (1990), s. 47.

[833] Önnerfors (2005) talar om hur en av frimurarsångernas funktioner är att markera avstånd mot det som är främmande för frimureriet – utomstående som vill skada frimureriet och olämpliga attityder inom logen, exempelvis – och därmed indirekt visa på vilka värden som varje frimurare bör värna, s. 136 f., 145.

[834] StU IV, s. 138.

[835] Jag ber att få hänvisa till målaren Eks altartavla som får en blandad kritik vid det följande ordensmötet, ibid., s. 181 ff. Eks egna kommentarer om hur han uppfattar sin flyhänta talang avslöjar honom som en fuskare i sitt hantverk, en mångsysslare som utan att göra några distinktioner vad gäller genre och motiv tar sig an vad man än ber honom om: ”Mitt handtvärck jag förstår / Jag måla kan allting, båd’ oxar, hästar, fåår, / I allt hvad nämnas vill så har

tera för att Bellman gör en åtskillnad mellan brödernas och systrarnas utmaningar av *decorum*. Brödernas insatser fronderar mot publikens uppfattning om *decorum* i såväl innehåll som utförande. De avfärdar tidens pliktmentalitet och gör det via åbäkiga och missuppfattade manér som är raka motsatsen till de ideal som gäller för retoriskt drivna och socialt välanpassade oratorer och konversatörer. När det gäller prästinnorna förmedlas den *decorum*-brytande sprängverkan i deras sångpartier och repliker av det gäckeri med enhetskyrkans gudstjänstsformer som de ger röst åt. Deras sakrala bidrag till Bacchi Ordens högtider verkar aldrig beledsagas av fumligheter i utförandet. Driften med den organiserade religionen – knäfallanden till Bacchi ära, en förvanskad gudstjänstordning och liturgisk klädsel – var måhända påtaglig nog utan att behöva förstärkas av en fysiskt överdriven spelstil och för lyssnarna uppenbart illa valda uttryck.

Näbba Lena fortsätter sin förkunnelse med att ge ord åt de känslor som är de påbjudna inom templets murar: ”Här under detta hvalf väl hjärnans tyngd förökes, / Men hjärtat lättadt blir från ängslan och besvär / Och sorgedagen flyr […]”[836] För den som har tagit några glas så avslöjar sig vardagens tankebryderier i all sin futtighet, en insikt som kontrasterar mot den trägna själsliga utveckling och självreflektion som var förbehållen de ordningssamma ordenssällskapens medlemmar.[837] Det är känslan snarare än intellektet som hyllas i Bacchi lagbok, en samling levnadsregler för en exklusiv skara där det är viktigare att vara glad än lärd.[838] Till ”den avvärjande gesten”, som den praktiseras av Bacchi bekännare, kan slutligen läggas ett avståndstagande från vissa antika förebilder, särskilt Apollo och dennes kända egenskaper: ”Ej Delphos tempel syns, bort spådom och orakel!”[839] De vördnads-

---

min pensel styrcka.” Han fortsätter med att räkna upp ett antal disparata exempel på vad han har på sin repertoar: ”Exempli gratia – märck! – ett lusthus el en kyrcka, / En trägård, en batalje, ett landskap, en festine, / Ett herde-spel, en trohn, ett bord, en säng, en äng, / En qvarn, et hjul, en gås, et pig-svin el en stare, / Ett torn, ett skepp, en björn, en präst, en hund, en hare, /Alt hvad man nånsin vill, båd skyar, solar, bärg, / Så kan jag måla af med guld och oljefärg … / Det må hon tro, min Nymph – Gutår på dessa tankar, / At jag min konst förstår!” Liksom Jensen har han misstolkat de regler för *decorum* som styr vittert och konstnärligt skapande.

[836] StU IV, s. 138.

[837] En liknande lovsång till hur ruset hjälper den missförstådde och vankelmodige att höja sig över den omgivande världens njuggt ängsliga och innerst inne futila åsikter kan tas del av i FE 14, den epistel som är tillägnad den misslyckade tillfällespoeten Wetz, Bellman, I (1990), s. 46 f.

[838] Swahn, s. 212. Det goda hjärtat som ett pålitligt hederstecken för människor av rätt sort återkommer i Par Bricoles ceremoniella retorik, till exempel i talet över Magnus Zettherman 1787 där Bellman i en strof understryker hur denna oförställda och vänsälla inställning alltid är välkommen i bricolisternas krets: ”Välan – som detta Samfund grundat / Sin trohet under drufvans skygd, / Så är dess glada altar rundadt / Till lugn för en med-borglig dygd. / Bestört och sträng och tänd af ifver / Man falskhet oförsonlig blifver, / Om den sig bugar för sitt vin. / Men ack! det goda hjertat hedras, / Och aldrig någons dygd förnedras, / Som helsas med vår carafin.”, StU X, s. 69 f.

[839] StU IV, s. 138. Inskriptionerna på Apollo-templet i Delfi talar om vikten av att känna sig själv och moderationen som ideal. Sådana tänkespråk är alldeles irrelevanta för ett sällskap

värda gudomligheterna är vid detta lag välkända storheter: ”Här sväfvar Vinets Gud i Fröjas tabernakel; / Lät klinga deras lof af gammal man och ung, / Af gumma och af nymph […]”[840]

I det följande partiet gås lagens olika paragrafer igenom. Näbba Lena reder ut hur det reglerade drickandet i ordenstemplet fungerar och förklarar värdet av lärdomarna. Hon betonar sångens intima samhörighet med konsumerandet och poängterar drickandet som ett ofelbart sätt att lindra hjärtats kval. När hopplösheten inför tillvarons krav känns övermäktig gör den backanaliskt sinnade klokast i att somna vid stopet eller i rännstenen. Det säkraste sättet för en regelbunden tempelbesökare att få njuta en bekymmersfri existens är att vara Bacchus trogen i livets alla skiften.[841]

Om vi skall summera Näbba Lenas ställning så kan vi säga att hon är en prästinna som speglar det ideal av världsfrånvänd dryckenskap som omhuldas i Bacchi Orden men med delvis andra argument än dem som bröderna framför. Där de ställer upp de civila arbetsplikterna som ett hinder för stopens tömmande anför hon i stället fylleriet som en helig plikt. Hennes ord bär den religiösa förkunnelsens kännetecken, vilket inte ter sig särskilt förvånande med tanke på den andliga funktion som hon och hennes medsystrar har förklarat sig inneha. Ytterligare ett skäl till denna boskillnad skulle kunna vara Bellmans ursprungliga publiks förväntningar och förkunskaper. Grunden för att fiktionen skall uppfattas som bärkraftig är att argumenten ter sig trovärdiga och relevanta inom den krets där de skall fungera. Sådana backanaliska avståndstaganden som hade med verksamhet i statlig tjänst eller med en position som prominent köpman eller hantverkare att göra var

---

som Bacchi Orden med dess hyllande av omåttligheten, vilket kommer fram såväl i uttryckliga avståndstaganden som i mer subtila antydningar. Som ett exempel på det senare möter publiken vid det följande kapitlet stadsfiskalen Collin som dansar i full glädje i regnet samtidigt som han sjunger om brännvinets lycka som låter honom trotsa alla prövningar: ”Vatten tillhör delphiner, / Men bränvin är för Colliner.”, StU IV, s. 159. Den nyktre Apollo har delfinen som ledsagare i vatten. En hypotes som skulle vara värd att utreda vidare är om förnekandet av Apollo även kan tolkas som en gliring mot de vittra strävandena i framför allt Utile Dulci, vilka var kända genom sina utgivna skrifter. Flera av bidragen i *Vitterhets-Nöjen* uppvisar ett tidstypiskt hyllande av skaldekonstens gud. Apollo hade också en framskjuten position i ordens interna ceremonier. För sådana personer som var engagerade i Utile Dulci men som vi vet även tog del av Bacchi Ordens-föreställningarna – Bergklint och Kexél, sedermera även Oxenstierna – kan Bacchi Orden ha fungerat som ett möjligt motsällskap och skrattspegel av dulcianernas ceremonier. Även Minerva får en släng av sleven när antikens gudar och gudinnor tas upp till behandling. Så sker när antikens Minerva-tempel jämförs med Bacchi ordens tempel. Bacchi vänners lokal står inte på något sätt sin antika föregångares kultplats efter utan överglänser den. *Æmulatio*-tänkandet i den epideiktiska retoriken, att sträva efter att överträffa de åberopade förebilderna, får här en backanalisk omtolkning av Meisner Oelheim: ”Blott facklor gifva os kring templet för Minerva, / Men bränvins-ångor här – jag gapar mig fördärfva. / Minervas oljeträn kan inte svettas mer / Än detta Templets mur – hör hvad jag säger er!”, StU IV, s. 105.

[840] StU IV, s. 138.

[841] Dessa lärdomar bekräftas av Jensen och Planberg, i Jensens fall genom hur han har följt lagen under hela sitt liv och i Planbergs en sammanfattning av de som han riktar till de nyutnämnda härolderna, ibid., s. 139 f., 152.

inte särskilt användbara för Näbba Lena, Ulla Winblad och de övriga prästinnorna eftersom karriärmöjligheter av det slaget generellt inte stod öppna för det sena svenska 1700-talets kvinnor.[842] Bröderna som Bellman avbildade i Bacchi Orden var dessutom överlag verkliga personer vilkas misslyckanden som ämbetsmän, borgare och hantverkare var bekanta premisser för lyssnarna. För Näbba Lena finns ingen känd förebild, ett faktum som även gäller för de flesta andra prästinnorna. Kanske är det därför som de har fått ta sig an sådana attityder som inte är beroende av samma slags civila yrken som bröderna eller biografiska omständigheter.[843]

Så här långt kan vi alltså säga att prästinnornas framträdanden har utgjort en blandning av kollektiva och individuella bidrag. När de framträder i grupp sker det av texterna att döma alltid som en sjungande skara. De insatserna liknar till sin yttre gestalt brödernas processioner, framför allt eftersom bröderna gärna marscherar in på scenen under sång.[844] Stundtals gör prästinnorna och kommendörerna gemensam sak i sin sångargärning, vilket scenanvisningarna lämnar besked om.[845] Om systrar respektive bröder har agerat på liknande sätt i dessa statistfunktioner är på grund av osäkerheten om hur kapitlen framfördes omöjligt att lämna ett definitivt besked om, men det vi kan sluta oss till av de föreliggande texterna är att båda slagen fungerar som värdebyggande moment i ordens Bacchus-dyrkan. Viktigt att minnas är givetvis den skillnad i innehåll som föreligger mellan systrarnas och brödernas sångpartier. Det unika andliga uppdrag som Bacchi prästinnor förvaltar är deras och ingen annans. Även om analyserna hittills har betonat prästinnorna som grupp så har vi kunnat följa hur enskilda röster bryter sig fram. Den klarast ljudande stämman tillhör Ulla Winblad. Henne ägnar vi ett närstudium i den avslutande analysen i detta avsnitt.

[842] Kvinnor var med några få undantag politiskt omyndiga, Nordin, s. 71.
[843] De yrkesverksamma kvinnor som framskymtar i brödernas skildringar av sina liv utanför ordenstemplet är – knappast överraskande – krogservitriser, StU IV, s. 99, 140.
[844] Tydliga sådana exempel är processionen som följer på Meisner Oelheims och Trundmans gräl vid Lundholmskapitlet, de nya riddarnas intåg i kapitelsalen vid ordensdagen 1769 samt den procession som Ulla Winblad introducerar vid ordensdagen året därpå, ibid., s. 45 f., 77 ff., 118 f.
[845] I inledningsscenen vid Lundholms parentation står noterat att kistan lyftes på plats ”under följande chor som sjunges til skiftes af Bacchi Prästinnor och Commendeurer”, ibid., s. 36.

”Gudinnor, Prästinnor, här dansar er bror!” – det backanaliska sångspelet

En replik från den försupne och förvirrat pladdrande pedagogen magister Gåse får inleda analysen av ordensfesten 4 oktober 1771. Gåse, som dansar in och ut i scenbilden likt en gäckande faun, hyllar ordens kvinnliga medlemmar i extatiska vändningar: ”Prestinnor / Hos Bacchus, upp, sjungen i chor! / Vår högtid blir härlig och stor. / Pindi tiänarinnor, / Nakna med flor: På er, mina qvinnor, / Mitt öga det glor, / Grefvinnor, / Prinzessor – si Jensen, Signor!”[846] Avbrottet i den allt mer inspirerade och storvulna uppräkningen kommer sig av att Gåse har fått syn på Bacchi Ordens hårt ansträngde ceremonimästare alldeles nära och ber denne om brännvin. Som övergripande tematik gör Bellman ånyo bruk av Bacchus och Venus spel med bröderna och systrarna: ”Bjud folcket opp till den högtidligheten! / Där Bacchus på sin thron tillbjuder verlden vin, / Och Fröija i sin säng oplåter sin gardien.”[847]

Den yttre ramen skiljer sig från de tidigare kapitlen i sviten på så sätt att nästan hela händelseförloppet försiggår ute i det fria där Ulla Winblad, ”Bacchi Prästinna”, samlar blommor och kvistar för att binda dem till de kransar som skall pryda bröderna vid högtiden. Hon träffar där på stadsfiskalen Collin som hon åtrår hett men förgäves, liksom Janke Jensen som springer runt med ordens musikanter i det fria för att leta reda på henne samt tre kandidater som skall föras till ordenstemplet för att där invigas till riddare. Vid detta möte driver Bellman till sin spets väntan på att högtiden skall komma i gång. Den procession som äger rum alldeles i slutet av kapitlet är här inte huvudsaken, till skillnad från de tidigare framförandena. Generellt kan vi säga att ceremonierna denna gång spelar en blygsam roll för helheten. Janke Jensens officiella retoriska insats, vid föregående möten pålitliga och omfångsrika komiska slagnummer, är denna gång reducerad till några sluddriga rader. Det antiklimax som så ofta avslutar Bacchi Ordens högtidliga samlingar presenteras i föreställningens allra sista replik där Ulla Winblad uppgivet konstaterar att Kihlberg inte erhöll den förväntade upphöjningen till kommendör, en följd av att kapiteldeltagarna har blivit så oregerliga att kanslern måste träda in och avbryta festligheten.

Bacchi prästinnor deltar inte vid detta möte, utan deras talan förs av Ulla Winblad, *prima inter pares* bland systrarna. Hon är en viktig rollfigur och dramatisk motor vid denna ordensfest och verkar såväl av egna som av andras repliker ha en position i Bacchi Orden som ger henne befogenhet att sköta vissa givna uppdrag. Hon ger befallningar till andra ämbetsinnehavare: ”Gack Jensen, fritt förut – Capitlet att berätta, / Hur’ jag med lust och nit skall allt i ordning sätta.”[848] I väntan på att Ulla skall anlända till festlokalen

[846] StU IV, s. 175.
[847] Ibid., s. 166.
[848] Ibid., s. 174.

säger ordenskanslern: ”Där Bacchus sielf är värd och Ulla fru i huset, / Där står jag klädd till dans […]”[849]

Ulla Winblad kreerar en roll där samma beteenden och tänkesätt återfinns som hos bröderna, men med en egen accent eftersom hon i kampen mellan Bacchus och kärleken är ett samtidigt språkrör och offer för de starka känslor som Fröjas krafter förmår driva fram: ”Ju mer jag täncker på min qvinliga person, / Ju mera blir jag stolt och trotzar en pluton […]”[850] På flera ställen i texten tolkar hon vankelmodigheten som kommer sig av starka känslor: ”Kärlek, till din lydnad, / Har jag suckat på denna din rymd, / Blottat all den prydnad som af dukar och linnen blir skymd.”[851] Att hon är samma andas barn som riddarna och kommendörerna visar sig i hennes repliker med oväntade kast mellan högt och lågt. På samma sätt som Jensen rör hon sig utan några som helst eftertänksamma dubier mellan det naturlyriska och det oförblommerade: ”Emedlertid så friskt den ljufva västan susar, / Förvillar regnets sorl, som ned ur molnet rusar, / Ger svalcka i vårt bröst och renar blodets lopp. / Förbåldt, hvad jag är varm – jag snör mitt snörlif opp, / Drar handskarna utaf och mig i skuggan kastar […]”[852]

Ulla Winblads monologer är de avsnitt där hon bekänner sin villkorslösa underkastelse inför kärleksgudinnan, på samma sätt som bröderna är bergtagna av Bacchus: ”Förvillad och förstörd i denna Floras borg / Jag glömmer bort mig sielf – jag våndas och jag pustar, / Bland löfften och begär, i öfverflöd och lustar […]”[853] I beskrivningen av omgivningarna tecknar hon en backanalisk tillflyktsort, fylld av olika monument och naturformationer vilka bekräftar att hon och de övriga befinner sig i Bacchi och Fröjas salar: ”Hvart fot och öga flyr, mig möter glantz och prål, / Naturens härlighet och Konstens föremål.”[854] Hennes målande framställning färgas av motivet ”här och nu”, den presenskänsla som i ordenskapitlen genomsyrar de invigdas uppfattning om de unika möjligheter som står till buds på den avskilda plats där de har valt att sammanstråla. Det är bara på denna speciella ort som brödernas och systrarna kan hänge sig åt sina exalterade sinnestillstånd till vinets och kärlekens ära utan risk för straff.[855]

I dialogerna kommer Ulla Winblads självmedvetenhet fram. Hon står inte sina manliga motspelare efter i konsten att ge svar på tal, vilket framkommer

[849] StU IV, s. 182.
[850] Ibid., s. 163.
[851] Ibid., s. 180.
[852] Ibid., s. 160. Ekman (2008) har i sin kartläggning av motiv i Bellmans episteldiktning uppmärksammat den av kläder omslutna kroppen som en parallell till det stängda rummet, s. 109 ff. I den fria naturen möter däremot inga hinder för den hugade att befria sig från sådana plagg som är i vägen.
[853] StU IV, s. 179.
[854] Ibid., s. 161.
[855] I samband med parentationen över Meisner Oelheim 1777 ger Ulla Winblad uttryck åt sin oro över den civila ordningsmaktens närgångna intresse för vad hon benämner sitt ”fromma nit i Fröjas tjenst och kall”, ibid., s. 213.

i den passage där hon och Janke Jensen argumenterar med varandra om hur de lämpligast skall få Gåse i anständigt skick till dubbningsceremonin. Kapitlet har som vi vet uppdragit åt ceremonimästaren att be Ulla Winblad att låna ut några av sina plagg för att i görligaste mån skyla den som det visar sig nakne Gåse, en önskan som ordensprästinnan inte känner sig särskilt benägen att bifalla eftersom hon då blir utan kläder. Diskussionen eskalerar eftersom Jensen och Ulla Winblad börjar utmana varandra. Jensen raljerar över hur elegant han själv skulle klä sig och vilka kostbara perukmakarverktyg han skulle skaffa om han hade Ulla Winblads förutsättningar och beskyddare. Hon genmäler att hur hon förtjänar sina pengar över huvud taget inte angår Jensen. Samtalstonen mellan ordenssyskonen, med beskyllningar för lögnaktighet, frikostigt utdelande av tillnamn och föraktfulla avfärdanden av den som försöker sig på att vinna sin motparts bevågenhet med välsvarvade fraser, följer inte de föreskrifter för hövlig och angenäm konversation som var tänkta att tillämpas inom ordenskulturen.[856]

Ett sedan tidigare bekant backanaliskt *decorum*-brott kommer till ytan i en frispråkig samlagsscen mellan Jensen och Ulla Winblad.[857] Stilmässigt präglas scenen av en blandning av de bådas intensiva kärleksbetygelser med ilskna kommentarer och ett ängsligt månande om att deras herdestund inte får lämna några synliga spår på deras personer. Ulla ger Jensen ett par ordentliga avbasningar och kallar honom indirekt för horkarl: ”Min hvita noppkins-kjol, nyss struken, stärckt och ren, / Så den tilltygad blir! […] Hvart satan kasta han min solhatt och mitt uhr? / Ach himmel! Gudar, ach! – vet hut din tjocka tjur! / Vräk dig i Yxsmeds-gränd till dina Maija-Lisor, /

[856] Vid denna ordensfest är Jensens tvära kommandorytanden till orkestern, liksom Collins odiplomatiska ord om den kapiteltavla som Ek har förfärdigat, typiska sådana olämpligheter. Som en punktbelysning av den seriösa ordenskulturens ideal så erbjuder Anders Odels beskrivning av frimurarnas måltidsloger en illustrativ jämförelse: ”I öfrigt får och kan man säga det om Frimurare-Samhället, at så alfvarsam man der är under de alfvarsamme gjöromålens förehafvande, så glättig och rolig är ock efter deras slutande, och vet jag, åtminstone för min ringa del, intet något oskyldt sällskap i verlden så artigt och nöjsamt, som detta. Lifaktighet och vett, oskyldighet och dygd regera öfver alt; och hvad som i synnerhet skiljer detta omgänget från andre, är den oförlikneliga ordning utan tvång och jämlikhet utan förnedring, som styrer alt, så at det i stället 5 à 6 andre personer ofta kunna gjöra et grufveligt skrik och buller kring et litet bord, så händer aldrig, at vid et bord af hundrade eller flere Frimurare, någonsin mer än en talar i sänder, ej heller at någon Ed, hårdt och groft ord fälles […]”, s. 9. I sina råd till de kvinnliga deltagarna i salongsumgänget understryker Walcke (1782) vikten av att de utvecklar sina av naturen livliga och snabba intellekt genom att studera språk och läsa nyttiga böcker, eftersom sådana kunskaper ”gifwer styrka och hog at börja och underhålla Discourser med Lärda och Wittra Cavaillerer, och förskaffar sina Älskarinnor alla förnuftigas bifall och hederwärda högaktning”, s. 18.

[857] Liknande skildringar av fysisk kärlek, om än inte fullt så explicita, förekommer i Hallmans operaparodier, se Skuncke, s. 206 ff. En scen av denna mustiga kaliber kunde knappast ha framförts något så när realistiskt ens inför de fördomsfria vännerna hemma hos Lissander. Man kan tänka sig att Ulla Winblad och Jensen läser replikerna utanför scenrummet eller att de är dolda av någon enklare dekor medan replikskiftet pågår.

Förklara där din brunst bland stryk och kärleksvisor!”[858] Jensen å sin sida avbryter sina uppeggade flämtanden för att försäkra sig om att hans dokument inte blir för illa tilltygade: ”Förena dig med mig – och vickla unnan kjolen! / Ditt bröst emot min bröst – din mund emot min mund! / Cupido statt mig bi – uti min sidsta stund – / Nå skrynckla eij mitt skärp – och Ordens-protocollet!”[859]

Deras oro över dessa till synes irrelevanta småsaker visar sig ha att göra med vad som uppfattas som opassande i den backanaliska kretsen. På samma sätt som ett alltför påtagligt drickande inte är tillåtet före festens öppnande, vilket vi känner till från diskussionen om ordningsregler i Bacchi Orden, så verkar heller inte alldeles för iögonfallande vittnesbörd om erotisk aktivitet som stör ordensplikterna vara önskvärt. Det gäller att lägga band på sig och inte visa för tydliga tecken på att man har varit inblandad i olovligheter när templets storklocka kallar till samling. Skuldmedvetenheten kommer denna gång fram i Jensens betonande av den brådska som råder inför festens begynnande, en brådska som vässas av klockringningen i fjärran: ”Ty rättnu blir det tid at fylla caraphin, / Och at all ting blir klart – bevar oss, så jag flämtar, / Och så du flämtar med – bevar oss, Trundman klämtar, / Mig tycks stor-klockan hörs, – tyst, flåsa eij så hårdt!”[860]

Vid ordensfesten 1771 fäller de medverkande många kommentarer som rör klädseln, eller som i Gåses fall brist på sådan. Den utvärtes habiten sågs inom belevade kulturer som ett tecken på inre kvaliteter: ”I sin klädedrägt lärer ock människan härigenom, at wara renlig, anständig och ordentlig. […] Owårdsamhet i upförande och kläder är teken til en skeppsbruten Dygd.”[861] Som så ofta i Bacchi Orden rymmer texten en markering inför publiken av hur ideal och verklighet inte stämmer överens med varandra. När Collin i en monolog skildrar hur Ulla Winblad är skrudad så framtonar en ordensprästinna som inte kan sägas företräda ett välavvägt eller elegant mönster: ”Fruu Wickmans röda stubb, åt Ulla alt för lång, / Beckmanskans hvita skor och svarta robderong. / Men ach! hur hennes hår det dryper utaf vatten, / Chignongen är förbränd och genomblöt solhatten!”[862] Collins konstaterande, riktat till lyssnarna i salongen, har sitt explicita motstycke i Ulla Winblads lika häpna som franka ord vid hennes första möte med den trasgranne stadsfiskalen, föranledda av hans slumpmässigt kombinerade klädsel:

---

[858] StU IV, s. 170. Walcke (1782) ger följande råd till unga flickor när de uppvaktas av envetna och oborstade kavaljerer: ”Huru bör hon föhålla sig under en otyglad Ynglings Discourser? Hon bör afwärja dess djerfwa tal, och icke tillåta hans wältalighet segra öfwer sin Dygd.”, s. 15.
[859] StU IV, s. 170.
[860] Ibid., s. 171.
[861] Walcke (1783), s. 12.
[862] StU IV, s. 162. Walcke (1782) slår fast: ”Hvad kläder i synnerhet Fruntimmer? Anständighet och snygghet. […] Hwad bör man i synnerhet i akt taga? Ordning i sin Adjoustice, klädernas renhet, och beskedlighet i umgänget.”, s. 17.

Men huru ser han ut! som han vill folck förgöra:
En upbränd röd peruque betäcker ena öhra,
En möglig skjorta ses, som hvar den rätt begyns
Förblir en hemlighet för slarfvor som där syns,
En svart och svullen hals med halsduk utaf läder,
En half och sliten rock och inga underkläder,
Brandgula böxor till med stort gehäng och spiut,
Rödbruna stöfvelskafft – Collin, så du ser ut![863]

Nu är det inte säkert, eller kanske ens troligt, att den påstrukne Collin är den mest vittnesgille betraktaren. När Jensen får syn på den sovande Ulla Winblad betonar han tvärtom hennes ordnade dräkt: ”Bon – se prästinnan sielf så struken, stärckt och fin!”[864] Att Ulla Winblads tjuskraft förmår fängsla bröderna visar sig i de hänförda beskrivningar av henne som först Jensen och sedan Gåse riktar till publiken. Att detaljerade redogörelser för drinkarfysionomier och slafsiga munderingar hos de försupna manliga ordensmedlemmarna, levande som döda, tillhör den retoriska repertoaren inom Bacchi Orden vet vi. När vi kommer till Ulla Winblad så är det i stället skönheten som hennes beundrare uppehåller sig vid.

Jensen fångar hur den frambrytande solen skänker extra prakt åt Ulla Winblads klädsel, en påminnelse om hur prästinnorna förknippas med ljuset: ”Prästinnan syns helt bar, med blommor bröstet prålar. / Det linnet som hon bär Auroras purpur målar, / Och med de lampors sken, hvarmed vår rymd är fyld, / Syns framtill dess chemice båd’ målad och förgyld […]”[865] När magister Gåse ger sin bild av prästinnan stannar han inte bara vid detaljer i hennes ensemble utan noterar också hennes intagande sätt att föra sig.[866] I hans ordmålande sätter Bellman det löjeväckande mot det vördnadsvärda, den viktigaste dialektiska principen för den lek med ordenskulturens bruk av *genus demonstrativum* och dess lärofunktion som Bellman möjliggör för de samtida lyssnare och läsare som tog del av Bacchi Orden. Vi har tidigare konstaterat att Bacchi Ordens bakvända retoriska praktiker även rymmer insikter som är värda att minnas i verkligheten utanför fiktionens ram. Det vackra som är värt att glädjas åt kan finnas sida vid sida med det skrattretande klumpiga och ofullkomliga. Samtidigt som Gåses monolog följer den för utövarna omedvetet parodiska linje som är etablerad i Bacchi Ordens ceremoniella retorik – ständiga kollisioner mellan högt och lågt och vettlösa vändningar som för publiken avslöjar talarens obefintliga begrepp om de hänsyn som en fint bildad vältalare förväntas kunna hantera med avspänd

[863] StU IV, s. 162 f. Walcke (1782) rekommenderar att den unge kavaljeren ”bör följa den mäst wedertagna smaken i kläder, och en rådande snygghet i alt”, s. 23.
[864] StU IV, s. 166.
[865] Ibid., s. 167.
[866] StU IV ger denna monolog till Jensen, en felaktighet som är påtalad av Lönnroth (1967), s. 130 (not 7). Den korrekta skrivningen kan exempelvis studeras i handskriften Vf 15: 7, KB.

elegans – så bekräftar den bortom allt tvivel de starkt uppskattande känslor som han och övriga bröder hyser inför Ulla Winblad och de övriga prästinnorna:

> […] men himmel, hvad jag ser!
> En Venus, en vestal – mitt hjerta bara ber.
> Hvad maijestätlig syn – si kjorteln högt opdragen!
> Och se dess hvita barm, med mjölck och olja tvagen,
> Si där spatzerar hon – och utan at bli plump,
> Så tilstår jag ouvert, jag vördar hennes gump.
> Si hur hon slänger kjoln och tittar på en sida,
> Än plockar hon sin plume, än vill hon handsken vrida;
> Hvad obeskriflig eld ur hennes ögon går,
> Som liknar Jophurs blixt, när han i molnet står!
> Courage! sådan nymph, til ömhet hon förbyter
> Båd' gastar, häxor, troll, centaurer, troglodyter.
> Mig tycks den lilla mund af löije mild och rik
> Är just Lalages mund, Horatii flicka, lik,
> Som gjör, at när du ler, sig löijet sammanbinder
> Med blygsamhetens bild på dina röda kinder,
> Och gjör, at jag – gu-tår – eij kan, min Iris, mer
> Än öpna min boutelje, när jag din skönhet ser.[867]

Som en avslutande observation av hur driften med ”det passande” kommer fram vid detta tillfälle kan nämnas fenomenet att låna ut kläder. Magister Gåse, som är försedd med trästop och käpp men just inget annat, är en representant för det alltför oförställda. Hans okläddhet är för mycket även för Bacchi Orden, och därför måste ämbetsutövarna högst konkret åtgärda dessa brister.[868] Det visar sig dock att Gåses klädlån från Ulla Winblad utgör ett potentiellt *decorum*-brott inom ordensgemenskapen, vilket hon påpekar: ”Mitt förklä hål vid hål hans skröplighet eij skymmer […] Ej heller passar sig se en magister knoga / Och gå med qvinfolcks-skor.”[869] Jensen avfärdar hennes invändning med orden ”Det kommer eij så noga”, ännu ett uttryck för *laissez faire*-tänkandet inom Bacchi Orden.[870] Jensens vilja är den som får råda, vilket framkommer av Trundmans replik ”Tyst – två Prästinnor syns” just innan processionen träder in.[871] Av processionsordningens kommentar ”Ulla Winblad ledd af magister Gåse” förstår vi att Trundman har misstagit

[867] StU IV, s. 176 f.
[868] I ett salongssammanhang skedde sådana tillrättavisningar långt mer subtilt. Walcke (1782) redogör för en repertoar av fingersignaler ”för at undwika at i sällskap mundteligen göra påminnelse om något fel”, s. 36. Gåse har knappast framträtt i adamsdräkt inför lyssnarna. Av hans och övriga agerandes repliker att döma verkar han skymta fram då och då i scenbilden. I helfigur framträder han inte förrän han tågar in tillsammans med den övriga processionen.
[869] StU IV, s. 172.
[870] Ibid.
[871] Ibid., s. 185.

sig eftersom Gåse tydligen är klädd i kvinnokläder.[872] I den alkoholstinna kalabaliken som utbryter efter mötets inledande ceremonier verkar dock ingen fästa sig vid Gåses avvikande utseende, utan han inlemmas utan några särskilda åthävor bland de övriga högtidsfirarna och ägnas en skål av en av sina medrecipiender.

Avslutande diskussion

Föremålet för denna analys har varit det kvinnliga inslaget i Bacchi Orden. En fråga som kan tyckas självklar men som är allt annat än enkel att besvara är om kvinnor medverkade vid uppsättningarna. Vi vet som bekant nästan inget om hur ordenskapitlen blev till dramatisk verklighet men en viss ledning kan vi även i detta fall få av texternas uppbyggnad till olika höjdpunkter. Om Gåses nyss nämnda entré skall kunna nå maximal effekt ter det sig exempelvis mindre troligt att män regelmässigt kreerade kvinnoroller när kapitlen sattes upp. Om det skulle ha varit den rådande principen så försvinner mycket av den visuella överraskningseffekten när han och Ulla Winblad intar scenen som sista par i processionen.

Om vi ser till texterna så att kvinnorna som kommer till tals i Bacchi Orden äger en grundläggande samhörighet med bröderna, en samhörighet som märks från deras introduktion i templet vid Lundholms parentation till det sista ordensmötet 1777. De hotar inte ordens dygder utan bidrar till att befästa intrycket av Bacchi gårdar som en idyll där ruset och vällusten härskar ostört och där inget tas på allvar. Samtidigt innehar de egenskaper som utmärker dem och ger deras bidrag till ceremonierna en alldeles egen ton. Dessa egenskaper är det ofta de själva som formulerar i repliker och körer. I brödernas beskrivningar av prästinnorna lyfts Ulla Winblads och de andra backanternas skönhet och behagfullhet fram, kvaliteter av så slående kraft att de tillfälligt rentav kan få bröderna att börja tänka på kärlekens fröjder i stället för att målmedvetet arbeta på att föra sin dryckenskap till fulländning. I denna lockelse lurar ett inre *decorum*-brott. Dock råder ingen sträng motsättning mellan erotik och alkohol. Systrarna framstår som en komplementär aspekt av den strävan efter vällustig tillfredsställelse som råder i ordenstemplet snarare än som en antitetisk motbild till brödernas heliga ändamål: ”Oss förestår en fäst i Bacchi högtids-sal, / Där Fröijas röster hörs bland Bacchi hjältars tal, / Där den som kräslighet ur vinets gårdar köper, / Får nymphen ta i famn, som kring hans altar löper.”[873] Betonandet av systrarna som fagra uppenbarelser förstärks av att de kroppsliga vanskapligheter och alkoholberoende egenheter i beteendet som bröderna uppvisar och hävdas äga inte alls är lika framträdande hos deras kvinnliga motparter.

[872] StU IV, s. 186.
[873] Ibid., s. 183.

Skall något uppmärksammas som ger kvinnorna en särskild funktion i Bacchi Orden så måste det sägas vara deras andliga uppdrag, ett uppdrag som de själva tolkar ut i sång och tal. De förknippas genomgående med religiöst laddade symboler: lovsånger, altaren och sakrala rörelsemönster. I detta fall spelas ett flagrant *decorum*-brott mot omvärldens normer och officiella värderingar upp för publiken. I de svenska seriösa ordnarna och ordenssällskapen har vi kunnat se att den ceremoniella retoriken ofta inkluderade lojalitetsförklaringar till enhetskyrkan och den lutherska läran. Vi har tidigare också kunnat konstatera att den som gjorde sig lustig över den påbjudna religionen riskerade stränga straff. När Bacchi prästinnor levererar sitt kultiska budskap i former som är övertagna från den kyrkliga gudstjänsten så framtonar Bacchi Orden vid dessa tillfällen därför inte bara som ett ordenssällskap utan som ett ordenssällskap med drag av underjordisk väckelserörelse, mest uttalat vid förestavandet av Bacchi lag i samband med härolds-kapitlet 20 april 1771.

Här ser vi ytterligare ett exempel på sådana utmaningar av gängse ordenskultur som publiken i Lissanders salong måste vara beredvillig att acceptera. Även om Bacchi Orden uppvisar alla de ceremoniella drag som skall förekomma inom en orden och dessa drag följer en logik, ehuru inverterad vad gäller värderingar, så inser publiken att en orden som denna aldrig skulle kunna finnas – förutom just här och just nu, inför den avgränsade skara som har samlats hemma hos Anders Lissander. I Bacchi Orden höjer ingen på ögonbrynen åt kvinnliga celebranter eller åt bröder som får motta sin riddarvärdighet iförda illasittande kvinnokläder. Den allt förlåtande backanaliska nåden omfattar alla i templet, en trösterik tanke som upprepas och varieras genom kapitlen. I avslutningskören 4 oktober 1771 går inte bara solen upp över ordenstemplets omgivningar och fördriver det oväder som härskade inledningsvis utan alla sångare åkallar i tacksamhet Bacchi Ordens gudomligheter som borgar för den stämning av fest, jubel, kärlek och berusning som omfattar såväl systrar som bröder:

Trompeter.---	Pukor, trompeter –
	Flora, bred dina gröna tapeter!
	Fröija, bjud all din skara
	Sig para
	Med sång och dans!
Trompeter.---	Bacchus till ähra
	Älskar nu Jophur jorden förära
	Klaraste sken och strålar,
	Sielf målar
	Sin dyra glantz.[874]

[874] StU IV, s. 186.

Ett farväl till ordenstemplet – parentationerna 1777

Efter ordensfesten 4 oktober 1771 hamnade Bacchi Orden i malpåse. 1774 presenterade Bellman en visa tillägnad den avlidne jägmästaren och kommendören Stenberg där ordenstematiken gör sig påmind, men dramatiskt präglade framställningar med en uppbyggnad som påminner om dem vi har gått igenom mötte inte igen förrän 1777. Detta år avhölls två parentationer, daterade 11 januari respektive 4 december. Vid det laget hade Bellmans närmare samröre med familjen Lissander upphört, vilket gör det svårt att säga något om var och hur dessa sena kapitel har framförts. Med anledning av deras dramatiska form, inarbetade ordenstematik och till sina föregångare anknytande stilbrott har jag dock förutsatt att de presenterades under omständigheter som påminde om den miljö där deras föregångare hade mött sina åskådare, och jag kommer att i det närmast följande avsnittet presentera en möjlig sådan inramning.

Liksom i de tidigare analyserna så kommer *decorum*-brott och dessas retoriska uttryck att utgöra diskussionens replipunkt. Jag har valt att uppehålla mig vid hur tal och ceremonier fungerar vid dessa båda sorgehögtider. Genomgången av de sex föregående föreställningarna har visat hur Bellman på olika sätt använder just dessa medel för att etablera och förstärka de parodiskt präglade värderingar som är Bacchi Ordens. Genom att lyfta fram de slags retoriska praktiker som vi är bekanta med hoppas jag kunna visa på eventuella skillnader mellan dessa sena ordenstexter och sviten av föreställningar som sattes upp runt 1770. Även om de båda ordenskapitlen från 1777 griper tillbaka på etablerade motiv och ett känt typgalleri är det samtidigt så att en avsevärd tid har förrunnit sedan sistlidna möte. Om detta avstånd i tiden har medfört konsekvenser för hur ordensretoriken formuleras blir en central fråga att besvara.

Bellman i nya miljöer

För att närmare kunna resonera om vilka sammanhang de sena kapitlen kan ha presenterats i behöver vi stifta bekantskap med de kretsar i vilka Bellman umgicks vid denna tid. Det frihetstida statsskicket, vars sista oroliga år sammanfaller med ordensdiktningens mest aktiva fas, förpassades till historien i och med Gustaf III:s statsvälvning 19 augusti 1772. Maktövertagandet hälsades med glädje av Bellman vars kungavänlighet sträckte sig långt tillbaka i tiden.[875] Under Gustaf III:s hela regenttid ägnade Bellman honom ett stort antal hyllningar, flera av dessa med kraftfullt offentligt genomslag.[876] Socialt kom Bellman att avancera under 1770-talet, från upptågsmakare bland andra unga ämbetsmän till uppskattad underhållare i hovkretsar.[877] Gustaf III:s

[875] Landen, s. 56 f.
[876] Nell, passim.
[877] Ibid., s. 25–43.

uppskattning av skaldens insatser bekräftades av den sekreterartjänst i nummerlotteriet som Bellman tilldelades 1776 samt värdigheten hovsekreterare senare samma år, en honorärtitel som i Bellmans fall fungerade som en nog så viktig statusmarkör.[878]

Även om vi inte vet om Bellman över huvud taget presenterade dessa kapitel som dramatik så går det inte utan vidare att anta att de båda texterna från 1777 var produkter för skrivbordslådan. Som en hypotes förtjänar ett specifikt socialt sammanhang från dessa år lyftas fram. Bellmans viktigaste gynnare vid hovet var ämbetsmannen Elis Schröderheim, stor ordensentusiast och sällskapsmänniska, som med sin hustru Anna Charlotta fungerade som självklara samlingsgestalter i huvudstadens umgängesliv. Bellmans och Schröderheims samröre etablerades under mitten av 1770-talet, och de båda kom att ha mycket med varandra att göra i såväl offentliga som privata sammanhang.[879] Om vi skulle föreställa oss ett sammanhang där dessa sista ordenskapitel kunde sättas i spel så erbjöd miljön kring makarna Schröderheim goda förutsättningar. Belägg för att Bellman satte upp sina kapitel i denna miljö finns inte, men ett antal omständigheter visar att praktiska möjligheter fanns för sådana uppsättningar samt att makarna Schröderheim varken var obekanta med eller avogt inställda till Bellmans ordensparodi. Elis Schröderheim hade tillgång till ett omfattande kontaktnät med avseende på dramatisk och musikalisk kompetens, aktör- och musikerkrafter vilka skulle ha kunnat träda in och bidra med dylika nödvändiga insatser vid eventuella framföranden. Han var en av Utile Dulcis grundare och även mycket aktiv i andra vittra och musikaliska ordenssällskap.[880] Som en del i hans ordensintresse ingick att skapa improviserade skämtordnar med komiska ceremoniel, ett par av dem under mitten av 1770-talet.[881] Därtill var Schröderheim bekant med jargong och tankesätt inom Bacchi Orden. 1774 hade Bellman ställt en versifierad ansökan om kyrkoherdetjänst för sin forne informator Claes Ludvig Ennes räkning till Schröderheim, vid den tiden protokollssekreterare vid det kungliga kansliet. Denna ansökan bär tydlig stämpel av de backanaliska ordensmötenas ogenerade ton, och fick ett svarsbrev i samma stil från Schröderheim.[882] Bellman hade dessutom skänkt handskrifter med innehåll ur Bacchi Orden till båda makarna, i Elis Schröderheims fall just parentationen över Österman.[883]

[878] Landen, s. 146, Stålmarck (2000), s. 97 f.
[879] Landen, s. 141–147. Bellman stod även på förtrolig fot med Anna Charlotta, en vänskap som stammade från början av 1770-talet, a a, s. 130 ff.
[880] Makarna Schröderheim var till exempel aktiva i Amaranterorden, se Henrik Schück, *Elis Schröderheim. En levnadssaga från Gustav III:s tid* (Stockholm 1942), s. 41.
[881] Ibid., s. 52 f.
[882] StU IX, s. 6 ff., samt kommentardelen, a a, s. 15 f., 18 ff.
[883] Kommentardelen till StU IX, s. 136 f. Anna Charlotta Schröderheim förärades en handskrift innehållande parentationen över Lundholm, StU IX, s. 125 samt kommentardelen, a a, s. 142 f.

Ytterligare ett par omständigheter är värda att nämna som lägger nya faktorer till dessa båda parentationer jämfört med de ordenskapitel som presenterades mellan 1769 och 1771 hos Anders Lissander. 1776 gör Bellman sina första praktiska ordenserfarenheter i och med att han upptas i en av Stockholms frimurarloger samt i Pro Patria och Augustiorden. Av stor vikt är självfallet Bellmans giftermål med Lovisa Grönlund 19 december 1777, vilket en av passagerna i det sista ordenskapitlet har antagits tyda på.[884] Under förutsättning att hypotesen om makarna Schröderheim stämmer så talar den för att kapitlet har fungerat som underhållning bland vänner vilka känner till den lyckliga tilldragelsen och kan uppskatta det samtidiga hyllningstal till kärlekens betvingande kraft och avsked till ungkarlstiden som Bellman har lagt in i parentationen över Meissner Oelheim.[885]

Vad fick Bellman att blåsa förnyat liv i sitt ordenssällskap? Några utsagor från honom själv har vi inte tillgång till. För att kunna formulera antaganden kring vad som drev fram återupplivandet av det backanaliska ordenskapitlet behöver vi påminna oss hur Bellmans övriga produktion såg ut kring mitten av 1770-talet. Ett försök 1774 att hitta en förläggare till *Fredmans epistlar*, hans mest ambitiösa projekt så långt, havererade trots att Bellman hade lyckats utverka ensamrätt på att få trycka materialet.[886] Detta fick till följd att hans ansträngningar med att få visa upp ett större sammanhållet verk inför allmänheten avstannade, och vid mitten av 1770-talet ägnade han sig mest åt tillfällesdiktning. En del av förklaringen till att Bellman fann det intressant att ge de oregerliga vännerna i ordenstemplet ännu ett par chanser torde vara att annan backanalisk dramatik var i svang vid denna tid, framför allt Hallmans olika produkter med *Finkel, eller Det underjordiska bränvinsbränneriet* som största succé alltsedan premiären 1776.[887] Bellmans ordensdiktning förefaller heller aldrig riktigt ha lämnat skaldens och publikens medvetande, även om den inte fungerade som en särskilt aktiv resurs i författarverkstaden efter 1771.[888] Särskilt livskraftig verkar parentationen över Lundholm ha

[884] Olof Byström, ”Från Bellmans förlovningstid”, *Bellmansstudier* IV (Stockholm 1930), s. 89 ff.

[885] Bellman anspelar samtidigt på sitt förestående bröllop och sin backanaliska orden i dedikationen till Schröderheims version av parentationen över Österman samt i ett brev till Johan Fredric Granschoug, en sång- och musikintresserad gemensam bekant till Bellman och Schröderheim från dessas ämbetsmannatid under 1770-talet, StU IX, s. 116 ff. samt kommentardelen, a a, s. 133 ff. Schück har noterat det faktum att Lovisa Grönlund var anställd av makarna Schröderheim och bodde på deras lantgods Bisslinge när lysning avkunnades i den lokala kyrkan för henne och Bellman, s. 61.

[886] Hillbom i kommentardelen till Bellman, II (1990), s. 116.

[887] Flodmark, s. 71 ff.

[888] Recensionen i StP 5 november 1791 av *Fredmans sånger* ger ett särskilt hedersomnämnande till den backanaliska diktning, ”Bacchi AdelsPromotion och Riddarslag”, som får inleda den tryckta samlingen. Recensenten uppehåller sig vid den inledande rollistan, ”den comiska Förteckningen på de Personer, som nämnas i Fredmans Sånger”, vilken återges i sin helhet, samt citerar ”Se svarta böljans vita drägg”, den andra av de tre sorgedikterna över ordenshärolden Glock. Hillbom har fört recensionen på tal, se Bellman, II (1992), s. 385 f.

varit, med tanke på de talrika dedikationsexemplar som Bellman under åren skänkte till vänner och välgörare.[889] En eventuell positiv respons på de båda parentationerna från 1777 kan ha inspirerat Bellman att samla krafter till färdigställandet av *Bacchi Tempel*, Bellmans avsked till den ordensvärld han hade skapat, där den första versionen förelåg 1779. Verket kom dock att utökas och omarbetas och utbjöds inte till försäljning förrän 1783.[890] Den sena ordensdiktningens betydelse för ceremoniernas utformning i Par Bricole kommer vi att återvända till.[891]

Parentationen över Österman – ett Bacchi Ordens-möte i koncentrat

Det näst sista kapitlet i Bacchi Orden-sviten är en föreställning i litet format med endast två bärande roller, nämligen ordensklockaren Trundman och Janke Jensen. Förutom dessa båda förekommer två mindre insatser – ordenskanslern samt en härold – vilka träder in med några få repliker alldeles i slutet av kapitlet. Rent framförandemässigt kan de fyra roller som förekommer spelas av tre personer. Härolden, eller möjligen kanslern, skulle ha kunnat spelas av den som tidigare hade Jensens roll, eftersom Jensen, rörd till tårar av Trundmans betraktelse över dödens allmakt, har trätt ur handlingen dessförinnan. Det är bara i den allra sista scenen som mer än två replikförande personer samtidigt befinner sig i blickfånget. Samtidigt tycks Trundmans inledande hälsningsrop till de närvarande – ”Skål Musicanter! klang! Stäm edra instrumenter! / Skål Bacchi ägta barn, Prästinnor och betjenter!” – förutsätta närvaro av statister, vilket också kan ha förekommit att döma av den förteckning över medverkande, med åtta namngivna kommendörer jämte samlingsbeteckningen ”Samtelige riddare och musicanterne”, som möter i en av de viktigaste handskrivna visböckerna.[892] Processionen, annonserad av Trundmans utrop ”Hvad samling, hvad tumult, hvad många Commendeurer!” inträder i handlingen alldeles efter att Jensen avlägsnat sig, men ägnas inte någon detaljerad uppräkning av vilka som ingår i ledet och de backanaliska attribut som dessa officianter bär på.[893] Sådana kataloger har tidigare varit norm för denna återkommande masseffekt på den fiktiva sce-

[889] Brännvinsbrännarens minneshögtid förmådde fånga en publik även efter 1770-talet. När den tredje volymen av Olof Kexéls *Bacchi Hand-Bibliotheque*, där den första tryckta versionen av Lundholms begravningsakt ingår, recenserades i *Stockholms Posten* 21 november 1785, uppehöll sig recensenten uteslutande vid parentationen över Lundholm. Den starkt positiva recensionen talar om parentationen som ”et det mäst originala och til äfwentyrs, i sit slag, ypperligaste skaldestycke” jämte ”detta öfweralt lekande och qwicka Skaldestycke”. Recensionen uppmärksammas i kommentardelen till StU IV, s. 120 f.
[890] Lönnroth (2005), s. 244 ff.
[891] Ibid., s. 263.
[892] StU IV, s. 194. Förteckningen över de närvarande i templet återfinns i en av Völschow-volymerna, Vf 15:7, KB, se StU IV, kommentardelen, s. 281.
[893] StU IV, s. 206.

nen. Statisterna har dock möjlighet att göra en kollektiv insats i det sångparti som följer på Trundmans introduktion av processionen, där beteckningen ”chorus” antyder att flera är inblandade.[894]

Jämfört med de Bacchi Ordens-kapitel som Bellman tidigare hade framfört innehåller alltså parentationen över Österman ett minimum av agerande mellan personerna på scenen. I stället drivs handlingen framåt genom långa berättande repliker som avbryts av enstaka inskott från en motspelare.[895] Det avskalade formatet skulle kunna bero på det faktum att Bellman inte hade genomfört ett ordenskapitel på länge.[896] De rutiner som han och övriga agerande hade upparbetat under de år när Anders Lissanders hem utgjorde spelplatsen för föreställningarna var inte längre självklart tillgängliga.

Vad finns kvar från de föregående kapitlen?

Om vi håller kvar tanken på dessa sena ordenskapitel som dramatiska framställningar så förstår vi att Trundman öppnar kvällens högtidliga möte genom att hälsa en exklusiv skara välkommen: ”Du glada raska flock, som andas fritt och stort, / Som trifs i dessa hvalf och innom denna port [...]”.[897] Tilltalet bekräftar att vi befinner oss i den slutna backanaliska världen, där andra och lättsammare lagar gäller än i den trista och plikttyngda verkligheten utanför ordensrummet. Trundmans första insats har som syfte att förklara hur aftonen är tänkt att utveckla sig, varefter hans monolog tar vid som varar till dess att han presenterar sig för Janke Jensen.

Monologen ändrar tonläge i och med Trundmans första sångliga bidrag. Ordensklockaren börjar tala om hur han har åldrats. Hans elände verkar inte veta några gränser när han i en självömkande jeremiad uttömmande tecknar sitt fysiska förfall och sin fattigdom. Så illa är det att inte ens brännvinet förmår liva honom längre. Nu ter sig detta uttalande av Trundman något överdrivet eftersom han om och om igen sätter pluntan till munnen: ”Ach himmel! jag må visst en tröstetår nu dricka / Ur detta gröna kärl, som sqvalpar i min ficka. / Hvad kostlig lukt och smak – sublima Danto-sup!”[898] Hans sorg över att Österman inte längre är i livet ger han uttryck åt genom att anföra ett antal minnen ur deras långa vänskap, en vänskap som har haft alkoholen som ständig följeslagare sedan de möttes på krogen Gröna Lund.

---

[894] StU IV, s. 206. En annan möjlighet är, som tidigare påpekats, att åskådarna får vara med och sjunga.

[895] Lönnroth (1967) menar denna berättande och beskrivande stil vara ett utmärkande drag för de båda Bacchi Ordens-kapitlen från 1777, liksom för *Bacchi Tempel*, s. 120, 150.

[896] Den knappt tillmätta repetitionstiden kan också ha inverkat på detta kapitels sparsmakade utformning. Peter Österman avled 29 december 1776 och redan två veckor senare var Bellman redo att öppna ordenstemplet för en sista hyllning till stolmakaren, StU IV, kommentardelen, s. 280.

[897] StU IV, s. 194.

[898] Ibid., s. 197. Trundmans beskrivning skulle kunna ses som ett eko av de kraftfulla överdrifter som förekommer i de tidigare kapitlen när kroppsliga egenheter skall framställas för lyssnarna.

Publiken får under Trundmans monolog reda på en hel del om hur ceremoniell formalia är tänkt att fungera i Bacchi Orden och hur medlemmarna förväntas förhålla sig till ordens plikter och dygder. Han nämner blomsterkransarna som brukar pryda kapiteldeltagarna, nycklarna som han är anförtrodd i kraft av sitt ämbete och som skall vara överdragna med sorgeflor, det ansvar han har för att ställa lokalen i ordning och ordensklockan som han skall ringa i med anledning av dagens sorgliga tilldragelse. Bellman kan ha valt att lägga in så mycket beskrivning för att skapa en förståelseram för publiken, en publik som med tanke på det långa uppehållet från förra kapitlet måhända inte var helt införstådd med reglerna i hans orden.

Trundman klargör även det specifika normsystem som gäller inom Bacchi Orden. Han talar framför allt om hur han, vid detta tillfälle enligt honom själv dock med föga framgång, söker tröst i alkoholen: ”Jag tror i vinets flod jag mina plågor dränker. / Den sötma Bacchus ger, den sötman visst jag vet, / I sötma öfvergår sjelf sömnens ljuflighet.”[899] För honom som för övriga ordensmedlemmar är ölets, vinets och spritens livgivande krafter ett axiom: ”[…] ty det är med oss alla, / At blir man desperat och blodets vågor svalla, / Då svalkar bägarn bäst […]”[900] I Bacchi Orden är det Trundmans hedervärda plikt att bereda de starka drycker som skall serveras i samband med kapitel.[901] Upptagenheten kring drickandet kommer till uttryck i hopningar av benämningar, både av de olika drycker som erbjuds och av de många olika glas som får göra tjänst. Det kan som sagt nog vara klokt att inte ta Trundmans egna påståenden om hur led han är vid sitt supande på alltför stort allvar. Sådana melankoliska stämningar får aldrig råda oemotsagda någon längre stund i Bacchi Orden. Det får sin ironiska bekräftelse vid detta tillfälle i och med att Trundman avslutar hela kapitlet med sin kommentar om Jensens bottenlösa fylleri och slarv genom att själv skåla ännu en gång: ”Men Jensen får ej nog – det bottenlösa svalge / Får aldrig nog – gutår!”[902]

Ny ton i Bacchi Orden?

Har något förändrats i hur Bellman använder den ceremoniella retoriken vid detta sena ordenskapitel? Stefan Ekman ägnar sin artikel ”’Ni hör väl hvad jag läser?’ Muntligt och skriftligt i två av Bellmans Bacchi Orden-kapitel” åt att diskutera denna fråga. Ekman argumenterar för att parentationen över stolmakare Österman från 1777 bör betraktas som ett trendbrott i fiktionen där Bellman frångår de parodiska och fylleburleska tendenserna i den föregående ordensdiktningens parentationer – där Lundholms-kapitlet har valts som exempel – för att i stället ge röst åt mer realistiska känslor av sorg och saknad. Han hävdar att denna skridning härrör ur en seriös litterär skriftlig

[899] StU IV, s. 194.
[900] Ibid., s. 204.
[901] Denna ordensklockarens plikt introducerades vid ordens högtidsdag 1770.
[902] StU IV, s. 208.

tradition som betonar intimitet och det sublima. Därmed har fiktionen avlägsnat sig från de tidigare parentationernas sekundära muntlighet i backanalisk anda, med ironiserande över och parodierande av sådana klichéer som kan förekomma i ett minnestals stil och framförande.

Ekman bygger sitt antagande dels på Trundmans ingående och känslofulla beskrivning av den avlidne vännen och kommendören vid kistan i gravkoret, dels på att Jensen blir ”en orator på rymmen” eftersom hans förtida avvikande från ordenstemplet som konsekvens får att det utarbetade talet över Österman aldrig kommer att framföras.[903] Ekmans läsning ger förvisso en ny infallsvinkel till ordensdiktningen, särskilt med hänsyn till Jensens kommentarer om det egna manuskriptet och dess förhållande till talets tänkta framförande, vilket vi kommer att se i det följande avsnittet. Dock gör den inte full rättvisa åt Bacchi Orden som en etablerad helhet med sin egen logik, där varje sammankomst skall sluta under fiaskobetonade former, och sina speciella retoriska *loci* och stilistiska särdrag, vilka låter texterna pendla mellan vitt skilda stämningslägen med hjälp av överraskande *decorum*-brott och skiftande perspektiv. Den sorg som Trundman och Jensen ger uttryck för vid Östermans minneshögtid, och som Ekman anser skall tyda på en ärligt uttryckt känsla som även skall prägla publikens uppfattning av framställningen, bör därför måhända inte uppfattas fullt så bokstavligt.[904] Ekmans observation att de båda kapitlen från 1777 visar upp ett försiktigare burleskeri jämfört med de sanslösa turerna i föreställningarna mellan 1769 och 1771 har samtidigt mycket som talar för sig.[905] Den mest uppenbara skillnaden är enligt mitt förmenande att de utagerade fysiska pajaserier som var en standardingrediens i den tidigare ordensdiktningen nu har försvunnit ur bilden. De båda kapitlen från 1777 betonar i stället verbala medel, med omfattande beskrivningar av skeendena på scenen, metakommentarer om ceremoniell talekonst och dialekthumor.[906]

Ekman antyder möjligheten att det han ser som en ändrad, mer innerlig ton i parentationen över Österman har att göra med att Bellman själv hade

---

[903] Ekman (2007), s. 295.

[904] Ekman anför i sin uppsats som stöd för sin tolkning en likartad läsning hos Nils Afzelius, ”Fröjas Tempel och Spinnhuset”, *Bellmansstudier* XI (Stockholm 1952), s. 106 ff. Jag påminner här om det problem som vi även mötte i Kjelléns studie, det vill säga det vanskliga i att kunna avgöra hur allvarlig eller öppenhjärtig Bellman är i sina texter. Kjellén har, angående tanken på hur sorgen får spelas ut, resonerat om möjligheten att vad han ser som de överdrivna sorgeuttrycken i epistlarna liksom i de senare Bacchi Ordens-kapitlen skulle kunna vara möjliga uttryck för parodi, där Bellman i så fall kan ha utgått från teaterskådespelarnas gestik i tragedier, s. 126.

[905] Se även Lönnroth (2005), s. 243.

[906] Att en skridning från det muntligt-dramatiska till det skriftligt litterära äger rum i Bellmans författarskap har tidigare forskning kunnat konstatera. Lönnroth (1967) pekar på hur Bellman berättartekniskt går från ett dramatiskt präglat framställningssätt där publiken får se vad som händer till ett episkt där gestalterna berättar vad som händer, s. 149 f. Hillbom (1981) har uppmärksammat hur sådana muntliga drag som instrumentimitationer och sång får träda tillbaka för dialog, s. 13.

kommit med i ordenssällskap där vänskapskulten frodades.[907] Att respekt för *decorum* var en självklar nödvändighet i faktiska ordenssammanhang är välbekant, liksom att Bellman medvetet förhöll sig till sådana normer när han framträdde i sådana kretsar. Hur den parodiska talekonst som Bellman hade etablerat i Bacchi Orden kunde anpassas för de parentationer han höll som ordensskald i Par Bricole kommer att studeras i det följande kapitlet.

Janke Jensen tackar för sig

Vid parentationen över Österman gör Janke Jensen sitt sista framträdande som Bacchi Ordens högtidstalare. Tack vare Trundman får publiken en blick in i Jensens kreativa verkstad. När ordensklockaren beskriver hur Jensen arbetar med sitt manuskript framgår att talskrivandet innebär en nästan övermäktig ansträngning för ordens orator. Trots flitigt läppjande verkar inte inspirationen vilja infinna sig:

> Hör hur han pladdrar qvickt och har så bålt at göra
> Med glaset tätt til mund och pennan bakom öra
> Än sträcker han sin hand och sig för pannan slår,
> Än modfäldt och förryckt han luggar sina hår.
> Han måste hafva svårt dra orden i förening,
> Så at det kan – gutår! – bli rim i riktig mening.
> Si hur han gråter ömt och svettas som i bad,
> Hvar gång han bara ser på sjelfva titulblad![908]

För de lyssnare som var bekanta med Bacchi Ordens ceremonimästare sedan tidigare och dennes skrytsamhet över den egna vältalighetsgåvan ger Trundmans porträtt av den i retorisk prestationsångest låste Jensen en ironisk accent. När Trundman träder fram ur skuggorna och börjar tala med Jensen påpekar han dock inte de våndor han i smyg har iakttagit utan ger en långt mer konciliant bild av ordensoratorns vittra mödor, där Bacchi Ordens vältalare framför andra framtonar som en av helig entusiasm uppfylld poet: ”Så höll du pennan krökt med ögonen til skyn. / Af facklans dunkla brand emot de gyldne glober / Så blef ditt kindben hvitt och läppen som cinober.”[909] Trundmans ymniga smickrande av Jensen naggas dock i kanten av de i sin konkretion stilbrytande detaljer om Jensens utseende och skanderande som ordensklockaren utan eftertanke strör in i sina måttlösa vördnadsbetygelser för ordens orator.

---

[907] Ekman (2007), s. 295 f.

[908] StU IV, s. 198 f. Om kapitlet har framförts från en scen så finns möjligheten att Trundmans beskrivning bekräftades i pantomim av Jensen.

[909] Ibid., s. 199. Beskrivningen påminner starkt om hur inspirerade diktare kunde framställas i samtida bildkonst. Swahn ger ett exempel på en sådan illustration med titeln ”Le poëte inspiré” ur den franska kalendern *Anacreon en belle humeur* (1786), [illustration 11]. En aspekt av Bellmans ironi är att de yttre åthävorna hos en inspirerad poet inte förmår hjälpa upp Jensens kunskapsbrister när det kommer till sann vältalighet.

På Trundmans fråga om vad Jensen har skrivit i sitt manuskript tar den senare tillfälligt över föreställningen. Först ägnar han ett par ord åt att etablera talets ceremoniella inramning i rum och tid. Jensen förklarar att han efter sedvanlig trumpetfanfar och Trundmans ringande i ordensklockan ”skal träda fram bland Templets Commendeurer / Med flaskan öfverst fyld af socker och citron / Och mot en svart pulpet begynna oration […]”[910] Därpå går han igenom den nedskrivna orationen som han avser att framföra när ordensmedlemmarna är på plats i templet. Jensen berör i snabb följd det ömsesidiga förhållandet mellan tal och skrift, ett påpekande som röjer hur det spontana intrycket som talet skall ge lyssnarna bygger på medvetet utnyttjande av minnestalets *loci*: ”Hör på, du Bacchi man, hur’ jag om hjelten talar! / Jag skrifver at han går uti de sälla dalar / Bland nympher, änglar, barn […].”[911]

Som ledande motiv framstår den backanaliska hinsides tillvaron där världsliga problem och hierarkier för gott har förlorat sin makt över Österman: ”Den verkstad, som han först på Högbergsgatan valt, / Den ser han an som strunt med banco-lån och alt. / För kunder, som han tjänt, ministrar och hofråder, / Knapt han i mössan tar och nicka vil i nåder.”[912] Nu gäller inte Östermans stolta förakt alla dem som vandrar på jorden. Om han från himlen skulle se en broder i tron som Jensen så skulle han omgående upphöja honom till sin like. I den drastiska bilden av hur stolmakaren fysiskt lyfter upp Jensen till de elyseiska fälten skymtar såväl *exemplum*-traditionen, med den nu för evigt frie stolmakaren som en representant för brödernas önskedrömmar, som ordenssällskapens broderskapsretorik där likheten mellan de invigda och värnandet om varandra ingår som givna komponenter. Efter att ha vistats i de högre sfärerna så återvänder Jensen omilt till en mer jordbunden position genom att utan förvarning börja ägna sig åt en ingående beskrivning av hur Östermans utseende och klädsel tedde sig när stolmakaren fortfarande levde. Från bilden av den gudalike Österman som talar och verkar med celest auktoritet hamnar vi i vardagsnära trivialiteter.

Jensens sätt att referera talets innehåll åskådliggör för Bellmans publik tomheten och det konventionella i ordensretoriken som allmänt fenomen. Den formelbundna retoriken blir särskilt intressant som studieobjekt för *decorum*-brott när dess utövare inte behärskar hantverket och koderna. Då blir tankemönstren synliga och därmed mindre verkningsfulla. Den saknad efter Österman som talet skall förmedla till de sörjande ordensbröderna ger ett påklistrat intryck när Jensen bekänner färg och visar hur han har tänkt: ”Så Trundman, sen jag sagt hans lof i dessa rader, / Så blef mitt sinne lätt och jag blef mera glader.”[913] I sin iver att kontrollera att han inte har glömt

[910] StU IV, s. 200.
[911] Ibid.
[912] Ibid., s. 201.
[913] Ibid.

bort några av de förväntade punkter som bör finnas med i ett tal av detta slag går Jensen igenom talets innehåll på ett sätt som framhäver det oövertänkt frasmässiga och bristen på helhet:

> Då föll mig in – lär se hvad pagina det står –
> Just där – där föll mig in at önska godt nytt år,
> God hälsa, sundhet, fröjd åt Ordens Commendeurer,
> Vår Ordens välbestånd med mer som Gillet rörer,
> At detta nya år må blifva sällt och kärt,
> Med mera som jag skref, som inte stort är värdt –
> […]
> Så långt, o Trundman Bror, skref jag uti fullt sträck;
> Jag hade skrifvit mer, om jag haft mera bläck.[914]

Efter att Trundman och Jensen tillsammans har sjungit till Bacchi ära och tömt en gemensam skål slås så Jensen av starka betänkligheter inför parentationens utformning: ”Men Gudar! Gudar, ach! Hur skal min sång uplifvas / Och hjelten i min dikt med starka drag beskrifvas?” Här tar Jensen fasta på en funktion hos *genus demonstrativum* som har varit uppe till behandling flera gånger tidigare, nämligen den att med alla medel förhöja ämne och stil för att skapa ett minnesvärt exempel för talets lyssnare. Jensens tvivel på den egna förmågan visar sig ha med hans stigande ålder att göra. En sådan oro inför den nalkande ålderdomen med dess kroppsliga och själsliga avtynande gäller inte bara Jensen och, som vi har sett, Trundman. I det andra kapitlet från 1777 uttrycker sig Ulla Winblad i likartade termer. Här framstår Bacchi Orden som ett verkligt ordenssällskap med medlemmar som har åldrats sedan det föregående mötet.

Den modstulne Jensen tröstas av Trundman som livligt berömmer parentationen, allt enligt normen i Bacchi Orden att den undermåliga talekonsten aldrig kritiseras av ordensmedlemmarna. De onda ord som skulle kunna fällas över Jensens prestation kan enligt klockaren endast komma ur avundsjuka, och mot sådana smädelser finns ett verksamt medel: ”Blott ångan ur ett sprund försötmar Afunds pilar.”[915] I det fortsatta samtalet visar sig Trundman överraskande nog till fullo behärska den talekonst som verkligen förmår röra när han förevisar Östermans döda kropp i koret, så mycket mer överraskande som de ord han har ägnat stolmakaren i början av kapitlet närmast påminner om *personalia*-delen i de långrandiga minnestal som Jensen brukar ägna sig åt. Ordens parentator faller i gråt inför Trundmans koncentrerat bildrika framställning av hur döden kommer att reducera Österman – och i förlängningen oss alla – till intet. Ytterst få sänkande stilgrepp förekommer i den passagen. Trundman kryddar sin beskrivning med anaforer,

[914] StU IV, s. 202.
[915] Ibid., s. 203.

retoriska frågor och parallellismer, figurer och troper som hör hemma i den höga stilen. Samtidigt är det svårt att frigöra sig från misstanken att den rikliga alkoholförtäringen bidrar till känslosvallet. När Trundman erbjuder Jensen glas efter glas så talar han också om hur ordensoratorn bör reagera:

> Hvad är vårt lif? Et null – si här har du en sup! –
> Det är et null – drick ut, rys ej för dödens smärta!
> Lägg handen på hans bröst, ställ glaset på hans hjerta
> Och lät den tåreflod, som i ditt öga sprids,
> Ömt fugta denna krans, som kring hans hjessa vrids!
> Bjud honom nu farväl, kyss honom i det sista!
> Gråt intet Jensen, mer! Klang! klinga mot hans kista![916]

Som vi har kunnat se så lever *decorum*-brott kvar som princip i den vältalighet som utövas vid parentationen över Österman. Att skåla med den avlidnes kista må vara en självklarhet i Bacchi Orden, men trotsar lika självfallet de normer för önskvärt beteende som genomsyrade parentationsakter i den allvarligt menade ordenskulturen. Den parodiska vältaligheten, som fortsätter att manifestera sig i form av frekventa stilbrytningar med åtföljande perspektivbyten i dessa sena texter, verkar inte ha förlorat i kraft som parodisk resurs. Även om Jensen inte lyckas hålla sitt tal framgår av hans innehållsreferat att resultatet svårligen skulle ha kunnat kallas tillfredsställande. Trundmans känslosamma beskrivning av den döde skapar kontrast till Jensens klichéfyllda och oordnade anförande. Ordensklockarens sorgsna ord om Österman utmanas i sin tur av kanslerns slutreplik om den försvunne Jensen som en stor kanalje, en replik som tar loven av det *pathos*-mättade och för lyssnarna från det sublima och allvarliga till det löjliga och vardagliga.

Parentationen över Meisner Oelheim – finalakt i ordenstemplet

Vid Bacchi Ordens sista sammankomst är åtskilligt tillbaka i de beprövade mönster som Bellman hade använt sig av vid de ordenskapitel som han uppförde mellan 1769 och 1771. Parentationen som pålitlig skrattgarant har här tagits till heder igen. En rollista, som upptar ”Närvarande inom Templet”, finns också med. Liksom flera gånger tidigare möter här ”Bacchi prästinnor” anförda av Ulla Winblad. Men Bellman har också skapat ett antal innovationer inför ordens sista högtidsdag. Till att börja med har ordensklockaren Trundman, efter Janke Jensens förnedrande mässfall vid parentationen över

[916] StU IV, s. 205. Ett annat backanaliskt färgat *decorum*-brott i sorgerummet utspelar sig vid parentationen över Lundholm där de ansvariga för städning i ordens gravkor i stället börjar ägna sig åt tärningsspel med åtföljande vadslagning, StU IV, s. 40 ff. I Pro Patrias lagar och stadgar för första graden är kapitel VIII ägnat ordning vid sammankomsterna. Paragraf 11 slår fast: ”Ingen oskiäre Ordens Samlingsrum eller dess förmak med *kort*, *Tärning* eller *andra Spel.*”, F 8: 1, SSA. Kursivering ersätter understrykning i originalet.

Österman, fått förtroendet att framträda ”i parentators ställe”. En viktig roll i detta kapitel har även Stenbit, constituerad dansmästare inom Bacchi Orden. ”Tyske Fabriqueren”, som han också kallas, är en utpräglad *Marktschrejer*-typ. Han förekom i en blygsam roll redan vid Boursells parentation 1769, men denna gång får han framträda i helfigur som Trundmans ersättare som ordningsman i templet.[917] Det ter sig inte orimligt att förmoda att Stenbit har kreerats av Bellman i och med att Jensen inte framträder i detta kapitel.[918]

Det dramatiska hantverket

Var än Bellman satte upp Bacchi Orden så kunde han vara säker på en sak, nämligen att han aldrig skulle kunna påräkna ett stort teatermaskineri för att frammana en viss miljö eller skapa olika effekter. Den spartanska scenbilden gjorde att mycket måste förklaras för publiken, och vid denna sista sammankomst har prästinnorna Ulla Winblad och Cajsa Stina just sådana funktioner.[919] ”Scenen framställs såsom den ter sig för en viss person i ett visst ögonblick”, skriver Lönnroth och konstaterar att detta drag i ordenskapitlen även möter i episteldiktningen.[920]

Av retoriskt intresse är hur Bellman driver med publikens förväntningar och utnyttjar deras förkunskaper inte bara om ordenskultur och sceniska konventioner utan även om hur hans ordensparodi bygger på plötsliga nedtagningar av känslomässigt laddade formuleringar och situationer. I detta kapitel får vi till exempel en laddad uppbyggnad av stämningen inför Stenbits framträdande, framför allt förmedlad genom Cajsa Stinas livfulla beskrivning av den mystiske okände som hon har sett närma sig ordenstemplet med snabba steg. Det har påtalats att trumpetsignalen skall komma, men denna gång är det inte processionen den varslar om. De beskrivande repli-

[917] Stenbit är samtida med den mest kända *Marktschrejer*-typen i Bellmans universum, nämligen fabrikören Jergen Puckel i Fredmansdiktningen. Dessa båda påminner starkt om varandra inte bara i sitt särpräglade språkbruk utan även i sådana detaljer som klädedräkt och uppträdande. Har Stenbit och Puckel haft verkliga förebilder, eller har vi att göra med komiska standardkaraktärer? Vad gäller Stenbit har det inom den biografiskt inriktade Bellmansforskningen antagits att han skall ha varit tecknad efter levande modell, troligen bokhållaren Daniel Stenbit, se kommentardelen till StU IV, s. 102. Gustaf Munthe driver tesen att Bellman vid sitt utmejslande av Jergen Puckel har haft konsthantverkaren och rättshaveristen Christian Precht för ögonen, ”Jergen Puckel, Christian Precht och munskänken på Thermopolium”, *Bellmansstudier* XIII (Stockholm 1959), s. 9–31. Som en lustig detalj kan slutligen påpekas att Stenbit framträder som banerförare ”i bryggaren Meisners ställe” vid parentationen över Boursell, StU IV, s. 20.

[918] Om Bellman som *Marktschrejer* i andra sammanhang, se Lars Lönnroth, ”Bellman som marknadsutropare”, *Den svenska litteraturen*, II, *Upplysning och romantik 1718–1830*, red. Sven Delblanc & Lars Lönnroth (Stockholm 1988), s. 149 samt Nell, s. 40 f.

[919] Lönnroth (1967), s. 149.

[920] Ibid., s. 146. Det förefaller som om Bellman har använt detta grepp för att styra publikens uppmärksamhet till den del av den fiktiva scenen som är mest intressant för ögonblicket. På liknande sätt som när Trundman vid parentationen över Österman beskrev Jensen så kan det vara så att Mollberg och den trupp han kommenderar i inledningsscenen ägnar sig åt en pantomimisk framställning medan Ulla Winblad, som står i fokus, berättar vad de gör.

kerna – gestalten som Cajsa Stina har skymtat, väderomslaget och Ulla Winblads gråtande – varslar om onda makter i antågande. Alla närvarande – agerande som publik – väntar sig ett slags Mefistofeles-gestalt, men denna förmodan torpederas så snart den sprättige Stenbit visar sig. Verkan torde bli än mer påtaglig om det är Bellman som spelar Stenbits roll, den person som publiken har väntat på. Då blir hans entré en kombination av dramatisk höjdpunkt på den verkliga scenen och antiklimax på den fiktiva.

När Ulla Winblad tar ordet är det en av år och umbäranden märkt ordensprästinna som står inför åskådarna. Hon har dock behållit sin position som anförare för ordens kvinnliga kontingent och agerar med samma auktoritet i tal och sång som vid ordensmötena 1770 och 1771. I sin monolog antyder hon, enligt samma mönster som Trundman vid det föregående kapitlet, regler i ordenstemplet och nämner den efterlängtade funktionär som har mandatet att öppna templet för de duvna Bacchusdyrkarna: ”Men dagens sorge-prål och klockans dön som ljuder, / Mig Bacchi dyrkan strängt på stränga skäl förbjuder – / Ach! hvad han länge dröjt – Ach! hvad jag länge här / Mot trappan lutat mig i olust och besvär! Han vet den Trundman nog Capitlets bud och vilja …”[921] I hennes överdådiga beskrivning av processionen innan den blir synlig för publiken yppar sig ytterligare en chans att spela på kontrasten mellan det förväntade och det som faktiskt presenteras på scenen. Det magnifikt myllrande och extatiska följe som hon tecknar i ord – för övrigt en uppgift som hon även skötte vid ordensdagen 1770 – har inte någon möjlighet att svara upp mot Ullas beskrivning. Hur de processionsdeltagare än ser ut som träder inför åskådarna så kommer de att te sig som en hopplöst otillräcklig representation av det ordensprästinnan har menat sig se.

Flera dramatiska faktorer – persongalleriet, rollfigurernas ordensplikter, blandningen av tal- och sångavsnitt, de omfattande beskrivningarna och förväntningarna som kommer på skam – har Bellman sålunda låtit hålla sig konstanta från ordensdiktningens första skede. Samtidigt ger han sin orden ett visst realistiskt intryck genom att i dessa senare kapitel låta dess företrädare framstå som om de hade åldrats sedan orden senast samlades.

Den avskilda världen

Kan åskådarna lära sig något av det de har fått se utspela sig? Denna tanke fördes på tal i analysen av de båda ordenshögtidsdagarna 1769 och 1770.[922] Där antydde jag att krafterna bakom Par Bricole kunde använda och bygga vidare på sådana värderingar i Bellmans kapitel som kunde låta sig transformeras till en normal ordenskontext när de skapade ceremonier för detta sällskap. Bacchi Orden skulle alltså inte bara ha fungerat som underhållning för stunden utan också ha gett sin publik möjlighet att ta till sig vissa insikter

[921] StU IV, s. 214.

[922] Lönnroth (2008) har diskuterat tanken på hur de backanaliska attityderna i Bellmans ordenskapitel kunde göra tjänst som en temporär verklighetsflykt för åskådarna, s. 144 f., 171 ff.

från replikerna och sångtexterna. Ett stöd för ett sådant antagande kan vi finna i Bellmans sätt att presentera de tidiga kapitlen i halvoffentliga former för en initierad och pålitlig lyssnarskara, alltså en situation som har stora likheter med en regelmässig ordenssammankomst där människor med rätt inställning var tänkta att komma samman för att i avskildhet tillägna sig insikter som skulle hjälpa dem att leva ett mer fullkomligt liv.

Flera forskare har framfört hypotesen att de som bevistade Bellmans föreställningar gjorde det för att hans ordensfiktion erbjöd dem en möjlighet att för en kväll få höja sig över omvärldens krav och plikter och kunna skratta åt tillvarons nyckfullhet tillsammans med likasinnade. Bacchi Orden anlägger ingen moraliserande ton utan utgör en illusionslös drift med olika företeelser, en drift som fångar upp kunskaper, synsätt och normer hos dem som samlades för att ta del av Bellmans föreställningar.[923] Lärdomen i de tidiga kapitlen bars fram av ett ”carpe diem”-ideal, ett budskap om att förbehållslöst njuta av varje lycklig stund bland utvalda vänner och som delvis kan förstås mot bakgrund av den sena frihetstidens oro och ovisshet. Hur ser lärdomarna ut i kapitlen från 1777? Genom att frilägga dem kan vi dels se om de tidigare idealen lever kvar, dels få en uppfattning om vilka av de backanaliska insikterna som kunde beredas utrymme i Par Bricole.

Mot den ”culture of politeness” som vårdades i ordnar och ordenssällskap står en genomförd ”culture of rudeness” i Bacchi Ordens-kapitlen från åren runt 1770. Den eftersträvansvärda verbala och kroppsliga vältaligheten utsätts, som vi har kunnat se, för ständiga och oblyga omtolkningar från Bellmans sida. Tonläget ter sig något annorlunda i parentationerna från 1777. De grövsta uttrycken för kroppslighet finns inte kvar. Inte heller framstår det ceremoniella förloppet som lika rörigt som tidigare. När Stenbit berättar för Ulla Winblad och Mollberg om hur onyktra kanslern och Trundman har tett sig inför mötets öppnande – en ofta brukad variant ur Bacchi Ordens förråd av standardmotiv – så stannar framställningen vid Stenbits beskrivning. De tungfotade snubblandena och de naturaliebetonande inslagen som vid de föregående kapitlen har fått bekräfta att den samtidigt oundvikliga och efterlängtade berusningsnivån har infunnit sig går inte längre att spåra. Processionen griper delvis tillbaka på redan etablerade backanaliska mönster, men den bjuder också på något nytt. När Ulla Winblad i ord tecknar den skara som hon ser närma sig templet framtonar en hämningslös samling, långt ifrån de städade och korrekta, närmast pedantiskt ordnade processionsuppställningar som vi har mött i Stockholms ordnar och sällskap. Samtidigt som Ulla Winblads beskrivning i det stycket därmed överensstämmer med Bacchi Ordens traditioner så antyder flera av hennes formuleringar också att tåget uppvisar en religiös prägel som är mer uttalad än vid ordens föregående möten. Till sådana markörer kan vi räkna de sakralt laddade attiraljer som Trundman bär, processionsdeltagarnas frikostiga stänkande av vin och olja

[923] Lönnroth (2008), s. 150 f., Nordstrand, s. 126.

och förstås att prästinnorna är på plats: ”Kom dyrka Vinets Gud och oss Prästinnor klappa!”[924] När väl processionen står på scenen så ger den, trots sin tydligt backanaliska stil, ett enhetligare intryck än vad var fallet vid kapitlen runt 1770. Inga enskilda kommendörer gör sig hörda utan de får agera staffage till ett växelspel mellan Trundmans haltande minnestal och de av Mollberg framvrålade exercisfraserna som med jämna mellanrum tränger sig igenom oratorns trevande formuleringar.

Den viktigaste lärdomen som framkommer i detta sista kapitel är att gemenskapen i templet skyddar från kylan och olusten i världen utanför. Temat mötte vi redan i samband med dubbningarna 1769 och 1770, där de nyinvalda på olika sätt fick intyga och visa sin villighet att överge den krassa vardagens kravfyllda tillvaro för att i stället inrätta sina liv i enlighet med Bacchi milda regim. Ekon av dessa ordenslöften och handlingar till ansvarslöshetens värn och ära kan vi höra när Mollberg riktar sig till Bacchi soldater och låter dem veta att de förväntas förvalta de stolta traditionerna från ordens legendariska dryckeshjältar, mer redo till ihärdighet i dryckenskap än till annan typ av kamp och uppoffringar: ”Kom brottoms man mot man, Soldater tre och fyra, / Med lika djerfva steg, som våra fäder prydt, / Då de från bardalek till Bacchi gårdar flytt!”[925] Den iver med vilken de ordensaktiva under Bacchi Ordens första fas avsvor sig varje tänkbar arbets- och ämbetsplikt har dock inga motsvarigheter vid denna högtidsdag. Nu rör vi oss för all del med en parentation i stället för en invigningsceremoni, men flykten från en oförstående och inskränkt omvärld till det barmhärtiga ruset bland vänner av samma övertygelse har även varit ett givet inslag i det backanaliska *exemplum*-tänkande som vi mötte i de fullskaliga minnesstunderna till Boursells och Lundholms ära. Vid denna sista ordenssammankomst är det snarast så att det uttryckliga avvisandet av plikter och arbete får ge plats åt en annan aspekt av avskildhetsmotivet, nämligen de utvaldas otåliga väntan på att bli insläppta i det trygga templet och i en allt förstående och allt förlåtande krets kunna få kasta sig ut i en fri samvaro, fjärran från en moraliserande offentlighets olika hot och förbud.[926]

Om vi ser till vad de sena Bacchi Ordens-kapitlen skulle kunna ha bidragit med till ceremonierna i Par Bricole så är föreställningen om det glada umgänget i en noga utvald och sluten församling en mycket rimlig utgångspunkt. Det är dessutom en föreställning som stämmer överens med de tankemönster som härskade i de verkliga ordnar och sällskap som är Bacchi Ordens viktigaste förutsättning. I fallet med parentationen över Meissner Oelheim skulle jag vilja lyfta fram sångpartierna som förmedlare av möjliga värderingar att ta till sig för publiken. De första aktörerna som åskådarna

[924] StU IV, s. 220.
[925] Ibid., s. 212.
[926] I sin första monolog lyfter Ulla Winblad för egen del fram en hårdsinnad ordningsmakt och skenheliga representanter för prästerskapet som sådana yttre hot, ibid., s. 213 f.

kommer i kontakt med är Bacchi soldater. Medan Mollberg driver exercis med truppen låter han dessa ”Bacchi söner” veta vad som anstår envar som strider under Bacchi fana: ”Håll’n glädtug min, svälg drufvans blod / Med lust och mod / I lek och handgemäng! […] Ifyllen edra kärl, granrisa edra tält / Och söken Fröjas barn kring dessa blomster-fält! / Kom dyrkom Vinets Gud med sjelfsvåld, dans och yra!”[927] Därefter tar soldaterna över och bekänner i sång hur vinet hjälper dem att finna själslig styrka och att sätta sig över sådan ovänskap som hotar dem i den profana tillvaron. Texterna bidrar till att befästa den i tidigare ordenskapitel etablerade bilden av Bacchi Orden som en tillflyktsort, en oas där avunden och tråkigheten inte har att göra. Detta avskildhetsmotiv förstärks i den kör som Ulla Winblad anför innan det är dags att släppa in processionen: ”I Bacchi gårdar glömma vi / All verldens sorg och slafveri. […] Då afund piln vill hvässa. Med kransen på vår hjessa / Vi drufvans sötma prässa.”[928] Den gemensamma sången på scenen framstår som ett understrykande av det glada budskap som predikas innanför ordensporten. Den som sjunger med intygar också sin tillhörighet till den utvalda skaran i templet. Att det gäller att bekräfta sin backanaliska tro i sång ser vi av de manande ord som Ulla Winblad, försedd med luta, formulerar innan hon och Bacchi prästinnor utbrister i kollektiv sång: ”Stäm in uti vår sång, vår andagt och vårt hopp / Och sjung vid lutans klang!”[929]

Parentationen utmynnar i en masscen och en slutkör, en teknik som Bellman hade tillämpat vid ett par av de tidigare sammankomsterna.[930] När Trundmans oration lider mot sitt slut griper kanslern in i handlingen genom att ropa till samtliga medverkande på scenen: ”Nu Ordens-carafin, I gode Commendeurer! / Och I Prästinnor, skål!”[931] Hela kapitlet svarar bekräftande, rätt klädda och försedda med stärkande dryck: ”Beprydd med Bacchi krans, / Hvar en fyllt i sitt kärl – skål Ers Magnificence …”[932] Om även åskådarna var försedda med fyllda pokaler så skulle det ha varit lika enkelt som självklart för dem att göra gemensam sak med de agerande. Precis före slutsången konstaterar kanslern att ”Capitlet är nu alt”, en replik som har att göra med hans ämbetsplikt att avsluta mötena och som han har använt i olika former under flera av de tidigare kapitlen, varpå Mollberg kommenderar avmarsch.[933]

---

[927] StU IV, s. 211 f.
[928] Ibid., s. 220 f. Trundman anspelar på denna arkadiska frid i parentationsavsnittets inledning, a a, s. 222 f.
[929] Ibid., s. 220. Inför den aria som Ulla tidigare har riktat till kärlekens gudinna säger hon att ”Jag äger lust och mod för dig at än en gång / Uppå min luta slå och sjunga dig en sång” samt ber sina medprästinnor att bära fram hennes luta, a a, s. 214 f.
[930] Så sker både vid parentationen över Lundholm samt vid ordensdagen 1770, ibid., s. 60 f., 124 f.
[931] StU IV, s. 226.
[932] Ibid.
[933] Ibid.

Ges någon möjlighet för publiken att ta del i handlingen? Så skulle kunna ske i slutkören där texten upprepar vissa vändningar i varje strof och där en uppmärksam lyssnare kan fylla i när textraden återkommer.[934] En ytterligare möjlighet erbjuds genom de bekräftande gester som drivs fram av sammanhanget. Rörelserna och föremålen som nämns – ”skyldra”, ”patronen”, ”krutförråd” och ”lägg ned gevär” – uppvisar påtagliga likheter med sådana militäriskt präglade skålandeceremoniel som förekom inom ordenskulturen.[935] I så fall har vi att göra med ännu ett troligt tillfälle där Bellman förmår utnyttja publikens ordensrelaterade förkunskaper. Slutkören har också tydligt tycke av skänklåt, det vill säga en bordsvisa som markerar att det är dags för gästerna att bänka sig till måltid.[936] Kapitlet går mot sitt avslutande och kommer att avlösas av en annan form av samkväm. Så gick det till i de samtida ordenssällskapen, där en gemensam sittning kring mat och dryck kunde följa på ett regelmässigt möte. Om Bellman och hans publik önskade föra föreställningen till sin spets – att med andra ord göra verklighet av det som just har utspelat sig – är det inte omöjligt att ett opretentiöst måltidslag tog vid efter att slutkören hade förklingat.

Texten till den sjungna finalen förenar den tunga vissheten om dödens ofrånkomlighet med det i sammanhanget självskrivna botemedel som står till buds för att lindra insikten om människans begränsade tid på jorden: ”Klang clarinetter! Hvad döden är svår! / Men en fälsup på resan! Den så mycke förmår –”[937] Stenbits karaktäristiska stämma har tidigare i samma strof berört temat genom att alludera till jordfästningsceremonins välkända inledning: ”Ach, du bist nun von erde so gekommen, mon Frère, / Und so erde sollt du werden – na, das ist schwer … / Aber bringt mir doch ein klein butelj porter her!”[938] I ordens sista hälsning till Meissner Oelheim så framgår

[934] I kommentardelen till StU IV konstateras att det avslutande ”chorus”-partiet går att sjunga till samma melodi som FS 9, en bordsvisa från 1785. Problemet är att melodin till FS 9 av senare forskning har daterats till mitten av 1780-talet, kommentardelen till Bellman, II (1992), s. 189 ff. Även om denna specifika melodi alltså inte kan ha varit den aktuella vid parentationen över Meissner Oelheim så kan vi av dess konstruktion sluta oss till hur den okända melodin till slutkören 4 december 1777 fungerade. Notbilden till FS 9 visar med beteckningen ”chorus” vid slutraderna att alla vid bordet där skall stämma in i sången, se Bellman, II (1992), s. 18. Samma melodimotiv upprepas, liksom samma text. Det kan vi också se i slutkören 4 december 1777 där inledningsraden upprepas ordagrant i avslutningen av var och en av de fyra stroferna. Även om vi inte vet vilken melodi som Bellman använde för denna kör så kan vi ändå anta att det handlar om samma typ av melodi som FS 9, där ett tidigt etablerat omkväde ger samtliga lyssnare möjlighet att bekanta sig med både text och melodi till det avsnitt som de sedan skall upprepa tillsammans.

[935] Skålceremoniel där militär metaforik styr namnbyten på dryckerna och de olika momenten finner vi i frimurarsammanhang liksom i Pro Patria, se *Le Franc-Maçon Trahi*, s. 33 ff., 70 ff., respektive måltidsceremonielen i F 8: 1, SSA. Bellman var bekant med båda dessa ordenssällskap vid tiden för detta kapitels framförande.

[936] En liknande skänklåt av Bellmans penna kan studeras i StU XVII, s. 96 f. Se även kommentardelen, a a, s. 189 ff.

[937] StU IV, s. 228.

[938] Ibid.

bortom alla tvivel att det gäller att lämna sorgen bakom sig och minnas den vän som för evigt har lämnat gemenskapen. Döden må vara ständigt närvarande i brödernas och systrarnas liv, men livet i ordenstemplet går ändå vidare och skall njutas så länge var och en har möjlighet. Kapitlet har avslutats, men festen verkar för den sakens skull inte vara över utan förefaller snarast skjuta fart när gravölet nu tar sin början. Det ärliga sociala umgänget bland likar hjälper till att hålla dödsångest och andra betungande problem på avstånd. Till detta intryck bidrar det faktum att slutscenen inte präglas av den spritstinna oreda som tidigare har varit fallet. Visst är scenen mer uppsluppen än vad som förväntat är vid en minneshögtid, men deltagarna verkar vara mer samlade och koordinerade än någonsin tillförne. För första gången har ordenssyskonen lyckats genomföra en ceremoni.

Trundman som förvaltare av Janke Jensens retoriska kvarlåtenskap

Som sista punkt ser vi närmare på äreminnesretoriken sådan den framställs av Bellman vid detta tillfälle. Det defekta oratoriska arvegodset från Jensen är ett faktum som står klart så snart Trundman tar till orda. Ordensklockaren, som enligt den inledande rollförteckningen framträder ”i parentators ställe”, är en lika oskicklig talare, och uppvisar samma oförmåga att komma till skott, att skilja huvudsak från bisak och att bygga upp sin hyllning till en kraftfull final.[939] Liksom Jensen berättigar Trundman sin plats på scenen med en fras som utgår från ämbetet som ordensorator: ”Nu bjuder mig mitt kall att vid hans mull framträda, / Än några blommor strö, än några visor qväda.”[940] Placeringen av det parodiska minnestalet som sista punkt och därigenom föreställningens komiska huvudattraktion stämmer också överens med ordenstraditionen från Jensen, även om Stenbits på tysk-svensk rotvälska förmedlade skildring av kapitlets förspel säkert lär ha gjort mycket till för att höja stämningen bland åskådarna.

Parentationens inledning följer det upplägg som Jensen har hållit sig till i sina hyllningar till bortgångna medlemmar av Bacchi Orden, med en etablering av situationen och en introduktion av den person som talet är ägnat. Efter det ceremoniella öppnandet av templet och invokationen till Bacchus ger Trundman en första beskrivning av Meisner Oelheim som bekräftar denne som en i allt värdig ordensbroder, snar till sång, skratt och supande och städse trogen sitt ämbete som en av dem som fraktar brännvin till Bacchi Ordens fester. Detta *in specie*-avsnitt får en egen accent tack vare Trundmans framhållande av den ömsesidiga och nära vänskap som rådde mellan honom och den hädangångne brännvinsbrännaren.

Ett par retoriska allmänningar ur den backanaliska repertoaren kommer till användning redan i talets första avsnitt. Till exempel tas den underförstådda ironi som Bellman vid de föregående kapitlen har låtit skymta i de

[939] StU IV, s. 210.
[940] Ibid., s. 222.

ordensaktivas repliker på nytt till heder när den rödmosige Trundman låter beskriva sin broder och vän med orden ”Hans anlet liksom mitt bar sjelfva hälsans färg”.[941] Samma ironi får fortsätta verka när Trundman, trots sitt intygande om de bådas ömsesidiga vänskap, inte förmår komma ihåg var Meissner Oelheim föddes, utan gissar vilt på olika svenska småstäder innan han överger detta spår för att i stället börja skildra den bortgångnes levnad. Formuleringen ”Han var mitt trogna stöd i Bacchi tjenst och lekar” och hur den återkommer och varieras genom exordiet visar hur Bellman förmår utnyttja rörelsen mellan abstrakt och konkret för att ge publiken ett oväntat perspektiv på ett begrepp som i en lovtalssituation är avsett att tolkas i överförd mening.[942] För den som känner brödernas fumliga vinglighet blir Trundmans kommentar ”af mig han understöddes”, när han skildrar sitt och Meissner Oelheims mödosamma stretande för att få en brännvinstunna till templet, en samtidig hänvisning till det ostadiga backanaliska rörelsemönstret och en nedtagning av den seriösa ordensvältalighetens tankar om den fasta vänskapen och det grundmurade stöd som de ordensaktiva utgör för varandra, ett topos som gärna finner sitt uttryck just i äreminnen.

Efter inledningen ger Trundman i talets biografiska del en beskrivning av Meissner Oelheim som koncentrerar sig på brännvinsbrännarens klädsel och beteende. Ur de många detaljerna framtonar efterhand porträttet av en person som oförskräckt höjer sig över tidens moraliska och sociala normer. Upplysningarna om den okonventionella klädedräkten och den illa skötta peruken sällar den avporträtterade till sådana backanaliska *exempla* som Lundholm och Collin, där ett ointresse för sådant som estimeras av den goda tonens företrädare får förstärka intrycket av ordenssyskonens allt uppslukande trohet till Bacchus. Med avseende på beteende så framstår Meissner Oelheim som en på alla sätt vällustig figur. Trundmans biografiska upplysningar intygar att den avlidne inte stod främmande vare sig för Fröjas eller Bacchi njutningar.

Bellman visar upp några innovationer i Trundmans variant av backanaliskt präglad vältalighet. Att låta huvudparten av talet ta formen av en apostrofering av Meisner Oelheim är ett grepp som Jensen inte har tillämpat som genomgående princip i sina parentationer. Dessutom förekommer ett grepp som hittills inte har prövats vid Bacchi Ordens minnehögtider, nämligen ett uppmärksammande av tidens nyttotänkande och den därmed sammanhängande tanken på ambitiösa medborgares plikt att efter förmåga utveckla sina talanger till rikets gagn. Vi vet att de bröder som recipierar i Bacchi Orden gärna intygar sitt rätta sinnelag genom att ta avstånd från sina ämbetsplikter och förneka högtidligt avgivna löften till den offentliga överheten. Meissner Oelheim har enligt Trundman gjort ett försök att höja sig ur sin enkla krögartillvaro: ”Från låga göromål i krogdörn stå och bliga / Du

[941] StU IV, s. 223.
[942] Ibid.

stänger krogdörn til och far på jagt – til Riga, / Til högre föremål för Fosterlandets hopp / At uppå Tyskt maner förädla kornets knopp."[943] Denna lovvärda ansats kommer dock till intet eftersom Meissner Oelheim efter sitt äventyr som bryggarlärling visar sig återfinnas i den socialt mindre anspråksfulla positionen som kypare på ännu en Stockholmskrog.

När Trundmans parentation når sitt avslutande parti befinner vi oss fjärran från tidens äreminnesmönster. Kampen mellan kärleken, inte minst dess fysiska manifestationer, och vinet får en högst konkret, och i situationen högst oväntad, avfattning. Trundman staplar bild på bild, hämtade ur en sorglös ungkarlstillvaro, av hur den obetvingliga kärleken förvrider sinnet på den som drabbas och kan få den mest rättrogne Bacchi hjälte att överge ordensplikten framför andra. Som tidigare har nämnts så har passagen antagits rymma en underförstådd hänvisning till Bellmans eget bröllop. En av Bacchi Ordens funktioner kan, vilket också konstaterades, ha varit att fungera som underhållning bland underkunniga vänner, där hänvisningar till verkliga förhållanden och händelser i umgängeskretsen har kunnat vävas in. Fenomenet förekom redan under ordensdiktningens första fas, med Tilas avresa till Konstantinopel som avgörande förutsättning vid häroldskapitlet 1771.

De allra sista orden för dock parentationen åter till det förväntade: "Så skiljas vänner åt – och således nu vi mista / En Bacchi Ordens Bror, som trogen i det sista / Med vällust bar sitt kall, sin drägt, sin Riddar-charge."[944] Av kapiteltexten att döma avslutar Trundman sitt tal på det sätt han hade tänkt sig. Här får publiken alltså se prov på ett genomfört tal som inte ebbar ut i förtid på grund av den okoncentration eller trötthet som följer av de agerandes berusningsnivå. Själva minnestalet är därmed en ceremoniell beståndsdel som, liksom slutkören, ter sig mer ordnad än vid tidigare kapitel.

Avslutande diskussion

De båda Bacchi Ordens-texterna från 1777 går att inordna i den ordensfiktion som Bellman hade skapat för scenen hos Lissander flera år tidigare samtidigt som de uppvisar innovativa och oprövade retoriska manövrar och därtill skiljer sig en del från varandra, med det lilla formatet vid högtiden 11 januari som den mest uppenbara kontrasten gentemot den sedvanligt rollfyllda parentationen 4 december. En faktor som jag har behövt väga in i min tolkning av dessa båda kapitels egenart är att de har antagits vara förknippade med tillkomsten av Par Bricole.

Vad har Bellman behållit från de ordenskapitel som framfördes hemma hos Lissander? Den dramatiska formen, med en intrig som förmedlas i en blandning av sång och tal, är densamma. Dessutom är ordenskultur fortfarande den självskrivna förutsättningen för fiktionen. Bacchi Orden framstår

[943] StU IV, s. 224.
[944] Ibid., s. 226.

som ett etablerat ordenssällskap med en egen historia och ämbetsmän som sköter vissa förtroendeuppdrag.

Ett viktigt gemensamt drag för båda parentationerna är deras fokus på talekonst. Parentationen över Österman ger ett för sällskapet unikt metaperspektiv på den backanaliska vältaligheten. Publiken får följa Jensens skaparmödor och reflektion över vilka retoriska medel han behöver tillgripa för att kunna nå de ordensaktiva i framförandesituationen. Även om Jensens tal aldrig kommer att framföras för de tänkta mottagarna så har publiken utanför scenen fått sig ett innehållsreferat till godo som visar hur ett tal inom *genus demonstrativum* kan fastna i frasmässighet. När Bacchi Orden samlas för att högtidlighålla minnet av Meissner Oelheim så hörs flera röster som vid sidan av den tillförordnade parentatorn Trundman med olika retoriska medel strävar efter att nå fram till de närvarande. Dessa övriga röner inte någon större framgång. Ulla Winblad förmår inte få Bacchi manskap att ställa ner stopen för att lyssna till hennes bitterljuva lovsång till kärleken, och Stenbit lyckas trots sin mångordighet inte göra sig förstådd av dem han i Trundmans ställe är satt att kommendera i ordenstemplet.

Sammantaget kan sägas att Bellman fortsätter att parodiera ordenskulturens speciella form av vältalighet genom att visa fram missbedömningar och feltolkningar hos dess utövare. I 1777 års kapitel tycks parodin mer beroende av språkliga faktorer – kolliderande stilnivåer, ogenomtänkt struktur och stämningsstörande sammanblandning av abstrakt och konkret – än av sådana kroppsliga uttryck som vid föreställningarna hos Lissander fick undergräva replikernas innehåll. För publiken är det fortsatt tillåtet att skratta åt ordensretoriken. Dess konventionalitet och dess stundom verklighetsfrämmande idealism framstår i ett avslöjande ljus, eftersom den framförs av människor som inte förmår dölja vad de är och vad de tänker. Glappet mellan ord och tanke slår gång på gång igenom.

Ser vi till förhållandet mellan Par Bricole och Bacchi Orden så erbjuder framför allt parentationen över Meissner Oelheim, i sin mer behärskade framtoning, en tänkbar förbindelselänk mellan det verkliga ordenssällskapet och Bellmans fiktion.[945] Jämfört med den dramatiska kurva som tills nu har präglat samtliga ordenssammankomster så har det fiaskobetonande förloppet påtagligt mildrats när ordenstemplet öppnas för sista gången. Sant är att Stenbits intåg på scenen utgör en antiklimax, liksom Trundmans omedvetet parodiska minnestal. Bytet av orator innebär inte någon kvalitetshöjning med avseende på formen, men väl en uppstyrning av framförandet i det att Trundman inte nödgas avbryta sitt tal i förtid utan kan föra denna del av ordens hyllning till brännvinsbrännaren och kommendören till punkt. Det faktum att Trundman får fullfölja sin insats samverkar med de övriga cere-

[945] Vissa formuleringar i parentationen över Österman kan också ha gjort avtryck i Bellmans produktion för Par Bricole, vilket jag diskuterar i avsnittet ”Par Bricole och arvet från Bacchi Orden”.

moniella inslagen vid kapitlets avslutande. Ingen kaotisk eller snöpligt avbruten slutscen, regel vid sammankomsterna tills detta tillfälle, förekommer vid akten till Meissner Oelheims ära. Det ordnade skålandet med kapitlets unisont framsagda svar på kanslerns replik ger intryck av ett ceremoniellt *decorum* mer i tidens anda. I slutkören skymtar reminiscenser av den lössläppta anda som fordom härskade i ordenstemplet, men denna gång handlar det om ett gravöl som tar vid efter av ceremonierna på liknande sätt som kunde ske i Stockholms ordnar och sällskap. I den mer traditionella ehuru skämtsamma vändning av ordenskulturella mönster som Bellman tillämpar 4 december 1777 låg en rimlig möjlighet för Par Bricole att utgå ifrån och låta sig inspireras av när de skulle skapa ceremonier som presenterade det backanaliska budskapet i förädlad form.

Par Bricole och arvet från Bacchi Orden

1777 års backanaliska ordensmöten ligger i tiden nära Par Bricoles uppkomst, det Stockholmssällskap som kom att ta över Bacchi Ordens ceremonier och ideologi och göra verklighet av Bellmans fiktion.[946] Sackenhjelmska parentationen, som framfördes av Hallman samma år som 1777 års parentationer och som vi tog upp i diskussionen av Bacchi Orden som dramatiskt verk, samt dessa båda avslutande Bacchi Ordens-kapitel utgör, tillsammans med Bellmans övriga backanaliska produktion, en rimlig grund för det ceremoniella tänkandet inom Par Bricole.[947] Att utan vidare sätta likhetstecken mellan de båda sällskapen kan dock leda till alltför förenklade slutsatser, vilket Gunnar Hillbom har påpekat: ”Bacchi Orden är en poetisk fiktion och *ämnet för den äldre diktningen*, Par Bricole är ett fysiskt existerande ordenssällskap och *den senare diktningens publik*.”[948] Med följande korta utredning om förhållandet mellan Bacchi Orden och Par Bricole hoppas jag kunna bygga vidare på det resonemang om vad Bellmans ordenskapitel kunde bidra med till det tidiga bricolleriets ceremonier i enlighet med den pedagogiska tanken inom *genus demonstrativum*.

Par Bricole räknar 1779 som sitt officiella instiftelseår, även om verksamheten hade försiggått i kotteriform några år dessförinnan. För detta sällskap var en given faktor redan från upprinnelsen den parodiskt färgade komponenten att under glada former skämta med de uppstyltade ceremoniel som härskade i samtidens allvarsamma ordnar och sällskap.[949] Från starten växte Par Bricole under sina första 20 år till en förhållandevis stor organisation, med ett drygt tusental medlemmar och med hertig Karl som kunglig beskyddare.[950] Den första generationens bricollister var vid sitt inträde i stor utsträckning ordensaktiva sedan tidigare.[951] Sällskapet samlade ”en skara av

[946] Lönnroth (1967), s. 114 f. För en skildring av Par Bricoles formativa år och inflytandet från Bacchi Ordens-fiktionen som en viktig del i konstituerandet av detta ordenssällskap, se Bolin, s. 20–38, 61 f.
[947] Bolin, s. 61 f. Se även Hillbom i kommentardelen till StU XVII, s. 28 f.
[948] Hillbom i kommentardelen till StU XVII, s. 28.
[949] Bolin, s. 23, 29.
[950] Enligt det tal som Par Bricoles deputerade stormästare Carl Ernst Oldenburg höll 29 december 1800 i samband med en gradgivning där hertig Karl närvarade hade 1 317 bröder antagits från stiftandet 1779. Av dessa var 1 121 fortfarande i livet. Se Bolin, s. 32 ff.
[951] Jag har använt Kinbergs tryckta Par Bricole-matrikel och kontrollerat eventuella tidigare ordensengagemang för dem som inträdde mellan 1779 och 1784. Av de 291 som recipierade under de första fem åren hade de allra flesta upptagits i minst ett ordenssällskap dessförinnan. Framför allt kom bricollisterna från Stockholms olika frimurarloger, men även andra stora

huvudstadens förnämsta företrädare för olika verksamhetsgrenar" i sin relativt generösa blandning av adel, borgerskap och medelståndspersoner.[952] Framstående och förmögna personligheter i det gustavianska Stockholm kunde umgås sida vid sida med dem som innehade mer blygsamma positioner i statlig eller privat tjänst.[953] I ett avseende överensstämde Par Bricole med den stockholmska sällskapsnormen i det att ordenslivets sedvanliga stödtrupper – officerare, högre tjänstemän, ämbetsmän, handelsmän och hantverkare – var rikligt företrädda.[954] Samtidigt skänktes Par Bricole en speciell karaktär genom de många företrädare för de sköna konsterna som välkomnades i gemenskapen, med litteratörer och bildkonstnärer bland de invigda. Dessutom utgjorde skådespelare från Kungl. Teatern och musiker från Hovkapellet ett betydande inslag i medlemsuppsättningen, vilket skapade goda förutsättningar för dramatiska och musikaliska höjdpunkter i samband med sällskapets parodiska ceremonier.[955] I denna betydande kulturella schattering kan vi se en likhet mellan bricollisterna och den publik som samlades hemma hos Lissander när de ursprungliga Bacchi Ordens-föreställningarna presenterades.

Rent praktiskt inträdde några förändringar i Par Bricoles arbetssätt jämfört med hur Bacchi Ordens-kapitlen hade fungerat. Den viktigaste av dessa att rollen som ceremonimästare och föreställningarnas huvudaktör inte längre var vikt för Bellman.[956] I stället kom Olof Kexél, sekreterare vid Kungliga Teatern, backanalisk skald och bekant med Bacchi Ordens-världen ända sedan tiden i lissanderska salongen, att bli Par Bricoles drivande orga-

---

ordenssällskap som Pro Patria, Utile Dulci och Timmermansorden släppte till medlemmar. För frimurarlogerna har jag utnyttjat Anderssons och Önnerfors förteckning över svenska 1700-talsfrimurare. I Pro Patrias fall har den tryckta medlemsförteckningen från 1779 fått stå till tjänst, medan uppgifterna för Timmermansorden är hämtade ur den av R. Drangel redigerade "S:t Georgi hyddas af Timmermansorden egne och naturaliserade medlemmar 1761–1910" som återfinns i *Timmermansorden. Minnesskrift utgifven till firande af S:t Georgii Svenska Timmermanshyddas 150-åriga bestånd 1761–1911* (Stockholm 1911), II, s. 1–133. När det kommer till Utile Dulci har jag valt att granska en handskriven matrikel upprättad 1768 över medlemmarna i "musikaliska areopagen", den avdelning inom sällskapet som ansvarade för ceremonimusik vid dulcianernas sammankomster och som även gav offentliga konserter. Matrikeln finns tillgänglig i elektronisk form via Musik- och teaterbibliotekets hemsida:
<http://katalog.muslib.se/wsRecInfo.asp?idno=147030&UnitId=0&DocGrp=0&SearchUnitId=0&LoanUnitId=1&comb=AND&sString=FT=utile%20dulciAND%20searchUnitId0>
Sammantaget stöder dessa förbindelser Stenströms iakttagelse (2009a) att den som deltog i Par Bricoles skämtsamma tolkning av ordenskultur mycket väl kunde ägna sig åt parallell verksamhet i allvarliga ordenssällskap, s. 37.

[952] Stenström (2009a), s. 35 ff.

[953] Bolin, s. 66–72.

[954] Denna sociala profil präglade exempelvis det svenska frimureriet, se Anders Simonsen "Socialhistoriska perspektiv på Svenska Frimurare Ordens Generalmatrikel", *Mystiskt bröderaskap – mäktigt nätverk. Studier i det svenska 1700-talsfrimureriet*, red. Andreas Önnerfors (Lund 2006), s. 134 ff.

[955] Stenström (2009a), s. 35.

[956] Lönnroth (1967), s. 154.

nisatör och sällskapets förste ceremonimästare.[957] De ceremonier som Kexél skapade bar tydlig prägel av sitt ursprung i Bacchi Orden, med 4 december som bibehållen högtidsdag, en ordensmytologi med rötterna i Bellmans skapelse och kända gestalter från kapitlen som återkommande figurer i bricollisternas visor.[958] Även om Bellman alltså nöjde sig med det mer blygsamma ämbetet ordensskald i Par Bricole så var hans indirekta inflytande avsevärt.

Med institutionaliserandet av Bellmans fiktiva orden inträdde en andra förändring. Som aktivt ordenssällskap, om än ett där den backanaliskt laddade driften med ordenskulturens gravallvarliga och pompösa sidor utgjorde livsnerven, var Par Bricole tvunget att anpassa sig till hur riktiga ordnar och ordenssällskap fungerade.[959] Även om tonen i det tidiga bricolleriet kunde vara nog så fri så fick det vara måtta på hur entusiastiskt medlemmarna kunde tillåtas tillämpa lärospånen från Bacchi Orden. Den hämningslösa drift med överdrivna ambitioner, hyckleri och offentlig moral som fann fritt uttryck i Bacchi Orden kunde inte användas av Par Bricoles medlemmar utan att först ha genomgått en viss ansning.[960] I sitt åminnelsetal över Magnus Zettherman balanserar Bellman mellan Par Bricoles *ethos* som ett sällskap där den fria munterheten kring vinet vanligen härskar och det allvar som situationen nu kräver:

> Vår samling, öppnad denna timma,
> Förråder i sin svarta skrud
> Och i de bleka bloss som glimma
> Förgänglighetens stränga bud.
> Vår harm att dessa sken betrakta,
> Då våra steg så tungt och sakta
> Omringa vinets gyldne Chor,
> Dit vi med skarpa blickar ila,
> Bebådar sorgligt – at til hvila
> Sig hastat någon älskad Bror.
>
> Den djupa tystnad, som sig röjer
> Bland Templets Folk och Ämbetsmän,
> At med pocaln så länge dröjer,
> At ingen kork updragits än,
> At där oss glädjen förr upplifvat

[957] Stenström (2009a), s. 35, 43, Hillbom i kommentardelen till StU XVII, s. 29.
[958] Hillbom i kommentardelen till StU XVII, s. 30 ff. Kexéls eget ordensengagemang bör här nämnas. Under studieåren i Uppsala engagerade han sig i det vittert präglade Apollini Sacra, se Bolin, s. 63. Han tillhörde som tidigare påpekats även Utile Dulci.
[959] Hillbom i kommentardelen till StU XVII, s. 29.
[960] Hillbom poängterar att allt inte längre gick att skämta om i Par Bricole, till skillnad från den omfattande om än inte totala respektlösheten i Bacchi Orden, kommentardelen till StU XVII, s. 33. Bland de företeelser som fredades för alltför närgången parodisk drift nämner han särskilt parentationer samt kungahuset eftersom Par Bricole bland sina medlemmar kom att räkna hertig Karl.

Vid pukors larm och Bröders vivat
Nu lute-stämman ängsligt rår –
Beklagligt af alt detta finnes,
At denna fest för oss till minnes
En klagan vid vår Broders bår.[961]

I det föregående avsnittet berördes vilka tankegångar från 1777 års kapitel som kunde föras över till Par Bricoles ceremonier. Till dessa hör den sista ordenshögtidens yttre form som den uppsluppna stämningen till trots inte upplöses i tumult samt att den parodiska vältaligheten i båda texterna får en ännu mer framträdande roll än i de föregående kapitlen. Samtidigt finns i de sena ordenstexterna förbindelser till flera motiv av *genus demonstrativum*-karaktär som Bellman redan hade prövat. Här kan nämnas idén om *exemplum* som dygdebärande figur. Parentationerna över Österman och Meissner Oelheim vittnar liksom tidigare parentationer om hur de bortgångna kommendörerna i sina liv konsekvent och orygglig utövade sådana backanaliska dygder som pryder varje förtjänt ordensmedlem. Sammankopplat med inspirationen från dem som har nått längre i de ordensanknutna insikterna är motivet ”den slutna gemenskapen”. För att kunna tillägna sig de lärdomar som de höga föregångarna och seniora aktiva har visat prov på måste de invigda mötas i en omgivning där de vet sig vara fredade från farorna utanför tempelporten – arbete och nykterhet när det kommer till Bacchi Orden. Hotet från Charon, en ständigt närvarande kraft i kapitlen från åren runt 1770, går dock inte att parera. Dödens skoningslöshet påminner om vikten av att ta vara på varje stund av glädje bland likasinnade, ett budskap vilket även 1777 års parentationer intygar.

Ovanstående sammanfattning av de mest utmärkande ordensretoriska inslagen i Bacchi Orden hoppas jag skall kunna göra tjänst som utgångspunkt när vi granskar vilka av dessa som Bellman förde över till Par Bricole och i vilken utsträckning de anpassades för det nya sammanhanget. Som jämförelsematerial har jag valt två hyllningar av Bellman tillägnade stadsaktua-

[961] StU X, s. 66 f. I kommentardelen, a a, s. 66 f., omnämns att talet i en av volymerna i den völschowska handskriftsserien har försetts med en ursäktande not beträffande det flitiga hänvisandet till drycker och pokaler. I noten hävdas samtidigt om talet att ”som det är hållit i et Ordens Sällskap så är det helt och hållit Allegoriskt”. Detta påpekande stämmer inte med det som är känt om Par Bricoles umgängeskultur under sällskapets tidigaste verksamhetsår och hur de förhållandevis uppsluppna ceremonierna kunde påverka hur sällskapet uppfattades av sin samtid, se Bolin, s. 92–98, samt Axel Berggren, ”Sällskapet Par Bricole under 1800-talet. 1800–1857”, *Sällskapet Par Bricole* (Stockholm 1946), s. 99 ff. Hillbom har apropå ordensvisorna i Par Bricole och den plumphet som sentida bedömare och utgivare har stötts av i dessa poängterat skillnaden mellan vad för slags innehåll en lyssnare kan uppskatta och tolerera i visor som sjungs i ett slutet sällskap och vad som anses lämpligt att förmedla till tryck eller, som i fallet med Völschowvolymen, en handskriven vissamling, se kommentardelen till StU XVII, s. 32.

rien och sällskapsbrodern Magnus Zettherman efter dennes bortgång 1787.[962] De båda texterna är resultat av Bellmans ämbetsroll som ordenspoet i Par Bricole, med uppdraget att inför de församlade framträda med tal och visor skrivna för att uppmärksamma olika tilldragelser inom sällskapet.[963] Båda texterna tillägnade Zettherman har framförts i samband med ordenshögtider, den ena som bordsvisa, den andra som ett versifierat åminnelsetal.[964]

Bellmans produktion som ordenspoet i Par Bricole kan framför allt hänföras till andra hälften av 1780-talet. Den mest uppenbara skillnaden mellan fiktion och verklighet ligger i hur långt en företrädare för ett civilt ordenssällskap, där många av medlemmarna äger erfarenheter av moraliskt genomsyrad ordenskultur, kan våga driva det levnadsglada dyrkandet av vinet som ett av ordens ändamål. I Par Bricole går inte längre Bacchi Ordens vildsinta bejakande av ruset att förespråka utan det får ge plats åt ett måttlighetsideal som kan fungera bland bröder vana vid sådana måltider som ofta kunde följa på en regelmässig sammankomst i andra ordnar och sällskap.[965] Detta ideal skall alltså inte förstås som en uppmaning till avhållsamhet. I Par Bricole heter det att ”Man äger rätt sitt rus begära”, men redan den formuleringen, betonande ett måttfullt *decorum* vid vinglas och punschbål, vittnar om att vi befinner oss på säkert avstånd till de ohjälpligt glupska och tygellösa fylleristerna i Bacchi Orden.[966] Ordensfiktionens uttalade ”det gör detsamma”-tematik, alltså att bekräftande handling gäller för mer än regler, kan helt enkelt inte överföras till de mötesformer som gäller för ett reellt ordenssällskap.

Samtidigt låter Bellman lärdomarna från Bacchi barn göra sig hörda, om än lätt bearbetade, i de båda hyllningarna till Zettherman. Att Par Bricole som sällskap gärna ägnar sig åt den förädlade druvans njutande låter sig förstås av bordsvisans anslag vars drastiska och konkretiserande bildspråk inte hade tett sig malplacerat som upptakt till ett Bacchi Ordens-kapitel: ”Välkomna til det rum, / Där oss Bacchus mättar / Och med sitt fluidum / Vårt benrangel tvättar, / Oss vid grafvens brädd upprättar / Och vår mörka börda

[962] Angående Zetthermans och Bellmans rika och mångåriga sociala umgänge, se kommentardelen till Carl Michael Bellman, *Dikter till enskilda*, I, *1757–1773*, StU VIII (Stockholm 1942), s. 159–176 samt kommentardelen till StU X, s. 48 f., 67 ff. jämte de upplysningar som Gunnar Hillbom lämnar i sin uppsats ”Fållan, ett poetiskt sommarnöje”, *Bellmansstudier* XXI (Stockholm 2001), s. 57–66.
[963] Bolin, s. 70, 86 ff.
[964] Kommentardelen till StU X, s. 47, 67.
[965] I avsnittet ”Decorum i ordenslokalen – Pro Patria” i kapitel 2 i denna avhandling nämns en bordsvisa som Bellman skrev 1792 för detta sällskap, och där måttligheten lyfts fram som en av Pro Patrias dygder.
[966] StU X, s. 69. I Olof Kexéls minnestal över bricollisten Johan Jacob Schildt 1784 räknas ett antal bricollistiska ordensdygder av samma karaktär från tiden upp: ”[…] förloren aldrig utur minnet, att styrka och måttlighet lemnat er inträde ibland oss, och det blott blifver ordning och munterhet, som komma att bana er vägen till Schildtens ära”, *Olof Kexéls skrifter. Samlade af P. A. Sondén. Sednare delen.* (Stockholm 1837), s. 139.

lättar."[967] Hur sorglig situationen än är förmår vinet alltid skänka tröst åt bricollisterna liksom åt deras andliga föregångare i Bacchi Orden. I åminnelsetalets första strof tecknar Bellman hur bråttom det är för ordens klubbmästare att ställa all dryck i ordning inför det timande mötet, en brådska som han i ordenskapitlen har utnyttjat för att förhöja skildringen av den förväntan som de törstande ordenssyskonen känner inför öppnandet av helgedomen: "Stänk fluidum på Templets portar / Och tilsen, Bröder, som sig bör, / At Provideuren mer sig fortar / Med hvad til dagens högtid hör, / At Gouverneuren pressar saften, / At Vice Gouverneuren kraften / Ur skummets sötma röna må!!! / Lät rökelsen i Choret låga / Kring kärlens nyss ifylda råga, / Som radtals nu uppställdte stå."[968]

Dessa inledningar, där alkoholen har en självskriven och efterlängtad roll, kan tyckas vara svårförenliga med det allvar som förväntas råda i en parentation, där åhörarna skall få bejaka sin sorg men också kunna finna tröst och ledning i sina egna liv genom att göra de av den avlidnes dygder som lyfts fram i minnestalet till sina egna. Stefan Ekman har kunnat konstatera att även om Bellman i sina dikter över döda gör sig mer synlig som författare än vad som är brukligt i genren iakttar han alltid det *decorum* som är gällande i situationen, ett *decorum* som i sin situationsanpassning därmed kan uppvisa vissa skiljaktigheter från tal till tal.[969]

Vissa av de våta idealen och retoriska säregenheterna vid Bacchi Ordens parentationer har fått göra tydligt avtryck i de båda styckena tillägnade Österman. Formuleringar som "Fyllen i kärlen mer / At vår sorg uttrycka!" respektive "Klang! Squalpom vinets varma floder, / At vivat för så värdig Broder / Må ännu klinga på hans mull!" intygar att Par Bricole bekräftar sällskapets gemensamma sorg på samma sätt som sin andliga föregångare.[970] Sådana dristiga intyganden om vinets förmåga att förhöja situationens karaktär och minnet av den bortgångne gör sig inte hörda vid de allvarliga ordnarnas och sällskapens parentationer, och inte heller står de att finna i den

[967] StU X, s. 41. Strofen fortsätter i fryntligt inbjudande stil men kommer i de avslutande fyra raderna till det sorgliga ärende som har fört de närvarande samman: "Välkomne, Dvärgar, Jättar, / At sörpla sötman af hans skum. / Välkomne, Bacchi Män, / At vår fest bevaka / Och at med remmaren / Lyckans väg utstaka. / Men vänd ögonen tillbaka, / Hör hur flodens bottnar braka / Och hur Charon ror / En oss älskad bror", a a, s. 41. Jämför med hur Trundmans välkomstord vid parentationen över Österman följer samma linje från backanaliskt välkomnande till uppmärksammande av den sista äretjänst som ordens medlemmar gör Meissner Oelheim: "Skål Musicanter! klang! Stäm edra instrumenter! / Skål Bacchi ägta barn, Prästinnor och betjenter! / Du glada raska flock, som andas fritt och stort, / Som trifs i dessa hvalf och innom denna port, / Jag hälsar er i dag med kransen på min hjessa, / Med kramarn klämd i hand at drufvans blod utprässa: /Jag manar eder opp till Templets göromål – / Gack rusta eder til med djupa sorgepråll! / Den hjelten, hvars paulun för edra ögon sväfvar / Med blomster öfverhöljd, med gyldne flor och väfvar, / Han är det nu hvars lof i Templet sjungas skal: / Hans lefnad är förbi – min kan ock snart bli all.", StU IV, s. 194.
[968] StU X, s. 65.
[969] Ekman (2004), s. 306.
[970] StU X, s. 42, 73.

myckna minnesdiktning som Bellman ägnade sig åt utanför Par Bricole. Tonläget från kapitlen har dock modererats betydligt, även om alkoholen har beretts en för tiden och sammanhanget uppseendeväckande prominent funktion, med flera hänvisningar till Bacchus och bricollisterna som trogna fastän mer medvetna dyrkare av guden än föregångarna. I båda kretsarna visar de invigda sin trohet med ”bugningar till Bacchi ära”, men skiljer sig åt i vilken utsträckning de faktiskt kan bekräfta sin övertygelse.[971] Det fatala skålandet i botten och högljudda sorlet i Bacchi Orden ersätts i Par Bricole av att bröderna sörjer i tystnad, då och då drickande ur sina glas, medan de lyssnar till parentatorn. Tankegemenskapen mellan fiktion och verklighet går dock inte att ta miste på. I en av stroferna sammanför Bellman dygd, skålande i vin och den vänskap som förbinder alla levnadsbejakande varhelst de må befinna sig i vändningar som inte hade varit främmande för Bacchi Orden:

> Emedlertid bevaken brygden
> Och på den helga elden blås,
> At vid en grifte-sång åt dygden
> Belöning må ur ankarn fås.
> Vid hvarje klunk, som porlar neder,
> I tysthet skålen då bland eder
> Bör skänkas vår hemgångne Vän,
> Ej nog i detta Templets salar,
> Men öfver-alt där drufvan squalar
> Och ångan värmer bägaren.[972]

Bellman skapar också anknytning till den förvrängda vältaligheten i sin fiktiva orden. I minnestalet över Zettherman återkommer de ständiga fördröjningar och sidospår som har understrukit de olika backanaliska orationernas bristfällighet. Vad som i Bacchi Orden framställs som ett tecken på parentatorns olämplighet för uppgiften blir i minnestalet över Zettherman till en fullt avsiktlig komisk effekt från Bellmans sida. Enligt Bellman förorsakas svårigheten att hålla tanken samlad och komma till saken av hans och övriga närvarandes glädje över att tillgång finns i templet till det enda pålitliga medel som förmår lindra deras saknad: ”Hvad tröstedrycker på oss väntar, / När Bacchi förlåt snart uppgläntar / Vid kärlens klang och Brödrens sång!”[973] Bellman framhäver passagens retoriska lekfullhet genom figuren *parenthesis*, alltså en utvikning från tankegången i talet, genom att låta två på varandra följande strofer avslutas med raderna ”Men nu till ämnet ömt igen!” respektive ”Men till mitt ämne än en gång!”.[974] När ordensskalden håller parentation i Par Bricole verkar det alltså, tvärtemot den kutym som

[971] StU X, s. 69.
[972] Ibid., s. 68.
[973] Ibid., s. 69.
[974] Ibid.

var den gällande för parentationer, vara förenligt med *decorum* att för ett ögonblick låta sorgen ge plats för en skämtsam sidokommentar till publiken.

Bellmans val av retoriska verkningsmedel förstärker bilden av Par Bricole som ett glatt sällskap i Bacchi Ordens efterföljd. Skämtet har dock vissa gränser som inte får överträdas. Det är tillåtet att driva med argumentations- och strukturrelaterade klichéer i ett åminnelsetal men, som vi kommer att se, inte med den som hyllas.[975] Vi har tidigare kommit i kontakt med Bellmans medvetenhet om och tolkning av det sena 1700-talets äreminnesideal, framför allt i parentationerna över Boursell, Lundholm och Österman. Där förstärkte hänvisningarna till den epideiktiska vältaligheten och *amplificatio* som genomgående stilmedel i ett lovtal det *decorum*-brytande i kapitlen med tanke på de illa medfarna personer som skildras. När Bellman gör Zetherman den sista äretjänsten används reglerna på avsett manér, och det genretypiska intygandet att sanningskärleken har styrt framställningen av den avlidnes person skall vid detta tillfälle inte uppfattas som ironiskt:

> Jag låfvar er, I Män, som hösa
> Och svär vid bägarns gyldne brädd,
> At ej med smickrets färgor slösa
> Och vara om en Skugga rädd.
> Nej! sanning skall ur stycket stråla.
> Må egennyttan slafviskt måla
> I ängla-drägt en brottslig hamn;
> Här frågan är till Äreminne
> At skildra af ett ädelt sinne,
> Ett glädtugt blod, ett ärligt namn.[976]

En förenande länk för seriösa och parodiska minnestal utgör som bekant de lärdomar som går att hämta ur talets framställan av den avlidnes levnad och egenskaper. Vilka värden har Magnus Zettherman stått för och hur kan medlemmarna i Par Bricole bäst förvalta och hedra hans exempel? Bordsvisan från ordens vårhögtidsdag ger med sitt backanaliskt färgade symbolspråk en förbindelse från Bacchi Orden till Par Bricole, med ett frammanande av Zettherman som innan Charons båt lämnar stranden ger bröderna i uppgift att vårda detta arvegods: ”Vår Vän, som stiger ner, / Lämnar oss sin krycka / At med drufvor den besmycka. / Önskom denna Brodren lycka! / Rolig natt, vår Vän! / Sjung hans skål igen!”[977] I de omedelbart följande orden ”Ett hjerta, godt och gladt, / Denna skänk ej ringa, / Är lifvets bästa skatt” antyds den visdom som Zetthermans levnad exemplifierar, en insikt som befästs

[975] Här kan vi jämföra med Oxenstiernas dagsboksanteckning om en egen parodi på bibeltexter, där han försvarar sin parodi med argumentet att han inte har ”lekt med Bibeln, med sjelfva saken, utan endast med stylen”, s. 45.
[976] StU X, s. 68.
[977] Ibid., s. 42.

med en skål från de församlade.[978] När Bellman sedan apostroferar den avlidne med orden ”Du som den skålen drack / Ömt med muntert sinne”, en hänvisning till de färdsupar som Zettherman tar innan han stiger ned i färjekarlens båt, framstår den bortgångne brodern som en in i det sista trogen och hedersam bricollist, värdig att hålla i minne för de sörjande.[979]

I åminnelsetalet utvecklar Bellman sin argumentation för att den avlidne har varit en god representant för sällskapet Par Bricole. Levnadsteckningen som ges följer ett för genren typiskt kronologiskt förlopp från släktförhållanden och barndom över studier till ämbetsutövande, giftermål och privatliv. De värden som Zettherman förknippas med kan föras samman under samlingsbegreppet ”det goda och glada hjärtat”, en eftersträvansvärd livsfilosofi som redan har knutits till honom i bordsvisan. I sin offentliga gärning har Zettherman inte bara visat professionell duglighet utan därtill varit en oegennyttig idkare av välgörenhet.[980] Huvuddelen av talet är dock ägnat Zettherman som vän och ordensbroder, det sistnämnda ett intresse som inte inskränkte sig till Par Bricole utan även omfattade flera andra ordnar och sällskap.[981]

Bellman tar i sin hyllning till Zettherman fasta på dennes inre egenskaper, och det ingående intresse för det kroppsliga som härskade i talekonsten vid Bacchi Ordens kapitel lyser med sin totala frånvaro. När Bellman har skildrat Lundholm, Österman och de övriga i templet så har deras anletsdrag, rörelsemönster och klädsel fått intyga deras trohet till Bacchus. Dessa kännetecken har varit enkla och tacksamma att använda för att i ordenskapitlen presentera personer som Bellman och hans publik snarare har känt till utseendet än som personliga vänner. I en situation där de närvarande däremot äger en nära bekantskap med den parenterade så riskerar ingående beskrivningar av fysiska egenheter att uppfattas som stötande.[982]

Ett motiv som utan problem har överlevt förflyttningen mellan fiktion och verklighet är hyllandet av vänskapligheten, en dygd lika aktuell i Bacchi Orden som i Par Bricole. De egenskaper som Bellman betonar hos Zettherman är dennes vänsällhet, generositet och ärlighet, samtliga illustrerade med exempel ur ordensgemenskapen som förtydligar hur ”det goda och glada hjärtat” kunde ges utrymme i ord och handling hos denne mönstergille företrädare för Par Bricole. Den ömsinta omtanke och finkänslighet som Zettherman alltid iakttog i samvaron kring välfyllda bägare blir ett tungt

[978] StU X, s. 43.
[979] Ibid.
[980] En av stroferna anspelar på Zetthermans uppdrag som en av Barnsängshuset Pro Patrias direktörer, ibid., s. 160.
[981] Zettherman var även medlem av Coldinuorden, Timmermansorden, Pro Patria och frimurarlogen Saint Jean Auxiliaire, och det är dessa parallella medlemskap som Bellman anspelar på med formuleringen ”I flere Tempel till hans ära / Skall Vänskap sina offer bära / För äran och för dygdens skull.”, ibid., s. 76.
[982] Jfr Öhrbergs framställning av hur detta förhållningssätt kunde få ett delvis annat uttryck i talekonsten i Utile Dulci (2010), s. 56 ff.

vägande argument i etablerandet av honom som ett *exemplum*.[983] I Bacchi Orden har vi kunnat ta del av hur den måttlösa alkoholförtäringen understundom får några av ledamöterna att tappa humöret och fara ut i ovettigheter mot varandra. Så är inte fallet med Zettherman. Bellman låter hans beteende, adlat av ett respektfullt bemötande av vem han än kom i kontakt med, en obenägenhet att såra andra för att vinna ett enkelt skratt i ögonblicket och en vägran att utnyttja sin upphöjda position för att tilltvinga sig fördelar, fungera som måttstock för det umgängesskick som bör råda bröder emellan.[984] Så allmänt kända bland bricollisterna menar Bellman att dessa egenskaper var att han tar bröderna till vittne på detta faktum: ”Om Brödren sig till minnes leda, / Han aldrig vid en oförrätt / Tillät sin ifver sig utbreda / I hårda ord och tankesätt. / Han vänskap fromt med vänskap mötte / Och tyst i vinet sockret stötte, / Då han med otack blef belönt.”[985] Ett uppträdande som Zetthermans är den säkraste garanten för evig ära bland bricollisterna liksom för att avvärja falska tillvitelser från avundsjuka och fåkunniga utomstående.[986] Frammanandet av den sällskapston som rådde kring den bortgångne ger de goda värdena i koncentrat: ”Där dracks en skål, där sjöngs en visa / Till vinets låf, till Skönhets pris, / En ädel vänskap at beprisa / Och menskjo-kärlek på alt vis; / En skål för Kung och Rikets Männer, / Sist med en suck för gamla Vänner, / Som längse’n vandrat från hans bord.”[987]

Den slutna krets med egna regler som var Bacchi Orden visar sig ha påverkat det retoriska hantverket sådant Bellman praktiserar det i Par Bricole. Från Bacchi Orden har Bellman kunnat överföra sin drift med ordenskulturens retoriska och ceremoniella särdrag, fast med sådana justeringar som krävs för att hans parodi skall kunna accepteras i ett aktivt ordenssällskap. I båda sammanhangen är parentationernas syfte och struktur övertagna från äreminnestraditionen, men de får högst olika utfall med avseende på konstfärdighet och *decorum*. I såväl Bacchi Orden som Par Bricole handlar det om att skapa *exempla* för de efterlevande, men de dygder som de avlidna får förkroppsliga skiljer sig påtagligt åt. Det backanaliska avståndstagandet

[983] Detta samtidigt sociala och känslofyllda umgängesideal kan även studeras i andra ordenssammanhang, se Öhrberg (2010), s. 43 f., 54 f.
[984] De egalitära idealen inom den seriösa ordenskulturen, och den vikt som fästes vid dessa i ordnarnas och sällskapens statuter, har diskuterats i kapitel 2.
[985] StU X, s. 72.
[986] I den näst sista strofen målar Bellman upp hur bröder i de olika ordnar och sällskap där Zettherman har varit aktiv sluter upp med sina respektive symboliska attribut för att skydda hans goda namn från eventuella belackare: ”Hans ärestod näns ingen rubba; / Triangel, måna, tratt och klubba / Afskräcka skall en Niding full.”, ibid., s. 76. För att hjälpa fram identifikation inom ett ordenssällskap så krävs en antitetisk motbild som den utvalda gruppen kan enas om att ta avstånd från. De avundsjuka nyktra utanför Bacchi Orden är sålunda en parallell till exempelvis den grupp av motståndare som kallas för ”avundsmän” i Frimurarordens interna retorik. Afzelius (1964:2) har visat hur Bellman i ett par dikter framställer avunden i allegorisk form, s. 30. När Trundman berömmer Jensens tal över Österman för han också den avund på tal som förmodligen kommer att drabba Bacchi Ordens parentator, StU IV, s. 203.
[987] StU X, s. 75.

från arbetsgivare, ordningsmakt och nykterhet kan inte appliceras utan vidare vid bricollisternas sammankomster. Zettherman hade ett välordnat och framgångsrikt liv utanför ordensgemenskapen, till skillnad från medlemmarna i Bacchi Orden men i likhet med många av Par Bricoles medlemmar. Såväl visan som minnestalet över Zettherman får en egen ton där skämt och allvar står sida vid sida, på liknande sätt som i Bacchi Orden. Skämtet mildras i tonen eftersom Bellman riktar sin hyllning till en av de egna, jämfört med orationerna i Bacchi Orden där ett avstånd finns till de porträtterades fiktiva värld. När Bellman talar i eget namn inför sittande bricollister kan han kosta på sig att driva med vältaligheten sådan den brukar te sig vid parentationer men inte med föremålet för hyllningen.

Innan vi lämnar Par Bricole och dess backanaliska arv är det även värt att stanna vid den sackenhjelmska parentationen 1777, den tilldragelse som gav en avgörande impuls åt Par Bricoles övergång från löst komponerad sammanslutning av goda vänner till regelrätt ordenssällskap.[988] Hallmans tal över Sackenhjelm minner påtagligt om Janke Jensens vältalighetsprov i Bacchi Orden med sina kast mellan högt och lågt, sina överdrifter och lovprisningar av ruset som tröst i en eljest dyster tillvaro och om kampen mellan Bacchus och Fröja i de bricollistiska brödernas liv.[989] De lärdomar som Sackenhjelm kan bidra med ligger i hans roll som backanaliskt föredöme, liksom Jensen och de övriga i Bacchi Orden har fått demonstrera dessa ideal för åskådare som förväntas sympatisera med ideologin som förkunnas i ordenstemplet även om de inte kan utöva dygderna på det sätt som är de invalda beskärt.

Hallmans tal visar på hur *exemplum*-tänkandet kan åskådliggöras för bricollisterna när det handlar om vad var och en kan lära sig av legendariska stordrinkare och fria andar.[990] Hallmans parentation framställer Sackenhjelm som en frimodig motbild till de konventionsridna, räddhågade och begabbande utanför bricolleriet som inte förmår acceptera storheten i den hyllades överdådiga livsföring: ”[…] du folk, som slätt och rätt i dina seder är, / du ej begripa kan, hwad stora siälar klär […] Wet Gottfried fri i alt, war aldrig Hypocrit; / Han ej det minsta twång uti sin lefnad lider / Och war original i alla sina tider.”[991] Att fjärma sig från de tråkiga och missunnsamma som inget begriper eller vågar utan i sin moraliska självgodhet fryner åt dem som har gjort det till en livsprincip att räcka lång näsa åt trumpenhet och trivialt vardagsliv är ett viktigt motiv i sackenhjelmska parentationen, vilket exempelvis kan urskiljas när parentatorn utmanar de inskränkta efter att ha anfört ett antal exempel på Sackenhjelms expansiva bedrifter:

[988] Bolin, s. 38, 52.
[989] Lönnroth (1967), s. 114.
[990] Att parentationen har hållits inför publik kan utläsas av samtida brevuppgifter, se Bolin, s. 48 ff.
[991] Vs 69, KB.

Kom nu hwar afwundsgadd, som sinnrikheten sårar,
Säg om wår mistning ej förtjänar sorg och tårar?
Kom någon fram och skrik, at Gottfried han war dum,
Som i sin Direction wist slikt Compendium.
För öfrigt trumpna werld, som tadlar fria seder,
Wår Gottfried dig till trotts, sig löjets gunst bereder,
Om han i släda kiör, sin pipa röka will
I Stockholm liusan dag, hör ej ditt tadel till,
Om han af Bacchi safft, så wäl sig druckit mätter,
At Åkarn grinsle sig uppå wår Gottfried sätter
Och piskar honom hem, än sen, hwad är det mer?[992]

Den diktning i Par Bricole som vi har studerat rymmer inga uttalade hänvisningar till Bacchi Orden och dess medlemmar. Åhörarna har inte behövt vara bekanta med Bellmans ordensfiktion för att kunna ta till sig dess utlöpare. För Bellman tycks ordensdiktningen ha fungerat som ett förråd ur vilket han har kunnat hämta tidigare prövade och verkningsfulla formuleringar och värderingar. Det är tanken på den korta stundens oförställda vänskap bland utvalda vänner som är det starkast förenande bandet mellan Bacchi Orden och Par Bricole. Genom att för en stund förenas kring vissa dygder och ta avstånd från allt som kan hota denna gemenskap, helt i linje med det specifika *genus demonstrativum*-tänkande som odlades inom ordenskulturen, så kan deltagarna tillsammans samla kraft för att stå ut med sådana tillkortakommanden och utmaningar som de måste hantera i sin vardag. Den avgörande visdomen som kommer fram i Bellmans bricollistiska parentationer är liksom i Bacchi Orden att livet är kort och döden viss. Den bistre Charon ror redan åt de levandes håll för att hämta sin nästa passagerare: ”Charon med vårt namn i minne / Squalpar på sin fjäl.”[993] Därför gäller det att för en stund bjuda ångesten stången, och det görs säkrast bland goda vänner och med hjälp av ädla drycker: ”Ej Dödens vålnad närmre sträckes, / Af glaset lians udd betäckes”.[994]

Vilket behov fyllde Par Bricole i det sena 1700-talets Stockholm? Nog kan det tyckas svårförståeligt att ett ordenssällskap där *decorum*-brott var internaliserat som princip i ceremonier och talekonst kunde locka villiga adepter, i synnerhet eftersom vi vet att ett reglerat *decorum* härskade som okränkbart ideal i de samtida ordnarna och sällskapen. Den respektlösa atti-

[992] Vs 69, KB.
[993] StU X, s. 43.
[994] Ibid., s. 69. Detta arv från Bacchi Orden kom att utgöra ett tacksamt paradigm även fortsättningsvis. I ett backanaliskt impromptu 12 april 1788 till handelsmannen Carl Floor fångar Bellman värdet av den ärliga vänskapen i den avgränsade kretsen: ”Stäm upp en skål med full musique! / Lät, medan världen är sig lik, / Lät oss dess nöjen njuta, / Tills grafdörrn vi tillsluta; / Bland Vänner, muntra, ärliga, / Vårt fluidum beskedliga / I våra kalkar gjuta, / Tills Charon vänt sin skuta! / Han redan lömskt på färjan ror – / Drick, skynda dig, drick ut min Bror! / Drick du, så länge vinet fins, / Men dina Vänner mins!”, a a, s. 122 f.

tyd från Bacchi Orden som bereddes väg in i Par Bricoles tankevärld möjliggjorde en drift med avarter av ordenskultur snarare än med företeelsen i sig. Att bricollisterna i vissa avseenden var ett ordenssällskap som andra framgår av statuter och högtidstal, där allmänna ordensdygder som vördnad för religion och överhet, fosterlandskärlek, välgörenhet, vänskap, måttlighet och trofasthet kommer fram enligt förväntningarna.[995] Den som gjorde Par Bricole unikt var sällskapets självförståelse som en de fria infallens och lättsamhetens lustgård, fredad från avundsjuka, skrymteri och översittarmentalitet.[996] Denna självförståelse skilde dem från sådana ordenssällskap där det på papperet prestigelösa umgänget hade besmittats av den livsfientliga och självförhärligande karriärismen i världen utanför. Liksom andra ordnar och slutna sällskap erbjöd Par Bricole en stunds frihet från hemmets och arbetets plikter, men till skillnad från de mer uppsträckta sammanslutningarna var bricollisternas ceremoniella spel inte ett rigoröst iakttaget självändamål utan den inramning som gav så mycket stadga åt kvällen som behövdes för att den bacchanaliska yran inte skulle breda ut sig på talens, sångernas och musikens bekostnad.[997] Det unika som Par Bricole kunde bjuda sina medlemmar verkar ha legat i kombinationen av otvungna ceremonier och ett musikaliskt färgat umgänge, en kombination där de backanaliska övertonerna gav en speciell prägel åt ordensmötena som en stund av glad verklighetsflykt bland likar.

[995] När Par Bricoles statuter reviderades 1799 fick de inledande paragraferna en skrivning som i sina allmänna dygdebetonande formuleringar – ett gott namn i det allmänna, en måttfull livsinställning och ett vänsällt sinnelag – påminner om dem vi har mött hos ordenssällskapen i kapitel 2. Oldenburgs tidigare omnämnda tal från 29 december 1800 betonar likaså sådana gemensamma ordensretoriska dygder men lyfter även fram bricollisterna som föredömliga undersåtar och nyttiga medborgare, se Bolin, s. 32 ff., 94 ff.

[996] Ordensnamnet – en biljardterm – alluderar på det slumpartade och oberäkneliga, se Bolin, s. 51.

[997] Stenström (2009a) poängterar att den slutna gemenskapen, frikopplad från vardagslivets krav på korrekthet och kontroll, kunde ursäkta den som råkade förlöpa sig genom att bli opassande berusad eller genom att använda ett språk som gick över gränsen för vad som ansågs lämpligt i sammanhanget, s. 69. Berggren anför ett par utlåtanden från det slutande 1700-talet om hur dryckesvanorna i Par Bricole uppfattades som övermåttan frikostiga, s. 100 f.

Avslutning

I detta arbete har jag studerat förhållandet mellan vältaligheten i Carl Michael Bellmans parodi Bacchi Orden och dess motsvarigheter i den seriösa ordenskultur som blev en viktig faktor i Stockholms umgängesliv under andra hälften av 1700-talet. Den förenande länken mellan Bellmans fiktiva sällskap och de i huvudstaden verksamma ordnarna och ordenssällskapen är värdebyggande argumentation, uppfattad enligt den klassiska retorikens framställning av *genus demonstrativum*. I båda sammanhangen är ändamålet med de tal och ceremonier som utgör den sammanhållande principen vid ordnarnas interna sammankomster att hylla bestämda dygder och få var och en av de invalda att tillgodogöra sig och försöka leva i enlighet med dessa önskvärda egenskaper.

Vältalighetsidealen i den konventionella ordenskulturen

Tidigare forskning har noterat anknytningen mellan talekonsten i Bacchi Orden och den ceremoniella vältalighet som utövades i verkliga ordnar. Likheten ligger till att börja med i vältalighetens yttre former, alltså de olika tal och symboliska handlingar som utgör kärnan i ordnarnas och sällskapens inre verksamhet. På samma sätt kan vi urskilja en gemensam retorisk funktion hos förlaga och efterlikning. Funktionen består i att de valda retoriska medlen skall åstadkomma en samstämmighet i hur medlemmarna förhåller sig till ordensdygderna. Talen och ceremonierna vinner sin retoriska kraft genom att de ger möjlighet att fostra en viss grupp människor och få denna grupp att själva bekräfta lärdomarnas betydelse. De invigda blir till något annat än vad de är i världen utanför ordensgemenskapen genom att de deltar aktivt i ceremonierna och vi får därmed en verkan som bygger på identifikation snarare än på *persuasio*. Övertygelsen om värdenas relevans växer med andra ord fram genom att de som ingår i en utvald krets handlar på samma sätt och säger likartade saker – handlingar och formuleringar reglerade i ett ceremoniel – snarare än att de blir tilltalade som en förhållandevis passiv publik. Det gäller att ena de berörda kring en uppsättning värden, förmedlade genom symboler och fraser som låter dem bortse från sina inbördes olikheter och som i det slutna och avgränsade ordensrummet möjliggör ett umgänge befriat från politiska, sociala och ekonomiska skrankor. Denna tänkta jämlikhet är avsedd att underlätta arbetet med varje ordens valda ändamål: medlemmarnas moraliska förkovran, välgörenhet och upplysningsverksamhet till

allmänhetens nytta eller främjande av vitterhet i olika former, för att nämna några typiska exempel. Till den önskvärda enigheten bidrar paradoxalt nog mångtydigheten i ceremoniernas allmänna vokabulär. Typiska återkommande värdeord som ”vänskap”, ”måtta” och ”förtroende” skapar en möjlighet för varje medlem att inom ramen för vad en viss ordens tongivande krafter anser vara passande tolka in vad som önskas i dessa övergripande begrepp. De invaldas självvalda avskildhet från världen utanför är, slutligen, en avgörande omständighet för att uppnå identifikation i kretsen. Enbart bland dem som förstår och anammar symboliken bakom ceremonierna kan den innerliga och ärliga gemenskapen få fritt spelrum. Den interna verksamheten är förbehållen de utvalda och därför omgärdad av strängast möjliga sekretess. Bevarandet av ordenshemligheterna från tänkta motståndare i världen utanför blir ytterligare ett medel för att skapa sammanhållning i den slutna kretsen.

Jag menar med detta inte att *persuasio* är frånvarande eller ointressant i 1700-talets konventionella ordenskultur. Självfallet gällde det för de ansvariga att hos medlemmarna skapa en trohet till och ett engagemang i den aktuella orden, vilket framgår av de olika erinringar i form av tillsägelser, bötesstraff och uteslutning som kunde drabba den medlem som valde att inte delta i tillräckligt stor utsträckning eller som rentav dristade sig att ifrågasätta delar av verksamheten. Dock vill jag hävda att identifikation som fenomen bör beaktas för den som vill förstå hur ett verk som likt Bacchi Orden lånar sin gestalt från en viss typ av förebilder kan tänkas påverka sin publik enligt de regler och förutsättningar som är förebildernas. De ordensaktiva som satt i publiken när Bellman uppförde ett Bacchi Ordens-kapitel var via sina seriösa engagemang rimligen medvetna om att det ceremoniella spelet innefattade tanken att de närvarande vid en ordenssammankomst skulle lära sig något av det de hade tagit del av. För dem som ägde sådana kunskaper hade Bacchi Orden förutsättningar att bli till något mer än bara underhållning för stunden. Med den tolkningsmöjligheten i minne får vi en fördjupad förståelse av Oxenstiernas ord om hur det löjeväckande och tankeväckande kunde stå sida vid sida i Bellmans framställningar. De som förmådde se parallellerna mellan parodi och förlaga kunde också förstå vad de skulle kunna ta till sig av de värden som presenterades i ordenskapitlen. Ett sådant tänkande blir tydligt när fiktionen tar steget över till verklighet, det vill säga när tankemönster från Bacchi Orden används för att skapa värdebärande ceremonier inom Par Bricole.

De påfallande likartade mönster som bygger upp ordensretoriken är ett argument för att de bellmanska texterna inte var beroende av en specifik förlaga för att hans samtida lyssnare skulle förstå det parodiska syftet. Snarare bör en sådan förståelse ha skapats genom att Bellmans åhörare ofta hade tillfälle att uppleva typisk ordensretorik. Den typiske företrädaren för Bellmans kärnpublik bör ha varit med i ett eller flera sällskap som sammanträdde med viss regelbundenhet, vecko- eller månadsvis.

Som sista punkt i denna genomgång av de allvarligt inriktade ordnarna och sällskapen lyfter jag fram vidmakthållandet av *decorum* i logerummet, här uppfattat som vikten av att varje aktiv medlem iakttar de sociala regler som är fastställda i ordenssällskapen för att inte utmana tanken på den principiella jämlikheten inom logen, liksom för att kunna göra anspråk på att få framstå som ett föredöme för de utomstående. Som vi har kunnat se var grälsjuka och fylleri bannlysta ur de ordningssamma ordenssällskapens samvaro. Vad man hyllar samt hur man talar och beter sig är den stora skillnaden mellan ordenssällskapen och Bacchi Orden. *Decorum* vid ordenssammankomster är en given komponent i den spänning som Bellmans publik måste ha uppfattat mellan de utmanande upptågen på scenen och de reglerade protokoll som samma situationer följde i förebilderna.

Bacchi Orden som parodi och dygdelära

Bellman har till sitt verk lånat de yttre retoriska former som karaktäriserade ordenskulturen i ett parodiskt syfte. Den backanaliska estetiken, som Bellman placerar i Bacchi Orden, bygger sitt värdesystem genom att utmana och förvränga de seriösa ordenssällskapens framhävande av moral, idealism och eftervärldens dom i sitt ogenerade hyllande av drifter, materialism och ett rusigt nu. Värdesystemet skapar förutsättningar för parodi enligt tidens uppfattning genom att öppna för den överraskande insikten att ökända gatuoriginals fylleslag kan låta sig speglas i sådana ceremonier som karaktäriserade de seriösa ordenssällskapens verksamhet. Merittänkandet, vilande på vördnadsvärda mytologiska och ordenshistoriska *exempla* jämte de invaldas löften att städse förkovra sig i ordens specifika dygder, liksom hemlighetsmakeriet och avståndstagandet från den oförstående eller rentav fientliga omvärlden är alla faktorer som förenar parodi och förlaga. En fråga som jag har strävat efter att besvara i denna avhandling är vem som är måltavla för ordenskapitlens parodiska vältalighet och ceremonier: Riktar sig Bellmans skämt mot de försupna medlemmarna i Bacchi Orden, mot den stundtals överdrivet idealistiska talekonsten i verkliga ordnar och sällskap eller mot båda samtidigt?

Det som först faller i ögonen är de konsekvent bakvända skick och bruk som kännetecknar Bacchi Ordens retorik. Kardinaldygden att fira Bacchus får fatala konsekvenser för det ceremoniella spelet på scenen, såväl med avseende på utövarnas beteende som på deras formuleringsförmåga. De olika *decorum*-brott som uppstår blir den genomgående princip i föreställningarna som för åskådarna får lyfta fram oförenligheterna mellan hur Bacchi Ordens medlemskader genomför sina ceremonier jämfört med hur sådana är tänkta att utövas i ett regelmässigt ordenssammanhang. För de agerande så ger missgreppen sällan upphov till vare sig skamkänslor eller tillrättavisningar – ”stor sak” är den fras med vilken deltagarna gemenligen låter bekräfta den avspända inställning till ceremoniella finesser som råder i ordens-

templet. I Bellmans parodi blir *decorum*-brotten ett medel som han kan använda för att frammana och spela mellan ett avståndstagande från och uppskattande av ordenssyskonens tilltag på scenen. I denna rörelse mellan nedtagande skämt och tänkvärda insikter ligger en avsevärd potential för att överraska och engagera publiken.

Ett antal traditionella förolämpningstopiker, kända och använda sedan antiken – den retoriska oförmågan, kroppsligheten, fulheten och måttlösheten – kan vi betrakta som Bellmans viktigaste medel för att markera distans till de agerande karaktärerna i Bacchi Orden.[998] Rollfigurernas brist på kroppslig självkontroll motverkar varje ansats till salongsfähighet och högtidlighet. Det alltför påtagligt kroppsliga får även färga framställningen av de agerandes utseende och klädedräkt. Uppenbara drinkarfysionomier och omaka eller urmodiga utstyrslar blir till tecken som bekräftar ordenssyskonens hängivenhet till ordens ändamål samt deras avvisande av de måttfulla och behärskade ideal som eftersträvades inom samhällsliv och salongskultur. Särskilt framträdande är denna tendens i de kapitel som sattes upp under åren runt 1770. Den konsekvent missuppfattade vältaligheten löper genom hela sviten. De olika tal som Janke Jensen och ordens övriga ämbetsmän levererar går i sitt negligerande av retoriska normer och rekommendationer på tvärs mot de vältalighetsideal som gäller inom den allvarligt menade ordenskulturen. Formmässigt präglas talarnas insatser av ständiga kollisioner mellan högt och lågt. Ur dispostionshänseende framstår antiklimax som Bellmans flitigast brukade markör av strukturella brister. Parentationer, hälsningstal och ordenslöften rör sig från hugskott till hugskott utan tillstymmelse till röd tråd. Inte heller förmår talarna föra sina presentationer till känslomässigt fullödiga avslutningar, utan talen ebbar ut innan de avgörande poängerna har hunnit komma på plats. Vad ankommer de olika orationernas stilval möts abstrakta värdeord och konkreta uttolkningar av dessa på ett sätt som tar udden av den högtidlighet som ”dygd”, ”styrka”, ”trofasthet” och liknande termer är tänkta att väcka hos den strikta ceremoniella vältalighetens publik. Ser vi till innehållet låter Bellman medlemmarna avge ordenslöften som frankt förnekar de officiella värden eller dygder som samtidens ordenssällskap bekänner sig till och aldrig skulle komma på tanken att ifrågasätta. I parentationerna blir *exemplum*-tänkandet, med detaljrika porträtt av mytomspunna stordrinkare, ett återkommande mönster som hjälper till att lyfta fram det ständiga supandet som Bacchi Ordens medlemmars främsta plikt.

Samtidigt följer Bellmans skämt med ordenskulturen och dess olika retoriska medel en paradoxal logik. Om dessa utslagna skulle ha en orden så är faktiskt valspråken och symbolerna alldeles adekvat valda. Det dubbeltydiga i de latinska valspråken, alltså att välkända latinska sentenser kan omtolkas i backanalisk anda, tyder också på Bellman riktar sig till en publik med bild-

[998] En sammanfattande uppräkning av dessa topiker återfinns hos Conley, s. 37 ff.

ning på viss nivå och, inte minst, viljan att ta till sig idén att de trasiga personerna i Bacchi Orden kan formulera sådana sentenser och ha kunskap om passande heraldik.[999] Det må vara hänt att Bacchi brödraskap själva inte inser ironierna i de tecken de väljer – den poängen överlät Bellman åt dem utanför scenen – men att de över huvud taget har förmått välja slika uttryck visar på sådana kunskaper som förenar dem med de åskådare som följer deras öden och äventyr.

Det ironiska skapar således distans för åhörarna genom att markera avstånd till de misslyckade hjältarna i Bacchi som inte är medvetna om de dubbeltydiga felsteg de gör sig skyldiga till genom vad de säger och hur de handlar. De gemensamma förståelseramar som ironin förutsätter för att dess effekter skall kunna träda i kraft skapar också förutsättningar för identifikation och samförstånd i en publik som snabbt uppfattar dessa misstag tack vare sina förkunskaper om hur det egentligen skall gå till i just ett ordenssällskap. Det måste finnas ett avstånd till de agerande fyllona, men detta avstånd innebär inte en total förkastelse av dem i texterna. ”Olyckan förenar”, menar Nordstrand i ett resonemang om hur publiken som tog del av de tidiga ordenskapitlen, presenterade under en orolig tid, kan ha upplevt en viss samhörighet med Bellmans rollfigurer.[1000] Bellmans val av försupna ståndspersoner och borgare som förmedlare av de backanaliska lärospånen visar på en gradskillnad snarare än en artskillnad i förhållande till de lyssnare som tar del av föreställningen. Bellmans lyssnare och läsare kan glädja sig åt att de inte befinner sig i den sociala utförslöpa som Bacchi Ordens ledamöter är anvisade. Laddningen ligger i att de utslagna som Bellman skildrar är personer som har börjat sina karriärer från förhållanden som ligger tämligen nära Bellmans publiks.

Att reducera folket som Bellman bereder plats i Bacchi Orden till enkla karikatyrer ger en missvisande bild av Bellmans verk. Parodi förutsätter realism. Publiken måste kunna känna igen grundvalarna som ligger bakom fiktionen. Därför är det av vikt att Bellman fyller sin intrig med faktiska personer i stället för typer och med ceremoniella mönster som åhörarna omedelbart kan relatera till. Det är först då, i glappet mellan ambition och utförande som denna grundkonflikt borgar för, som parodin blir komisk. Publiken ges möjlighet att få en känsla för rollfigurernas individualitet bland annat genom sättet på vilket de talar, deras uppgifter inom Bacchi Orden och hur Bellman låter dem framställas av andra ordensmedlemmar. Inte heller kan ordenskapitlen genomgående sägas bygga på enkel situationskomik. Vi har till exempel kunnat se hur ”Bacchi prästinnor” som kvinnligt kollektiv ger en mer andlig ton åt backanalierna i ordenstemplet. Där deras manliga

[999] Den mest kända uttolkningen av valspråken möter i Carléns utgåva av Bacchi Ordenstexterna. För ett exempel på hur Carlén översätter de latinska sentenserna, se hans tolkningar av de fem valspråken vid dubbningskapitlet 4 december 1769, Bellman (1861), s. 62 ff.
[1000] Nordstrand, s. 125.

motsvarigheter anför sina arbets- och ämbetsplikter som det stora hindret för att få supa i den utsträckning som är önskvärd i Bacchi Orden argumenterar prästinnorna, med former övertagna från religiös retorik, för dryckenskapen som en helig plikt.

Kan då något finnas att lära av syskonen i Bacchi Orden? En sådan möjlighet ter sig inte orimlig med ordenskulturens pedagogiska syfte i åtanke. Kanske kan det frimodiga i Bacchi Orden ha lockat jämfört med den försiktiga och antydande salongskonversation som kännetecknade umgänget i de bildade kretsar där Bellman och hans publik rörde sig. Ankarcrona har skrivit om hur Bellman i episteldiktningen undviker att erbjuda enkla tolkningar av dem som framträder genom de snabba perspektivbyten som ömsom avslöjar karaktärerna i all sin skröplighet för lyssnaren eller läsaren, ömsom låter dem träda in i de långt mer magnifika roller de innehar på den fiktiva scenen.[1001] Samma skiftningar mellan ett kritiskt betraktande utifrån och ett accepterande av de normer och värderingar som gäller inom fiktionen går att urskilja i ordensdiktningen. Publiken kan skratta åt ordensklientelets fumligheter och övermaga anspråk, men har också anledning att ta till sig de agerandes hyllningar till vänskapen och det anspråkslösa livet. Drinkarnas verklighet kan tyckas på betryggande avstånd från publiken i Lissanders salong, men avståndet till dem utplånas då och då under kapitlen genom olika retoriska tekniker som Bellman använder för att skapa närvaro. Till dessa tekniker hör lyssnarnas möjlighet att stämma in i de sånger som sjungs från scenen och att bekräfta de agerandes repliker med olika gester. Åskådarna har som publik bjudits in till hemliga överläggningar, vilket i inte ringa mån gör dem till ett slags ordenssyskon i Bacchi Orden, om än enbart med observatörsstatus. Ibland är det förstås också viktigt att upprätthålla avståndet till ordenssyskonen. För dem som samlas kring Bacchi Ordens-föreställningarna gäller det att upprätthålla en balansakt där viljan att bakom lyckta dörrar smäda det bigotta och inkrökta står mot den officiella moral som de är satta att upprätthålla i samhället utanför.[1002]

Driver Bellman även med ordensretoriken? Inom ordnarna vet vi sedan tidigare att medlet för att överskrida skillnader mellan de invalda låg i ceremonierna. Respekten för de olika uttryck i ord och gester som lyfte fram och krävde trohet till ett gemensamt högre ändamål var nödvändig för att alla i lokalen skulle kunna sätta sina yttre olikheter åt sidan för en kväll och umgås som jämlikar. Retoriken inom Bacchi Orden bygger som konstrast sin verkan, gentemot de normer som avser att upphöja en speciell dygd och visa personer och företeelser från sin bästa sida, på att sänka och deformera kännetecknande stildrag och *actio*-konventioner. Så sker genom att Bellman låter sådana personer som borde äga en grundläggande förståelse av systemet göra sig skyldiga till feltolkningar och verbala missöden. Därmed visar

[1001] Ankarcrona, s. 25.
[1002] Lönnroth (2008), s. 155.

sig de ädelsinnade fraserna vara inget annat än just fraser, konstruktioner som fungerar i en krets där alla förmår värna det broderliga samförståndet men som imploderar så snart någon bryter mot de överenskommelser som reglerar det sociala spelet mellan de initierade. Härigenom öppnar sig ett dubbelt perspektiv för Bellmans publik. Det är inte bara Jensen, Trundman, Planberg och de andra som tål att skrattas åt. Även den ceremoniella retorik som Bacchi dyrkare efter vördnadsvärda mönster försöker tillämpa, om än utan framgång, får sig en törn när dess mest laddade termer visar sig kunna tolkas stick i stäv med hur dessa begrepp är avsedda att uppfattas inom den moraliska ordenskultur som är Bacchi Ordens inspirationsgivare. I det faktum att processioner, minnestal och ordenslöften kan tolkas på helt andra sätt än de avsett solenna accentuerar Bellman substanslösheten i ceremonierna.

För Bellman var det nödvändigt att skapa en identitet åt lyssnarna i lokalen. De som var med vid uruppförandena av de olika ordenskapitlen var varken utslagna eller väletablerade utan något annat.[1003] Bellmans publik kan förenas i lättnaden att inte vara som de förfallna medlemmarna i Bacchi Orden – vilket inte hade varit en omöjlighet, eftersom personerna i Bacchi Orden haft goda utförsgåvor som har kommit på skam – liksom i glädjen att för en stund få räcka lång näsa åt de ceremonier som kräver att tas på allvar i riktiga ordenssällskap. Det skratt som tycks vara det betydelsefulla för Bellman och hans lyssnare är det genomskådande skrattet mellan de invigda, ett skratt som har sina uddar riktade såväl mot den skrävlande okunskapen som mot den trångsynta konventionen.[1004] Bacchi Orden erbjuder en kvälls avståndstagande från de seriösa ordnarnas självgoda moralism och en gemenskap i den ställföreträdande dryckenskap och den ogenerat obscena livsföring som utspelar sig inför deras ögon. Ett sådant förhållningssätt härrör inte bara ur de underförstådda attityder som texterna kan stå för utan kanske även ur själva umgänget med likasinnade kring Bellmans uppsättningar och den specifika form som detta umgänge har.

Jag betraktar följaktligen Bacchi Ordens-föreställningarna som en frizon för en viss sorts människor, där den primära drivkraften är glädjen i att umgås med dem som tänker och känner på samma sätt inför de fenomen som de får se från scenen. De ständigt återkommande kasten mellan abstrakt och konkret, mellan upphöjd värdighet och rännstensstinkande fylleskråll, mellan allvar och gamman, kräver en publik som har kunskaper av sådan art som hjälper dem att snabbt kunna läsa av dessa kontraster och reagera på dem. Bacchi Orden ger prov på alla de ceremonier som kännetecknar en äkta orden men med den avgörande skillnaden att ceremonierna spelas upp inför sittande publik i stället för att, enligt rådande normer i ordenskulturen, involvera samtliga närvarande i lokalen.

[1003] Lönnroth (2008), s. 171 ff.
[1004] Bredsdorff, s. 132.

Genom att åskådarna får se bekanta ceremonier spelas upp i stället för att själva agera skapar Bellman ett metaperspektiv åt dem och ger dem därmed tillfälle att reflektera över egna värderingar och ställningstaganden, och kanske rentav skratta åt sig själva. I de seriösa ordnarna och sällskapen erbjöds inget utrymme att gå utanför de roller som ceremonielet slog fast. Trovärdigheten krävde där att samtliga i lokalen närvarande, idealiska medborgare som skulle fostras in i en viss ordens moraliska uppfattning, var införstådda med den kutym som kännetecknade den aktuella situationen och respekterade dess normer. Bacchi Orden erbjuder åskådarna den unika chansen att betrakta en ordenssammankomst från ett externt perspektiv samtidigt som de är en del av den avskilda föreställningen. I en gemenskap innanför slutna portar, skyddade mot omvärlden på samma sätt som när ett äkta ordenssällskap drar sig undan för att kunna umgås i förtroende, kan Bellman och hans lyssnare då och då få förenas i sin drift med de verkliga ordnarnas och sällskapens konventionellt påbjudna upptagenhet med ceremoniella petitesser som alltför många i de kretsarna tar på alldeles för stort allvar.

I den lärdomen, som jag skulle vilja benämna längtan efter det enkla och naturliga och som står mot det stela och regelkontrollerade, kan Bellmans publik förenas. Bacchi Ordens ledamöter får i sina roller som ställföreträdande kritiker ge röst åt sådana attityder som åskådarna inte skulle kunna uttrycka eftersom många av dessa är beroende av att vara medlemmar i vanliga ordenssällskap. I Bacchi Orden kan Bellman sätta samman motiv från dryckesvisan sådan den ter sig i slutna sällskap – den bohemiska attityden, att fånga dagen och förakt för världslig strävan – tillsammans med möjligheten till identifikation i en attityd som ordensretoriken innefattar. Att ett behov fanns av sådant umgänge för en sådan publik kan vi se av Par Bricoles etablerande, med de backanaliska värdena övertagna och anpassade för ett faktiskt fungerande ordenssällskap. ”Just nu, just här kan just vi tillsammans skratta åt världens dårskap” – se där det sammanfattande komiska korrektiv som jag menar är kärnan i Bellmans backanaliska ordensfiktion.

Summary

The main purpose of the dissertation was to study the ceremonial rhetorical practices in Carl Michael Bellman's (1740–1795) Bacchi Orden, a fictional mock-society dedicated to the celebration of Bacchus whose members and endeavors Bellman presented as a number of semi-public dramatic entertainments in the 1760's and 1770's, and compare them to similar rhetorical traits in serious orders and societies of that era. Such a comparison might further the understanding of the functions and aims of Bellman's parody.

Bellman's fictional parody was dependent on the orders and clubs that played an important part in late eighteenth-century Sweden, some of them as official manifestations of patriotic ideals and others as independent bodies providing networking opportunities in a burgeoning civil society. The orders, clubs and societies were characterized by exclusivity. Prospective members could only join by invitation and, once inside, were usually sworn to secrecy regarding the specific aims and ceremonies of the order. At the same time these organisations presented themselves to those included as havens of equality and friendship. The members' different social and economic circumstances in the outside world were supposed to be of no consequence when an order met within closed doors. Each of these associations devoted itself to a chosen purpose that, according to a central and shared tenet in the orders' self-consciousness, required harmony among the companions if the purpose was to be successfully achieved.

Bellman's performances depict what might happen if a group of ill-equipped and inadequately prepared people tried to be a high-minded and thoroughly regulated order. The lofty ideals of the models are presented in antithetical form by the wayward and frequently drunk characters Bellman puts on stage. In order to understand the relationship between the noble and moral associations and Bellman's inverted version, the focus of this work was on the rhetoric displayed in Bacchi Orden. As a first step, the defining properties of this rhetoric were identified through comparing the form of the ceremonies and speeches in Bellman's texts to their equivalents in contemporary orders and clubs. The aim was also to gain a better understanding of the rhetoric objectives Bellman might have had with his parody and identify the target of his comical reversal of the elaborate ceremonial subtleties in the model societies, that is was it the people whose attempts and failures he depicts in dramatic form, the high-flown rhetoric of the orders, or both?

Bellman's parody attained considerable popularity among his contemporaries, and the 1760's and 1770's seems to have been a well-chosen time to present these entertainments. Therefore it is important to strive to understand Bacchi Orden as a work of its time. The first chapter of the dissertation sets the context for Bacchi Orden, with a presentation of the formal features of the work and an overview of the time in which it was presented. In the second chapter, the phenomenon of clubs and societies in Sweden is discussed. These orders could serve either as an official function or be primarily occupied with activities intended for the initiated only. The royal orders of merit were part of a public reward system that engaged the absolute elite of Sweden, whereas the capital, Stockholm, was also home to numerous civil secret societies, engaging both the titled, merchant, and professional classes. Regardless of the form an order chose for its activities, the members were supposed to consider themselves as morally upstanding examples to the rest of the nation. In every order, the ceremonies served as a pedagogical instrument for establishing a sense of *decorum*, or what was considered appropriate in a certain situation, concerning both behavior within and outside the secluded meeting space, and what each member should do to help the order fulfill its purpose. The third chapter follows Bacchi Orden from its inauguration in 1766 to the final installments in 1777. The analyses focused on how Bellman, through various means, allowed his characters to enact a number of breaches of the *decorum* found in the serious orders and societies. Finally, attention is drawn to Par Bricole, a society founded in 1779, where the rhetoric of Bellman's fictive bacchanalian universe served as a template for its ceremonies and as an inspiration for the carefree spirit of the society. The main area of interest is how Bellman's fiction was adapted to reality and the need for those responsible for Par Bricole's ceremonies to establish a new sense of *decorum*. The society needed to play by the rules of proper orders and societies even though it described itself as the keeper of the high-spirited flame from Bacchi Orden.

Chapter 1

Bellman's portrayal of the exploits of Bacchi Orden began as drinking songs performed by himself in the convivial company of friends, colleagues and cultural *cognoscenti*. Such select social gatherings were often held in the home of Anders Lissander, a senior civil servant and Bellman's former supervisor, but gradually evolved into more substantial "chapter meetings" with Bellman as the main actor and master of ceremonies. These "chapter meetings" interspersed dramatic dialogue with singing and improvised clowning in a way that allowed several contributors to participate in the slapstick action.

The characters Bellman portrayed in his songs and "chapter meetings" were mainly notorious drunkards and eccentrics in his contemporary Stockholm, many of whom had previously enjoyed status as public officials or skilled artisans but had lost their established positions partly due to their alcoholic proclivities and to the social and economic turmoil of the era. The meetings of Bacchi Orden generally followed a set pattern, where the members gathered in the "Temple of Bacchus", the order's chosen protector, and attempted to enact solemn ceremonies similar to those in the conventional orders, clubs, and societies of the day. Bacchi Orden's particular values stand in marked contrast to the virtuous undertakings of its established counterparts in the capital. Instead of engaging in noble and selfless pursuits for the common good of the country, the members of Bacchi Orden pledged allegiance to a hedonistic life-style, with wine, song and, to some extent, love as the members' main concerns. The frank denial of the officially approved citizenship ideals in late eighteenth-century Sweden – patriotism, civic pride, a zealous work ethic, and moderation in life – was confirmed both in the various speeches made and by the frequent toasts in honor of Bacchus. The members' attempts at ceremonial *decorum* were ultimately thwarted in the ensuing chaos resulting from their continuous drinking. This unravels the precision necessary for maintaining the exalted sentiments that properly performed ceremonies were meant to evoke when the serious orders and societies met.

Epideictic rhetoric provides the link between the ceremonies in the righteous societies and the ceremonies in Bellman's parodic version. This particular rhetorical genre has virtues and vices as its domain and carries an inherent pedagogical function, in that a speaker or writer may, often through examples, try to show the audience how to live their lives in a way that will reflect well upon them. The model member of a given community should make every effort to live up to the virtues and shun the vices presented in the discourse. Ceremonies and speeches were the means through which senior officers in an order tried to uphold the virtues of the association and its members. However, it should be borne in mind that Bacchi Orden was perceived as a comical work by Bellman's contemporaries. Bacchi Orden belongs to the domain of parody, with its simultaneous incongruity and similarity between role model and imitation. The audiences' possibility to grasp the comical implications of the performances depended on their ability to see that Bacchi Orden, for all its manhandling of everything the serious orders kept sacred, still worked according to logical and perspicuous rules. To the listeners, it was obvious such a boisterous and ill-mannered order could never possibly exist, but if it had existed it would probably have worked according to the scenarios Bellman presented. These rhetorical and literary perspectives are used with an eighteenth-century perspective in mind, to get as close as possible to Bellman's and his audience's frames of reference. These references are necessary for understanding the challenges of *decorum* – in the

ceremonies and speeches – that served as the guiding principle behind Bellman's songs and "chapter meetings". According to these rules, parody can make fun of its target while embracing the phenomenon that it scrutinizes.

Most episodes in the Bacchi Orden-cycle coincide with the end of the "Age of Liberty", an era of parliamentary rule that ended with Gustavus III seizing power through a coup in August 1772. In an era of considerable political, social and economic unrest, the orders provided both contact and support opportunities for their members. Several commentators on Bacchi Orden highlight the uneasy tenor of the time as having influenced the "carpe diem" mood of these formative pieces.

Chapter 2

The second chapter of the dissertation is devoted to the role of epideictic rhetoric in the regular orders and societies in late eighteenth-century Stockholm. The way these organizations' used ceremonies and speeches to establish values among their members provided the pattern for Bellman's parodic use in Bacchi Orden. However, it is not known where Bellman got his knowledge of this particular kind of epideictic rhetoric from or if he intended any specific order or society to be recognized as the model for Bacchi Orden. Therefore, it was necessary to approach the rhetorical handiwork in these circles through the study of ceremonial texts from a number of influential orders and societies. Even though this kind of survey does not reveal Bellman's influences, it may disclose general tendencies or recurring themes in individual examples or, indeed, rhetorical traits common to all orders. Such a description might answer the question of what Bellman's audience needed to know about the ceremonial rhetoric within the different societies in order to be able to appreciate Bacchi Orden and its playful take on the phenomenon, or, in the case of members of the audience familiar with orders and societies through personal experience, would have known.

The first part of the chapter focuses on the royal orders of merit established in 1748 as part of the officially sanctioned reward system for outstanding services to the realm. Serafimerorden, the most prestigious and exclusive representative of the system, is suggested as one of the most likely models for Bacchi Orden. Bellman could easily have transferred a number of such ceremonial features found in Bacchi Orden from Serafimerorden, as this information would have been freely accessible to him, such as a yearly meeting day, loyalty oaths, a given processional order and symbols that enhanced the order's particular ideology. Unlike the clubs and societies catering for the junior aristocracy, merchants, artisans and professional people, the royal orders of merit held few secrets. The statutes were available in printed form, and the daily press in Stockholm published yearly lists of who had been inducted into the different branches of the organization. However,

it was unlikely Bellman would have had first-hand knowledge of how these publications were put to practical use, as the meetings of the royal orders were socially highly exclusive affairs.

To gain an understanding of the value system, the speeches given by Carl Gustaf Tessin, in his role as Serafimerorden's chancellor from 1748 to 1761, during the order's recurring meetings were studied. The crucial message underlining all Tessin's speeches was that each knight should endeavor to present himself as a worthy and representative example both to other knights of the order and to the Swedish nation as a whole. The virtues of Serafimerorden – loyalty to the king, steadfastness in official duties and philanthropy – should be practiced by those who had been honored by their appointment.

The second part of the chapter focuses on the secret orders as these associations differed from the royal orders of merit by enshrouding their ceremonies with secrecy. The members' mutual guarding of internal signals – gestures, passwords and other ceremonial details – from the outside world was supposed to vouch for the confidence that the order required among its members. The members' faith in one another should serve to create a collaborative spirit that encouraged them to carry out the duties meant to further the virtues of the order. These societies made use of an elaborate degree system through which each participant could advance according to individual ardor and demonstrated enthusiasm for the chosen cause. Even if the orders professed to practice equality in the closed community, they were also dependent on hierarchy, due to the degree system and the mandates of the various officers responsible for the ceremonial and administrative running of the orders. Thus, companionship was regulated by detailed rules and constitutions to help resolve any conflicts that might threaten the coherence.

As a starting point, freemasonry was selected. Introduced into Sweden in the 1730's, freemasonry had not attained a central organizational body during Bellman's time, but numerous lodges in the Swedish capital helped to spread interest in order culture. Freemasonry gained royal patronage early, with prominent members of the ruling dynasty taking part in the fraternal activities. Even though freemasonry may have lacked an authorized national directorate, it was the most influential and prestigious of the civil societies throughout the eighteenth century, with lodges in both Stockholm and other Swedish cities. In the later part of the eighteenth century, other similar associations followed, such as Pro Patria and Utile Dulci, two large Stockholm-based orders.

All these orders represented a way of perceiving themselves that was typical of such organizations at the time. The inner, ceremonial features intended only for duly initiated participants were complemented by outer aims, such as unselfish efforts for the greater good of the nation. For masonic lodges, philanthropy was a major concern. Pro Patria was devoted to the improvement of the Swedish economy through publication of treatises and rewards to innovators in the field. For Utile Dulci, the main area of interest

was cultural matters, especially literature, where the members' own works, published under the auspices of the society, were supposed to edify the public. These orders went to considerable lengths to foster a collective identity among their members, and the secret ceremonies that were at the heart of the internal meetings served that purpose. Initiations of new recruits, speeches, songs and eulogies in honor of deceased members were all rhetorical opportunities meant for reinforcing the members' understanding of the virtues each order claimed to further through their different projects.

The key result of the analyses in this chapter was a combined insight into what was conceived as befitting the members of any kind of order and how rhetorical means were the primary official tools for ensuring unity and cohesion reigned supreme within the community, which claimed to disregard worldly titles, estates and possessions for the duration of each meeting. *Decorum* was closely observed by those present in the controlled environment to show respect to the order and for one another. The orders aimed to instill the notion in their members that each one had been asked to join because they were "people of quality". The argument was the candidates had been noticed as showing moral and professional fortitude in their every-day life which had convinced the already active members to invite them into the fold. The moral insights that new aspirants now were given the opportunity to gain and cultivate among knowledgeable peers in an atmosphere of harmony, trust and friendship would enable them to realize their full potential. These orders' particular brand of rhetoric emphasized identification with the ideals meant to be shared by all in the exclusive community.

For all the emphasis each order put on its uniqueness, overlapping memberships in the civil societies were common, and many people tended to be active in more than one order. One reason for this was that different orders catered to different interests and many of those involved were keen to widen their circle of acquaintances and contacts. Therefore, it could be assumed that Bellman's audiences would have been more familiar with the epideictic rhetoric in the civil societies, through their extensive memberships and frequent meetings, rather than the genre's expressions in the royal orders of merit who only met publicly once a year and whose ceremonial events were not covered in detail by the press. The rhetoric of orders and societies displayed a generic character as many new orders copied ceremonial formulae from older associations in the construction of their own slightly adapted variations. This means the audience did not have to be intimately conversant with the ceremonial minutiae of any particular order to appreciate the parodic component of Bacchi Orden. A general knowledge of the standard rhetorical patterns would have been sufficient to see the connections between the meticulous observance of protocol in the serious associations and Bellman's cheerful overturning of this. The royal orders of merit cannot be entirely discounted as an inspiration for Bellman, as the early songs exhibit elements that appear to refer to those orders' ceremonies. As Bacchi Orden became

popular, it also became increasingly into its own in a way reminiscent of the proper orders and societies in the capital. After a while, Bellman's creation was not as dependent on its forebears as it was at the outset, but could rely on its own traditions and rhetorical commonplaces.

Chapter 3

The third chapter of the dissertation follows Bacchi Orden through its history, starting with the songs presented from 1766 onwards through the "chapter meetings" that enjoyed their heyday between 1769 and 1771 and to the final episodes in 1777. The temporal sequence in which the analyses of the dramatic entertainments are presented is supplemented by a thematic approach. These eight "chapter meetings" are presented in pairs with a specific focus for each pairing. The overarching principle was to study the role of breaches of *decorum* in Bacchi Orden in comparison with the fastidious ceremonies of contemporary orders. Bellman's personal known engagement in clubs and societies postdates the majority of the Bacchi Orden performances. Even if he had no direct familiarity with the type of rhetoric within the orders and societies, his texts reveal he knew enough of the typical thought patterns and phraseology to turn its defining characteristics to parodic purpose. For example, within the moral societies, initiates were approached because of their promising aptitude. In Bacchi Orden, this was transformed into the concept that to be eligible for membership, a person should be publicly seen lying hopelessly drunk in the gutter at least twice.

A number of background factors need to be established for describing Bacchi Orden as a dramatic entertainment. As little is known about the performing practices of Bacchi Orden, this facet of Bellman's work was approached from three different angles: stage directions in the texts themselves; contemporary reports on how the performances were presented to a live audience; and, analogies from similar dramatic genres of the time.

The "chapter meetings" could involve several participants. Although Bellman was the primary mover on and off stage, a full-scale presentation might include silent walk-on parts, for example the procession that appears in several of the meetings with its participants often carrying bacchanalian symbols, and sections of spoken dialogue and vocal parts to be sung by a soloist, a pair of singers, or a larger group.

Next, comes the use of voice, movement, and gestures as dramatic features. It appeared likely that oral delivery – tempo, tone of voice and pauses – was used to amplify the distance between the solemn phrases and their undignified enactments in Bacchi Orden, an assumption strengthened by such instructions in a jocular eulogy from 1777 written by Carl Israel Hallman, a productive parodic play-wright. Regarding movement, this was connected to *decorum*. The theatrical conventions of the eighteenth century de-

manded consistency and propriety on stage. Discrepancies between the actors' spoken lines and gestures were frowned upon as these breaches disturbed the unity of mood the audience was meant to experience. Similar norms were also present in every-day social life: the virtuous person should demonstrate good upbringing and respect for the social hierarchies through an effortless command of gestures, depending on the formality of the situation and status of those present. Dancing physically expressed this ideal both as part of stage play and as a social pastime. In the orders and societies, precision was also required in the practical carrying out of the ceremonies, with processions, toasts, and symbolic gestures giving the members an opportunity to confirm their fidelity to the order and its virtues through faultless execution of these physical signs. Both dancing and ceremonial intricacies provided fertile material for Bellman's parody as he let his characters' intoxication gradually wreak havoc with any kind of knowledge of and respect for these corporeal expressions of *decorum* they might have possessed.

Stage decorations as dramatic elements warrant mention, as the "chapter meetings" were not meant to be presented as lavish shows, but in circumstances where there was no real stage. Bellman and his co-actors had to suffice with whatever means were available at the venue where the performance took place. It was simply not possible for Bellman to rely on sumptuous stage sets or large numbers of props for the impact his order's meetings were meant to make on the spectators. The texts imply he had to rely on just a few well-chosen elements to represent this particular setting. The bacchanalian symbols, a wooden sword, a sheaf of notes and ceremonial shrouds are paraphernalia that function as visual cues to the respective roles the actors took. The shared principle for all these attributes was simplicity, both in the sense of their rudimentary but instantly recognizable symbolic quality and in their obvious tawdriness compared to the luxurious items proudly displayed in serious orders and societies to glorify their formal gatherings. For more imposing stage decorations, such as the large pillar where the portraits of deceased members were mounted or the order's pot still, Bellman had to resort to verbal descriptions of what those present were meant to see in the room that had been momentarily transformed into the "Temple of Bacchus". Similar techniques to those just described were found in the stage directions of other bacchanalian plays of the era.

Bellman presented the initial parts of Bacchi Orden in the form of songs. However, at some stage he must have realized he could turn the solo vehicles into occasions where many could take part. To understand how these early exhibits evolved into "chapter meetings" the tradition of drinking songs in Bellman's day needs to be considered. This genre, which Bellman himself honed to a fine craft during the 1760s, used familiar melodies to carry original texts celebrating companionship powered by beer, wine and spirits. Drinking songs encouraged communal singing, where those present could either take part from start to finish or join in a recurring refrain.

Through this well-established form, Bellman had the possibility to use communal singing as a feature in the "chapter meetings" to create mass effects and enable interaction between stage and auditorium, for example by letting the audience repeat a concluding line in a song lyric that had been delivered by one of the actors.

The audiences' familiarity with the melodies that Bellman chose to carry his bacchanalian texts also allowed parodic use of the underlying normative system. Bellman could challenge *decorum* by supplying the melodies with connotations of dignity and pomp with texts where the content was anything but noble and idealistic. The use of music also lent itself to this kind of friendly joking, and the texts mention instruments – French horns, trumpets and tympani – that were present to add solemnity to the most prestigious orders' proceedings. Bellman, famous for his skills as a mimic, probably imitated these instruments during the performances, but instead of heightening the emotional temperature, as these musical contributions ususally did in the moral societies, the fanfares and tympani rolls in Bacchi Orden accentuated the distance between the pretentions of its members' ceremonial efforts and the pathetic results that the audience saw. When the dramatic entertainments made their appearance, the motives in the early songs, that is the members' qualifications, their willingness to cast all official duties aside to devote themselves to full-time drinking, their countenance and behavior as confirmation of these promises, loyalty unto death, and the virtues of Bacchi Orden as guiding principles in life, resurfaced.

The first analysis of the dramatic entertainments was the case study of Janke Jensen, master of ceremonies in Bacchi Orden and its primary orator, and followed Jensen from his early efforts to his unceremonious ousting from his privileged position in the "chapter meetings" of 1777. Bellman himself might have taken on the role of Jensen when the "chapter meetings" were presented. Jensen embodies the worst vices imaginable under the circumstances, fatal flaws that would have terminated the career of any ambitious fellow in virtuous associations. Jensen was portrayed as an intemperate braggart with limited social skills who could always be relied on to misjudge the *decorum*-dependent demands of the situation. The chasm between his endless self-confidence and the infallibly poor results in his attempts at eloquence becomes especially damning in his entrusted position in Bacchi Orden. Numerous details highlight Jensen's faulty rhetorical skills, above all his ill-conceived choice of words where honorable phrases clash with graphic indecencies and his chronic inability to follow a logically consistent outline and conclude orations triumphantly. Lack of timing was also exposed through poor body control, with headlong falls and involuntary excretions as exterior signs of his shortcomings. These inadvertences were plain contradictions of the norms laid out by the tradition of epideictic rhetoric, where the model orator was expected to keep the listeners in an elevated state of mind by avoiding any digressions or formulations that could disturb the se-

rene atmosphere considered conducive to such argumentation. For all his lack of judgment, Jensen hardly ever received any blame from the other characters on stage. His skewed, alcohol-induced manner of speaking and behaving were effects intended for the audience, observant connoisseurs very much aware of the norms regulating the formal and social qualities of public speaking. To them, Jensen would have stood out as a glaring antithesis to the suave and eloquent orator that was a familiar sight in the capital's official and semi-official rostrums. From one perspective, Jensen was a figure of fun, where his lack of modesty and lofty ambitions caused him to make a fool of himself whenever he tried to take charge of a situation that he was not equipped to deal with. However, the heedless juxtapositions between the exalted and the profane that Bellman allowed him to express in different ways tarnished the value-laden tone typical of the ceremonial addresses in the moral orders. In Bacchi Orden, terms and phrases taken from its counterparts, such as "dignity", "perseverance" and "faithfulness", were subject to continuous parodic interpretations, which highlighted the conventionality of the original turns of phrase. The dignified concepts lend themselves to new, drastically different understanding, if they are used by people who fill these abstract terms with content of an opposite slant.

The theme for the initial pair of performances in 1769 was "the bacchanalian hero". Bellman used formal tributes to two late members of Bacchi Orden to establish the basis for a gallery of role models based on tried and true traditions within the regular orders and societies. In these contexts, funeral orations were a natural opportunity for the orators to create specific *exempla* for the members. In demonstrating how the person being honored had embodied the virtues fundamental to the association in question, an orator could show those present what they should learn from the exemplary way that person had lived and how they should put these insights to practical use in their own lives. With this pedagogical function, orators needed to use their rhetorical skill to amplify the virtues the deceased had exhibited in life and to downplay any anomalies that disturbed the unequivocal impression of the fallen comrade that was meant to provide those left behind with an inspirational example. The mourners were encouraged to honor the memory of the dead by both living up to the standard the oration provided them with examples of and trying to be more virtuous than the person who was being eulogized. In Bacchi Orden Bellman inverts the established hierarchy of virtues by turning vices into ideals worth pursuing. Boursell and Lundholm, the two late knights of the order, were celebrated in speech and song for their astounding drinking abilities and steadfast resolve not to let anything come between them and their alcoholic sustenance. To keep the departed in revered memory, paintings of them were exhibited in the order's quarters, as in a proper association. Bellman's use of the word "hero" was a central ironic illustration of how previously unambiguous words are given new and surprising connotations. People who would not normally be considered role

models were placed in a fictive situation where their outlandish ways suddenly commanded respect. Bacchi Orden subscribed to a set of values and a sense of what was appropriate in their midst, just as the regular orders did, but with a different kind of *decorum*, where failure to drink oneself into oblivion was a faux pas that might upset the frank and non-hypocritical tone cherished by the bacchanalian congregation.

The second coupling involves two "chapter meetings" from 1769 and 1770, both on the order's festive day the 4th of December, where the topic was "the undisciplined society", and where Bellman presented another typical situation in orders and societies as his pattern, namely the formal welcoming of new followers into the community and the strict observance of ceremonial etiquette. One part of the discussion depicts how the bodies of the inductees violate the conventional idea of *decorum*, with bloated physiognomies, threadbare and outmoded clothes, and immodest behavior. These factors would have been severe drawbacks in any self-respecting society, but were badges of honor in Bacchi Orden. In their oaths to the order, the inductees themselves call attention to their ravaged features as proof of their loyalty to the order's main purpose. The other part of the analysis deals with the blatant disregard of ceremonial rules. From the texts, Bacchi Orden clearly has a number of formal regulations that are supposed to be followed whenever the order assembles. The meetings often begin with the officers' efforts to arrange everything according to these principles but as the level of drunkenness among them and all those who arrive to the festivities increased, the tentative attempts at ceremonial correctness was replaced with a "never mind"-attitude. In moral orders and societies, the insistence on obeisance to the rules was meant to guarantee that everyone was treated as an equal. However, the members of Bacchi Orden showed their fellowship in other ways. These two primary ways are based on similar thought patterns in the models for Bellman's fiction. The secret societies' insistence on the necessity of not revealing esoteric information to probing meddlers was mirrored in Bacchi Orden as the necessity for the members to distance themselves from sober killjoys in the outside world. The second aspect was Bacchi Ordens' members' contemptuous rejection of the obsessively career-minded society outside the order's walls, in patent contrast to the serious orders, where the internal activities were considered to benefit the nation as a whole. For Bacchi Orden, equality did not arise through petty obedience to rules but through unfettered and joyful abandonment of the moment among those proven to be of the right spirit.

The first two couplings covered eulogies and initiation ceremonies, whereas the third pair, two episodes from 1771, had "the women of Bacchi Orden" as its focus. Although it is not knowm whether women actually took on the female roles, as women were present as actresses and singers in similar entertainments by Bellman, it is reasonable to assume that they did. Women were generally not eligible to join orders and societies in Stock-

holm, and despite the women not being represented as inductees in Bacchi Orden, they still had specific ceremonial functions to fulfill as priestesses of Bacchus, who lead the bacchanalian believers in hymns and confessions of faith to praise the god and his miraculous works. It is almost exclusively through the women's contributions that Bacchi Orden can be said to be a spiritual community. Where the brothers speak about casting professional duties aside to find time for drinking, the priestesses acclaim drunkenness as a holy responsibility. The women's presence added to the eternal struggle between drinking and lovemaking, as they were also the representatives of Venus. However, this dual role never created any major conflicts within Bacchi Orden. As "sisters" they clearly belonged to the same select sphere as the brothers. It would be mistaken to view the women in the temple as mere walk-on parts; some had substantial individual roles, comprising both songs and spoken lines. When they appear as a singing collective, their beauty and grace were praised as properties so striking that several of the brothers momentarily forget their allegiance to Bacchus. The priestesses' religiously encoded celebration of the bacchanalian virtues that stands out as the most flagrant challenge of *decorum*, as making fun of the church and its services was not a matter to be taken lightly and could result in the mocker receiving a severe penal sentence. As Bellman could employ this angle in the performances, his audiences were not easily shocked or disturbed by parodic effects that would have been unthinkable in any official venue.

After the performances of 1771, Bellman let his order rest for a couple of years. Apart from a song from 1774 honoring a recently deceased knight, Bacchi Orden was not revived until 1777, when Bellman created the two final parts of the cycle. Bellman returned to his bacchanalian creation now and again over the years, with the publication of the poem *Bacchi Tempel* in 1783 as the crowning achievement. Whether the two "chapter meetings" from 1777 were presented in circumstances similar to the previous ones is not known, but their formal dramatic construction, where dialogue and songs are intermingled, was the same as in the order's previous incarnations. The theme for this analysis was "differences from and similarities to earlier bacchanalian ceremonies and speeches". Bellman clearly relied on the tradition established between 1769 and 1771, with characters present that were in the earlier meetings. The orders' ceremonial practices were the main part of the plots with rhetorical gaffes due to alcoholic overindulgence and insufficient awareness of *decorum* remaining at the heart of parody. In the final meeting, Janke Jensen was replaced as orator by another officer of the order in the final meeting, but anticlimaxes and stylistic clashes still marred the speeches. However, there were some differences to the earlier events, as the most outrageous physical challenges of *decorum* had been considerably softened. In the final meeting the participants were able to bring the proceedings to their intended close, rather than succumbing to the chaos and premature endings that occurred in previous installments.

In the final part of chapter 3, attention is drawn to Par Bricole, a Stockholm-based society founded in 1779. The organizing powers behind this particular society used the rhetoric of Bacchi Orden as a template for its ceremonial framework. Bellman was a member of Par Bricole and its first appointed poet but did not assume the leading position he had filled whenever a Bacchi Orden "chapter meeting" was presented. Par Bricole considered itself as Bacchi Orden's spiritual heir, above all as a society where cheerful companionship fuelled by well-filled goblets was held in honor, as opposed to the dour and smug conventionalities of other orders and societies in Stockholm. The challenge for the organizers of Par Bricole was how to turn the rowdy ideals of Bacchi Orden into ceremonies acceptable to members used to the *decorum*-dependent tone of the capital's polite social circles and moral orders. In three Par Bricole eulogies, two written by Bellman and one by Carl Israel Hallman, the bacchanalian heritage of Par Bricole was expressed as a celebration of such frank and open friendship that could only arise in a handpicked group who came together in circumstances where the distractions of everyday life could not intrude. Through this camaraderie, the members gained the strength needed to tolerate the demands the world outside the community imposed on them between meetings. Ceremonies were necessary to avoid the meetings degenerating into drunken revelry, but were not meant to be considered ends in themselves.

In this dissertation I have attempted to highlight the connections between ceremonial rhetoric of serious orders and societies in late eighteenth-century Stockholm and Bellman's contemporary parody Bacchi Orden. In both groups, ceremonies and speeches were used to celebrate certain virtues and ensure the members ordered their lives according to these virtues. The main research question was whether Bellman's parody primarily targets his dramatic characters' botched attempts at ceremonial protocol or the impossibly idealistic rhetoric of the moral orders and societies. From a rhetorical perspective, Bellman's parody identified the two targets simultaneously. The parody required an audience with certain well-defined preconceptions about factors such as epideictic rhetoric, what an order was, how a member was supposed to behave in such organizations, and why the particular characters on stage utterly failed as speakers and ceremonial officers. Through the constant challenges of *decorum*, Bellman created an identity for his audiences. They become united through their knowledge of how things were meant to work, and could determine the distance between the valiant efforts of the characters and the dismal outcomes. The audience's position was mid-way between those who could be laughed at because they knew too little about ceremonies and those who could be laughed at because they took ceremonies much too seriously. They are not such ignorant dropouts as the characters Bellman portrayed on stage, but neither were they overly impressed by the conformist ceremonies in the capital's moral associations. Many of Bellman's listeners were active in orders and societies where they needed to pay

respect to inflexible ceremonial structures, but in Bacchi Orden they had a temporary opportunity to see these ceremonies presented in a distorting mirror. From the characters on stage, they learned one lesson, namely that unpretentious friendship was the most valuable virtue. The Bacchi Orden-performances might be considered a sanctuary for people who endorsed this attitude; a way of thinking that was later taken up and cultivated by Par Bricole.

Förkortningar

FE	Fredmans epistlar
FS	Fredmans sånger
HWdR	Historisches Wörterbuch der Rhetorik
KB	Kungliga biblioteket (Stockholm)
Lsr 1	Poësier af Svenska diktare, Vs 104 b, KB
Lsr 3	Poësier af Svenska diktare, Vs 104 b: III, KB
SAOB	Svenska akademiens ordbok
SS	Samlade skrifter
SSA	Stockholms stadsarkiv (Stockholm)
StP	Stockholms-Posten
StU	Standardupplaga av Carl Michael Bellmans skrifter
UUB	Uppsala universitetsbibliotek (Uppsala)

Källor och litteratur

Otryckt material

Stockholm

Kungliga biblioteket (KB)
Vf 11, Handskrifter af C. M. Bellman
Vf 15: 7, Bellman, Skrifter, Afskr. Af Völschow
Vf 20, Ceremonielle wid Parentation i Riddar-Capittlet af De Twå Förgyllta Swinen hållen öfwer Bränwins-Brännaren och Ridd: Lundholm den 15. October 1769 af OrdensParentatorn, CeremonieMästarn och Peruquemakaregesällen Janke Jensen
Vo 41, Sällskapet ”Utile Dulcis” Protokollsbok 1768 oct. – 1769 dec.
Vs 69, Wisor och Verser; de fläste Bacchanaliske
Vs 104 b: III, Poësier af Svenska diktare

Musik- och teaterbiblioteket
Utile Dulci [medlemsförteckning] [elektronisk resurs] Tillgänglig:
http://katalog.muslib.se/wsRecInfo.asp?idno=147030&UnitId=0&DocGrp=0&SearchUnitId=0&LoanUnitId=1&comb=AND&sString=FT=utile%20dulciAND%20searchUnitId0 140107

Stockholms stadsarkiv (SSA)
D 8: 2, Matrikel för Den Svenska Landt-Orden Pro Patria, Sällskapet Pro Patria
D 8: 3, Matrickel öfver Ledamöterna uti Samhället Pro Patria, Sällskapet Pro Patria
F 8: 1, Ordenshandlingar, Sällskapet Pro Patria
F 8: 2, Ordenshandlingar, Sällskapet Pro Patria
F 8: 3, Ordenshandlingar, Sällskapet Pro Patria

Uppsala

Uppsala universitetsbibliotek (UUB)
F 465, Handlingar rörande de Kongl. Riddare-Ordnarne 1748–1788
L 519, Handlingar rörande sällskapet Pro Patria (1760-70 talen). (Ur C. J. Gyllenborgs papper.)
L 519 b, Räkenskaper ang. samfundet Pro Patria 1768–69 (Ur C. J. Gyllenborgs papper.)
U 160, Samfundets Protocoller [1767–1779]
U 169 k, Matrikel, ceremoniel, tal och några protokoll för Sällskapet Utile Dulci från början av 1780-talet
Lind, Peter, ”Dygden vare Wår Ledare! Nästans wäl Wår Afsigt! – studier i det svenska 1700-talets ordensretorik” (otryckt licentiatavhandling, Uppsala 2010)

Örebro

Örebro universitet

Willén, Marcus, *”Mine Bröder!” En analys av frimureriska åminnelsetal 1760–1818. Kontext, omfång och bildspråk*, C-uppsats i litteraturvetenskap, Humanistiska institutionen, Örebro universitet (Örebro 1999)

Tryckt material

Afzelius, Nils, ”Bellmans ’ansikte’” i förf:s *Myt och bild. Studier i Bellmans dikt* ([1945] Stockholm 1963)

–, ”Fröjas Tempel och Spinnhuset” i *Bellmansstudier* XI (Stockholm 1952), s. 87–110

–, ”Myt och bild i Bellmans dikt” i förf:s *Myt och bild. Studier i Bellmans dikt* ([1945] Stockholm 1963)

Alm, Mikael, *Kungsord i elfte timmen. Språk och självbild i det gustavianska enväldets legitimitetskamp 1772–1809* (diss. Uppsala; Stockholm 2002)

Andersen, Vilhelm, *Bacchustoget i Norden* (København 1904)

Anderson, James, *The Constitutions of the Antient and Honourable Fraternity of Free and Accepted Masons. Containing Their History, Charges, Regulations, &c. Collected and Digested By Order of the Grand Lodge from their old Records, faithful Traditions and Lodge-Books, For the Use of the Lodges, By James Anderson, D. D. Carefully Revised, Continued and Enlarged, with Many Additions, By John Entick, M. A.* (London 1756)

Andersson, Jonas & Andreas Önnerfors, ”Förteckning över svenska 1700-talsfrimurare” i *Mystiskt brödraskap – mäktigt nätverk. Studier i det svenska 1700-talsfrimureriet*, red. Andreas Önnerfors, Ugglan, Minervaserien 12 (Lund 2006), s. 157–285

Ankarcrona, Anita, ”’Älskelige Bröder tagen nu i ring’” – Några reflexioner kring värld och värdighet i Fredmans Epistlar.” i *Bellmansstudier XXII* (Stockholm 2005), s. 21–26

Appelberg, Bertel, *Teorierna om det komiska under 1600- och 1700-talet* (diss. Helsingfors 1944)

Aréen, Ernst E. och Sten Lewenhaupt, *De nordiska ländernas riddarordnar*, I–II (Stockholm 19[32]–1942)

Atterbom, P. D. A., *Svenska siare och skalder eller grunddragen af svenska vitterhetens häfder*, VI: 1, andra upplagan ([1841–1855] Örebro 1863)

Austin, Paul Britten, *Carl Michael Bellman. Hans liv, hans miljö, hans verk*, övers. Gun och Nils A. Bengtsson ([1970] Stockholm 1979)

Barnett, Dene & Jeanette Massy-Westropp, *The Art of Gesture. The practices and principles of 18th century acting* (Heidelberg 1987)

Bell, Margaret, *Ritual. Perspectives and Dimensions* (Oxford 1997)

Bellman, Carl Michael, *Fredmans epistlar*, I, *Texten*, red. Gunnar Hillbom & James Massengale (Stockholm 1990)

–, *Fredmans epistlar*, II, *Musiken och kommentarer*, red. Gunnar Hillbom & James Massengale (Stockholm 1990)

–, *Fredmans handskrifter* (Stockholm 1985)

–, *Fredmans sånger*, I, *Texten*, red. Gunnar Hillbom och James Massengale (Stockholm 1992)

–, *Fredmans sånger*, II, *Musik och kommentarer*, red. Gunnar Hillbom & James Massengale (Stockholm 1992)
–, *Samlade skrifter*, II, *Handlingar rörande Bacchi Ordenskapitel*, red. Joh[an] Gabr[iel] Carlén (Stockholm 1861)
–, *Standardupplaga utgiven av Bellmanssällskapet*, IV, *Bacchi Orden* (Stockholm 1932)
–, *Standardupplaga utgiven av Bellmanssällskapet*, V, *Bacchi Tempel* (*Bacchi Orden II*) (Stockholm 1935)
–, *Standardupplaga utgiven av Bellmanssällskapet*, VI, *Dramatiska arbeten* (Stockholm 1936)
–, *Standardupplaga utgiven av Bellmanssällskapet*, VII, *Dikter till Gustaf III och konungahuset* (Stockholm 1938)
–, *Standardupplaga utgiven av Bellmanssällskapet*, VIII, *Dikter till enskilda*, I, *1757–1773* (Stockholm 1942)
–, *Standardupplaga utgiven av Bellmanssällskapet*, IX, *Dikter till enskilda*, II, *1774–1784* (Stockholm 1950)
–, *Standardupplaga utgiven av Bellmanssällskapet*, X, *Dikter till enskilda*, III, *1785–1789* (Stockholm 1957)
–, *Standardupplaga utgiven av Bellmanssällskapet*, XIV, *Ungdomsdikter*, II, *Bacchanaliska visor* (Stockholm 1994)
–, *Standardupplaga utgiven av Bellmanssällskapet*, XVI, *Politisk och patriotisk diktning* (Stockholm 2000)
–, *Standardupplaga utgiven av Bellmanssällskapet*, XVII, *Efterskörd* (Stockholm 2002)
–, *Standardupplaga utgiven av Bellmanssällskapet*, XIX, *Översättningar* (Stockholm 1997)
–, *Standardupplaga utgiven av Bellmanssällskapet*, XX, *Register*, red. Gunnar Hillbom (Stockholm 2003)
Bennich-Björkman, Bo, *Författaren i ämbetet. Studier i funktion och organisation av författarämbeten vid svenska hovet och kansliet 1550–1850*, Studia Literarum Upsaliensia 5 (diss. Uppsala 1970)
Berg, Per Gustaf, *Svenska ordnar, sällskaper och föreningar, m. m.* (Stockholm 1873)
Berggren, Axel, ”Sällskapet Par Bricole under 1800-talet. 1800–1857” i *Sällskapet Par Bricole* (Stockholm 1946), s. 102–184
Bergklint, Olof, *Åminnelsetal hålne i Konung Adolph Friedrichs loge, den 27 februarii år 1764.* (Stockholm 1764)
Bergqvist, B[engt] J[an]:son, *S:t Johanneslogen Den Nordiska Första till tvåhundraårsminnet. En återblick på frimureriets första uppkomst i Sverige och dess utveckling inom S:t Johanneslogen Den Nordiska Första* (Stockholm 1934)
Bergroth, Tom C., ”’En svensk Riddare=Orden’. Kring instiftandet av ett ordensväsende i Sverige år 1748” i *Livrustkammaren* 1997–98 (Stockholm), s. 2–90
Björck, Staffan, ”Bellman som conférencier” i *Kring Bellman*, red. L-G Eriksson (Stockholm 1964), s. 47–60
Björkman, Axel, *Bellmansforskning* (Stockholm 1892)
Blanck, Anton, *Bellman vid skiljovägen* (Stockholm 1941)
Bogdan, Henrik, ”En introduktion till studiet av frimureriets ritualer” i *Mystiskt brödraskap – mäktigt nätverk. Studier i det svenska 1700-talsfrimureriet*, red. Andreas Önnerfors (Lund 2006), s. 102–124
Bohlin, Folke, ”Kyrkosången” i *Musiken i Sverige*, II, *Frihetstid och gustaviansk tid 1720–1810*, red. Leif Jonsson och Anna Ivarsdotter-Johnson (Stockholm 1993), s. 125–133

Bolin, Gunnar, ”Sällskapet Par Bricole under 1700-talet” i *Sällskapet Par Bricole* (Stockholm 1946), s. 11–98
Bredsdorff, Thomas, *Den brogede oplysning. Om følelsernes fornuft og fornuftens følelse i 1700-tallets nordiske litteratur* (København 2003)
Breitholtz, Lennart, ”Bellman, Movitz och Bacchi Tempel” i *Samlaren* 37, ny följd (1956), s. 1–86
[Briant, Johannes], *Utdrag af några tal, hållna för et lagligit Frimurare Samfund* (Stockholm 1760)
Burius, Anders, *Ömhet om friheten. Studier i frihetstidens censurpolitik*, Institutionen för idé- och lärdomshistoria, Uppsala universitet, Skrifter 5 (diss. Uppsala 1984)
Burke, Kenneth, *A Rhetoric of Motives* ([1950] New York 1952)
Burman, Carina, *Vältalaren Johan Henric Kellgren*, Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala 23 (diss. Uppsala 1988)
Byström, Olof, ”Från Bellmans förlovningstid” i *Bellmansstudier* IV (Stockholm 1930), s. 52–99
–, *Kring Fredmans epistlar. Deras tillkomst och utgivning* (diss. Stockholm 1945)
Carlsson, Ingemar, *Olof Dalin och den politiska propagandan inför ”lilla ofreden”. Sagan Om Hästen och Wår-Wisa i samtidspolitisk belysning* (diss. Lund 1966)
–, *Parti – partiväsen – partipolitiker 1741–1743. Kring uppkomsten av våra första partier*, Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm Studies in History 29 (diss. Stockholm 1981)
Carlsson, Sten, ”Det gustavianska tidevarvet” i förf:s *Grupper och gestalter. Studier om individ och kollektiv i nordisk och europeisk historia* (Stockholm 1964), s. 91–114
–, *Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700–1865. Studier rörande det svenska ståndssamhällets upplösning*, andra omarb. uppl. ([1949] Lund 1973)
Carnes, Mark C., *Secret Ritual and Manhood in Victorian America* (New Haven and London 1989)
Celsius, Olof, *Tal om Smak uti den Svenska, så bundna, som obundna Vältaligheten; Hållit i Kongl. Vetensk. Academien, vid præsidii afläggning, den 3 februarii 1768* (Stockholm 1768)
Ceremonial wid Kongl. Seraphiner Ordens-Dag som årligen hålles then 28 April. Af Kongl. Maj:t i nåder stadfäst, 1765 (Stockholm 1765)
Ceremonial wid Kongl. Seraphiner-Ordens Riddare Begrafning i Riddareholms Kyrkan. Af Kongl. Maj:t i Nåder Stadfäst, 1765 (Stockholm 1765)
Chatman, Seymour, ”Parody and Style” i *Poetics Today* 1 (2001, Spring), s. 25–39
Clark, Peter, *British Clubs and Societies 1580–1800. The Origins of an Associational World* (Oxford 2000)
Conley, Thomas, *Toward a Rhetoric of Insult* (Chicago and London 2010)
Creutz, Gustav Philip, *Dikter och brev*, red. Horace Engdahl och Marianne Molander Beyer (Stockholm 2010)
Dagligt Allehanda 27 december 1769
Davies, Malcolm, ”The muse of Freemasonry – masonic songs, marches, odes, cantatas, oratorios and operas, 1730–1812” i *Canonbury Papers*, II, *Freemasonry in Music and Literature*, ed. Trevor Stewart (London 2005), s. 85–103
Delblanc, Sven, *Ära och minne. Studier kring ett motivkomplex i 1700-talets litteratur* (diss. Uppsala; Stockholm 1965)
Drangel, R., ”S:t Georgi hyddas af Timmermansorden egne och naturaliserade medlemmar 1761–1910” i *Timmermansorden. Minnesskrift utgifven till firande af*

S:t Georgii Svenska Timmermanshyddas 150-åriga bestånd 1761–1911 (Stockholm 1911), II, s. 1–133
Dunér, David, ”Dygdernas entomologi” i *Dygder och laster. Förmoderna perspektiv på tillvaron*, red. Catharina Stenqvist & Marie Lindstedt Cronberg (Lund 2010), s. 284–305
[Ebers, Carl Friedrich] *Sarsena, eller Den fullkomliga byggmästaren, innehållande FrimurareOrdens Historia, samt underrättelse om Receptionen och Arbetena, så väl i Johannisgraderna, som i de högre Skottska Graderna och AndreasRiddarenas Loge, af en sann och fullkomlig Frimurare-Broder, ur dess efterlemnade Papper. Öfversättning från tredje Upplagan. Andra Upplagan.* (Stockholm 1820)
Ek, Sverker, *Skämtare och allvarsmän i Stockholms Postens första årgångar. Studier i tidningens prosainlägg och Kellgrens utveckling 1778–81* (Lund 1952)
Ekblad, Magnus, ”Frimurarbarnhuset, den tessinska kretsen och upplysningen” i *250 år i barmhärtighetens tjänst. Frimurarnas Barnhusverksamhet 1753–2003* (Stockholm & Uppsala 2003), s. 70–76
Ekman, Hans-Göran, *Fluidum svalla! Om dynamiken i Bellmans värld* (Hedemora 2008)
Ekman, Stefan, ”*I skuggan af Din Graf, jag på min Lyra slår”. Carl Michael Bellmans dikter över döda i relation till dikttypens svenska tradition och funktion i nyhetspressen under senare delen av 1700-talet* (diss Göteborg; Stockholm 2004)
–, ”’Ni hör väl hvad jag läser?’ Muntligt och skriftligt i två av Bellmans Bacchi Orden-kapitel” i *Den litterära textens förändringar. Studier tillägnade Stina Hansson*, red. Stefan Ekman, Mats Malm & Lisbeth Stenberg (Stockholm & Stehag 2007), s. 288–301
Engelhart, Thorvald, *Kongl. Sällskapet Pro Patria. Historik öfver sällskapets upprinnelse, omskiften och öden* (Stockholm 1901)
Engels, J[ohannes], ”Partes orationis” i HWdR VI, hrsg. Gert Ueding (Tübingen 2003), s. 666–678
Erdmann, Nils, *Carl Michael Bellman. En kultur- och karaktärsbild från 1700-talet* (Stockholm 1899)
Fehrman, Carl, ”Bellman och den franska visan” i *Tio forskare om Bellman. Föredrag vid Vitterhetsakademiens symposium 15–17 september 1976*, red. Horace Engdahl, Filologiskt arkiv 20 (Stockholm 1977), s. 48–74 [=1977a]
–, ”Bellmansforskning. Textutgivare och litteraturhistoriker gör entré” i förf:s *Vinglas och timglas i Bellmans värld*, ABSALON, Skrifter utgivna vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Lund (Lund 1995), s. 99–136 [=1995a]
–, ”Vinglaset och timglaset. Två symboler i Bellmans diktning” i förf:s *Vinglas och timglas i Bellmans värld*, ABSALON, Skrifter utgivna vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Lund (Lund 1995), s. 22–42
–, *Vin och flickor och Fredmans stråke. Bellman och visans vägar* (Stockholm 1977) [=1977b]
Fischer, Otto, *Metamorphoses of Rhetoric. Classical Rhetoric in the Eighteenth Century*, ed. Otto Fischer & Ann Öhrberg, Studia Rhetorica Upsaliensia 3 (Uppsala 2011)
–, *Mynt i Ciceros sopor. Retorikens och vältalighetens status i 1700-talets svenska diskussion*, Södertörns retoriska studier 1 ([Huddinge] 2013)
Fjellander, Eva, ”Du gjorde väl du kom – perspektiv på Bellmans religiösa diktning” i *Bellmansstudier* XXII (Stockholm 2005), s. 91–106
Flodmark, Johan, *Stenborgska skådebanorna. Bidrag till Stockholms teaterhistoria* (Stockholm 1893)

Frimurarenyheter för år 1770. (Stockholm u å)
Förtekning på ledamöterna af Samhället Pro Patria, för året 1778 (Stockholm 1779)
Gatrell, Vic, *City of Laughter. Sex and Satire in Eighteenth-Century London* (London 2006)
Genette, Gerard, *Palimpsestes. La littérature au second degré* (Paris 1982)
Gist, Noel P., *Secret Societies. A Cultural Study of Fraternalism in the United States*, University of Missouri Studies XV 4 (Columbia MI 1940)
Gjörwell, Carl Christoffer, *Brefväxling. Fjerde bandet.* (Stockholm 1806)
Grundberg, Malin, *Ceremoniernas makt. Maktöverföring och genus i Vasatidens kungliga ceremonier* (diss. Stockholm; Lund 2005)
Gustafsson, Henrik, "'Med gråt och sneda miner' – Bellmans 'Papegoiiaden' som parodisk dikt" i *Bellmansstudier* XXI (Stockholm 2001), s. 152–174
–, "'Venus jag följer, med Backus jag flyr' – kring en ideologisk konflikt i Bellmans bacchanaliska diktning" i *Edda* 4 (2001), s. 374–384
Göthe, Georg, *Historisk öfversigt af de vittra samfunden i Sverige före Svenska Akademiens stiftelse* (Stockholm 1875)
Habermas, Jürgen, *Borgerlig offentlighet. Kategorierna "privat" och "offentligt" i det moderna samhället*, övers. Joachim Retzlaff, fjärde översedda upplagan ([1962] Lund 2003)
Hallman, Carl Israel, *Samlade skrifter*, I–II (Uppsala 1853)
Hansson, Stina, *"Bröllopslägrets skald och bårens". En studie i Lucidors tillfällesdiktning* (diss. Göteborg 1975)
–, *Från Hercules till Swea. Den litterära textens förändringar* (Göteborg 2000)
Hasselmann, Kristiane, *Die Rituale der Freimaurer. Zur Konstitution eines bürgerlichen Habitus im England des 18. Jahrhunderts* (diss. Berlin 2005; Bielefeld 2009)
Hedwall, Lennart, "Teatermusik" i *Musiken i Sverige*, II, *Frihetstid och gustaviansk tid 1720–1810*, red. Leif Jonsson & Anna Ivarsdotter-Johnson (Stockholm 1993), s. 89–106
Helenius-Öberg, Eva, "Musikälskare, mecenater och samlare" i *Musiken i Sverige*, II, *Frihetstid och gustaviansk tid 1720–1810*, red. Leif Jonsson & Anna Ivarsdotter-Johnson (Stockholm 1993), s. 107–118
Hellquist, Magdalena, *Handskriftsstudier till Fredmans epistlar*, I, *Handskrifterna* (diss. Stockholm 1978; Västerås 1977)
Hillbom, Gunnar, *CM Völschows manuskript. Detaljstudier kring en huvudlänk i Bellmansdiktens traditionskedja*, Acta Bibliothequæ Regiæ Stockholmiensis 36 (diss. Stockholm 1981)
–, "Fållan, ett poetiskt sommarnöje" i *Bellmansstudier* XXI (Stockholm 2001), s. 57–91
–, "Gehörstradering och visparodik" i *Musiken i Sverige*, II, *Frihetstid och gustaviansk tid 1720–1810*, red. Leif Jonsson & Anna Ivarsdotter-Johnson (Stockholm 1993), s. 217–222 [=1993a]
–, *Kring källorna till Bellmans ungdomsdiktning*, Filologiskt arkiv 23 (Stockholm 1980)
–, *Kring källorna till Fredmans epistlar*, Filologiskt arkiv 36 (Stockholm 1991)
–, *Källorna till Fredmans sånger och "Den svenske Anacreon"*, Filologiskt arkiv 38 (Stockholm 1996)
–, "Liv och verksamhet" i *Musiken i Sverige*, II, *Frihetstid och gustaviansk tid*, red. Leif Jonsson & Anna Ivarsdotter-Johnson (Stockholm 1993), s. 249–262 [=1993b]

–, ”Om Bellmans samlade skrifter” i *Bellman 1998 – och sedan? Symposium om Bellman och framtidens Bellmansforskning i Växjö 24–25 april 1998*, red. Anders Ringblom, Acta Wexionensia, Humaniora 3 (Växjö 1999), s. 11–32
Hillman, Rolf, *Gustaviansk retorik. Stilstudier i Svenska Akademiens med stora priset belönade äreminnen 1786–1803* (diss. Stockholm 1962)
”Hjälte”, SAOB XI B (Lund 1932), s. 1042–1048
Holm, Olof, ”Bellman och instrumenten” i *Bellmansstudier* XXIII (Stockholm 2009), s. 121–141
Im Hof, Ulrich, *Das gesellige Jahrhundert. Gesellschaft und Gesellschaften im Zeitalter der Aufklärung* (München 1982)
Holmqvist, Ingrid, *Salongens värld. Om text och kön i romantikens salongskultur* (Stockholm & Stehag 2000)
Hunold, C. F., *Compliment-Bok, Eller: At höfligen och wäl kunna Tala och Lefwa, Til Underrättelse i det allmänna Lefwernet, föreskrifwandes huru man både med Förnähma Personer, och andra umgås bör; Samt om Manfolckens Umgänge med Fruntimmer, och Fruntimmers med Manfolcken. Ifrån Tyskan öfwersatt, in på Wårt Swenska Tungomål, af J. E.* (Stockholm 1741)
Hutcheon, Linda, *A Theory of Parody. The Teachings of Twentieth-Century Art Forms* ([1985] Urbana & Chicago 2000)
Högberg, Staffan, *Kungl. Patriotiska Sällskapets historia. Med särskild hänsyn till den gustavianska tidens agrara reformsträvanden* (Stockholm 1961)
Ivarsdotter-Johnson, Anna, ”Johan Helmich Roman och hans tid” i *Musiken i Sverige*, II, *Frihetstid och gustaviansk tid 1720–1810*, red. Leif Jonsson & Anna Ivarsdotter-Johnson (Stockholm 1993), s. 23–60
Jacob, Margaret C., *Living the Enlightenment. Freemasonry and Politics in Eighteenth-Century Europe* (New York & Oxford 1991)
–, *The Origins of Freemasonry. Facts and Fictions* (Philadelphia 2006)
Janzon, Åke, ”Fredmans elegier” i *Kring Bellman*, red. L.-G. Eriksson (Stockholm 1964), s. 81–93
Jensen, Johan Fjord, ”På vej mod en brevkultur” i *Dansk litteraturhistorie*, 4, *Patriotismens tid 1746–1807*, red. Johan Fjord Jensen, Morten Møller, Toni Nielsen och Jørgen Stigel (Copenhagen 1983), s. 52–69
Jersild, Margareta, ”Spridningsvägarna” i *Musiken i Sverige*, II, *Frihetstid och gustaviansk tid 1720–1810*, red. Leif Jonsson & Anna Ivarsdotter-Johnson (Stockholm 1993), s. 231–234
Johannesson, Kurt, ”Bellman och ceremonierna” i *Tio forskare om Bellman. Föredrag vid Vitterhetsakademiens symposium 15–17 september 1976*, red. Horace Engdahl, Filologiskt arkiv 20 (Stockholm 1977), s. 96–113
–, ”Renässansens latinpoesi: Studier kring Henricus Mollerus” i *Vetenskapens träd. Idéhistoriska studier tillägnade Sten Lindroth 28.XII 1974* (Stockholm 1974), s. 55–94
–, *Svensk retorik. Från medeltiden till våra dagar* (Stockholm 2005)
Kellgren, Johan Henrik, *Brev*, SS VI, red. Otto Sylwan (Stockholm 1923)
Kertzer, David I., *Ritual, Politics and Power* (New Haven 1988)
Kexél, Olof, *Skrifter. Samlade af P. A. Sondén. Förra delen.* (Stockholm 1837)
–, *Skrifter. Samlade af P. A. Sondén. Sednare delen.* (Stockholm 1837)
[Kinberg, August], *Par Bricoles gustavianska period. Personalhistoriska anteckningar till den äldsta matrikeln* (Stockholm 1903)
Kjellén, Alf, *Bellman som bohem och parodiker. Studier i hans diktning*, Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm Studies in History of Literature 12 (Stockholm 1971)

Klein, J[osef], ”Exemplum” i HWdR, III, hrsg. Gert Ueding (Tübingen 1996), s. 60–70
Kongl. Maj:ts nådiga förordning, angående trenne Riddare-Orden. Gifwen Stockholm i råd-cammaren then 23. Februarii 1748. (Stockholm 1748)
Koselleck, Reinhart, *Critique and Crisis. Enlightenment and the Pathogenesis of Modern Society* ([1959] Oxford etc. 1998)
Kretz, Leif och Torkel Stålmarck, ”Dokument och vittnesbörd” i *Bellman sedd och hörd. Porträtt, dokument och vittnesbörd*, red. Leif Kretz, Sten Åke Nilsson och Torkel Stålmarck (Stockholm 1994), s. 41–180
Krogh, Torben, *Bellman som musikalisk digter*, Studier fra sprog- og oldtidsforskning udgivne af det filologisk-historiske Samfund 196 (København 1945)
Kungliga Serafimerorden. 1748–1798, red. Per Nordenvall (Stockholm 1998)
Lalin, Lars, *Acis och Galatéa, heroisk-ballet i tre acter upförd på den Kongl. Svenska Theatren. Första gången den 10 maji 1773* (Stockholm 1773)
Lallerstedt, Anders, *Inledning til rhetoricam eller wältalighets-konsten, sammanskrefwen på frågor och swar, fäderneslandets studerande ungdom til förmodelig tjenst i dagsljuset framgifwen af Anders Lallerstedt* (Stockholm 1742)
Landen, Leif, *Carl Michael Bellman. En biografi* (Stockholm 2008)
Lausberg, Heinrich, *Handbook of Literary Rhetoric. A Foundation for Literary Study*, ed. David E. Orton & R. Dean Anderson, transl. Matthew T. Bliss, Annemiek Jansen & David E. Orton ([1960] Leiden, Boston etc. 1998)
Lekeby, Kjell, ”Kvinnligt frimureri” i *Hertig Carl och det svenska frimureriet*, red. Dan Eklund, Sten Svensson och Hans Berg (Uppsala 2010), s. 175–191
Lenhammar, Harry, *Sveriges kyrkohistoria*, V, *Individualismens och upplysningens tid*, red. Lennart Tegborg (Stockholm 2000)
Lewan, Bengt, *Med dygden som vapen. Kring begreppet dygd i svensk 1700-talsdebatt* (Stockholm 1985)
Lindberg, Bo, ”Inledning. Politisk kultur och idéer”, i *Riksdag, kaffehus och predikstol. Frihetstidens politiska kultur 1766–1772*, red. Marie-Christine Skuncke och Henrika Tandefelt (Stockholm & Helsingfors 2003), s. 13–22
Lindqvist, Janne, *Dygdens förvandlingar. Begreppet dygd i tillfällestryck till handelsmän före 1780*, Acta Universitatis Upsaliensis, Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet 38 (diss. Uppsala 2002)
Ljunggren, Gustaf, *Bellman och Fredmans epistlar. En studie* (Lund 1867)
Luther, Martin, *Huspostilla* (Skellefteå 2010)
Löfström, Karl, *Sveriges riddarordnar* (Stockholm 1948)
Lönnroth, Lars, ”*Bacchi Tempel* and Bellman’s ’Poetic Enthusiasm’” i *Scandinavian Studies* 3 (1972), s. 410–438
–, ”Bellman som marknadsutropare”, *Den svenska litteraturen*, II, *Upplysning och romantik 1718–1830*, red. Sven Delblanc & Lars Lönnroth (Stockholm 1988)
–, *Den dubbla scenen. Muntlig diktning från Eddan till ABBA* ([1978] Stockholm 2008)
–, ”Den växande scenen: En studie i Bellmans ’Bacchi Orden’” i *Samlaren* 88 (1967), s. 106–154
–, *Ljuva karneval! Om Carl Michael Bellmans diktning* (Stockholm 2005)
–, ”Zions och Bacchi tempel. Förhållandet mellan Bellmans religiösa och bacchanaliska diktning” i *Tio forskare om Bellman. Föredrag vid Vitterhetsakademiens symposium 15–17 september 1976*, red. Horace Engdahl, Filologiskt arkiv 20 (Stockholm 1977), s. 83–95
Magnusson, Lars, ”Den ekonomiska diskussionen under frihetstiden – ett framlängesperspektiv” i *Riksdag, kaffehus och predikstol. Frihetstidens politiska kultur*

1766–1772, red. Marie-Christine Skuncke och Henrika Tandefelt (Stockholm & Helsingfors 2003), s. 25–38
–, *Sveriges ekonomiska historia* ([1997] Stockholm 2002)
Markiewicz, Henryk, ”On the Definitions of Literary Parody” i *To Honor Roman Jakobson. Essays on the Occasion of His Seventieth Birthday* (The Hague & Paris 1967), s. 1264–1272
Marmontel, [Jean François], *Œuvres choisies*, IX, *Éléments de littérature*, III ([1787] Paris 1825)
Massengale, James, *The Musical-Poetic Method of Carl Michael Bellman*, Acta Universitatis Upsaliensis, Studia musicologica Upsaliensia, Nova series 6 (diss. Uppsala 1979)
–, ”Ny Bellmanmusik – varför finns den?” i *Bellmansstudier* XXIII (Stockholm 2009), s. 35–57
–, ”Visrepertoaren” i *Musiken i Sverige*, II, *Frihetstid och gustaviansk tid 1720–1810*, red. Leif Jonsson och Anna Ivarsdotter-Johnson (Stockholm 1993), s. 223–229
Mattsson, Annie, *Komediant och riksförrädare. Handskriftscirkulerade smädeskrifter mot Gustaf III*, Acta Universitatis Upsaliensis, Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet 45 (diss. Uppsala 2010)
Matuschek, S[tefan], ”Epideiktische Beredsamkeit” i HWdR, II, hrsg. Gert Ueding (Tübingen 1994), s. 1258–1267
Mildner, U[rsula], ”Decorum” i HWdR, II, hrsg. Gert Ueding (Tübingen 1994), s. 423–451
Munthe, Gustaf, ”Jergen Puckel, Christian Precht och munskänken på Thermopolium” i *Bellmansstudier* XIII (Stockholm 1959), s. 9–31
Nell, Jennie, *Vivat vår monark! Carl Michael Bellmans panegyrik över Gustaf III 1771–1792* (diss. Stockholm 2012)
Nilsson, Anna, ”Den förnöjsamme undersåten. Dygdens flexibilitet i 1700-talets Sverige” i *Dygder och laster. Förmoderna perspektiv på tillvaron* (Lund 2010), s. 265–283
Nordin, Jonas, ”Frihetstidens radikalism” i *Riksdag, kaffehus och predikstol. Frihetstidens politiska kultur 1766–1772*, red. Marie-Christine Skuncke och Henrika Tandefelt (Stockholm & Helsingfors 2003), s. 55–72
Nordisk salonkultur. Et studie i nordiske skønånder och salonmiljøer 1780–1850, red. Anne Scott Sørensen (Odense 1998)
Nordstrand, Bo, *Bellman och Bacchus. Genrestudier i Bellmans tidiga dryckesvisor och ordenskapitel samt i Fredmans epistlar*, Litteratur Teater Film 2, Skrifter från Litteraturvetenskapliga institutionen i Lund (diss. Lund 1973)
Nordström, Peter, *Reformer och rationalisering. Kung, råd och förvaltning under tidig gustaviansk tid, 1772–1778*, Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm Studies in History 44 (diss. Stockholm 1991)
Nya små-saker til tidsfördrif, I (Stockholm 1768)
Odel, Anders, *Tal, hållne, tid efter annan, uti S:t Johannis Auxiliere- och Svenska Frimurare-Moder-Logen, af A. Odel. I. delen.* (Stockholm 1768)
Ordbok till Fredmans epistlar, red. Carl Larsson & Magdalena Hellquist (Stockholm 1967)
Oscarsson, Ingemar, ”Från statstidning till akademitidning” i *Världens äldsta. Post- och Inrikes Tidningar under 1600-, 1700-, 1800-, 1900- och 2000-talen*, red. Karl Erik Gustafsson och Per Rydén (Stockholm 2005), s. 131–236
L'Ordre des Franc-Maçons Trahi, et Le Secret des Mopses Révélé (Amsterdam 1763)

Oxenstierna, Johan Gabriel, *Dagboks-anteckningar 1769–1771*, red. Gustaf Stjernström (Upsala 1881)
”Parodie”, *Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, Nouvelle impression en facsimilé de la première édition de 1751–1780*, XII (Stuttgart – Bad Cannstatt 1967), s. 73–74
Pink, Andrew, ”’When they sing’ – the performance of songs in English Lodges of the 18th century”, i *Canonbury Papers*, II, *Freemasonry in Music and Literature*, ed. Trevor Stewart (London 2005), s. 1–14
Ridderstad, Per S., ”Vad är tillfällesdiktning? En kort översikt” i *Personhistorisk tidskrift* 1980:3, s. 25–41
[Ridderstolpe, Carl Johan], *Tal, hållit, då præsidenten uti K:gl. Maj:ts och Riksens Svea hof-rätt, skattmästaren af alla Kongl. Maj:ts Orden, samt Riddaren af Kongl. Nordstjerne-orden, högvälborne fri-herre, herr Johan Gerdesschöld jordfästes, och vapnet sönderslogs uti Sollentuna Kyrka Den 8 Julii 1768* (Stockholm 1768)
Rimm, Stefan, *Vältalighet och mannafostran. Retorikutbildningen i svenska skolor och gymnasier 1724–1807*, Örebro Studies in Education 32 (diss. Örebro 2011)
Roberts, Michael, *Sverige under frihetstiden 1719–1772*, övers. Lars Göran Larsson ([1995] Stockholm 2003)
Rosenstein, Nils von, ”Åminnelse-tal öfver Kansli-Rådet Johan af Bjerkén, hållet för Sällskapet Utile Dulci, den 20 december 1780.” i *Samlade skrifter*, I (Stockholm 1838), s. 3–25
[Rubenius, Petrus], *En Frimurares wälgrundade omdöme öfwer människors stridige tanke och lefnads-sätt* (Stockholm 1762)
Rudbeck, Johannes, *Kanslirådet Karl Fredrik Eckleff. Det svenska frimuraresystemets fader. Ämbetsman, diktare och bibliofil. En levnadsteckning från 1700-talets Stockholm* (Stockholm 1930)
Scheffer, C. G. U., *Stora Amaranterordens historia* (Stockholm 1942)
Schück, Henrik, *Elis Schröderheim. En levnadssaga från Gustav III:s tid* (Stockholm 1942)
Schück, Henrik och Karl Warburg, *Illustrerad svensk litteraturhistoria.*, III, *Frihetstiden*, red. Henrik Schück & Karl Warburg, 3. bearb. uppl. (Stockholm 1927)
Segerstedt, Torgny T., *Nils von Rosenstein. Samhällets människa* (Stockholm 1981)
Sennefelt, Karin, *Politikens hjärta. Medborgarskap, manlighet och plats i frihetstidens Stockholm* (Stockholm [2011])
Simonsen, Anders, *Bland hederligt folk. Organiserat sällskapsliv och borgerlig formering i Göteborg 1755–1820* (diss. Göteborg 2001)
–, ”Socialhistoriska perspektiv på Svenska Frimurare Ordens Generalmatrikel” i *Mystiskt brödraskap – mäktigt nätverk. Studier i det svenska 1700-talsfrimureriet*, red. Andreas Önnerfors, Ugglan, Minervaserien 12 (Lund 2006), s. 125–146
Simonsson, Ivar, ”Fredmansdiktens verklighet” i *Bellmansstudier* II (Stockholm 1926), s. 30–58
Skuncke, Marie-Christine, ”Frihetstidens teaterliv i Stockholm” i *Ny svensk teaterhistoria*, I, *Teater före 1800*, red. Tomas Forser och Sven Åke Heed (Hedemora 2007), s. 165–187
–, *Gustaf III – Det offentliga barnet. En prins retoriska och politiska fostran* (Stockholm 1993)
–, ”Medier, mutor och nätverk” i *Riksdag, kaffehus och predikstol. Frihetstidens politiska kultur 1766–1772*, red. Marie-Christine Skuncke och Henrika Tandefelt (Stockholm & Helsingfors 2003), s. 255–286

Skuncke, Marie-Christine och Anna Ivarsdotter, *Svenska operans födelse. Studier i svensk musikdramatik* (Stockholm 1998)
Snickare, Mårten, *Enväldets riter. Kungliga fester och ceremonier i gestaltning av Nicodemus Tessin den yngre* (diss. Uppsala; Stockholm 1999)
Stenberg, Göran, *Döden dikterar. En studie av likpredikningar och gravtal från 1600- och 1700-talen* (diss. Stockholm 1998)
Stenius, Henrik, *Frivilligt – jämlikt – samfällt. Föreningsväsendets utveckling i Finland fram till 1900-talets början med speciell hänsyn till massorganisationsprincipens genombrott*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 545 (diss. Helsingfors 1987)
Stenström, Johan, *Bellman levde på 1800-talet* (Stockholm 2009) [=2009a]
–,”Bellmanmusiken på teatern: Några iscensättningar av Bellmans och Fredmans värld på 1800-talet” i *Bellmansstudier* XXIII (Stockholm 2009), s. 89–109
Stocker, P[eter], ”Parodie” i HWdR, VI, hrsg. Gert Ueding (Tübingen 2003), s. 637–649
Stockholms Posten 21 november 1785
Stockholms Post-Tidningar 1760–1769, mars–maj, november–december
Stockholms Wecko-blad 1760–1769, mars–maj, november–december
Stålhane, Arvid, ”Om Bacchi Tempel. Några anteckningar” i *Bellmansstudier* XI (Stockholm 1952), s. 51–86
Stålmarck, Torkel, *Bellman i verkligheten. Familjeliv, sällskapsliv, konstnärsliv* (Stockholm 2000)
–, *Tankebyggare 1753–1762. Miljö- och genrestudier* (Stockholm 1986)
–, *Vår ungdom är en junidag. Samuel Oluf Tilas: En rokokopoet och hans omvärld* (Stockholm 1990)
Swahn, Sigbrit, *Ryktets förvandlingar. Stiernhielm, Lucidor och Runius bedömda av 1700-talet. En studie i den litterära kritikens utveckling i Sverige*, Litteratur Teater Film 8, Skrifter från Litteraturvetenskapliga institutionen i Lund (diss. Lund 1974)
Swanson, Alan, ”*Sant va dä*. Bellman skriver” i *Bellmansstudier* XXII (Stockholm 2005), s. 271–279
Svenska memoarer och bref, III, *Fredenheims och Menanders brefväxling*, red. Henrik Schück (Stockholm 1901)
Svensson, Sten, ”Barnhuskonserterna: En betydelsefull epok i svensk musikhistoria” i *250 år i barmhärtighetens tjänst. Frimurarnas Barnhusverksamhet 1753–2003* (Stockholm 2003), s. 325–334
–, ”Frimurarmusik i ett historiskt perspektiv” i *Acta Masonica Scandinavica* VI, red. Nils G. Bartholdy, Rune Axelsson & Kaare J. E. Stephensen (København, Uppsala & Oslo 2003), s. 106–138
–, ”Den svenska riten grundas” i *Hertig Carl och det svenska frimureriet*, red. Dan Eklund, Sten Svensson & Hans Berg (Uppsala 2010), s. 41–55
Sylwan, Otto, ”Till Utile Dulcis historia” i *Samlaren* 28 (1908), s. 230–241
Söderberg, Tom, *Den namnlösa medelklassen. Socialgrupp två i det gamla svenska samhället* (Stockholm 1956)
–, *Två sekel svensk medelklass. Från gustaviansk tid till nutid* (Stockholm 1972)
Södermark, Robert, *Kungl. svenska riddareordnarna jämte konung Oscar II:s jubileumsminnestecken. Personhistoriskt praktverk* (Lund 1907)
Tandefelt, Henrika, *Gustaf III inför sina undersåtar. Konsten att härska och politikens kulturhistoria* (diss. Helsingfors 2007)
Tessin, Carl Gustaf, *Tal, hållne af Hans Excellence, Riks-rådet m. m. Högvälborne Herr Grefve C. G. Tessin. Tal, hållne uti Kongl. Seraphimer Ordens Capitlet* (Stockholm 1778)

Thorén, Sven, *I Zions tempel. Carl Michael Bellmans andliga diktning*, Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet 16 (diss. Göteborg 1986)
[Thulstrup, Carl Ludvig Henning], *Anteckningar till svenska frimureriets historia, berörande tiden från frimureriets införande i Sverige till hertig Carls af Södermanland öfvertagande af styrelsen öfver Svenska Frimurareorden*, I (Stockholm 1892)
Uggla, Carl, *Inledning til heraldiken samt Afhandling om wapnens indelning och deras mångfaldighet*, red. Jens Christian Berlin (Göteborg 2011)
Ulvros, Eva Helen, *Dansens och tidens virvlar. Om dans och lek i Sveriges historia* (Lund 2004)
Weigel, Christoffer, *Beskrifning öfwer konstnärer och handtwärckare. Första flock.*, [övers. Eric Kjellberg] (Stockholm 1753)
Widmark, Gun, ”Epistel 58. Angående Kilbergs och Fredmans död” i *Ur Bellmans värld och Fredmans* (Stockholm 1991), s. 59–77
Vitterhetsnöjen. Första delen (Stockholm 1769)
Vossius, Gerhardus Johannes, *Elementa rhetorica eller retorikens grunder*, red. Stina Hansson (Göteborg 1990)
Wrangel, E[wert], ”’Versekrig’ under frihetstiden” i *Samlaren* 15 (1894), s. 32–59
Vretblad, Patrik, *Konsertlivet i 1700-talets Stockholm* (Stockholm 1918)
Wulff, Bo, *Perukmakarna vid Kungliga Teatern 1773–1923. Konstnärlig och social status*, THEATRON-serien (diss. Stockholm 1991)
zur Lippe, Rudolf, *Naturbeherrschung am Menschen*, II, *Geometrisierung des Menschen und Repräsentation des Privaten im französischen Absolutismus* (Frankfurt am Main 1974)
Åhlén, Bengt, *Ord mot ordningen. Farliga skrifter, bokbål och kättarprocesser i svensk censurhistoria* (Stockholm 1986)
Öhrberg, Ann, ”’Fasa för all flärd, konstlan och förställning.’ Den ideala retorn inom 1700-talets nya offentlighet”, *Samlaren* 131 (2010), s. 38–85
–, ”’A Threat to Civic Coexistence’: Forbidden Religious Literature and Censorship in Eighteenth-Century Sweden”, *Religious Reading in the Lutheran North*, ed. Charlotte Appel & Morten Fink-Jensen (Cambridge 2011), s. 112–132
–, *Vittra fruntimmer. Författarroll och retorik hos frihetstidens kvinnliga författare* (diss. Uppsala; Hedemora 2001)
Önnerfors, Andreas, ”Frimureriets moraliska kosmos” i *Mystiskt brödraskap – mäktigt nätverk. Studier i det svenska 1700-talsfrimureriet*, red. Andreas Önnerfors, Ugglan, Minervaserien 12 (Lund 2006), s. 40–101 [=2006a]
–, ”Inledning” i *Mystiskt brödraskap – mäktigt nätverk. Studier i det svenska 1700-talsfrimureriet*, red. Andreas Önnerfors, Ugglan, Minervaserien 12 (Lund 2006), s. 10–38 [=2006b]
–, ”Maçonnerie des Dames: The Plans of the Strict Observance to Establish a Female Branch” i *Women’s Agency and Rituals in Mixed and Female Masonic Orders*, ed. Alexandra Heidle & Jan A. M. Snoek (Leiden & Boston 2008), s. 89–218
–, ”Ordre de la Resemblance: ett bidrag till Nordenflychtforskningen” i *Sjuttonhundratal* 2011 (Uppsala 2011), s. 226–245
–, ”’You will prise our noble companionship’: masonic songbooks of the 18th century – an overlooked literary sub-genre” i *Canonbury Papers*, II, *Freemasonry in Music and Literature*, ed. Trevor Stewart (London 2005), s. 135–149

Personregister

Adolf Fredrik 84, 154
Afzelius, Nils 175, 255, 280
Alegren, Johan 131–132
Alm, Mikael 62
Andersen, Vilhelm 93
Anderson, James 62, 81, 100–102
Andersson, Jonas 96, 272
Ankarcrona, Anita 52, 143, 205, 207, 234, 289
Appelberg, Bertel 21, 32–35
Aréen, Ernst 15, 83, 88, 93–94
Atterbom, Per Daniel Amadeus 132
Barnett, Dene 45, 139–142, 209
Beattie, James 21
Bell, Margaret 81
Bellman, Carl Michael 13–25, 28, 30–33, 35–57, 60, 63, 65, 67–72, 76, 78–79, 82–83, 85–87, 93–96, 100–101, 109, 122–125, 127–144, 146–150, 152–154, 156–163, 165, 167–177, 179–184, 186, 188–194, 196–203, 205–206, 210–232, 234, 236–242, 245, 249–257, 259–262, 265–282, 284–291
Bennich-Björkman, Bo 25, 132
Berg, Per Gustaf 108
Berggren, Axel 274, 283
Bergklint, Olof 20, 73, 106, 129, 139, 173, 187, 192, 194, 199, 207, 239
Bergqvist, Bengt J:son 80, 101
Bergroth, Tom C. 83–84, 90–91, 93–94
Bielke, Thure Gabriel 173, 192, 194, 199
Bjerkén, Johan af 116
Björck, Staffan 149
Björkman, Axel 67
Blanck, Anton 15
Bogdan, Henrik 70, 101, 103–104
Bohlin, Folke 236
Bolin, Gunnar 20, 132, 136, 271–275, 281, 283
Bredsdorff, Thomas 51–52, 290
Breitholtz, Lennart 14, 78, 219, 226, 228, 230
Briant, Johannes 98, 101, 103, 120–121
Britten Austin, Paul 67
Burius, Anders 68
Burke, Kenneth 120
Burman, Carina 25, 30, 56, 70, 115, 150, 166, 171
Byström, Olof 31, 131, 198, 251
Carlén, Johan Gabriel 288
Carleson, Edvard 107–108, 123
Carlsson, Ingemar 37, 64
Carlsson, Sten 68, 75
Carnes, Mark C. 81
Celsius, Olof 21, 173, 188
Chatman, Seymour 21, 40–41
Clark, Peter 61–62, 70, 79, 98, 100, 121
Conley, Thomas 188, 287
Creutz, Gustav Philip 38, 196–197
Cronstedt 87
Curtius, Ernst 188
Dalin, Olof von 37, 114, 119, 129, 152, 173, 187, 199
Davies, Malcolm 155

Delblanc, Sven 26, 28–29, 31, 56, 58, 88, 95, 164–165, 171, 224, 260
du Four, Sylvestre 57
Dunér, David 198, 229
Ebers, Carl Friedrich 73, 102, 105–106, 121
Eckleff, Karl Fredrik 61, 106
Ek, Sverker 164
Ekblad, Magnus 75
Ekman, Hans-Göran 214, 242
Ekman, Stefan 35, 54–55, 165, 169–170, 175, 177, 191, 195, 254–256, 276
Engelhart, Thorvald 74, 107
Engels, Johannes 17–18
Ennes, Claes Ludvig 250
Erdmann, Nils 70, 149–150
Favart, Justine 39
Fehrman, Carl 36, 38, 41, 49, 137, 192, 219
Fischer, Otto 18, 25–27, 31, 55–56, 172
Fjellander, Eva 22
Flodmark, Johan 137, 149, 251
Floor, Carl 282
Fredrik I 83, 89
Fredrik II av Preussen 91
Fredrik Adolf 115
Gagnerus, Samuel 115
Gatrell, Vic 32–33, 206
Genette, Gérard 38
Gerdesschöld, Johan 129
Gist, Noel 24, 70, 72, 97, 103, 114, 145
Gjörwell, Carl Christoffer 26, 105
Granschoug, Johan Fredric 43, 251
Grundberg, Malin 62
Grönlund, Lovisa 251
Gustaf III 25, 31, 37, 46, 55–56, 63, 67, 101, 143, 249
Gustafsson, Henrik 54, 226
Göthe, Georg 58, 114–115
Habermas, Jürgen 59–60, 70
Hallman, Carl Israel 37–38, 73, 132, 135–137, 141–142, 149–150, 173, 188, 194, 197–198, 200, 210–211, 219, 228, 243, 251, 271, 281
Hanell, Casper Cristopher 185
Hansson, Stina 30, 164
Hasselmann, Kristiane 98, 104, 147
Hedwall, Lennart 142
Hedvig Elisabet Charlotta 76
Helenius Öberg, Eva 154
Hellquist, Magdalena 130
Hillbom, Gunnar 15, 20–21, 24, 30, 32, 40, 43–44, 46–48, 52, 63, 66, 69–70, 95, 125–126, 128, 131, 133–135, 152–153, 156, 158, 161, 174, 186, 205, 223, 230, 251, 255, 271, 273–275
Hillman, Rolf 25, 56, 126, 164, 174
Holm, Olof 156
Holmqvist, Ingrid 58
Hunold, C. F. 211
Hutcheon, Linda 40
Håkansson, Olof 95, 166
Högberg, Staffan 70, 75, 82, 108
Höpken, Anders Johan von 171
Im Hof, Ulrich 70
Ivarsdotter[-Johnson], Anna 36, 38, 152, 154
Jacob, Margaret C. 60–61, 70, 82, 101–103
Janzon, Åke 198
Jensen, Johan Fjord 143
Jersild, Margareta 46
Johannesson, Kurt 21, 24, 38, 41, 52, 55–56, 69, 86, 93–94, 143, 153–154
Karl (XIII) 76, 100, 109, 115, 271, 273
Kellgren, Johan Henric 31, 56, 82, 115, 164
Kertzer, David I. 81

Kexél, Olof 20, 32, 42, 168, 188, 197, 239, 252, 272–273, 275
Kinberg, August 223, 271
Kjellén, Alf 29, 37–38, 53, 67, 144, 192, 255
Klein, Josef 29, 105
Koselleck, Reinhart 60
Kretz, Leif 69, 132, 156
Krogh, Torbern 39, 53, 143–144, 153, 155–156
Lalin, Lars 29
Lallerstedt, Anders 173–174
Lamm, Martin 58
Landen, Leif 13, 249–250
Lantinghausen, Jakob Albrecht von 95, 145, 154
Lausberg, Heinrich 22, 25, 79
Leijonhufvud, Axel Gabriel 74, 108
Lekeby, Kjell 76
Lenhammar, Harry 127, 236–237
Lenz, Ludwig Friedrich 160
Lewan, Bengt 28
Lewenhaupt, Sten 15, 83, 88, 93–94
Lindberg, Bo 66
Lindqvist, Janne 28, 57, 72, 165, 188
Lissander, Anders 14, 20, 32, 44–48, 52, 65, 67–69, 124–135, 139, 148–149, 159, 168, 172, 177, 180, 183, 186–187, 201, 207, 209, 216, 222–223, 227, 232, 236–237, 243, 248, 251, 253, 268–269, 272, 289
Ljunggren, Gustaf 21–22, 39–40
Lovisa Ulrika 91, 142, 154
Luther, Martin 176
Löfström, Karl 83
Lönnroth, Lars 14–16, 20, 22, 24, 35, 39–41, 44, 49–51, 65, 67, 69, 87, 127, 132–134, 136, 138–139, 147–149, 157–158, 163, 171, 186, 196–197, 219, 224, 230, 245, 252–253, 255, 260–262, 271–272, 281, 289–290
Magnusson, Lars 66
Markiewicz, Henryk 40
Marmontel, Jean François 36–40, 153, 192
Massengale, James 45–46, 52–53, 137, 152–153
Massy-Westropp, Jeanette 139
Mattsson, Annie 46, 69
Matuschek, Stefan 22
Menander [Fredenheim], Carl Fredrik 43–44, 132
Mildner, Ursula 30
Munthe, Gustaf 260
Nell, Jennie 36, 54–55, 132, 249, 260
Nilsson, Anna 29, 224
Nordenflycht, Hedvig Charlotta 75–76, 165
Nordin, Jonas 64, 68, 240
Nordstrand, Bo 15–16, 19, 24, 30–31, 33, 43–45, 51, 63, 67, 69, 122, 127–128, 134–135, 144, 157–159, 168, 175, 189, 191–192, 197–198, 200, 202, 205, 210, 213, 224–225, 230–231, 233, 262, 288
Nordström, Peter 67
Norman, Wilhelmina 134
Odel, Anders 21, 104, 187, 243
Oldenburg, Carl Ernst 271, 283
Ong, Walter 54
Oscarsson, Ingemar 95
Oxenstierna, Johan Gabriel 18, 20, 32–34, 43–44, 66, 73, 95, 122, 131–133, 139, 156, 165–166, 192, 239, 278, 285
Pink, Andrew 155
Quintilianus 188
Ridderstad, Per S. 27
Ridderstolpe, Carl Johan 129
Rimm, Stefan 18, 27, 29, 57
Risell, Ulrica Maria 130
Roberts, Michael 64–68

Rosén, Staffan 85
Rosenstein, Nils von 82, 114, 116
Rubenius, Petrus 207
Rudbeck, Johannes 60–61, 100, 102–103, 106
Sack, Johan Gabriel 94
Sackenhjelm, Gottfried 135–137, 139, 142, 151, 194, 281
Saltza, Evert von 156
Scheffer, Carl Fredrik 56, 80, 85, 89, 101
Scheffer, C. G. U. 75
Schröder, Göran 165–166
Schröderheim, Anna Charlotta 250
Schröderheim, Elis 115, 250–251
Schück, Henrik 43, 250–251
Segerstedt, Torgny T. 114
Sennefelt, Karin 65, 68–69
Simmel, Georg 59
Simonsen, Anders 59, 61–62, 70–75, 94, 96, 98, 103–104, 114, 203, 272
Simonsson, Ivar 197
Skuncke, Marie-Christine 27, 36, 38, 43, 56, 65, 141–142, 152, 243
Snickare, Mårten 62
Stenberg, Göran 27, 57, 95, 169, 171
Stenius, Henrik 60, 98–99, 102
Stenström, Johan 37, 223, 272–273, 283
Stiernhielm, Georg 189
Stocker, Peter 35
Stålhane, Arvid 21
Stålmarck, Torkel 45, 58, 69–70, 75, 93, 132, 148, 156, 164, 232, 250
Swahn, Sigbrit 172, 188, 205, 238, 256
Swanson, Alan 131
Svensson, Sten 100, 104, 152, 155, 160
Sylwan, Otto 115
Söderberg, Tom 68, 75
Södermark, Robert 83
Tandefelt, Henrika 62
Tessin, Carl Gustaf 56, 83, 85, 87–94, 100, 163–164, 190, 193–194
Thorén, Sven 50
Thulstrup, Carl Ludvig Henning 100–101
Tilas, Samuel Oluf 20, 48, 63, 73, 135, 190, 208, 232, 268
Torpadius, Johan Israel 160
Uggla, Carl 161
Ulrika Eleonora 84
Ulvros, Eva Helen 142–144, 179
Walcke, Sven Henric 143–144, 171, 177, 198, 213, 243–246
Wallen, Samuel Christian 46, 128–129
Wallenius, Jakob 26, 105
Warburg, Karl 43
Weigel, Christoffer 198
Widmark, Gun 22
Willén, Marcus 166
Vossius, Gerhardus Johannes 109, 123, 169, 174, 180–181
Wrangel, Ewert 164
Wrede-Sparre, Axel 100
Vretblad, Patrik 94, 104
Wulff, Bo 172, 190–191, 198
Völschow, Carl Matthias 46, 52, 70, 230, 252, 274
Zellbell, Ferdinand 155
Zettherman, Magnus 134, 203, 238, 273, 275, 277–281
zur Lippe, Rudolf 143
Åhlén, Bengt 68
Öhrberg, Ann 21, 25, 30, 57–59, 69, 76, 116, 163, 165, 225, 279–280
Önnerfors, Andreas 59, 62, 70–71, 74–75, 96, 98, 102–105, 112, 160, 225, 237, 272

Studia Rhetorica Upsaliensia
Editor: Otto Fischer

1. Leif Åslund, Magnus Gabriel De la Gardie och vältaligheten, 1992.
2. Nils Ekedahl, Det svenska Israel. Myt och retorik i Haquin Spegels predikokonst, 1999.
3. Otto Fischer & Ann Öhrberg, utg., Metamorphoses of Rhetoric. Classical Rhetoric in the Eighteenth Century, 2011.